

A HERMAN OTTÓ MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

VII

A Miskolci Herman Ottó Múzeum ez idei évkönyvében Borsod-Abaúj-Zemplén megye területéről a történeti tudományok széles skálájában közreadja a múzeum és az évkönyv munkatársainak legújabb feldolgozásait.

A dolgozatok sorából kibontakozik az a kutató munkásság, amelyet a kitűnő szaktudósok a saját területükön legújabban elérték és tovább gazdagítják a megye történelmének ismeretanyagát.

A kötet bevezető cikkében Balassa Iván Herman Ottó gyűjtéseiről közöl eddig ismeretlen részleteket és az évkönyv ezzel tovább folytatja a nagy tudós életének és munkássága eddig ismeretlen részleteinek feltárását.

Kemenzei Tibor a miskolci múzeum őskori bronztárgyairól, K. Végh Katalin a múzeum avarkori leleteiről fogta össze ismertetését, gazdag illusztratív anyaggal.

Két híres várunknak ismeretlen történelmi részleteivel két dolgozat foglalkozik. Czeglédy Ilona a diósgyőri vár 1629. évi leltárának részletes közreadásával, Détschy Mihály a sárospataki vár 1702—1703. évi pusztulásának ismertetésével fest képet e várak történetének egy-egy szakaszáról.

Román János fontos gazdaságtörténeti és filológiai ismertetést ad megyénk különleges jobbágyterheiről, pénz- és mértékegységeiről a XVI—XVII. század eddig feltáratlan anyagából.

Takács Béla cikkében egy gazdag iparművészeti anyag tárul fel a megye régi kiskiszsiai és egyéb szőnyegkincseiből.

Lajos Árpád módszeres szempontokat ad a népi gyermekjátékok rendszerezéséhez, a Magyar Néprajzi Atlasz előkészületeihez, Bodgál Ferenc a kovácsmesterség kutatásának széles külföldi és hazai eredményeit ismerteti bő külföldi bibliográfiával.

Bodó Sándor a miskolci múzeumban hetven éve összegyűjtött céhbehívótábla-

ANNALES
MUSEI
MISKOLCIENSIS
DE HERMAN OTTÓ
NOMINATI
1968

A HERMAN OTTÓ MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

VII

1968

A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve
Анналы Музея им. Отто Хермана Мишкольца (Венгрия)
Jahrbuch des Herman Ottó Museums, Miskolc (Ungarn)
Yearbook of the Herman Ottó Museum, Miskolc (Hungary)
Les Annales de Musée Herman Ottó, Miskolc (Hongrie)

Szerkeszti:

KOMÁROMY JÓZSEF

A Herman Ottó Múzeum kiadása, Miskolc   A kiadásért felelős a múzeum igazgatója
Borsod megyei Nyomdaipari Vállalat, Miskolc — F. v.: Szemes István — 68 11527 700

TARTALOM

BALASSA IVÁN: Herman Ottó gyűjtőútjai nyomában — — — — — In Fuss-Spuren der Sammelwege von Otto Herman On the trail of Herman Otto's collecting tours В следах собирательных путей Отто Хермана	7
KEMENCZEI TIBOR: Óskori bronztárgyak a miskolci múzeumban — — — — Urzeitliche Bronzegegenstände im Miskolcer Museum (Auszug) — — — — Prehistoric bronze-objects in the Museum of Miskolc Первобытные бронзовые проделки в музее Мишкольца	19 32
K. VÉGH KATALIN: Avarkori leletek a miskolci múzeumban — — — — Avarzeitliche Funde im Museum von Miskolc (Auszug) — — — — The finds of Avar-period in the Museum of Miskolc Находки из периода аварцев в музее Мишкольца	47 67
CZEGLÉDY ILONA: A diósgyőri vár 1629. évi inventáriumá — — — — Das Inventarium der diósgyőrer Festung im Jahre 1629 The inventory of Diósgyőr Castle from 1629 Инвентарная книга крепости Дюшдьер из год 1629	91
DETSZY MIHÁLY: A sárospataki vár pusztulása 1702—3-ban — — — — Die Zerstörung der Festung und des Schlosses Sárospatak in 1702—3 (Auszug) — The devastation of the castle at Sárospatak in 1702—03 Разрушение крепости Шарошпатака в 1702—3	101 107
ROMÁN JÁNOS: Különleges jobbágyterhek, pénzek és mértékek Borsod, Abaúj, Zemplén megyékben a XVI—XVII. században — — — — — — — — Besondere Leibeigeneläste, Gelder und Masse in Komitatén Borsod, Abaúj, Zemplén in XVI—XVII Jhdt. Special serf-burdens, coins and mea surements of B. A. Z. counties in the XVI—XVII. centuries Особенности крепостные повинности деньги и эталоны в комитатах Бор- шод, Абауй, Земплин в XVI—XVII веках	115
TAKÁCS BÉLA: Borsodi református templomok régi szőnyegei — — — — Alte Teppiche in borsoder Reformiertenkirchen Old carpets in the Calvinist churches of Borsod Старинные ковры в боршодских реформатских церквах	127
LAJOS ÁRPÁD: Módszerez szempontok a népi gyermekjátékok rendszere- zéséhez — Methodengesichtspunkte is Systematisierung der völkischen Kinderspiele Methodical aspects in systematizing popular childrens' games Методычные точки зрения к систематизации пародных детских игр	139
BODGÁL FERENC: A kovácmesterség kutatása — — — — — — — — — — Die Erforschung des Schmiedehandwerks — — — — — — — — — — Research of smith-craft Исследование кузнечного ремесла	157 166
BODÓ SÁNDOR: Céhbhívótáblák a miskolci Herman Ottó Múzeumban — — Zunft-Einberufungstafeln im Herman Ottó Museum in Miskolc (Auszug) Guild-plates in the Herman Ottó Museum Призывные доски цехов в музее им. Отто Хермана	171 210

DOBROSSY ISTVÁN: A fonás technikája a Hernád völgyében — — — —	213
Die Technik des Handspinnen im Hernád-Tal	
Spinning-technics in the Hernád-valley	
Техника ручного прядения в долине реки Хернад	
KOZÁK KÁROLY: Adatok Kács történetéhez — — — — — — — —	231
Beiträge zur der Geschichte von Kács (Auszug) — — — — — — — —	260
Contributions to the history of Kács	
Данные об истории села Кач	
KILIÁN ISTVÁN: Szűcs Sámuel naplója (II.) — — — — — — — —	267
Das Tagebuch von Samuel Szűcs (II)	
The diary of Samuel Szűcs (II)	
Дневник Шамуэля Сюч (II)	
PÁRKÁNY LÁSZLÓ: A miskolci sajtó a Tanácsköztársaság idején — — —	299
Die miskolcer Presse zur Zeit des Räteungarns	
The press of Miskolc in the period of Soviet Republic in 1919	
Мишкольцкая местная печать во время Венгерского Советской Респуб-	
лики	
FOGARASSY LÁSZLÓ: A III. hadtest a tokaji hídfőben és a 2. dandár	
anabázisa —	309
Armee-korps III. in tokajer Brückenkopf und Anabasis der Brigade II.	
Army-corps III at the bridge-head of Tokaj and the anabasis of the second	
brigade	
Корпус № III. в плацдарме у Токайа и анабазис (выступление) бригады № 2	
BERÁNNÉ, NEMES ÉVA: A diósgyőri vasgyár megmentése 1944-ben — — —	325
Die Rettung der diósgyőrer Eisenhütte im Jahre 1944	
The rescue of the iron-works at Diósgyőr in 1944	
Спасение диошдьерского металлургического комбината в 1944-ом году	
KISVÁRDAI LÁSZLÓ: Adatok a szikszói termelészövetkezetek fejlődéséről —	349
Angaben zur Entwicklung der LPGs in Szikszó	
Data to the development of the farmers' cooperative in Szikszó	
Данные о развитии сельскохозяйственных кооперативов в селе Сиксо	
KOMÁROMY JÓZSEF: Adatok Miskolc XVII—XVIII. századi kereskedelmi	
viszonyaihoz —	363
Angeben zu Handelsverhältnissen in Miskolc in XVII—XVIII Jhdt.	
Particulars of the commercial relations of Miskolc in the XVII—XVIII.	
centuries	
Данные к торговых отношениях в Мишкольце в XVII—XVIII веках	
KEMENCZEI T.—K. VÉGH K.: A Herman Ottó Múzeum leletmentései és	
ásatásai 1966-ban —	391
Die Fundenberettung und die Grabungen des Museen Otto Herman im	
J. 1966	
Find-savings and excavations of H. O. Museum in 1966.	
Спасение находок и раскопки музея им. Отто Хермана в 1966-ом году	

HERMAN OTTÓ GYŰJTŐUTJAI NYOMÁBAN

A debreceni Népnyelvkutató Intézet megbízásából 1937. nyarán indultam el első gyűjtőutamra, hogy a Bihar megyei Sárrét egyik legeludugottabb falujának, az egykor mocsarakkal körülvett Szerepnek helyneveit összegyűjtsem [1]. Munkám során felkerestem a falu öreg tudós emberét, *Rácz Bélát*, aki eredetileg a kerékgyártó mesterséget űzte ugyan, rendszeresen olvasta a Természet-tudományi Közleményeket, kisebb közléseket maga is írt, évtizedeken keresztül vezette a csapadékmérő állomást, híres méhészt, aki úgy ismerte a Sárrét madarait, mint rajta kívül kevesen [2]. Hosszú beszélgetésünk közben arról is beszámolt, hogy nemcsak levélbeli kapcsolatban állott *Herman Ottó*val, hanem egy alkalommal madártani kutatásai közben a Sárrét már lecsapolt, de még vizes ingoványai közé is elkísérte. „Jobban ismerte a madarakat, mint én” — vallotta az öreg erről az útról, mely számára örökre emlékezetes maradt.

Így találok *Herman Ottó* gyűjtésének nyomával éppen szűkebb szülőföldemen, mindjárt az első utam alkalmával. Egy néprajzkutató számára nincsen annál érdekesebb, mint a nagy elődök emlékével szembekerülni ott, ahol valaha jártak és keresték a népi műveltség emlékeit. Ezért érdekelt közelebbről, vajon hol járhatott ez alkalommal, milyen anyagot gyűjtött, és munkásságába hogyan építette azt be? Egyik munkájában felsorolja mindazokat, akik gyűjtésében segítségére voltak, és megemlékezik legjelesebb adatközlőiről is. Ezek között azonban nem találtam meg *Rácz Béla* nevét. A Sárrétről mindössze két nevet említ, az egyiket Biharudvariból *Thomm Béla* dr [3], a másikat Szentmiklós-pusztáról (Nagyrábé), *Des Echerolles-Kruspér Sándor* [4]. Mind a két hely úgy szerepel, hogy ott személyesen is járt.

A Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában az egyik sárréti útjának jó leírását sikerült megtalálnom az „Úton útfélen 1889—1897” c. saját kezűleg írt naplójában [5]. Ez az alább teljes egészében közölt szöveg számos madártani megfigyelést, de számos értékes néprajzi és nyelvjárásbeli adatot is tartalmaz:

„Bihar-Udvari

1889 Április lién a magyar államvasút reggeli személyvonatával (7 ó. 40 p.) elindultam kis fölszereléssel Bihar-Udvariba. A tavasz késése az egész útvonalon meglátszik. *Nagy Kátáig* egy általában semmi madár sem mutatkozott, e helységen túl, vadvizes helyeken felszállt néhány *Numenius arquatus*; *Tápió Györgye* előtt imbolygott az első bibicz (*Vanellus cristatus*) [6].

Újszász táján az első „jubiláló” (Csokonár) pacsirta (*Alauda arvensis*). Szolnok mellett a Zagyván egy *Gallinula chloropus* úszkált.

Kisújszálláson túl a goizer (*Numenius arquatus*) csapatosan mutatkozik s ugyanott egy *Tringvites hypoleucus* riadt fel egy vadvíz alkotta pocsolya mellől.

Karczagon túl sok *Gallinago* sp? seregekbe verődve repül s ugyanez Puszta Ladány fakadós helyein is szálldos bíbiccczel egyetemben.

A hol a tanyák fákkal vannak körülültetve s pár ákáczosban is sok a szarkafészek. Egy bizonyos ponton Karczag táján hat páros szarka kergélt. Biharudvariba 3 óraker értem és Dr. Tomm Béla körorvoshoz szállottam, kinek meghívására jöttem.

Estvefelé az ún. udvari rétbe rándultam ki a szerepi jegyző és egy kerülő társaságában. Ütközben az ugarokon sok *Alauda arvensis* [7]; a távolban egy 25—30 darabból álló liliklúd láncz (a kerülő annak mondta). A rét már lecsapolt terület, csak itt ott volt ingoványos és pocsolyás; nádja le van rágva. Itt *Circus pallidus* meglehetősen számmal keringett; egy vízállós helyhez érve, kiröpült egy pár tőkés kacsa és 50—55 *Querquedula circia*. Elállottuk a helyet, a kerülő körüljárt; de semmisenem jött; ugyanó lőtt egy *Botaurus stellaris* oet. Ha ide írom, hogy még néhány *Corvus fongilegus*, 4 seregély egy *Hirundo rustica* mutatkozott, be is végzem az első nap madarászatát.

Igen érdekes ebben a rengeteg rétben a vakondok. A rét csak nemrég került ki a tavaszi víz alól s mégis a vakondok az egész területen túr. A túrárok különbözők s nem ritka az olyan mely 1 méternél is nagyobb átmérővel bír s 50—55 c/m magas.

Április 2kán Népies madárnevek Simon István [8] tanító összeállítása szerint.

I. Ragadozók:

Pallag-sas (*Circus*)

Vércse (*Tinnunculus*)

Héja } (Astur, Accipiter)

Ölyü }
Kánya (*Milvus*)

II. Úszók:

Vadlúd (*Anser segetum*)

Lillik (*Anser albifrons*)

Bübor v. király-vöcsök (*Podiceps cristatus*)

Purzsa-vöcsök (*Podiceps minor*)

(Kis- és Nagy-búvár, alkalmasint *Mergus castor et albellus*)

Jégmadár (népies!) (*Alcedo ispida*)

Tőkés rucza (*Anas boschas*)

Pérnca rucza (*Kairina moschata*)

Kercze rucza

Veresgér v. *veresfejű*
 Czigány rucza (*Nyroca leucophthalmos*)
 Jeges rucza
 Villás- orsós fecskefarkú (*Anas acuta*)
 Kanálorrú v. kanalas r. (*A. clypeata*)
 Kendermagos r. (*Anas strepera*)
Sármászó v. *bőjtű* rucza
 Gődény (kiejtve: Geódeiny)

III. Gázlók:

Kanalásgém (*Pl. leucorodia*)
 Szürkegém (*Andea Cinerea*)
 Veresgém (*Andea purpurea*)
 Vizibika (dobosgém) (*Botaurus stellaris*)
 Bakcsó
 Olhápap } (*Nycticordea nycticorax*)
 Vakvarjú }
 Gólya (*Ciconia alba*)
 Fekete gólya (*Ciconia nigra*)
 Nagy kócsag (*Ardea egredta*)
 Kis kócsag (*Ardea garzetta*)
 Szárca (*Fulica atra*)
 Vízicsirke (*Gallinula chloropus*)
 Szankó- vagy }
 Czankó-csirke } (*Rallus et Totanus*)
 Galamsneff }
 Kölessneff } tulajdonképpen „Saeffel”
 Csüllök }
 Pólyik }
 Bibicz (*Vanellus*)
 Daru (*Grus*)
 Satka (*Ibifaltinellus*)

IV. Hollófélék:

Holló
 Feketevarjú
 Tarkavarjú
 Csóka
 Kék varjú v. Szaricsóka (*Coracias garrula*)
 Szarka
 Sárgarigó (*Oriolus*)
 Rétirigó (*Aerocephalus turdoides*)
 Seregély
 Mátyás szajkó
 Fogoly
 Fűrj
 Haris

V. Éneklők:

Házi veréb
 Kúti veréb
 Nádi veréb (*Emberiza schoeniclus*)
 Pintyőke
 Csiz
 Sármány
 Barázdabillegető
 Kenderike
 Veresbegy
 Ökörszem
 Mezei pacsirta
 Búbos pacsirta
 Csaláncsattogató (*Pratincola rubicola*)
 Partifecske
 Füstti v. villásfarkú fecske
 Czinke
 Szénczinke
 Galambok
 Vadgalamb
 Vadgerlicze

Különfélék:

Lappantyú
 Tarka harkály
 Tűzök
 Bábaszarka
 Büdösbanka
 Halkapó sirály
 Lószemű sirály
 Szíki sirály (*Glaerola*)

Allítólag tavaly a Pusztai talpastyúk (*Syrnhaptis paradocus*) is előfordult volna; de csak látták.

Délelőtt kirándultam a szőlőbe, ott *Turdus musicus* megjött, úgy *Phylloscopus trochilus* is; volt még egy *Luscinia rubersila* is.

A nyugati irányban terjedő sok pocsolya merőben néptelen.

Délután az idő esőre fordult s mindinkább nekikeseredett, annyira, hogy az esti lesről le kellett mondani; annyi már bizonyos, hogy Udvari, a helység maga, nem alkalmas pont, mert messze esik a madárjárta helyektől. Még a keleti részen teszek kísérletet s ha ott sem akadok alkalmas tanyára, Kabára vetem magamat.

Április 3. Reggel esőre ébredtem, a sár feneketlensége miatt a község kocsija nem jött el, hogy a keleti részre vigyen; Dr. Tomm az éjjel komolyan megbetegedett s így gyorsan kell határozni. Az eső megszakadás

nélkül zuhog s így tétlenségre vagyok kárhozthatva. Írtam Palmén tanár-nak Helsingforsba, kérdezvén tőle, vajjon Homeyer írt-é és hol elismerő-leg könyvéről (Zugstrassen?) továbbá ismertette é a könyvet valamely angol ornithologus?

Hogy éppen egészen tetlenül ne töltssem a napot kitömtem egy háziveréb párt.

Április 4kén. Reggelre kelve erős és tartós, lucskosan potyogó havazás állott be — az égbolt szürke, a sár igazán feneketlen úgy, hogy a kocsi-közlekedés megszűnt. Nem emlékszem, hogy valamikor is ennyire bántott volna a tétlenség.

A lucskos hó folyton szakad s hogy éppen ne öljem az időt, Simon tanítóval hallatlan habarcson átlubiczkoltam a szélmalomig, hogy legalább ennek mesterszavait összeszedjem [9].

I. A szélmalomnak van belől öt *padja* (emelete); a leg alsó *L* a *lisztespad*, ebbe szolgál a két *lisztfolyó síp*, melynek *szádján* a zsák beakasztására két *horog* van. Itt áll a molnár *H. hombárja* is.

E fölött van a *kópad* (kúpad) *K*, a hol az őrlőkövek dolgoznak. E kövek fedője a *kéreg k, k*, ezen áll a *garad g, g*; a kéreg felső lapja a *garad telke t, t*; a követ a *kühajtó kh, kh*, forgatja vagyis hajtja. A kövek emelésére az itt álló *kranik* [10] (Krahn) szolgál. A kövek őrlési szabályozására szolgál a *kűszállító*, mely a lisztes padba beszolgál, ott kezelhető, van *karja*, csigája *s* a szabályozásra egy lyukgatott *aláeresztője*.

A kópad fölött van a *sebeskerékpád S*; nagy, *fogaskereke f*. hajtja a kövekre leszolgáló *kis orsókát o, o*; a sebeskerék a *kisbálványon* forog *b*, a melyre reá van *ékelve* és négy kötővassal is megerősítve.

A kópad fölött van az *ürespad Ű*, melyen éppen csak a *kisbálvány b* halad át [11].

E fölött van azután a *nagydob* padja *D*, mely a *nagykerék padlással, P*. összefüggő; ebbe az utóbbiba szolgál a *nagy bálvány, N*, melyet a *vitórlák* vagy hajtószárnyak forgatnak; rajta van a fogas, *nagykerék nk*, melynek megerősítésül szolgáló *külső* kerete a *forgókerék*; a nagy kerék hajtja a *nagy orsót O*, mely a *kisbálványt b* forgatja. Az egész tető *majorpankon* [12] forgatható *mp*.

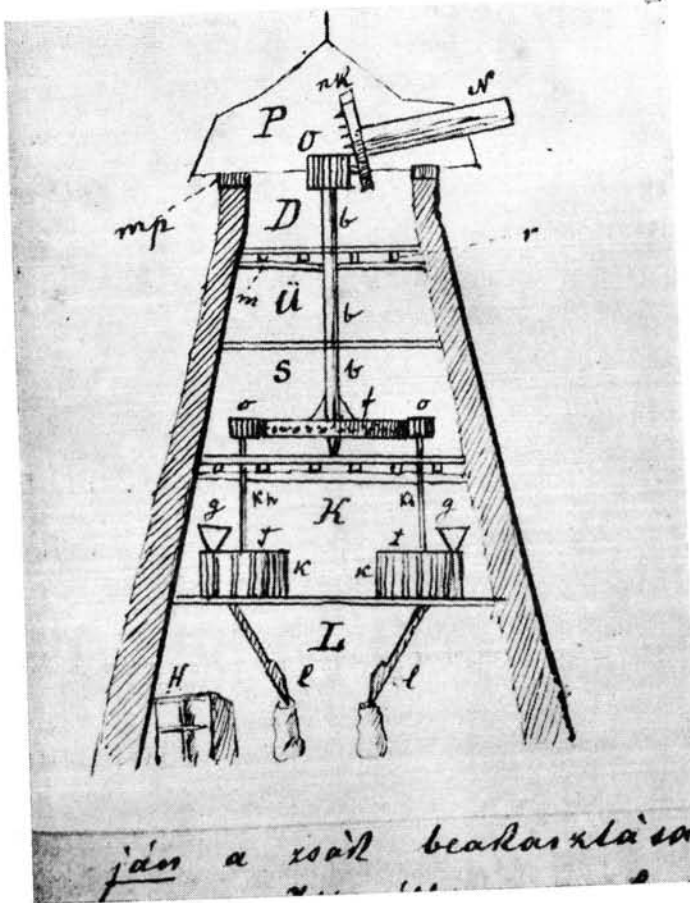
A bálványoknak *korongjaik* vannak, melyek *perselyben* járnak; a *perselyek vashidakon* fészkelnek, a *vashidak vashíd oszlopokon* nyugosznak. A padokat *folyógerendák* tartják, *r*, a melyek *mestergerendára* támaszkodnak, *m*.

II. A *tetőt T*, a *fordítógerenda G* forgatja szélirányban; ennek a gerendának vannak *karjai k, k*, leszolgál pedig a *fordító kocsi b. F*, melynek *fordító bálványa* van, fara pedig a czölöpökbe akasztható.

A hajtószárnyak részei a *keresztágak K, K*, ezeken vannak a *vitórlák v, v, v*, ezeknek részei a *vitórla leczek l, l, l, l*, a melyeket a szél erejéhez képest *felvászalni* és *levászalni* lehet.

x a *szabályozó féknek a gémje*.

Hogy már effélébe kellett elegyednem, fölkerestem még egy gyékény-

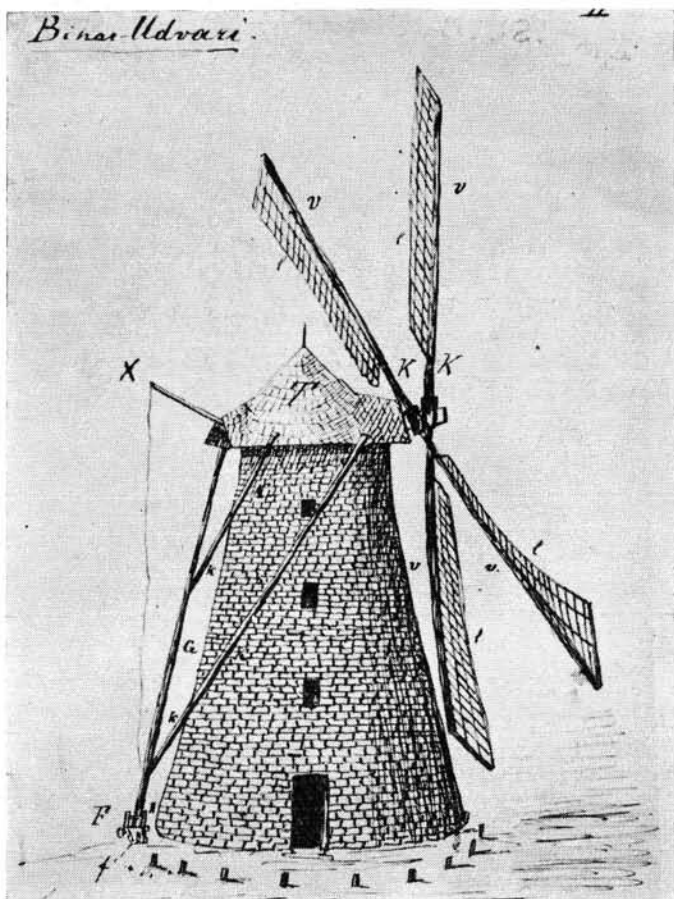

1. Szélmalom metszete.
Biharudvari.
Herman Ottó rajza.

szövöt is. Itt leginkább az ún. ekkhós gyékényt szövik, mely a jobbmódú-
aknak szekérfedélnek szolgál [13].
Az anyag typha angustifolia, melyet *hati gyékény* [14] néven neveznek.

- A. = Szövőágas.
- k. k. = Karfa.
- o. o. = Oldal.
- E. E. E. E. = Előző.
- R. R. R. R. = Karó (nem ék).
- Z. = Zuboly.
- B. = Borda [15].

A gyékény egy részét *lehántják* vagy *selymezik*, a mihely az alkalmas
szárakat *suskolják* (kiválogatják); ebből a *selyemből* csinálják a kisleányok
bámulatós ügyességgel a *sodringot*; a selymet rendszeren *selyeming*-nek [16]

2. Szélmalom.
Biharudvari.
Herman Ottó rajza.

mondják; ha egy gyékénynek való sodorva van, ezt *gomolyába* motollálják s ez aztán *egy ín*.

Egy derék ekkhós gyékény ára 70 kr. az egész munka az asszonyon és a kis lányokon nyugszik.

Április 5kén. A rút idő nem enged. Dr. Tomm komolyan beteg ember, Horváth Kálmán Kabáról — hova menni akartam, azt írja, hogy Budapestre kellett mennie. Összecsomagoltam s a község kocsiján nekivágtam a sarak sárjának Báránd felé, hogy a déli vonattal hazamehessek. A befogott három tüzes csikó vitt mint a fürgeteg s kevés percz múlva teliden tele voltam sárral, melyet kerék és lópata csak úgy rám hányogatott.

A táj télies színt öltött, pocsolya, pocsolya mellett s egy sziget felén ott gubbaszkodott az éppen megérkezett *gólyapár*; útközben még két pár rüpült a sik fölött, majd 50—60 *Turdus musicus* repült csapatban fejem fölött. Bárádon a kis állomáson még egy órát kellett kihúznom; az eső

szakadt s ekkor az ugarról százával emelkedett föl az éjszaki zsezemadár, *Linota linaria*, a késlekedő tavasz jele.

Újszász táján a Pokoltanya vizes rétjén vagy 200 bíbiczet vert föl a vonat. Nyolcz óraker este otthon voltam.

Szólásmódok: Bizony *helyt-helyt vigály* [17] (ritka) a búza.

A *hévar* alatt már egy csepp víz sincsen a szántóföldön (jégkéreg alól elment a víz) [18].

A komám földje *ilványos*, az enyím *golványos* (?).

Hozd ide csak lányom a szusztorát [19]! Ez a szusztora egy arasznyi karóra rátekert zsíros rongy, a melyet a kenyérsütő asszony bevetéskor az első kenyérbe szúr, azt meggyújtja s világánál aztán beveti a többi kenyéret. A szusztora elalszik, ha az előte [20] kerül, ti.: a kemence szája tájára. Hozott kend sok dinnyét?

Bizony fiam csak egy pár kótyot [21] (éretlen sárgadinnyét).

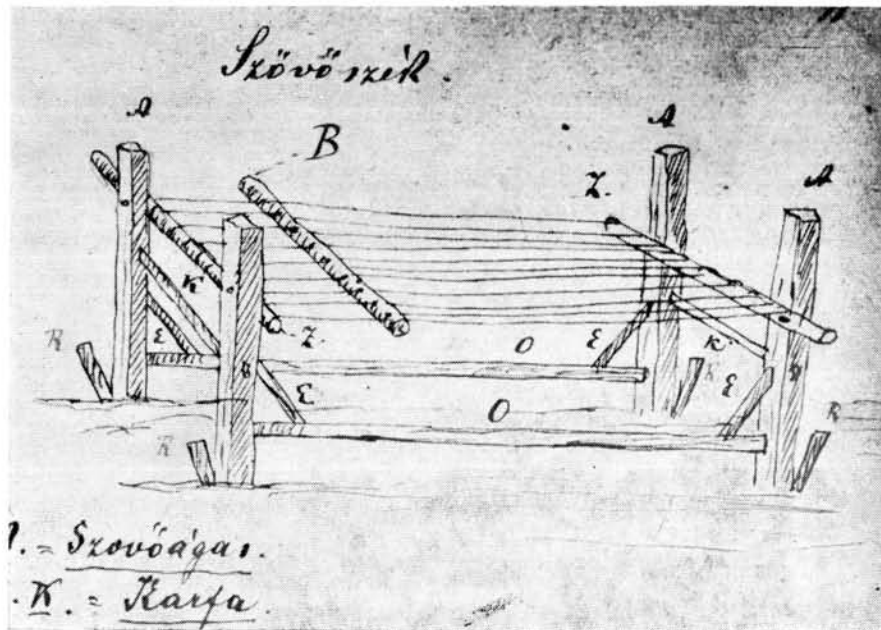
Szip csüvest varratott kelmed (hosszú bunda, melynek ujja van) [22].

A Péren vaotam a *falkába* [23]: a Péren voltam *pár hét előtt* (határrész).

A *falka idén* nem vaót szerencse a tavaszbúzához (az utolsó években nem sikerült a tavaszbúza).

Farkast láttam a mezőn, de bizony *meg is felhöztem* tőle (megijedtem).

Miért haragszik kend?

3. Gyékényszövősék. Biharudvari. Herman Ottó rajza.

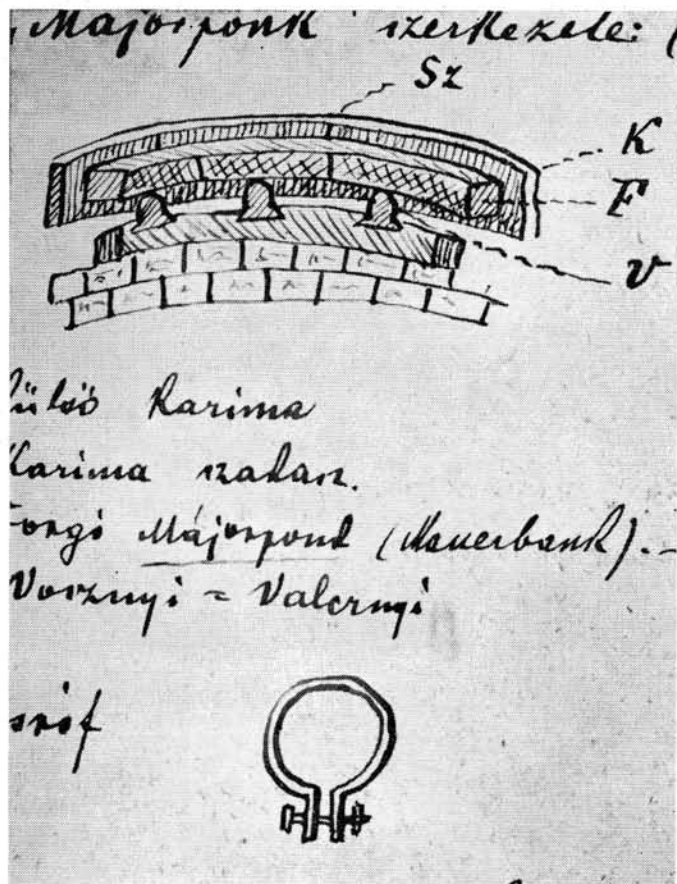

Aszonta nekem, hogy hazudok, osztán biz ez nekem *pötyögősön* [24] esett (zokon esett).

Este felé a szárazmalom alá nem beszélgetni, ha nem „tanyázni” [25] járnak.

Ennyi az eredmény”.

A Herman Ottó Múzeum feladatának tekinti a nagy tudós sokrétű hagyatékának gondozását és a nagy tudós hátramaradt iratainak kiadását is igyekszik elősegíteni, amint azt évkönyvei világosan bizonyítják. Ez azonban az évkönyvek jellegét és terjedelmét tekintve elsősorban arra elegendő, hogy állandóan ébrentartsa lelkiismeretünket *Herman Ottó* nagy és különböző tudományágakat érintő hagyatékának, szétágazó levelezésének kiadásával kapcsolatban. *Lambrecht Kálmán* Herman Ottóról szóló monográfiája már tartalmában és szemléletében egyaránt elavult és nem mutatja meg igazán a nagy tu-

4. A majorpank és vosnyyi. Turkeve. Herman Ottó rajza.

dós helyét, haladó politikai állásfoglalását és kultúrpolitikai elképzeléseit. Egy új értékelés pedig nagy terjedelmű hagyatékának, különösen levelezésének felmérése és legalábbis részbeni kiadása nélkül semmiképpen sem lehetséges.

A fenti kis részlet nemcsak értékes és érdekes madártani, néprajzi, technikatörténeti, nyelvjárási és helytörténeti adatokat tartalmaz, hanem világosan bizonyítja azt, hogy *Herman Ottó* gyűjtés közben is polihisztor volt: minden érdekeltje. Éppen ezért túlzásnak tartom azt a megállapítást, hogy „*Herman Ottó* érdeklődése az 1880-as évek után már teljesen a néprajz felé fordult” [26]. Való igaz, hogy ez időtől kezdve a néprajz különös hangsúlyt kapott munkásságában, de azért élete végéig megmaradt széles érdeklődésű, változatos tudományterületeket felmérő és sokszor összekapcsoló kutatónak.

Naplóinak, leveleinek nemcsak tartalmi értékük nagy, hanem tudománytörténeti jelentőségük is vitathatatlan. Segítségükkel beláthatunk a nagy tudós gyűjtési és gyűjtés szervezői módszerébe. Köztudomású az, hogy *Herman Ottó* — akárcsak napjaink néprajzkutatóinak jelentős része — valóságos gyűjtőhálózattal dolgozott. Ennek tagjaival nem általános kérdőívekkel, hanem egyéni levelekkel tartotta a kapcsolatot. Érdeemes lenne egyszer alaposan megvizsgálni, kik is voltak ezek az informátorok. Nagyobb részük közigazgatási hivatalnokok, földbirtokosok, lekészek, tanítók köréből került ki. Ahonnan figyelemre méltó anyagot kapott oda személyesen is leutazott, és helybeli megbízottja segítségével végezte gyűjtőmunkáját. Sok esetben azonban megelégedett az értelmiségi megbízottjainak információival. Az így nyert anyagot egyforma értékűeknek tekintette a parasztoktól nyert értesülésekkel. Ezért kétségtelen, hogy gyűjtött adatai között gyakran találunk nem igazolhatóakat is. Mindez azonban egész életművének egyedülálló voltát alig érinti, de számunkra kötelesség, hogy erre is rámutassunk.

Balassa Iván

J E G Y Z E T E K

- [1] *Balassa Iván*, Szerep helynevei. Kny. Magyar Népryelv I. Debrecen 1939.
- [2] Közlései közül megemlítem: Szerep, mint a világ közepe. Debreceni Szemle VIII. (1934), 187. — Egyébként *Lambrecht Kálmán* hozzá is fordult, amikor *Herman Ottó*ról készülő monografiájához adatokat gyűjtött. Vö. *Lambrecht K. Herman Ottó*. Bp. 1920. Bevezetés.
- [3] Vö. *Herman Ottó*, A magyar pásztorok nyelvkincese Bp. 1914. VII. Hosszabb időn keresztül levélbeli kapcsolatban állott az orvossal, mint alábbi látni fogjuk nála szállt meg Biharudvariban.
- [4] Uo. IX. Az *Echerolles* család Franciaországból származott (talán a francia forradalom elől menekültek) és a XIX. század elején települt le Nagyváradon. A *Kruspér* családdal egyesülve váltak sárréti földbirtokosokká *Borovszky Samu* (szerk.), Bihar vármegye és Nagyvárad Bp. é. n. (1901).
- [5] EA. 182/A. 1—14. Keménykötésű füzet. *Herman O.* sajátkezű írása.
- [6] A madárneveket összevettem: *Herman Ottó*, A madarak hasznáról és káráról Bp. 1901. c. munkával, különösen mivel a latin elnevezések nem voltak mindenütt jól olvashatók.
- [7] A sárréti madárvilág jó leírását találjuk meg: *O'sváth Pál*, Bihar vármegye Sárréti járása leírása. Nagyvárad 1875. 18—22.; *Szűcs Sándor*, A régi Sárrét világa Bp. é. n. (1943) 68—85.
- [8] *Simon István* 1860-ban a Bihar megyei Gáborjánban született. Előbb Szerepen, majd Udvardiban tanított (1883—1894). A Sárrét különböző vonatkozású jellegzetességeiről írt kisebb cikkeket. *Szinnyei József*, Magyar írók élete és munkássága. XII. Bp. 1908.
- [9] Ezt az anyagot *Herman Ottó* beküldte a Technológiai Lapoknak és az közölte is (1889. 15. sz.), mint olyan elnevezésbeli adatot, mellyel a malomipar szókincsét magyarosítani lehet. Megjegyzendő, hogy a közlés nem szó szerinti változata a gyűjtőfüzetben leírt szövegnek. A két rajzot is átrajzolták. A biharudvari szélmalom egy fejlett és rendkívül magas példány lehetett, megfelelőjét az eddigi irodalomban nem találtam. Vö. *Madarassy László*, A kiskunsági szélmalom. NÉ. IV. (1903) 118—122.; *Lambrecht Kálmán*, A magyar szélmalom. Ethnographia XXII. (1911), 91, 1. még uo. 285. Egyébként az ún. felülhajtós szélmalomkhoz tartozott.
- [10] A biharudvari szélmalom terminológiája egészében magyar. Csúpan két idegen eredetű szót találunk köztük. Az egyik a *kranik* „a kövek emelésére szolgáló szerkezet”. Talán összevethető a német *Kronrad*-dal „treibt die Kluver, die die Mahlsteine drehen” Vö. *A. Kamphausen*, Das Schleswig-Holsteinische Freilichtmuseum. Neumünster 1966. 10—11.; *A. Zippelius*, Führer und Schriften des Rheinisches Freilichtmuseums in Kommern. Düsseldorf 1966. 22—23.
- [11] A *kőpad* leírása összevetve a rajzzal hibásnak tetszik. Az *ürespad* *Lambrecht Kálmán* szerint csak Biharudvariban ismeretes (i. m. 361). Egyben azt is jelzi, hogy 1911-ben a malom már nem volt meg.
- [12] *Majorpank* „körbefutó gerenda, melyen a szélmalom teteje forgatható”. A szomszéd falvakban (Báránd, Szerep saját gyűjtés) elterjedt építkezési műszó: „a falra körbefektetett gerenda” (1. még MTSZ). Úgy látszik ez az elnevezés a Tiszántúl szélesebb körben ismeretes. Így *Herman Ottó* ugyanebben a füzetében (60) 1893-ban a türkevei szélmalomról a következőket írja:
 „A Majorponk szerkezete (Mauerbank) 1907. későbbi bejegyzés:
 k = külső karima
 Sz = karima szakasz
 F = Forgó Májorpont
 V = Vosznyí = Valcznyi
 Bokorsróf
 A „vosznyí” szót a közmolnár, a „valcznyi”-t a malomépítő mester használta.”
- [13] A sárréti gyékény feldolgozással kapcsolatban 1. *O'sváth Pál* i. m. 57.; *Szűcs Sándor*, A gyékény feldolgozása és eszközei a Bihar megyei Sárréten. Debreceni

- Szemle VII. (1933), 392—408 + 5 tábla. Itt többek között a következőket írja: „Sárrétudvariban foglalkoznak még kevés háznál gyékényszövésessel. Itt ez a háziipar nagyon kései másodvirágzását élte. Hosszú évtizedek után kb. 25 évvel ezelőtt kezdték újra elővenni a szövőt, ahol még meg volt, de azóta sokan megint eltették s csak a pók szövöget rajta”. L. még *Szűcs Sándor*, A régi Sárrét világa 108—110.
- [14] „A puha rövid derekú *hatigykinyt* szóni nem lehet, kosárkötésre se való.” *Szűcs Sándor*, i. m. 398. Úgy látszik azonban, hogy ekhó készítésére mégis fel lehetett használni.
- [15] A *Herman Ottó* által lerajzolt szövőszék alakja elsősorban megegyezik azzal, amit a Bodroglőről (vö. *Gönyey Sándor*, Gyékényszövés Bodroglőn. NÉ. XXI. (1929), 111) vagy Tápéról (vö. *Horváth Júlia*, A tápéi gyékényszövés. NÉ. XXXI. (1939), 208—214) ismerünk. Ezeknél fejlettebb formát mutat be *Szűcs Sándor* i. m. Biharnagybajomból. — *Zuboly* „a szövőszék hengere”. Gömör m. MTSz, Bodroglő. *Gönyey Sándor* i. m. 111.
- [16] *Selyeming, sodring* elnevezéseket l. *Szűcs Sándor* i. m. 403.
- [17] „ritkás, gyér”. Sárrét Békés m. MTSz.
- [18] „jég alatti üresség” Békés m. MTSz.
- [19] A szó és jelentése a Tiszántúl legnagyobb részén ismeretes. Vö. MTSz, 1. még bővebben NÉ. IX. (1908), 182.; X. (1909), 74.; XXIV. (1932), 106.; XXVII. (1935), 18.; XXXII. (1940), 123 stb. Eredetét tekintve a szót a szláv *iskra* valamelyik változatához lehet kapcsolni. Vö. *Knieszsa István*, A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I. Bp. 1955.
- [20] „a kemencének sárból tapasztott ajtaja”, az Alföldön nagy területen ismert szó. MTSz.
- [21] Ezzel a jelentéssel a szó ismeretes Tiszántúl több pontján. MTSz.
- [22] „A *csüves* a pásztorok, főleg juhászoknál évszázadok óta divatos felső ruhadarab, mely napjainkban Püspökladányban, Kabán és Hajdúszoboszlón régi családoknál, mint a régi múltnak kései emléke vonta meg magát” *Ecsedi István*, A hortobágyi pásztorviselet. NÉ. XV. (1914), 32. L. még *Herman Ottó*, A magyar pásztorok nyelvkinccse 397., Kiskunhalasról idézi.
- [23] Így használják a Nagykunságban is. MTSz. Eredetére nézve l. MTSz.
- [24] „valaminek rosszul esik” jelentéssel Debrecenben MTSz.
- [25] „beszélgetve tölti az időt” jelentéssel általánosan ismert a Nagykunságban és Hajdúságban. MTSz. „Bihar-Udvari — szárazmalom alatt, pásztorenyhelyeken beszélgetve időt tölteni”. *Herman Ottó* i. m. 206.
- [26] *Balogh István*, *Herman Ottó* levelei Zoltai Lajoshoz. Ethnographia LXVII. (1956), 132. — A kérdésről l. még *Csermák Géza*, A néprajztudós *Herman Ottó*. Ethnographia LXVI. (1955), 487—500.

ŐSKORI BRONZTÁRGYAK A MISKOLCI MÚZEUMBAN

I.

A miskolci Herman Ottó Múzeum számos őskori bronztárgyat őriz, amelyek nagy része az utóbbi évekig közöletlen, a szaktudomány előtt ismeretlen volt. Ezek közül az elmúlt két évben a Herman Ottó Múzeum Évkönyveiben közreadtuk a későbronzkori és koravaskori kincsleleteket, leletgyűtéseket (1). Emellett azonban még számos egyesével előkerült, vagy ismeretlen lelőhelyű tárgy is van a Herman Ottó Múzeumban. Szükségesnek tartjuk ezek közlését is, mivel így a múzeum teljes őskori bronz leletanyaga a kutatás számára hozzáférhetővé válik [2].

1. Füzesabony (Heves megye).

Lándzsahegy. A két oldalt átfúrt tok tövén vésett díszítés van. A Magyar Nemzeti Múzeum Füzesabony—Nagyhalmon végzett ásatásán került elő a középsőbronzkori füzesabonyi kultúra kerámialeleteinek társaságában. H: 13,6 cm, lelt. sz.: 53. 409. 14. — III. t. 8., 1. kép.

Tokos balta. Két síkból alkotott pereme alatt vízszintes és ívelt függőleges bordák futnak. Ajándékként került a múzeumba. H: 5, élsz: 5,4 cm. — Lelt. sz.: 55.662.1. — I. t. 6.

2. Szihalom (Heves m., füzesabonyi j.).

Lándzsahegy. A földvából került ajándékkép a múzeumba. H: 12,4 cm. Lelt. sz.: 53.467.2. — XI. t. 1.

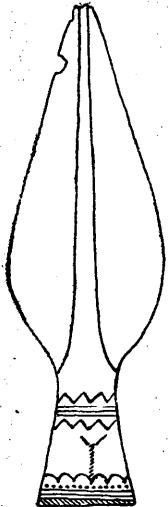
Lándzsahegy. Az egyik szárnya hibás öntésű. H: 21 cm Lelt. sz.: 53.468.1. 1937-ben került a múzeumba. — III. t. 7.

Nyélcsöves balta. H: 14, élh: 5,8 cm. — XII. t. 3.

3. Szilvászvárad (Heves m., egri j.).

Tokosbalta. Oldalán ívelten futó függőleges bordák vannak. H. 7,3 cm. Lelt. sz.: 53.658.1. — I. t. 7.

Bronzpityke. Hátlapján négy szegecsen karika van. Átm.: 3 cm. Lelt. sz.: 53.658.2. — XI. t. 2.

1. kép. Füzesabony—Nagyhalom

Tokosbalta. Pereménél vízszintesen körbefutó, oldalán ívelt függőleges bordák vannak. H: 7,3 cm. Lelt. sz.: 53.657.1. — I. t. 9.

4. *Domaháza (Borsod m., ózdi j.).*

Lándzsahegy. A tok vége letört, de a törés szélei le vannak csiszolva. H: 11,4 cm. Lelt. sz.: 53.647.1. — III. t. 4.

5. *Alsóhangony (Borsod m., ózdi j.).*

Ívelt oldalú lándzsahegy. Az egyik szárnya és tokja nagyrészt hiányzik. H: 9,2 cm. Lelt. sz.: 53.648.1. — XI. t. 3.

6. *Rudabánya (Borsod m., edelényi j.).*

Karperecekből álló lelet. a. — nyitott karperec, háta függőlegesen rovátkolt. Átm.: 6 cm. Lelt. sz.: 53.712.1. — VI. t. 4.; b. — nyitott karperec, egyik vége letörött. Háta csaknem végig függőlegesen rovátkolt. Átm.: 5 cm. Lelt. sz.: 53.712.2. — VI. t. 3.; c. — Nyitott karperec, háta függőlegesen barázdált. — Átm.: 6,4 cm. Lelt. sz.: 53.712.3. — VI. t. 5.

7. *Szuhogy—Csorbakő (Borsod m., edelényi j.).*

Sarkított balta, oldalai erősen íveltek. H: 14,1 cm. Lelt. sz.: 53.651.1 — II. t. 8.

8. *Martonyi Vasbánya (Borsod m., edelényi j.).*

Félholdaskávájú tokosbalta. Az egyik oldalon a peremrész hiányzik. H: 7,2 cm. Lelt. sz.: 53.661.1. — II. t. 2.

9. *Abod (Borsod m., edelényi j.).*

Sarkított balta. Szárnyzáródása szögletes, oldalai íveltek. H: 17,7 cm. Lelt. sz.: 53.650.1. — III. t. 3.

10. *Szendrőlád (Borsod m., edelényi j.) [3].*

Korongos csákány. Felső részét laposan ívelt korong alkotja, alatta kerek nyéllyuk van. Pengéje ívelt. Egész felületét gazdag vonaldíszítés borítja. A penge két oldalán levő díszítés egyforma, a korong felső lapjának közepe sérült. H: 19,4, korongátm.: 7,2 cm. Lelt. sz.: 53.637.1.

Tokos balta. Pereme alatt vízszintesen körbefutó bordák, oldalának felső részén az oldalrészét két ívelt függőleges borda hangsúlyozza ki. A balta oldalrészére kettősen ívelt. H: 10,1 cm. Lelt. sz.: 53.638.1. — III. t. 1.

11. *Finke (Borsod m., edelényi j.).*

Huzalgűrű, nyolc menetes. H: 1,7 cm. Átm.: 1,8 cm. A múzeumba levő, már közölt későbronzkori raktárlelethez tartozik. [4]. A közlés után, a múzeumi anyag revíziójakor került meg. — XI. t. 11. Lelt. sz.: 53.1048.1.

12. *Barcika (Borsod m., kazincbarcikai j.).*

Karperecekből álló lelet. Lelőhelye bizonytalan. Összeérő végű karperec. Hátát függőleges vonaldíszítés fedte, amely nagyrészt lekopott. Lelt. sz.:

- 53.979.1. Átm.: 6,3 cm. — VIII. t. 4.; Kerekátmeszetű karperec. Díszítése: megismétlődő vonalcsoportok. Átm.: 6,2 cm. Lelt. sz.: 53.979.2. — VIII. t. 2, 2. kép 1.; Kerekátmeszetű díszítetlen karperec. Átm. 4,6 cm. — Lelt. sz.: 53.979.3 — VIII. t. 8.: Nyitott végű, díszítetlen karperec. Átm.: 5 cm. Lelt. sz.: 53.979.4. — VIII. t. 9.; Kartekercs töredéke, másfél menetes. Átm.: 5,8 cm. Lelt. sz.: 53.979.5. — VIII. t. 5.; Másfél menetű karperec. Végének szélein kis függőleges vonalkázásból álló dísz. Átm.: 5,2 cm. Lelt. sz.: 53.979.6 — VIII. t. 7.; Karperec töredéke. Kerekátmeszetű, hátát megismétlődő kettes függőleges vonalakból álló minta díszíti. Lelt. sz.: 53.979.7. — VIII. t. 11., 2. kép 3.; Az előbbivel megegyező karperec töredéke. Lelt. sz.: 53.979.8. — VIII. t. 12.; Kerekátmeszetű, vastag karperec deformált töredéke. Lelt. sz.: 53.979.9. — VIII. t. 13.; Karperec kiegyenesített töredéke, kerekátmeszetű. H: 8,4 cm. Lelt. sz.: 53.979.10. — VIII. t. 14.; Szögletes átmenetű karperec, végei elkeskenyednek. Átm.: 7,5 cm. Lelt. sz.: 43.979.11. — VIII. t. 3.; Kerekátmeszetű, díszítetlen karperec. Átm.: 4,9 cm. Lelt. sz.: 53.979.12. — VIII. t. 10.; Díszítetlen, kerekátmeszetű karperec. Átm.: 5,3 cm. Lelt. sz.: 53.979.13. — VIII. t. 6.; Kis díszítetlen karika. Átm.: 3,3 cm. Lelt. sz.: 53.979.14. — VIII. t. 15.; Karperec töredéke. Díszítése: megismétlődő vonalcsoportok között szögbe összefutó vonalak. Lelt. sz.: 53.979.15. — VIII. t. 1., 2. kép 2.
13. *Bánfalva—Földvár (ma Bánhorváti, Borsod m., Kazincbarcikai j.).*
Karperec, belül üres. Felületét gazdag díszítés borítja. Átm.: 5,3 cm. Lelt. sz.: 53.680.1. — XI. t. 7., 3. kép.
14. *Boldva (Borsod m.), edelényi j.).*
Gyűrű, vastag huzalból. Három menetű, végei elkeskenyednek. Átm.: 2,4 cm. Lelt. sz.: 53.685.1. — XI. t. 9.
15. *Szirmabesenyő (Borsod m., miskolci j.).*
Karperec. Félkörátmeszetű, hátát függőleges és ferdén futó vonalcsoportok díszítik. Átm.: 5,6 cm. Lelt. sz.: 53.679.1. — VI. t. 2.
Szárnyas balta. H: 15,5 cm. Lelt. sz.: 53.624.14. — IV. t. 5.
Tokos balta, félholdaskávájú típus. H: 7,5 cm. Lelt. sz.: 53.624.15 — IV. t. 1.
Sarló, markolatnyújtásavos. Ív átm.: 11,8 cm. Lelt. sz.: 53.624.16. — IV. t. 2.
Tokos balta éltöredéke. H: 30 cm. Lelt. sz.: 53.624.17. — IV. t. 4.
Tölcsér alakú csüngő. Alsó peremén borda fut körbe. H: 9,8 cm. Lelt. sz.: 53.624.18. — IV. t. 3.
A Szirmabesenyő környékéről származó bronztárgyak nem alkotnak leletgyűjtést, ajándékként kerültek a múzeumba.
16. *Felsőzsolca (Borsod m., miskolci j.).*
Karperec. Nyitott, átmeszete kerek. Szakaszosan megismétlődő ferdén futó vonalcsoportok díszítik. Átm.: 7,8 cm. Lelt. sz.: 63.29.1. — VII. t. 2.

17. *Miskolc (Borsod m.).*

Tokos balta. Pereme alatt két vízszintes borda, amelyekből háromszög alakú két másik borda indul ki. Oldalának két szélén kettős ívelt borda van. H: 10,2 cm. Lelt. sz.: 53.654.1. — II. t. 1. A balta Miskolcon az Avas dombon került elő.

Tokos balta. Pereme alatt vízszintes bordák vannak. H: 5,6 cm. Lelt. sz.: 53.656.1. — I. t. 8. A Toronyalja utca 30 szám alatti ház kertjében került elő.

Tokos balta. Vastag pereme alatt és oldalszélein borda. H: 9,3 cm. Lelt. sz.: 53.663.1. — I. t. 4. Miskolc III. kerületében, Diósgyőrben került elő.

Lándzsahegy. Gerincén a szárnyak tövétől a hegyig bordák futnak. Diósgyőrből került a múzeumba. H: 10,8 cm. Lelt. sz.: 53.649.1. — V. t. 4.

Sarló, marolatnyújtványos. A markolattól egyenes borda fut a gerincig. Lelőhelye: Weidlich palota. Ív átm.: 15,2 cm. Lelt. sz.: 53.668.1. — II. t. 5.

Karperec. Kerekátmetszetű, függőleges és ferde vonalcsoportok díszítik. A Sajó-parton került elő. Átm.: 5,7 cm. Lelt. sz.: 53.669.1. — VII. t. 1.

Tű, egyik vége kétfelé hajló spirálisban végződik. Lelőhelye: Sajó-parton

levő homokbánya. Egy kelta karpereccel együtt került be a múzeumba. H: 7,8 cm. Lelt. sz.: 53.988.2. — XII. t. 5.

18. *Bükkszentlászló—Nagysánc (Borsod m., miskolci j.).*

Nyílhegy. H: 4,4 cm. Lelt. sz.: 53.706.1. — XII. t. 6.

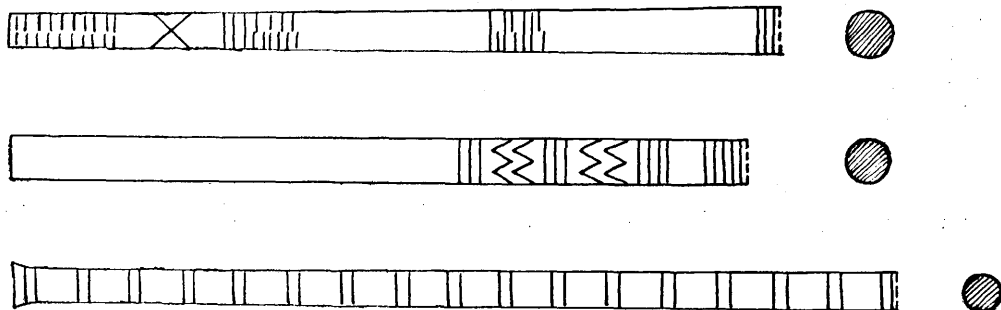
19. *Kisgyőr (Borsod m., miskolci j.).*

Bronztű, tányéros fejű. Nyakán három rovátkolt megvastagodás. H: 15 cm. Lelt. sz.: 53.383.1. — XII. t. 14.

Bronztű, feje letört. Nyakán két rovátkolt megvastagodás van. H: 19,6 cm. Lelt. sz.: 53.683.2. — XII. t. 15. A tük Kisgyőron a Sövénykút—Vízmedence építésénél kerültek elő.

20. *Bükkaranyos (Borsod m., miskolci j.).*

Ívelt oldalú lándzsa, pengéjén bordával. H: 24,4 cm. Lelt. sz.: 53.709.1. — III. t. 5.

2. kép. *Barcika*

Sarló, markolata letörött. A pengéjén a fok mellett borda fut. Ívátm.: 14,6 cm. Lelt. sz.: 53.710.1. — II. t. 4.

21. *Borsodharsány (Borsod m., miskolci j.).*

Spirális tekereskorong. Átm. 5,3 cm. Lelt. sz.: 53.686.1. — XI. t. 6.

22. *Borsodgeszt (Borsod m., miskolci j.).*

Öntött kardíszek. Bordázott felületű, csonkakúp alakú kardíszek. H: 15 és 14,4 cm. Lelt. sz.: 53.642.1—2. Bóna István közölte ezeket [5].

23. *Tibolddaróc (Borsod m., mezőkövesdi j.).*

Tokosbalta. Pereme alatt körbefutó, oldalán íves bordák. H: 9,4 cm. Lelt. sz.: 53.655.1. — I. t. 1.

Tokosbalta, füle letörött. A félholdas kávájú típushoz tartozik. H: 10,6 cm. Lelt. sz.: 53.655.2. — I. t. 3. Az előbbi tokosbaltával együtt került be a múzeumba.

Tokosbalta, pereme alatt körbefutó, oldalán íves bordák. H: 9 cm. Lelt. sz.: 53.660.1. — I. t. 5.

Karperec, belül üreges. Hátát gazdag vonaldíszítés fedi. Átm.: 5,8 cm. Lelt. sz.: 53.711.1. — V. t. 2., 4. kép. A karperec a már közölt és a Nemzeti Múzeumban levő kincslethez tartozik [6].

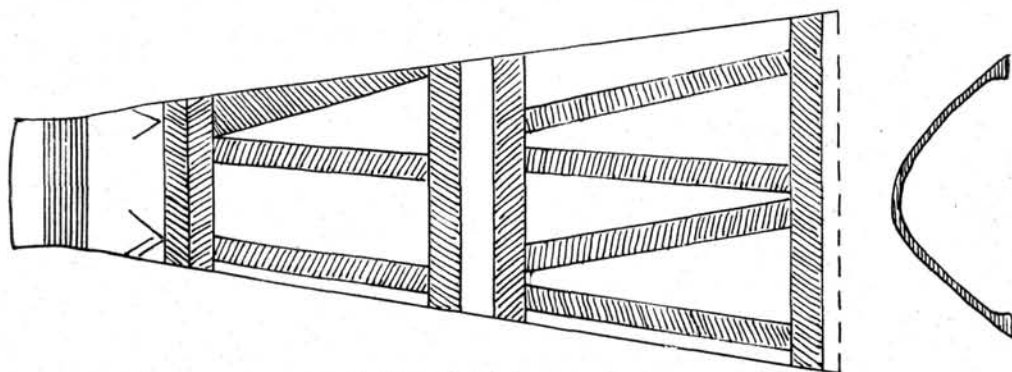
24. *Mezőnyárád (Borsod m., mezőkövesdi j.).*

Tokos balta. Kiugró pereme alatt két vízszintes borda, oldalán két ívelt borda van. Peremrésze félig hiányzik. H: 10 cm. Lelt. sz.: 53.659.1. II. t. 7. A Határvár melletti dombon találták.

25. *Négyes (Borsod m., mezőkövesdi j.).*

Bronzgomb, belső oldalán két fülel. Átm.: 4,6 cm. Lelt. sz.: 53.1047. 1. — XI. t. 5.

Bronzpityke. Elülső lapját kis csúcs díszíti, hátlapján két letört fül. Átm.: 2,5 cm. Lelt. sz.: 53. 1047.2. — XI. t. 4. A két bronzgomb a Nyárádon

3. kép. Bánfalva

előkerült, már közölt lelethez tartozik [7]. A leletek a közlés ideje után, a múzeumi anyag revíziójakor kerültek meg.

26. *Tiszadorogma (Borsod m., mezőcsáti j.).*

Sarló, markolatnyújtványos. Markolatán a gerinc és a vele párhuzamos borda rovátkolt. Ívát. sz.: 11,8 cm. Lelt. sz.: 53.670.1. — V. t. 3.

27. *Tiszakeszi (Borsod m., mezőcsáti j.).*

Bronztör. Tömör markolata van, pengéjén borda fut végig. H: 36,2 cm. Lelt. sz.: 53.435.1. Bóna István közölte [8].

Bronz karikákból álló lelet. Pontos lelőhelye ismeretlen. *Karperec*, hátán függőleges rovátkolás. Átm.: 5,4 mm. Lelt. sz.: 53.631.1. — IX. t. 6.; *Karperec*, kerek átmetszetű, díszítetlen. Átm.: 5,9 cm. Lelt. sz.: 53.631.2. — IX. t. 4.; *Karperec*, kerek átmetszetű, díszítetlen. Átm.: 5,7 cm. Lelt. sz.: 53.631.3. — IX. t. 2.; *Karperec*, kerek átmetszetű, díszítetlen. Átm.: 7 cm. Lelt. sz.: 53.631.4. — IX. t. 1.; *Karperec*, másfél menetű. Végei rovátkoltak. Átm.: 3,3 cm. Lelt. sz.: 53.631.5. — IX. t. 3.; *Karika*, háta függőlegesen rovátkolt. Átm.: 3,2 cm. Lelt. sz.: 53.631.6. — IX. t. 5.; *Karika*, kerek átmetszetű huzalból. Átm.: 3,4 cm. Lelt. sz.: 53.631.7. — IX. t. 8.; *Karika* kerek átmetszetű huzalból. Átm.: 3,5 cm. Lelt. sz.: 53.631.8. — IX. t. 10.; *Karika* négyszögletes átmetszetű huzalból. Lelt. sz.: 53.631.9. Átm.: 2,6 cm. — IX. t. 13.; *Karika*, háta rovátkolt. Átm.: 2,5 cm. Lelt. sz.: 53.631.10. — IX. t. 14.; *Karika* sodrott huzalból. Átm.: 3,4 cm. Lelt. sz.: 53.631.11.; — IX. t. 9.; *Karika* sodrott huzalból. Átm. 2,8 cm. Lelt. sz.: 53.631.12. — IX. t. 7.; *Spirálkorong*, valószínűleg pápaszemes gyűrű töredéke. Átm.: 2,3 cm. Lelt. sz.: 53.631.13. — IX. t. 12.; *Gyűrű*, bordázott bronzlemezből készült. Átm.: 1,8 cm. Lelt. sz.: 53.631.14. — IX. t. 11.

28. *Mezőcsát (Borsod m.).*

Tokos véső, pereme alatt vízszintes bordák. 7,9 cm. Lelt. sz.: 53.664.1. — III. t. 2.

Tű, lapos korongfejű, nyakán két megvastagodás. H: 14,2 cm. Lelt. sz.: 53.682.1. — XII. t. 13.

29. *Tiszapalkonya (mezőcsáti j.).*

Tokos balta. A pereme alatt vízszintesen körbefutó bordához két háromszög alakú borda csatlakozik. H: 13 cm. Lelt. sz.: 55.11.1. — VI. t. 1.

30. *Nagycsécs (Borsod m., mezőcsáti j.).*

Bronz ár. H: 10,8 cm. Lelt. sz.: 53.677.2. — XII. t. 7. A Halomdombról egy fűzesabonyi típusú bögre társaságában került a múzeumba.

31. *Hejőkeresztúr (Borsod m., mezőcsáti j.).*

Tű, gömbfejű. H: 21,3 cm. Lelt. sz.: 53.681.1. — XII. t. 11.; Tű, korongfejű. Nyakán két megvastagodás és rovátkolt dísz. H: 15,3 cm. Lelt. sz.: 53.681.2. — XII. t. 12. A tűk Hejőkeresztúr és Mezőcsát közötti út építésénél Vizsolyi Dániel földjén kerültek a napvilágra.

32. *Muhi (Borsod m., mezőcsáti j.).*

Lándzsahegy, ívelt oldalú. H: 20,2 cm. Lelt. sz.: 53.529.1. — III. t. 6.

Szárnyas balta, a szárnyak szögletesen záródnak. Felső része hiányzik. H: 11,3 cm. Lelt. sz.: 53.533.1. — II. t. 3.

Tű, szártöredék megvastagodó véggel. H: 10,5 cm. Lelt. sz.: 53.684.1. — XII. t. 16.

Huzaltöredék, négyszögletes átmetszetű. Átm.: 6,2 cm. Lelt. sz.: 53.684.2. — XII. t. 17. Az előbbi tűvel együtt Muhi és Nagycsécs között útépítésnél került elő.

33. *Tiszalúc (Borsod m., szerencsi j.).*

Markolatnyújtványos kard. Markolata hiányos, a pengén a gerinc mellett két függőleges vonal húzódik. H: 55,5 cm. Lelt. sz.: 66.12.3. 6. kép.

34. *Monok (Borsod m., szerencsi j.).*

Karperec. Nyitott, szegletes átmetszetű. Átm.: 8,4 cm. Lelt. sz.: 63.30.1. — VII. t. 3.

35. *Felsődobsza (Borsod m., encsi j.).*

Bronzkard. Korongban végződő markolata a penge csatlakozásánál hiányos. A markolat nem egybeöntött a pengével, hanem külön van rátéve. A markolaton két alig érzékelhető lapos borda van. Felső részén a markolatgombot körbefutó vonalak keretezik. A markolatkorong át van fúrva. H: 63,3 cm. 1966-ban került be a múzeumba, szántás közben találták. — 6. kép.

36. *Bodrogköz (Borsod m.).*

A lelet pontosabb lelőhelye ismeretlen. 1965-ben adta át a székesfehérvári múzeum a miskolcinak. *Ívelt oldalú bronz lándzsa*, pengéjén bordával. H: 19,3 cm. — X. t. 4.; *Bronzlemez-csüngők*. Kettő van egybetéve. Szélük egy helyen átfúrt és pontsorokkal keretezett. H: 11, 11, 10,5, 10,5, 10, 9,5 cm. — X. t. 1—2, 5—8.; *Spirálcsövecske*. H: 13 cm. — X. t. 3. Lelt. sz.: 66.13.1—3.

37. *Huszt környéke (Kárpátukrajna).*

Bronztőr. Lelt. sz.: 53.1056.1. A tört Mozsolics Amália publikálta [9].

38. *Borsod megye.*

Az alábbi darabok ismeretlen lelőhelyűek, azonban minden valószínűség szerint a múzeum gyűjtőterületéről, Borsod megyéből származnak.

Tokos balta. Pereme alatt vízszintes, oldalán íves függőleges bordák vannak. H: 6,9 cm. Lelt. sz.: 53.653.1. — I. t. 2.;

Tokos balta. Kettős síkú széles pereme alatt vízszintes, oldalának középső részén függőleges bordák futnak. H: 9,1 cm. Lelt. sz.: 53.717.1 — II. t. 6.

Tőr, markolatnyújtványos. Markolatának széle rovátkolt, négy akla-szeges. Pengéje erősen ívelt. H: 23,6 cm. — V. t. 1. Lelt. sz.: 53.674.1.

Karperec, kerek átmetszetű, díszítetlen. Átm. 5,4 cm. Lelt. sz.: 53.713.1. — VII. t. 4.

Karperec. Négyszögletes átmetszetű, díszítetlen. Átm.: 5.8 cm. Lelt. sz.: 57.714.1. — VII. t. 5.

Karperec. Félkör átmetszetű, díszítetlen. Végein pecsétlőszerűen kiszélesedik. Átm.: 7 cm. Lelt. sz.: 58.172.1. — VII. t. 6.

Kis tokos véső. Egyik oldala hiányos, öntéshibás. H: 4,2 cm. Lelt. sz.: 53.665.1. — VII. t. 7.

Tőr. Lekerekített markolatlemezén négy szegecslyuk van. H: 10 cm. Lelt. sz.: 53.1044.1. — XI. t. 10. Csüngő, szív alakú. Szára visszahajlított. H: 3,7 cm. Lelt. sz.: 53.1045.1. — XI. t. 12.

Csüngő. Két spirális alkotja. H: 3,5 cm. Lelt. sz.: 53.1046.1. — XI. t. 8.

Lapos balta, réz. H: 10,5 cm. Lelt. sz.: 5331.1. — XII. t. 1.

Peremes balta, bronz. H: 11,9 cm. Lelt. sz.: 53.932.1. — XII. t. 2.

Csákány. Felső részén tüskés korong, alatta nyélcső. Pengéje lefelé kiszélesedik. H: 21,2 cm. Lelt. sz.: 53.671.1. — XII. t. 4.

Tű, feje kettős kúpos és átfürt. Nyaka és fejének alsó része körbe rovatolt. H: 22,2 cm. Lelt. sz.: 53.715.1. — XII. t. 9.

Tű, feje fordított csonkakúp alakú, nyakán három korongszerű megvastagodás. H: 22,9 cm. Lelt. sz.: 53.716.1. — XII. t. 10.

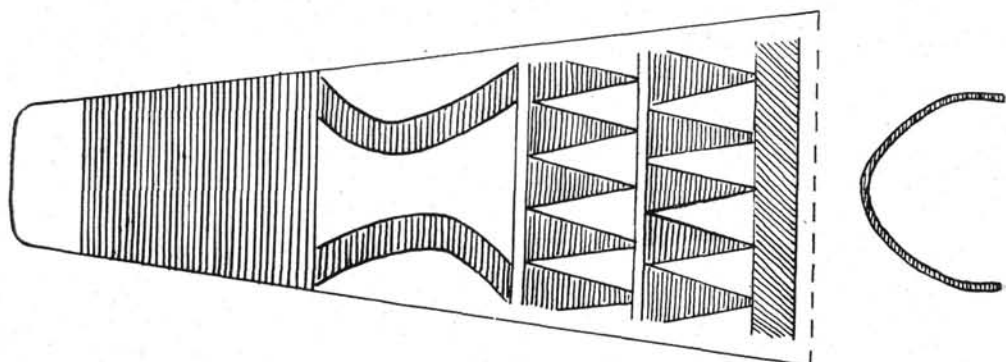
Bronzár, egyik vége hegyes, másik vésőszerű. H: 14,6. Lelt. sz.: 53.678.1. — XII. t. 8.

II.

Az ismertetett leletek közül a legrégebbi egy rézkori lapos balta, a bodrogkeresztúri kultúra hagyatéka (XII. t. 1.). Korabronzkori viszont a peremes balta, amely a hatvani kultúra körébe tartozik (XII. t. 2.). Ugyancsak a hatvani kultúrába sorolhatjuk a Szihalmon napvilágra került nyélcsöves fejszét [10] (XII. t. 3), és a borsodgeszti kardszeket [11].

A bronzkor közepéről származik a Szendrőládon lelt szépen díszített korongos csákány. A I. Nestor által formánként csoportosított bronzkori fejszék sorában az A₁ típushoz tartozik. Legújabban D. Popescu foglalkozott részletesen a bronzkori fejszék kor megállapításának kérdésével. Véleménye szerint az A₁—A₂ típusú fejszék a Reinecke A—B periódus átmeneti időszakára keltezhetők [12]. Észak-Magyarország területének jelentős részét e korban a füzesabonyi kultúra birtokolta, így annak hagyatéka lehet a szendrőládi fejsze is.

A füzesabonyi kultúrába sorolhatjuk a Füzesabony—Nagyhalom felszínre került bronz lándzsahegyet is (III. t. 8., 1. kép). A füzesabonyi kultúra névadó lelőhelyén a Magyar Nemzeti Múzeum végzett ásásokat, s az előkerült leletekből néhány a miskolci múzeumba jutott. A lándzsahegy jellegzetes későfüzesabonyi kerámiával együtt fordul elő ebben az anyagban. Mivel a füzesabonyi kultúra másutt napvilágra került leletei között is találunk lándzsahegyeket [13], így ezt a példányt is teljes biztonsággal sorolhatjuk a középső bronzkorba.

4. kép. Tibolddaróc

A füzesabonyi kultúrára jellemző kis bögre társaságában került a múzeumba Nagycsécs—Halomdombról egy kis bronzár (XII. t. 7). Ebbe a kultúrába tartozhat az ismeretlen lelőhelyű másik kis bronzár is (XII. t. 8).

A középsőbronzkorba sorolhatjuk a négy aklaszeges tört (XI. t. 10), szív alakú bronzcsüngőt (XI. t. 12), bronztűt, kettős kúp alakú átfúrt fejjel (XII. t. 9.). Míg ez a tör- és tűforma több esetben előfordul a füzesabonyi kultúra leletei között [14], addig a szív alakú bronzlemez csüngő a dunántúli mészbetétes és vatyai kultúrák emlékanyagában a leggyakoribb [15]. Egy felvidéki leletből ismerjük eddig, a koszideri típusú leletek körébe sorolható bárcai bronzkincsből [16]. Ezek a csüngők így nyilván a vatyai, esetleg a mészbetétes edények kultúrája területéről juthattak a Felvidékre.

A bronzkor elejétől a koravaskorig használt ékszerforma volt a szemüveg alakú spirálcső (XI. t. 8) és spirálkorong (XI. t. 6) [17].

A későbronzkori pilinyi kultúra időszakában a Felvédeken jelentős fém-művészeti központ alakult ki. Ennek hagyatékai az úgynevezett rimaszombati típusú bronz kincsleletek, amelyeket a Herman Ottó Múzeum ötödik Évkönyvében közöltünk. Ezekben a raktárleletekben számos olyan bronz-tárgyat találunk, mint amilyenek a most ismerttetendő bronzleletek közt is előfordulnak [18].

Borsod megyében Felsődobozán, Abaújszántón és Korlátton került elő olyan kincslelet, amelyben B_4 típusú nyakkorongos csákány (XII. t. 4) van. Ennek a csákánytípusnak, mint I. Nestor megállapította, a Felső-Tiszavidéken és Erdélyben volt a gyártási központja. Onnan kereskedelem útján juthatott a Felvidékre a Reinecke BD periódusnak megfelelő időszakban.

A tokos balták közül mindenekelőtt a félholdas kávájúakat sorolhatjuk a későbronzkorba (II. t. 2, IV. t. 1), bár ezeket még a korai vaskor első felében is használták. A Diósgyőrben (I. t. 4) és Miskolc-Toronyalja utcában (I. t. 8) talált tokos baltához hasonló a pilinyi kultúra leletei közül a felsődobozsaiban fordulnak elő. Ezeknek gyártási területe azonban elsősorban a Tiszától keletre eső területeken, a Felső-Tiszavidéken és Erdélyben volt. Szintén onnan származik a Miskolc középpontjában emelkedő Avas dombon

előkerült tokos balta (II. t. 1), amelynek Észak-Magyarországon egész pontos megfelelőjét az abaújszántói leletből ismerjük.

A pilinyi kultúra fémművességnek jellegzetes termékei a sarkított szárnyas balták (II. t. 3, 8, III. t. 3), a díszített felületű üreges karperecek (3—4. kép V. t. 2, XI. t. 7), a nagy tölcser alakú csüngők (IV. t. 3), és a miniatűr bronztárgyak (VII. t. 7). Lelőhelyeiknek zöme a Felvidék területére esik, így gyártási központjuk is kétségtelenül ott volt.

A későbronzkornak a Reinecke BD periódusának megfelelő időszakában jutottak a Felvidékre a nyugati típusú markolatnyújtványos sarlók (II. t. 5, IV. t. 2, V. t. 3), ívelt oldalú lándzsák (III. t. 4, 5, X. t. 4, XI. t. 3), tokos vésők (III. t. 2), szárnyas balták (IV. t. 5), Sprockhoff II/a típusú kardok (5. kép). A pilinyi kultúra életének második felében és az azt közvetlenül követő korban (Reinecke BD—HA) egyaránt használták ezeket a bronztárgyakat a Felvidék területén. Ugyanerre a korszakra keltezhetőek a Kárpát-medence keleti felében leggyakoribb bordázott tokú lándzsahegyek (V. t. 4) is. A babérlevél alakú lándzsahegyek a középső bronzkortól kezdve a koravaskor első feléig használtak voltak (III. t. 6, 7, XI. t. 1).

A felső-tiszavidéki és erdélyi bronzművészeti kör területén, valamint a Felvidéken egyaránt gyakoriak a későbronzkor második felében és a korai vaskor kezdeti szakaszában (Reinecke BD—HA) a félkör vagy kör alakú átmetsetű, vonalkázással díszített karperecek. Egyaránt találunk köztük függőleges és ferde vonalcsoportokkal (VI. t. 2, VII. t. 1—2), valamint sűrű függőleges vonalkázással díszített (VI. t. 4—6) és díszítetlen (VII. t. 4) karpereceket. Leggyakoribbak a Reinecke BD korú leletekben, de néhány esetben még Hallstatt A₂ periódusra keltezhető raktárleletekben is előfordulnak.

Olyan bronzlemezéből készült kúp alakú csüngők, mint amilyenek a bodrogközi leletben vannak (X. t. 1—2, 5—8) Észak-Magyarországon csak a rimaszombati és felsődobszai leletekben találhatók. Valószínűleg a halomsiros kultúra területéről kerülhettek oda, mivel annak mind korai, mind késői szakaszába tartozó lelőhelyeiről ismerjük. Előfordulnak hasonló csüngők még koravaskori és szkíta leletek közt is.

A pilinyi kultúrához tartozhat a bizonytalan lelőhelyű és összetételű tiszakeszi karperecelet. A díszítetlen karperecek és karikák mellett vonalkázott (IX. t. 5—6, 14) és sodrott (IX. t. 7, 9) huzalból készült darabokat is találunk benne.

Ugyancsak a pilinyi kultúra leletei között találjuk meg a vastag huzalból készült, vonalkázott hátú spirálgyűrű (XI. t. 9) párhuzamait is (Pácin, Abaújszántó).

A Hallstatt A korszak elején a Felvidék területén nagyszámú bronz kincslet — rimaszombati típusú raktárlelet — került a föld alá. Elrejtésük oka a pilinyi kultúra népét a lausitzi és Gáva kultúra részéről ért támadás lehetett. Ezzel vége szakadt a pilinyi kultúra virágzó bronzművészete, s a rimaszombati típusú bronztárgyak helyett új formák kerültek használatba.

A Felsődobszán előkerült kardhoz (6. kép) hasonlót a hajdúböszörményi raktárleletben találunk. Ez alapján a Hallstatt B korszakra keltezhető [19].

Hasonlóan a későbronzkorhoz, a korai vaskorban is az észak-magyaror-

szági tokos balták többsége a Tiszától keletre eső területek bronzművességi központjának típusaihoz tartozik. Így a három Tibolddarócon előkerült tokos balta közül kettő (I. t. 1,5) az erdélyi és felsőtiszavidéki bronz kincseletek gyakori formáját mutatja. Azok alapján a Hallstatt B korszakra keltezhető. Ugyancsak ebbe az időszakba tartozik egy szilvásváradai (I. t. 9) és egy Borsod megyei (I. t. 2) tokos balta, s a velük formailag erősen rokon fűzesabonyi példány (I. t. 6) [20]. A szendrőládi balta is a Hallstatt B korszakban, különösen Erdély területén használatos formát mutat (III. t. 1) [21]. A félholdas kávájú tokos baltákat a Reinecke BD periódustól a Hallstatt B korszakig használták. Az ebbe a formacsoportba tartozó tibolddaróci darabot (I. t. 3) a vele együtt előkerült Hallstatt B típusú tokos balta (I. t. 1) keltezi erre a korra. A Hallstatt A korszakban kezdték el a Kárpát-medencében egyes baltaformákat erősen kiszélesedő pengével gyártani. Ez az élkiképzés a Hallstatt B korszak első felében egészen általános volt. Ilyen formát mutat az egyik szilvásváradai tokos balta (I. t. 7).

A nyugati típusú tokos balták közé tartozik a Tiszapalkonya Tisza-parton előkerült darab (VI. t. 1). A Dunától nyugatra eső területeken először használt tokos baltaformák a Kárpát-medence keleti felében a Hallstatt A₁ korszaktól kezdve terjedtek el [22]. Ezek közé tartozik a tiszapalkonyai példány is, míg a Mezőnyáradon előkerült (II. t. 7) és egy ismeretlen lelőhelyű (II. t. 6) nyugati típusú tokos balta már inkább a Hallstatt B periódus elejére keltezhető.

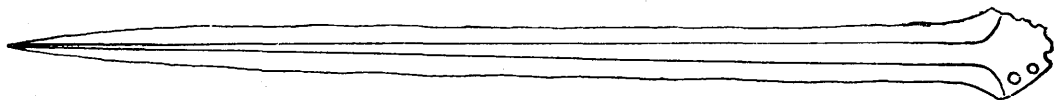
A Hallstatt B periódusban vált általánossá az olyan széles pengéjű markolatnyújtványos sarlók használata, mint amilyen Bükkaranyosról került elő (II. t. 4) [23].

Nem leletegyüttesbe tartozó későbronzkori — koravaskori bronztört hármat őriz a Herman Ottó Múzeum. Kettőt közülük már publikáltak, Mozsolics Amália a Huszt környékéről (Kárpátukrajna) [24], míg Bóna István a Tiszakeszi-Szódadombról származó tört közölte [25]. Mindkettő a Kárpát-medence keleti felében használt keleti típusú török csoportjába tartozik. Ezek a dél-orszországi sztyeppe vidékről kerültek a Kárpát-medencébe, vagy azoknak helyi utánzatai [26]. Keleti típusú a miskolci múzeumba levő harmadik tör is (V. t. 1). Ismeretlen lelőhelyű, azonban szinte biztosra vehető, hogy a mai Borsod megye területén került a napvilágra. Hasonló töröket a pécskai kicsből [27], a gyulaháza—nyírkarácsi leletből [28] ismerünk, de ugyanilyen alakú pengével rendelkeznek a tamásfalvi raktárleletben levő tömör markolatú kardok is [29]. E párhuzamok alapján a Borsod megyei tör a Reinecke BD—HA₁ korszakra keltezhető.

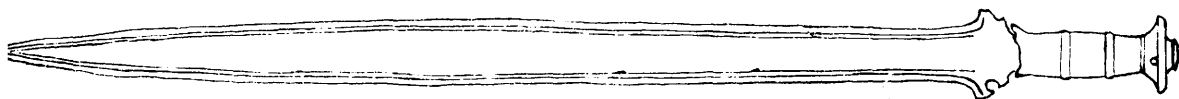
Általában a R BD—Hallstatt A korszakra jellemzőek a négyszögletes átmetszetű díszítetlen karperecek. Így erre az időszakra keltezhetjük az ilyen monoki (VII. t. 3) és ismeretlen lelőhelyű (VII. t. 5) karpereceket is. Észak-Magyarországon a pilinyi kultúra záródása, a Hallstatt A periódus eleje után terjedt el ennek a karperec típusnak használata.

A Hallstatt B korszakra jellemző díszített karperecek [30] díszítetlen változata a félkör átmetszetű, pecsétlős végű karperec (VII. t. 6).

Kétfajta karperecet tartalmaz a valószínűleg Barcikán (ma Kazincbarcika)

5. kép. Tiszalúc

6. kép. Felsődobsza

napvilágra került bronzlelet. Az egyik típust a díszítetlen huzalból készült karperecek alkotják (VIII. t. 3, 6—10, 15), míg a másikhoz kerek átmetszetű vonalkázással díszített karperecek tartoznak (VIII. t. 1—2, 11—12, 2. kép). A leletben még egy kartekeercs töredéke (VIII. t. 5) és kerek átmetszetű huzaltöredék (VIII. t. 13—14) található. A díszítetlen és díszített karpereceknek egyaránt Hallstatt B korú raktárleletekben találjuk meg párhuzamát [31].

Valószínűleg sírleletekből származnak a különböző bronztűk, azonban a hozzájuk tartozó kerámia leletek nem kerültek be a múzeumba. A lapos korongfejű tűk, amelyek nyakán két-három megvastagodás van (XII. t. 10, 12—15) leggyakrabban a Dunától nyugatra eső területeken Hallstatt A—B korú lelőhelyeken fordulnak elő [32]. A Dunától keletre a Borsod megyei leleteken kívül eddig csak a csorvai temetőből ismerünk ilyeneket [33]. A gömbfejű (XII. t. 11) és többszörösen tagolt fejű tűk (XII. t. 16) a Reinecke BD—Hallstatt A periódusokra jellemzőek. A két spirálisban végződő fejű tű (XII. t. 5) legközelebbi párhuzamait is Hallstatt A korú leletekben találjuk meg [34]. Mindezek a tűformák a vál-podoli és lausitzi kultúrkörökkel való kapcsolat révén kerülhettek Észak-Magyarország területére.

A Borsod megyében napvilágra került bronz szórványleletek vizsgálata teljesebbé tette ismereteinket ennek a vidéknek őskori bronzművességéről. Megállapíthatjuk, hogy a most ismertetett bronztárgyak többsége a Dunától nyugatra, illetve a Tiszától keletre fekvő területekről került a Felvidékre, s csak kevésre mondható, hogy a felvidéki bronzművesség jellemző terméke. Így a Felvidék mintegy felvevő területe volt a Kárpát-medence keleti és nyugati felében kialakult nagy bronzművességi központok gyártmányainak.

A korabronzkorban a keleti eredetű hatvani kultúra népe élt a Felvidék területének nagy részén. Bronzleletei közt egyaránt találunk keleti (XII. t. 3) és nyugati típusú (XII. t. 2) bronztárgyakat.

A középsőbronzkori fűzesabonyi kultúra egy tagja volt a Kárpát-medence keleti felében elterjedt spirálbütykös edények kultúrkörének. A fémművességi központ ebben a korszakban Erdélyben volt, a jelentősebb bronztárgyak egy részét onnan importálta a fűzesabonyi kultúra népe (nyak-korongos csákány: Szendrőlád). Jelentős kapcsolatot állott azonban a középcurópai fémművességi központtal is (pl.: tű: XII. t. 9.; tör: XI. t. 10.; sziv alakú

bronz csüngő: XI. t. 12). Helyi készítmény lehet a bronz lándzsa (III. t. 8) és árák (XII. t. 7—8).

A korai halomsíros kultúra magyarországi elterjedésével pedig a koszideri fémművességi kör bronztárgy típusait vette át a késő füzesabonyi kultúra népe.

A Felvidéken tulajdonképpen csak a késő bronzkorban, a pilinyi kultúra idején fejlődött ki jelentős fémművességi központ. Valószínű, hogy a bronzművesség fellendülése a Mátra és Gömör-Szepesi Érchegység rézércének felhasználásával függ össze. Számos, csak a Felvidéken elterjedt bronztárgyforma (üreges karperecek: V. t. 2, XI. t. 7; tölcser alakú csüngők: IV. t. 3, sarkított balták: II. t. 3, 8, III. t. 3 stb.) mutatja a felvidéki bronzművesség e korban kétségtelenül önálló voltát. Emellett azonban számos keleti (tőr: V. t. 1, nyakkorongos csákány: XII. t. 4, tokos balták: I. t. 4, 8, bordázott tokú lándzsahegyek: V. t. 4, stb.) és nyugati (markolatnyújtványos kard: 5. kép, ívelt oldalú lándzsák: III. t. 4, 5, XI. t. 3, X. t. 4 tokos véső: III. t. 2, szárnyas balta: IV. t. 5, markolatnyújtványos sarlók: II. t. 5, IV. t. 2, V. t. 3, babérlevél alakú lándzsahegyek: III. t. 6—7, XI. t. 1, lemezcüngők: X. t. 1—2, 5—8, stb.) típusú bronztárgyakat is átvett a pilinyi kultúra fémipara. A Felső-Tiszavidék és Erdély, valamint a Felvidék szoros kapcsolatait mutatja a két terület néhány közös bronztípusa (vonalcsoportokkal díszített karperecek: VI. t. 2, VII. t. 1—2, sűrű vonalkázással fedett karperecek: VI. t. 4—5, IX. t. 5—6, 14, félholdas kávájú tokos balták: II t. 2, IV. t. 1.) A felsorolt bronztárgytípusok együttesen az úgynevezett rimaszombati típusú raktárleletekben fordulnak elő, amelyeket a pilinyi kultúra népe rejtett a földbe a lausitzi és a Gáva kultúra támadása elől a Hallstatt A periódus elején. Ez a népmozgás jelenti Észak-Magyarországon a korai vaskor kezdetét.

A későbronzkorral ellentétben a korai vaskor első felében Borsod megye területén két különböző népcsoport élt, az északi, felvidéki részen a lausitzi kultúrkörrel rokon Kyjatice kultúra, míg a déli, alföldi részen a keleti Gáva kultúra népe. Így az e területről származó szórványos bronzleletek között egyaránt találunk nyugati (korongos markolatú kard: 6. kép, tokos balták: II. t. 6—7, VI. t. 1, sarló: II. t. 4, karperec: VII. t. 6, tük: XII. t. 10—16, 5) és keleti (tokos balták: I. t. 1—3, 5—7, 9, III. t. 1, karperecek: VII. t. 3, 5, VIII. t. 3, 6—10, VIII. t. 1—2, 11—12.) típusú bronztárgyakat.

A most közölt bronztárgyak közül legfiatalabb a Szilvásváradon előkerült tokos balta (I. t. 9), amely egyezik a szandai Hallstatt B—C periódusok fordulójára keltezhető lelet tokos baltáival [35]. Ettől az időponttól, a préskita törzsek észak-alföldi megjelenésétől kezdve megszűnt a Felvidéken a jelentős bronzipar.

URZEITLICHE BRONZEGEGENSTÄNDE IM MISKOLCER MUSEUM

Das Herman Ottó Museum in Miskolc verwahrt zahlreiche urzeitliche Bronzegegenstände, von denen die meisten vor einigen Jahren noch nicht veröffentlicht waren. In den beiden vergangenen Jahren veröffentlichten wir die spätbronze- und früheisenzeitlichen Depotfunde in den Jahrbüchern des Herman Ottó Museums. Dabei gibt es im Museum noch zahlreiche Einzelfunde. Die Bekanntmachung auch dieser Funde halten wir für unumgänglich notwendig, um damit das gesamte urzeitliche Bronze-Denkmalgut des Museums der Fachwissenschaft zugänglich zu machen.

Das älteste Stück der hier besprochenen Funde ist ein kupferzeitliches Flachbeil der Bodrogkeresztúr-Kultur (Taf. XII, 1). Das Randleistenbeil (Taf. XII, 2) und die Schaftlochaxt (Taf. XII, 3) stammen aus der Frühbronzezeit und sind Denkmäler der Hatvan-Kultur.

Die verzierte Nackenscheibenaxt von Szendrölád, die Lanzenspitze, die bei der Freilegung der Siedlung von Füzesabony—Nagyhalom zutage kam (Taf. III, 8 und Abb. 1), die zwei Bronzefriemen (Taf. XII, 7—8), der Dolch (Taf. XI, 10), die Nadel mit dem doppelkonischen Kopf (Taf. XII, 9), der herzförmige Anhänger aus Bronzeblech (Taf. XI, 12) gehören zum Nachlaß der mittelbronzezeitlichen Füzesabony-Kultur.

Zur Zeit der spätbronzezeitlichen Piliny-Kultur entfaltete sich in Oberungarn ein sehr bedeutsames Bronzegewerbe. Hier entstanden zahlreiche Bronzegegenstände, die nur für Oberungarn kennzeichnend waren (hohle Armringe: Taf. V, 2; Taf. XI, 7, Abb. 3—4, Trichteranhänger: Taf. IV, 3; Absatzbeile mit gerader Rast: Taf. II, 3, 8, Taf. III, 3); außerdem wurden auch zahlreiche Bronzegegenstände östlicher Prägung (Dolch: Taf. V, 1; Nackenscheibenaxt: Taf. XII, 4; Tüllenbeile: Taf. I, 4, 8; Lanzenspitze mit gerippter Tülle: Taf. V, 4), aber auch westliche Typen übernommen und hergestellt (Griffzungenschwert: Abb. 5; Lanzenspitzen mit bogenförmiger Schneide: Taf. III, 4, 5; Taf. X, 4; Taf. XI, 3; Meißel mit Tülle: Taf. III, 2; Lappenbeil Taf. IV, 5; Griffzungensicheln: Taf. II, 5, Taf. IV, 2, Taf. V, 3; Lanzenspitzen mit lorbeerförmigem Blatt: Taf. III, 6—7, Taf. XI, 1; Anhänger aus Bronzeblech: Taf. X, 1—2, 5—8). Die enge Verbundenheit, die zwischen der oberen Theißgegend, Siebenbürgen sowie Oberungarn bestand, ist auch dadurch bewiesen, daß das Bronzegewerbe der beiden Gebiete auch die gleichen Gegenstandstypen erzeugte (Armringe mit Strichgruppen-Verzierung: Taf. VI, 2, Taf. VII, 1—2; schraffierte Armringe: Taf. VI, 4—5, Taf. IX, 5—6, 14; Beile mit konkav eingezogener Tüllenmündung: Taf. II, 2, Taf. IV, 1). Die aufgezählten Gegenstände

kommen mit anderen Bronzegegenstandstypen (die aber unter den Einzelfunden des Miskolcer Museums nicht vertreten sind) in den Hortfunden vom Typ Rimaszombat vor, die das Volk der Piliny-Kultur in der Hallstatt A Periode vergaben hatte, als es von den Trägern der Lausitzer und Gáva Kulturen angegriffen wurde. Mit dieser Volksbewegung begann in Nordungarn die Früheisenzeit.

Im Gegensatz zur Spätbronzezeit lebten in der ersten Hälfte der Früheisenzeit auf dem Gebiet des Komitats Borsod zwei verschiedene Volksgruppen: im nördlichen gebirgigen Teil des Komitats das Volk der dem Lausitzer Kulturkreis verwandten Kyjatice-Kultur, während in der südlichen Flachlandschaft die Träger der östlichen Gáva Kultur ansässig waren. Daher kommen unter den bronzenen Einzelfunden dieses Gebiets sowohl westliche (Scheibenknaufrschwert: Abb. 6; Tüllenbeile: Taf. II, 6—7, Taf. VI, 1; Sichel: Taf. II, 4; Armring: Taf. VII, 6; Nadeln: Taf. XII, 10—16, 5), als auch östliche Typen vor (Tüllenbeile: Taf. I, 1—3, 5—7, 9, Taf. III, 1; Armringe: Taf. VII, 3, 5, Taf. VIII, 3, 6—10, Taf. VIII, 1—2, 11—12, Abb. 2).

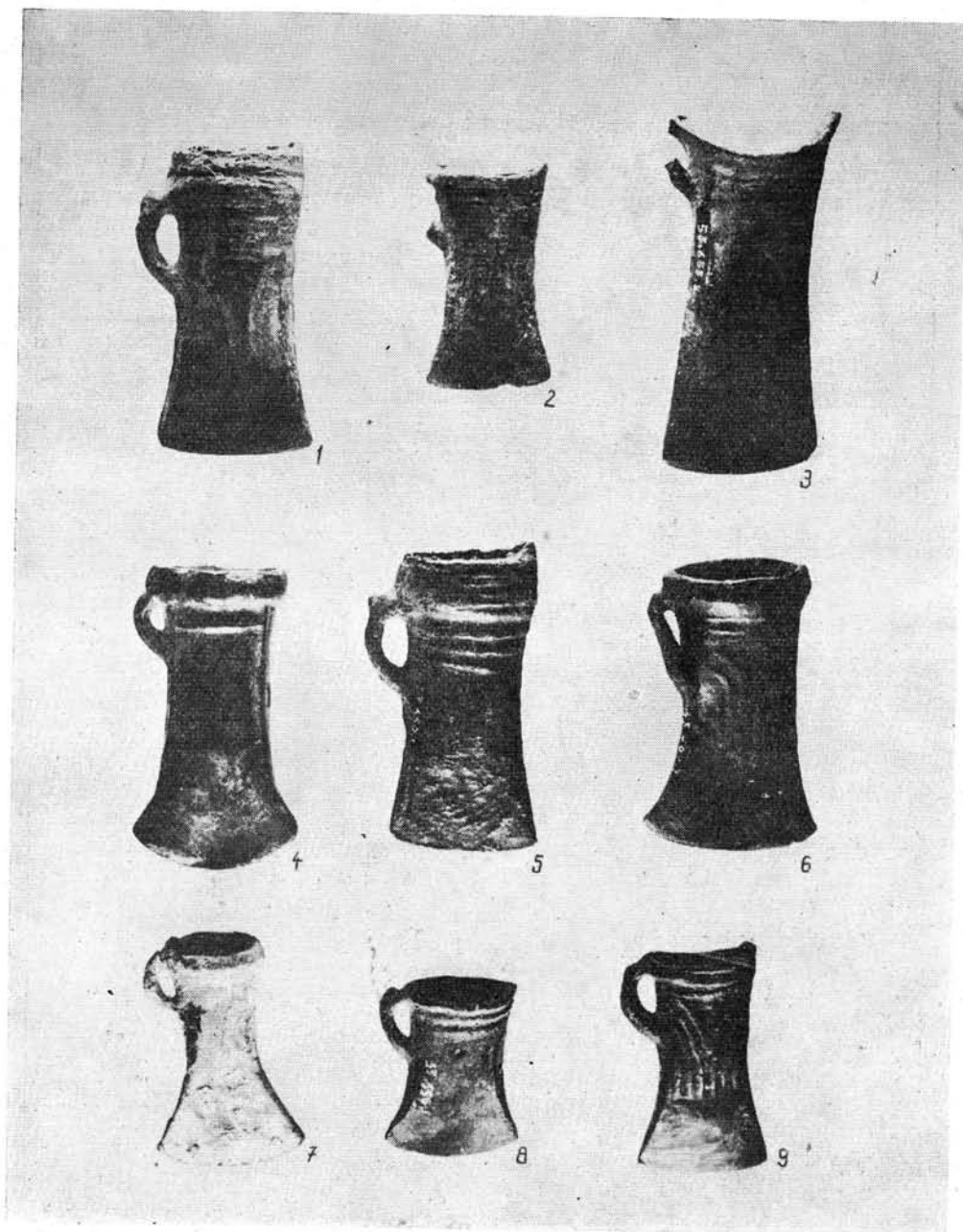
Das jüngste der hier besprochenen Bronzegegenstände ist das in Szilvászarád gefundene Tüllenbeil (Taf. I, 9), das im Hortfund von Szanda — der auf die Wende der Perioden Hallstatt B—C datiert werden kann — seine Parallelen hat. Um diese Zeit, d. h. mit dem Erscheinen der präskythischen Stämme in Norden der Großen Ungarischen Tiefebene klingt das blühende Bronzegewerbe Oberungarns aus.

T. Kemenczei

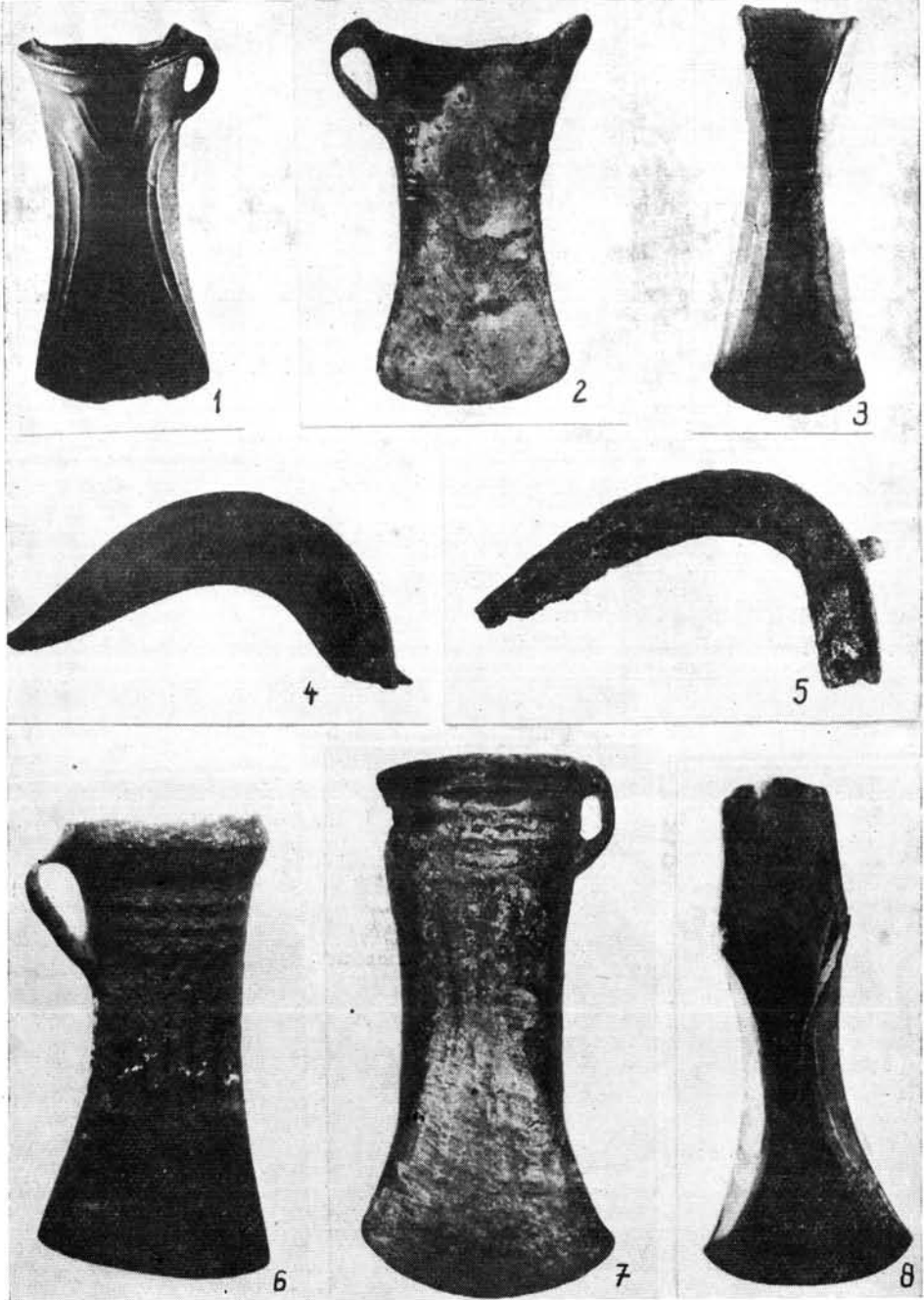
J E G Y Z E T E K

- [1] *Kemenczei T.*, Die Chronologie der Hortfunde vom Typ Rimaszombat. *HOMÉ* 5 (1964—65) 105—175.; Koravaskori bronz raktárieletek a miskolci múzeumban. *HOMÉ* 6 (1966). 49—107.
- [2] A múzeum bronzleletei közül nem közöljük azokat, amelyek sirleletekhez tartoznak. Közreadjuk azonban azokat, amelyek feltehetőleg temetőkből származhatnak, de leletösszefüggéseik ismeretlenek (bronztűk, csüngők).
- [3] *Kemenczei T.*, *HOM Közl.* 7 (1966) 9—10., 3—4. kép.
Mozsolics A., Bronzefunde des Karpatenbeckens. (Budapest, 1967) XXII. t. 1a—b. *Mozsolics Amália* Sajóládöt jelöli meg a csákány lelőhelyének. A miskolci múzeum leltárkönyvében azonban Szendrőlád szerepel.
- [4] *Kemenczei T.*, *HOMÉ* 5 (1964—65) 162., XVIII. t.
- [5] *Bóna I.*, *HOMÉ* 2 (1958) 41—44.
- [6] *Nees Mechtildes*, *Arch. Ért.* 46 (1932—33) 164—174.
- [7] *Kemenczei T.*, *HOMÉ* 6 (1966) XIV. t.
- [8] *Bóna I.*, *HOMÉ* 3 (1959—1961) V. t. 1.
- [9] *Mozsolics A.*, *Arch. Ért.* 79 (1952) 69—99., XXII. t. 1.
- [10] *Kőszegi F.*, *Föl. Arch.* 9 (1957) 47—62.
- [11] *Bóna I.*, *HOMÉ* 2 (1958) 41—44.
- [12] *Nestor, I.*, *Marburger Studien* 1938. 178—192.; *Popescu, D.*, *Dacia* 7 (1963) 91—114.
- [13] *Bóna I.*, *Acta Arch. Hung.* 9 (1958) 227.
- [14] *Tompa F.*, *BRGK* 24/25 (1934) XXX. t. 5, XLV. t. 5—6, 8;
Hajek, L., Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit. *Nitra* 1958. 72., 12—13. kép.
- [15] *Fatay P.*, *Diss. Pann. ser. II.* 13. 56., XIII. t. 4.;
Bóna I., *Acta Arch. Hung.* 9 (1958) 241.
- [16] *Hajek, L.*, *Slov. Arch.* 5 (1957) 332., 9. kép 1.
- [17] *Foltiny, S.*, *Zur Chronologie der Bronzezeit des Karpatenbeckens.* (Bonn 1956) 15—16.
- [18] A rimaszombati típus kincsleletek bronztárgyaira vonatkozóan: *Kemenczei T.*, *HOMÉ* 5 (1964—65) 105—175.
- [19] *Müller-Karpe, H.*, *Die Vollgriffschwerten der Urnenfelderzeit aus Bayern.* (München, 1961) 46.
- [20] *Holste, F.*, *Hortfunde Südosteuropas.* (Marburg Lahn 1951) XLIX. t. 2. (Hidalmás)
- [21] *Hampel J.*, A bronzkor Magyarhonban. CCVI. t. 4—11, 14—20, CCXVIII. t. 14—27.; *Nestor I.*, *BRGK* 22. (1932) 133., 24. kép 1, 8.; *Roska M.*, Erdély Régészeti Repertoriuma (Kolozsvár, 1942) 59., 62. kép.; *Petrescu-Dimbovita, M.*, *Arch. Mold.* 2 3 (1964) 254., 2. kép 1.; *Gallus S.—Horváth T.*, A legrégebbi lovasnép Magyarországon. *Diss. Pann. ser. II.* 9. X. t. 1—3, 16—17.
- [22] Irodalom lásd: *Kemenczei T.* *HOMÉ* 6 (1966). 20. j.
- [23] *Holste, F.*, *PZ* 26 (1935) 66.
- [24] *Mozsolics A.*, *Arch. Ért.* 79 (1952) 69—99., XXII. t. 1.
- [25] *Bóna I.*, *HOMÉ* 3 (1959—61) 20., V. t. 1.
- [26] *Bóna I.*, *HOMÉ* 3 (1959—1961) 19.
- [27] *Éber L.*, *A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene.* (Budapest, 1902) 19—23.
- [28] *Mozsolics A.*, *Acta Arch. Hung.* 12 (1960) LXIX. t. 2—3.
- [29] *Hampel J.*, *A bronzkor...* CXXXVI. t. 2—5.
- [30] *Kimmig, W.*, *Fundberichte aus Schwaben* 14 (1957) 66.
- [31] *Kemenczei T.*, *HOMÉ* 6 (1966).
- [32] *Rihovský, J.* *AR* 9 (1957) 4. (Klentnice); *Dušek, M.* *Slov. Arch.* 5 (1957) 95., 12. kép, 13. kép. (Hetény); *Foltiny, S.*, *Velemszentvid ein urzeitliches Kulturzentrum in Mitteleuropa.* (Wien 1958) 53—54., II. t. 4, 7 (Velemszentvid).
- [33] *Trogmayer O.*, *Acta Arch. Hung.* 15 (1963) 111., XXIX. t. 4.
- [34] *Foltiny, S.*, *Zur Chronologie* .... 49, 51.
- [35] *Gallus S.—Horváth T.*, *A legrégebbi lovasnép...* X. t. 1—3, 16—17.

I. tábla 1, 3, 5. Tibolddaróc. — 2. Borsod m. — 4. Diósgyőr. — 6. Fűzesabony.
7, 9. Szilvásvárad. — 8. Miskolc, Toronyalja utca.

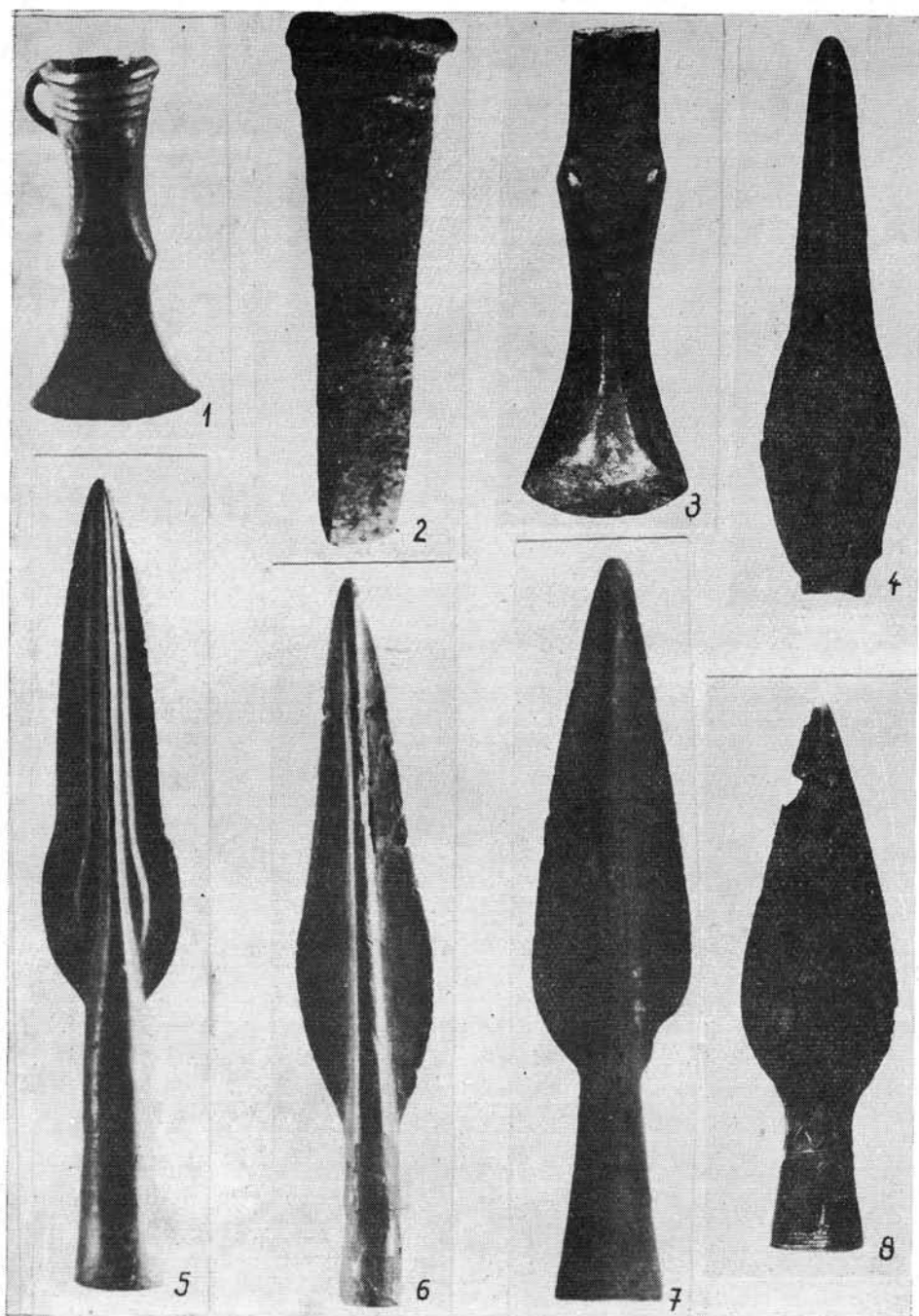

II. tábla 1. Miskolc, Avas. — 2. Martonyi. — 3. Muhi. — 4. Bükkaranyos. — 5. Miskolc, Weidlich ház. — 6. Ismeretlen lelőhely. — 7. Mezőnyárad. — 8. Szuhogy, Csorbakő.

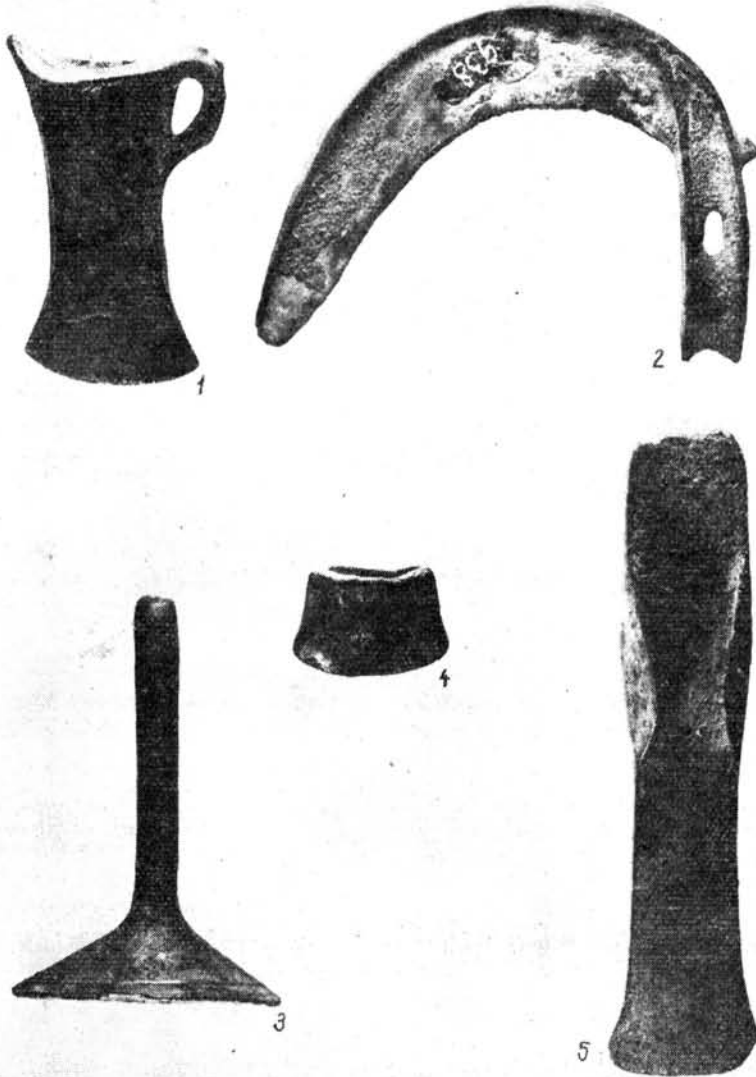
III. tábla

1. Szendrő-ád. — 2. Mezőcsút. — 3. Abod. — 4. Domaháza. — 5.
Bükkaranyos. — 6. Muhi. — 7. Szihalom. — 8. Füzesabony.

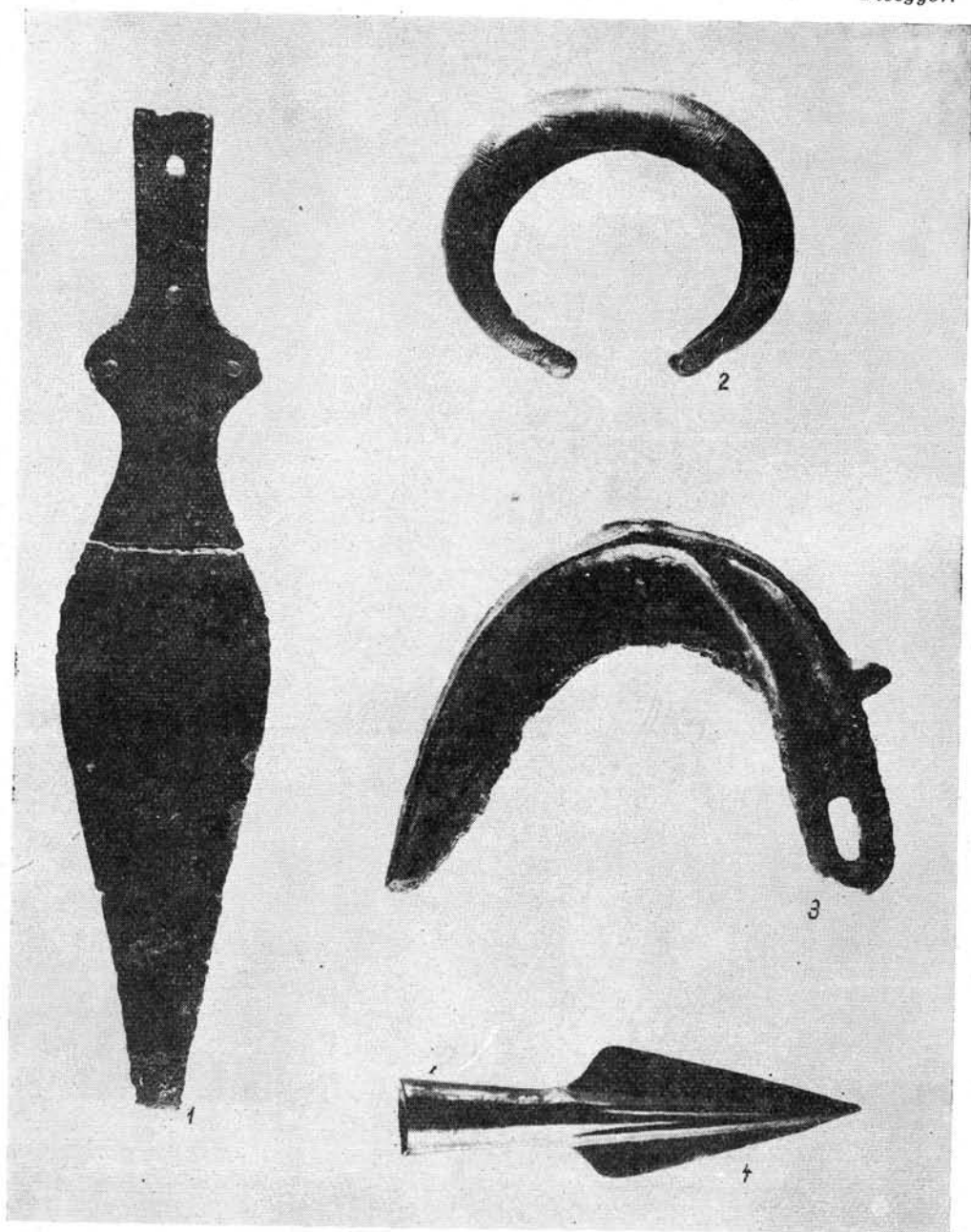
IV. tábla

Szirmabesenyő környéke.

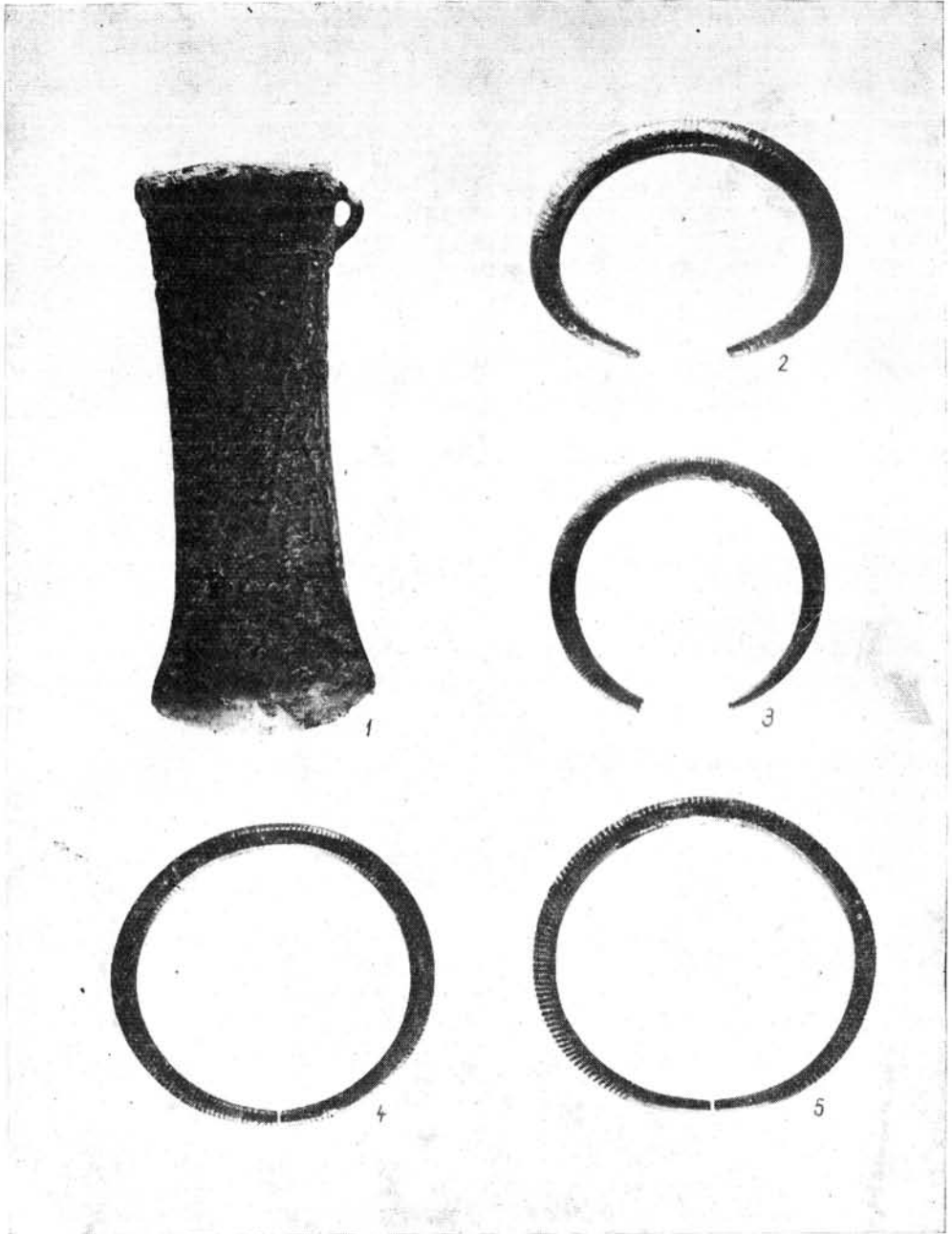

V. tábla 1. Ismeretlen lelőhely. — 2. Tibolddaróc. — 3. Tiszadorogma. — 4. Diósgyőr.

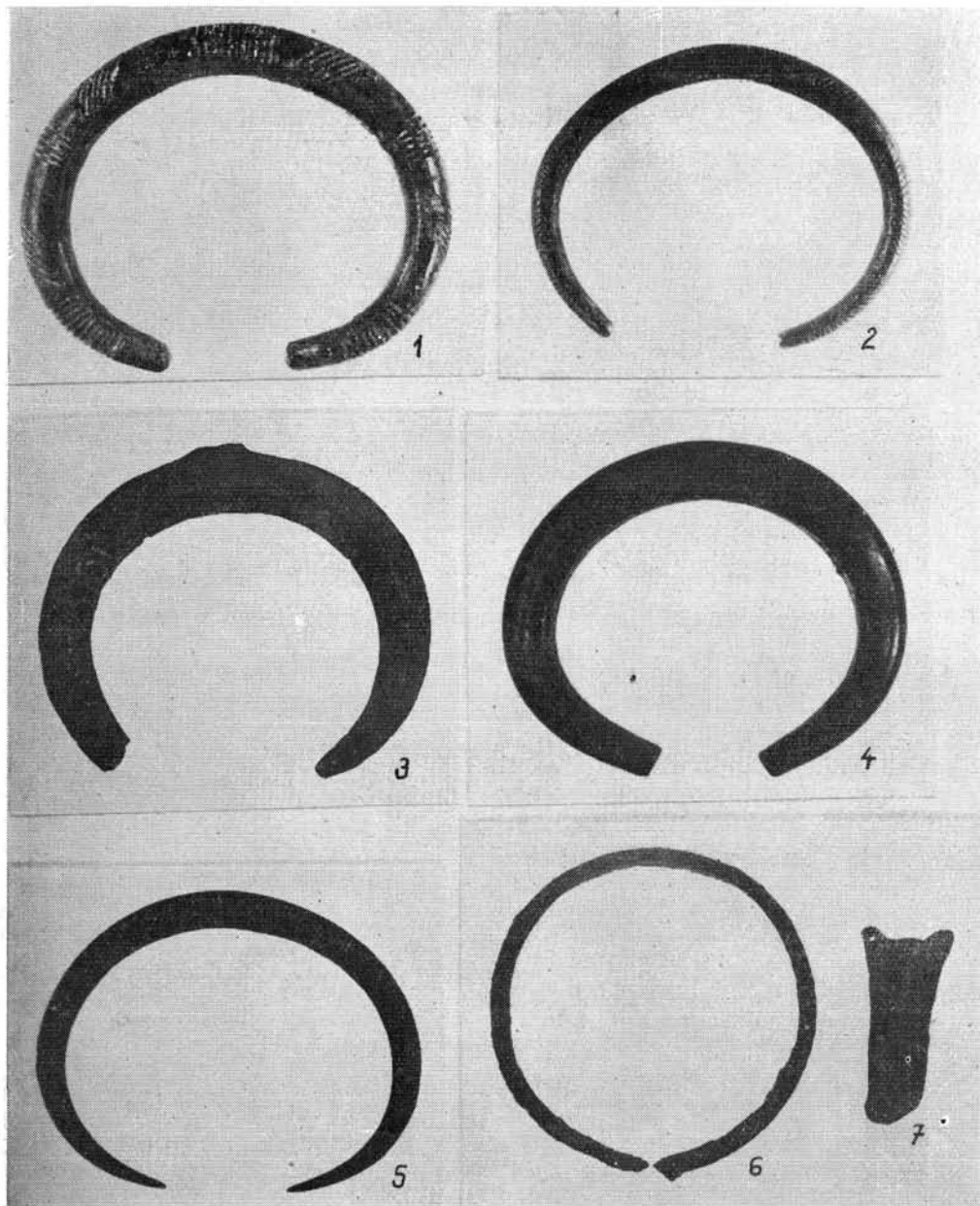

VI. tábla.

1. Tiszapalkonya. — 2. Szirmabesenyő. — 3—5. Rudabánya.

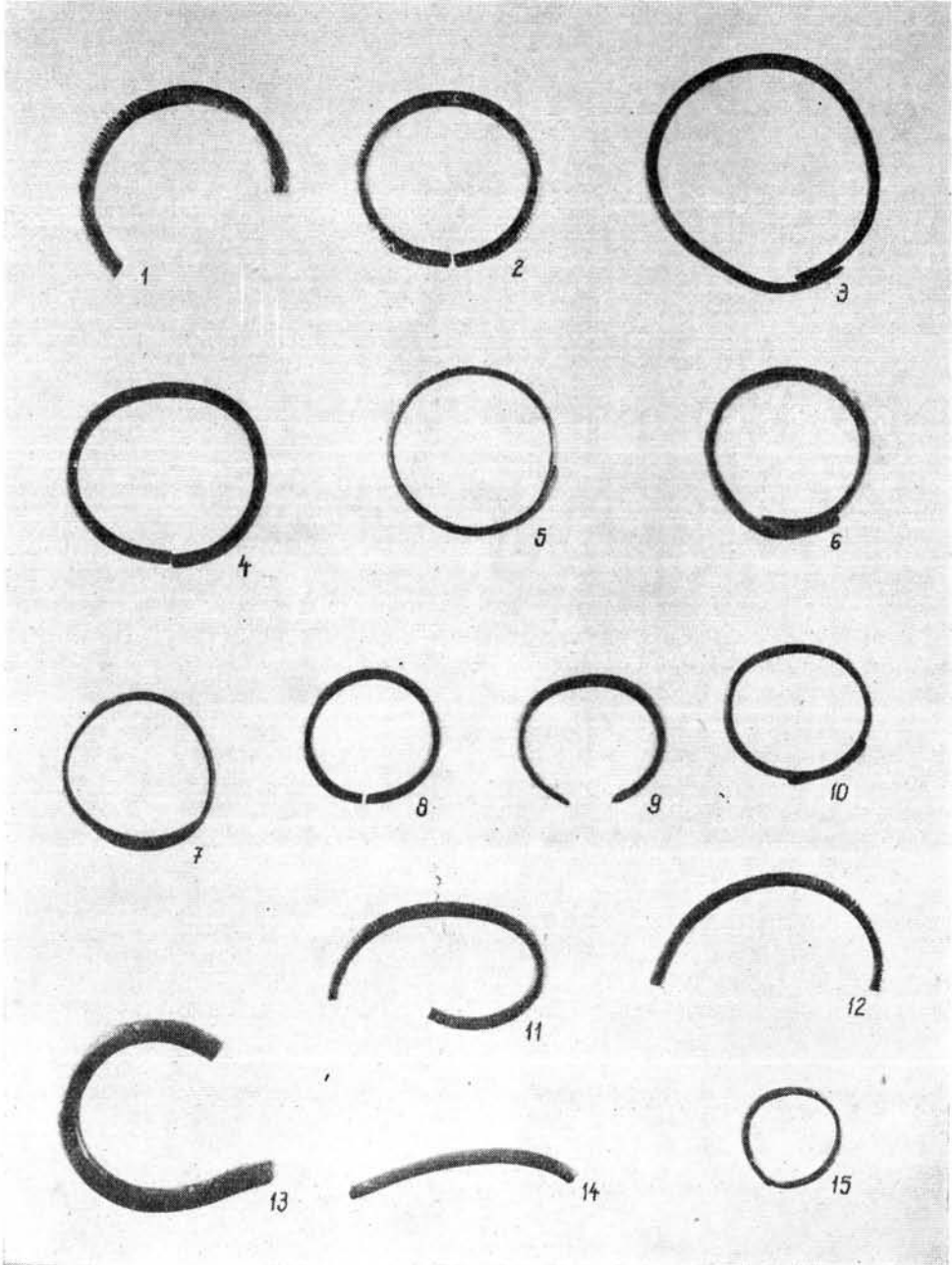

VII. tábla 1. Miskolc, Sajó-part, — 2. Felsőzsolca. — 3. Monok. — 4—7. Ismeretlen lelőhely.

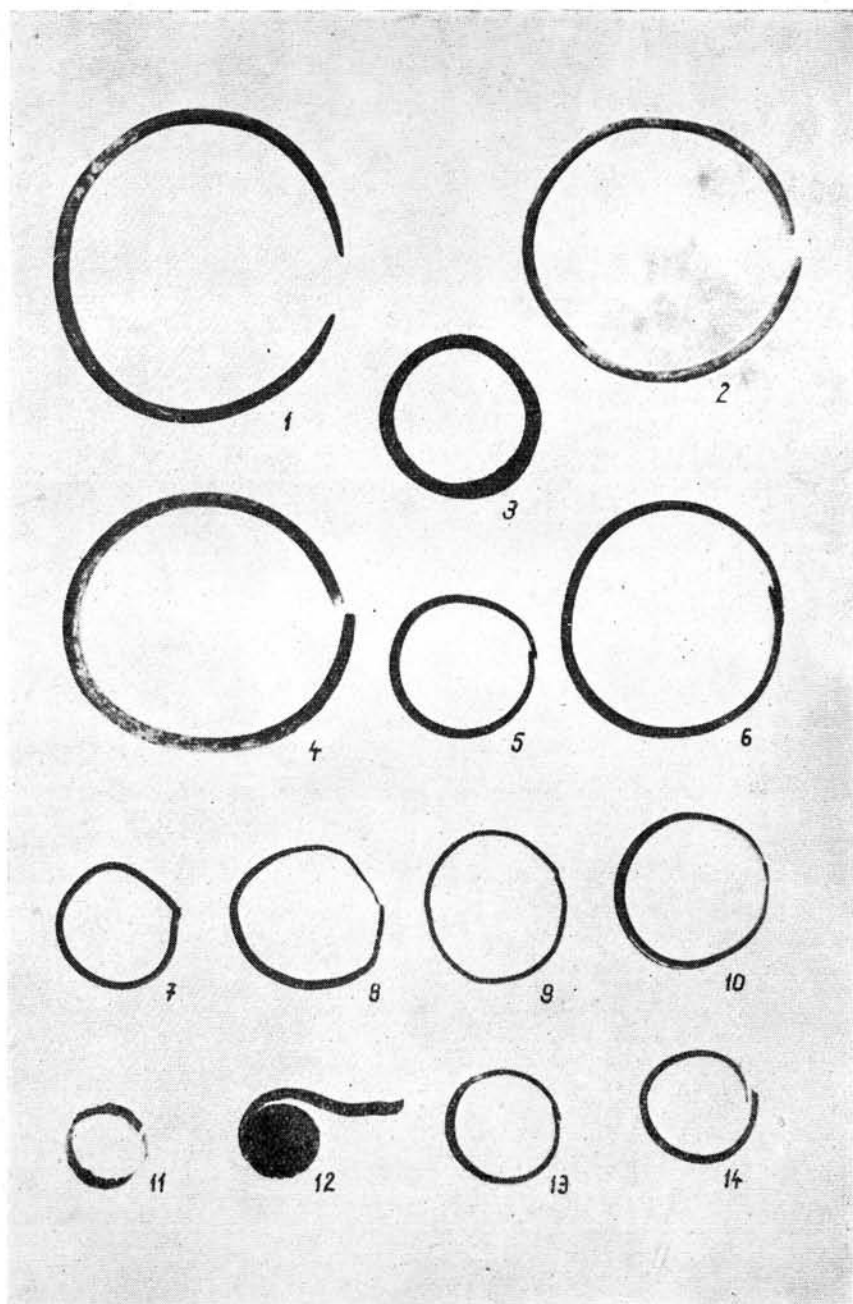
VIII. tábla

Barcika.

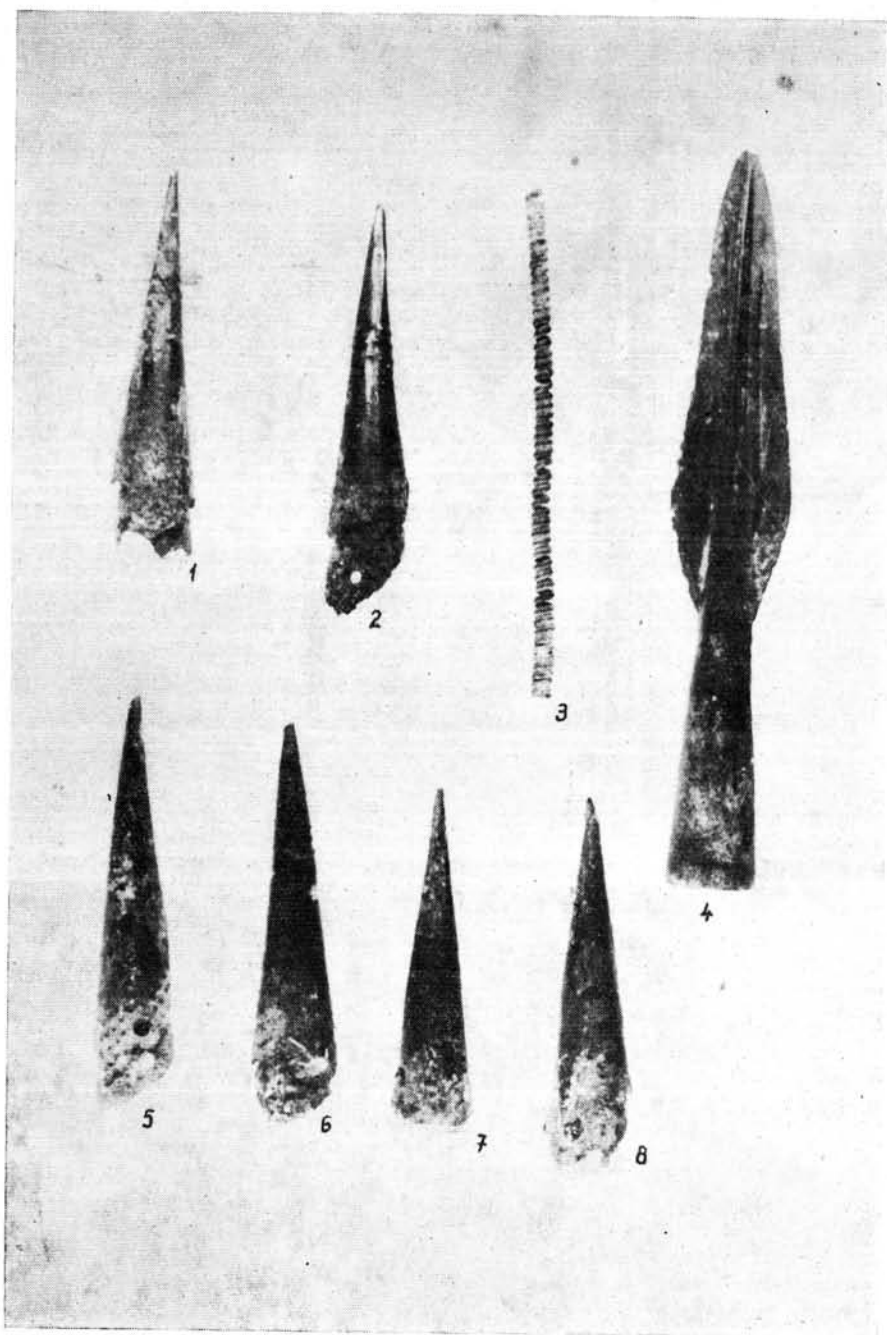
IX. tábla

Tiszakeszi.

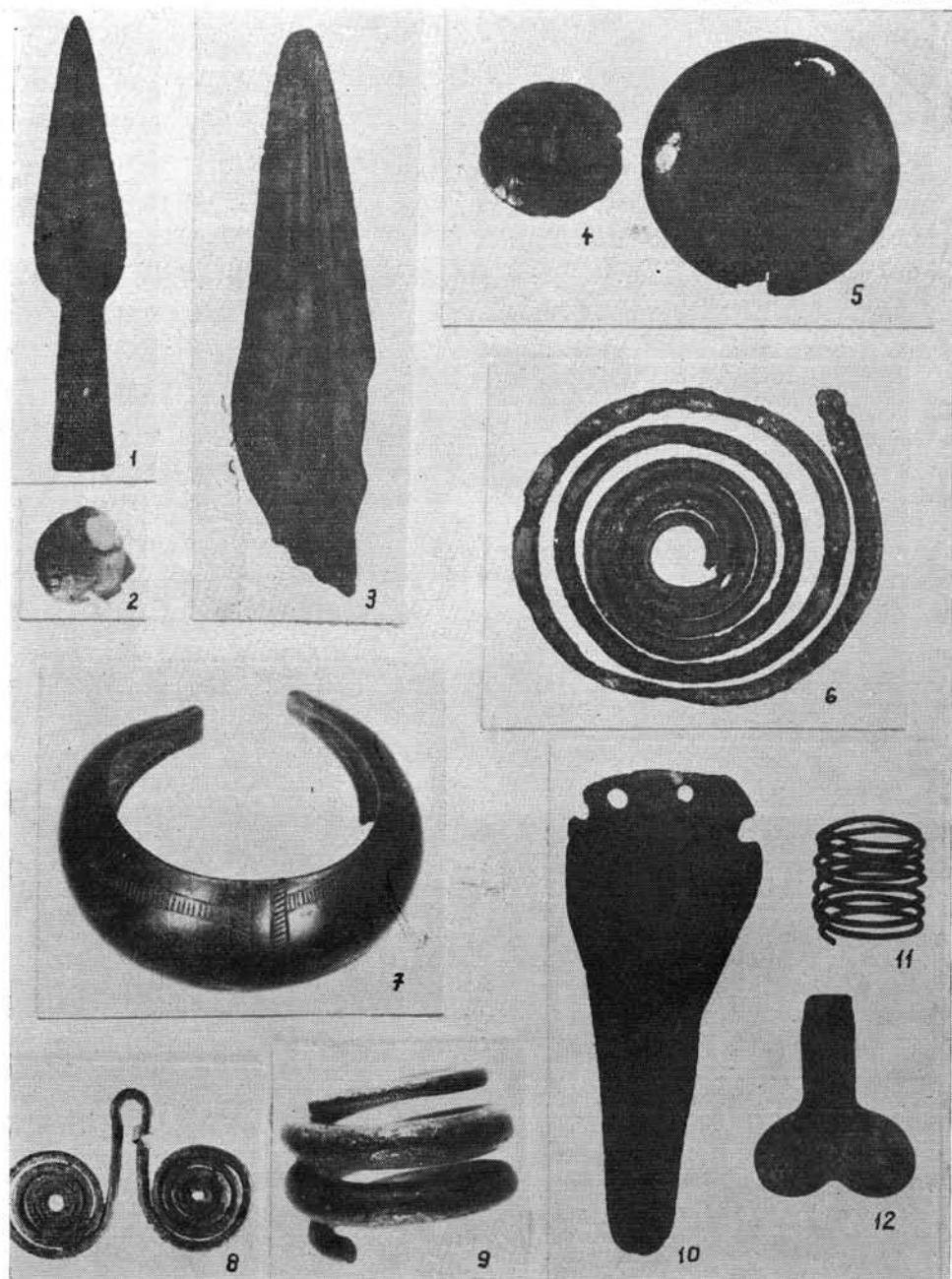

X. tábla

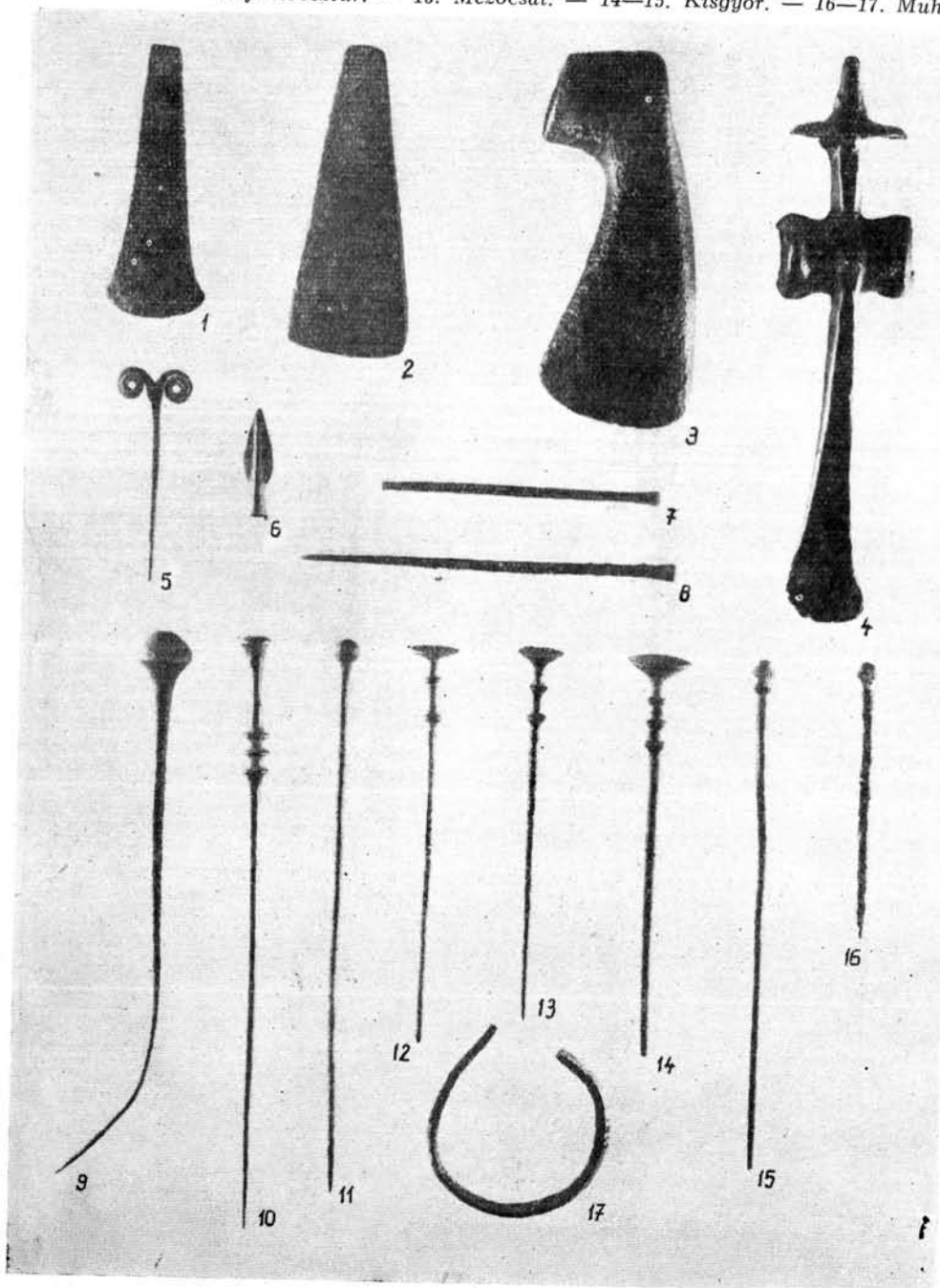
Bodrogköz.

XI. tábla 1. Szihalom. — 2. Szilvásvárad. — 3. Alsóhangony. — 4—5. Négyes.
— 6. Borsodharsány. — 7. Bánfalva, Földvár. — 8, 10, 12. Ismeretlen lelőhely. — 9.
Boldva. — 11. Finke.

XII. tábla 1—2, 4, 8—10. Ismeretlen lelőhely. — 3. Szihalom. — 5. Miskolc, Sajó-part. — 6. Bükkszentlászló, Nagysánc. — 7. Nagycséc, Halomdomb. — 11—12. Hejőkeresztúr. — 13. Mezőcsát. — 14—15. Kisgyőr. — 16—17. Muhi.

AVARKORI LELETEK A MISKOLCI MÚZEUMBAN

Borsod-Abaúj-Zemplén megye avarkoráról hazánk többi részeihez viszonyítva keveset tudunk. Ennek oka részben a leleteknek — a kutatás hiányával magyarázható — gyér száma, másrészt pedig az, hogy az eddig előkerült emléanyag ismertetése Csallány Dezsőnek a közép-európai avarkori leleteket összegyűjtő, de azokról csak rövid jellemzést adó könyvében [1] kívül nem történt meg.

Az utóbbi időben, a sajoszentpéteri [2] és a nyékládházi [3] sírok ismertetésével indult meg az avarkori leletek közreadása. E munkánkban a Herman Ottó Múzeumban őrzött többi avar leletet kívánjuk ismertetni.

I.

Ároktő-Pélypuszta (mezőcsáti járás).

Az avar temető néhány sírját Megay Géza tárta fel 1932-ben [4].

1. *sír.* A csontváz arccal kelet felé feküdt, „roncsolt, hiányos” állapotban. Mellékletei: 1. „A bal medencén, jobb combcsonttól kívül” valószínűleg tegezvasalások kerültek elő (I. t. 1—2.). 2. 1 db négyszögletes és 1 db kerek „szij dísz” is találtak, de ezek ma már nincsenek meg. 3. Kerek vaskarika töredéke, szintén elveszett.

2. *sír.* A csontváz arccal kelet felé feküdt, „roncsolt” állapotban. Melléklete: a nyakán sárga üveggyöngysor volt, amely azonban még a feltáráskor szétporladt.

3. *sír.* Arccal kelet-délkelet felé fekvő, 165 cm hosszú csontváz. Mellékletei: 1. A medence közepén ovális karikájú vascsat (I. t. 4.). H: 3,4 cm. 2. A „jobb alsó keresztcsontnál, kívül” egy vaskés volt (I. t. 3.). Töredékes, h: 17,5 cm. 3. Előkerült még egy övveret is, de azóta elveszett.

4. *sír.* A csontváz arccal kelet felé feküdt, hossza: 160 cm volt. Mellékletei: 1. A medencén téglalap alakú vascsat (I. t. 5.). Töredékes, h: 4 cm. 2. A medence alatt vaskés volt. Töredékes (I. t. 6.). 3. A bal alsó karnál vaskarika került elő, amely helyett az 1953-as újraleltározásnál egy kis ovális vascsat (I. t. 7.) szerepel. H: 3,1 cm. 4. A sírban volt még egy téglalap alakú szíjvég is bronzlemezből, de később elveszett.

5. *sír.* A csontváz hossza 150 cm. Mellékletei: 1. 2 db bronz fülbevaló, fekete gyöngy csüngődisszel. Elveszett. 2. A nyaknál szétporladt gyöngyök voltak. 3. A medencén vascsatot találtak (I. t. 8.). H: 3,8 cm.

1. kép. Borsod-Abaúj-Zemplén megye avarkori lelőhelyei.

6. sír. Mélysége: 140 cm. Melléklete: a medence bal oldalán egy négyszögletes vascsat (I. t. 9.). H: 4 cm.

7. sír. Mélysége: 140 cm. A csontváz hossza 173 cm. Melléklet: a medencén vascsat, amely azóta elveszett.

8. sír. Mélysége: 150 cm. A csontváz hossza 140 cm. Melléklete nem volt.

9. sír. Mélysége: 120 cm. A csontváz hossza 150 cm. Mellékletei: 1. A medencén négyszögletes vascsat került elő (I. t. 10.). Töredékes. 2. Jobb medence felett „szétesett vastárgyat” találtak. Elveszett.

10. sír. „Roncolt”, melléklete nem volt.

11. sír. Mélysége: 118 cm. Gyermekek csontváz, hossza 105 cm. Mellékletei az első beletározás óta elvesztek. Ezek a következők voltak: 1. A nyak alatt egy állati fog és állati koponyacsont rész került elő. 2. Az alsó lábszáron állati állkapocs volt. 3. A medencén négyszögletes vascsatot találtak. 4. Obszidián-darab. 5. Bronzlemez töredékek, köztük néhány domborított volt.

12. sír. Lósisr, a 13. sírhoz tartozott, ettől 1 m távol feküdt (2—3. kép). Mélysége: 1 m. „A ló hasán feküdt, feje bal felé elhajolva, lábai alul voltak, tehát állva tették le a földbe.” A homloksontjai betörve. Mellékletei: 1. Félgömb alakú lószerszámdíszek (I. t. 12.) bronzlemezéből, belül szegeccsel. Ezek a lel-

tárkönyvi bejegyzés szerint a ló faránál hátul körben, a kengyelek felett (a bordák között) és a ló bal oldalán elszórva helyezkedtek el. Szügyén, homlokán, a koponya arc részén kb. 3 cm távol helyezkednek el egymástól. 2. Az előbbiekén kívül még 44 db másfajta lószerszámdísz is találtak a sírban, de ezek azóta elvesztek. 3. A ló szájában oldalpálcás vaszabla volt. 4. Szája alatt négyszögletes vascsat feküdt (I. t. 11.). H: 4,5 cm. 5. A ló hasánál két vas kengyel (II. t. 1—2.). M: 16,5, ill. 18 cm, talp sz.: 3 cm. 6. A bal oldalon levő kengyel alatt négyszögletes vascsat (I. t. 13.) volt. H: 4,8 cm.

13. sír [5]. A lócsontváztól délkeletre feküdt (2. kép). Mélysége 100 cm, a csontváz hossza 170 cm. Mellékletei: 1. Bronzcsat „szövet, illetve szíjmaradványokkal”, pecke hiányzik (III. t. 3.). H: 3,1 cm. 2. A bal medencén vascsat volt. Elveszett. 3. A „derék táján 1 db ezüst övveret, sima szövet darabokkal.” Elveszett. 4. 1 db díszítetlen bronz szíjvég. Elveszett. 5. A szíjvég mellett övveretek bronzlemezéből, szintén nincsenek ma már meg. 6. A jobb combcsont mellett egyenes, egyélű vaskést találtak (III. t. 1.). 7. A jobb medencén vascsiholó került elő, amelynek töredéke van csak meg. 8. A jobb medencénél kova volt. 9. A jobb térdén állati csontok kerültek elő.

14. sír. Mélysége 170 cm. Mellékletei: 1. A bal felkarcsont mellett vaskés volt, „fatok rostjaival”. (III. t. 2.) 2. A medence közepén vascsat töredéke.

2. kép. Az ároktő-pélypusztai avar temető 12—13. sírja.

Elveszett. 3. A medence alatt orsókarika, szintén elveszett. 4. A bal lábfej mellől állati csontok származnak.

15. *sír*. Mélysége 150 cm. A csontváz hossza 175 cm. Melléklete nem volt.

16. *sír*. Mélysége 140 cm. A csontváz hossza 175 cm. Melléklete nem volt.

17. *sír*. Mélysége 135 cm. A csontváz hossza 160 cm. Mellékletei: 1. A bal kézfejnél találtak egy vascsatot, amely azonban később elveszett. 2. A bal lábfej mellől való egy állati medencecsont.

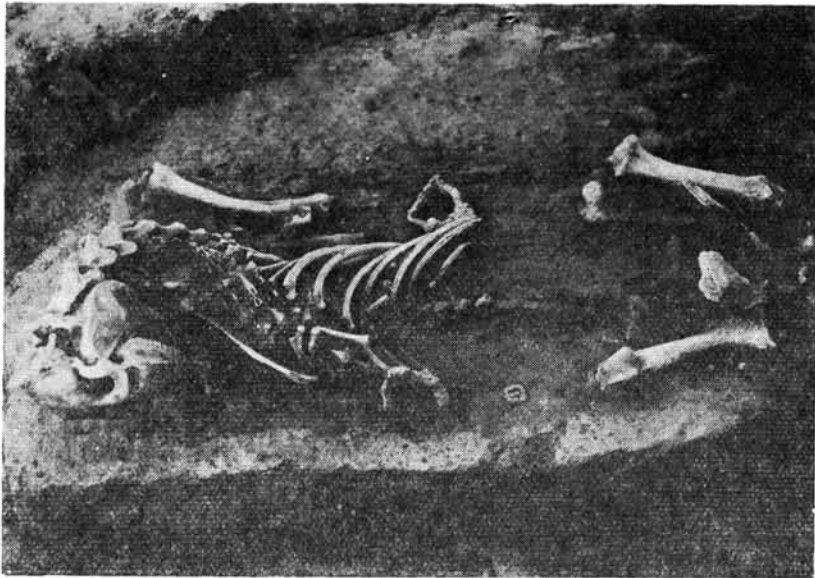
18. *sír*. Melléklet nélküli.

20. *sír*. Lósír. Mellékletei: 1. Szájában vaszabla, oldalpálcával (IV. t. 3.). 2. A jobboldali bordák mellett vaskengyel (IV. t. 1.). Hurokfüle van, talpa alul bordával ellátott. M: 13 cm. Az 1953-as újraelőltározás során a sír anyagához kérdőjelesen még egy kengyelt leltároztak be (IV. t. 2.). A kengyel kerek alakú, hosszú füffel. Ugyancsak ekkor leltározták be a 20. sírhoz egy agyagedényt is. Ez szürke színű, durva anyagú, pereme kihajló. Díszítetlen. M: 14,2 cm, szá: 11 cm, fá: 8,5 cm. [XIX. t. 1.).

21. *sír*. A csontváz DDK felé volt irányítva. Melléklete: díszítetlen agyagedény a fej mellett, még 1953 előtt elveszett. A régi leltárkönyv szerint 20,5 cm magas volt.

22. *sír*. Őskori.

23. *sír*. A csontváz „roncsolt” állapotban. Melléklete: négyszögletes met-szetű bronz huzalból készült nyitott karika, valószínű fülbevaló volt. Átm. 3,3 cm. (III. t. 4) [6].

3. kép. Az ároktő-pélypusztai 12. sír.

Ároktó és Tiszadorogma között (a közelebbi lelőhelyet nem tudjuk), Megay Géza ásataásából származik több őskori tárggyal együtt két avar lelet: 1. Agyagedény fele része (XIX. t. 2.). M: 12 cm. 2. Vaskengyel talprésze.

Bócs (miskolci járás).

A Hernád melletti Sárgaföldes-part elpusztult avar temetőjéből való egy agyagedény (XIX. t. 3.). Vöröses-barna, kézzel formált, pereme kihajló, oldalát bekarcolt egyenes és hullámvonal kötegek díszítik. Töredékes. M: 10 cm, fá: 5,1 cm.

Ifj. Lippay István ajándékozta 1933-ban a miskolci múzeumnak.

Edelény (edelényi járás).

1. 2 db vaskengyel (V. t. 1—2). Fülük négyszögletes, talpuk homorú, széles, közepén alul bordával. Száruk alul kiszélesedik. Az egyik kengyel kisebb. M: 19, ill. 20 cm. 2. Vaszabla, S alakú oldalpálcával (V. t. 3.). H: 27,1 cm.

1957-ben, Bendsák Lajos ajándékaént került be a múzeumba.

Egerlövő (mezőkövesdi járás).

Két agyagedény került be innen: 1. Kézzel formált, szürke, pereme benyomkodással, teste vízszintesen körbefutó, bekarcolt egyenes és hullámvonal kötegekkel díszített. Fenekén 2,7 cm átmérőjű, kör alakú bemélyedés látható (XIX. t. 4.). M: 14,8 cm, szá: 10 cm, fá: 7,1 cm. 2. Korongolt, szürkés-barna, pereme kihajló. Vállát körben bekarcolt két egyenes vonal díszíti. M: 13,7 cm, szá: 10 cm, fá: 6,7 cm. (XIX. t. 5.).

Halmaj (szikszói járás).

A Széchenyi utcában, Bernát József udvarán pinceásás közben egy avar sír került elő.

Mélysége: 140 cm, szélessége 90 cm. A csontváz iránya Ny—K-i, lábbal K-re. Mellékletei: 1. Bronzcsat, trapéz alakú. Pecke letört. (III. t. 5.). H: 2,8 cm. 2. Agyagedény (XIX. t. 6.). Szürke, pereme kihajló. Testét bekarcolt hullámvonal kötegek és kettős egyenes vonal díszíti. M: 15,7 cm, szá: 12,3 cm, fá: 7,3 cm.

Megay Géza leletmentése 1960-ban [7].

Hejőkeresztúr (mezőcsáti járás).

Agyagedény (XIX. t. 7.). Szürke, pereme kihajló. Kézzel formált. Bekarcolt hullámvonal kötegek díszítik. M: 9,9 cm, szá: 9 cm, fá: 6,5 cm.

Az 1930-as évek végén, a Délborsodi Ármentesítő Társulat ajándékozta a múzeumnak.

Hejőkeresztúr és Muhi között.

Avar sír. Mellékletei: 1. 2 db fülbevaló (III. t. 7—8.) szögletes metszetű bronzhuzalból. Karikáját bronzgömböcskék díszítik. Töredékesek. Karika átm.: 2,3 cm. 2. Vaskés (III. t. 6.). Egyenes, egyélű. H: 10 cm. 3. Agyagedény, amely azóta elveszett.

A leleteket az 1930-as évek végén a Délborsodi Ármentesítő Társulat ajándékozta a múzeumnak.

Hernádnémeti (miskolci járás).

Agyagedény (XIX. t. 8.). Szürkésbarna, kézzel formált, kihajló peremű. Vállát körben két hullámvonal köteg díszíti. Hiányos. M: 13,8 cm, fá: 6,5 cm.

Adamkovicz Lajosné ajándékként került be a miskolci múzeumba az 1930-as évek végén.

Mezőnyárad (mezőkövesdi járás).

A vasútállomástól 1,5 km távol északnyugatra, patakszabályozásnál, sírokat találtak. A leletekből mindössze egy avar fülbevaló került be a múzeumba.

A fülbevaló szögletes metszetű bronzhuzalból készült, kék gyöngyös csüngővel (III. t. 9.). Karika átm.: 2,4 cm.

Szabó János ajándékozta a múzeumnak 1962-ben [8].

Miskolc, Vezér utca.

1932-ben földmunkálatok közben találták az alábbi leleteket:

1. Csat (VI. t. 3.). Öntött bronz, csuklós. Karikája ovális, a csattestben vésett levéldísz, körülötte a mező poncolt. H: 4 cm. 2. Övforgó (VI. t. 4.). Öntött bronz, piskóta alakú, közepén szegeccsel. H: 6,4 cm. 3. 2 db nagyszíjvég (VI. t. 1—2.). Öntött bronz, áttört indadíszítéssel. Aranyozottak. H: 4,7 cm, sz.: 1,5 cm. 4. 6 db kisszíjvég (VI. t. 5—10.). Öntött bronz, lapos indadíszítéssel. Szíjbefogó részükön két egymással szembenező madárfej van, szegecslyukkal. H: 3 cm, sz.: 1,2 cm, m: 0,25 cm. 5. 9 db övveret (VI. t. 11—19.). Öntött bronzok, kéttagúak, csuklós szerkezetűek. A vereteken bevéssett, egymásból kinövő háromkarélyos levéldísz, amely körül a mező poncolt. H: 2,7 cm. 6. 6 db övveret (VI. t. 20—25.). Öntött bronzok, két szegecslyukkal. Díszítésük megegyezik az előző veretekével. H: 1,7 cm, sz.: 1 cm, m: 0,2 cm. 7. 16 db veret (VI. t. 26—40.). Öntött bronzok, két szegecslyukkal. Díszítésük: vésett három karélyos levél, amely körül a mező poncolt. Különböző nagyságúak, 4 db nagyobb, h: 1,8 cm, 3 db 1,5 cm, a többi pedig 1,4 cm hosszú. 8. Vaskés, töredékes [9].

Muhi (mezőcsáti járás).

1. Nagyszíjvég (III. t. 11.). Két lapból áll, öntött bronz. Mindkét oldalát lapos indadíszítés borítja, szíjbefogó részén két egymással szembenező madárfej, szegeccsel. H: 11,2 cm, sz.: 2,3 cm, m: 0,5 cm. 2. Szíjvég (III. t. 10 a—b). Két lapból áll, öntött bronz, áttört, lapos indadíszítéssel. Szíjbefogó részén szegeccsel ellátott két kis fül. H: 4,3 cm, sz.: 1,6 cm. 3. Nagyszíjvég egyik lapja (III. t. 12.). Öntött bronz, áttört, lapos indadíszítéssel, szíjbefogó részén szegecslyukkal ellátott állatfej és hurkos szegecslyuk van. H: 7,5 cm, sz. közepén: 1,9 cm, m: 0,3 cm [10].

Az 1930-as évek végén kerültek elő.

Nyékládháza (miskolci járás).

Agyagedény (XIX. t. 9.). Szürke, kézzel formált. Pereme kihajló, hasa élből megtörik. Díszítetlen. M: 12,7 cm, szá: 10 cm, fá: 7,5 cm.

Nyékládháza, vasútállomás.

1966 októberében került elő a vasútállomás épülete mellett, szennyvíz-csatorna ásása közben egy avar sír [11].

Férfi sírja. M: 235 cm. Irány: Ény—Dk, a csontváz fejével Ény-on feküdt. A sírt a munkások a földmunka során elpusztították. A medence táján a következő leleteket találták: 1. Övcsat (IX. t. 1.). Öntött bronz, ezüstözött, trapéz alakú csathoz csuklósan egy téglalap alakú bronzlemez csatlakozik. H: 10,3 cm. 2. Nagyszíjvég (VII. t. 1. a—c.). Öntött bronz, ezüstözött. Egyik olda-

lán a tardi nagyszíjvéggel (XVI. t. 1.) megegyező állatküzdelmi jelenet, azzal a különbséggel, hogy a szarvas alatt tisztán kivehetően egy nyúl látható, amely fejével a szarvas elülső combja felé, mellső lábaira ereszkedik. Az állatküzdelmi jelenet közepén egy leroskadó szarvastehén van, amelynek hátsó lábába egy griff vájja karmait, elől pedig egy másik ragadozó állat támad rá. A szíjbefogó részen leroskadó szarvas (?) látható, fejét hátrafordítva. A szíjvég hátoldalán egymásból kinövő, V alakú, végtelen indadisz, amely szintén megegyezik a tardi nagyszíjvég hátoldalával. A szíjvég csúcsos végén kis lapos bütyök van. H: 11 cm, egyenes vége 2,5 cm hosszú, magassága közepén: 0,5 cm. 3. 2 db kisszíjvég (VII. t. 2—3 a—b.). Öntött bronz, ezüstözött. Az egyik kétfelé tört, a másiknak a fele hiányzik. A szíjvégeken egymással szembenező, lábaira ereszkedő két nyúl látható. A hátoldalon indadisz van. H: 4,5 cm. 4. Szíjvég (VII. t. 4.). Öntött bronz, ezüstözött. Egyoldalal, áttört indadiszítéssel. H: 3,5 cm. 5. 5 db kéttágú, csüngős övveret (VIII. t. 1—5.). Öntött bronz, ezüstözött. A felső tag négyszögletes, gyöngyös kerettel, közepén griff látható. A csüngőtágok áttört indadiszesek. Egy csüngőtág hiányzik. H: 5,4 cm. 6. Szíjfogó pánt (IX. t. 4.). Bronzlemez, külső oldala ezüstözött. Közepén két szegecs van. H: 3,7 cm. 7. 2 db lyukvédő (IX. t. 2—3.). Bronzlemez, külső oldalon ezüstözött. H: 2,5 cm. 8. Vaskés. Egyenes, egyélű. A pengén is meglevő farostok azt bizonyítják, hogy fatokban volt. H: 19,5 cm. (IX. t. 5.).

A csatornában, síron kívül találtak még: 1. agyagedényt (IX. t. 6.), amely kézzel formált, kihajló peremű, barnás-szürke, díszítetlen. M: 11 cm, szá.: 10,2 cm, fá: 7,5 cm. 2. Edénytöredéket (IX. t. 7.). Durva anyagú, kézzel formált edény peremrésze. Szürke. A perem benyomkodott, alatta az oldalrészén függőlegesen befésült vonalkötegek vannak, amelyeket a nyaki részen egy vízszintes vonalköteg zár le.

Sajószentpéter (miskolci járás), homokbánya. Az elpusztult avar temető — amelynek néhány, korábban már közölt sírját Kalicz Nándor tárta fel [12] — területén 1965-ben két bronz karperecet találtak.

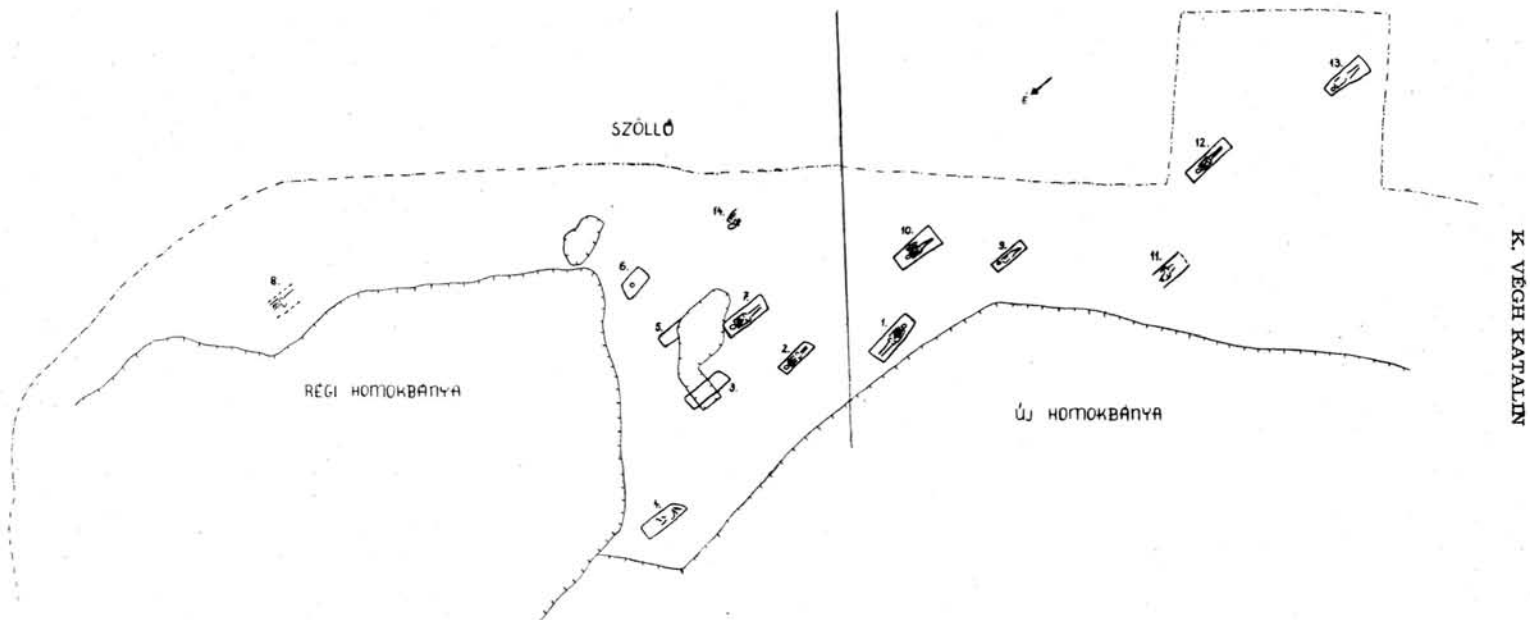
A karperecek kerékmetsetűek, a kissé szélesedő végeik felé négyszögletes metsetűek. Nyitottak. Átm.: 7,7 cm, ill. 7,4 cm. (III t. 13—14). Korona Róbert ajándéka.

Sály (mezőkövesdi járás), Vízoldal.

Sály határában a Vízoldalon, a Jászfalusi malommal szemben levő dombon, a homokbánya közelében, 1938. szeptemberében hat avarkori sírt tártak fel [13].

1. *sír*. A homokbánya gödrében volt, felét szétdőlték. Mellékletei: 1. 2 db fülbevaló (X t. 1—2.). Szögletes metsetű, aranyozott bronz huzalból. Karikáján bronz gömböcskék, csüngődísz is bronz gömböcskéből áll. Átm.: 2,4 cm. 2. Orsógomb (X. t. 3.). Agyagból, világosbarna, kettős csonkakúp alakú. Díszítése körbefutó, bekarcolt egyenes vonalak közt zeg-zug vonal. Átm.: 3,8 cm. 3. A csontváz lábánál két szarvascsont volt.

2. *sír*. Mélysége: 1 m. Mellékletei: 1. 2 db fülbevaló (X. t. 4—5.) szögletes metsetű bronzhuzalból, kis gömbös csüngődíszsel. Töredékesek. Átm.: 3,2 cm. 2. Orsógomb, kettős csonkakúp alakú. Elveszett.

4. kép. A Sály-Vizoldalon levő avár temető 1966-ban feltárt része.

3. sír. Mélysége: 80 cm. A csontváz hossza 160 cm. Mellékletei: 1. A nyakánál sötétzöld, dinnyemag alakú üvegyöngyöt találtak (X. t. 6.). 2. Az „öv táján” bronzcsat volt (X. t. 7.). Trapéz alakú. H: 3 cm. 3. Szíjfogó pánt bronzlemezből (X. t. 8.). H: 2,6 cm. 4. A bal váll felett 2 db, a jobb váll felett 1 db kis állatcsont került elő.

4. sír. Mélysége: 85 cm. A csontváz hossza 175 cm. Melléklete: csont tütartó (X. t. 9.). Henger alakú, esztergályozott, benne vasrozsa. H: 6,3 cm, átm.: 1,3 cm.

5. sír. Mellékletei: 1. Gyöngyök üvegből: 5 db fehéres-kék, dinnyemag alakú (X. t. 10 d—h.), 1 db hosszúkás, kék, három lyukkal ellátva (X. t. 10 a.), 4 db lapos, fehéres-kék (X. t. 10 b—c.), 3 db hengeres, fehéres-kék (X. t. 10 i—j.), 8 db kerek, kék (X. t. 10 k—e.) üvegyöngy. 2. Nagyszíjvég vékony bronzlemezből, falemez betéttel (X. t. 11 a—b). H: 4,6 cm. 3. Kísszíjvég (X. t. 12.). Tömör, öntött bronz, aranyozott, mindkét oldalán indadísztéssel. H: 3,5 cm, sz.: 1,1 cm, vastagsága: 0,2 cm. 4. 3 db kísszíjvég (X. t. 13—15.) vékony bronzlemezből, falemez betéttel (X. t. 16 a—b.). H: 2,8 cm, sz.: 1,3 cm. 5. 3 db övveret (X. t. 17—19.). Háromszög alakúak, bronzlemezből préseltek. Átm.: 1,3 cm. 6. 2 db övveret (X. t. 20—21.). Bronzlemezből, három szegeccsel. H: 1,8 cm. 7. 3 db bronzlemez, végein szegeccsel (X. t. 22—24.). 8. Övforgó (X. t. 25.). Öntött bronz. Piskóta alakú, elülső oldalán indadísztéssel. H: 5,5 cm. 9. Csonttárgy (sótartó?) töredékei (X. t. 26.) beütött kör alakú díszítéssel. 10. A tárgyak első beletározása szerint még egy csattesttel ellátott, trapéz alakú bronzcsat is tartozott a leletegyütteshez egy szíjfogó bronzlemezrel együtt. Ezek a tárgyak azonban később elvesztek.

6. sír. Mellékletei: 1. 2 db fülbevaló a koponya két oldalánál (X. t. 27—28.). Kerek metszetű, vékony bronzhuzalból, gyöngyös, kis bronzkarikás csüngődíszsel. Töredékesek. 2. Gyöngy (X. t. 29.). Barnás-vörös, oktaédes, csiszolt kalcedon. H: 1,1 cm. 3. A bal kéznél egyélű vaskést találtak (X. t. 33.). H: 7,8 cm. 4. Csontnyél (X. t. 32.) négyszögletes hasáb alakú, belül üreges. Közepén szöggel átütve. A régi leltárkönyvben levő rajz szerint az előbbi kés nyelére húzva találták. H: 6,4 cm, sz.: 1 cm, ill. 0,7 cm. 5. A jobb kéznél orsógomb volt (X. t. 30.). Mészkö, kettős csonkakúp alakú. Vízszintes körbefutó, bekarcolt egyenes vonalak díszítik. Átm.: 3,8 cm. 6. A régi leltárkönyv szerint még egy pattintott kovadarabot is találtak a sírban.

Szörványként előkerült egy agyagedény (XVIII. t. 8.), amely szürke, kihajló peremű, kézzel formált, díszítetlen. Hiányos. M: 10 cm, szá: 10,4 cm, fá: 7,2 cm. A régi leltárkönyv szörványként említi még néhány edénytöredéket, de ezek azóta elvesztek. Az 1953-as újraleltározásnál szörványként egy trapéz alakú vascsatot is feltüntettek (X. t. 31.), amely azonban a régi leltárkönyvben nem szerepel. H: 2,7 cm.

Az ásatás után valamivel később a következő leletek kerültek be még a múzeumba: 1. 2 db egyenes, egyélű vaskés (XI. t. 1—2.). Töredékesek. 2. 5 db övveret (XI. t. 3—7.). Bronzlemezből, áttört indadísztéssel, szélükön szegecsek vannak. Az egyik veret hátsó bronzlemeze is megmaradt. Nagyságuk: 4,7x3,8 cm [14].

1965-ben a homokbánya területén még egy avar orsógombot találtunk (XI. t. 8.). Világosbarna, kettős csonkakúp alakú, díszítetlen. Átm.: 2,4 cm.

1966 júliusában leletmentést végeztünk a lelőhelyen, mivel a régi homokbánya közelében újabb homokkitermelésbe kezdtek, és a munkálatok során sírok kerültek elő. A feltárható területen 14 sírt tártunk fel (4. kép). Közülük kettőt valószínű még Gyurkó Gyula malomellenőr ásott meg az 1930-as évek végén, kutató gödrét és a sírok helyét találtuk csak meg (3. és 5. sír).

1. *sír.* Férfi. A sír mélysége: 35 cm, sz.: 50, ill. 75 cm, h.: 210 cm, téglalap alakú, a lábnál a sír vége szélesebb és ferde. Bolygatatlan. Irány: D—É, D-től K felé 10 fok eltérés. A váz hanyatt feküdt, karjai a test mellett, nyújtott helyzetben voltak. A váz hossza: 153 cm. Mellékletek: 1. A jobb medence és a csigolya között vascsat került elő, tujével kifelé. Négyzetes. H.: 4 cm (XII. t. 1.). 2. A jobb combcsontfejnél a medencén vaskarikát találtunk. Átm.: 4,5 cm (XII. t. 2.). 3. A jobb combcsont külső oldalánál vaskés volt, hegyével a sír vége felé. Egyenes, egyélű. H.: 15 cm (XII. t. 5.). 4. A kés hegyén vaskarika töredék. Átm.: 2,8 cm (XII. t. 3.). 5. A combcsontok között, a medence mellett állatcsontok voltak. Ugyancsak állatcsontot találtunk a jobb sarokcsonton kívül.

2. *sír.* Gyermekek. A sír mélysége: 50 cm, sz.: 50 cm, h.: 165 cm, téglalap alakú, a lábnál a sír vége ferde. Bolygatatlan. Irány: É—D, É-től Ny. felé 12 fok eltérés. A csontváz hanyatt feküdt, karjai a test mellett nyújtva voltak. A váz hossza: 118 cm. Melléklet: a jobb könyök belső oldalánál vascsat, tujje felfelé állt. A csat trapéz alakú, h: 3 cm (XII. t. 4.).

3. *sír.* Mélysége: 55 cm, sz.: 90, h.: 190 cm, D-i vége ferde. Üres volt. A sírra merőlegesen egy — valószínű Gyurkó Gyula által kiásott — „kutató árkot” találtunk (sz.: 90 cm, m.: 140 cm), amelyhez K felé egy homokos gödör csatlakozott. A „kutató árokban” a váz csontjai össze-vissza voltak dobálva. Melléklet nem került elő.

4. *sír.* Nő. A sír mélysége: 40 cm, sz: 60 cm, h: 190 cm, téglalap alakú, D-i vége ferde. Bolygatott, valószínű az eke által. A vázból mindössze csak a hosszú csontok és néhány ujjsont volt meg, nem eredeti helyzetükben. Irány: É—D. Melléklet a csontok között: 2 db fülbevaló. Ovális karikájú négyzetes metszetű bronzhuzalból, közepén és alsó végén bronzgömböcskék díszítik. Kék gyöngyös csüngőrészük letört. Karika átm.: 2,3 cm (XII. t. 6—7.).

5. *sír.* Mélysége: 40 cm, sz: 50 cm. Irány: É—D. Homokgödörrel a sír felét elbányászták, kiszedték a sírból a csontokat és a benne levő leleteket is. A földben csak kis csontdarabokat találtunk.

6. *sír.* Gyermekek. A sír mélysége: 75 cm, sz.: 65 cm, h.: 105 cm téglalap alakú, két vége ferde. Bolygatatlan. Irány: É—D. A váz a koponya kivételével elporladt. Melléklet: 1. Vaskés. A medence bal oldalánál lehetett, hegyével a koponya felé találtuk. Egyenes, egyélű, h: 5,7 cm (XII. t. 11.). 2. Csörgő, a medence tájáról származik, közel a késhez került elő. Öntött bronz, dió alakú, elől és egyik oldalán hosszúkás nyílással. Hátoldalán nagy lyuk van, amelyet egy levehető bronzlapocskára fed el. A csörgő alsó fele bekarcolt

vonalakkal díszített. A csörgőben két kis vasdarabot találtunk. M: 3 cm. (XII. t. 8 a-b.).

7. *sír*. Férfi. A sír mélysége: 50 cm, sz: 70 cm, h: 210 cm, téglalap alakú, a láb felőli vége ferde. Bolygatatlan. Irány: É—D. A váz hanyatt feküdt, karjai a test mellett kinyújtva voltak. A váz hossza: 161 cm. Mellékletek: 1. A keresztcsont jobb felső sarkán vascsat került elő, tűjével kifelé. Lant alakú, töredékes. H: 4,5 cm (XII. t. 10.). 2. A jobb medence mellett, az alsó karcsonatok közepénél vaskarikát leltünk. Átm.: 5,5 cm (XII. t. 9.). 3. A jobb kézfej alatt vaskés volt, nyelén farostok maradványaival. H: 15,4 cm (XII. t. 12.).

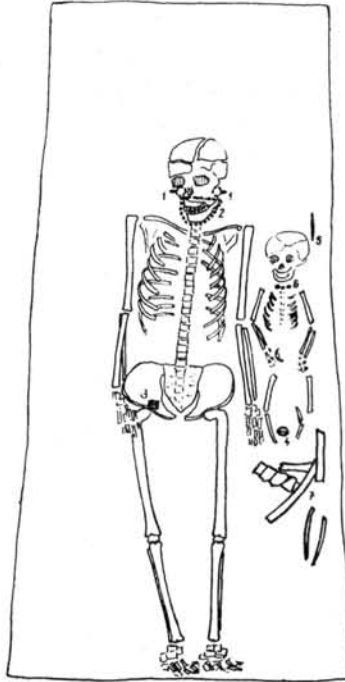
8. *sír*. M: 30 cm, sz: 65 cm. A sír téglalap alakú, két végét elszántották. Irány: É—D, É-től K felé 5 fok eltéréssel. A váz hanyatt feküdt, nyújtott karokkal, nagy része hiányzik, valószínű elszántották. Melléklet: 1. A keresztcsont alsó végénél vascsat volt. Négyzetes, hiányos. H: 3 cm (XII. t. 13.).

9. *sír*: Gyermek. A sír mélysége: 105 cm, sz: 45 cm, h: 148 cm, téglalap alakú (5. kép). Bolygatatlan. Irány: É—D, É-től K-felé 10 fok eltérés. A váz hanyatt feküdt, karjai a test mellett kinyújtva voltak. A váz hossza: 113 cm. Rossz megtartású. A váz alatt és felette a földben faszén nyomokat figyeltünk meg, a lábak felett egy égetett állatcsontot is találtunk. Melléklete: 1. A koponya két oldala mellől 1—1 fülbevaló származik. Kerek metszetű bronzhuzalból készültek, nyitottak. Átm: 1,8 cm (XII. t. 14—15.). 2. A bal medencén ovális vascsat. H: 2,5 cm (XII. t. 16.). 3. A jobb medence és a combcsont között kis vascsat. Négyzetes. H: 2,1 cm (XII. t. 17.). 4. A bal combcsontfej külső oldalánál vaskarika volt. Átm.: 3,8 cm (XII. t. 18.). 5. Az ovális vascsat és a vaskarika között feküdt egy csont bogozó. Kétoldalt beütött pontkörök díszítik. A belső sor erősen elmosódott. H: 7,8 cm (XII. t. 19.). 6. A vaskarikától délebbre egy vaskést találtunk, nyelén farost nyomokkal. Egyenes, egyélű. H: 12,9 cm (XII. t. 21.). 7. A bal térd külső oldalánál tojáshej darabok kerültek elő. 8. A tojás mellett egy agyagedény volt. Barnásszürke, kézzel formált, díszítetlen. M: 13,5 cm, szá: 9,3 cm, fá: 7,5 cm (XII. t. 20.). 9. Íjmerevítő csontot találtunk a jobb térd felett keresztben. H: 20,5 cm (XIII. t. 1.). 10. A jobb térd táján állatcsontok kerültek elő.

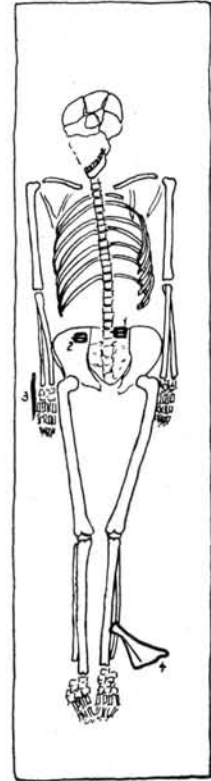
10. *sír*. Kettős sír, fiatal nő és kisgyermeké sírja. (6. kép.) Mélysége 60 cm, sz.: 70, ill. 88 cm, h: 175 cm, alakja trapéz forma. Bolygatatlan. Irány: É—D. A vázak hanyatt feküdtek, a test mellett kinyújtott karokkal, a csecsemőé könyökben kissé behajlított volt. A női váz h: 139 cm, a gyermeké 54 cm. A női váz mellékletei: 1. koponya alatt kétoldalt 1—1 fülbevaló került elő. Karikájuk hatszögletű bronzhuzalból készült, nyújtottak. Csüngődíszük bronzszárra fűzött sötétkék gyöngyökből és finom keskeny, továbbá csonkakúp alakú bronzlemez gyűrűkből áll. Az egyik töredékes. Karika átm.: 3,2 cm (XIII. t. 3—4.). 2. A nyakon körben gyöngnyaklánc volt, amely a következő gyöngyökből tevődött össze (XIII. t. 2.): a) 1 db sárgásfehér, hengeres üveg, b) 4 db fehéres-sárga, hengeres, paszta, c) 1 db fehér, csavart hengeres üveg, d) 11 db sötétkék, lapított gömbalakú üveg, e) 1 db sötétkék, fehér eres, dinnyemag alakú üveg, f) 48 db nagyobb, fehéres-kék, dinnyemag

5. kép. Sály-vízoldali 9. sír.

6. kép. Sály-vízoldali 10. sír.

7. kép. Sály-vízoldali 12. sír.

alakú, üveg g) 14 db ugyanilyen, kicsi méretű, h) 18 db sárga, kis lapos gyöngy pasztából, i) 2 db sötétkék, lapos üvegyöngy. 3. Jobb medencéjén, a combcsontfej mellett négyzetes vascsat volt. H: 3,7 cm (XIII. t. 5.). 4. A csecsemő alsó lábszárcsontjai között egy orsógombot (XIII. t. 6.) találtunk, amely a nő viseletéhez tartozhatott. Sötétszürke, kettős csontakúp alakú, helyenként vízszintes bekarcolásokkal. Átm.: 3,1 cm. A csecsemőhöz tartozik: 5. a koponya mellett, élével felfelé, hegyével a koponya felé elhelyezett vaskés. Egyenes, egyélű. H.: 6,5 cm (XIII. t. 8.). 6. Nyakán elől 3 db gyöngy volt (XIII. t. 7.): a) nagy, lapos, sötétkék paszta, b) lapos, kék üveg, c) hengeres, fehérszalagdiszes pasztagyöngy. 7. A csecsemő lábánál állatcsontok kerültek elő.

11. sír. Nő. A sír mélysége: 30 cm, sz: 65 cm, téglalap alakú, végeit az eke megbolygatta. A váz hanyatt feküdt, a test mellett kinyújtott karokkal. Koponyáját, felső karcsontjait és alsó lábszárcsontjait elszántották. Irány: É—D, É-től Ny felé 8 fok eltérés. Mellékletek: 1. A koponya tájáról 1 db fülbevaló. Karikája négyzetes metszetű bronzhuzalból készült. Csüngő-

díszsötétkéék gyöngyökből és vékony bronzszalagokból áll. Karika átmérője: 3,2 cm (XIII. t. 10.). 2. A keresztcsonton vascsat volt, teljesen eloxidálódva. Alakja négyszögletes volt. 3. A bal kézfej tájáról egy orsógomb származik. Szürke, kettős csontakúp alakú, cikcakk díszítés borítja. Átm.: 3 cm (XIII. t. 9.).

12. *sír*. Férfi. A sír mélysége: 60 cm, sz.: 50 cm, h.: 200 cm, téglalap alakú (7. kép). Bolygatatlan. Irány É—D, É-től Ny felé 10 fok eltérés. A váz hanyatt feküdt, a test mellett kinyújtott karokkal. Rossz megtartású. A váz hossza: 153 cm. Mellékletek: 1. A keresztcsont bal felső részén vascsatot találtunk, tűjével a gerinc felé. A vascsat négyszögletes, töredékes (XIII. t. 12.). 2. A jobb medencén is volt egy vascsat. Négyszögletes. H: 4,5 cm. Tűjével a jobb kar felé feküdt (XIII. t. 13.). 3. A jobb kézfej külső oldalánál vaskés került elő. Egyenes, egyélű. H: 10,5 cm (XIII. t. 11.). 4. A bal alsó lábszár mellett egy állati lapockacsont volt.

13. *sír*. Mélysége: 80 cm, sz.: 45, ill. a lábnál 80 cm, h.: 180 cm. A sír formája trapéz alakú, két hosszanti oldala azonban igen egyenetlen. Bolygatatlan. Irány: É—D, É-től Ny felé 5 fok eltérés. A váz hanyatt feküdt, a test mellett kinyújtott karokkal. Rossz megtartású, gerince, bordái, medencéje és bal alsó karja teljesen elporladt. A váz hossza: 155 cm. Mellékletek: 1. A jobb combcsontfej külső oldalánál, a kézfejsontok között vascsat került elő. Négyszögletes, töredékes. H.: 3,3 cm (XIII. t. 14.). 2. A vascsat mellett, attól kissé délebbre egy vaskarikát találtunk. Átm.: 4,2 cm (XIII. t. 15.). A sír földjében, az alsó lábszárak fölött közvetlenül faszennyomok voltak. Ugyanitt a földben kevés kis égett csontdarabot is találtunk.

14. *sír*. A sír mélysége: 45 cm. Bolygatott. Alakját nem lehetett meghatározni, szántáskor mosódhatott el. A váz nagyobbik részét, a medencétől lefelé elszántották. Irány: É—D, É-től kb 20 fok eltérés Ny. felé. Mellékletek: 1. A bal könyök és a bordák közt kis vaskarika került elő. Átm.: 2,8 cm (XIII. t. 16.). 2. E kis vaskarika mellett, az alsókarnál két, egymásba kapcsolódó vaskarika feküdt. Átm.: 4,5 cm (XIII. t. 17—18.).

Sír lehetett még a 6. sírtől kissé keletebbre talált, szabálytalan alakú (de nagyjából négyszögletesnek mondható) homokos gödörben is, mert laza földjében néhány emberi fogat találtunk. Valószínű, hogy homokbányászás során pusztították el a sírt [15]. A temető többi része a dombra telepített szőlő alatt húzódik, ezért további feltárást nem végezhetünk.

Tard (mezőkövesdi járás), homokbánya.

A község északi végénél levő homokbányában avar sírok kerültek elő, 1955 szeptemberében. A sírok leleteit Megay Géza hozta be a múzeumba [16]. Ezek a következők: 1. 7 db üvegyöngy: 2 db barnás-fekete, dinnyemag alakú (XI. t. 10 a.), 2 db fehérés-kék, dinnyemag alakú (XI. t. 10 c.), 2 db zöldes, henger alakú (XI. t. 10. b.), 1 db kis kék, kerek gyöngy (XI. t. 10 d.). 2. 2 db karperec (XI. t. 11—12.). Négyszögletes metszetű bronzhuzalból. Nyitott. Átm.: 7 cm. 3. Vaskés töredéke (XI. t. 13.). Egyenes, egyélű. H.: 8,5 cm. 4. Orsógomb (XI. t. 9.). Fehéres-szürke, kettős csontakúp alakú. Körbefutó, bekarcolt, egyenes vonalak tagolják. Átm.: 3 cm. 5. Agyagedény (XVIII.

t. 7.). Szürke, pereme kissé kihajló. Korongolt. Körben bekarcolt egyenes és hullámvonal kötegek díszítik. M.: 10,1 cm, szá.: 8,3 cm, fá.: 6,8 cm.

Nem sokkal később újabb leleteket hozott be a múzeumba ugyanerről a lelőhelyről Kazacsayné Gnantt Pálma [17]: 1. 2 db fülbevaló töredékei (XIV. t. 1—2.). Karikájuk négyszögletes metszetű bronzhuzalból készült. A csüngőrész bronzgömböcskével és kék gyönggyel díszített. Karika átm.: 2,3 cm. 2. Lánc, egymásba kapcsolódó kis bronzhuzal darabkákból (XIV. t. 3.). Egyik végén fülbevaló bronzgömböcskével díszített karikájának része. H.: 30 cm. 3. Karperec (XIV. t. 6.). Sokszögmetszetű, végén kiszélesedő bronzhuzalból. Átm.: 7,8 cm. 4. 2 db karperec (XIV. t. 4—5.), kerek metszetű bronzhuzalból. Nyitottak, végeiket két sorban bronzgömböcskék övezik. Átm.: 7,1 cm. 5. Boglár (XV. t. 6.) vékony, ezüstlemezből, rekeszeiben fehér pasztával. Széttőredezett. Átm.: kb. 2,8 cm. 6. Övcsat (XV. t. 1.). Bronzból öntött, trapéz alakú. H.: 4,2 cm. 7. Övforgó (XV. t. 4.). Öntött bronz, gyöngyösen kiképzett, közepén és végén karikával. H.: 5 cm. 8. Nagyszíjvég (XVI. t. 1 a—c.). Öntött bronz. Egyik oldalán állatküzdelmi jelenet: közepén leroskadó szarvas-telhénre elöl egy ragadozó állat támad, hátsó lábába pedig egy griff vájja karmait. A szarvas alatt egy kisebb állat kidolgozatlan alakja látható, valószínű nyúlé. Szíjbefogó részén egy leroskadó állat van. A szíjvég hátoldalát egymásból kinövő, V alakú, végtelen indadisz borítja. A szíjvég a nyékládházi, már fentebb leírt nagyszíjvéggel megegyezik. H.: 10,7 cm, egyenes vége 2,8 cm hosszú, magassága közepén: 0,4 cm. 9. Nagyszíjvég (XVI. t. 2 a—b.). Öntött bronz. Egyik oldalán három fekvő, saját farkába harapó ragadozó állat látható, az egyik fordított helyzetben. A másik oldalán indadiszítés van. Szíjbefogó részének ábrázolása elmosódott, valószínű egy fekvő állat, a másik oldalon pedig indadisz volt. H.: 8,4 cm. 10. 2 db kisszíjvég (XVI. t. 3—4.). Öntött bronz. Egyik oldalukon egy fekvő ragadozó állat van, szíjbefogó részén valószínű indával, a másik oldalukon a nagyszíjvéghoz hasonló indadisz. H.: 3,4 cm. 11. 2 db övveret-csüngődíz (XV. t. 2—3.). Öntött bronz, szív alakú, csúcán három bronzgömböcskével. Teste csigavonalban bordázott, két lyukkal áttört. Sz.: 2,2 cm. 12. Bronzkarika (XV. t. 5.). Kissé lapított. Átm.: 3,8 cm. 13. Vaskés (XV. t. 7.). Egyenes, egyélű. H.: 14,1 cm. 14. Vascsiholó (XIV. t. 7.). H.: 7,6 cm. 15. Vaskengyel (XV. t. 8.). Füle négyszögletes, talpa egyenes, alul bordával. M.: 17 cm.

Tiszakeszi (mezőcsáti járás), a gátórházzal szemben a falu déli részén, a gát melletti fásított domb.

1965-ben került be innen terepbejárás eredményeként a múzeumba egy avar szíjvég (XVIII. t. 1.). Öntött bronz, két lapját két szegecs tartja össze. Lapos, áttört indadiszítés borítja. H.: 5,5 cm, magassága: 0,6 cm.

Tiszalúc (szerencsi járás), vasúti aluljáró.

1. Vaskengyel (XVII. t. 1.). Füle négyszögletes, talpa egyenes, alul közepén bordával. M.: 16,5 cm. 2. Vaskengyel (XVII. t. 2.). Szárán ülő füle négyszögletes, talpa egyenes. M.: 16,7 cm. 3. Agyagedény (XVIII. t. 9.). Szürke, kézzel formált, pereme enyhén kihajló. Körben bekarcolt egyenes és hullámvonalkötegek díszítik. M.: 13,3 cm, szá.: 12 cm, fá.: 9 cm.

1952-ben Sz. Nagy Etelka ajándékozta a múzeumnak.

Ismeretlen lelőhelyről származnak a következő avar leletek:

1. Nagyszíjvég (XVIII. t. 2.). Öntött bronz, díszítetlen. H.: 7,1 cm. 2. 4 db övveret (XVIII. t. 3—6.). Öntött bronzok, álcuklósak, díszítetlenek. H.: 3,7 cm. 3. Agyagedény (XVIII. t. 10.). Barnásszürke, kézzel formált, pereme kihajló. Körben bekarcolt egyenes és hullámvonalkötegekkel díszített. M.: 14,3 cm, szá.: 11,3 cm, fá.: 8 cm.

A miskolci Herman Ottó Múzeumban őrzött és fent ismertetett avar leleteken kívül még néhány, Borsod megyéből származó tárgy van a Magyar Nemzeti Múzeumban *Ároktőről*, *Hejcéről* [18], *Böcsről* [19] és *Tiszalúcról* [20], a debreceni múzeumban *Tiszaszederkényről* [21], továbbá a kassai múzeumban *Szikszóról* [22].

II.

Az ismertetett leletek kis számuk miatt nem nyújthatnak képet az egyes lelőhelyek, temetők korára, népességére vonatkozólag, mivel azonban csupán ez áll rendelkezésünkre, röviden mégis összegezzük megfigyeléseinket.

Az *ároktő-pélypusztai* sírok közül a mellékletek alapján, biztosan férfi sírja volt az 1, 3, 4, 13, nőé a 2, 5, 14, 23, gyermeké a 11. temetkezés. Irányításukat mindössze öt esetben figyelték meg. Közülük három sír váza arccal K felé volt, egyet KDK, egyet pedig DDK felé fektettek. Melléklete ötnek nem volt (8, 10, 15, 16, 18. sír). Egy lovas temetkezés került elő (12, 13. sír), a 20. sz. lósír hovatarozását nem tudjuk. Állatcsontok a 11, 13, 14, 17. sírből származnak.

A feltárt temetkezések idejét talán a későavarkorban határozhatjuk meg. Pontosabb korhatározást nem lehet elvégezni, mivel a leletek egy része, az övveretek elvesztek. Az 1, 3, 4. és a 13. sír tartalmazott övdíszeket, amelyek a leírás szerint díszítetlen lemezveretek voltak. A 13. sír leleteiből megmaradt övcsat (III. t. 3.) szerint a veretek a későavarkori lemezes csoport övvereteivel egyezhettek meg, mivel ez a csatfajta kísérő lelete ennek a csoportnak [23]. A lemezes övveretek Kovrig I. megállapítása szerint az avarkor második időrendi csoportjába tartoznak [24]. Ugyanakkor azonban a préselt, félgömb alakú lószerszámveretek általában a rojtmintás díszekkel és a hosszú fülű, kerek alakú kengyelekkel együtt fordulnak elő, amelyek a koraavarkori lovassírok jellegzetes leletei [25]. Az ároktői veretekhez azonban hurokfülű, egyenes talpú kengyelek tartoznak (II. t. 1—2.). A feltáráskor előkerült leletek között van egy hosszú fülű kengyel is (IV. t. 2.) [26]. Ezek a jelenségek arra mutatnak, hogy vagy számolnunk kell még korai avar sírokkal is, vagy pedig néhány korai avar lószerszám-tartozék további használatával a későavarkorban. Erre természetesen a temető feltárása adhat választ.

Az *Edelényből* származó kengyelek (V. t. 1—2.) a későavarkorba tartoznak. Ugyanilyen kengyelek megyénkben még Sajószentpéteren [27] és Tardon (XV. t. 8.) kerültek elő. Az egyenes és homorú talpú kengyelek a griffesindás csoport hagyatékai [28].

A *halmaji* trapéz alakú bronzcsat (III. t. 5.) az ott előkerült temetkezést a későavarkorban határozza meg. Ez a csatforma ugyanis a későavarkorban fordul elő [29].

A *Hejőkeresztúr és Muhi* között előkerült sírt fülbevalói (III. t. 7—3.) szintén a későavarkorra keltezik.

A *Mezőnyárádról* származó fülbevaló (III. t. 9.) ugyancsak későavarkori. Hasonlóak voltak pl. a jánoshidai [30], szentes-kajáni [31], kecel-körtefahegy [32] és a nyékládházi [33] temetőben is.

A *miskolci* későavarkori övvereteket három csoportba oszthatjuk: 1. Indadíszes, áttört szíjvégek (VI. t. 1—2.). Hasonló veret megyénkben Sajószentpéterről [34] és Nyékládházáról [35] származik, de más avarkori temetőből is ismert (pl.: Kiskőrös) [36]. Ez az övdíszfajta az avarkor végére keltezhető [37]. 2. Áttört, lapos indás kisszíjvégek (VI. t. 5—10.) típusa igen gyakran előfordul a későavar emléanyagban. 3. Véssett, poncolt veretek (VI. t. 3, 11—40.). Velük megegyező övdíszek voltak a pilismarót-basaharci 239. sírban [38], de hasonlókat több helyről is ismerünk, így pl. Csornáról [39], Csuhyról [40], Kiskőrösről [41], Prša-ból [42]. A véssett és poncolt veretek az avarkor legkéssőbbi termékei közé tartoznak [43].

A *Sály-Vizoldalon* az 1930-as évek végén előkerült leletek (X. t., XI. t. 1—8.) a későavarkorból valók. A hat sír közül a mellékletek alapján női lehetett az 1, 2, 4, 6. temetkezés, az 5. sír pedig férfié. Mellékleteik a későavarkor gyakran előforduló tárgyai. Kiemelkedik közülük az 5. sír övforgója a szív alakú, szép indadísztésével (X. t. 25.). A kinyírt, indás lemezveretek jelentős darabok a szórványnak tekinthető anyagban (XI. t. 3—7.). Ilyen övdíszek nem ismeretesek az avarkorból. Avarkori voltát az bizonyíthatja, hogy a Vizoldalon őskorin kívül más korból származó leletek nem kerültek még elő.

Az 1966-ban feltárt 14 sír közül a 4, 11. volt női, az 1, 7, 12. sírban férfit, a 2., 6. és 9. sírba gyermeket temettek. A többi váz nemét nem lehetett megállapítani. A 10. sír kettős volt: nő és gyermeke feküdt benne. A kettős temetkezések egyidejűek, gyakran előfordulnak az avarkori temetőkben. Többségük női sír, a gyermeket vagy az anya lábaihoz, vagy az ölébe vagy karjaiba helyezték. Az alattyáni temetőben öt sírban feküdt nő a gyermekével [44].

Az előkerült sírok téglalap alakúak, három trapéz alakú (1, 10, 13.). Szabó J. megfigyelései szerint az egyik végénél szélesebb sírforma a későavarkori sírformák egyike [45]. A temetkezések közül hat sírnak (1, 2, 3, 4, 6, 7.) az egyik vége ferde volt, a fejénél, vagy a lábánál. A sírok, néhány fok eltéréssel É—D irányúak, a vázak fejjel É felé feküdtek, csupán az 1. sír volt fordítva, D felé irányítva. Az É—D irányítás ritkábban, de előfordul a korai és későavarkorban is [46]. A D—É irányítás igen ritkán, szórványosan található csak meg [47]. Csallány D. szerint a koraavarkori sírok É—D irányítási módját szarmata hatással is lehet magyarázni [48].

A 9. sír földjében a váz alatt és felett faszén nyomok voltak, a lábak felett pedig egy égetett csontdarab (állati) is előkerült. A 13. sírban közvetlenül az alsó lábszárak fölött figyeltünk meg a földben faszén nyomokat és néhány égetett kis csontdarabot. Hamu és faszén nyomok megléte gyakori az avarkori temetőkben. Az egyik alattyáni temetkezésben a váz felett a földben sok hamut találtak, de az is előfordult, hogy a halottat a tűz hamujával kevert földre fektették [49]. A kecel-határdűlői temető 32. sírjában

a váz körül és felette a magasabban levő rétegben is megfigyeltek faszén nyomokat, amelyek a halotti tor tüzeinek maradványai lehetnek [50].

A mellékletek közül jelentősebbek a fülbevalók: XII. t. 6—7. (4. sír), XII. t. 14—15. (9. sír), XIII. t. 3—4. (10. sír), XIII. t. 10. (11. sír). Három típusba sorolhatók: 1. Legegyszerűbbek a 9. sír fülbevalói, bronzhuzalból készültek, csüngődísz nélkül. 2. A 4. sír fülbevalói bronzgömböcskével és gyöngycsüngővel díszítettek. Gyakori lelet ez a fülbevaló fajta, és a VIII. század második felére keltezhető típusok közé tartozik [51]. Megyénkben Sajószentpéteren [52], Nyékládházán [53] és Tardon [54] került még elő. 3. A 10. és 11. sír fülbevalói szintén gyakori mellékletei a későavar temetőknek.

A többi leletből még a bronzcsörgő emelkedik ki (XII. t. 8.). Hasonló dió alakú és bekarcolt vonalakkal díszített csörgőt ismerünk Alsópáhokról [55], továbbá díszítetlen Závodról [56] Kiskörös-Vágóhídról [57], Devinská Nová Ves-ből [58] stb.

Vacsat a 6. sz. gyermeksíron és az elbolygatott sírokon kívül mindegyikben volt, a 9. és a 12. sírban kettőt találtunk. A vaskés az 1., 7. és 12. sírban a váz jobb oldalán, a 6. és a 9. temetkezésben a bal oldalán került elő. A 6. sz. gyermeksírban hegyével a koponya felé találtuk, a 10. sírban pedig a csecsemő koponyájánál, hegyével szintén a koponya felé, élével felfelé fordítva. Nyilvánvalóan, hitük szerint a gonosz ellen akarták megvédeni ezzel a kisgyermeket.

Érdekes még az a jelenség is, hogy a 9. sz. gyermeksírba csak egy íjcsontot tettek, valószínű ez is a hitvilággal függ össze. A megfordítás szokásával magyarázható, hogy az íjat a jobb oldalra tették, amikor az életben a bal oldalon hordták. Avar sírokban gyakori ez a jelenség [59].

Tojásmaradványt egy fiúgyermek sírjában (9. sír) leltünk. A tojás gyakran előfordul női, férfi és gyermeksírban, de leggyakrabban női temetkezésben [60].

Állatsont az 1., 9., 10., 12. és 13. sírban volt, valamennyi a csontváz lábánál.

Végül a tardi és a nyékládházi griffes-indás leletekről szólunk.

A *tardi* leletek közt levő láncos fülbevaló (XIV. t. 3.) az avarkori temetők ritkább mellékletei közé tartozik. A láncos fülbevaló Bóna I. megfigyelése szerint többnyire koraavar anyagban található. Ezekben a lánc a függő gömb csüngőjéhez kapcsolódik. Az abonyi temető néhány sírjából és Pilismarótról származó fülbevalók láncá többnyire a függő karikájára van erősítve. Egyikük sem keltezhető a VIII. század második felénél későbbre, és általában a késői lemezes csoport emlékéanyagára jellemzők [61].

A trapéz alakú övcsat (XV. t. 1.) a későavar, Kovrig I. szerint a harmadik csoport, a bronzból öntött övveretes csoport emlékéanyagának egyik jellegzetes csatformája. Griffes veretes és négyszögletes bronzlemezes övgarnitúrákban jelentkezik, csak indamintás veretekből álló övek esetében nem találkozunk ezzel a csatformával [62].

A gyöngyös testű övforgó (XV. t. 4.) gyakoribb darab a későavar emlékéanyagban. A tardihoz hasonló volt pl. Pilismarót-Basaharcon [63], Ordason [64], Jánoshidán [65] stb.

A nagyszíjvéggel egy övkészlethez tartozó kisszíjvégek ragadozó állat ábrázolásához talán leginkább a csunyi [66] és a Devinská Nova Ves-i [67] hasonlít. A három ragadozó állatot ábrázoló nagyszíjvég (XVI. t. 2.) feltehetően egy másik sírhoz tartozhatott. Hasonló veretet ismerünk Csunyról [68], Ūrbőpusztáról [69], Dunapenteléről [70] stb.

Az állatküzdelmes nagyszíjvég (XVI. t. 1. a—c.) a legjelentősebb darabja a tardi leleteknek. A kisszíjvégekkel való összetartozását az bizonyítja, hogy hátoldalát ugyanolyan indaminta borítja, mint a kisszíjvégeket. A nagyszíjvégről a nyékládházi leletekkel kapcsolatosan fogunk még szólni.

A *nyékládházi* övkészlet egyik kisszíjvége (VII. t. 4.) az ismert áttört, indás veretekhez tartozik. A két nyulat ábrázoló kisszíjvégek (VII. t. 2—3.) finom állatábrázolásukkal tűnnek ki. Az övet öt darab kéttagú, csüngődíszes veret díszítette. A griff-ábrázolás igen gyakori a későavar emlékanyagban. A tardihoz leginkább hasonló veret Ūllőről [71], Kiskőrősről [72], Szeged-Sövényházáról [73] való.

A tardi és a nyékládházi nagyszíjvég több vonásában megegyezik egymással: 1. A szíjvég formája azonos, 2. mindegyik ugyanazt az állatküzdelmi jelenetet ábrázolja egyforma elgondolásban, 3. a szíjvégek hátoldalán ugyanaz az indadíszítés látható, és szíjbefogó részük díszítése is egyforma. Különbségek: 1. A nyékládházi szíjvég valamivel keskenyebb és rövidebb, csak a csúcán levő bütyökkel együtt olyan hosszú, mint a tardi. 2. A állatküzdelmi jelenetben a nyékládházin a szarvastehén alatt nyúl van, míg a tardin ez nem vehető ki világosan. Ezen a kis állat fejével a szarvas hátsó combja felé kap. 3. A nyékládházin az állatok rajza pontosabb, ez leginkább a fejek, szemek ábrázolásánál mutatkozik meg. 4. Hosszabb tanulmányozás során észrevehető az állatalakok testméreteiben levő kis eltérések. 4. Ugyanilyen, alig szembe-tűnő kis eltérés van a hátoldalak indadíszítésében is.

Tárgyalt szíjvégeinknek egyetlen hasonmása van, de ez sajnos, ismeretlen lelőhelyű [74]. Elő- és hátoldalának ábrázolása megegyezik a mi szíjvégeinkkel, de az állatalakok rajzában itt is kisebb eltéréseket fedezhetünk fel a tardi és a nyékládházi verettel való összehasonlításkor. Az állatalakok rajza valamivel nagyobb a tardinál is. A tardival mutat rokonságot abban is, hogy a szarvas alatt levő kis állat rajza ugyanolyan. Fettich N. e szíjvég ismertetése során megjegyzi, hogy az állatküzdelmi jelenetnek ilyen megfogalmazása és kivitelezése ritka jelenség, és a szokásos, sablonos ábrázolással szemben szabad kompozíciónak tartja. A szabad kompozícióknak pedig másodpéldányai csak igen ritkán vannak [75].

A fentebb említett kisebb eltérések a szíjvégek között azt bizonyítják, hogy nem egy öntőmintából kerültek ki, hanem mindegyiknek és a harmadik ugyanilyen veretnek is külön öntőmintája lehetett. A rendkívüli hasonlóság arra mutat, hogy az új öntőmintához szükséges formát a már meglévő, korábban készített veretről másolták. Az ábrázolás pontossága szerint úgy tűnik, hogy a nyékládházi szíjvég lehetett a három közül a legkorábbi készítmény, és erről másolhatták le a tardit, s talán a tardiról az ismeretlen lelőhelyűt. Fettich N. is megfigyelte, hogy az azonos ábrázolást tartalmazó, látszólag egyforma veretek nem egy öntőmintából származnak, mindegyik veret-

nek új öntőmintát készítettek. A pozitív forma elkészítésénél azonban ragaszkodtak ugyanahhoz az ábrázoláshoz [76].

E szíjvégekhez hasonló veretek az avarkorból Nové Zámkyn és Dvory nad Žitavoun kerültek még elő [77]. A Nové Zámkyn talált három állatküzdelmes jelenetet ábrázoló nagyszíjvég [78] a veret formájában, az állatküzdelmi jelenet azonos ábrázolásában és a hátoldal indadíszítésében megegyezik a fent tárgyalt leleteinkkel. Legszenbetűnőbb különbség az, hogy az indadíszes oldal szíjbefogó része díszítetlen, s ugyanitt a másik oldalon levő fekvő állatot igen sematikusan ábrázolták. Az állatküzdelmi jelenet kivitelezésében, az állatalakok rajzának pontosságában is eltérést mutatnak a szíjvégeinktől. Mindez azt bizonyítja, hogy a Nové Zámky-i veretek is másik öntőmintából származnak. E három szíjvég Z. Čilinska szerint annyira hasonlít egymásra, hogy nemcsak egy műhelyben készültek, hanem egy öntőmintájuk is volt. Analógiájuk a Dvory nad Žitavou-i temetőből ismeretes, amely a Nové Zámky-i temetőtől 10 km-re fekszik. Z. Čilinska szerint azonban ez bizonyos különbségeket mutat a Nové Zámkyn talált daraboktól, ezért nem egy öntőmintával készültek. E négy szíjvéget a fentebb említett ismeretlen lelőhelyével együtt ugyanazon műhely készítményeinek látja [79].

A Nyékládházán, Tardon, Nové Zámkyn és Dvory nad Žitavoun előkerült állatküzdelmi jelenetes veretek két csoportot alkotnak földrajzilag és a köztük levő különbségek révén: az elsőbe a nyékládházi és a tardi tartozik, továbbá az ismeretlen lelőhelyű, a másik csoportba pedig a szlovákiai leletek. A leleteknek e két csoportra oszlása valószínű két műhelyt is jelent.

A szarvasra támadó griff és más ragadozó állat ábrázolását e szíjvégekhez hasonló felfogásban egy Zilahról (Románia) származó vereten látjuk még [80]. Témaválasztásban mutat azonban csak rokonságot, a szíjvég formája, az ábrázolás módja egészen más. Így ez a veret egy másik variánsa az állatküzdelmi jelenet ábrázolásának, és egy külön műhely terméke.

A Nové Zámkyból való három, állatküzdelmi jelenetet ábrázoló szíjvég közül kettő — a nyékládházihoz hasonlóan — négyszögletes griffes, csüngős veretekkel együtt fordult elő [81]: Ezek az övdíszek Z. Čilinska szerint az öntött övveretek legrégebbi csoportjába tartoznak [82]. Az általa megállapított három övgarnitúratípus közül az első griffes vereteket, állatküzdelmes jelenetet ábrázoló szíjvéget, hasonló kisebb szíjvégeket, lemezes testű, szögletes csatokat és kisebb szögletes lemezvereteket tartalmaz. Ezt az övgarnitúrát az öntött veretek közt a legrégebbinek tartja [83]. A nyékládházi övgarnitúra is ebbe a típusba sorolható. A Nové Zámkyban előkerült állatküzdelmi jelenetes, griffes veretes sírok a VII. század végére keltezhetők [84], így ebbe a korba helyezhetjük a nyékládházi temetkezést és a tardi állatküzdelmi jelenetes és állatábrázolásos szíjvégeket is.

Megjegyezzük még, hogy a nyékládházi griffes-indás sír abba az avar temetőbe tartozik, amelynek 68 sírja még 1923—1930 között került elő, s leleteit nemrégén tettük közzé [85]. Az akkor napvilágra került emlékegy a későavar lemezes és öntött indás csoporthoz tartozik. A most talált griffes-indás övkészletes sír egy griffes csoport meglétét bizonyítja, amely területileg is elkülönül az előzőktől.

Áttekintve a közölt avarkori emlékanyagot megállapíthatjuk, hogy a Borsod-Abaúj-Zemplén megye területén előkerült leletek a későavarkorból származnak. A jelentéktelen számú koraavar jellegű lelet nem bizonyíték a megye koraavarkori megszállására [86], s úgy tűnik, hogy megyénkben a későavarkorban, a VII. század második felétől telepedtek meg az avarok.

K. Végh Katalin

AWARENZEITLICHE FUNDE IM MUSEUM VON MISKOLC (A U S Z U G)

Die Bekanntmachung der awarenzeitlichen Funde des Komitats Borsod-Abaúj-Zemplén begann mit der Publikation der Awarengräber von Sajószentpéter [2] und von Nyékládháza [3]. In dieser Arbeit machen wir die anderen awarenzeitlichen Funde des Miskolcer Herman Ottó Museums bekannt.

Das awarenzeitliche Denkmalgut, das in unserem Komitat gefunden wurde, kann auf die Spätawarenzeit datiert werden. Die wenigen, bezeichnend frühawarischen Funde stammen aus den Gräbern von Ároktő-Pélypuszta (Taf. I, 12, Taf. IV, 2), in denen sich auch spätawarische Beigaben gefunden hatten.

In Ároktő-Pélypuszta und in Sály-Vízoldal fanden bereits in den 1930er Jahren Ausgrabungen statt. Von den 14. Gräbern, die wir 1966 in Sály-Vízoldal freilegten (Abb. 4), waren drei Gräber (Nr. 1, 10, 13) an einem Ende breiter. Sechs Gräber (Nr. 1, 2, 3, 4, 6, 7) hatten ein schräges Ende. Sie waren N-S orientiert, die Skelette lagen mit dem Kopf nach Norden; nur Grab 1 bildete eine Ausnahme mit seinem nach Süden ausgerichteten Kopfende. Bei den Gräbern 9 und 13 fanden wir in der Erde oberhalb des Skelettes (in Grab 9 auch unterhalb des Skeletts) Holzkohlenreste und einige kleine Tierknochen mit Brandspuren. Grab 10 enthielt eine Doppelbestattung: die Skelette einer jungen Frau und eines Kleinkindes (Abb. 6).

In einem Kindergrab (Nr. 6) lag das Eisenmesser — mit der Spitze gegen den Schädel gerichtet — in der Beckengegend, in einem Säuglingsgrab (Nr. 10) lag es beim Kopf, mit der Schneide nach aufwärts, der Spitze dem Schädel zugewandt. Offenbar sollte das Messer die toten Kinder vor dem bösen Geist schützen. Daß dem Kind in Grab 9 nur eine Bogenplatte mitgegeben worden war, mag durch die Glaubensvorstellungen begründet gewesen sein. Eirste fanden wir im Grab eines Knaben (Nr. 9). Tierknochen gab es in den Gräbern 1, 9, 10, 12, 13 in jedem Fall am Fußende des Skelettes.

Die Mehrheit der hier bekanntgemachten Funde gehört zu jenem spätawarenzeitlichen Denkmalgut, das am häufigsten vorkommt. Hervorzuheben wären die Gürtelbeschlüge mit der Greifen-Rankenverzierung von Nyékládháza und Tard (Taf. VII—VIII, XVI). Die beiden großen Riemenzungen mit der Darstellung eines Tierkampfes (Taf. VII, 1, Taf. XVI, 1) sind einander sehr ähnlich: 1) sie sind gleichförmig; 2) auf beiden ist die gleiche Tierkampfszene dargestellt; 3) auf der Rückseite tragen beide die gleiche Rankenverzierung, auch der Klemmteil ist ähnlich. Unterschiede: 1) Die Riemenzunge von Nyékládháza ist etwas schmaler und kürzer und hat an der Spitze einen kleinen Knoten; 2) auf diesem Exemplar ist unter dem Hirsch ein Hase zu sehen, auf dem Fund von Tard ist der Hase nicht klar zu entnehmen; 3) auf der Riemenzunge von Nyékládháza ist die Zeichnung der Tiere detaillierter und genauer; 4) kleine Abweichungen sind auch bei den Maßen der Tierkörper und bei der Rankenverzierung auf der Rückseite erkennbar.

Unsere Riemenzungen haben eine einzige Analogie, deren Fundort uns nicht bekannt ist [74]. Sie ist oberflächlicher gearbeitet und ist dem Stück von Tard ähnlicher. Bei der Bekanntmachung dieser Riemenzunge bemerkte N. Fettich, daß eine derartige Komposition und Darstellungsweise des Tierkampfes selten ist er ist der Ansicht, daß es sich — verglichen mit den herkömmlichen Stücken — um eine einmalige freie Komposition handeln müsse, für die es in der Regel kein gleiches Duplikat gibt [75].

Die zwischen den Riemenzungen von Nyékládháza und Tard bestehenden kleinen Unterschiede bezeugen, daß sie nicht aus der gleichen Gußform stammen, daß ein jedes Stück — und auch das dritte — seine eigene Gußform gehabt haben müßte. Die auffallende Ähnlichkeit beweist, daß bei der Anfertigung der neuen Gußform die bereits fertige Riemenzunge nachgebildet worden war. Die präzise Darstellungsweise der Riemenzunge von Nyékládháza läßt vermuten, daß dieses Stück das früheste Exemplar gewesen sein mochte, das dann als Modell für die Riemenzunge von Tard, letztere aber für das dritte Stück unbekannter Herkunft gedient hatte. N. Fettich hatte bereits festgestellt, daß die scheinbar gleichen Riemenzungen mit der gleichen Tierkampfszene nicht aus ein und derselben Gußform stammen, daß für ein jedes Stück eine eigene Gußform angefertigt worden war. Doch hielt man sich bei der Anfertigung der positiven Form an die gleiche Darstellung [76].

Ähnliche Gürtelbeschläge waren auch in Nové Zámky und Dvory nad Žitavou zum Vorschein gekommen [77]. Die drei in Nové Zámky und gefundenen großen Riemenzungen [78] mit der Tierkampfszene stimmen hinsichtlich der Form, der Darstellungsweise des Motivs und des Rankenornaments auf der Rückseite der Beschläge mit den oben besprochenen Stücken überein. Der hervorstechendste Unterschied ist wohl, daß der Klemmteil der Riemenzungen auf der rankenverzierten Seite unverziert ist, und das liegende Tier auf der anderen Seite der Riemenzunge nur schematisch dargestellt ist. Aber auch durch die Art der Ausführung und der weniger exakten Zeichnung der Tiergestalten unterscheiden sie sich von unseren Riemenzungen. Das ist wiederum ein Beweis dafür, daß auch die Gürtelbeschläge von Nové Zámky eine andere Gußform gehabt hatten. Z. Čilinska ist der Meinung, daß die drei Gürtelbeschläge mit der gleichen Gußform hergestellt wurden. Eine Analogie fand sich im Gräberfeld von Dvory nad Žitavou, das 10 km weit von Nové Zámky liegt. Z. Čilinska behauptet aber, daß sich dieses Stück von den Riemenzungen von Nové Zámky gewissermaßen unterscheidet, so daß sie nicht aus derselben Gußform gegossen wurden. Sie hält diese vier Riemenzungen und unser Exemplar unbekanntes Fundortes für Arbeiten ein und derselben Werkstatt [79].

Die Gürtelbeschläge mit Tierkampfdarstellung von Nyékládháza, Tard, Nové Zámky und von Dvory nad Žitavou gehören sowohl geographisch als auch durch die bestehenden Unterschiede zwei verschiedenen Gruppen an: der ersten Gruppe können die Funde von Nyékládháza, Tard und das Exemplar unbekanntes Fundortes zugeteilt werden, der zweiten Gruppe die slowakischen Gürtelbeschläge. Die Aufteilung der Funde auf zwei Gruppen läßt auch zwei Werkstätten vermuten.

Die Darstellung eines sich auf seine Beute stürzenden Raubtiers in der Art und Auffassung, wie der Angriff des Greifen auf den Hirsch auf den behandelten Riemenzungen abgebildet ist, ist uns aus Zilah (Rumänien) bekannt [80]. Die Verwandtschaft kommt aber nur durch die Themenwahl zum Ausdruck, denn die Form der Riemenzunge und die Darstellungsweise des Tierkampfes sind ganz andersartig. Dieser Gürtelbeschlag vertritt eine andere Variante der Tierkampfdarstellung und ist das Produkt einer anderen Werkstatt.

Zwei von den drei in Nové Zámky gefundenen Riemenzungen mit Tierkampfdarstellung waren — ähnlich wie es beim Fund von Nyékládháza der Fall war — zusammen mit viereckigen, greifenverzierten Gürtelanhängern zutage gekommen [81]. Z. Čilinska hält diesen Gürtelgarniturtyp zu dem auch noch kleinere, aus Blech gepreßte Riemenzungen mit Tierdarstellungen, eckige Gürtelschnallen aus Blech und kleinere eckige Gürtelbeschläge gehörten, für den ältesten gegossenen Typ [83]. Dieser Typengruppe kann auch die Gürtelgarnitur von Nyékládháza zugeteilt werden. Die Gräber mit dem Greifenmotiv-verzierten Gürtelschmuck von Nové Zámky sind auf das Ende des 7. Jahrhunderts datierbar [84], somit gehören auch das Grab von Nyékládháza und die Riemenzungen mit Tierkampf- und Tierdarstellungen von Tard in diese Epoche.

Hier sei erwähnt, daß das 1966 freigelegte Grab mit dem Greifen-Ranken-Motiv von Nyékládháza zu jenem awarischen Gräberfeld gehört, dessen 68 Gräber noch in den Jahren 1923—1930 zum Vorschein gekommen waren und deren Funde wir unlängst veröffentlicht hatten [85]. Das damals zutage geförderte Denkmalgut gehört zu der spätawarischen Gruppe der Blech- und Gußbeschläge mit dem Rankenmuster. Die jetzt zutagegekommene Gürtelgarnitur mit dem Greifen-Rankenmotiv bezeugt das hiesige Dasein einer Volksgruppe mit dem Greifen-Abzeichen, die aber auch räumlich abgesondert von den vorhin genannten war.

Ein Überblick des veröffentlichten awarischen Denkmalgutes führt zu der Erkenntnis, daß die im Komitat Borsod-Abauj-Zemplén geborgenen Awarenfunde aus der Spätawarenzeit stammen. Die wenigen frühawarenzeitlichen Funde, die sich auf dem Gebiet unseres Komitats fanden, können keinesfalls die frühawarenzeitliche Besetzung dieses Gebietes bezeugen [86]. Wir vermuten, daß sich die Awaren hier erst in der Spätawarenzeit, von der zweiten Hälfte des 7. Jahrhunderts an niederließen.

Katalin K. Végh

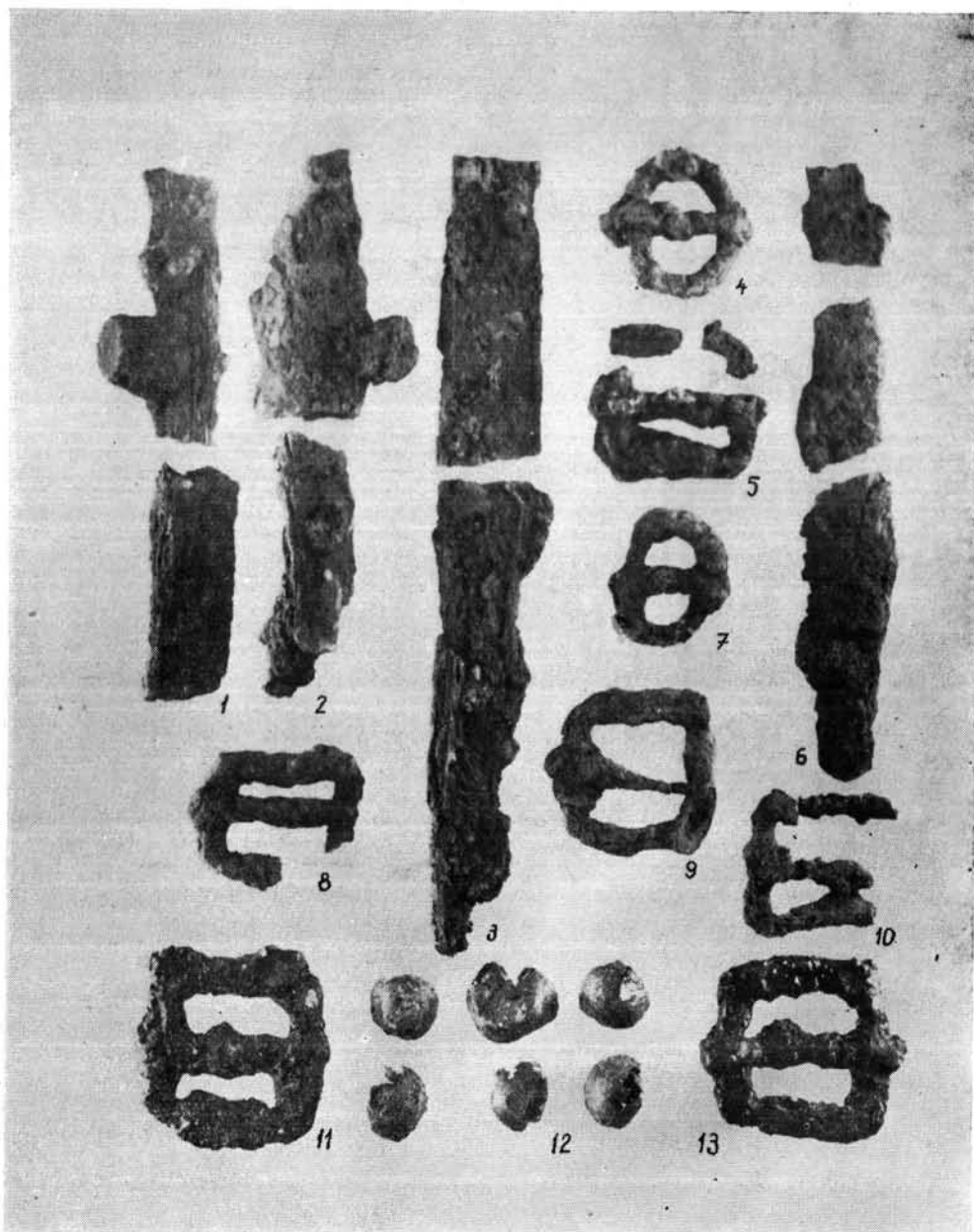
J E G Y Z E T E K

- [1] *Csallány D.*, Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. (Bp., 1956) 32, 169, 349/a, 656, 657, 657/a, 676/a, 714, 775, 810, 944, 951, 997, 1002. számú lelőhelyadat.
- [2] *K. Végh K.*, A sajószentpéteri avar kori leletek. MHOMK. 6 (1964). 15—23.
- [3] *K. Végh K.*, A nyékládházi avar temető. MHOM Évk. V. (1965) 177—211.
- [4] Az ásatásról térkép, sirrajzok nincsenek, mindössze két fénykép (2. és 3. kép) maradt meg. A sírok leírását a leletek első beletárolását tartalmazó (az újra-leltározás 1953-ban történt) régi leltárkönyv bejegyzéseiből ismerjük. Az onnan szó szerint átvett részeket szövegünkben idézőjellel jelöljük.
- [5] A 13. sír mellékleteit a leltárkönyv a 12. lósír mellett fekvő 13., majd 19. sír leírásánál sorolja fel. A fennmaradt fényképen (2. kép) látható **sírszám** (19) azonosítja a 13. sírt a 19. sírral. Megemlítjük még, hogy a 12. sír lószer-számdiszeinek előkerülési helyéről nem maradt fenn pontos feljegyzés, a lókoponyára azonban — nyilván kiállítási célból — pitykéket erősítettek: a zabla fölött, a ló száján 4 db, homlokán köralakban 7 db látható. A lókoponya ma is ebben az állapotában van.
- [6] *Csallány D.*, Arch. Denkmäler. 179, 775. sz. A továbbiakban feltárt 24., 25., 26. és 27. sír őskori volt.
- [7] MHOM adattára, Halmaj. Megay G. jelentése.
- [8] MHOM adattára, Mezőnyárad. Megay G. feljegyzése.
- [9] *Csallány D.*, Arch. Denkmäler. 163, 657. sz.; *Kalmár J.* említést tesz egy nyílhegyről, amely azóta elveszett: AÉ. 1944—45, 291.
- [10] *Csallány D.*, Arch. Denkmäler. 166, 676. sz.
- [11] MHOM adattára, Nyékládháza. *K. Végh K.* jelentése.
- [12] *K. Végh K.*, A sajószentpéteri avar kori leletek. MHOMK. 6 (1964).
- [13] A sírok leírása a régi leltárkönyvben található. *Csallány D.*, Arch. Denkmäler. 185., 810. sz.
- [14] Ezeket a leleteket Gyurkó Gyula találta, elmondása szerint a bolygatott avar sírok területén.
- [15] A dombtetőn, a szőlő között, a felszínen látható cserepekből ítélve, koravaskori telep volt. Néhány koravaskori cserepet az ásatás során, a felső ásónyomban mi is találtunk.
- [16] MHOM adattára, Tard. Megay G. jelentése.
- [17] MHOM adattára, Tard. Kazacsayné Gnant P. jelentése.
- [18] *Csallány D.*, Arch. Denkmäler. 81., 32. sz., 122. 349/a. sz.
- [19] A leletek a Magyar Nemzeti Múzeumban vannak. Rég. Füz. 13 (1960) 74.
- [20] *Csallány D.*, Arch. Denkmäler. 207., 997. sz.
- [21] U. o. 208., 1002. sz.
- [22] U. o. 201., 944. sz.
- [23] *Kovrig I.*, Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. Arch. Hung. XL. (1963) 131.
- [24] U. o. 133.
- [25] *Kovrig I.*, Arch. Ért. 82 (1955) 30.
- [26] Ezt a kengyelt *Kovrig I.* valószínű tévesen a 8. sír mellékleteként említi. U. o. 30.
- [27] *K. Végh K.*, MHOMK 6 (1964) 20. II. t. 14—16.
- [28] *Kovrig I.*, Das awarenzeitliche Gräberfeld... 227.
- [29] *Bóna I.*, Arch. Ért. 84. (1957) 164.
- [30] *Erdélyi I.*, Rég. Füz. II. 1 (1958) XXVIII. t. 10.
- [31] *Korek J.*, Dolg. XIX. (1943) XIX. t. 7.
- [32] *Cs. Sós Á.*, Rég. Füz. II. 3 (1958) I. t. 5.
- [33] *K. Végh K.*, MHOM Évk. V. (1965) 203, V. t. 2—3.
- [34] *K. Végh K.*, MHOMK. 6 (1964) 21, III. t. 14.
- [35] *K. Végh K.*, MHOM Évk. V. (1965) 199, I. t. 13—15.
- [36] *Horváth T.*, Arch. Hung. XIX. (1935) XXX. t. 14—16.
- [37] *Kovrig I.*, i. m. 158.

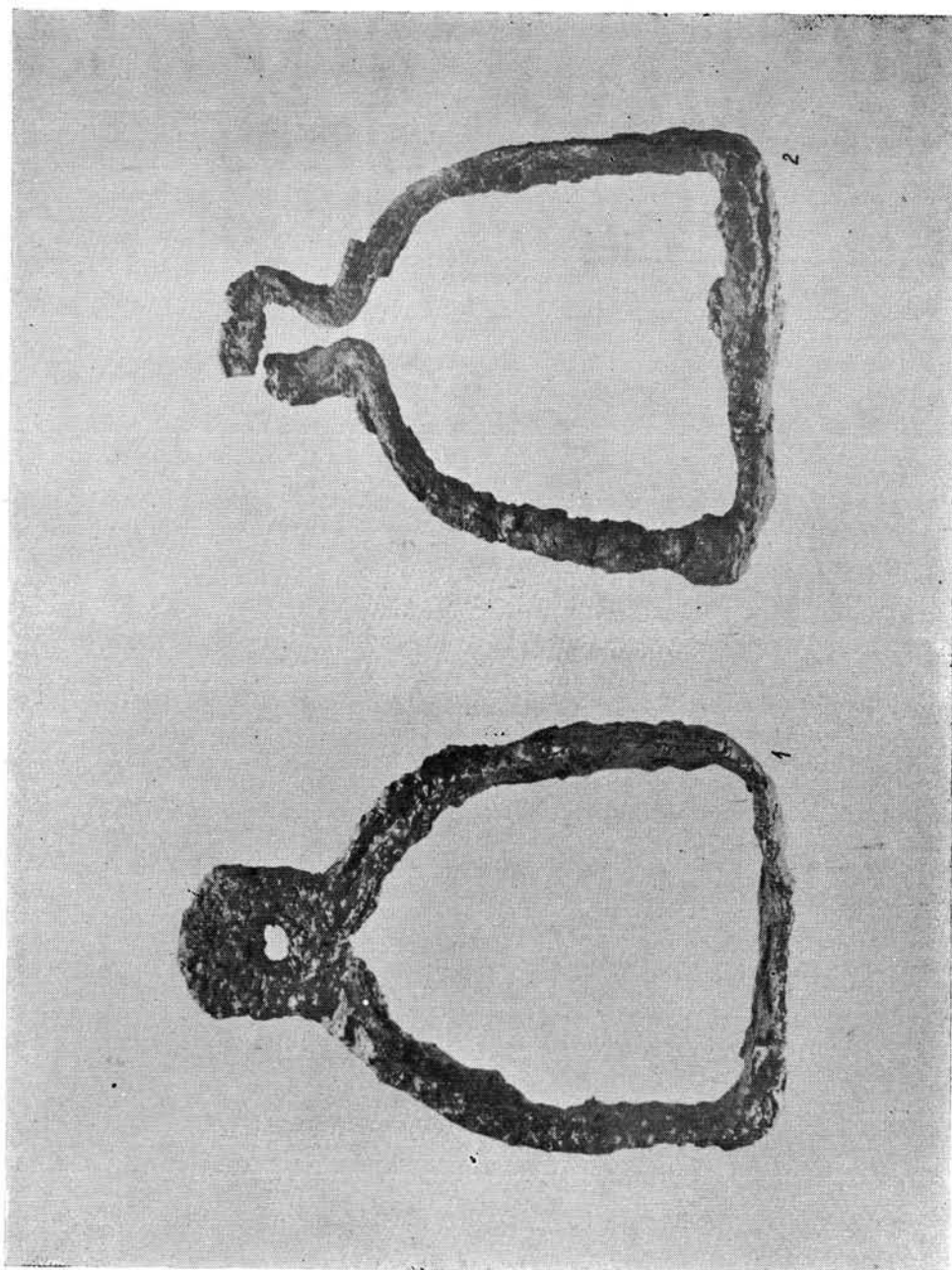
- [38] *Fettich N.*, Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc. Arch. III. (1965) 83, 144. k.
- [39] *Hampel J.*, A régibb középkor emlékei Magyarhonban. (Bp., 1894) I. CCXXVII.
- [40] U. o. II. (1897) CCLXXI. t. 11—25.
- [41] *Horváth T.*, i. m. XXXII—XXXIII. t.
- [42] *Točík, A.*, Slov. Arch. XI. 1. (1963) 185., 23—35.
- [43] *Kovrig I.*, i. m. 236.
- [44] U. o. 66—67.
- [45] *Szabó J.*, Móra Ferenc Múzeum Évk. 2 (1964—65) 65.
- [46] *Kovrig I.*, i. m. 97.
- [47] U. o. 98.
- [48] *Csallány D.*, Jósa András Múzeum Évk. I. (1958) 68.
- [49] *Kovrig I.*, i. m. 68.
- [50] *Cs. Sós A.*, i. m. 8.
- [51] *Erdélyi I.*, i. m. 52.
- [52] *K. Végh K.*, MHOMK. i. m. 18, 1—2, 34—35.
- [53] *K. Végh K.*, MHOM Évk. i. m. 204, VIII. t. 1.
- [54] *Erdélyi I.*, i. m. 52.
- [55] *Erdélyi I.*, Avar művészet. (Bp., 1966) 14. képtábla.
- [56] *Hampel J.*, i. m. II. (1897) CCLVIII. t.
- [57] *László Gy.*, Etudes archéologiques sur l'histoire de la société des Avars. Arch. Hung. XXXIV. (1955) XIII. t. 16.
- [58] *Eisner, J.*, Devinska Nová Ves. (Bratislava 1952.) 12. k. 1—3.
- [59] *Kovrig I.*, i. m. 140.
- [60] U. o. 76.
- [61] *Bóna I.*, i. m. 163.
- [62] *Kovrig I.*, i. m. 156.
- [63] *Fettich N.*, i. m. 65.
- [64] *Hampel J.*, i. m. I. (1894) LXXVII. t. 9.
- [65] *Erdélyi I.*, i. m. XXIV. t. 12.
- [66] *Hampel J.*, i. m. II (1897) CCLXV. t. 2.
- [67] *Eisner, J.*, i. m. 72. k. 2—3.
- [68] *Hampel J.*, i. m. II. (1897) CCLXXIII. t. 3—4.
- [69] *Bóna I.*, i. m. XXXVIII. t. 6.
- [70] *Marosi A.—Fettich N.*, Dunapentelei avar sírleletek. Arch. Hung. XVIII. (1936) VII. t. 3.
- [71] *Horváth T.*, i. m. XIII. t. 2—7.
- [72] U. o. XXIX. t. 1—6.
- [73] *Hampel J.*, i. m. I. (1894) LXXIV. t.
- [74] *Fettich N.*, Die Tierkampfszene in der Nomadenkunst. Seminarium Kondakovianum, Prague, 1926. IV. t. 3.
- [75] *Fettich N.*, Bronzeguss und Nomadenkunst. Seminarium Kondakovianum, Prague, 1929. 43.
- [76] *Fettich N.*, Die Tierkampfszene... 89—90.
- [77] *Čilinska, Z.*, Slawisch—awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. Bratislava, 1966. Arc. Slov. Font. VII. 169.
- [78] U. o. XXV. t. 1—1 a., XLII t. 1—1 a., XLVII. t. 1—1 a.
- [79] U. o. 169. o.
- [80] *Erdélyi I.*, Avar művészet. 30. k.
- [81] *Čilinska, Z.*, i. m. XXV. t., XLVII t.
- [82] U. o. 170.
- [83] U. o. 176.
- [84] U. o. 179.
- [85] *K. Végh K.*, MHOM Évk. V. (1965).
- [86] *Kovrig I.*, Arch. Ért. 82 (1955) 31, 1. k. Kovrig I. elterjedési térképe szerint is a korai avarok nem szállták meg Észak-Magyarországot.

I. tábla. Ároktő-Pélypuszta. 1—2: 1. sír, 3—4: 3. sír, 5—7: 4 sír, 8: 5. sír, 9: 6. sír, 10: 9. sír, 11—13: 12. sír.

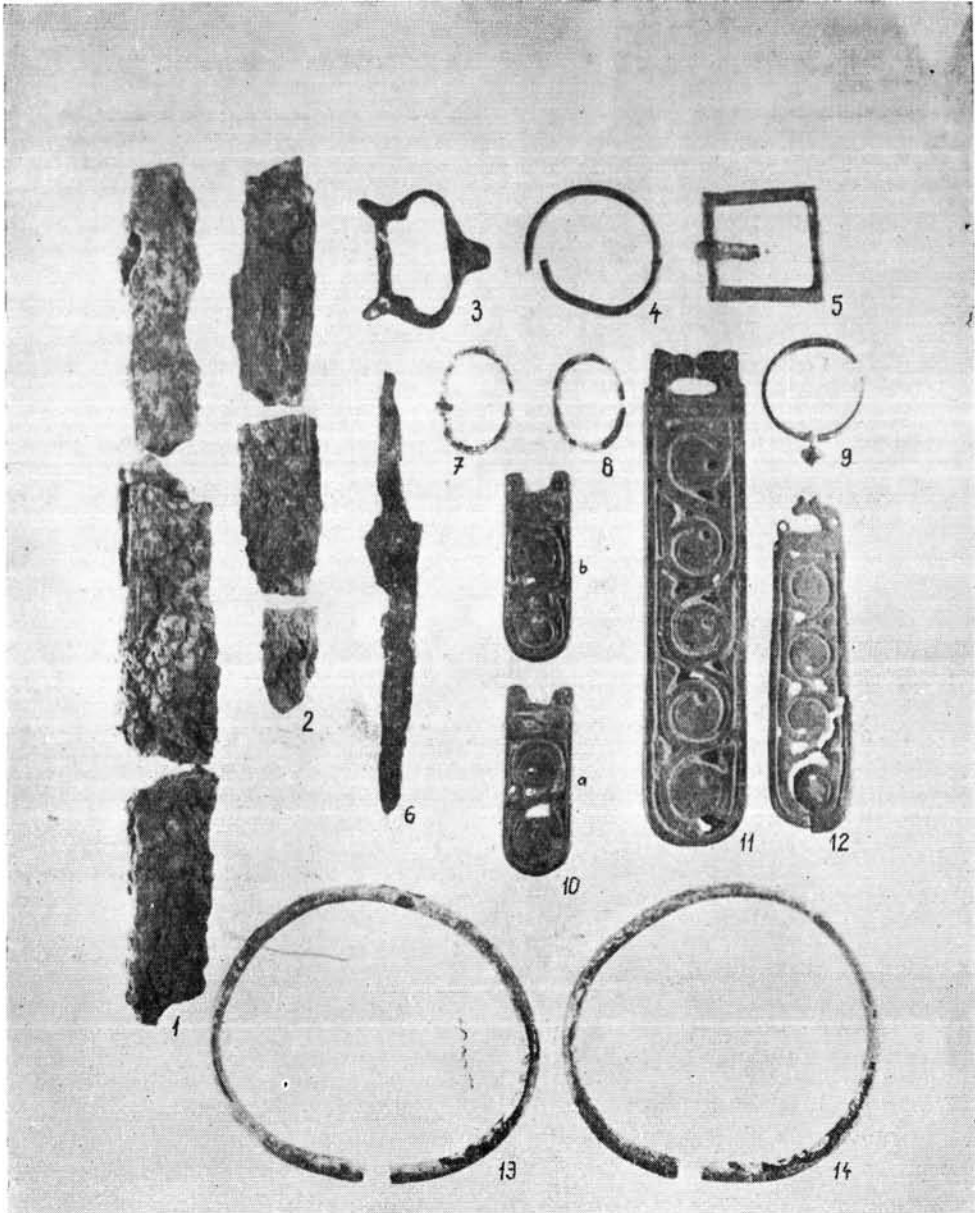

II. tábla

Ároktő-Pélypuszta, 12. sír.

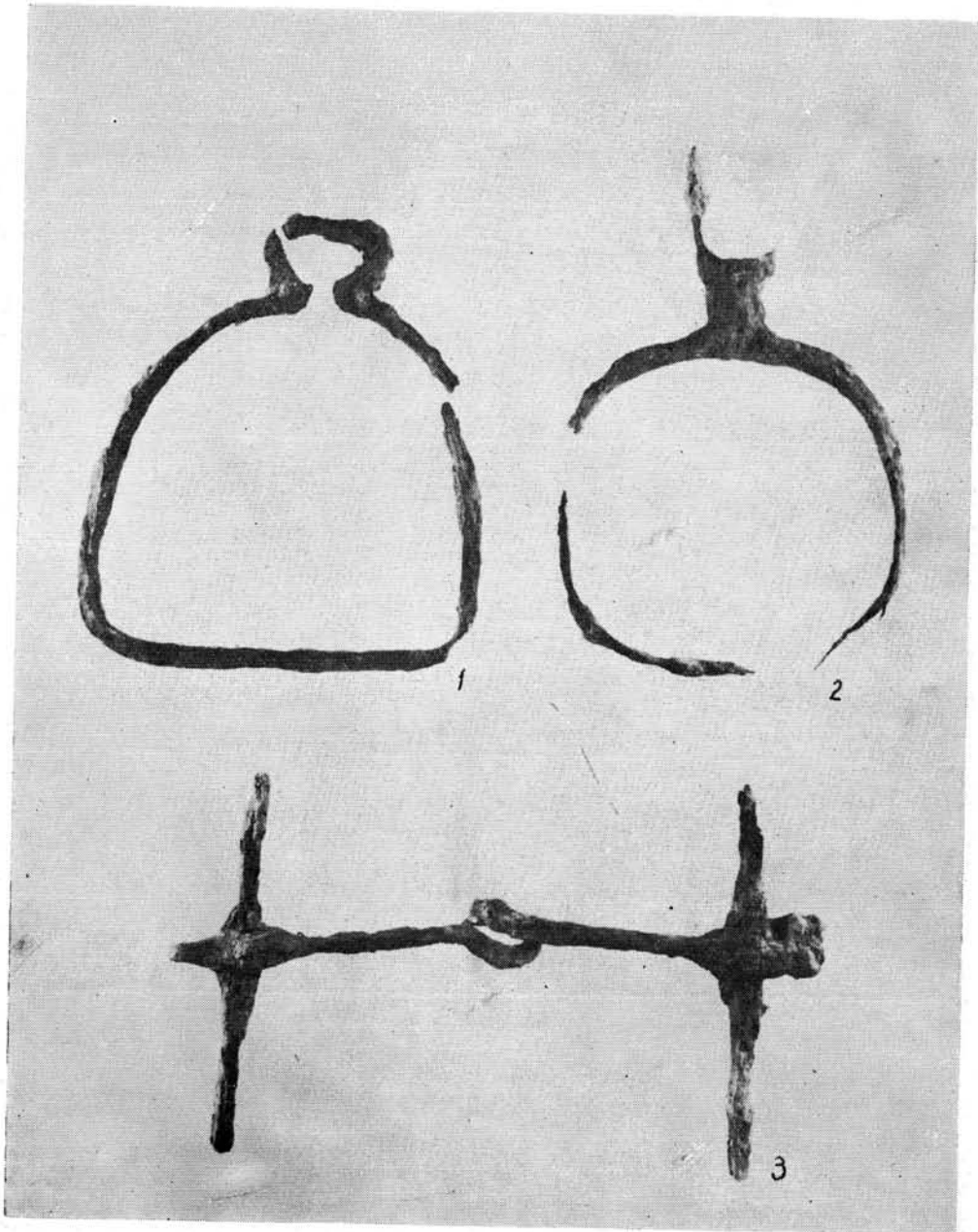

III. tábla. 1, 3: Ároktő-pélypusztai 13. sír, 2: Ároktő-pélypusztai 12. sír, 4: Ároktő-pélypusztai 23. sír, 5: Halmaj, 6—8: Hejőkeresztúr és Muhi között, 9: Mezőnyárad, 10—12: Muhi, 13—14: Sajószentpéter, homokbánya.

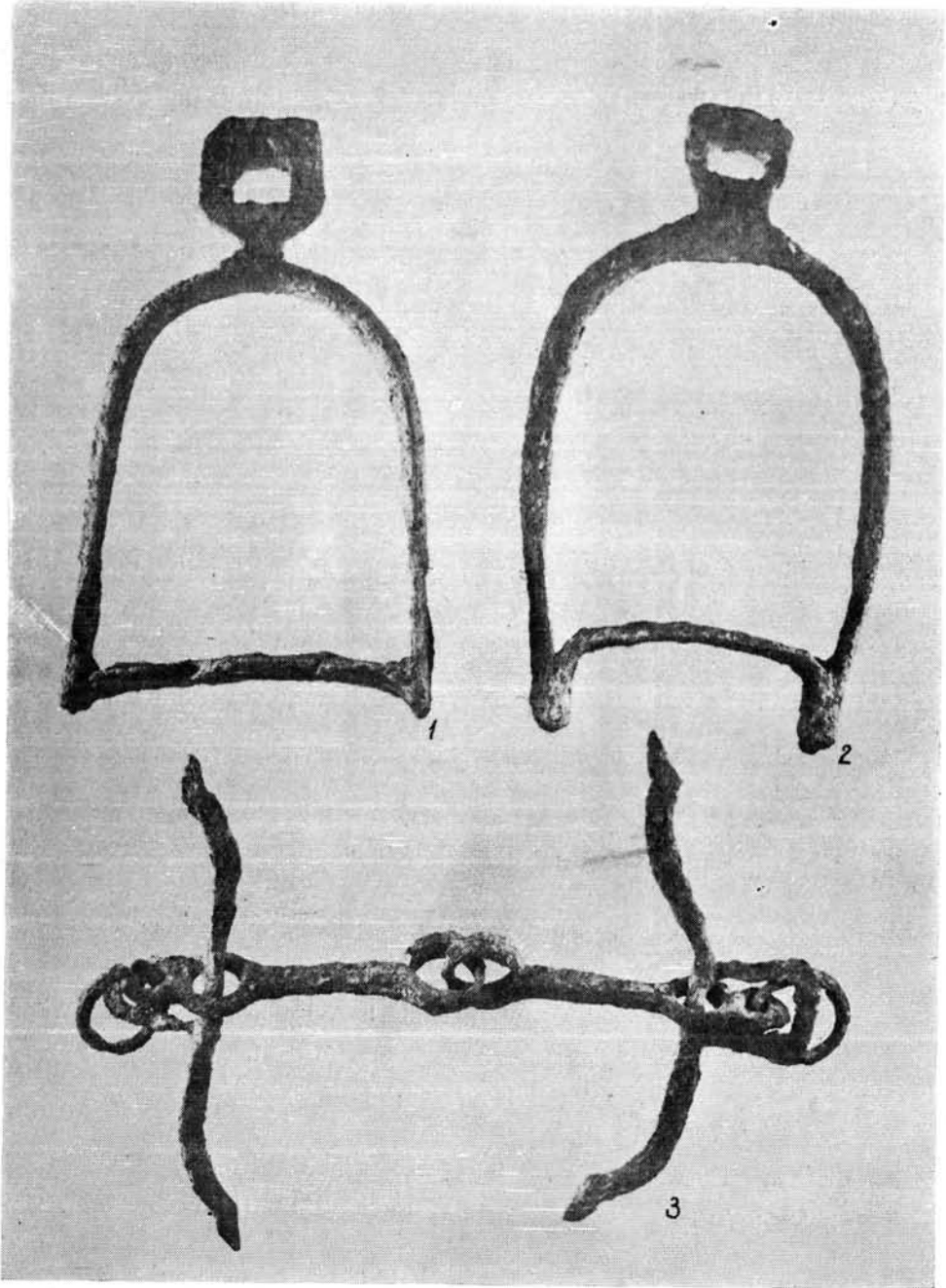
IV. tábla.

Ároktő-Pélypuszta, 20. sír.

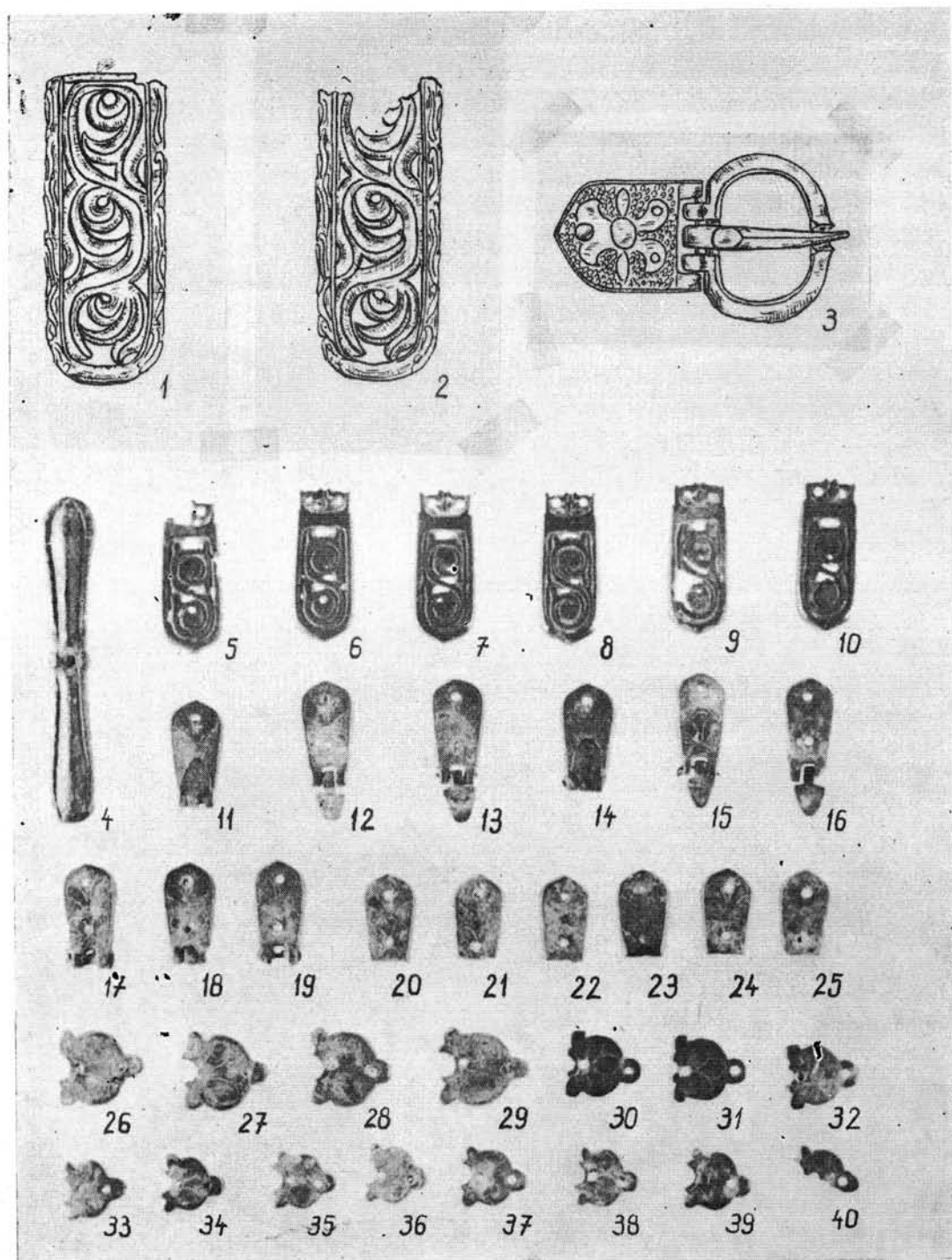
V. tábla.

Edelény.

VI. tábla.

Miskolc, Vezér utca.

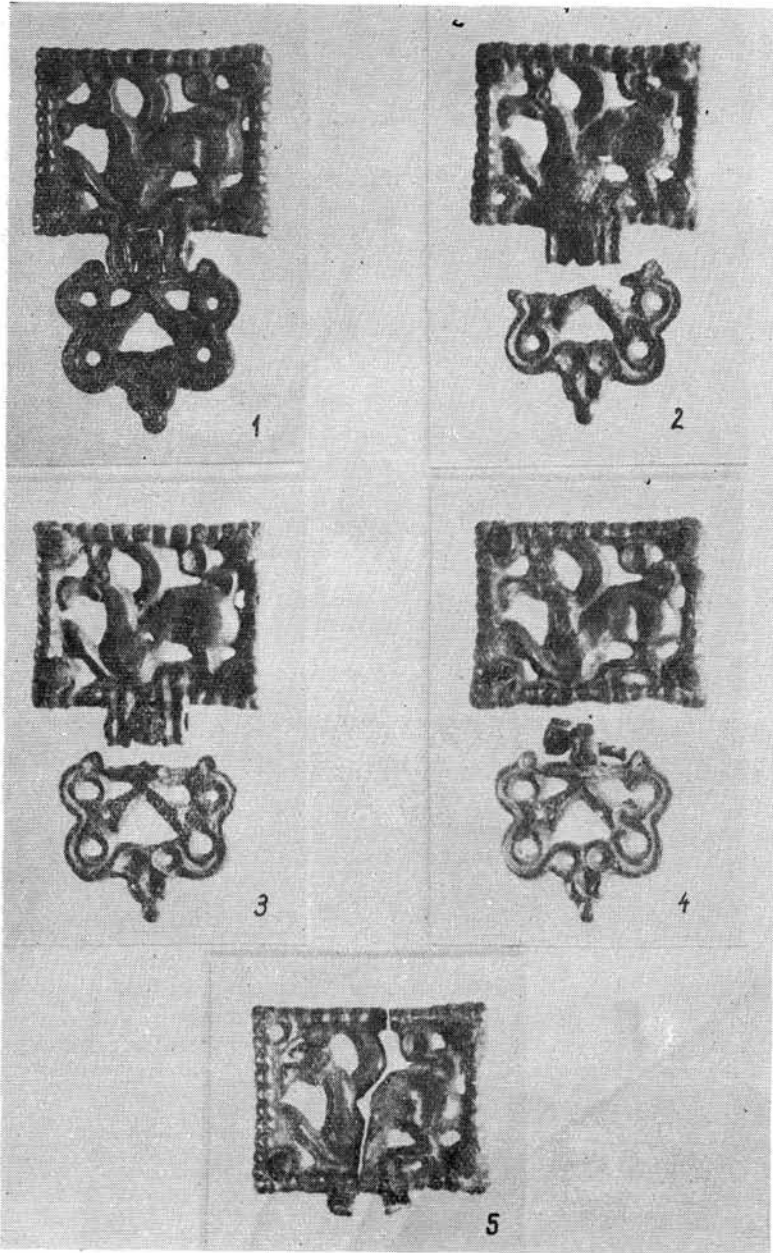

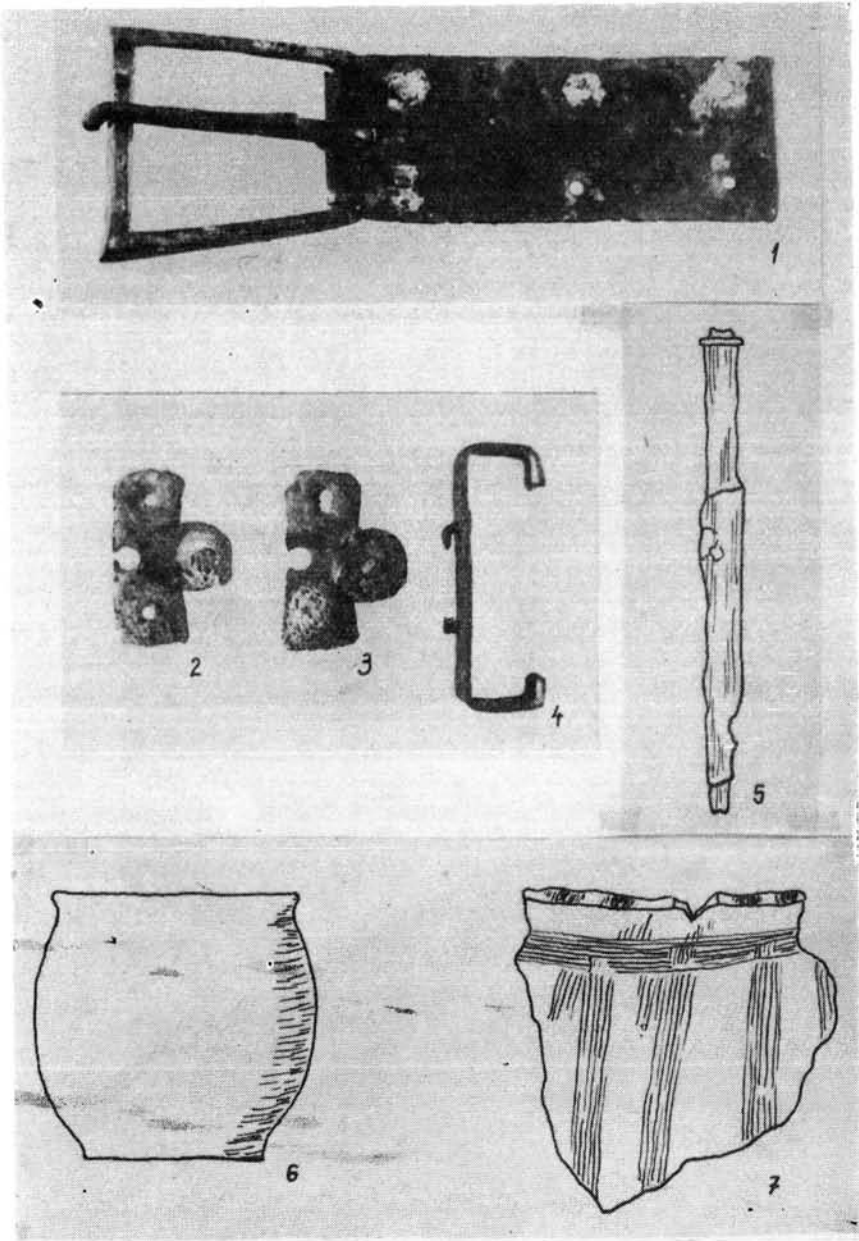
VIII. tábla.

Nyékládháza, vasútállomás.

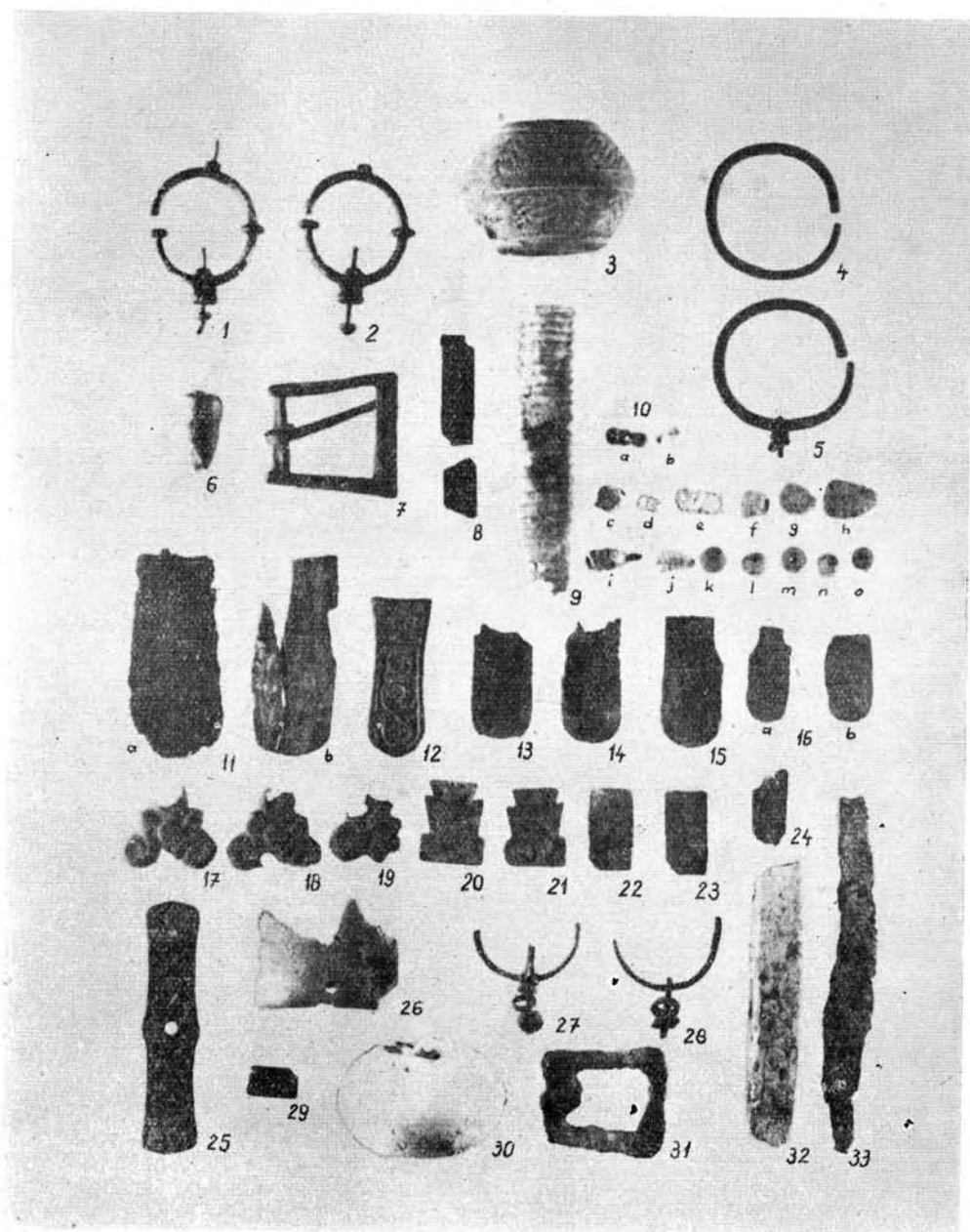

IX. tábla.

Nyékládháza, vasútállomás.

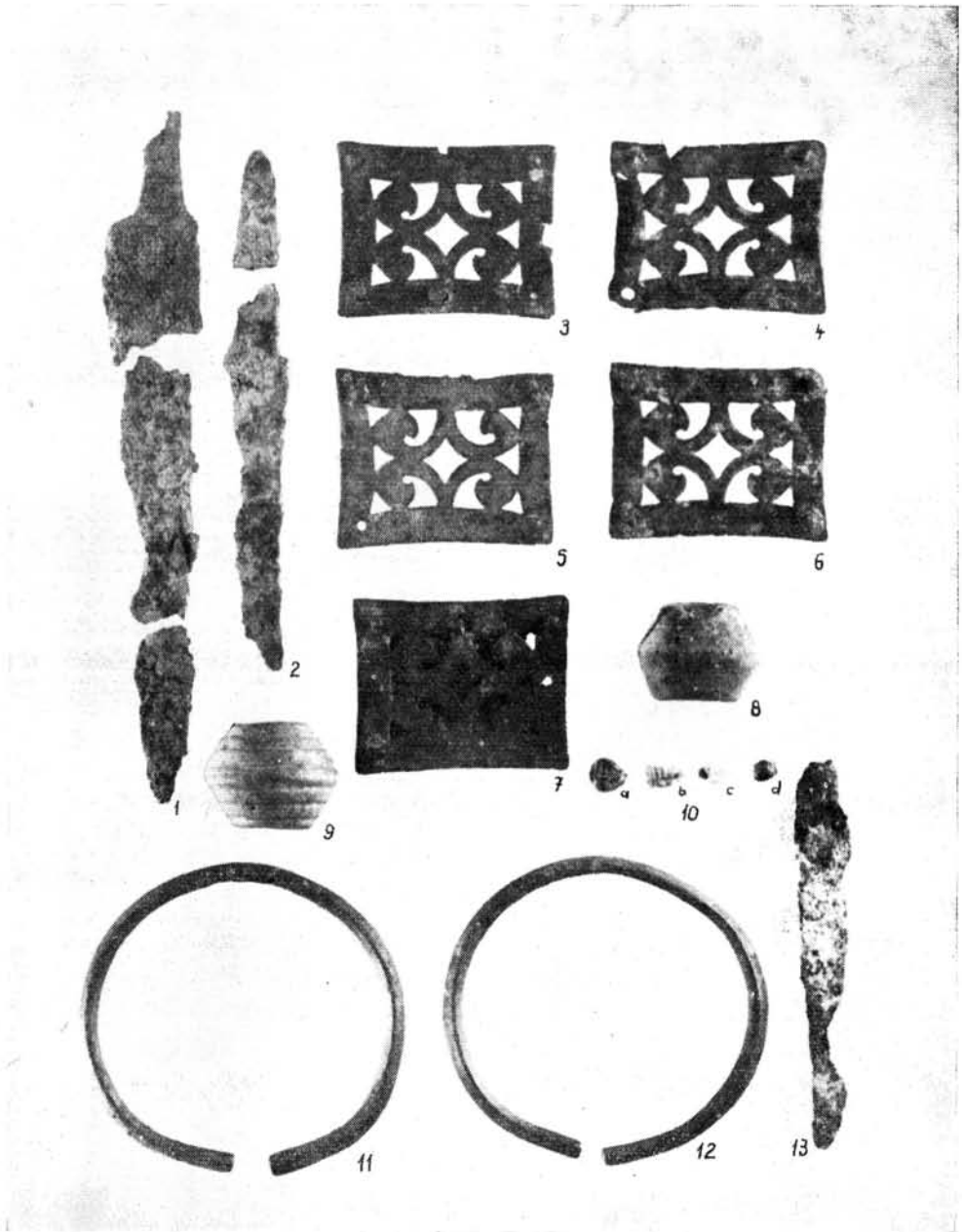

X. tábla. Sáty-Vizoldal. 1—3: 1. sír, 4—5: 2. sír, 6—8: 3. sír, 9: 4. sír, 10—26: 5. sír, 27—30, 32—33: 6. sír, 31: szórvány.

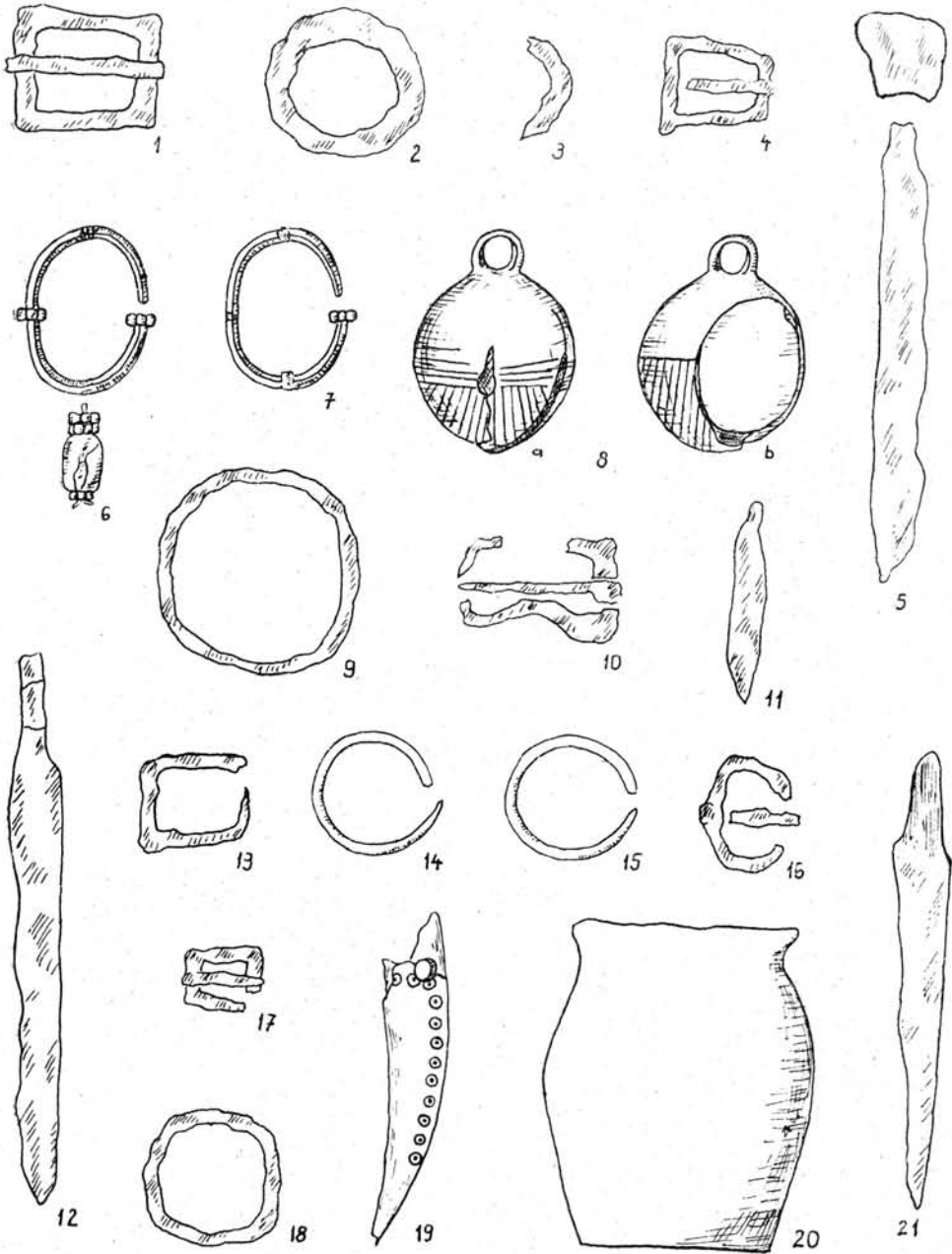

XI. tábla.

1—8: Sály-Vizoldal, 9—13: Tard, homokbánya.

XII. tábla. Sály-Vizoldal. 1—3, 5: 1. sír, 4: 2. sír, 6—7: 4. sír, 8, 11: 6. sír, 9—10, 12: 7. sír, 13: 8. sír, 14—21: 9. sír.

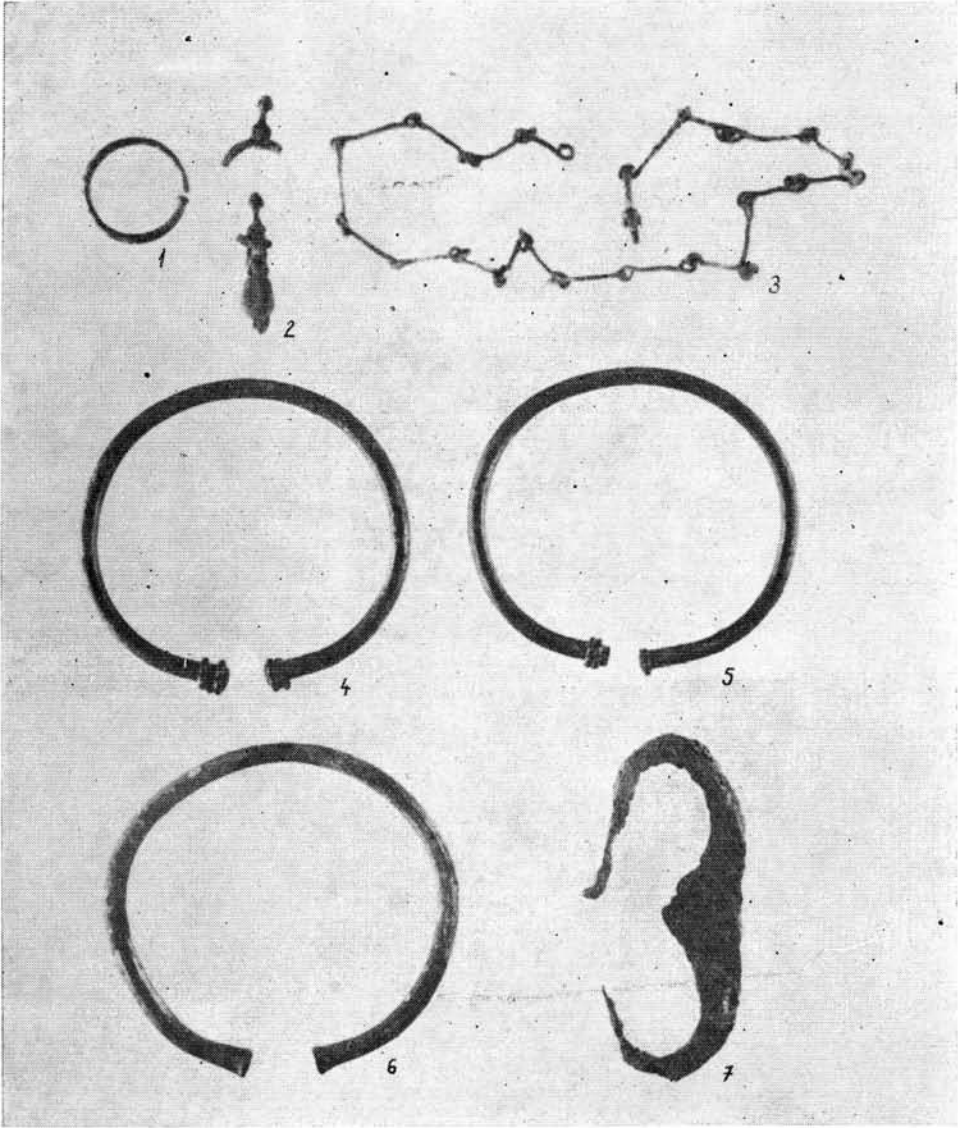
XIII. tábla

Sály-Vízoldal. 1: 9. sír, 2—8: 10. sír, 9—10: 11. sír, 11—13: 12. sír,
14—15: 13. sír, 16—18: 14. sír.

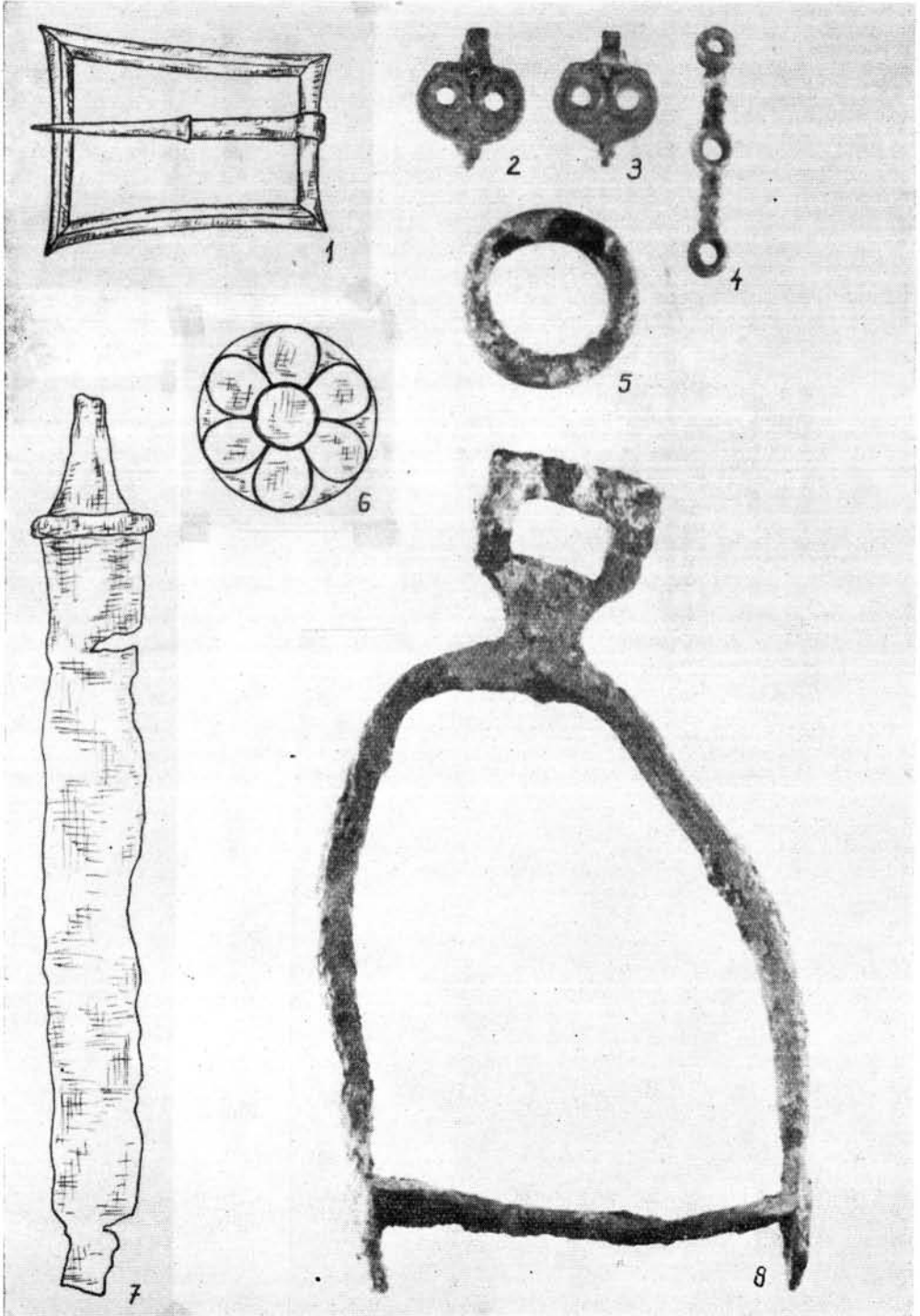
XIV. tábla.

Tard, homokbánya,

XV. tábla.

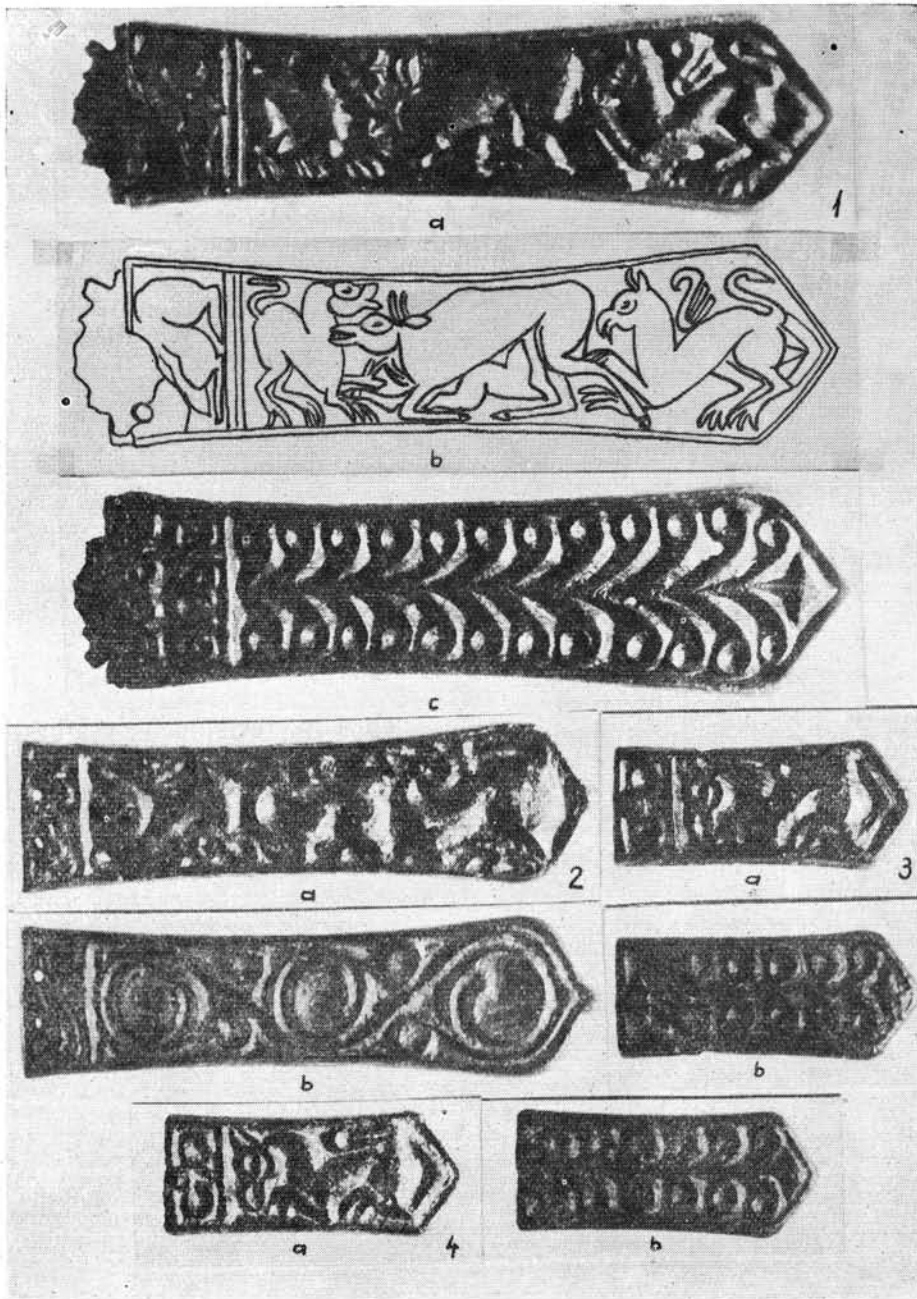
Tard, homokbánya.

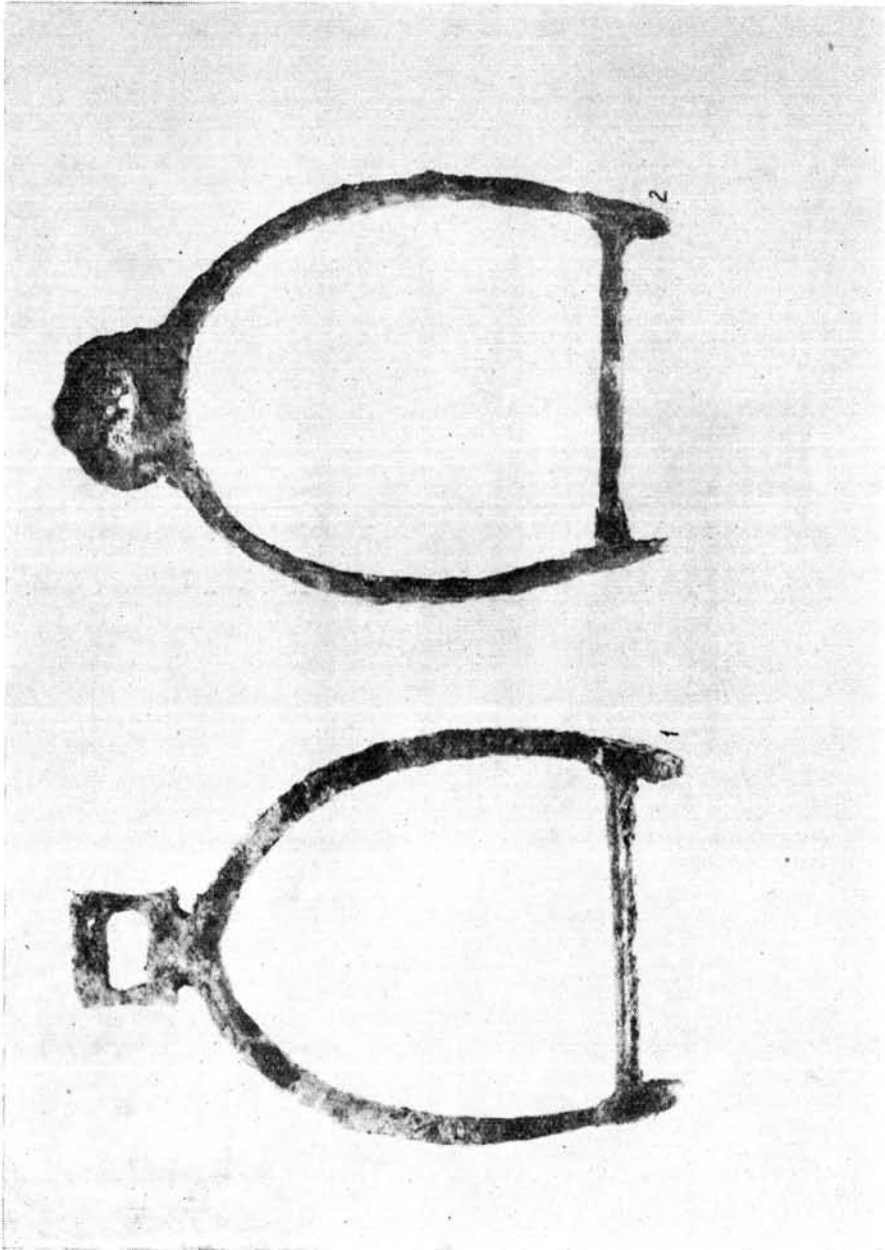

XVI. tábla.

Tard, homokbánya.

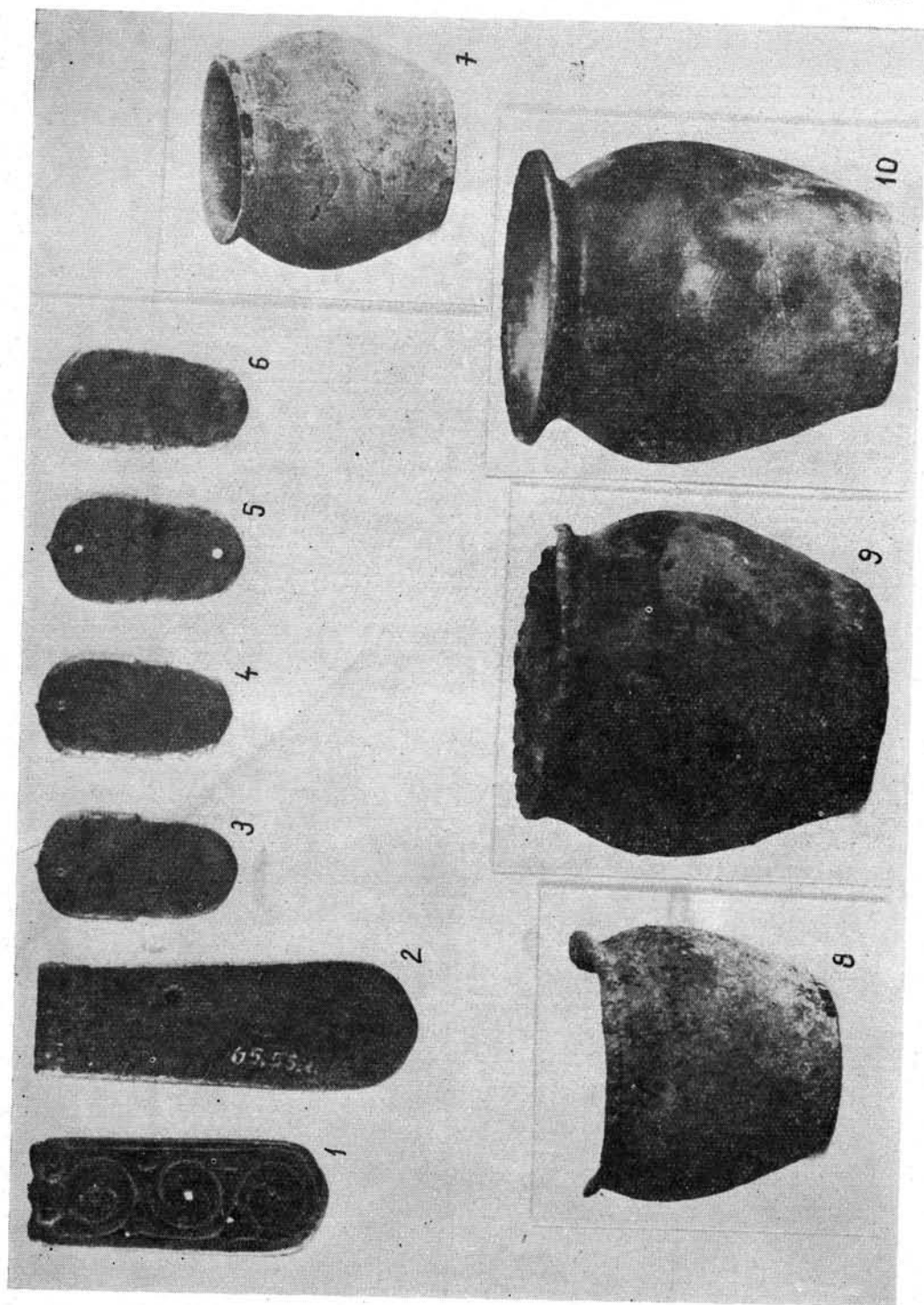

XVII. tábla.

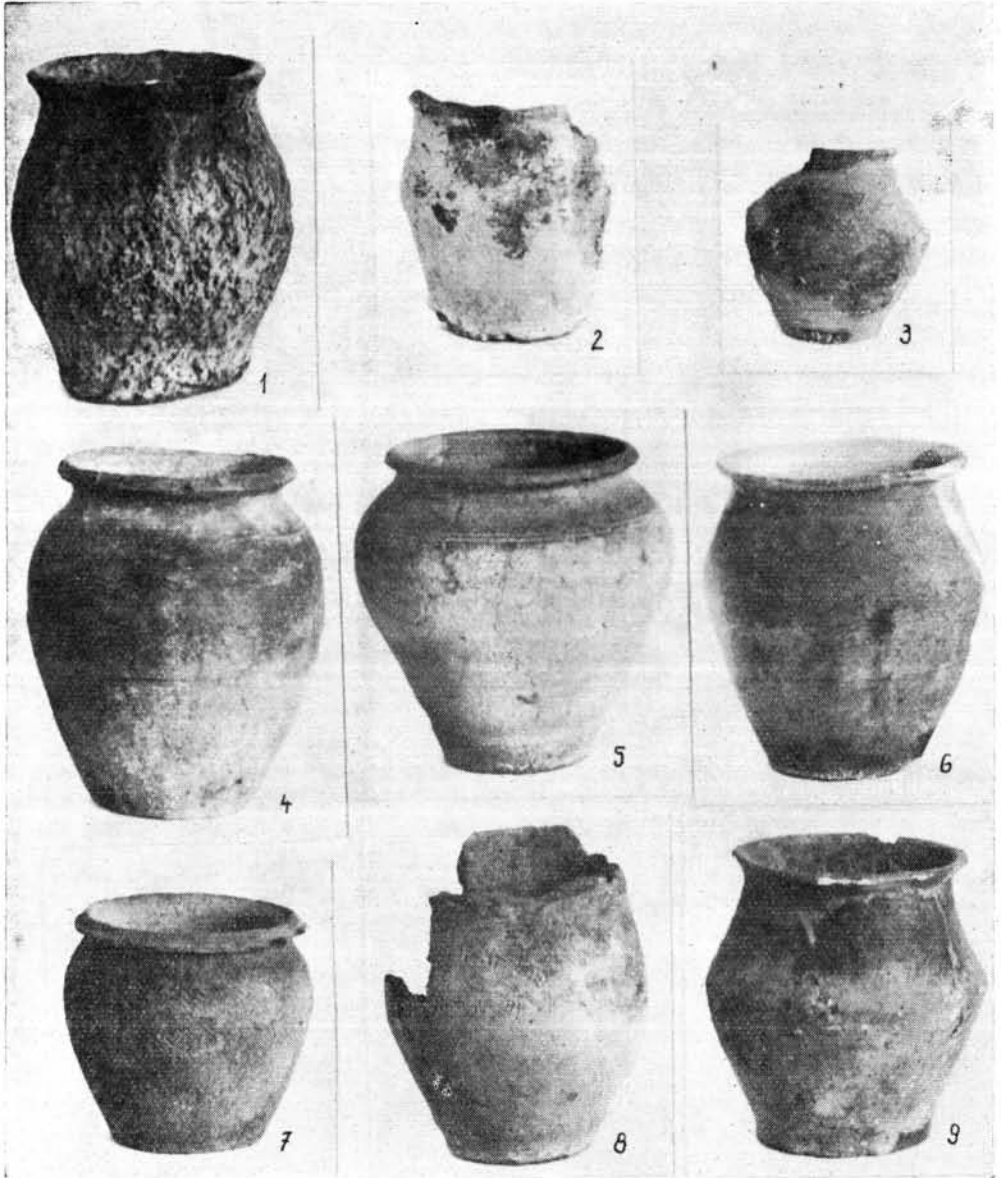
Tiszalúc, vasúti alu.járó.

XVIII. tábla.

1: Tiszakeszi, gát mellett, 2–6, 10: ismeretlen lelőhely, 7: Tard, homokbánya, 8: Sály-Vizoldal, 9: Tiszalúc vasúti aluljáró.

XIX. tábla. 1: Aroktő-pélypusztai 20. sír, 2: Aroktő és Tiszadorogma között, 3: Bócs-Sárgaföldes part, 4—5: Egerlövő, 6: Halmaj, 7: Hejőkeresztúr, 8: Hernádnémeti, 9: Nyékládháza.

A DIÓSGYŐRI VÁR 1629. ÉVI INVENTÁRIUMA

A diósgyőri vár több mint egy évtizede folyó műemlék-helyreállítási munkái kapcsán sor került előbb a vár részleges, majd — a várárok kivételével — teljes régészeti feltárására is [1]. Ezzel párhuzamosan a történeti forrásanyag további kutatása, a levéltári anyag feldolgozása és közlése is folytatódik. Az alább ismertetendő leltár ezek közül az Országos Levéltárban lappangó, eddig nem publikált adatok közül való [2].

A szóban forgó leltárnak aktualitást ad, hogy ma már ismerjük a város teljes alaprajzi elrendezését. 1963—64-ben feltártuk az egész külsővárat, a falszorosokat, melyet addig több méter vastag feltöltés, törmelék borított [3].

Így ma a várleltárban; inventáriumban felsorolt valamennyi helyiséget nagy biztonsággal be tudjuk azonosítani.

Az irat a vár XVII. század eleji állapotáról ad képet. Elsősorban az épület története szempontjából fontos, továbbá gazdaságtörténeti, művelődéstörténeti érdekessége is van. Mint általában az inventáriumokban; itt is több szó esik a várban található élelmiszerkészletről, terményekről, majorságról, mint akár a berendezésről, akár a várról magáról. A helyiségek leírása csak másodlagos jelentőségű a leltárokban. Számunkra azonban ez utóbbi a fontosabb, az épület egykori állapotának rekonstruálásához.

Diósgyőr Nagy Lajos óta királyi birtok. A vár XIV—XV. századi fénykorát azonban 1526 után hanyatlás váltja fel. A palota utolsó királyi lakója: Mária, II. Lajos király felesége 1536-ban Szapolyai János foglalja el, és Gyarmati Balassa Zsigmondnak adományozza. A Balassa-család az utolsó nagy építető Diósgyőrben. Nevükhöz és várnagyaik nevéhez fűződik az Ény-i torony előtti ágyús védmű, az egész északi erődrendszer kiépítése [4]. Balassa Zsigmond özvegye, Fánchy Borbála I. Ferdinándra hagyja a várat, majd 1564-ben Miksa császár Perényi Gábornak zálogosítja el. Perényi özvegyétől, Guthy Országh Ilonától testvére Borbála kapja, aki Enyingi Török Ferenchez megy feleségül. Tőlük leányágon Homonnai Drugeth István és Bedeghi Nyári Pál kezére kerül a birtok a XVII. században [5].

A vár védelmi rendszere korszerűtlenné válik, a hiányokat nem pótolják kellőképpen. Már 1597-ben a vár erőtlenségéről panaszkodik Homonnai István. Hiába hozott az országgyűlés évtizedeken át különböző rendelkezéseket a vár helyreállítására, gyakorlatilag nem sok történt. Nemrégiben adtuk közre a vár XVII. századi állapotáról szóló jelentések, panaszos levelek egy részét [6]. Ezekből is jól tudjuk; a zálogosbérlok hanyagsága, a nemtörődömség, a szegénység,

a királyi udvar közömbössége miatt az idő milyen pusztítást vitt végbe itt. Az épületek egy része már a XVII. század folyamán romos és lakatlan lesz.

Ez az újonnan felfedezett, 1629-ből való leltár is ezt a szomorú állapotot tükrözi. A vár lakóhelyiségei már nem mind eredeti rendeltetésükre szolgálnak. A szép kápolnából raktár lett, a helyiségek ajtaja, ablaka sokhelyütt hiányos, törött.

A diósgyőri várat és birtokot ekkor a Homonnaiak és a Nyáryak megosztva birtokolják. Bedeghi Nyáry Pál egri várkapitány fia Miklós és családja a század elején még a várban lakik [7]. Az említett leltárat az ő megbízásából készíti el Miskolczi Miklós Gömör megyei esküdt; Czene János várnagy és a város bírása jelenlétében. A birtokmegosztás miatt nem az egész várat írják le, hanem csak a Nyáryak részét. Erről azonban kimerítő részletességgel írnak. Helyiségről helyiségre haladva veszik számba a berendezési tárgyakat, s a helyiségekben található élelmiszerkészletet.

Az inventarium betűhű szövegét [8] az alábbiakban közöljük:

A félbehajtott ívekből álló tíz lapnyi füzet külső felirata:

„A (nn) o 1629 Dios Giori Inventarium;”

Belül:

„Inventarium,
In rationem Sp (ecta) bilis ac Mag (nifi) ci D (omi) ni
Domini Stephani Niari de Bedegh,
Super omnibus rebus mobilibus in Arce Dios
Gieör existen (tibus), per Egregios Nicolaum
Miskoczi et Johannem Konczek, p (rae) sen
tibus Egregio Johanne Czene Castellano
Eiusdem Arcis, et Provido Michaele Varga
Judice Oppidi DiosGieör, ad Commissione (m)
Suae Mag (nifi) centia (e) in Anno 1629. die
5 Mensis Marty, Conscriptum [9].”

(A helyiségek megjelölése után írott számot ld. az alaprajzon!)

„Az Úr szobaiban az Feölső Varban

1.

es az mellette walo szenes hazban
wagion.

Egi rakott Asztal fiaiwal egiutt, raita

egi veres varga bwr szwniegh [10] . . . . . No. 1.

Hatt leszegezett rakott wleö loczak . . . . . No. 6.

Egi zwld mazos rakott kéweöl fwteö

Kemencze . . . . . No. 1.

Egi Noszolia . . . . . No. 1.

Kett festett fogas . . . . . No. 2.

Egi rostellos ablak . . . . . No. 1.

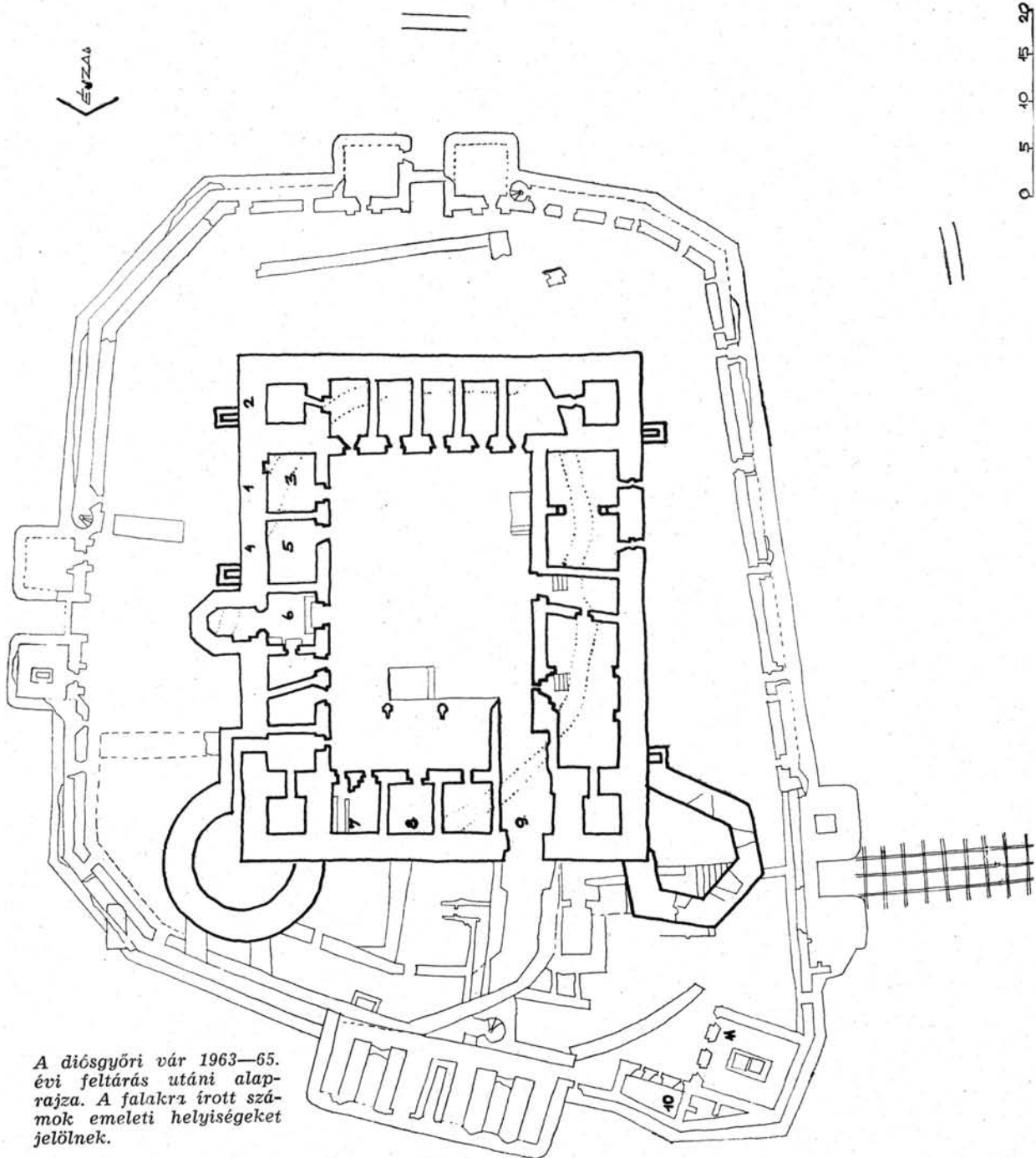
Az ablakon tizenkett rama vwegh

ablakok, ketei felik elromlott . . . . . No. 12.

Harom rakott Ayto . . . . . No. 3.

Egi deszka poharszek . . . . . No. 1.

Kett hoszu karoszek . . . . . No. 2.

A diósgyőri vár 1963–65. évi feltárás utáni alaprajza. A falakra írott számok emeleti helyiségeket jelölnek.

Egies vleö karoszekek	No. 9.
Egi Velencei réz kisdett giertiatarto vas kopantostöll, ...	No. 1.
Egi eörögh Altalagh Etzett, egi Araz hiawall	No. 1.
Ite(m) [12] kett egienlö kisseb altalagh Etzett, egi egi araz hiawall	No. 2.
Ite(m) Raitok egi kis Altalagh Etzett Uy, wagion raita Etzett egi fel arazni, ...	No. 1.
Ite(m) Mas sorban kett altalagh Etzett, egiekben az ki nagioib, egi arazni Etzett raita, az masik az kisseb Rozas Etzett [13] teli wagion, ...	No. 2.
Egi fa mosdo soitar	No. 1.
Harom derekeli hajnelkul walok	No. 3.
Egi Noszolia kett embernek walo	No. 1.
 <i>Szenes hazban</i> hatt ramaiu vwegh . . . . . 2.	
rostellos ablak, kinek egiek ra maian egi egi vwegh sincz, ketei felik felik wagion vwegezwe, ...	No. 6.
Az Arnekszeken egi rakott Ayto	No. 1.
Egi nagi ruhatarto Almarium falban beczinalwa	No. 1.
Az almariumban Sindel szegh	No. 36 000.
Asztalra walo kett vaszon abroz	No. 2.
 <i>Az Toroni alatt walo hazban</i> . . . . . 3.	
wagion. Eött kezebseö [14] diszno szalonna	No. 5.
Sodorostöll, Egiknek egi Sodor hia wagion. Ite(m) Hatt suldeö diszno szalona	No. 6.
az harma sodor nelkul wagion Egi negied réz darab oh szalona	No. 1.
Egi egez Oria feiesteöll	No. 1.
Négi eörögh oh hay	No. 4.
Harmadfell Uy hay	No. 2 ^{1/2} .
Egi kerek asztal labostöll	No. 1.
Egi rakott fogas	No. 1.
Egi kis sima fogas	No. 1.
Egi veres kalhaböll [15] belöll fwteö rakott kemencze	No. 1.
Kett rakott Ayto	No. 2.
Egi rostellos ablak, kinek a kett felsö kis ramaia vweges, az kett eöreögh ramaia lantornawall buritott, meli ablakon belöll kett egibe iaro festett deszka tabla wagion	No. 1.
Az kwlseö Aytaiian egi sotos lakatt [16]	No. 1.
 <i>Az Ebedleö Palotaban wagion</i> . . . . . 4.	
Kett rostellos ablak ramanelköll	No. 2.
Egi zvid mazos kiwöll fwtö Kemencze	No. 1.

Egi rakott Ayto az foliosora ..... nilik		No. 1.
<i>Az Ebedleő Palota alatt</i>	5.	
walo Meszes boldban wagon.		
Hordo vres ket fenekeő		No. 11.
Hordo vres egi fenekeő		No. 9.
Egi hoszu asztal labostöll		No. 1.
Hasogatott s faragott harsfa deszka		No. 39.
Egi hordoforrazo keőzeős [17] rez vsteczke		No. 1.
Négi ablakra walo keöz rama		No. 4.
Egi vekon bellett Ayto		No. 1.
Egi beklo [18] lakatt		No. 1.
<i>Az Tarhazban wagon</i>	6.	
Aszu szilva	cub(uli) [19]	No. 1. q(uartalia) [20] 3.
Hasogatott aszu alma		cub. No. 1. q. 1.
Borso ezidei		cub. No. 14. q. 2.
Borso harmadewi		cub. No. q. 2.
Egi kerek asztal labostöll		No. 1.
Négi aproszereő kad		No. 4.
Harom was rabnak walo		No. 3.
Kett vas gierttiartarto		No. 2.
Kett vas rosta io		No. 2.
Egi borhidegeteő désa		No. 1.
Kender mag masfel szapu		q. No. 1 ¹ / ₂ .
Harom twlttfa [21] czeber		No. 3.
Egiemastarto wres hordo		No. 14.
Egi tegler [22] petresellem magh		No. 1.
Egi puton		No. 1.
Egi eőreőgh czobra Ön tal		No. 1.
Egi Taraszkglobis [23] tarto wres lada		No. 1.
Harom egez Saytt		No. 3.
Egi szaraz potika		No. 1.
Egi szaraz harcza		No. 1.
Kett koszoru foghagima		No. 2.
Egi altalagh boronza [24]		No. 1.
Egi giwrett borz hay [25]		No. 1.
Egi kiczin Saytt niomo kadaczka		No. 1.
Kett eőreőgh borhordo twlttfa kupa		No. 1.
Egi hitwan almarium		No. 1.
Lencze		cub. No. 1.
Egi vas gereble		No. 1.
Kett kapa		No. 2.
Egi fazekben s kett korsoban niolcz Itze vay		No. 8.
Egi szapu veres hagima		q. No. 1.
Kett Lyn [26]		No. 2.
Kereskerniul zwldel festett bellett lotzak		
Egi Kassai véka		No. 1.
Egi Gieőri mérő szapu		No. 1.
Egi vas szeges Ayto lakattiwall egiutt		No. 1.
Tawasz buza		cub. No. q. 2.

<i>Seőteő hazban wacion</i>	7.	
Egi Seőtő kemencze kalhatlan		No. 1.
Egi On tal		No. 1.
Egi szetalo szita		No. 1.
Egi kis szwrő szita		No. 1.
Egi eőrőgh réz serpeniu labas vas a niele		No. 1.
Fataall		No. 12.
Fa tanér		No. 14.
Kett deszka lotza		No. 2.
Egi rez mosar vas teőrüstöll		No. 1.
Egi seőtő tekeniu		No. 1.
Egi feniü fa asztalka laba nelkul		No. 1.
Kett twlttfa desa		No. 2.
Egi nagı eőreőgh fa kalan		No. 1.
Harom viz hordo kupa		No. 3.
Hett tiuk, egi kakas, ed est		No. 8.
Harom kettes [27] eőreőgh galamb		No. 3.
Kett kiczin vas nyars		No. 2.
Egi eőreőgh vas nyars		No. 1.
Egi kis vas rostéll		No. 1.
Egi vas rostellos ablak ramanelkul		No. 1.
Egi parasztt ayto		No. 1.
Egi czereb labas serpeniu		No. 1.
Kett mazos fwzeő fazek		No. 2.
Egi viz hewitő feier fazek		No. 1.
Egi fasotarto		No. 1.
Egi taaltarto		No. 1.
Egi almarium		No. 1.
<i>Az Praedicalo Palota alatt</i>		
leweő kaposzta boltban wacion	8.	
Kett eőreőgh hordo hasabos soos kaposzta		No. 2.
Kett gencki hordo aprított soos kaposzta		No. 2.
Négi wres kaposzta hordo ketei örög, ketei kisseb		No. 4.
Kett szédeő kad		No. 2.
Harom eőrőgh buzatarto kad		No. 3.
Egi kezéb kisdett lisztes kad		No. 1.
Egi eőrőgh Giengiesi vres hordo		No. 1.
Harom apro vres hordo		No. 3.
Kett eőrőgh viz heveitő kerek vstt		No. 2.
Egi felszer Ayto reteziwell es beklo lakattiawall		No. 1.
Egi vas rostellos ablak		No. 1.
Roos [28] gabona wacion		cub. No. 12.
<i>Az Felseő Var kapuia közeött [29]</i>		
wacion	9.	
Kett eőreők békfa [30] szuszék		No. 2.
Mindeniken beklo lakat vagio(n)		
<i>Az also varban terhes hazban [31] wacion</i>	10.	
Hett eőrőgh buzatartani walo vres hordo		No. 7.
Aprob hordo hatt		No. 6.

Egi nagi eszwe omlott kad	No. 1.
Egi kadaczka	No. 1.
Egi felszer Ayto retezestöll	
raita három szegu lakatt	No. 1.
Arpa	cub. No. 1. q. 3.
Zab	cub. No. 1. q. 2.

Ezen terhes haz fellett walo . . . . . 11.
hazban wagion.

Kett metzett Czyffras fogas	No. 2.
Egi asztal labostöll	No. 1.
Egi veres kalhas belöll feötu	
Kemencze	No. 1.
Egi felszer Ayto Zarostöll, rete	
zestöll	No. 1.
<i>Maiorban wagion</i>	
Kett moslikos desa	No. 2.
Egi fako szeker, ket vas leöczel	No. 1.
Harom Jarom	No. 3.
Ket tesla [32] czikatonelkul [33]	No. 2.
Ehez hatt eöreögh fekete eökreök	No. 6.
Egi eöreögh szán	No. 1.
Széna wagion wl kerben	No. 6.
<i>Az Ur Szeöleös kertiben</i>	
wagion három kepe Mih	No. 3.
Az Maiorsagh Juhott megh	
Szamlalwan, talaltatott;	
Eöreögh Juh	No. 61.
Talaltatott Vreö	No. 4.
Kosok	No. 4.
Tawali barani	No. 17.
Ezidei barani	No. 28.
Keczke eöreögh	No. 1.
Keczke bak	No. 2.
Az Maiorsagh Disznokatt	
megh szamlalwan, talaltatott enni.	
Harom eöreögh fekete Artany	No. 3.
Eöreögh szamu disznok	No. 28.
Az suldö disznok	No. 24.
Hatt szopo Malaczka	No. 6.
<i>Pinczieben wagion</i>	
Teli tizenhett hordos bor	No. 17.
Ezek kezött egi maiorsagban wagion.	
Leöre teli	No. 8.
Vres hordo	No. 13.
Egi kad	No. 1.
Kett eöreögh korczolia	No. 2.
Egi kiczin korczolia	No. 1.
Egi fenieö köblös desa	No. 1.
Egi bellet Ayto pleh [34] raita	No. 1.
Egi rostellos Ayto, retez raita	No. 1.
Dyos Gieöri Feölden valo Maiorsagh	
Buza wetes wagion tizen hott	
feöldben, melliekben szamszerint	
mentt buza Dios Gieöri	
Köbölell	cub. No. 54. q. 2.

A Mohi feölden wacion Maiorsagh
 buza vetes három darab feöldben,
 kikben wacion wetwe Dios Gieöri
 Kőbölell

..... cub. No. 25.

Az Siroki Joszagban Giengies tarto
 maniban wacion Maiorsagh gabona
 vetes, mellett az ottwalo hites
 Szabados hiti es tisztu szerint tartozik
 ide az varban administralni

..... cub. No. 8.

Nicolaus Miskolczy
 Jur(atus) Notar
 Co(mi)t(a)tus Gemerien(sis)
 m(anu) p(ropria)"

(címeres gyűrűspecst, zöld viaszból)

1. „Az úr szobája” minden valószínűség szerint a keleti palotaszárny legdélibb emeleti helyiségével azonos. A XVII. század második feléből származó alaprajzokon is ezt a helyet a kapitány, várúr lakásaként jelölik [35].
2. A mellette való „szenes ház” a délkeleti torony első emeleti szobája. Itt találjuk ma is a várfalhoz közvetlenül hozzáépített árnyékszékét. A szenesház [36] általában a lakószobák, hálószobák melletti helyiség, ahonnan kívülről — fűtőfolyosón át — fűtik a szobát. Itt tárolják kosarakban a tüzelőanyagot, leginkább faszenet. Más hasonló korú inventáriumokban is gyakran találkozunk a „szenes ház”, „szenelő ház” kifejezéssel.
3. A torony alatt való ház, valószínűleg a keleti szárny legdélibb földszinti helyisége. Két ajtaja és ablaka is van, ezért nem lehet közvetlenül a szenesház alatti pince, mert ez ablaktalan és egy ajtója van.
4. A leltárt összeírók délről észak felé haladva járták sorra a szobákat. Az „ebédlő palota” ugyane szárny emeletén, a kápolna melletti helyiség volt. Ebből ajtó is nyílt a folyosóra, ui. az első emeleten körbefutó függőfolyosóra.
5. A leltárban soron következő; az ebédlő palota alatti földszinti szoba. Ekkor üres hordókat, deszkát tároltak már benne.
6. A „tárház” ekkor a vár egykori kápolnája lehetett. A Homonnaiak már protestáns hitre tértek, a kápolnát nem használták egyházi célra, a várban máshol rendeztek be „prédikáló palotát”-t maguknak. A XVII. században „czekház” = Zeughaus = fegyvertárként használják a templomot [37].
7. A „sütőházat” már a palota északi szárnyában találjuk. Ezt még 1934—36-ban aránylag épségben tarták fel [38]. 1955-ben újból kiásták itt a kemenécét. Ennek maradványai azonban elpusztultak azóta.
8. Az 1662. évi alaprajzon [39] az északi szárny legnyugatibb emeleti helyisége a „praedicaló palota”. Ebben a leltárban az alatta levő szobáról van szó, melyet ekkor pinceként használtak; káposztát és terményeket tartottak benne.
9. A felsővár kapuköze = kapualja ekkor még boltozott volt. Ma csak ülőfülkéjének nyoma látszik a falon, boltozata rég beomlott. Az 1662-es alaprajzon viszont még bejelölték a boltozatot. Az alsóvár, a falszorosok teljes területe csak az utóbbi két évben került újra napvilágra.

Az inventáriumban az alsóvárban összeírt helyiségek bizonyára az északnyugati falszorosban 1964-ben feltárt épületekkel azonosak.

10. A „terhes ház” az a kis helyiség lehetett, amely a várudvarról jövet jobbkézre esik. Ezt is raktárként használják ekkor, amint ez a leltárból kiderül.
11. A fenti épülettől balra nyílik egy nagyobb méretű szoba. Ennek közepén feltártuk az inventáriumban említett belülfűtő „veres kálhás” — mázatlan vörös kályhaszemekből rakott — kemencét is.

A majorság és a szőlőskert természetesen a váron kívül feküdt. Valószínűleg a majorság a vártól nyugatra volt.

Pince volt három torony legalsó szintje, továbbá a nyugati palotaszárny mélyföldszinti része is. Azt, hogy ebben az inventáriumban melyikről van szó, nem tudjuk pontosan, de valószínűbb, hogy az egyik torony alatti kisebb pincéről beszélnek, hiszen ez tartozhatott a Nyáryak birtokrészéhez.

Sz. Czeglédy Ilona

J E G Y Z E T E K

- [1] Ld. Komáromy József ásatási beszámolóit a Herman Ottó Múzeum Évkönyvében és a Borsodi Szemlében.
Az 1963—64. évi ásatásról ld.: Sz. Czeglédy I. Arch. Ért. 91 (1964) 229—237. és ua. Arch. Ért. 93 (1966) s. a.
- [2] A levéltári jelzetet dr. Pataky János professzor úrnak köszönöm meg.
- [3] ld. Sz. Czeglédy I. diósgyőri ásatási dokumentációit az OMF-ben.
- [4] ua. Arch. Ért. 93 (1966) s. a.
- [5] Dümmerling Ö. Diósgyőr vára (Miskolc, 1959) 7.
- [6] Sz. Czeglédy I. Jelentések és panaszos levelek a diósgyőri vár XVII. századi állapotáról. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. IV. (1964) 77—86.
- [7] Nagy I. Magyarország családai. (Pest. 1861.) 182. — A vár ásatása során Nyáry Miklós unokája, Zsuzsanna nevével ellátott feliratos kő is előkerült; tárgyi bizonyítékunk is van a Nyáryak itt tartózkodásáról.
- [8] A levéltári jelzet: OL Családi Lvt. Zichy Lvt. Rksz. 4. F. 7. No. 2635. (670—675). Magyarázatot csak ott fűzünk a szöveghez, ahol nemcsak a szó helyesírása, hanem értelme is más mint ma, vagy írása olyan régies, hogy megértése nehézkes lenne. Az idegen nyelvből átvett szavakat fordítjuk.
- [9] Leltár.
„A tekintetes és nagyságos Bedeghy Nyári István úr számára a diósgyőri várban levő minden ingóságáról. Összeíratott: nemes Miskoczi Miklós és Konczek János által, vitézlő Czene János ugyane vár várnagya és a tisztos Varga Mihály Diósgyőr város bírása jelenlétében; önagysága megbízásából; 1629. III. 5-én.”
- [10] szőnyeg
- [11] öreg = nagy
- [12] item = továbbá
- [13] rózsaszínű ecet = vörös borból készült ecet
- [14] közepes
- [15] mázatlan, vörösszínű kályhafiókokból rakott szemes kemence.
- [16] sotos = sotus = sajtós = Hängeschloss olyan lakat amelynek horga van, hogy a reteszfőbe be lehessen akasztani. Szamota I. Magyar Oklevélszótár. (Bp. 1902—1906) 826.
- [17] közönséges
- [18] béklyó
- [19] cubuli = köböl
- [20] quartalia = negyedköből
- [21] tölgyfa
- [22] tégely
- [23] tarackgolyó
- [24] bronzatúró = juhtúró
- [25] itt, vsz. ki nem készített borzprém.
- [26] len
- [27] páros
- [28] rozs
- [29] kapuköz = kapualj
- [30] bükkfa
- [31] raktár, ahol a „terheket” tartják.
- [32] iga
- [33] czikato = csikolto = sikattyú = sikolyto = járomszög beerősítésére szolgáló csavar.
- [34] zár
- [35] OL Kamarai Lvt. NRA F. 415. No. 35.
- [36] ld. Szamota I. Magyar Oklevélszótár (Bp. 1902—906).
- [37] ld. 35 j.
- [38] ld. Kövess János felmérési rajzait (OMF. Régészeti Dokumentációk. Diósgyőr).
- [39] ld. 35. j.

A SÁROSPATKI VÁR PUSZTULÁSA 1702—1703-BAN

Általánosan ismert történelmi tény, hogy váraink nagy részét 1702-ben I. Lipót, illetve udvari kamarája rendeletére lerombolták. E pusztítás előzményeit és célját, továbbá a rendelkezés főbb intézkedéseit és egyes várak lerombolásának előkészületeit Takáts Sándor: „Kísérletek a magyar haderő feloszlására 1671—1702” című tanulmányában ismertette [1]. A rendelet és az egyes várak lerombolásáról szóló részletes adatokat azonban azóta sem publikálták. Ezért került a szakirodalomba és ennek révén a köztudatba is több téves megállapítás váraink pusztulásáról. A pataki vár történetírói röviden megemlékeznek a külső vár erősítéseinek pusztulásáról, és feltételezik, hogy a vár Vörös-tornyának leomlott délkeleti sarkát valószínűleg a rombolások során robbantották le [2]. Ugyanakkor az 1703. évi tűzvészről, amely a Rákócziak fejedelmi pompájú várkastélyát, a pataki belső várat nagyrészt elhamvasztotta, nem tesznek említést. A vár fénykorát lezáró pusztulás adatainak közzététele teljesebbé teheti e jelentős műemlékünk jelenleg még eléggé hézagosan ismert történetét, egyben segítséget nyújthat a folyamatban levő ásatások és helyreállítások munkájához [3].

A magyarországi várak lerombolására 1702. február 7-én kiadott bécsi udvari kamarai rendelet a sárospataki várról a szendrői és szepesi várral együtt a következőképpen intézkedik:

„Először is lerombolandók az alább következő helyek: Nigrelli generális tábornok úr által a felsőmagyarországi kamara hadügyi bizottsága ottani mérnöke, Wallner és a hadiszertár tisztviselői asszisztenciája mellett, továbbá a környező vármegyék munkásaival és szállítóeszközeivel Szendrő, Patak, Szepesvár. Ezekből a tüzérségi munició és tüzérségi felszerelés Kaszára, az élelem pedig a legközelebbi magazinba szállítandó” [4].

A fentiekben elrendelt rombolás végrehajtásáról eddig ismert egyetlen részletes, korabeli forrásunk a sárospataki jezsuita rendház naplója. Ennek napi feljegyzései szűkszavúan kitérnek a rombolásokra, és tájékoztatnak a munkálatok irányításához Patakra érkező katonai parancsnokok látogatásairól is. Az első idevonatkozó bejegyzés szerint 1702. február 24-én a várból az ágyúkat elszállították [5]. Április 25-én érkezik ide Nigrelli generális, majd a munkácsi vár parancsnoka. 26-án a rendházban elszállásolt Nigrellivel együtt étkezik a hadmérnök is, majd 27-én Ogilbe generális, Folkenhaim kapitány és más tisztek, végül is április 30-án a generális és tisztjei a hajnali mise után elutaznak [6]. A rombolás munkálatait, nyilván a várfalak és más-

tyák aláaknázására, a lőporos zsákok elhelyezésére szolgáló falüregek kivésését május 1-én kezdik meg [7]. Ezek a munkák május végéig folyhattak, mert május 26-án érkezik csak Nigrelli küldönce azzal az utasítással, hogy az aknákat robbantsák fel. A bejegyzés szerint e napon 5 óraker hajtják végre a robbantást valamennyi bástyában, mégpedig olyan pusztító hatással, hogy az erődítések helyreállítására nem hagyott lehetőséget [8]. Május 27-én még két hátramaradt aknát robbantanak fel a templommal szomszédos, tehát az ÉK-i vagy az ÉNy-i sarokbástyában. A robbantásoknál jelen volt Nigrelli hadnagya, aki május 27—28-án a jezsuitáknál ebédelt [9]. Június 1-én még további négy aknát robbantanak, de csekély eredménnyel. A június 4-i bejegyzés szerint aznap már nincs robbantás [10]. Július 21-én Patakon jár ismét Ogilbe generális két kapitánnyal, akik valószínűleg a romok eltakarítását és a robbantások eredményét ellenőrizték [11]. A napló többet nem említi a rombolást, csak a jezsuita háztörténetben említik a váradi püspök holttestének Patakon történt ünnepélyes átszállításával kapcsolatban a lerombolt várfalakat [12]. Egy feltehetően 1728-ból származó irat, amely a jezsuitáknak a pataki templomhoz való tulajdonjogát bizonygatja, megemlékezik arról, hogy a rombolás során az északi várfallal egybeépült templom felrobbantását is tervezték. Az irat erről a következőket mondja: „Amikor 1702 évben a pataki várfalakat lerontották, a templomot is lerombolásra szánták. A mieink (ti. a jezsuiták) Nigrelli generálistól, aki a rombolás egész ideje alatt a mi rendházunkban szállt meg, kieszközölték, hogy fennmaradjon” [13].

Forrásainkból megtudhattuk tehát, hogy a pataki vár bástyáit és falait Nigrelli generális parancsnoksága és Wallner hadiépítész irányítása alatt 1702. május 26-a és június 1-e között robbantották fel. Szirmay Antal, Zemplén megye történetírója közel száz évvel későbbi feljegyzése adatainkat azzal egészíti ki, hogy a rombolásnál a megyéből 300 jobbágy végzett robotmunkát [14]. A rombolás eredményéről — sajnos szintén csak szószavúán — a következő évek uradalmi összeírásai tájékoztatnak. Egy 1703. évi konskripció a következőképpen írja le a külső várat:

„Patak vára a kedves Bodrog folyó partján áll, sáncokkal és erős bástyákkal hajdan jól megerősítve, de minden erődítését a felséges udvar rendeletére a legutóbb elmúlt 1702. évben nagyrészt lerombolták, ledöntötték és a földdel egyenlővé tették” [15]. A leírás a továbbiakban a Vörös toronyról a következőket mondja: „A rezidencia (ti. a várkastély) szegletén áll a Vörös torony, amely mintegy 2 ölnyi vastag fallal épült, ebben egy kápolna van rongált oltárral. Ezt a tornyot az imént említett rombolás alkalmával tetőzetétől megfosztották, lépcsőit lerombolva, bejáratait és ajtóit eltorlaszolva a bekövetkezendő pusztulásra hagyták” [16]. A leírás a torony robbantását tehát nem említi, hasonlóan egy későbbi, 1750 körüli, és ezért kevésbé megbízható hitelességű, urbarium bevezetése sem, amely többek között ezeket írja: „A kegyeletes emlékezetű József császár uralkodása alatt 17...-ban az összes fennálló kőbástyát puskaporral felrobbantották... A Vörös torony sisakját nem olyan régen az 1700-as év körül a villám sújtotta le. Tetején négy pusztá torony áll, ezek közül a negyedik...” (a szöveg további része olvashatatlanul fakult) [17].

Robbanás nyomait a torony leomlott DK-i sarkának falcsonkjai sem mutatják. A torony sarka a negyedik és ötödik szinten hiányzik. A keleti homlokzat déli végén mintegy 8 m, a déli homlokzat keleti végén pedig 4 m hosszan omlott le a homlokkal. Az omlás lefelé kúposan keskenyedek és a második szint alatt a torony sarka épen megvan. Jól megfigyelhető, hogy az omlás mindkét oldalon és szinten egy-egy nyílás, ablak, illetve lőrés kávájától indul. A torony negyedik szintjén a délkeleti sarkon az úgynevezett „bokályos-ház” helyezkedett el, amely nevét a falait borító török falicsempékről, bokályokról kapta. 1701-ben ez a helyiség az akkor összeírt inventárium szerint már elhagyott, a csempeburkolat sincs meg, három ablaka üvegezetlen [18]. A falcsonkokból lemérhetően a külső falak mindössze 85 cm vastagok voltak, és ezek közül a keletit két, a délit egy ablak törte át. Ezek az aránylag gyenge falak, amelyek a helyiség fiókos teknőboltozatának oldalnyomását is felvették, hordták az ötödik szint 3,00 m vastag körítő falának megfelelő szakaszát, a DK-i saroktoronyocskát és a tető itteni részét. A negyedik szintnek a bokályos-házzal szomszédos két keleti szobájában a vékony keleti falat az ötödik szint ráépítéskor belülről 85 cm vastag kőfalréteggel erősítették meg [19]. E falvastagítás nyomait a bokályos-ház falcsonkjainál nem találjuk meg, talán a falicsempé burkolat megóvása érdekében nem készítették ezen a szakaszon. A rendkívül gyenge negyedik szintű falak látán, amelyeket még az ablaknyílások is gyengítettek, bátran feltételezhetjük, hogy az omlás robbantás nélkül következett be. A tetőzetnek az 1703. évi konskripcióban említett lerombolásakor a szétcsúszó gerendák is elegendő lökést adhattak a falnak, hogy a sarok leomoljon. Kevésbé valószínű, hogy az omlást villámcsapás okozta, ahogy az 1750 körüli urbarium szerzője állítja, hiszen ilyen eseményről a korabeli feljegyzések is megemlékeznek.

A külső várfalöv és bástyáinak pusztulása nem volt teljes. Erről a falmaradványok még ma is tanúskodnak, bár a lakosság 250 éven át kőbányának használta a romokat. Csaknem teljesen lerombolhatták a külső vár nyugati oldalán és délnyugati sarkán állott négy bástyát. A déli oldal középső szegletén állott, az inventáriumokban szereplő Vörös bástyával azonosítható bástya két oldalát döntötték le. Elpusztulhatott az északkeleti XVI. sz.-i sarokbástya, míg az ezt körülölelő XVII. sz.-i fülesbástya falai házaktól takarva ma is magasan fennállnak. Fennmaradt az északnyugati sarokbástya alsó része is, kiterjedt kazamatákkal belsejében. A várfaloknak és a Vöröstorony körüli olaszbástya, a Párkány falainak csak a felső, a várterület szintjén felülemelkedő részét rombolták le, míg az alsó részét, amely a várárok felől a mintegy 7–8 m-rel magasabb szintű várfennsík támfalául szolgált, meghagyták. Viszonylag épségben maradt a Bodrog felőli keleti várfal a Vízi kapuval, amely felett még az eredeti falkorona egy szakasza is áll. Robbantás nyomait észlelhetjük a délnyugati kazamatás várfalnál, ahol az alsó szinten két lőrés között a kb 4 m vastag fal teljesen elpusztult, a szomszédos lőrésköz pillére pedig elfordult. Robbanás dönthette le a felső szinten a külső, 3 m vastag falréteget. Tervszerű rombolásról tanúskodott az alsó kazamata folyosó boltozatának kibontott záradéka is.

A külső vár erősítéseinek állapotáról a robbantás után mintegy harminc

évvel Bél Mátyás is ad leírást: „...Lipótot rávették, hogy 1702-ben a várat falait lerombolva a földdel egyenlővé tegyék. Bár akadnak még ma is, akik rosszallják, hogy ilyen kitűnően erődített és biztonságos helyet leromboltak, és tagadják, hogy bölcsen vagy körültekintően cselekedett, aki Lipótot erre a rombolásra rábírta. Ugyanis, ha falait le is rombolták, sáncaival még mindig olyan erős, hogy akár ma is őrhelyül szolgálhatna, különösen, ha a sáncok tetejét szálfákkal, cölöpökkel és kitöltő anyaggal megerősítenék, mivel keletről a Bodrog, a magas part és a ma is fennálló falak, többi oldalán pedig a sánc és a mélyen kiásott árok nem csekély védelmére lehetnek. Így a legutóbbi Rákóczi-féle felkeléskor is alkalmas menedéket nyújtott a császáriaknak. Kapuja keletről nyílik és ez ma is fennáll az ép várfalban, a többi része romokban hever, bár délkeleten a (belső) vár mostanáig megőrizte régi alakját, épületének valamelyes karbantartásával...” A Vörös torony leírásánál Bél nem említi a rombolást és tetőzetéről is csak annyit mond, hogy négy sarkán négy torony ékesítette [20].

A külső vár lerombolását hamarosan követte a belső vár, a várkastély pusztulása. Az 1701. július 29-én készült leltár a várat még ép állapotban, I. Rákóczi György és Lórántffy Zsuzsanna idején kiépült, fejedelmi pompájú alakjában írja le, bár gazdag berendezését és felszerelését addigra a császári katonaság a 30 évi megszállás során már megtizedelte [21]. Ezt az állapotot tükrözik az idézett 1703. évi összeírás leírásának következő sorai is: „Ennek a rezidenciának a földszintjén mindenféle szobák, boltok és szállások vannak a hajdúk, örök és az udvartartás tisztviselői számára berendezve, a felső emeletén pedig tizennégy kisebb palota kristályüvegezésű és vasráccsal védett ablakokkal ellátva, ezenkívül három nagy palota, arannyal és tarka színekkel festett famennyezetekkel ékesen” [22].

A pusztulásról ismét a jezsuita rendház naplójából értesülünk. Az 1703. évi feljegyzések májustól kezdve említik a kuruc hadak közeledését. Patak alá érkezésüket és bevonulásukat az 1703. augusztus 28-i bejegyzés a következőképpen írja le: „Ezen az éjszakán a katonák érkezésének hírére a Pater Superior a várban hált, miután jönnek láttuk, hogy hatodmagával oda vonuljon vissza. Hajnali 5 órakor mintegy száz kuruc érkezik, akik a vár megadását követelik. Ezt megtagadják, amíg nem ajánlanak biztos feltételeket, fejedelem urunk levelét fel nem mutatják, a tárgyalásokra két tisztet nem küldenek és nem biztosítják azoknak a bántatlanságát, akik ide menekültek. Nem tetszett nekik a dolog... fenyegetőznek, hogy majd tűzzel-vassal térnek vissza, ahogyan meg is történt: a vár elhamvadt, miután a szomszédos istállótól a szél segítségével lángra lobbant. Akkor aztán megállapodtak, hogy tűszokat adnak. Égett 6 órától 2 óráig. 2 óra után a szabadjára engedett nép berontott oda és kifosztotta. Nagy nehezen sikerült csak 4 lovat, amely a tűzből megmenekedett, a kezükből kiszabadítani Pap János uram és más parancsnokok jóvoltából, akik a rendházban ebédeltek... Egész éjjel virrasztás és rettegés, asszonyok sírása és jajveszékelése. A tűz a várban még mindig tart” [23].

A várkastély tehát 1703. augusztus 28-án, a kuruc hadak bevonulásakor leégett, úgy tűnik, véletlen szerencsétlenség folytán, az északról szomszédos

istállóban keletkezett és onnan átterjedt tűz következtében. A tűzvész pusztításáról egy kilenc évvel később, 1712-ben készült összeírás, részletesebben pedig egy ugyanebből az évből fennmaradt leltár tájékoztat. A konskripció bevezetője röviden a következőket mondja: „A Sárospataknak nevezett belső vár, mint az uradalom feje és azelőtt a Rákócziak székhelye, kétszintes, négyszög alaprajzú, korábban minden részében pompás palotákkal, építményekkel és lakószobákkal, továbbá minden egyéb különféle illendő tartozékkal bővelkedett, de a rebellesek felgyújtották, és ahol nem voltak boltozatok, hiányoznak padozatai, ajtajai, ablakai és más felszerelése. A tűzvész után, nem sokkal ezelőtt zsindegyel teljesen újrafedték” [24].

Az 1712. június 14-én felvett leltár egyenként leírja a várkastély helyiségeit és azok berendezését [25]. A földszintiek, miután ezek boltozottak voltak, használható állapotban maradtak, csupán egy-kettőnek üvegezetlen ekkor az ablaka. Az emeleti termek többsége, a déli szárny boltozott helyiségeinek kivételével, pusztán áll. A nyugati, bejárati szárnyban az egykori „aranyos palotának” és a keleti szárny palotáinak is elpusztult a famennyezete, üresen és beüvegezetlen ablakokkal tátongott az északi szárny legtöbb szobája is. Hasonló állapotban írja le a leltár a Vörös torony második és harmadik szintjének helyiségeit. Utóbbiakban ekkor gabonát tárolnak. A leltár sajnos nem tér ki a negyedik szint termeire és a délkeleti sarok omlására.

A pusztulásról a kortársak naplóiban is találunk említést. Beniczky Gáspár, II. Rákóczi Ferenc titkára a fejedelemnek a szabadságharc idején tett első pataki látogatásáról 1707. július 7-én ezeket írja: „Minekutána azon hajdoni Sáros-Pataki erősségnek és Fejedelmi residentiájának Németh által való végső romlását és omlott falait keserves Fejedelmi szemével megszemlélte volna...” [26].

A fejedelem 1707-ben és a következő években is többször jött Patakra, és hosszabb-rövidebb ideig a várban szállt meg. 1708 végén az országgyűlés üléseit is a várban „a palotában” tartják [27]. A várkastély tetőzetét és egyes helyiségeit tehát 1707-ig helyreállították. Nehezen tételezhető fel, bár nem kizárt, hogy az említett palota a Vörös-torony negyedik szintjének „nagy” vagy „öreg palotája” volt. Ez ellen szólnak a Vörös-torony megrongálásáról idézett adatok. Ugyanakkor azonban a leltár és konskripció szerint a várkastély nagyobb palotái, termei sem voltak épségben és ülésezésre alkalmas állapotban.

A tetőzet újrafedéséről az 1712. évi konskripció idézett sorai is megemlékeznek. Az újrafedés 1708 előtti időpontját egy 1708. április 27-én tartott vizsgálat jegyzőkönyvében rögzített tanúvallomás igazolja: „Semmi építést nem tud ezen Várnak meg Sendelyezésén kívül” [28].

Patakról a kuruc hadak 1710. november 10-én a császáriak váratlan előnyomulása elől menekülve hirtelen vonulnak ki [29]. Nem valószínű tehát, hogy a fejedelem tisztviselőinek őrizete alatt álló várkastélyban újabb kárt okoztak. Kisebb mértékben megrongálhatta azonban a megszálló császári katonaság. A pataki uradalom új gazdájának, Trautson hercegnek itteni udvarbírája 1711. augusztus 6-án jelenti, hogy az őrség kivonult a várból, és azt mocsokkal tele, rongáltan hagyta hátra [30]. A várkastély akkori álla-

potára az uradalom számadásaiból is következtethetünk. Az 1711. évi számadás szerint abban az évben a „paloták” tetőzetének javítására 600 zszindelyt és 1000 zszindelyszeget használtak fel. Kijavították a paloták ablakait, ezekben 300 üvegkarikát raktak új, 221 karikát pedig régi ólmozásba, ezenkívül 200 karikát az uradalmi kádár várbeli szállásán és a magtárban fakeretbe foglaltak [31]. Az 1708 előtt elkészült tetőfedés tehát csak javításra szorult. A számadással kapcsolatban 1716-ban írt észrevételekre adott válasz szerint azonban „az ablakok javítása a legnagyobb mértékben szükséges volt, miután a várban nem akadt egyetlen lakható helyiség sem” [32]. 1712-ben csupán a várkastély tetőzetének újabb javítására költének, és ehhez 300 zszindelyt és 500 zszindelyszeget használnak fel [33].

Az 1702. évi rombolás után az akkor már egyébként is korszerűtlenné váló külső vár erődítéseit nem építik újjá. A várkastély helyiségeit az uradalom főbb tisztviselői számára, aránylag szerény kiképzéssel és berendezéssel állítják fokozatosan helyre, miután a birtokos Trautson hercegek nem kívántak itt rezidenciát fenntartani [34]. Az épület azonban ebben az állapotban sem maradt fenn hosszú ideig, mert 1737. március 12-én újabb tűzvész martaléka lett [35].

Détszy Mihály

DIE ZERSTÖRUNG DER FESTUNG UND DES SCHLOSSES SÁROSPATAK IN 1702—3

Bekanntlich wurde auf Verordnung Kaiser Leopolds I ein beträchtlicher Teil der Burgen und Festungen in Ungarn 1702 geschleift, teils weil sie nach der Vertreibung der Türken aus dem Lande ihren Zweck verloren hatten, teils aber um weiteren Unabhängigkeitskriegen ihre Stützpunkte zu entreissen. Leider wurden bisher die ausführlichen zeitgenössischen Berichte über die Zerstörung der einzelnen Festungen nicht veröffentlicht, deshalb sind auch falsche Feststellungen diesbezüglich selbst in der Fachliteratur verbreitet.

Dies gilt auch für die Festung sowie das Schloss von Patak oder Sárospatak, den Familiensitz der Fürsten Rákóczi. Es wurde meistens angenommen, dass sich die Schleifung wesentlich auf die angebliche Sprengung der SO—Ecke des Roten Turms, des Wohnturmes des Schlosses beschränkte, und die Niederreissung der äusseren Festung, deren Fortifikationen übrigens wenig bekannt sind, wird kaum erwähnt. Die Monographien schweigen über die Feuerbrunst, welche 1703 das prächtige Schloss der Perényis und Rákóczis zerstörte.

Die Verordnung der Hofkammer Leopolds I verpflichtete unter Anderen Generalfeldzeugmeister Nigrelli, den oberungarischen Oberkommendanten mit Assistenz des Kriegingenieurs Wallner und mit Hilfe von Arbeitsleuten aus den benachbarten Komitaten die Schleifung der Festungen Szendrő, Szepes und Patak zu bewerkstelligen. Über die Zerstörung letzterer unterrichtet uns das Diarium des Jesuitenordenshauses von Patak. Aus den Tagesaufzeichnungen erfahren wir, dass Nigrelli und sein Stab sich vom 26. bis zum 30. April zwecks der Vorbereitung der Schleifung in Patak aufhielt. Die Zerstörungsarbeit begann am 1. Mai, die Basteien wurden am 26. Mai durch Minen in die Luft gesprengt, und bis zum 4. Juni folgten noch etliche Explosionen. Die mit der nördlichen Festungsmauer zusammenhängende gotische Kirche wurde auf Bitte der Jesuiten schliesslich verschont. Konstruktionen der Herrschaft Patak aus den folgenden Jahren beschreiben kurz den Zustand der zerstörten Festungsanlagen. Trotz der Demolition sind beträchtliche Mauerabschnitte bis heute erhalten geblieben. Unsere Quellen schweigen über eine Sprengung des Roten Turms und erwähnen bloss die Zerstörung ihres Daches und ihrer Treppen, sowie die Vermauerung ihrer Eingänge. Auch die Mauerreste an der zerstörten SO—Ecke weisen keine Spuren einer Explosion auf. Es ist anzunehmen, dass die verhältnismässig schwachen Aussenwände des 4. Stocks, welche auch die wesentlich breiteren

Mauern des 1656 nachträglich erbauten 5. Stocks zu tragen hatten, bei der Niederreissung des Daches zusammenstürzten.

Der Schleifung der äusseren Festung folgte kaum ein Jahr später die Zerstörung des Schlosses durch eine Feuerbrunst. Auch dieses Ereignis ist uns aus dem Jesuitendarium näher bekannt, welches den Anmarsch der Truppen des Rákóczischen Freiheitskrieges bereits seit Mai 1703 verzeichnet. Die Freiheitskrieger, die sogenannten Kurucen erreichten am 28. August 1703 Patak, den Familiensitz ihres Fürsten. Nachdem die Stadt nicht kapitulierte, steckten die Aufständischen einen dem Schloss benachbarten Stall in der Festung, der sogenannten inneren Stadt, in Brand, von welchem sich die Flammen durch heftigen Wind getrieben auf das Schloss ausbreiteten. Die Konskriptionen und Inventare aus den folgenden Jahren verraten, dass ausser dem Dach auch die Räume, welche eine Holzdecke hatten, darunter die prächtigsten Säle mit reich verzierten und vergoldeten Kasettendecken und prachtvoller Einrichtung verheert wurden. Das Dach wurde vor 1707 wieder aufgebaut und mit Schindeln gedeckt, doch die ausgebrannten Räume blieben unberührt. Trotzdem verweilte Fürst Ferenc Rákóczi II. 1707. und auch in den folgenden Jahren mehrere Male in dem Schloss, und 1708 tagte sogar die Landesversammlung in einem seiner Säle. Die Wiederherstellung nach dem tragischen Ende des Freiheitskrieges im Jahre 1711 durch die Beamten des neuen Besitzers, des Habsburggünstlings Fürst Trautson, brachte dem so bedeutenden historischen Denkmal seinen alten Glanz nicht wieder, die zertrümmerte Festung aber wurde endgültig dem weiteren Verfall überlassen.

Mihály Détschy

J E G Y Z E T E K

- [1] *Takáts Sándor*: Magyar küzdelmek (Bp. 1929, 308—311. o.).
- [2] A vár legújabb monográfiája, *Dercsényi Dezső—Gerő László*: A sárospataki Rákóczi-vár (Bp. 1963) 70. o.-án szól a rombolásról, továbbá a 82. o.-on említi a rombolás feltételezhető nyomait a Vörös-torony ÉNy-i sarkán.
- [3] Legújabban *Molnár Vera*: „Beszámoló a sárospataki vár 1963—64. évi ásatásáról” c. tanulmányában (Herman Ottó Múzeum évkönyve V. Miskolc 1965, 215. o.) kétségbe vonta a Vörös-torony körüli olaszbástyában, a Párkányban végzett ásatásainak leletei alapján, hogy a külső vár erősítéseit 1702-ben rombolták le. Szerinte 1702-ben csak a Vörös-torony délkeleti sarkát rombolták le, míg a bástya és a külső vár felrobbantására feltételezése szerint csak 1710 után került sor. Feltevését arra alapozza, hogy az olaszbástya feltöltésének feltárásánál a bástyafal omladécai alatti rétegben a Vörös-torony leomlott DK-i sarkán állott „bokályos-ház” csempeburkolatából származó nagy mennyiségű bokálytöredéket és kályhacsempét talált, és ugyanitt egy 1705-ben vert érmére is bukkant. A következőkben közölt okleveles adatok a fenti feltevést teljes mértékben megcáfolják, és egyértelműen bizonyítják, hogy a külső vár lerombolása 1702-ben megtörtént. Ez nem zárja ki, hogy a falmaradványokat a későbbiekben nem bontották tovább. Az ásatási leletek rétegződéséből véleményem szerint csak az olaszbástyára vonhatnánk le következtetéseket, de erre is csak akkor, ha a feltárás teljesen elkészült már, és a régészeti leleteket a levéltári adatokkal egyeztetnénk.
- [4] A bécsi Udvari Kamarának a rombolások végrehajtására 1702. február 7-én kiadott rendelkezését másolatban tartalmazza a Budai Kamarai Adminisztráció 1702. március 2-án kelt utasításpéldánya a székesfehérvári harmincadoshoz. Az Orsz. Levéltár, Pénzügyigazgatási Levéltárak, Budai Kamarai Adminisztráció gyűjteményében található ügyirat szövegét dr. Baranyai Béláné volt szíves közölni, amiért ezúton is köszönetet mondok. A Sárospatakra vonatkozó szöveg a következő: „Über die von ihro Kays. M. tät Allergnädigst Resolvirte und Nägtens zu bewörkhenden anbefohlene Demolitionen etlicher Vöstungen, und Plätze in Kgr Hungarn. Primo seynd zu schläpfen Hiernach folgende Plätze: Von dem H. Gen. Veldtzeugmst Nigrelli m. Assistenz der Ober Hung. Camer aldasiger Kriegs-Comisariäts Land-Ingenieur Wallners, Zeugs Beambten auch arbeiths Leuthen u. fuehren aus umbligenden Gespannschaften *Zendrő Patak Zipserhaus* Darauss die Artigleri munition, Und Zeugs Sachen nacher Caschau, das Provianth aber in die nägste Magazine abzuführen”.
- [5] Budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattára, AB No. 96. Diarium Residentiae Soc. Jesu Patakiensis, 1702. febr. 24.: „...deponuntur tormenta...”
- [6] U. ott, 1702. ápr. 25.: „...Hora XI. adest Excl. D. Grlis Nigrelli divertens ad resideam pro Hospitio, fuitque in prandio et coena. Venit 5 hora D. C. Auripurg Comendans Munkacsi: cum aliquo officiali etc.”; ápr. 26.: „Mansit D. Grlis in prandio et coena cum DD. Com. Loci et Incensirio.”; ápr. 27.: „... Mansit D. Grlis et sub prandio venit Grlis Ogilbe cum D. Capitan: Folkenhaim. pransi s(un)t hic cum votys(?) officialibus. In coena tres officiales et D. Kolosvari.”; ápr. 28.: „Mansit D. Grlis hic cum suis in prandio et coena.”; ápr. 29.: „Mansit D. Grlis cum suis.”; ápr. 30.: „D(omini)CA 1a post Pascha. Audito hora 4a Sacro abytt D. Grlis 5a hora.”
- [7] U. ott, május 1.: „...Laborant in arce diruenda...”.
- [8] U. ott, május 26.: „...Venit Nuncius a D. Grali ut succendantur minae, succensae go(?) s(un)t hora 5 in o(mni)bus propugnaculis cum effectu nunq (uam) restaurando...”
- [9] U. ott, május 27.: „...Succendantur duae residuae minae sub p(ro) pugnaculo templo vicino.”; máj. 28.: „Dominica... in prandio et heri in Coena D. Laidinantius D. Grlis Nigrelli...”
- [10] U. ott, jún. 1.: „...Succendantur 4. minae sed parvo cum effectu.”; jún. 4.: „...nulla explosio tormetoru.”

- [11] U. ott, júl. 21.: „... Venit D. Grilis Ogilbe pro Prandio cum 2 DD Capitaneis aby post quartam.”
- [12] Bp-i Egyetemi Kvtár, Kézirattár, AB 95/I. Hist. Dom. Res. Sáros Nagy Patakiensis ab Ao: 1663. usque ad Annum 1753. 1702. évnél: „Honor ultimus exhibitus est Corpori Illmi D. Eppi Varadiensis... tum hic, tum penes diruta moenia funebri pompa transveheretur”. A diárium szerint ez 1702. nov. 29-én történt.
- [13] OL, Pü. ig. lvt. Acta Jesuitica, fasc. B 287. Residentia Sáros Patakiensis, fasc. 5. No. 38. (fol. 110—111.): Informatio quoad proprietatem Templi S. Patakiensem per Soc: Jesu possessi (aláírás és kelet nélkül, a csatolt iratokból következtethetően Pater Raicsányi, egykori pataki superior (házfőnök) jelentése): „Dum Anno 1702 evertentur moenia Patakiensia etiam templum destinatum erat ad ruinam nostri illud a Grali Nigrelli qui toto evertionis tempore in nostra Residea fuit precibus obtinuerunt ut staret Ergo et iste illud Societati stare permisit.” E jelentés szerint Nigrelli a rombolás egész ideje alatt jelen volt, a diárium szerint csak az előkészületeknél, az ápr. 25. és 30. közötti 6 napon, míg a Historia Domus szerint 8 napig vendégeskedett a rendházban: „Habuimus hospitem per dies 8 Exllm D. Grlem a Nigrelli in Residentia.” (Id. hely, pag. 130—1.)
- [14] Szirmay: Notitia Hist. Comitatus Zempléniensis (Budae, 1804) §. 715.: „... arcis Patakinæ diruítio Zempléniensibus imperata, et cum demolitionem viribus propriis se perficere non posse repraesentassent, ac Cancellaria etiam regia vices suas apud Caesarem interposuisset, tercentis nonnisi operariis ex hoc Comitatu ordinatis, arx puluere nitrato in auras eversa est.”
- [15] OL Pü. ig. lvt. Arch. Patakiense Rákócziano—Trautsonianum, Acta Rad. Tit. Regécz et Patak. Fasc. XI. No. 200. Conscriptio Dominiorum Patakiensium et Regecziensium ex... Camerae Scepusiensis Commissione... Anno 1712 (a szöveg szerint 1703-ból): „Arx Patak ad rippam Fluvy amoeni Bodrok situata aggeribus et propugnaculis validis olim bene munita, quae et Universae fortificationes ex Dispositione Augustae Aulae Anno proxime praeterito 1702 iam maiori ex parte demolitae et eversae soloque aequatae sunt...”. Az 1701. nov. 7-én, a Rákóczi-javak konfiskálásakor készült összeírás idevonatkozó szakasza a következőképpen szól: „ARX Patak ad Ripam Fluvy Amoeni Bodrok posita aggeribus et Propugnaculis olim bene munita jam autem aliquantum ruinata, ac in certa parte Propugnaculi versus occidentem in muro collapsa...” A robbantás előtt a külső vár falai tehát már elhanyagolt állapotban voltak és az egyik nyugati bástya fala leomlott, talán még a Thököly-szabadságharc végén, 1685 októberében az ismételt ostrom során, vagy 1697-ben, amikor a császáriak a Tokaji-felkelést leverték és visszafoglalták a várat. A külső vár lerombolását az 1712. évi összeírás is említi. „... exterior Arx ejusdem nominis Annis superioribus ex dispositione Suae Mattis Sacermæ disjecta est.” (OL. Pü. ig. lvt. U. et C. fasc. 27. No 10. és fasc. 41. No. 36.)
- [16] „In Angulo huius Residentiae habetur Turris rubra ex muro duarum circiter orgiarum crasso erecta in eademque Sacellum cum Altari ruinato. Haec pariter occasione praemissae Demolitionis Tecto privata, gradibus Dirutis et aditu Janisque Obstructis ac obmuratis ruinae subsequendae exposita.”
- [17] „Regnate Josepho pie recordationis Imperatore Ao 17... puluere pyrio omnia superna propuganacula lapidea disiecta, excidium quoque passa sunt... Cornu vero huius Rubrae Turris per Fulmen non ita dudum circiter circa Annum 1700 est decussum. Habet in Sumitate 4 turres desolatas ex quibus quarta...” (OL. Pü. ig. lvt. Arch. Patakiense Rákócziano—Trautsonianum, Acta Rad. Tit. Sárospatak, Fasc. IX. No. 860. Urb. et Conscr. No. 21.)
- [18] „Abbul Délre nyílik egy kis Palota, melynek hajdan Uj keresztyén kaly-

hakkal voltak a falai megrakva, vannak három pusztá ablaki. ajtaja sark-vasas hevederes, záros." (1701. júl. 29.-i inventárium, OL. Pü. ig. lvt. U. et. C. Fasc. 154. No. 70.). Az 1701. nov. 7.-i konskripció idézett bevezetésében a várkastély leírásánál említi a csempeburkolatú palotát: „Item unum Palatium cuius Parietes circum circa Testis ex Holandia magnis Sumptibus allatis jamque in magna parte collisis, et fractis tecti haberentur.” (OL. U. et C. fasc. 39. No. 28.). Eszerint a falburkolat ekkor még megvan, de a csempék nagyrésze már összetört. Érdekes, hogy alig hatvan évvel a bokályos-ház burkolása után a bokályok törökországi eredetéről nem tudnak már, és újkeresztény (habán), ill. hollandiai készítésének vélik a csempéket. Fenti 1701. évi leírásokból elképzelhető, hogy már ekkor kiszórtak törött csempéket és kályhaszemeket a toronyból a környező bástyaudvarba. Az inventárium szerint a bokályos-házban ekkor már kályha sem áll. Ez is magyarázata lehet annak, hogy a bástya feltöltésében Molnár Vera a bástyafal omladéká alatti rétegben talált bokály- és kályhacsempe töredékeket.

- [19] A torony 4. szintjének keleti fala 1639-ben egy lóporrobbanáskor leomlott és ugyanabban az évben épült újjá. Az 5. szintet 1656-ban építik, ekkor vastagítják meg a 4. szint keleti falának egy szakaszát is. Az ezekre vonatkozó adatokat más tanulmány keretében kívánom ismertetni. Gerő László és Dercsényi Dezső robbantás előkészületeinek nyomát ismerte fel a torony 3. szintjének ÉNy-i sarkában 1950-ben feltárt és ugyanakkor befalazott nagyobb falüregben (id. művük 82. o.). Ez a feltevés véleményem szerint még további tisztázásra szorul, de a falüreg bontása összeegyeztethető esetleg az 1703. év konskripcióban említett rombolásokkal is.
- [20] „... persvaderi sivit Leopoldus, ut anno 1702 solo muris dirutis aequaretur; tametsi non desint hodiernum, qui loci tam validi, tamque tuti destructionem aegre ferrent, negentque eum, qui in ruinas ejusdem Leopoldum persvaserit, prudenter atque circumspecte egisse. Enimvero licet muros dirutos habeat tam validis tamen adhuc aggeribus est, ut hodiernum praesidio esse possit, praesertim si summa aggerum roboribus palisque et materia communiuntur. Nam ab oriente Bodrog, altaque ripa et muri adhuc prostant, a reliquis partibus vallum et fossa alte depressa, haud levi fieri potest munimento. Itaque in tumultibus proximis Rakocziánis oportunum Caesarianis praebuit suffugium. Porta ei ab ortu est, erecta adhuc atque muro integro reliqua sunt in ruinis tametsi infra orientem et meridiem arx adhucdum retineat antiquam formam cum qualicumque aedificii conservatione.” (Mathias Bél: Notitia, Egyetemi Kvt. kéziratára, Kaprinay gyűjt. Tomi in 4°, Tom. XXIV.). „Ab his quod ascendit altius turriculis quatuor per totidem angulos exornabatur.” (U. ott.)
- [21] OL. Pü. ig. lvt. U. et C. Fasc. 154. No. 70.
- [22] „Haec Residentia vero habet in Contignatione inferiori diversa Hypocausta, Fornices et Cubicula pro haidonibus Satrapis et officialibus Aulae accomodata, In Superiori autem Contignatione 14 Palatia minora, fenestris cristallinis, ferreis clatris munitis adornata, praeterea tria Alia Palatia, Maiora Tabuletis, auro, Diversisque coloribus depictis exornata.” (Idézett hely). Az 1701. évi összeírás szövege teljesen megegyező, csak a csempeburkolatú palotára vonatkozó, a 18. jegyzetben idézett mondattal bővebb.
- [23] „Hac nocte ob rumorem Militum adventantium noctavit in arce P. Superior, cum alys VI placuerit intrare. Mane hora 5 adsunt Kuruczy q(ua)si 100. deditionem petunt et negato ys, nisi certas condiciones praestent Literas D. Principis exhibeant, mittant 2 ad compactationem ex officialibus, indemnes maneant ho(min)es, q(ui) se intro recep(er)unt, et res n(on) placuit ys... (?) nuncia(n)t se venturos tuzzel vassal, uti et factum arx incinerata e(st), a vicino stabulo vento cooperante Succensa e(st), tum accordant amplius vades mittuntur. arsit ad 2a(m) hora(m) a 6ta. post 2dam exmissus populus illi irruentes p(rae)das egerunt. Cum difficultate 4 equi ab igne salvi eor(um) manibus s(un)t erepti Benefico D. Pap Janos et alior(um) Ductor(um) qui

- prandiu(m) habuere in Reside(nti)a... Vigiliae tota nocte, et timores ploratus et ululatus faeminar(um). adhuc ignis in Arce resides.” (Diarium Res. S. J. Spatakiensis, Egy. Kvt. kézirat. AB No. 96, 1703. aug. 28.)
- [24] „Datur Arx interior Sááros Patak dicta, veluti Caput totius Dominy, et antehac Rakocziarum sedes, duarum Contignationum Quadriangularis, in omnibus suis partibus Egregys Palatys, Structuris, habitaculis, ac alys varys decentibus commoditatibus antehac bene provisá, sed per Rebelles incensa, ubi non erant Fornices, Pavimentis, Januys, Fenestris, alysqe requisitis Carens, non adeo pridem post Incendium, totaliter scandulis noviter tecta. Sub qua etiam sufficientia dantur Cellaria.” (OL Pü. ig. lvt. U. et C. Fasc. 27. No. 10.)
- [25] OL Pü. ig. lvt. Arch. Patakiense Rákócziano—Trautsonianum. Rationes Prov. Domini Sáros Patak. 1712.
- [26] Beniczky Gáspár naplója, 1707—1710. Rákóczi tár, I. k. Szerk. Thaly K. Bp. 1866. A lerombolt várat említi naplójában Tsétsi János is a fejedelem 1707. szept. 20.-i érkezésével kapcsolatban: „20 ejusdem Mensis venit in Patakinum in fortalium proprium, abhinc sexennium a Germanis demolitum.” (Tört. Naplók 1663—1719, közli Thaly K. Bp. 1875. Mon. Hung. Hist. II. sor. 27. k.). Rákóczi már 1702 áprilisában Lengyelországból Du Héronhoz intézett levelében panaszkolja pataki várának lerombolását, amit akkor még nem hajtottak végre: „... par la démolition de treize places fortes que l' Empereur a ordonné, Siandri (Szendrő?) et Patack ma résidence sont déjà rasés...” (Arch. Rákóczianum, I. oszt. XI. k. 446. o. Bp. 1935.)
- [27] Lásd Beniczky naplóját és a fejedelem „in castro nostro Sáros Patak” keltezésű leveleit az Arch. Rákóczianum kötetében. Az 1708. évi országgyűlésre vonatkozólag Beniczky nov. 27. és 28.-i feljegyzései: „... az mely Státusok összevegyültek a' Palotára... az Palotára conflualván...” (i. h.)
- [28] Extractus Inquisitionis ratione officiolatus D. Jonae Pataki, Patakini die 27. Apr. Anni 1708 peracta. (OL Pü. ig. lvt. Arch. Patakiense Rákócziano—Trautsoianum, Acta Rad. Tit. Sp. Fasc. 2. No. 162.). Az idézett vallomást az első tanú teszi. A vár pusztulása szempontjából érdekes a 11. kérdőpont: „A' Várnak elégése után hová lettek a' várból a' vasak, sarkok 's plehek 's egyéb mobilék?” A kérdésre az alábbi válaszokat adják a tanúk: (2. tanú:) A' Várnak el pusztulásakor a' Deutrumban specificált vasak s' mobilék meg maradtak, de az után hová distraháltattak nem tudgya a' fatens.”; (3. tanú:) „Pusztá levén a' vár a' sark vasak, 's plehek nem tudgya miként distraháltattak.”; (17. tanú:) „A' vár meg égése után meg vóltak a' sarkak plehek es rostélyok, de hová lettek azólta nem tudgya.”; (28. tanú:) „Kőrösi uram által permoneáltatot hogj a' Pleheknek visellye gondját de egj holnapig sem jövé a Várba nem tudgya a fatens hová distraháltattak.”
- [29] Márki S.: II. Rákóczi Ferenc, III. k. 142. o. Magyar Tört. Életrajzok, Bp. 1919.
- [30] „Praesidium inde discessit, et nobis sordibus oppletam et ruinatam permisit arcem.” (OL Pü. ig. lvt. Arch. Patakiense Rákócziano—Trauts. Acta. Rad. Tit. Sp. Fasc. 2. No. 93. Komjáthy Gábor udvarbíró 1711. aug. 6.-i levele.)
- [31] „Rationes Perceptionis et Erogationis Universorum Proventuum... A. 1711. ... Perceptio Scandularum... Ex his... Pro reparatione tectorum Palaty... Perceptio Clavorum Scandularium... Erogatio horum... Pro Reparatione Tectorum Palaty 1000... Erogatio pecuniae... Reparatae... in Palatys Fenestrae plumbo pro quarum reparatione a Singulo Orbiculo in Novo plumbo posito soluti d 4, provenerunt itaque a 300 Orbiculis 12 (fl) Ab 221 in antiquo plumbo impositis per d 2 4,42. Pro reparatione fenestrarum in ligno in Domo Dnali, et Cubiculo Vietoris in Arce, Orbiculis N 200 a Singl per d 2 4.—...” (U. ott, Rat. Prov. Dom. Sáros Patak, 1711. év. 1.)
- [32] „In reparationem Fenestrarum... summe necessaria earum reparatio fuerat. cum nullus locus habitabilis fuisset in Arce”. (U. ott, 6. sz. Replica.)
- [33] „Erogatio horum (clavorum)... Pro reparatione tecti Arcensis 500... Ero-

gatio earundem (scandularum)... Pro restauratione tecti Arcensis 300..." (U. ott. 1712. évi számadások).

- [34] Az 1737. évi tűzvész előtti állapotról egy évszám nélküli inventárium tájékoztat, OL Arch. Patak. Rákóczi—Trauts. Acta Rad. Tit. Regécz et Patak, Fasc. X. No. 199.
- [35] Az 1737. évi tűzvészről elsőként dr. Balassa Iván: Újabb adatok a sárospataki vár történetéhez c. cikkében (Borsodi Szemle 1960) közölt adatokat. A tűzvészről a jezsuita rendház diáriumának 1737. márc. 12-i bejegyzése is beszámol: „Dum sub vespertina collatione essemus circa mediam 8^{am} exortam ignem stabulo Domus officialis Militaris Flante Vehementissimo Vento septentrionali adhaerentes illi domus exuruntur, templum succenditur et tota arx exterior, et interior conflagatur una cum Residentia nostra...” (Egy. Kt. Keziratár, AB 95/III.)

KÜLÖNLEGES JOBBÁGYTERHEK, PÉNZEK ÉS MÉRTÉKEK BORSOD, ABAÚJ, ZEMPLEN MEGYÉKBEN A XVI—XVII. SZÁZADBAN

A Tiszán inneni terület helységeinek túlnyomó részét felölelő XVI—XVII. századi Liber Redituum-ok, református egyházi vagyon és jövedelem összeírások gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténeti vonatkozású feldolgozása során jelentős részben felhasználatlanul maradt és véleményünk szerint a további kutató munka szempontjából segítséget jelentő adattömeget kívánunk itt oklevélszótár alakjában közreadni. A fenti három tárgykört illetően a forráscsoportban előforduló szó és kifejezés anyag teljesnek mondható. Közlésével nemcsak a helytörténeti kutatásnak kívánunk segíteni, hanem arra is törekedtünk, hogy nyelvtörténeti szempontból hasznavehető legyen. Ezért *első helyen, fett nyomással*, a szót vagy kifejezést a szövegbeli előfordulásának megfelelő alakban találjuk, s egykorú használatát, *szövegbeli összefüggését a szövegből vett, kurzívval szedett részlet szemlélteti*. Az idézetek után találjuk a helysége, az összeírások kötetére (LRA.: Liber Redituum Abaujváriensis, LRB.: Liber Redituum Borsodiensis, LRZ.: Liber Redituum Zempleniensis — Sárospataki Tud. Gyűjt. Levéltára, Irregestrata) és lapszámára való utalást. A szavak, kifejezések szövegbeli alakja után található kurzívval a valószínű kiejtésnek megfelelő alak; ha ez az előbbivel megegyezik, ~ jel helyettesíti; azután található a szófajra való utalás (fn.: főnév, j. fn.: jelzős főnév, fn. h.: főnevesített határozó), végül pedig a szó vagy kifejezés szükség és lehetőség szerinti rövid értelmezése.

also dezma *alsó-dézma* j. fn. Dézma, amelyet a jobbágy-faluból az alsó szer, az alvág adott. Az *Bor dezmanakis penig*, az *also dezmanac az Tizednec az fele az Praedicatore*... Nagytornya, LRZ. 30. p.

apro level írás *aprólevél-írás* j. fn. Iskola mester által végzett jegyzői teendő (apro level pl. a missilis, quietantia), illetve annak díjazása. *Apro level írástól semmivel nem tartoznak*. Körtvélyes, LRA.

arato marha *arató-marha* j. fn. Minden olyan érték, vagyon, amelynek aratás útján kerülnek birtokába. ... *mind az két dezma, arato marhabol, buzabol, zabbol*... Újszállás, LRZ. 76. p.

artanyra *ártányra* fn. h. Disznó járandóság megváltási összege. ... *minden agytul egy szapu búza, artanyra fl 3*. Tarján, LRB. 178. p. L. még: verő ártány.

aszok penz *ászok-pénz* j. fn. Helybeli ember által vidékről behozott, nem saját szőlőjében termett bor hordója után a földesúrnak fizetett összeg, többnyire 4 dénár. *Aszok penzis vagion den 4*. Nagytornya, LRZ. 30. p.

asztal bor *asztal-bor* j. fn. Akinek szőlője van, egy köből búzát és másfél köből

bort ad a predikátornak, ebből 5 icce *asztal bor*, melyet ha szüretig, vagy legkésőbb karácsonyig meg nem ad, 25 pénzt fizet helyette. Fony, LRA.

asztal kalacz *asztal-kalács* j. fn. Lakodalomba egy vendég által vitt akkora kalács, melyből egyszer az összes vendégek végigkinálhatók. ... *egi Ember ajandekatis adnak, az penigh egi Kakas es egi asztal kalacz*. Csoltó, LRB. 46. p.

asztal tartás *asztal-tartás* j. fn. Javadalomként adott természetbeni étkezés. *Az Pastor tartozic az Mesterneec asztal tartassal*. Gálszécs, LRZ. 102. p. *Az Praedicatoral libera mensaia*. Szentpéter, LRB. 102. p.

agytol *ágytól* h. Ágyanként, azaz házaspáronként fizetett termény, vagy pénzbeli járandóság. *Minden aagytol, ha harman volnanakis egy hazban hazas emberek kwlön, huszon öt öt penzt adnac*. Kenézlő, LRZ. 179. p.

bacchanalia — lat. fn. Szüret idején a rektor javadalmába dézmat adónként fizetett összeg. *Bacchanalia 2 denarii*. Varannó, LRZ. 112. p.

batka ~ fn. Az előforduló legkisebb pénzegység. *Az komaktul jár egy egy batka, de az az Mestere*. Pálháza, LRZ. 53. p.

bodog' Azzony adaia *Boldogasszony-adója* j. fn. Boldogasszony napján (aug. 15.) esedékes, a jobbágyhelyek után megállapított, a földesúrral szembeni készpénz kötelezettség. *Minden egez helytől harom adora Sz. Mihaly, Sz. Geörgy es Bodog' Azzony adaiara tartoznak tizenket ket penzel, az az harmincz hat hat penzel eztendeig'*. Szentpéter, LRB. 100. p.

boglia *boglya* fn. Felgyűjtött szálas takarmány mértékegysége. ... *minden hetedik boglia szena az Egyhazhoz valo*. Szilvás, LRB. 12. p. ... *egy kalongia avagy mezei boglia szenaval* ... Alsóberecki, LRZ. 177. p.

boglya szena *boglya-széna* j. fn. Jobbágy helyfölddek után kötelező évi természetbeni széna szolgáltatás, eredetileg tizedváltság. ... *harmadik esztendőben esik tilalmasban. akkor boglya szenat nem adnak*. Onga, LRB. 232. p.

bor dezma *bor-dézma* j. fn. Dézma, melyet szüret után, tk. a mustból szolgáltatnak ki. *Az Bor dezmankis penig... az fele az földes Ure... Nagytoronya*, LRZ. 30. p.

budai iccze *budai-icce* j. fn. Ūrmérték, kb. az icce kétszerese. *Minden hazas ember a kinek szőleje van, s bora terem 1 kőből bort ./ 5. Budai Icczet*. Hotyka, LRZ. 27. p. ... *az kiknek szőlejec vagion egy egy kőből bort fizetnec, az őregh Iczével*. Zemplén, LRZ. 136. p.

búza dezma *búza-dézma* j. fn. Dézma, amelyet a határban levő kevés életből szedtek ki. *Bor es búza dezmanac be hozusa az Thoroniaiakra néz*. Nagytoronya, LRZ. 30. p.

capecia — lat. fn. L. kepe.

cathedraticum — lat. fn. A predikátorok közelebről meg nem határozott jellegű, állandó készpénz kötelezettsége a dioecissal szemben. *Az pastor cathedraticumban tartozic ötven penzel*. Szaláncka, LRZ. 77. p. *Cathedraticum az Praedicatoral egy forint*. Kisazar, LRZ. 84. p.

chötört, chiőtört *csötört* L. véka

czeber, czeöbeör *cseber, csöbör* fn. Ūrmérték, itt 50 iccés kiscseber, azaz 42,3 l. ... *az kinek barma nintsen tartozik adni fel czeber bort, idest Just. 25. (25 iccét)*. Perkupa, LRB. 281. p. ... *egy egy czeöbeör bor iar. az Schola Mesternek*. Szentpéter, LRB. 102. p.

copulatiotul — lat. fn. h. Esketésért való díj a völegény részéről a predikátor-nak. *Coplatiotul ha paraszt ember den 12. nemes ember fl 1.* Bába, LRB. 171. p.

coquia — lat. fn. A helység lakossága által az iskolamesternek adott sorkoszt. *Egyszeri coquiavalis tartoznak az Mesternek.* Kazinc, LRB. 41. p. *Egyszeri coquia egy kerülőben.* Ecség, LRB. 104. p. *Egy kerülőben való Coquia.* Szederkény, LRB. 173. p. *Jo akarattyokbul egy kerülőben főznek . . .* Szilice, LRB. 215. p.

cubulare — lat. fn. Kőből bor, termelónként évente dézma váltság gyanánt szolgáltatott bor, mint állandó javadalmi tétel. . . . *az maga szőlőjében termet bort, es az Cubulare bort . . . szabad kiarultatni.* Petraho, LRZ. 20. p. . . . *akar hon lakos akar ki földi legien, egy kőből borral tartozic.* Keresztúr, LRZ. 7. p.
darab ~ Mértékegység. *Minden tehenből primi, három három darab hust adtak.* Szikszó, LRB. 5. p.

decima — lat. L. dezma.

denar dénár fn. Általán használt pénzegység. *Minden külön kenieres ember den 120 aad.* Sára, LRZ. 208. p. *Az kinec se bora, se buzaja nintsen, 24 penzt aad.* Céke, LRZ. 121. p.

derek dezmalat *derék-dézmálat* j. fn. A tulajdonképpeni, rendszerinti dézma kiszedése. Régi szokás szerint *derek dezmalat* előtt 4 rakás búzát mindenki bevihet . . . Abaújvár, LRA.

dezma *dezma* fn. A jobbágy föld termésének tizede, mint földesúrral stb. szembeni kötelezettség. . . . *chak az dezmaja néz rea.* Pelejte, LRZ. 87. p. *Temp-lomhoz valo földek kikbül Decimat adnak.* Szin, LRB. 203. p.

délig való szántás ~ j. fn. A jobbágyok munkával való szolgálatának egyik szokványos mértékegysége. *Aki maga szánt (saját igája van) délig való szántással tartozik.* Felsőméra, LRA. . . . *egy délig való szántással . . .* Almás, LRA.

désa *désa* fn. Változó nagyságú űrmérték. . . . *egy désa buza oly désa hogy három tesz egy köblöt.* Ismeretlen abaúji helység, LRA . . . *jar egy desa turo . . .* Keszi, LRB. 180. p.

didactrum, didactralis — lat. fn. Tanításért az iskola rektornak gyermekenként fizetett évi díj, tandíj. *Didactrum.* Varannó, LRZ. 112. p. *Gyermek tanítás-tul az ki mennit akart adni.* Szendrő, LRB. 85. p. *Didactralis.* Szentpéter, LRB. 102. p.

egesz hel föld *egész hely föld* j. fn. Változó nagyságú területmérték, a jobbágybirtok számítási egysége. *Sarno fele eg' egész hel föld: melyben tized fel kőből megien.* Torna, LRA.

egesz quarta — félig lat. j. fn. Fejedelem dézmájának negyedrésze, melyet a dézmás az egész tizedből adott ki és azután vette ki a saját sallariumát. *A fejedelem tizedéből egész quarta jár.* Vilmány, LRA. *Az Fejedelem dezmajabol borból buzabol integra quarta jaar.* Csarnaho, LRZ. 119. p.

egesz tized *egész-tized* j. fn. Tized, melyet az egész, még tizedeletlen termésből először vesznek, másként első tized. *Az also szerről az Buzabol egész tized jaar.* Nagytoronya, LRZ. 30. p. *Minden földi vetemenből . . . igaz egész tized jar.* Udvarnok, LRA. . . . *első Tized az Töröke masik az Praedicatore.* Harsány, LRB. 154. p.

egy ember ajándéka *egy ember ajándéka* j. fn. Egy lakodalomba hivatalos vendég ajándéka, többnyire 1 kalács, 1 kakas v. pecsenye és 1 pint bor, a begyült ajándékokból egy emberét esketési stólába adja a vőlegény. *Esketéstül den 12. keszenő egy ember ajandeka*. Besenyő, LRB. 188. p. *Eskütestől az Vőlegény egy hivatalos vendeg ajandekat adgia neki*. Bányácska, LRZ. 38. p. *Az fel hirdetesteöl egi peczeniet egi kalaczo, es egi icze bor arrat adnak*. Szkáros, LRB. 37. p.

egy kerülőben főzés L. coquia

egyszeri coquia — félig lat. L. coquia

első tized L. egész tized

eskütestől *esketéstül* fn. h. Esketési stóla fejében fizetett változó pénzösszeg és különféle természetbeni. *Eskütestül den 12*. Szikszó, LRB. 2. p.

fal szapuja L. szapu

fel hirdetesteöl felhirdetéstül L. egy ember ajandeka

fertal — L. sing

ferton — fn. Szőlő külbirtokos által a dézmán felül a földesúrnak fizetett készpénz. ... *dezmaival tartozic az földes Urnac —s— fertonnalis*. Vámosújfalú, LRZ. 16. p.

fél garas félgaras j. fn. A 3 dénár értékű garas fele, azaz másfél dénár. ... *az niolczados fél garast fizet*. Kajata, LRZ. 57. p.

font — fn. Súlymérték, megfelel 0,56 kg-nak. *Vagion egy föld ... melytül... egy font viasz jaart*. Újváros, LRZ. 74. p.

forint ~ fn. Pénzegység, tk. fl: magyar forint és rf: rénes forint, rajnai forint, az utóbbi egészen ritkán fordul elő. ... *az melle egy forintalis tartozic*. Horváti, LRZ. 204. p. ... *az Praedicatoratul rf. 12*. Szikszó, LRB. 3. p.

funus deductiotul L. halot penz

garas ~ fn. Pénzegység, értéke 3 dénár. *Minden ember tartozik egy garassal, de nem lengyel polturackal, hanem három Magyar penzel...* Újlak, LRZ. 125. p.

garas penz *garas-pénz* j. fn. Eredetileg munkakötelezettség (servitium) pénzbeli megváltására 1 garas (3 dénár) átalány összeggel, jelentése azonban elhalványult és az értéke is változott. ... *egy napi mw, X penz, garas penznec hijak*. Kisfalud, LRZ. 9. p.

gelima — L. kereszt

giermekek instructiojabol *gyermekes instructiójából*. Tandijból származó bevétel. *Az giermekek instructioiabol az mint megh alhatnak az giermekek Attyaval*. Aszaló, LRB. 73. p. L. még: didactrum.

giono penz *gyónó-pénz* j. fn. Évente háztartásonként fizetett 2—2 pénz. Minden külön kenyeres ember húsvétban tartozik két pénzzel, melyet *giono penznek* hívnak. Almás, LRA.

hajtvan — L. sing

halot penz *halott-pénz* j. fn. Temetési stóla, halott temetésért fizetett összeg. *Halot penz niolcz penz deakoké*. Szikszó, LRB. 5. p. *Az temeteo penznek fele a mesteré*. Szentjakab (Torna-), LRA. ... *funus deductiotul den 12*. Poroszló, LRB. 127. p.

harangozo penz *harangozó-pénz* j. fn. Halottnak való harangozásért járó pénz. . . . az *Coma penz es harangozo penz az Mestere*. Lekenye, LRB. 46. p.

harom fő innep ec ajandeka *három fő ünnepek ajándéka*. Karácsony, húsvét és pünkösd alkalmára egész helyföld után szolgáltatott egy-egy tyúk. Nagytoronya, LRZ. 30. p.

hatod resz *hatod-rész* j. fn. Hatod dézma, az össztermés hatodrésze, rendszeren ötöd dézma helyett. *Az földekbül penigh ötöd jarna, de mivel fogast ugyan jól tesznek környülette, hatod reszt adnak belöle*. Lásd, LRB. 189. p.

hegy valtság ajandeka *hegyváltság ajándéka*. Külbirtokosok által bordézma váltságba adott különféle természetbeni. *Az Hegy valtság ajandekának az fele az Praedicator, zabbol, tuikbol, kenierből*. Nagytoronya, LRZ. 30. p.

heted ~ fn. Heted dézma, az össztermésből járó hetedrész. *György Istvan szöleje az meredek mal farkon hetedes*. Perkupa, LRB. 211. p.

hold ~ fn. Területmérték, illetve szántóföld művelési egysége. . . . *vagion egy hold föld, meliben bele megien Cassai harmad fél köből buza*. Füzéralja, LRZ. 63. p. . . . az *Topos kuttya felett vagyon öreg h negy hold föld* . . . Szin, LRB. 203. p. *Az also mezöben valo nagy hold földnek az vegebennis egy darab reth*. Perkupa, LRB. 209. p.

hordo *hordó* fn. Ūrmérték; a tokaji hordó 178 icce, azaz kb. 150 l volt. *Bor dezmakor az keöz kadrol egy hordo bort attak*. Felsővadász, LRB. 81. p.

hoszu kötel *hosszú-kötel* L. kötel

huszad ~ fn. Az össztermés huszadrésze, a tized dézma fele, mint javadalom. *Az Ur Majorsagabul mikor köztök lakott . . . tized jart . . . mostan hogy köztök nem lakik huszadat adgya*. Alsókálósa, LRB. 228. p.

icze *icce* fn. Folyadék Ūrmérték, általában 0,84 l. *A kinek szöleje vagyon egy egy köből bort, idest: Miskolci tizenhat icze bort*. Ecseg, LRB. 104. p. . . . *egy köből borral tartozic, melyben vagion Szetsi 8 icze bor*. Füzéralja, LRZ. 64. p. . . . az *köbőlben Szetsi tíz icze vagion, minden iczeben pataki mas fel icze fér*. Zsádány, LRZ. 227. p. . . . *tartozic egy köből borval, melyben vagion Toltsvai tíz icze bor*. Zsádány, LRZ. 228. p.

igaz tized L. egész tized

improtocollatio — lat. fn. Protokollumba vétel, illetve a tanúvallatás jegyzőkönyvbe írása. *Improtocollatio 12 den*. Torna, LRA. *Tanúvallatást ha be íratja 4 den*. Körtvélyes, LRA.

integra quarta L. egész quarta

jegel — fn. Folyadék Ūrmérték. *Jtalra vagi eg Jegel ser auag löre*. Udvarnok, LRA.

josvai szapu *jósvai-szapu* L. szapu

kalacz *kalács* L. kezkenő

kalongia *kalongya* L. boglia

kalongia *kalongya* fn. Kévécs élet számítási egysége, megfelel 2 keresztnek. . . . az *kalongiában harmincz két kéve vagyon*. Battyán, LRZ. 153. p.

karatson fája *karácsony-fája* j. fn. Tüzifa járandóság, melyet karácsonyra kellett teljesíteni. *Karatson faja minden embertől az kinec marhaja vagion egy egy szeker fa*. Nagytoronya, LRZ. 30. p.

kassai köből ~ L. köből

kassai szapu ~ L. szapu

kendeő *kendő* L. kezkenő

kepe ~ fn. Négy keresztnek megfelelő mennyiség kérés életből. Az *Nemes ember egy egy kepe*t aad. Kazsu, LRZ. 126. p. *Colonus integrae sessionis solvit capeciam 1...* Sókút, LRZ. 104. p.

kepe buza *kepe-búza* j. fn. Egy kepe (4 kereszt) búza, melyet a jobbágy dézmálat előtt magának bevihetett. *Kepe buzat szabad be hozni az kössegnece dezma elöt maganac...* Szentés, LRZ. 141. p. L. még: takarodo kepe.

kepe tiuk *kepe-tyúk* j. fn. Aratás idején a terménnyel egy időben adott egy-egy tyúk, eredetileg dézma váltságként. *Kepe tiukotis adnac.* Kohány, LRZ. 97. p.

kereszt *kereszt* fn. Kérés élet számítási egysége. Az *keresztben 16 kéve vagion.* Bély, LRZ. 157. p. ... *ki egy rakás búzát, ki tíz köblöt adott.* Korlátfalva, LRA. Az *ki az Pastornac gelima 1. az Mesternece 8 kévét.* Kisfalud, LRZ. 121. p.

keresztyn pénz *keresztyn-péncz* j. fn. Keresztyn rabok kiváltására szedett adó. ... *keresztyn penznek octavaja.* Szalonna, LRB. 195. p.

kerítés ~ fn. Jobbágyok munkával való szolgálatának egyik módja, rét, gyümölcsös és veteményes kert megóvására. *Vagyon az kender földek mellett egy veteményes kert...* *kerítése az auditoroke.* Alacska, LRB. 307. p.

keve *kéve* fn. Szalmás élet számítási egysége. *Egez Ekes migh teöbben voltak tiz kevet adott...* (Rima-) Szécs, LRB. 21. p. Az *ki maga ekejével szant, fizet egy kalongia buzat, manipulos 30...* Horváti, LRZ. 204. p.

kezkenő ~ fn. Menyasszony által esketési stóla fejében adott kendő. Az *itt valo menyasszony eskutestöl egy kendövel tartozic...* Agárd, LRZ. 156. p. ... *eg' kalacz, eg' kendeö.* Szilas, LRA.

két dezma *két-dézma* j. fn. Ezekből *két dezma jaar, az az tized —s— kilenczed...* Nagytoronya, LRZ. 30. p. ... *vagion egy nagy szél mező...* ebből *két dezma jaar.* Pelejte, LRZ. 87. p. L. még: *ötöd és quinta.*

kila ~ fn. Szemes termény mértékegysége, általában a mérő, v. köből mértékkel azonos, a pozsonyi mérő kb. 62,5 l. *Minden külön kenyeres ember ket kila buza...* Noszvaj, LRB. 142. p.

kilenced *kilenced* fn. Kilenced dézma, a második dézma, egyszer dézmált termés dézmája. Az *mely földből az földes Urnac kilencedet adnac...* Tolcsva, LRZ. 19. p. L. még: *nona.*

kis kötel *kis-kötel* L. kötel

koma pénz *koma-péncz* j. fn. A keresztelőben a komák által a predikátor, mester, harangozó vagy bábaasszony részére adott pénz. ... *az koma penzből jarjon neki minden giermektöl egi egi poltura.* Szikszó, LRB. 74. p.

köblös ~ L. kötel

köböl ~ L. icze

köböl, keőbeöl *köböl* fn. Szemes termény ürmértéke. ... *most az Cassai köböllel: de Apacza Janos hiti utan vallia, hogy régen az itt valo köböllel attac.* Újhely, LRZ. 33. p. ... *ket Miskoltzi köböl buza vetes...* Nyék, LRB. 162. p. *Pelseőczi egy keőbeöl buza megien bele.* Jósmafő, LRB. 95. p. *Minden Jobbagi fel fel keőbeöl buzat ad.* (Rosnait). Páskaháza, LRB. 45. p. ... *ha azt nem adhattya tehat egy Szepsi köböl buzát ad.* Kupa, LRB. 192. p. ... *az kinec haaz*

helie vagion... Szetsi egy köből gabonával tartozic... Nagyrozvágy, LRZ. 161. p. Egi Szikszai köből ala haromszor szantiak... Lak, LRB. 82. p. Egez heljes ember fel fel Zombathi köbeöl buzat ad. Jánosi, LRB. 28. p.

köböl bor *köböl-bor* L. cubulare

kötél ~ fn. Területmérték, általában 1400 négyszögöl. ... *Szenh Miklos földé ket fel kötel. Szikszó, LRB. 1. p. ... Kolbasa felé egy hoszu kötel ... két mező-beli kötel őszve vagion szantva ... Nagyazar, LRZ. 85. p. Az kis kötelenis vagon egy ... Izsép, LRZ. 89. p. Három nagy kötel kilenc köblös ... Szína, LRA.*

kupa ~ fn. Változó nagyságú ivóedény, mint folyadék űrmérték. ... *egy tál étec jo akarathol, es egy kupa löre. Bodrogkeresztúr, LRZ. 10. p.*

lépés ~ fn. Hosszmérték. *Vagion két szőlő. Eggic... kinec az allia 58 közönseges lépés, az közepi 40. Kisfalud, LRZ. 200. p.*

libera mensa — L. asztal tartas

lingva — lat. fn. Marha nyelv, mint mézárszékből való állandó haszonvétel. *Mezárszekbeöl az lingva. (Rima-) Szécs, LRB. 21. p. Vagion egi Meszarszék, meljből minden marha nyelve az primarius Pastore. Liszka, LRZ. 11. p.*

lizkai szapu *lizskai-szapu* L. szapu

magyari taller *magyar-tallér* j. fn. Pénzegység. ... *két száz Magyar tallerokon váltotta vissza. Visnyó, LRB. 303. p.*

manipulus — L. keve

marha nyelv L. lingva

máriás *máriás* fn. Máriás tallér. ... *a kinek szölője nintsen egy egy mariast ... (fizet). Kistokaj, LRB. 263. p.*

masa mázsa fn. Súly mértékegység, a régi mázsa 56 kg volt. ... *az kinek akarta arendalta, fel masa faggiuban eztendeigh... Szikszó, LRB. 2. p.*

meh valtság *méh-váltás* j. fn. Méh rajból való dézma pénzbeli megváltási összege. Szalonna, LRB. 195. p.

mertek, mérce *mérték, mérce* fn. Szemes termény űrmértéke, nagysága változó. *Egez helies egi mertek vel szapu buzat. Tornalja, LRB. 48. p. ... minden Jobbagy ad egy egy Rosnaj Mertek buzat ... Berzété, LRB. 93. p. Jobbagy és zsellér három mérce búzát ad. Vilmány, LRA.*

mezei boglia *mezei-boglya* L. boglia

mérce L. mertek

mi, mw *mívelés, munka* fn. Munkával való szolgálat, servitium. ... *minden ember egy egy napi mivel tartozik az az den 14. Bodrogkeresztúr, LRZ. 7. p. Ezen kivől egy egy napi mw ... Kisfalud, LRZ. 9. p.*

miskolci icze *miskolci-icce* L. icze

miskoltzi köböl *miskolci-köböl* L. köböl

miskolci szapu *miskolci-szapu* L. szapu

munera — lat. fn. Ünnepi ajándék, itt: a három fő ünnepre adott 1—1 tyúk. *Vagion egy szőlő, kiből quinta jarna et Munera. Ladmóc, LRZ. 115. p. L. még: három fő innepec ajandeka.*

nagy hold *nagy-hold* L. hold

nagy kötel *nagy-kötél* L. kötel

nasz penz *nász-pénz* j. fn. A násznép tagjai által esketéskor a predikátornak

fizetett 1—1 pénz. *Eskwtestől nasz penz*. Kisbári, LRZ. 118. p. Perbenyik, LRZ. 159. p.

negyed L. véka

négel, negely — fn. Folyadék űrmérték. *Két négel sert... az két udvarbeli nemessektől*. Vehéc, LRZ. 108. p. *Egy negely ser a templom hajazása alkalmával*. Újvár, LRA.

niargalo zab *nyargaló-zab* j. fn. Jobbágyok által terméseredmény arányában utiátalányként adott zab... *kit niargalo zabnak hinak...* Debréte, LRA.

nona — lat. fn. Kilenced dézma, vagy második dézma, mert a teljes termésből másodsor vett tized tk. kilenced. ... *az Nonához penig semmi közti nints*. Nagytoronya, LRZ. 30. p.

notariaert *notáriáért* fn. h. Jegyzői teendők ellátásáért az iskolamesternek fizetett összeg. *Az Mester Notariaert mikor szolgál ado szedesben, etel ital jar az birotul...* Aszaló, LRB. 73. p.

nundinale — lat. fn. Vásárok alkalmával a rektor részére fizetett összeg. *Nundinale a singulis duo denarii*. Varannó, LRZ. 112. p.

nyolcad L. octava

obolus — lat. fn. Fillér, értéke $\frac{1}{2}$ dénár. *Sabbathale, a singulis, obolus solvitur*, Varannó, LRZ. 112. p.

octava — lat. fn. Nyolcad, a fejedelem, vagy király dézmájának nyolcadrésze. *Az kiralebol borbol, buzabol, baranybol, Octava jár*. Tolcsva, LRZ. 19. p. *Biro Istvan az Istvan völgyen levő szőlejet... dezmallya nolczadara... ez mellett Boros János szőleje az is nolczados*. (Szin-) Petri, LRB. 206. p.

offertorium — lat. fn. Áldozati pénz a résztvevőktől, szolgák és szolgálók kivételével. *Offertorium tempore administrationis Coenae Dominicae pro arbitrio Utentis datur*. Szalonna, LRB. 195. p. *Az offertorjum szabados legyen, az ki akar adni adgion...* Szikszó, LRB. 2. p.

öreg hold *öreg-hold* L. hold

öreg icze *öreg-icce* L. budai icce

örökséglevéltől ~ Örökséglevél írás munkadíja az iskolamester számára. Körtvélyes, LRA.

ötöd ~ fn. Ötöd dézma, vagy quinta, az össztermés ötödrésze, mely a két dézma, a decima és nona együttes joga alapján illetve a javadalmast. *Vagyon egy szanto föld... az ki be vettette ötödöt adot belőle*. Szikszó, LRB. 4. p. *Egyhaz földes vagion, melynek ötödel az falu...* Parasznya, LRB. 11. p. ... *anni feöldei vannak, menni egy hazas embernek, ha mas veti be quintával tartozik*. Edelény, LRB. 96. p.

paedagogium — lat. fn. Iskolamesternek nemes udvarban való házitanítóskodása. *A mester az Udvarban lakik paedagogiumon*. Alsókéked, LRA.

pataki icze *pataki-icce* L. icze

pataki szapu ~ L. szapu

pelseőci keőbeöl *pelsőci-kőből* L. kőből

penna keve *penna-kéve* j. fn. Búza dézmáláskor a rektornak, mint a dézmás irnokának dézmát adónként adott 1—1 kéve. ... *penna keve eöve*. Onod, LRB. 61. p. *Minden szanto ember buza dezmakor penna kevevel tartozik egy kevevel*. Aszaló, LRB. 73. p.

penz pénz L. denar

pint — fn. Folyadék űrmérték. *Valakinek az it valo hegien szöleje vagion, az mesternek ad egi Szecsi Pint bort: ./ k t iccét. Sz cskereszt r, LRZ. 81. p. ... egy pint Vay, akar m z legyen. Tiszanána, LRB. 130. p.*

poltura — fn. Pénzegység, értéke f l garas, ill. másfél dénár. *Minden  gytul Nyolcz poltura. Szederk ny, LRB. 173. p.*

pro calceis — lat. fn. h. Sarup nz, tk. idegenek számára megszabott esketési st la. *Si fuerit ex alio pago denarios 40 pro calceis dare tenetur. Poly nka, LRZ. 103. p. Pro Copulatione tot nummos dant quot unus Calceus emitur. Szacsur, LRZ. 105. p.*

proventus — lat. fn. J vedelem, k l nf le p nz  s természetbeni j vedelem, t bbnyire az ingatlanok haszn nak kivételével. *... az kinek szep eggyezessel ilyen proventust rendeltünk. Igrici, LRB. 168. p.*

quarta — L. sedecima

quinta — L.  t d

rakás L. kereszt

reu, r v vam r v, r v-v m fn. *Az reu szombaton napestig a predik tor . Tokaj, LRA. Az Szombati R v Vam 24 or ig ... Ken zlj , LRZ. 180. p.*

rosnai k b el rozsn y i-k b l L. k b l

rosnai mertek rozsn y i-m rt k L. mertek

rosnai szapu rozsn y i-szapu L. szapu

sabbathale — lat. fn. 1. Malom szombat napi v m jövedelme *Az Ar dai ma-lombol, Lorantffi Uram rendeles b l Sabbathale a duabus rotis. Ardó, LRZ. 30. p. 2. sabbathale v. sabbathalis. Gyermekek tanításától hetenként szombat napon fizetett készpénz, vagy természetbeni. Sabbathale, a singulis, obolus solvitur. Varannó, LRZ. 112. p. Gyermekek tanításától egy-egy pénz, vagy cip , vagy valami sabbathalis. Ismeretlen nevű ab ujji helység, LRA.*

sarlo penz sarló-pénz j. fn. Készpénz fizetési kötelezettség azok részéről, akiknek vet s k nincs. *Sarlo penz Buza dezma idejen. Laszt c, LRZ. 45. p. Akinek vetése nincs, sarlo penzel tartozik, annyival, amennyit egy aratónak adnak, ti. arató napszámba. Fony, LRA.*

saytar sajt r fn. Bizonytalan nagyságú,  rm rt kk nt is használt edény, kb. a desa huszadrésze. (Sajó-) Szeged, LRB. 275. p.

s k zsák fn. Itt szemes termény mértékegységeként. *... hat s k buza vetes maga magvaival ... Palkonya, LRB. 174. p.*

sing — fn. Hosszmérték, nagysága 0,62 m. *E zvegi Azonj egi hajtvan vaznot, az az egi singet s egi fertalt ... Balog, LRB. 30. p. A hajtvan egyenlő: 0,622 m és 0,155 m (egy fertal), összesen 0,777 m, azaz egy r f.*

szeker szekér fn. Itt t rfogatm rt kk nt. *... ha nincs marhaja, hajon hozzon edgj szeker f t. Viss, LRZ. 181. p.*

sz tsi icze sz csi-icce L. icze

szecsi pint sz csi-pint L. pint

szetsi k b l sz csi-k b l L. k b l

szetsi szapu sz csi-szapu L. szapu

sedecima — lat. fn. A fejedelem dézmája octav j nak a fele, az az a quarta quart ja, tehát tizenhatadr sz. *Decimabol sedecima, az eleott quarta volt az*

utan octavava valtozott, most sedecima. Málé, LRB. 20. p. *Ex decimis Sedecima olim, jam recens octava, ex Constitutione Botskaiana.* Alsókálósa, LRB. 228. p.
szapu ~ fn. Szemes termény űrmértéke. Az *ki maga ekejével szaant, egy szapu buzat aad falu szapujaval.* Vámosújfalú, LRZ. 16. p. *Cassai keöbleött id est Josvai ket szaput.* Lökösháza, LRB. 48. p. *Cassai eött szapu buza megyen bele.* Jósvaló, LRB. 95. p. ... *harom szapu buzat aad Lizkait* ... Liszka, LRZ. 14. p. ... *az Al szer adott egy egy Miskolczi tetes szapu buzat.* Boldva, LRB. 60. p. ... *harom szapu buzat fizetnec, az Pataki szapuvál.* Zsadány, LRZ. 227. p. ... *tartoznak esztendőnként fizetni ötven Rosnai szapu buzat.* Kaza, LRB. 43. p. *Minden kwlön kenieres* ... 3 *Szetsi szapu buzat* ... Luka, LRZ. 166. p. *Minden hazas ember* ... *egy Szikszai szapu buzat ad* ... Poroszló, LRB. 125. p. *Fel helies* ... *egi egi Zombathi szapu buzat.* Jánosi, LRB. 28. p.

Sz(ent) Geörgy adaja *Szent György adója* j. fn. Szent György napján (ápr. 24.) esedékes földesúri készpénz adó. Szentpéter, LRB. 100. p. L. még: boldog' Azzony adaia.

Szent Janos tiukja *Szent János tyúkjá* j. fn. Tyúk, melyet Szent János napkor (jún. 24.) fizetett minden házas (házzal bíró) ember a predikátornak. ... *minden hazas ember egy Tiukkal tartozic, Szent Janos tiukjanac hijac* ... Patak, LRZ. 29. p.

Szent Mihály adoja *Szent Mihály adója* j. fn. Eredetileg Szent Mihály napján (szept. 29.) esedékes, jobbágy helyek után megállapított, helységenként változó összegű készpénz kötelezettség a földesúrral szemben, másként „úr adaja”. *Az Szent Mihály adoja egy heltől ha harman laknac raitais negyven penz.* Nagytoronya, LRZ. 30. p.

Szent Mihály napba .. egy tiuk *Szent Mihály napi tyúk.* Minden ember *Szent Mihály napba* ... *egy egy tiukot aad.* Borsi, LRZ. 37. p.

szepsi köböl *szepsi-köböl* L. köböl

szer tik *szer-tyúk* j. fn. Tyúk, amelyet jobbágy helyek után dézmáláskor adtak a dézmásnak. Lucska, LRA.

szikszai köböl L. szapu

szikszai szapu L. köböl

takarodo kepe *takarodó-kepe* j. fn. Egy kepe (4 kereszt), melyet az úgynevezett derék dézmálat előtt minden jobbágy bevihetett magának. Abaújvár, LRA. L. még: derek dezmalat.

tanuvallatás beírása L. improtocolatio

temeteo penz *temető-pénz* L. halot penz

tized ~ fn. *Minden feöld termesenek az mit keuebe keötnek tizede jar. Az mit keueben nem keötnek* ... *az menyre az tizedet megh aranyozhattyak annyit adnak.* Berzéte, LRB. 91. p. ... *es valamit sarloval szoktac le aratni Tized jar.* Újlak, LRZ. 122. p.

tized diszno *tized-disznó* j. fn. Disznó, melyet tized dézmként vettek ki az állatállományból. *Mikor tized diszno vagyon az köz kosarban, abbol eggiet adnac ugian joot.* Imreg, LRZ. 133. p.

tized váltság L. valczag

tizednek tizede ~ j. fn. A földesúri tizedből javadalomként kiadott tized, azaz

az össztermés százada. Az *Ur Majorsagabol tized jar. Mostan immar az földeket az Jobbagiok birjak, s az tizednek tizede.* Pelsóc. LRB. 44. p.

toltsvai icze *tolcsvai-icze* L. icze

torban lakas, torka lakas *torban-lakás, torka-lakás.* Temetési stóla helyett a halotti torban való részvétel, elégségig való ellátás. *Temetesteöl Torka lakas.* Kondó, LRB. 11. p. *Temetesteöl, Torban lakas.* Bánhorvát, LRB. 16. p.

ur adaja *úr-adója* j. fn. A földesúrnak készpénzben teljesített három adó, Sz. Mihály, Sz. György és Boldogasszony adója. Vizsoly, LRA.

valczag válttság fn. Tizedválttság, a tized pénzbeli megváltása. *Minden tiz ray-nak edgyke . . . ha tiz szam ninczen, ket penz az valczag.* Berzété, LRB. 92. p. Szopó malacok után, ha tíz nincs, minden darabtól 2—2 pénz *váló pénz* jár. Udvarnok, LRA. Juh és kecske után tizedet, vagy *váltó pénzt* adnak. Lucska, LRA. Prini István *tized válttságba* ad kilenc köből rozst. Nagyida, LRA.

váló pénz, váltó pénz L. valczag

verő ártány *verő-ártány* j. fn. Levágható sertés, javadalomként. . . *egy verő artanyra fl 2.* Nemesbikk, LRB. 170. p. . . *verő disznó . . .* Szerencs, LRA.

verő disznó L. verő ártány

verő marha *verő-marha* j. fn. Levágásra alkalmas szarvasmarha, vágó marha, javadalomként. (Hernád-)Szentandrás, LRA.

véka ~ fn. Szemes termény úrmértéke. *Minden Jobbagy es Sellier mas fél fél véka buzaval tartozic.* Kisrosvágy, LRZ. 215. p. *Az chötört egy vékát téssen.* Nagygéres, LRZ. 139. p. . . *minden ember aad az Mesterneec keét negyed vagy eg chötört buzat.* Kisújlak, LRZ. 136. p.

zaraz vam *száraz-vám* j. fn. Közúti áruforgalom után szedett vám összeg, ellentétben a vízi átkelőhelyen szedett rév-vámmal, vagy híd-vámmal. *Zaraz vambol decima.* (Rima-)Szécs. LRB. 21. p.

zombathi keöbeöl *szombati-köből* L. köből

zombathi szapu *szombati-szapu* L. szapu

Román János

BORSODI REFORMÁTUS TEMPLOMOK RÉGI SZŐNYEGEI

Közismert dolog, hogy a XVII—XVIII. századbeli magyar hímzések, ötvösmesterek remekei, habán fazekasok készítményei Észak-Magyarország területén leginkább a református templomokban maradtak fenn. Az egyházi célt szolgáló felszereléseknek — terítők, kelyhek, poharak, tányérok, kannák, körsők — nemcsak egyházművészeti értékük van, hanem ezek a tárgyak a maguk korának jelentős művelődéstörténeti emlékei is.

Az elmúlt századok e becses iparművészeti darabjait sok helyen még ma is használják a református templomokban, egy részük azonban múzeumokba került. Tehát valamilyen formában fennmaradtak az utókor számára. A templomi szőnyegekkel, melyek a XVII—XVIII. század folyamán a különböző felszerelésekkel együtt képezték az eklézsiák ingó vagyonát, sajnos nem ez a helyzet. A legtöbb szőnyeg, szőszék- és úrasztala takaró nyomát ma már csak az egyházközségek inventáriumában, összeírásaiban találhatjuk meg [1]. E leltárakból, elsősorban az egyházlátogatási jegyzőkönyvek adataiból az tűnik ki, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megyék területén a XVII—XVIII. században alig volt olyan református templom, amelyben ne lett volna egy-két szőnyeg az úrasztalán vagy a katedrán [2].

Több mint kétszáz gyülekezet leltárát vizsgáltam meg, és a különböző évekből származó összeírásokban 147 templomban 247 szőnyeget találtam [3]. A leírások legtöbb esetben szűkszavúan említik a szőnyeget. Például: „egy szőnyeg a kathedrán” (Átány, 1665), „két „szőnyeg, egyik az asztalon, másik a prédikáló széken, majd egy formájú” (Maklár, 1665), „szőnyeg három” (Aszaló, 1711), „prédikáló széken szőnyeg” (Bánhorvát, 1711), „catedra, asztal szőnyeggel borítva” (Bód, 1799), „egy szőnyeg a cathedrara való” (Újcsanáros, 1711), „két szőnyeg a festett asztalon” (Borzova, 1801). A leírások nem adnak tájékoztatást az anyagról, színről, fajtáról, így lehetetlen megállapítani, hogy az illető szőnyeg magyar vagy külföldi készítmény volt-e? Hasonló a helyzet a „szép szőnyeg” (Ond, 1806), „Egy régi forma szőnyeg” (Görgő, 1801), „egy még javába való szőnyeg” (Örös, 1806), „vékony szőnyeg” (Csiz, 1735; Emőd, 1735; Felsővály, 1735) megjelöléssel leltárba vett darabokkal.

A szőnyegek anyagát illetően néha valamivel többet mondanak az összeírások: „veres angliai posztó szőnyeg” (Serke, 1755), „posztó szőnyeg” (Alsókemence, 1799), „asztalra való fél selymes szőnyeg” (Kassa, 1799), „egy igen ritka készületű veress bársony szőnyeg” (Örös, 1782), „egy stráfos pamut szőnyeg” (Ond, 1806), „egy veres bársony szőnyeg” (Sátoraljaújhely, 1782),

„egy búzavirág szín selyem rojtos *posztó szőnyeg*” (Sárospatak, 1806), „egy zöld *posztó szőnyeg*” (Szinye, 1799). A nemesbikki eklézsia egyik posztó szőnyege különösen szép lehetett. Az 1736-ból való összeírásban ezt olvashatjuk róla: „*kék rása szőnyeg* a prédikáló széken, mindenféle gyümölcscsel és annak formájával megékesített, veres bagariával bélett és rojtos.”

Mai értelemben véve az eddig említett szőnyegek inkább takaróknak nevezhetők. A posztóból, bársonyból, selyemből készített takarók mintegy átmenetet képeznek az úrasztali terítők és a szőnyegek között. Aránylag vékony, de tartós anyaguk miatt szószékre, úrasztalára állandó használatra kiválóan megfeleltek. A finomabb minőségű batiszt, len- és kendervászon terítőket ugyanis csak ünnepélyes alkalommal — úrvacsora-osztáskor — használták a református templomokban. Hogy mennyire kímélték, vigyáztak a terítőkre és egyúttal milyen általános volt a szőnyegek használata ezelőtt 200—300 évvel, bizonyítja a beszteri eklézsia 1799-ből származó összeírásában szereplő bejegyzés: „Az Úr asztala krakkai gyólts abrosszal bé vonva, mellynek helyében hogy szőnyeget szeretnének, ajánlatott”.

Néhány esetben a szőnyegek vagy takarókat színük alapján különböztették meg, illetve jegyezték fel a leltárakba. Az egyszerű színmegjelölések alapján nehéz eldönteni, hogy milyen fajtájú textiliák voltak a „*zöld*” (Alsóherecki, 1806), „*tobák szín posztó szőnyeg*” (Alsókemence, 1799), „*rojtos zöld*” (Szinye, 1799), „*veres csíkos*” (Ároktó 1754) jelzővel ellátott szószék és úrasztali takarók. Valószínű, hogy ezek is bársonyból, gyapjúból vagy posztóból készült darabok lehettek, a szimpla színek erre engednek következtetni:

Külön csoportot alkotnak a „*tarka*” elnevezésű szőnyegek: „*egy tarka szőnyeg* a prédikáló széken” (Noszvaj, 1665), „*két szőnyeg, egyik tarka, másik kék*” (Pelsőc, 1668), „*egy duffla veres tarkás szőnyeg*” (Szendrő, 1711), „*egy veress tarkájú szőnyeg*” (Királyhelme, 1782), „*egy gyenge tarka szőnyeg*” (Mezőnagymihály, 1736), „*egy veres tarka asztalra való szőnyeg*” (Kassa, 1799), „*két régi tarka szőnyeg*” (Körtvélyes, 1801), „*egy tarka sikos szőr szőnyeg*” (Szilice, 1801), „*egy tarka szőnyeg*” (Alsóvadász, 1803).

A tarka szőnyegek mellett találunk egyszerű, úgyn. „közönséges” szőnyegek is: „*egy közönséges szőnyeg*” (Rimaszécs, 1665), „*a prédikátor székén egy közönséges szőnyeg*” (Rimaszombat, 1665), „*egy közönséges szőnyeg*” (Uzapanyit, 1665), „*egy közönséges szőnyeg*” (Zsip, 1735).

Véleményem szerint a „*tarka*” és a „közönséges” jelzővel ellátott szőnyegek azonosak a XVII—XVIII. században általánosan használt, *kilim* néven ismeretes szőnyegfajtaival. Ezek a kisázsiai eredetű, Anatóliában és Kaukázusban készített szőnyegek a kereskedelem révén Erdélyben és az északmagyarországi részekén egyaránt elterjedtek. Alátámasztja véleményemet Bethlen Gábor 1627-ben kiadott limitatioja, melyben a török, görög és zsidó kereskedők által behozott szőnyegek közül „Egy jó Török Karpitot, kit Kilimnak hiynak, nagyot vereset, hat forinton, Tarkát öt forinton. Valamivel kissebbet négy forinton. Közönségest három forinton” lehetett eladni, illetve venni [4].

Amint látjuk, az árszabályzatban *veres szőnyeg* is szerepel. Ilyen szőnyeg

szintén volt a borsodi református templomokban. Az említett „veres tarka” szőnyegek mellett volt még „egy veresses szőnyeg” (Mezőkeresztes, 1665), „egy veress szőnyeg” (Hubó, 1711), „egy veres szőnyeg” (Zemplénagárd, 1806) a most felsorolt egyházközségekben.

A kilim szőnyegek anyaga gyapjú, régi elnevezéssel élve: *szőr* volt. Talán nem tévedek, ha ugyancsak kilimnek tartom azokat a szőnyegeteket, amelyek ilyen meghatározással vannak feljegyezve a leltárakba: „két veszzsös *szőr szőnyeg*” (Harmac, 1735), „egy katedrára való négy nyüstös *szőrből szőtt szőnyeg*” (Alsódobza, 1806), „egy *szőr szőnyeg* az asztalon” (Révleányvár, 1806), „egy kék *szőr szőnyeg*” (Szendrő, 1711). Hasonlóképpen a kilimek csoportjába sorolom a *kalamajka* elnevezésű szőnyegeteket is. Bodrogolasziban két ilyen szőnyeget találtak az egyházlátogatók: „Az Úr asztala *szőr, veres csikos kalamajkával* van bé boritva, kő katedra hasonló *kalamajkával* van bé teritve”. (1806) [5].

A kilim szőnyegek Bethlen Gábor limitatiojában *kárpit* néven is előfordulnak. Ebből arra következtettek, hogy az otrokocsi egyházközség 1668-as összeírásában feljegyzett „egy prédikáló székre való *kárpit*” szintén kilim szőnyeg volt. Hasonló vélekedéssel vagyok a Szilicén 1669-ben feljegyzett „*virágos szőnyeg*”-ről. A kilim szőnyegek geometrikus díszítményei mellett gyakori a virágos, leveles ornamentika, tehát érthető a szőnyegre alkalmazott „*virágos*” jelző.

A kilim szőnyegek nagy részét keskeny szövőszéken szőtték, amiket ebben a formában függőnyszárnynak, faliszőnyegnek lehetett használni. Két azonos díszű szárny összevarrásából állott elő a szőnyeg [6]. Ebből következik, hogy a borsodi református templomok ingóságai között szereplő „*dufla*”, „*dupla*”, „*duffla*”, „*duplás*” jelzővel ellátott szőnyegek valószínű szintén kisázsiai kilimek voltak. Több eklézsia leltárában találtam ilyen elnevezésű szőnyeget: „*két szőnyeg, egyik dufla*” (Bükkzsérc, 1711), „*prédikáló széken dufla szőnyeg*” (Jósvafő, 1711), „*egy dupla szőnyeg*” (Szin, 1711), „*egy duffla szőnyeg*” (Szinpetri, 1711), „*szőnyeg kettő, egyik duffla*” (Szögliget, 1711), „*két duffla szőnyeg*” (Szuha, 1711), „*egy duplás szőnyeg*” (Szőlőszárd, 1711). Ha még ehhez hozzáveszem a bővebb meghatározással feljegyzett két szendrői szőnyeget: „*egy dufla veres tarkás szőnyeg, egy duffla tarkás szőnyeg az Úr asztalán és a prédikátor székin*” (1711), akkor szinte bizonyosra vehető, hogy a felsorolt szőnyegek kivétel nélkül kilimek voltak.

A történeti hűség kedvéért megemlítem, hogy a kilimeket nemcsak összevarrott alakban használták egyes gyülekezetek. Szószéktakarónak fél formájukban is nagyon jól megfeleleltek. Semjén leltárában így szerepel: „*katédrán vagon egy fél viseltes szőnyeg*”. (1806).

Nem mertem volna a „*tarka*”, „*közönséges*”, „*virágos*”, „*szőr*”, „*veres*”, „*kalamajka*”, „*kárpit*”, „*dupla*” néven említett szőnyeget azonosítani a kilimekkel, ha nem bukkantam volna rá magára az eredeti elnevezésre. Ez a meghatározás Erdélyben közismert volt a XVII—XVIII. században, sőt a kisázsiai kilimek mintájára Erdélyben is készítettek hasonló szőnyegeteket, de ezeket „*székely kilim*” névvel különböztették meg a Keletről behozott darabokból. Szabó T. Attila az erdélyi festékes szőnyegekről szóló tanulmányá-

ban megállapítja, hogy a székely kilimek meglehetősen ritkák voltak, ezért az a két „kilim” névvel jelölt szőnyeg, amelyet eléggé korai időből találtam, minden valószínűség szerint kisázsiai eredetű volt. A sajkóczai eklézsia ingó vagyonának leírásában, 1711-ből származik az egyik adatunk: „a prédikáló széken egy szőnyeg, az Ur asztalán egy *kilin*”. Zubogyon ugyancsak 1711-ben „egy szőnyeg és egy *kilin*” volt az egyházközség tulajdonában. Szabó T. Attila közlése szerint a „kilim”, „kelim”, „kilin”, „kirim” elnevezést Erdélyben a székely „festékesekre” is alkalmazták vagylagos meghatározásként. Ennek alapján feltételezem, hogy a kisázsiai eredetű kilim szőnyegek csoportjába sorolt „tarka”, „közönséges”, „virágos”, „szőr”, „veres”, „kalamajka”, „kárpit”, „dupla” elnevezésű szőnyegek között székely „festékesek” is lehettek. Annál is inkább, mert a festékes szőnyegek színe, anyaga, funkciója megegyezett a kilimekével. A székely festékeseket „asztalra, falra, ágyra, prédikáló székre, illetőleg papi, meg mesteri éneklő székre szállítás, ékítés célzatával alkalmazták” — mondja Szabó T. Attila [7].

Az említett szerző kitűnő tanulmánya bő adatolással ismerteti a „kecse” elnevezésű szőnyegeket. „Hajlandó vagyok azt hinni — írja —, hogy a „kecse” a kilimnek erdélyi, székely, illetőleg — mivel a név a székelységen kívül is előfordul — az erdélyi közmagyar neve, illetve névváltozata lehetett” [8]. Szabó T. Attila bizonytalanságát nem tudom ugyan eloszlatni adataimmal, amelyeket a XVII—XVIII. századból a „kecsére” vonatkozólag találtam, megállapítását azonban e szőnyegfajta elterjedésére vonatkozólag kiegészítem, mert a „kecse” néven ismert szőnyegféleség Erdélyen kívül is előfordult. A Gömör megyei Jánosi eklézsia inventáriuma ilyen formában említi: „két szőnyeg, egy *kecse*” (1665). Az 1668-ban ugyanitt felvett leltár már nem tesz különbséget szőnyeg és „kecse” között, hanem egyszerűen „három szőnyeg”-ről beszél. Hernádnémeti 1754-ből való leltárában így szerepel: „két *ketse*, vagy közönséges szőnyeg”. Tiszakesziben 1756-ban viszont latin nyelven jegyezték fel: „una mappa, *ketse* szőnyeg, dici solita”. Az edelényi egyházközség 1757-ből származó összeírásában szintén „*ketse* szőnyeg” olvasható.

Bethlen Gábor idézett árszabályzatának egyik kitétele ad felvilágosítást a „velentse” névvel megjelölt szőnyegre vonatkozólag. Feleden 1665-ben az egyházlátogatók számba véve az ingóságokat, a többi között ezt írják: „a prédikáló széken vagyon egy veres *velentse*”. A limitatióban levő adat egyértelműleg utal arra, hogy a „velentse” és a „kecse” ugyanannak a szőnyegféleségnek két különböző névváltozata. Az árszabályzat ugyanis ezt mondja: „Egy jó öreg dupla Veleczét, kit Ketsének hínak, hét forint” az ára [9]. A Nyelvtörténeti Szótár „velencez” címszava alatt már többféle jelentéssel fordul elő ez a szó: pokróc, lasnak, barchent, egy esetben pedig falra való vékony szőnyeg értelemben. Ha azonban már a „kecse”-ről megállapítottam, hogy ez kilim szőnyeg volt, akkor a „velentsé”-t is kilimnek kell tartanom.

A „kecse”, „velentse” elnevezésű szőnyegek mivoltát, illetve azonosságát sikerült tisztáznom. Első pillanatban bizonytalanságban voltam azonban a „terczella” néven említett úrasztali takarókkal kapcsolatban. Az 1806-os egyházlátogatási jegyzőkönyv a mádi református eklézsia abroszai és kendői között kétszer is említi ezt a textiliát: „egy gyöngy szín *Terczella*, vagy sző-

nyeg, gazdag arany munkával” — „két selyem *Terczella* gazdag aranyozással. Mindkettő néhai tekintetes Tolnai úr hitvesének, tktes Mezőssy Sára asszonynak ajándéka”. A Nyelvtörténeti Szótár nem ismeri a „terczella” szót, Radvánszky műve azonban nagyon sok 17. századbeli adatot sorol fel ezzel a használatból teljesen kiment szóval kapcsolatban [10]. Nem „terczella” kifejezéssel ugyan, de a „terczenella szoknya”, „terczenella nyári kis suba”, „terczalanna kesztyű”, „terczanalla köntös”, „terczenella előkötő”, terczenella paplan”, „tarczolán kelme” nevű textíliák jelzői azonosak a „terczella” szóval. Radvánszky szerint „a tarczolán a legnehezebb fajta selyem kelme, mely háromszorosan sodrott selyemszálakból többnyire virágosra szövettet. A virágok leginkább arany fonállal alakítottak” [11]. Bethlen Gábor *Limitatio*jában viszont ez olvasható: „három színű, avagy egészen igen jó Terczenellának singit három forinton” árusították Erdélyben és a Partiumban [12]. A szó etimológiája is arra enged következtetni, hogy a „terczella” inkább valamilyen három színű, esetleg színjátászo anyagból készült kelme volt. Továbbmenve a terczella kifejezés meghatározásában feltételezem, hogy ez alatt a textiltermék alatt a XVII—XVIII. században „brokát”-ot értettek. Ezt az arany-, ezüst- és selyemszálakból készített szövetet csillogó anyaga miatt előszeretettel használták fel női- és férfiruhák varrására, és amint a mádi — de több más példa is mutatja —, szószerk vagy úrasztala befedésére. De elgondolkozottatott a terczella és a brokát anyag azonosságának kiderítésében az a tény is, hogy Bethlen Gábor árszabályzata felsorolja az összes XVII. században kereskedelmi forgalomban levő textíliákat, egyedül a brokátot nem említi. Márpedig a kisázsiai brokát ebben az időben általánosan ismert anyag volt. Végül a terczella és a brokát azonosságának megállapításában döntő érvnek tartom, hogy a mádi egyházközség 1806-ban felvett leltárában nem találtam ugyan brokát abroszt, viszont a sárospataki Református Múzeumba én magam hoztam be egy XVIII. századból származó rokokó stílusú brokát terítőt a mádi lelkészi hivatalból, ami minden kétség nélkül azonos a leltárban szereplő „gyöngy szín selyem Terczellá”-val. A gazdag aranyozást a bele- szótt aranyszínű fémszálak képezik. Hogy miért említik szőnyeg néven ezt a brokát abroszt a leltárban erre az a magyarázat, hogy a terítőt aránylag vastag anyaga miatt nem sorolhatták be a tizenegy darab patyolatból, két krakkai és egy recés abroszból álló úrasztali terítők közé. Megállapíthatjuk tehát a fenti érvek alapján, hogy a „terczella” és hasonló néven említett ruhaneműk, szőnyegek, terítők anyaga brokát volt [13].

Bővebb adatok hiányában nehéz eldönteni, hogy milyen szőnyeg vagy takaró lehetett az otrokocsi egyházközség 1735-ös leltárában szereplő *spanissi matéria*. Bár az eklézsia korábbi összeírásai csak szőnyegekről beszélnek, nem valószínű azonban, hogy ez a darab azonos lenne a szakirodalomban ismeretes, ritkán előforduló, különleges csomózású úgynevezett „spanyol szőnyeg”-gel. Mindenesetre valami vastagabb anyagú, gyapjából vagy selyemből készült takaró volt az otrokocsi „spanissi matéria” mert a szószerket borították le vele.

Szerencsére több szőnyeget fajta-megjelöléssel jegyeztek fel az egyházlátogatók az inventáriumokba. Ezek alapján még átfogóbb képet alkothatunk

magunknak a borsodi református templomok gazdag és változatos szőnyeg-emlékeiről. Mindjárt érdekesebbé és színesebbé válik a kép, ha tudjuk, hogy az eddig ismertetett szőnyegfélések mellett a XVII—XVIII. században „skárlát szőnyeg”, „persiai szőnyeg”, „török szőnyeg”, „phrygiai török szőnyeg”, „lengyel szőnyeg”, „olasz szőnyeg”, „rácz szőnyeg”, „sidó szőnyeg”, „görög szőnyeg”, „egyiptomi szőnyeg” volt az egyházközségek birtokában.

Nézzük sorjában ezeket a külföldi eredetű szőnyegfajtákat. A *skárlát* vagy *skárlát szőnyegek* alatt a régi magyar nyelvhasználatban a kisázsiai török szőnyeget értették. A rimaszombati egyházközség birtokában az 1665-ös összeírás adatai szerint két *skárlát szőnyeg* volt. Tállyán 1806-ban így jegyezték fel ezt a szőnyegfajtát: „egy *skárlát szőnyeg* mely a templomban levő asztalon szokott állani”.

A *persiai*, illetve perzsa szőnyegek egyik jelentős csoportját alkotják a keleti szőnyegek nagy családjának. A rimaszombati *persiai szőnyeg*-nek — amely ugyancsak az 1665-ös összeírásban szerepel — nem tudjuk közelebbi meghatározását adni, mert a perzsa szőnyegeknek többféle típusa van: vadász, állatalakos, vázás, növényi díszítményű szőnyeg. Tekintve, hogy a három szőnyegfajta már a maga korában is meglehetősen ritka volt, feltételezem, hogy a rimaszombati református templom szőnyege növényi díszítményes lehetett. A XVII. században ezt a szőnyegfajtát általánosan használták egyházi és világi célra egyaránt. Nagy a valószínűsége, hogy a „kilimekkel”, „velenczével”, „keczével” és több más szőnyegféléssel együtt — minden közelebbi meghatározás nélkül említett — szőnyegek, szintén perzsa eredetű, illetve keleti, növényornamentikás szőnyegek voltak.

A *lengyel tarka szőnyeg*, mely a perkupai egyházközség ingóságai között szerepel 1711-ben, semmiképpen nem lehet azonos a szakirodalomban „lengyel szőnyeg” néven ismeretes Perzsiában készített szőnyeggel, mert ez azoknak későbbi ragadványneve volt. Mint ahogy az úgynevezett „erdélyi szőnyeget” sem Erdélyben állították elő, hanem Keletről kerültek az erdélyi és a magyarországi részekre, hasonlóképpen a „lengyel szőnyegek” is Keletről, perzsa uralkodók ajándékeként jutottak el Lengyelországba. Nehezen lehet elképzelni, hogy királyi, fejedelmi tulajdonban levő, arannyal, ezüsttel átszőtt, különleges és drága szőnyeg egy kis falusi templom úrasztalára vagy szószékére kerüljön. Közelebb áll az igazsághoz, ha a perkupai „lengyel tarka szőnyeg” alatt valami egyszerűbb, kilim technikával készült szőnyeget értünk [14].

„Török” jelzővel ellátott szőnyeg nagyon sok gyülekezet leltárában található. Vegyük sorra ezeket az adatokat: „két *török szőnyeg*” (Alacska, 1735), „egy dupla *török szőnyeg* a cathedrán” (Beretke, 1735), „két *török szőnyeg*” (Emőd, 1735), „egy vastag *török szőnyeg*” (Felsővály, 1735), „egy *török dupla szőnyeg*” (Hernádszkaros, 1735), „egy *török szőnyeg*” (Igrici, 1736), „egy *török szőnyeg*” (Legyesbénye, 1806), „két *török szőnyeg*, az egyik ujj, 13 Rhénes forint ára” (Mezőkeresztes, 1736), „három *török szőnyeg*” (Poroszló, 1736), „egy *török szőnyeg*” (Sajóecseg, 1735), „egy *dupla török szőnyeg*, egy négy szegletű *rojtos török szőnyegekcske*” (Szikszó, 1736), „a prédikálló széken egy nagy *dupla török szőnyeg*, a paróchián egy régi *tarka török szőnyeg*”

Tiszadorogma, 1736), „egy török dupla szőnyeg” (Vadna, 1735), „egy török selyem szőnyeg” (Kázsmárk, 1757).

A felsorolt „török szőnyeg”-ek minden valószínűség szerint csomózott imaszőnyegek voltak, amelyekből a XVIII—XIX. század folyamán az egyre inkább növekvő igény miatt, sok került hazánkba. A „dupla” jelzővel ellátott szőnyegek kilimek voltak.

Bizonytalanságban vagyok a *phrygiai török ujj szőnyeg* névvel jelölt, a pelsőci eklézsia 1735-ös leltárában szereplő szőnyeg fajtáját illetően. Ezt az elnevezést nem ismeri a szakirodalom. Valószínű, hogy ez a szőnyeg különlegesebb díszítésű, de a perzsa szőnyegek nagy csoportjába tartozó darab lehetett.

Olasz szőnyeg elnevezést szintén nem ismer a szakirodalom. Talán a XVIII. század végén vagy a XIX. század elején a perzsa szőnyegek mintájára Olaszországban készített csomózott szőnyeg lehetett a tiszakarádi református templom úrasztalának takarója, amely az 1806-os összeírásban szerepel.

A sajlólászlófalvai, putnoki és a tarcali egyházközségek leltárai említik a *rác szőnyegek*et. Sajólászlófalván az 1735-ös összeírás szerint „egy sikos rác szőnyeg”, Putnokon ugyancsak 1735-ben „egy rác szőnyeg”, Tarcalon 1806-ban „egy rác szőnyeg” volt a templomi felszerelések között. Ezek a szőnyegek minden bizonnyal a kilimek csoportjába tartozó, úgynevezett „piroti szőnyeg”-ekkel azonosak, melyeket a balkáni népek leginkább növényindás ornamentikával dekoráltak.

Nem ismeri a szakirodalom a „sidó” és „görög” elnevezésű szőnyeget. 1736-ban az igríci egyházközség tulajdonában a már említett „török” és „két dupla szőnyegen” kívül volt még „egy gyenge sidó szőnyeg”. Tiszabábolnán ugyancsak 1736-ban ezt jegyezték fel az egyházlátogatók: „van egy sidó szőnyeg az Ur asztalán, a prédikátor székin is egy”.

„Görög szőnyeg”-ről a kondói és a nemesbikki eklézsia összeírásában olvashatunk. Az előbbi egyházközségnek 1735-ben volt „egy vastag tarka „görög szőnyeg” a tulajdonában. Nemesbikken pedig 1736-ban a „paróchia asztalán” volt egy „görög szőnyeg”. Ezek a megjelölések nyilván a korabeli zsidó és görög kereskedőkre utalnak, akik a XVII—XVIII. század folyamán tevékeny részt vettek a keleti szőnyegek terjesztésében. Az említett szőnyegek csak azért lettek „sidó” és „görög” szőnyegek, mert ilyen nemzetiségű kereskedőktől vásárolták azokat.

Egyiptom régi, másfél ezer évvel ezelőtti szőnyegművészetéről ma már csak néhány — múzeumokban féltve őrzött — szőnyegtöredék beszél, amelyek különböző sírkamrákból kerültek elő. Kizárt dolognak tartom, hogy a zeherjei és alsópokorágyi anya- és leányegyházközség tulajdonában valódi egyiptomi szőnyegek lettek volna. Mindenesetre a két eklézsia 1735-ből való közös összeírásában ez olvasható: „in templo utroque mensae lapideae, cum tapetibus aegyptiacis, perinde super cathedra”. A négy szőnyegre alkalmazott „egyiptomi” jelző véleményem szerint ötletszerű lehetett. Feltehető, hogy ezek a darabok is keleti, illetve perzsa szőnyegek voltak.

Az eddig ismertetett szőnyegek kivétel nélkül a református templomok szószékeinek, úrasztalainak, papi székeinek díszítésére, befedésére szolgál-

tak. Az egyházlátogatói jegyzőkönyvek azonban más rendeltetésű szőnyeget is említenek. Nem nagy számmal ugyan, de ezeknek funkciója teljesen elüt az egyébként általánosan használt szőnyegekétől. Ilyenek voltak a *temetési* és a *koporsóra való szőnyegek*. Az első adatot Rimaszombatban találtam, ahol az 1665-ös összeírás szerint a két „skárlát”, egy „közönséges”, egy „persiai” szőnyeg mellett volt még „a temetőben halotti alkalmatossággal a mellyet hordoznak egy szőnyeg”. A második adat sokkal későbből, 1806-ból, Tokajban bukkant elő. Szó szerint idézem a leltár ide vonatkozó szakaszát: „Azon koporsóra való szőnyeg, amellyről az Eklézsia Protokollumában sub no. XLII. vagyon emlékezet, mellyet néhai Thuri János ur és élete párja Najpoor Rosalia ajándékoztak a Ns. Eklésiának, minek utánna meg rongyolott volna, most említett néhai Thuri János ur el temettetésének alkalmatosságával koporsójára szegeztetvén, helyébe ifjabb ns. Thuri János, Thuri Susánna és Thuri Sámuel által, ahoz hasonló ujj szőnyeg ajándékoztatott a Tokaji Ref. Ns. Eklésiának”.

Semmi közelebbit nem sikerült megtudnom ezekről a szőnyegekről. A leltárak sem a fajtáról, sem az anyagról, színről nem tesznek említést. Borsod, Abauj, Gömör, Heves és Zemplén megyékben, tehát a mai tiszán-inneni református egyházkerület területén ismeretlenek voltak az ilyen rendeltetésű szőnyegek. Rimaszombatban és Tokajban a temetési pompa emelését szolgálták, de bővebb adatok hiányában nehéz megállapítani, milyen lehetett ez a két szőnyeg. Elképzelhető, hogy valamilyen keleti fajtájú szőnyegről van szó, mint amelyet Apor Péter említ a régi erdélyi temetésekről szóló feljegyzésében. Apor szerint a főúri halottat harmad-negyednap múlva helyezték koporsóba, addig a holttest az úgynevezett „nyújtóztató széken” feküdt, ami „szép portai skárlát szőnyeg”-gel volt letakarva, „a nyújtóztató pad alatt volt nagy öreg divánszőnyeg”... „Mikor pedig idegen helyt holt meg valaki, és hirtelen az koporsóra való bársony vagy matéria készen nem volt, az koporsóra valami szép portai szőnyeget tettek” [15].

Ezek a „portai”, tehát keleti szőnyegek, amint az idézetből kitűnik, a mindennapi használatból és csak kivételes alkalommal kerültek kapcsolatba a temetéssel vagy a koporsóval. A rimaszombati és a tokaji szőnyegek viszont kifejezetten ilyen célra rendeltettek. Éppen ezért, véleményem szerint a két szőnyeg közönséges posztóból készült, sötét színű takaró volt, amit minden temetésen használtak, amennyiben azt a halott hozzátartozói igényelték. Erre enged következtetni az a tény is, hogy a tokaji szőnyeget rászögezték a koporsóra. A 18. század elején még általános gyakorlat volt, hogy a koporsó deszkáját kívülről fekete, fehér, lila, zöld posztóval vagy selyemmel, esetleg bársonnyal vonták be, amin aranyozott fejű ezüst szögekkel örökítették meg a halott nevét. A XVIII. század végétől kezdődően érlemezéből kivágott betűk helyettesítették a szögeket [16]. Ha még azt is tudjuk, hogy a koporsó fedelére több esetben ráhelyezték az elhunyt selyemre festett címerét is, akkor szinte bizonyosra vehető, hogy mindezeket, tehát a feliratot, címert szőnyeggel nem takarhatták el, legfeljebb a koporsó alá teríthették azt. A tokaji „koporsóra való szőnyeg” valószínűleg posztó vagy bársony volt, mert

csak így érthető, hogy a „megrongyollott” takarót rászögezték, illetve bevonták vele Thuri János koporsóját.

Véleményemet, mely szerint a koporsóra való és a temetési szőnyegek anyaga posztó vagy bársony volt, több analógia alátámasztja. Egy adatom utal arra, hogy a tiszáninneni egyházkerület szerette volna általánossá tenni a temetési szőnyegek használatát. Az 1799-es superintendentiális visitatio jegyzőkönyvében, a generális visitatio alkalmával feltett kérdések között a 6. kérdésben, mely az eklézsia jövedelmeit veszi számba, ez a kitétel olvasható: „A harangokon kívül nem lehetne-e egy halottas szőnyeget, vagy többet is készíttetni, hogy annak kevésből álló jövedelmetskéje is szaporítaná az eklézsia kassáját”. Ebből tehát az következik, hogy a koporsóra való szőnyegekért mérsékelt díjat kellett fizetni. Ez a gyakorlat Erdélyben már régebben megvolt. Herepei János „a fekete posztók taxája” címen számtalan feljegyzést talált a kolozsvári református eklézsia XVIII. századbeli kurátorainak számadáskönyvében. Tiszántúlon szintén szerette volna az egyházkerület bevezetni a halottas szőnyegek használatát. Az 1762-ben kiadott egyházlátogatási kérdőpontok között ott szerepel a kérdés: nem lehetne-e jövedelem forrása „ha temetésre, t. i. a koporsóra fekete posztót tartana az eklézsia?” [17]

A puritán kálvinista elv úgy látszik idegenkedett a temetési pompa még ilyen szerény megnyilvánulása ellen is, mert Észak-Magyarországon a rimaszombati és a tokaji eset kivételével, nem találtunk más helyen koporsóra való szőnyeget vagy posztót.

Dolgozatom bevezetőjében mondtam, hogy a borsodi, illetve az északmagyarországi református templomokban a XVII—XVIII. század folyamán a leltárak adatai szerint 247 darab szőnyeg volt használatban. Ez a nagy szám önkéntelenül is arra indít, hogy feltegyem a kérdést: mi történt ezekkel a szőnyegekkel? Maradt-e fenn belőlük valami az utókorra? Ugyancsak a bevezetőben említettem, hogy ma ezekből a szőnyegek közül úgyszólván alig ismeretes néhány darab. Több szőnyeg már az összeírás alkalmával rossz állapotban volt. Erre utalnak az „edj *viseltes szőnyeg*” (Kenézlő, 1806), „egy *ótska szőnyeg*” (Taktaszada, 1806), „*gyenge szőnyeg*” (Mezőnagymihály, 1736), megjegyzések. De találtam későbbi évekből származó bejegyzést is a leltárakban. A Szilicén 1669-ben felvett „virágos szőnyeg” után ez olvasható: „ez a lengyel járáskor elveszett”. Sok szőnyeg a gyakori tűzvész martaléka lett, vagy az állandó használatban ment tönkre. Amikor pedig elrongyolódott, egyszerűen kidobták és újat vettek, illetve ajándékoztak helyette. Az iparművészeti tárgyak védelmének hiánya, a hozzánemértés áldozata lett sok-sok gyönyörű szőnyeg, egyházművészeti, kultúrtörténeti emlék.

Mindössze négy szőnyeg maradt meg a miskolci református templomok felszereléseiből, melyek ma a Herman Ottó Múzeum tulajdonában vannak. Az egyik „hataszlopos”, a másik „Jordes”, a harmadik „erdélyi” imaszőnyeg. Ez utóbbinak az a különlegessége, hogy a két végén levő leszövéseben hímzett magyar szöveg olvasható: „AZ UR ASZTALÁRA KÉSZÍTETET SZÖNYEG — A. B. SZABO CZEH AJANDEKA. 1727.” A szöveget természetesen nem kell szó szerint vennünk, vagyis a szőnyeget nem a miskolci szabó cég ren-

delte meg valahol Kisáziában, hanem készen vették, csak a feliratot hímezták rá Miskolcon. A negyedik miskolci szőnyeg „nagy Usak” típusú.

A fennmaradt néhány szőnyeg, valamint a kéziratok emlékei alapján megállapíthatjuk, hogy az észak-magyarországi református templomokban a XVII—XVIII. században túlnyomó részben kisázsiai eredetű szőnyegek, kisebb százalékban posztóból, gyapjúból készült takarók és nagyon sok kilim technikával készült szőnyeg volt.

Elképzelhetjük, milyen szép lehetett egy-egy régi falusi, városi református templom belső képe, ahol a szószéket, Mózeszéket, úrasztalát díszítő szőnyegek színpompája csodálatos harmóniával egybeolvadt a festett templom-mennyezet, karzat szemet gyönyörködtető ékes virágaival.

Takács Béla

J E G Y Z E T E K

- [1] Tanulmányomhoz a következő egyházlátogatási jegyzőkönyveket használtam: a) „Protokollum, melyben a Borsodi V. Tractus visitatioja az 1665-dik esztendőől fogva bé foglaltatik”. Vasa coena; Sákramentumokhoz való esz-közök, edények; Instrumenta sacramentaria; Utensilia sacra — címszók alatt az egyes egyházközségeknél az 1665—1727 közötti időből. b) „Protokollum, melyben külömb-külobm féle dolgok, nevezetesen Visitatiok vannak feljegyezve...” az 1735—1736 közötti évekből. c) „Protocollum, melyben a Borsodi V. Tractusban levő Ns. Ekklesiáknak visitatioja az 1753-dik esztendőől fogva az 1764-dikig befoglaltatik”. d) „Conscriptio V T. Zempléniensis, 1782”. e) „Superintendentialis visitatio jegyzőkönyve, 1799”. f) „Adalékok a tornai egyházmegye történetéhez az 1801. évből. Torna. Egyházlátogatási jegyzőkönyv. 1801.” g) „Az Alsó Zempléni Helvetica Confessiót követő Egyházi Megyében található szent gyülekezetek ingó és ingatlan vagyonainak jegyzőkönyve, 1806”. Mind a hat jegyzőkönyv a Tiszáninneri Református Egyházkerület Levéltárában Sárospatakon. — Az egyes községek neve mellett levő, zárójelbe tett évszám az összeírás idejét jelzi.
- [2] Martonfalván az 1668-as leltár szerint a templom felszerelése egyetlen szőnyeg volt.
- [3] Megjegyzem, hogy ezt a számot nem lehet teljesnek venni, mert az egyházlátogatási jegyzőkönyvekből több gyülekezet adata hiányzik.
- [4] Nagy Iván: Árucikkok szabályzata 1627 és 1706 évekből. Magyar Történelmi Tár. XVIII. köt. Pest, 1871. 216. lap.
- [5] A „kalamajkáról” A Magyar Nyelv Értelmező Szótára, III. köt. Bp. 1960. — ezt írja: „bizonyos fajta gyapjúkelme, ill. ebből készült ruha”.
- [6] Ledács Kiss Aladár—Szűtsné Brenner Klára: Ismerjük meg a keleti szőnyegeket. Bp. 1963. 129. lap.
- [7] Szabó T. Attila: A festékes és társai. Ethnographia. 1956. 1—2. sz. 104. lap.
- [8] Szabó T. Attila: i. m. 106. lap.
- [9] Nagy Iván: i. m. 216. lap.
- [10] Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. Bp. 1879. III. köt. 427. lap. (Adatgyűjtemény 2. kötete). Különkiadás egy kötetben. Bp. 1896. 177. lap.
- [11] Radvánszky Béla: i. m. 177. lap.
- [12] Nagy Iván: i. m. 108. lap.
- [13] A sárospataki Református Múzeum gazdag úrasztali terítő gyűjteményében a mádi brokáton kívül még három brokátterítő található. Az egyik Hernádszurdokról, a másik Lakról, a harmadik Tiszadorogmáról került a múzeumba. Az utóbbi, amit szőszéktakarónak használtak, az Iparművészeti Múzeum szakértőinek megállapítása szerint XVIII. századbeli török brokát. A két előbbi hasonló korú, de rokokó díszítményű.
- [14] Szabó T. Attila idézett művében (103. lap) szintén említ „két gyékény formára szőtt viseltes Lengyel szőnyeg”-et, melyek a virágosberek (Szolnok-Doboka m.) ref. egyház tulajdonában voltak. Ez az adat is alátámasztja azon véleményemet, hogy a perkupai lengyel szőnyeg kilim technikával készült darab volt.
- [15] Apor Péter: Metamorphosis Transylvaniae... Altörjai Apor Péter munkái. Közli: Kazinczy Gábor. Pest, 1863. 401—402. lap.
- [16] Herepei János szíves közlése.
- [17] Tóth Endre: A tiszántúli egyházkerület igazgatásának és az esperesi egyházlátogatásnak rendje 1762-ből. Kézirat. Debrecen, 1964. 48. lap.

MÓDSZERES SZEMPONTOK A NÉPI GYERMEKJÁTÉKOK RENDSZEREZÉSÉHEZ

A hazai néprajzi kutatások régebbi és újabb eredményei ismét feldolgozás alatt állnak, s a magyarság néprajza új rendszerezésében jelennek meg. Ennek az új rendszerezésnek előreláthatólag végső fejezete lesz a „Játékok”-fejezet. A megszerkesztés sorrendjében eddig is a végső helyet foglalta el, s ezzel mintegy kiegészítő szerepet töltött be. A sorolásnak ezt a módját — mely valószínűleg változatlan lesz — az teszi indokolttá, hogy a nép tárgyi és szellemi javainak rendszerezésében a felnőtt dolgozó társadalmi rétegek, elsősorban a pásztorság, parasztság tárgyi és szellemi javaira gondolunk.

Hogy minden idők népi kultúrájának milyen a tükröződése a gyermekjátékokban, ez a kérdés is belevág a néprajz disciplinájába. E kérdés taglalása itt hézagpótló jelentőségű. A gyermekjátékok tanulmányozásából részt kér a pedológia is, sőt, mint látni fogjuk, a gyermekjátékok leíró rendszerezésének alapja a gyermek, s ezért itt tekintetbe kell vennünk a pedológia szempontjait is.

A magyarság néprajza ismert „Játékok”-fejezete sok olyan gondolatot vet fel, mely tudományunkban úttörő jelentőségű. Hangsúlyozza a játék és művészet rokonságát, rámutat játékaink és az egyetemes játékkincs kapcsolataira gyermek- és néplélektani egyezések párhuzamba állításával, a játék magyarságát kutatva a felnőttek köréből a gyermekekhez leszállott hagyományanyag elemzésével a hazai környezet sajátosságaira, népünk életmódjának, szokásainak, kultúrájának a gyermekjátékvilágban való nyomaira figyelmeztet, a gyermek játékismeretének forrásait vizsgálva, a gyermek játékkészségének fejlődését — s a játékfajtáknak a gyermek fejlődési menete szerinti elemzésében az egyszerűbből az összetettebbre való térést mutatja be. Három fő játéktípust sorol fel: testedző, utánozó és társasjátékok típusait. Bőséges játékanyagot közöl, főleg játékszereket, az elkészítés anyaga szerinti csoportosításban, külön kiemeli a játékokat eleven állatokkal, főleg rovarokkal. Igen értékesek a bemutatott társasjátékok is, melyek nyelvi eszközeikben, cselekményeikben nemcsak a gyermek társas életének, hanem a hazai folklórnak is beszédes példái. A játékok csoportosításai azok, melyeket kiegészíteni és módosítani kell.

Viszont a fentebb említett tételes részek jó kiindulópontok a játékok rendszerezéséhez.

A játékok leszűkítése a gyermekkorra.

Annak, hogy a fejezet csak a gyermekjátékokkal foglalkozik, több szempontból előnyös és jó alapot ad az új rendszerezésre. Mindjárt mutatkozik az a lehetőség, hogy a néprajz disciplinájába a gyermekvilág egységesen beépíthető. A gyermek társasélete zárt, egységes, jól átekinthető, világosan felismerhető kategóriái vannak, s ezek jól összehasonlíthatók a felnőttekéivel. A játék, mint a legősibb tevékenység, legeredetibben a gyermeknél mutatkozik. Itt: maga az élet, mely nemcsak vegetál, hanem egységes tárgyi és szellemi gyermekkultúrát is teremt. — A felnőttek játékaik már differenciáltabb jelenségek. Vagy bizonyos szokások elemei (fonójátékok, bandázások játékaik, szüreti játékok stb.) vagy a népművészet egyes ágai (mutatványok, alakoskodások, sportok), vagy egyszerűen csak unaloműző szórakozások. A felnőttek játékaikat éppen ezek miatt a népelet egyéb kategóriáiba (népszokások, népművészet) besorolhatjuk. A gyermekjátékok területe egységesebb. Ami a felnőtteknél már nem játék, az a gyermeknél még játék, s ami a felnőtteknél játék, annak legnagyobb része megvan a gyermeknél is (különösen a sportjátékokra gondolunk). Ami nincs meg, az szokáseselem. A gyermekek körére való leszűkítés kiválóan alkalmas arra, hogy két tudományos vizsgálati módszer kapcsolódjék össze a gyermekjátékok rendszerezésében: a pedológia gyermeklélektani és a néprajz művelődéstörténeti módszere.

A játék meghatározása. A „játék” szó magyarázata.

A gyermektudomány szakemberei többször és több oldalról próbálták meghatározni, mi is a játék. Három fő elmélet alakult ki: az erőfőlösleg, az üdülés és a gyakorlás elmélete.

Az erőfőlösleg elmélete szerint a játék úgy keletkezik, hogy a munkára fordított energia egy része felszabadul, s ez az erőfőlösleg gyönyört keltő tevékenykedésben nyilvánul meg. Az üdülés elmélete azt hangsúlyozza, hogy a játék nem más, mint a munkában kimerült erő pótlása, felfrissítése szórakoztató, gyönyörködtető tevékenységgel.

A gyakorlás elmélete szerint a játék előkészület a munkára, az élet küzdelmeire.

Ezeket az elméleteket úgy igyekeztek összefoglalni, hogy a játék öncélú tevékenykedés (játék a játékért).

Az említett elméletek, melyek a játék okát (erőfőlösleg, kifáradás) és célját (felüdülés, gyakorlás) magyarázzák, de magát a játékot nem definiálják, csak részben mutatnak rá a játék lényegére. Hogy mi is a játék — erre a kérdésre teljes értékű feleletet nem tudnak adni. A fogyatékoság oka a játék metafizikai szemlélete, mely a játszót (gondolunk itt a gyermekre) kiragadja környezetéből.

A felelet nélkül hagyott kérdésre a néprajznak kell felelnie. A néprajz a játékot mint a mindenkori művelődési anyag egyik területét vizsgálja adott természeti és társadalmi környezetben, összehasonlítva a munkával és a művészettel, sőt kapcsolatba állítva a társas élet egész rendjével.

A munka mind a kezdetleges műveltségű népeknél, mind a gyermekek körében: játék. A primitív ember játszva készítette el eszközeit, fegyvereit, hajlékát, ruházatát, a gyűjtögetés és vadászat, halászat is játék volt, s kezdetleges körülmények közt ma is az. A primitív embernél a természeti környezet kényszerítő hatására végzett munka a maga játékosságában a társadalmi lét biztosítása, a társadalmi struktúra alépítménye. A munka fogalma a rabszolgatársadalmak kialakulásától kezdve az osztályharcok folyamán kivált a játék fogalmából. A külső kényszer határozottabb súlyt kapott, emberi oldalról lépett fel (társadalmi kényszer), a munka mint termelés: fáradtság, küzdelem válik a dolgozó népek társadalmi alépítményévé. — Az őskommunizmus emberének játékos munkatevékenységéhez hasonló a gyermekek játékvilágában találhatunk. A gyermek, ha egészséges, szeret dolgozni, sőt, belső kényszerből dolgozik, apró állatokra vadásztat, virágot, bogyót gyűjtöget, kapál, talicskázik, kis házat épít, homokot szállít, s olyan játékszereket is készít, melyekben a felnőttek termelőeszközeire ismerünk, s mindezekkel a gyermek nemcsak boldogan, de komolyan is játszik, gyakorolja magát, készülődik az életre. Már a gyermek spontán munkaszeretetében beigazolódik a játékra vonatkozó gyakorláselmélet, melyet az összes elméletek közül már most a legfontosabbnak tartunk.

A játék a művészettel is rokon, sőt, ennek is őse. Mindkettő gyönyörködtető tevékenység, s alkotásokban nyilvánul meg, úgyis mint folyamat, úgyis mint produktumok összessége. A primitív ember művészete játék, s itt nemcsak a képzőművészeti őssalkotásokra gondolunk, hanem a mozgás művészetére (sport, tánc) és az audotív művészetre (zene) is. A művészet addig játék, míg az spontán, ösztönös és naiv, vagyis egyszerű eszközökkel nagy hatást ér el. A naiv művész nem hirdeti magát, nem számít sem anyagi, sem erkölcsi elismerésre, s alkotásával nem akar hatni környezetére, önmaga gyönyörködik abban, hogy felfedezte ábrázoló képességét, a mozdulat, a hang ritmusát, zeneiségét, a beszédben a képeket. Az osztályharcok idején a művészet kiválik a játékból. A művész nem elégszik meg az alkotásban való gyönyörrel. Meg akarja magát mutatni, sőt, hatni akar környezetére. A játéktól főképp abban különbözik, hogy tudatos alkotás. Még a sport is, ha közönségsikert akar elérni, tudatossá válik a küzdelem, a vetélkedés legstílusosabb eszközeivel. — Az osztályharcok idejétől kezdve a művészet a társadalmi tudat egyik megnyilvánulási módjává vált.

A gyermek is művészkedik. Játékszereiben feltűnő jeleit adja megfigyelő és alkotó erejének, mozdulataiba, beszédebe ritmust, dallamot visz, egyszóval megtalálja a kifejezés gyönyörködtető eszközeit. Ő is ösztönös. Nem kíváncsi a kívülállók részéről elismerésre. Gyermeki környezetére hatással van, de ez a hatás spontán, nem nevelő célzatú a szó pedagógiai értelmében. Játékaiban tehát nem tudatos, de már kezdi érezni helyét társai körében. Még nem tudja, de sejti, hogy a felnőtt korban helye lesz a társadalomban. A játékok gyakorláselmélete itt is beigazolódik.

S most hasonlítsuk össze a játékot a szertartások, népszokások fogalmával. A szertartások, népszokások az ősi játékoknál többet jelentettek. A kölcsönös elkötelezettség erejével, súlyával szabályozták az együttlélést, s kimu-

tartható nyomokban ma is. Ezek már az együttélés rendjét szabályozó íratlan törvények voltak, s továbbalakulásukban ma is azok.

A gyermek életében ezeknek megint a játékok felelnek meg. A gyermekek a helyesről, jóról, vagy a helytelenről, rosszról alkotott közös véleményüket nemcsak őszintén, hanem egyúttal játszva fejezik ki, gondolunk itt a gyermek társas erkölcsi szokásaira, melyek játékok, de már előkészületet jelentenek a felnőtt társas élet kialakítására. Az ősi szertartások, szokások zöme a gyermekek körében elvesztette eredeti funkcióját. Érthető. Érzelmük, értelmük fejletlenségével nem tudják felfogni a szertartások, szokások jelentőségét, de ezek bizonyos elemeit be tudják építeni játékaikba. Röviden: a gyermekjáték a gyermek spontán kultúrája.

Ennek tényezői: a gyermek és annak természeti és társadalmi környezete. E tényezők együttes számbavételével, a pedológiai és néprajzi szempontok együttes érvényesítésével próbáljuk meghatározni a játék fogalmát, elsősorban a gyermekek területére leszűkítve. A gyermekkorból emeljük ki a legfontosabb szakaszt, a 6-tól 12. évig terjedő szakaszt, melyben a gyermeket, mint alkotó kis embert ismerhetjük meg.

A kiseddkor és kisgyermekkor éveiben a gyermek játékkismerete még fejletlen. A játékkészség csíráit elsősorban az édesanya ápolgatja dalaival, nevetető, cirógató, csipkedő kis játékokkal, ültetgető, állongató, jártató, táncoltató mozdulatokkal, dallamos rigmusokkal. A szülői ház környezetében ismerkedik a gyermek először a játékszerekkel is, melyeket apja, nagypapa készít. A fogékony gyermek elsajátítja a beszéd, a mozdulat ritmusát, játszik a játékszerekkel, sőt, maga is megpróbál ilyeneket készíteni. A hatéves kortól már világosan megmutatja megfigyelő és alkotó képességét, sőt, a gyarapodó gyermektársaságban meglepő gyorsan fejlődik társas érzeke, az egyenjogúságához, igazsághoz való vonzódása, a tetszeni, hódítani vágyás. Megfigyeli a közvetlen természeti környezetet is, nemcsak érdeklődik iránta, hanem vissza is hat rá. Izomzata még gyenge, nagy megterhelésre alkalmatlan. De mozgása már elég gyors és ritmizálható. Tud elég jól futni, ugrálni, szökdelni, forogni, hajlani, kúszni, táncolni egyszerű lépésekkel, de feltűnően jó térformaérzéssel. Kezével szeret már ügyeskedni, faragni, hajlítgatni, formálgatni. Érzékszervei kedvelik az erős ingereket, különösen a zajt kedveli a gyermek, a zajkeltésben bámulatosan leleményes és sokoldalú. Szereti mozgásba hozni a tárgyakat, s a mozgásba hozott tárgyakkal saját mozgókészségét is fejleszti. Élő alakokat figyel meg, s ezekben a lényegre összpontosít, ezek kiütöző vonásait megjegyzi ezek testhelyzetének, mozgásának tekintetbe vételével, majd ő maga is megpróbál élő alakokat ábrázolni. Megfigyeli a felnőttek eszközeit, tárgyait, s utánozza őket kis modelljeiben. Szereti díszítgetni magát, különösen a lánygyermek. A játékszerek készítéséhez felhasznál minden elképzelhető anyagot, melyhez környezetében hozzáférhet (sár, homok, por, növényi, állati anyagok, felnőttek eldobott, feleslegessé vált tárgyait). Az ábrázolt élő alakokat nemcsak mozgásba hozza, hanem barátkozik is velük, megszólítgatja őket.

A gyermek nyelvkészsége természetesen a közvetlen környezetre korlátozódik. Ugyanakkor erősen bővül játékos szóképzéssel, ikerszavakkal. Elő-

térbe lép a hasonlatok, metaforák kedvelése. A szavak ritmusának, csengésének lényeges szerepe van. A ritmusos és rímelő beszéd bűvös erő, a gyermeknek biztonságérzetet ad. Külön bűvös szerepe van az értelem nélküli, de ütemes, rímes beszédnek bizonyos játékmegosztó, sorsoló mozzanatokban.

A zenei hangkészség fejletlen, nehezen éri el az oktáv hangterjedelmet, de már megfigyelhető a dallamalkotás egyik ősi vonása: a dinamikus és melodikus séma erős kapcsolása, a hangsúlyozás erős zeneisége (éneklően beszélő gyermek). Gyermekeink jellegzetes hangsora a dúr hexakord erősebb hangsúlyozásakor a felső terc (so'-mi, s'o-fa-mi), enyhébb hangsúlyozás esetén az alsó terc (mi-do, mi-re-do, mi-mi-re-re-do-mi-do) kedvelésével, lehangolt állapotban a siratódallamokra emlékeztető hangvezetés (do-ti-la-so.). A dallamszerkesztésben jellegzetes az ütempárok használata.

Az alkotó kor zsendülésében jellemző a gyermek játékára a környezetbe való beilleszkedés a természeti és felnőtt környezet hatásainak felhasználásával, s ugyanakkor a gyermeki környezet ösztönös formálása.

A gyermek nemcsak érdeklődik a közvetlen természeti jelenségek után, s nemcsak ismerkedik a növény- és állatvilággal, hanem mindezekre vissza is hat, sőt, hatáskörébe igyekszik vonni, vagy el akarja taszítani őket (ehető vagy játékkészítésre alkalmas növényt gyűjt, kis állatokra, főként rovarokra vadászgat, hívogatja, csalogatja őket, hívogatja a napot, esőt, riasztgatja a ragadozó madarakat, munkára fogja be az elfogott rovarokat, csúfolja a nemtetsző állatokat). Megfigyeli a fizikai jelenségeket, s ezeket játékszereiben elő is idézi.

Játékvilágának alakulásában döntő szerepe van a felnőtt környezetnek. Gyermekjátékaink zömében olyan elemek mutathatók ki, melyek a felnőtt népi környezet életmódjának, szokásainak vetületei (pásztorkodás, földművelés, földrajzi vonatkozások, történeti emlékek, ősi szertartások, jogszokások, népművészet nyomai). A gyermek mindazt, amit a felnőttől elles, játékszeres és társas játékaiba bele tudja illeszteni.

Ugyancsak a 6—12 éves kor az, melyben megfigyelhető a gyermek társas életének szövődése. A gyermek társas élete kiépítésének megvannak a formái, stílusai. A társas élet alakulása nehézségekkel, feladatokkal járó bonyolult folyamat, gyakran súlyos és drámai pillanatokkal. Az elkövetkezendő társadalmi életre való felkészülés már a gyermekkor társas szokásaiban döntő fordulatot jelent.

Az erős, egészséges gyermekben megvan a közeledés kezdeményező, bátor mozdulata, s már benne lappang az erősek iránti tisztelet, ugyanakkor nyiladozik a hajlam az érdekszövetkezésre. A másik gyermekben azt keresi, mije van annak, mit tud kapni tőle, de benne van a méltányosság ösztöne is: a kapott javakért ő is hajlandó adni a magáéból, hajlandó megszolgálni a kapott értéket, vagy ha kell, egy kis szenvedést kínálni érte. A szövetkezés első komoly jele, melynek formát, stílust is ad a gyermek, bizonyos értékek csereberélése, ami kölcsönös ajándékozást jelent, kötelezettséggel. Az elcsereült javakat visszakérni nem szabad. Az értékszerzés egy másik módja: fájdalom kiállása (ütés, csípés). Erősen működik a gyermek erkölcsi érzéke a nyerő játékokban. Az nyerjen, aki ügyesebb. Aki szerencsével nyer, az kol-

lektív szempontból sokat veszít, felkelti társa irigységét. — Akik egyenrangúaknak érzik magukat, kölcsönösen megmutatják, mit tudnak alkotni, tanítják egymást játékszerek készítésére. Az összeszokottak aztán olyan társas játékok játszására verődnek össze, melyeknek kialakult menetük van. A játszótársak próbára teszik egymást, ugyanakkor kipróbálják saját képességeiket is a játék rendjében (sportjátékok, táncok, kézügyességi versenyek).

Ösztönösen keresik maguk közt, ki a vezéralak (király, tündér), segítik, vagy büntetik egymást. A kisebbel, gyengéekkel szemben a lovagiasság főleg a lányok körében van meg. Felemelik, gyámolítják, hordozgatják.

A szövetkezésben megfigyelhetők az árnyoldalak is. Az erős gyermek félredobja, elúzi magától azt, akiben nincs eredetiség, kezdeményezés. A bábész, kíváncsiskodó gyermeket durván kicsúfolja. Ugyanerre a sorsra jut az, aki mindent szolgálai módon utánoz. Csúffá teszik az árulkodót, a későn jövőt. Kíméletlen gúny tárgya a nevetséges megjelenésű gyerek. Kicsúfolják a kopaszokat, sántákat, vakokat. Ha valakire ráteszik a célt, még keresztneve miatt is gúnyolják. A gyámoltalan, vagy annak tartott gyermekkel elmondatnak valami rövid mondatot, s erre rímelő trágárságot vágnak rá. Kérdéseket tesznek fel neki. Ha beugrik, s ezekre válaszol, csúf szöveget rímeltetnek rá. Elmondatják vele a hét egyes napjait, vagy a szorzótábla egyes tételeit, s már válaszolnak is rá rímelő csúfságokkal.

Nehéz helyzetbe kerül a megtámadott gyermek. De ha versben vissza tud vágni, kivívja tekintélyét. Ha nem, alul marad. Ha sírva fakad, azért csúfolják ki, ha elszomorodik, azért. Van olyan eset is, mikor két összeveszőt egy erősebb harmadik szétdob egymástól, s ehhez az eljáráshoz alkalmaz rimes, ritmusos mondókát.

A nézeteltérést, összeveszést is legtöbbször rigmusokban fejezik ki. A játékokban kiütkeznek a fiú- és lánygyermek eltérő nemi adottságai is. Kezdetjük mindjárt az elkülönülésre való törekvéssel. Ha van olyan fiú, aki a lányok társaságához próbál közeledni, vagy lány, aki a fiúkkal akar játszani, sajátnevelési társai megrójják: „lányok pecérkéje” („fiúk pecérkéje”). A két nem kölcsönösen csúfolja egymást. A fiúk apró dallamos rigmusokban földiboszorkányoknak gúnyolják a lányokat, akik a föld alatt laknak, békát szopogatnak; a lányok sem adósak: a fiúknak akasztófát kínálgatnak, ugyancsak rigmusokban. A játékszerek készítésében a fiúk jobban kitűnnek. A játékszerek túlnyomó többsége a fiúk alkotása. A lányok a nekik való játékszereket készítik: babákat, kis edényeket, ékszereket. A társaséletet formáló rigmusok zöme a fiúké. A lányok az enyhébb szövegűeket alkalmazzák. Igen feltűnő a szervezett társasjátékok közti különbség: a fiúk társas játékainak alapja a nagyobb testi erőt, ügyességet igénylő mérkőzés. A lányok a mozdulat szépségére és dallamosságra törekszenek. A fiú inkább sportol, a lány inkább táncol. A fiúknál a küzdés, a lányoknál a líra, a költészet dominál.

Az eddigiek taglalásával könnyű bizonyítani, hogy a játszó gyermek nem csupán szórakozik, hanem alkot, s alkotásaiban egy kultúrált életmód megélésére készül fel, adott természeti és társadalmi környezetben.

Ha a pedagógia gyakorlásmélettét a néprajz művelődéstörténeti módszerének alkalmazásával próbáljuk tovább fejleszteni, a játék meghatározása

alapjául a környezettanulmányozás szempontjának bevonásával a *művelődés gyakorlásának* elméletét tehetjük.

Eszerint a játék a 6—12 éves korban a gyermek spontán alkotó és közösségformáló tevékenysége, melyben a primitív ember kultúrájához fogható, hagyományossá vált kulturális elemek összegeződnek.

Ebben a meghatározásban kidomborodik a játék társas lényege. A játszó gyermek nincs egyedül, még akkor sem, ha adott alkalmakkor barát nélkül játszik: játszótársa a játékszer, mely akkor igazi, ha maga készíti el és játszik vele. Hogy ez mennyire igaz, bizonyítja maga a felnőtt is, aki maga készítette eszközével nemcsak bányik, hanem meg is személyesíti. Sok olyan eszköz van, melyet az ember elkeresztel (a tűzkostrót „Petiké”-nek nevezi a szénégető, a boroskancsót „Miská”-nak, az emelőt „Jancsi”-nak stb.).

A játék társas lényegére céloz maga a fogalomjelölés is. A *játék*, *játszani* szavak társas élményt jelentenek.

A *társ*, a *barát* fogalomjelöléseknek megfelelője a magyar nyelvben egy elavult szó: a *ját*. Ma már ebben az alakban nem használatos, a székely nyelvben is kiveszőben van. Jelentése: barát, drusza. Az irodalomba a finn Kalevala-eposz egyik magyar műfordítója, Vikár Béla mentette át, ebben a versorban: „*édes játom, jóbarátom...*” (Előhang) — A továbbképzett alakok: *ját-sz-ik*, *ját-ék*, nyelvünk rendszerének megfelelő, képzett szavak (analógiák: *fek-sz-ik*, *al-sz-ik*, *táj-ék*, *mell-ék*, *szárny-ék*).

A „játszik” eredeti jelentése: társul, barátkozik. Ma helyenként tréfás szóval: „jattyyog”. A „játék” eredeti jelentése: társulás, barátkozás.

A játék társas, közösségformáló jelentőségének hangsúlyozása a magyarban nyelvészetileg is bizonyítható.

A játék kategóriái, típusai.

A gyermektudomány a játék három csoportját különbözteti meg. E három csoport: testedző, utánczó és társas játékok. (Lásd: Pedagógiai lexikon — Játék).

A fenti megkülönböztetés bizonytalan, határai elmosódtak. A három csoport bármelyikébe nehéz beilleszteni pl. a természet jelenségeivel, vagy állatokkal való játékot (hívogatók, csalogatók, riasztók), vagy vannak olyan játékszerek, melyeket sem a testedző, sem az utánczó, sem a társasjátékok közé nem sorolhatunk (pl. a zajkeltő játékszerek zöme). Az említett csoportok nagyon átnyúlnak egymás területére. A testedző játékok legnagyobbbrészt társas játékok, sőt, jórészt utánczó.

A pedológiai csoportosításon túl olyan kategóriákat és csoportokat kell keresnünk, melyek rendszerezésében a pedológiai és néprajzi szempontok együttesen érvényesülnek.

Ismét kiindulunk a gyermek és környezete vizsgálatából.

A természeti környezetbe való beilleszkedés vizsgálata már egy játék-kategóriát feltételez (játék a természeti környezettel), mely amellet, hogy önálló kategória, erősen emlékeztet a népi gyűjtögető gazdálkodásra és vadászgatásra.

A felnőtt környezettel való viszonyt vizsgálva megfigyelhetjük, hogy a gyermek a maga gyermeki társas életét élve, önálló kis társas világot alakít ki. De ez a külön világ csak érdeklődési területét tekintve önálló, gondolunk itt a gyermekeknek egymás közt kialakult társas rigmusaira. Az együttjátás kulturális anyaga túlnyomó többségében a felnőttvilágból szállott alá.

A gyermek ösztönszerűleg külön önálló társas életet akar és tud élni, de ugyanakkor akaratlanul utánozza a felnőtteket, tőlük kapja a játék tartalmának legnagyobb részét.

A felnőttek öskultúrájában tárgyi és szellemi javakról beszélünk. Ha mármost ezek megfelelőit keressük a gyermekek körében, itt két fő csoportot emelhetünk ki: a játékszeres és társas játékokat. Természetesen a felnőttek tárgyi és szellemi javai a felnőttkor fejlettségének megfelelően kialakult, sokféle ágazó javak. A gyermek játékszeri a maguk egészében gyakorló eszközök testi és szellemi képességei fejlesztésében, s ugyanúgy, a társas játékok az erő, ügyesség, mozdulatszépesség fejlesztői a gyermek spontán kezdeményezésére, egyszerűen mind a játékszereknek, mind a társasjátékoknak egészen más szerepük, más funkciójuk van.

A gyermekjátékok kategóriájának felsorolásában és részletezésében természetesen nem találunk pontos megfeleléseket a felnőttkor tárgyi és szellemi javaira, de alapul szolgálnak egyrészt annak kutatására, hol mutatkozik önállóan a 6—12 éves gyermek játékkultúrája, s hol mutatnak vetületet a felnőttkor tárgyi és szellemi javai.

Mindezek részletezésére mind a leíró szintézis, mind a történeti néprajz igényt tart.

A gyermek és környezete viszonybaállításával a gyermekjátékoknak négy fő kategóriáját emelhetjük ki:

- I. Játék a természeti környezettel.
- II. Játékszerek készítése, játékszeres játékok.
- III. Társas gyermekrigmusok (szövetkezés, kiközösítés, harag, béke).
- IV. Szervezett társas játékok.

Ezekben a kategóriákon belül az egyes típusokat elsősorban a játék tartalma, s csak másodsorban annak formája szerint soroljuk fel.

I. Játék a természeti környezettel.

Egyik legönállóbb területe a gyermekjátékvilágnak. Kiválóan alkalmas a nemzetközi, egyetemes játékkincsben a lélektani egyezések vizsgálatára. E kategóriába tartoznak:

1. Növények gyűjtögetése elnevezésekkel, esetleg hozzáfűződő mondókákkal, az elfogyasztás, vagy értékesítés, játékra való felhasználás módja.
2. Vadásztatás (lepkéavadászat, bogáravadászat), csalogató mondókákkal, dallamos versekkel (Szállj le lepke, vagy: Űlj le lepke, babot adok stb.).
3. Rovarröpités, vagy rovar felhasználása munkára (vontatás).
4. Állathívogatók (csigabiga, gólyahívogató, fecskemegszólító).
5. Állatriogatók (héja, sas, ölyv).
6. Állatsúfolók (pulyka, kotlós).
7. Természeti tünemények hívogatása (nap, eső).

II. Játékszeres játékok.

A hangsúly a játékszeren, annak anyagán, elkészítési menetén és a vele való játszás módjában van. Vannak eredeti gyermekjátékszeresek (a zajcsapó, hangadószerek jó része, testi ügyességet fejlesztők), és vannak a felnőttek tárgyi javait utánzóik (főként modellek).

1. *Hangadó szerek.* Nem muzikális fejlettségűek, tehát nem hangszerek. A játékszeres játékok igen nagy területét alkotják. Ide tartoznak a legprimitívebbektől, mint: levelek, virágszirmok elcsattantása, útszéli dudva (pász-tortáska) megtépdesése és csörgetése — a fejlettebbek: puffogó (puffancs, putyóka) sárból, durrogó (kulcspuska), zúgattyú (fából kivágva, hosszú madzagon csóválva), brügettyú (átlyukasztott fapálcika vagy állati csontdarab, az átlyukasztott részen áthúzott dupla zsinórral forgatva, húzogatva, ugyanez gombbal, cérnával), bűgőcsiga dióhéjból, békasíp: fapálcikára lazán kötött lószőrre erősített kis doboz parittyaszerű forgatásával — süvöltők, füttyülők, sípok (kikoptatott barackmagból, fűzfagallyacskából, nádból), kürtök fakéregből, vagy csöves dudvából (bürök), bégetők (gyermekláncfű kissé meg-rágva és fújva), orgonasíp (több levágott libatoll bemetszve, egyszerre szájba-veve, megfújva), pengetős (cimbalom kis doboz bevágott élein pálcikákkal rögzített kis gumicérnák kifeszítve, szálfakával pengetve), csörgő fűzvesz-zőkből fonva, nyirettyú: nádihegedű.

E játékszeresek egy részében: sípok, kürtök, nádihegedűk, zúgattyúk, ráisme-rünk néhány olyan ősi hangszerre, mely a felnőttektől került le a gyermekek körébe.

2. *Forgók.* Ördögkerék kivágott papírkarikából, vagy kéregpapírból, szél-kelep (légcsavarforma). Fúvással, vagy dobással, vagy a szél segítségével hozzák mozgásba.

A szélkelep eredetileg madárriasztó eszköz, a felnőttektől került le.

3. *Gurulók.* Gurigák fából vagy napraforgó tányérjából, labdák tehénször-ből, rongyból.

4. *Röppentő, dobó, csóválószerek.* Ezek a sárbombák, sárgolyók hajlós vessző hegyére szúrva, s elsújtva, üstökös-sárgombóc megtűzdelve náddal, szalmával, melyet meggyújtanak, s este úgy dobják fel.

5. *Kézügyességi játékszeresek* (kapókövek, tengeriszemekből összefűzött „kockák”, csüdök apró kocsonyacsontokból).

6. *Járműfélék és ugratók, futtatók.* Korcsolyák (írongák) fából, csontból, tökbicikli, vesszőparipa.

7. *Fegyverfélék.* Bodzapuska, vízipuska, nádpuska, górépuska, parittyá, tollpuska fúvással, fapisztoly — felnőtteket utánzóik. A 2-től 7-ig sorolt sze-rek testedző jellegűek, a velük való játszás lehet egyéni is.

8. *Élő alakokat ábrázoló játékszeresek.* Emberalakok agyagból, sárból, krumpliból, fából, bojtortánból, gesztenyéből. Babák kukoricacsutkából, rongyból, pipacsvirágból. Feltűnően gazdag az állatok ábrázolása. Természe-tesen a közvetlen környezetet ábrázolják, elsősorban a háziállatokat, a legszí-vesebben sárból, nádcirokból, kukoricacsutkából, kis állati csontok összera-kásával. Nem pontos másai az állatoknak, de a lényeges vonások vannak bennük kiemelve.

9. *Modellek.* Mindazok a játékszerek, melyek a felnőttvilág tárgyi javainak felelnek meg, tehát kicsiben elkészítve a termelőeszközök, a szállítás, a lakáskultúra, táplálékkészítés eszközei. Ezekben a lényeges vonások vannak kiemelve és elnagyolva.

10. *Ékszerek, dísz tárgyak.* Lánykákat díszítő, üres csigahéjakból, babból, borsóból, fűzött, vagy kecskerágóból, gyermekláncfűből összetűzdelt nyakláncok, kalárisok, hajdíszítés szálkákkal összetűzött levelekből.

A felsorolt játékszerekhez nem számítottuk azokat a játékeszközöket, melyeket a társasjátékok egy nagy csoportjában, a szervezett sportjátékokban szoktak használni (ütőfák, hajítófák, meghegyezett vagy elágazó kis fadarabok: bigék, csürkök, kecskék, csigék vagy fagolyók: tekék, kivágott karika alakú falapok). Ezeknek ugyanis csak közvetítő funkciójuk van, a társasjátékok tárgyi kellékei. A játékszeres és társas sportjátékok közt átmenetet alkotnak a különféle labdák, karikák, kapókövek, melyek egyéni és társasjátékok lejátszására egyaránt alkalmasak.

III. Társas gyermekrigmusok.

Primitív kis verses mondókák, gyakran dallamosak. A barátkozásnak, szövetkezésnek vagy a kiközösítésnek, haragnak, kibékülésnek egyszerű, de csattanós megszólaltatói. Beszélő gyermekszokások. Ebbe a kategóriába sorolhatók:

1. *Cseréhez fűződő rigmusok* („Cserebere fogadom...”).
2. *Kéregetők* egymásközt („Koldulj, koldulj kis kaskám...”).
3. *Haragoskodók* („Örök harag...”).
4. *Civakodók* szétválasztása („Erre kakas, erre tyúk...”).
5. *Kicsúfolók.* Ide tartoznak a kíváncsiskodók, báméskodók csúffátévése („Mit bámulsz” — ennek trágár szövegű verses továbbfolytatása; „Tudod mit?” — ugyancsak trágár szövegű verses rámondással, ide tartoznak a kíváncsiskodó kérdésekre adott csúf válaszok, ilyen kérdésekre, hogy „Hová mégy”, „Mikor”, „Mit csinálsz?” stb.); (utánozók, árulkodók, későnjövők megszégyenítése többnyire enyhébb tartalmú szövegekkel: „Árulkodó Júdás, kell-e piros tojás? stb.” vagy „Jöttél, jöttél volna hamarább, kaptál volna sülttojást”); feltűnő, a gyermekek előtt szánalmas megjelenésű gyermeket csúfoló versek („Kopasz barát, nincsen gatyád...”, s ennek csúf szövegű kiegészítése, vagy: a vaksi gyermekre: „Vak Pali, vak Pali, vak, vak, vak, vak, mind a két szemére vak” stb.); — keresztnevek kigúnyolása (pl. „Gyurka, Gyurka, kell-e kutyahurka); sírók kitréfálása („Síró, pityogó, kerek alá csikkantó”); fiúknak, lányoknak egymáson való csúfolódása („Lányok, lányok, földiboszorkányok...”, „Egyet termett a mogyoró, kettőt, a fiúknak akasztófát, tizet, tizet...”).
6. *Beugrató versek* — legtöbbször durva szövegekkel. Itt a vers egyik felét elmondattják a kiszemelt áldozattal, a másik, többnyire trágár szövegű felét rámondják; ide tartoznak bizonyos menet közbeni helyzetekhez fűződő csúfondáros rigmusok: együttsetáló gyerekek célbavesznek valamelyik, velük együttmenetelő tagot, hol előre, hol hátra engedik, s helyzetének megfelelően

csúnyán kitréfálják („Eszelő, meszelő... a legelső”, vagy: „Az én bicskám békanyúzós, ... a legutolsó”). Hasonlóképp: („Elöl-hátul laskanyújtó, ... a legutolsó”) — vagy: hármásban egymás mellett séta közben valamelyiket középre engedik, s úgy csúfolják ki versben („Két szélén angyal, közepibe...”), de ha az feltalálja magát, visszaversel: „Két szélén fakanál, közepibe aranytál”).

7. *Kárörvendők* — többnyire megérdemelt esetben — (Úgy kellett, úgy kellett, káposztába hús kellett”).

8. *Visszavágók*. A csúfságra visszavág a megtámadott gyerek (Ezt se mondtad kedvemre, ... a nagy nyelvedre”, vagy: „Ezt se mondtad takarosán, ... alaposan”).

9. *Bizalmatlanok*, hitetlenek csúffátévése („Ha nem hiszed, tagadd el, ... harapd el”), vagy arra a felszólításra, hogy: („Esküdj meg!” — válaszolnak csúnyán: „Eskem-beskem... stb.”). Ezeknek a rigmusoknak eredeti szerzőiül a gyerekeket tételezzük fel, nemcsak azért mert pontosan beillenek a gyermek társasvilágába, hanem azért is, mivel a 6—12 éves gyermek nyelvkészlete már alkalmas ezek megfogalmazásához. A felnőtt eredetű versek jelentéktelen számúak.

10. Első nyerőkre: „Első nyerés kutyavesztés.”

IV. Szervezett társasjátékok.

Ezek közt vannak egész primitívek (egyszerű fogócskák, bújósdik, dombra-sétálók), melyek eredetvizsgálatára többnyire elegendő a gyermek játékkész-ségének vizsgálata. Nagyobb részük a felnőtt néprajzi környezet vetülete, melyben világosan felismerhető a gyermek érdeklődési köre.

Ebben a kategóriában a hangsúly az együttjátszás menetén van, a játékeszközök egyszerű tárgyak, szerepük az együttjátszás közvetítése. Itt elő-térbe kerülnek azok a közös cselekmények, amelyekkel a gyermekek egymás ügyességét, leleményességét, erejét, illetőleg ritmikai és megjelenítő képességét fejlesztik az együttgyönyörködés hangulatában. Az egyszerűbb szerkezetű játékokban maga a lejátszás menete a lényeges, de a legtöbbször a játékezés, lejátszás, befejezés, esetleg: újrjátszás szakaszai külön-külön jól megfigyel-hetők, sőt, a lejátszás kisebb szakaszokra bontható. A társasjátékok rendjét hagyományossá vált játékszabályok, illetőleg ezeknek bizonyos testhelyzetek-vel való megszerkesztései biztosítják.

A szervezett társasjátékok felosztásának alapja a bennük levő cselek-mények módja, az, hogy hogyan fejlesztik a gyermekek testi ügyességüket, erejüket, érzékszerveiket, leleményességüket, mozdulatuk szépségét, s kedély-világukat. Így elkészíthetjük e játékok tartalmi felosztását: testedzők (sport-játékok), kitalálósak, nevettetők, táncos játékok, fogyasztó-gyarápító dalos játékok.

1. Társas testedző játékok.

Mozdulatutánzó.

Zömükben különféle munkamozdulatokat ábrázolnak az összefogódzás és együttmozgás kifejező ritmusával. Lejátszásukban erő, ügyesség és humor vegyül. Ebben a csoportban a fiúk az elsőség. Már a játékok elnevezései is

a munkamozdulat utánzására vallanak. „Tőkehasogatás” egymást felemelő, meglódító, jobbra-balra billentő és bukfencező mozdulattal (a játékot „harangozás”-nak is nevezik), egyszerűbb fajtája: az „ágyúzás”, ebben csak egy oldalról billentik fel a bukfencező játszótársat; „kévedobás”, melyben két fiú összefogott kézzel várja a feléjük futó, s közvetlen közelükben tótágast álló pajtást, majd az átforduláskor derekához lendített kézzel dobnak egyet rajta; „diótörés” („máktörés”, „hordóöblögetés”) egymásnak háttal álló, s kölcsönösen összefont karjukkal felváltva előrehajolva egymást emelgető pár; „pecsenyeforgatás” („motollálás”) itt egymással tótágast összefogódzó két gyermek egymást forgatva közösen átbillen két másik, négykézláb álló tag hátán; „galuskahányás”-ban egy hanyattfekvő fiú égnek emelt két talpával előrelendíti a talpakra hasaló társat; „fűrészelés” — keresztbe összefogott kézzel egymást keresztelő karjaikat húzogatják; „ostorcsapás”-ban kézenfogva egymás mellett futnak, majd az ostorlánc egyik végén álló tag körberántja a többi: az ostor végének, a „csombék”-nak kell legtöbb utat megtennie, többnyire leszakad és felbukik; a „zsákdobás” („csónakozás”) -ban egymással szembeálló és összefogódzó két sor kézről-kézre dobja azt, akit felvesznek.

Egy másik alcsoport állatok mozdulatait utánozza: „kakasviadal” féllábon ugrálva, „bakugrás” stb.

A lányok mozdulatutánzó testedző játéka könnyebb. A „cipősítés”-ben pl. egymást álló vagy guggoló helyzetben kézfelrántással hozzák ugró mozgásba. Az ő mozdulatutánzó játékaik egyébként nótás, táncos vagy dramatikus formában kedveltek, ezért külön is vesszük őket. Ezek a játékok a felnőttek köréből kerültek le a gyermekekhez.

Kergetősdik.

Kiemeljük a tolvajvilágból és ragadozó állatvilágból vett témájú kergetőcskéket. A kergető lehet őr (csósz), aki úgy tesz, mintha vigyázna rábizott dolgokra, s a tolvajt igyekszik elfogni, de utánozhat valamely ragadozó állatot, aki elkapja zsákmányát. Szerepéhez kisorsolással (ujjkiolvasás, vagy tárgyak eldobása s azok kedvezőtlen megérintése) jut. — Vannak nótás, párbeszédés kergetősdik is. Utóbbiakat a lányok kedvelik jobban.

A fiúk a kergetősek nagy részét játékeszközökkel játsszák (hajítófa, leütnivaló csürökfa, kergetőbot, mellyel az őr úzóbe veszi a hajítófáját eldobó játszótársat). Még ezek közt is van olyan, amelyben a kergető erősen korlátozott helyzetbe kerül, egy földbe szúrt botra erősített zsinórt kell fognia, azt kihúznia, s a bot tövénél elhelyezett fadarabokat dézsmáló társait csak lábbal érintheti. Előbbire példák: „csülközés”, „csigézés”, „bakozás”, utóbbi: „kötőfékecske”, „kankuriázás”.

Lányok nótás, párbeszédés kergetőcskéi: „Kecske ment a kis kertbe”, „Héja, héja, mit csinálsz”, „Gyertek haza libuskáim!” A „Kinn a bárány, benn a farkas” játék a nótás „Kecske ment...” k. játék egyszerűbb változata. Lányok játékeszközt a kergetőkben ritkán használnak: csombékre kötött zsebkendőt a kör körül futó kergetők nótás változataiban: „Tüzet viszek...”, „Jön a farkas...”, „Cickány, mackány...” kezdetűek stb.

A kergetőcskélek lejátszásában a kergető valamelyik tag megérintésével

az illetőt szerepcserére kényszeríti. Általában a kergető helyzetét nehezíti, hogy az üzött tilosba futhat, a kergető előtt sorompót engednek le, vagy mint fentebb említve volt, mozgásában zsinórfogással akadályozzák. Mehet a fogódsi fogyasztóra is: a kergető az elfogottat maga mellé állítja, s most már többedmagával vadászhat (pl. „Gyertek haza libuskáim...” játéktípus), így a kergetettek száma fogy, az üldözők száma nő, s végül az utolsót is elfogják.

Versenyfutó játékok.

Legtisztább típus: „Hogy a kakas? — Három garas” — és változatai. Alkusznak valamelyik játszótársra, s hogy a két alkudozó közül valamelyik megkaphassa, kézbeütnek, s a körön kívül ellenfutással versenyeznek, melyik ér hamarabb vissza az alku helyére.

De ide tartoznak a fogyasztó versenyfutások is csalogatással. Itt két szemben álló sor — ráfutási távoból — igyekszik egymást fogyasztani. Felváltva hol innen, hol onnan egy-egy jó futó a másik sor valamelyik tagja kezébe vág, s gyorsan visszafut. Amaz üldözi. Ha eléri, visszahozza a maga sorába, ha nem, átkerül.

Sorszakító. Láncszakítás. Fiújáték.

Fogyatóra megy. A kézenfogva szemben álló sorok tagjai nekifutással és testbedobással szakítanak játékost, kiki a maga sorának.

Dobó-célzó versenyek. Fiújátékok.

Egyik típusuk felfelé dobó: „golyázás”. Hajítóbotjaikat feldobják. Egyik játszótársuk megcélozza. Ha sikerült „meglőnie” a golyát, botjáért fut. Ha megelőzik, s elveszik botját, tréfás büntetés jár neki (pl. féllábon ugrálva, összeszedi a botokat, s így hozza be azokat). Másik típusuk: ledobás, botugratás („böltetés”, „baktatás”, „csiribotázás”) — a fiúk lendítő mozdulattal földhöz vágják botjaikat, mire azok bakfittyezve elugranak. Akinek a botugratás leggyengébben sikerült, tréfás büntetésben részesül (az összes botokat féllábon egymáshoz méri, s háton hozza be).

Ütő-célzó versenyek. Főleg fiúk játéka.

Két végén meghegyezett fapálcikákat ütnek fel, s a levegőben elütik görbe fával. (kámpával, kampaverővel). Ez a „bigézés”, „pige”, „pilinckézés”. Az ütés, célzás sikere szerint pontokat gyűjtenek.

Gurítgató, elütő versenyek („disznózás”, „csöszte-piszte”, „csirapatázás”). Fiújáték.

Egy játzó tag küzd társai ellen, akik köröskörül egy-egy földbe vésett lyukat foglalnak el botjuk végével. A kisorsolt tag, akinek nem maradt lyuk, a körbenállók által közrefogott, középütt ásott kis gödörbe akar terelgetni botjával egy fagolyót („disznó”). Társai azt elütni igyekeznek, eközben egy-egy kis lyuk felszabadul. Ha a terelgető ügyes, botja végét valamelyik szabadon maradt lyukba vágja. Ezzel szerepcserére kényszeríti a másikat.

Kézügyességi versenyek. (Fiúk—lányok játsszák.)

Kövek, csontdarabok, kukoricaszemek feldobása, elkapása („kapózás”, „kocázás”, „perezés”, „begyezés”, „csöncsörözés”), feldobott labdák elkapása („kupó”, „kopó”-játékok), billenő deszkára állított fapálcika fölrepítése a deszka megbillentésével, s ezek elkapása („pintyökézés”, „prücskőzés”, „bolházás”).

Hintázás, körhintázás (Ördögmotolla) — utóbbi földbe erősített gerendára vízszint elhelyezett és rögzített deszkába fogózva.

Mérkőző csapatjátékok eszközökkel. (Fiúk játékaik.)

Ez az alsó csoport a társas testedző játékok legfejlettebb fajtáit foglalja össze. Mozdulatanyaguk az eddig említettek közül a legösszetettebb: a dobás, ütés, célzás, futás, kergetés, gurítás kevés kivétellel vegyül bennük.

Eszközeik: labda, fagolyó (teke, tüke, mancs), hajítófa, ütőfa, aprófa (csürök).

Két csapat áll egymással szemközt. Vonallal választják el egymást. Az egyik, mely „fent” van, kezdettől fogva előnyösebb helyzetet élvez, amelyik „lent” van, hátrányban van.

A küzdő tagok kiválasztása sorsolással (ujjkiolvasó, köfeldobás, rúdmérés) vagy felváltva választással („adj-vég”) megy. A két csapat szerepét általában köfeldobással döntik el.

Legtöbb játékszabály ezekben a csapatjátékokban található. A küzdés céljai különfélék: szerepcserére kényszerítés, a tagok fogyasztása, leszorítás, áttörés. Első esetben a hátrányos helyzetű csapat ellenfelére akarja kényszeríteni szerepét, meg akar szabadulni a kapó szerepétől és ütő (dobó) akar lenni. Ez mehet labdaelfogással, általában az elröpített tárgyak elfogásával (méta, teke, csürök), vagy labdával való leütéssel (méta-félék), fagolyó gyors lyukbagurításával, (tekézés, mancsózás), vagy bottal való érintéssel (csürkőzés). A fogyasztás lényege az, hogy egyik csapat labdával való leütéssel irtja a másikat. A leszorításban az erősebben dobó csapat meghátrálásra kényszeríti és kiszorítja a másikat. Áttörésre, gólra menő játék is van: „karikázás”, „csikózás”, ebben a két csapat kis lapos fagurigát igyekszik bot segítségével egymáson áthajtani.

Játszópárok mérkőzése egymás ellen. (Fiúk játékaik.)

Kótya-félék. Egymással szemben futó távolságra úgy állnak fel a párok tagjai, hogy két szélső, előnyös helyzetű pár (ütő) közrefogja a harmadik, hátrányos helyzetű párt (kapót). Bármelyik szélső pár bármelyik tagja elüti a labdát, utána a megfelelő vonalban egymáshoz futnak, összeütik botjukat, s helyükre visszafutnak, majd botjuk végét eredeti helyükön vésett lyukba ütik. A középső pár tagjai igyekeznek elcsípní a labdát, s az ütők valamelyikének az összefutás közben otthagytott likába tenni. Ha ez sikerül, szerepet cserélnek a „lesült” ütők a kapókkal.

2. Nótás, táncos játékok. (Leányok játéka.)

Gyakran így kezdik: „Mit játszunk, lányok?” Ebben a nagy csoportban fő egyezések: térforma kedvelése, a mozdulatok ritmizálása, s a dalos szövegek erős előtérbe kerülése. A térforma és összefogódzás sok változatban van meg. Legszokásosabb a kör, csillag-alak, hármás felállás, arc-sorok, egyes sor, páros sor, kapualkotás vagy hídformalás összefogott, magasra emelt kézzel. A mozdulatokban a lényeg az egyszerűség és báj. (Egyszerű ringó, sétáló mozdulatok, átbujkálások, kígyózó menet libasorban, térforma-változtatással, szétváló, találkozó mozdulatok, ketteslépések, szökellések, sürgések, olykor-olykor a játék szövegének megfelelő részek jelenetezése mozdulatokkal. A dallamos szövegek erősen variálódnak, s gyakran átnyúlnak egyik játéktípusból a másikba. A változatok egyikében-másikában gyakori a gyermekes szövegtorzulás. A lánykákat a nóta zeneisége (túlnyomórészt dúr hexakord hangsorral) és a ritmus jobban érdekli, mint a szöveg értelme.

Mozdulatutánzó dalos játékok. A játék ismert szövege szerint arcjátékkal, testmozdulatokkal mímelik, ábrázolják, a játék nótás tartalmát. („Fehér liliomszál” — változatai: „Kék ibolyácska”, „Bársony ibolyácska” főszereplője a körben a játék szövege szerint felugrik, ledobbanva két kézzel megtámasztja oldalát, mosakodó, fésülködő, törülködő mozdulatot végez, majd amelyik körtag kötényében megtörülködött, azzal szerepet cserél. A „Kis kacska fürdik” kezd. játék egyik mozdulatutánzó típusában a fürdő kacska mozgását utánozza a kör közepén szereplő kislány.) Legtöbbször táncos játékba mennek át.

Kocsikázást utánzó sürgés: „Kocsit, kocsit, komámasszony...”

Dalos játékok táncrahívással. (Párvalasztók.) Kezdő térforma: a zárt kör, egyszerű kézfogással. A kör közepén álló kislány, aki szerepére maga vállalkozott a körtagok közül valamelyiket kiválasztja, a dal ilyen szövegrészeinél: „Vedd el, akit szeretsz!” — „Ezt szeretem, ezt kedvelem!”, vagy: „Add nekem ezt, elkapom ezt...” vagy: „Kislány, gyere be...” A táncra hívott bemegy hozzá, egyet-kettőt lépegetnek, fordulnak összefogódzva, majd megsürgetik egymást. Az összefogódzás lehet egyszerű kézfogás, szembe egy-egy kézzel, két kézzel, süllyesztve vagy emelve, derék vagy vállfogás kölcsönösen, vagy pedig az egyik derekat, a másik vállat fog. A táncnak több szakasza van, s a legtöbbször dús terjedelmű nótás szöveg szakaszaihoz igazodik. A táncolók a nóta végén szerepet cserélnek, a táncvégző közhelyek elhangzásakor („Állj ki már, szegfűszál!...” „Cuki, tavalyi disznó!”, „Hess ki vén kakas!”). Az esetek túlnyomó többségében közhellyé vált kezdő képekre ismerünk („Haj színalja, színalja...”, „Hajlik a meggyfa...”, „Érik a meggy, érik...” „Kendermorzsa, kis menyecske”, „Cickom, cickom...”, A pünkösdi rózsa, kihajlott az útra...”, „Ég a gyertya, ha meggyújtják...”, „Hármat tojott a fürjecske...”, a „Haj vára, vára... stb.). Van olyan változat, melyben a dal bizonyos szakaszában az egész kör párokra bomlik, s úgy táncolnak („Csillag Boris...”, „Hatan vannak a mi ludaink... !)

Sétáló, menetelő táncjátékok. Legegyszerűbb a közönségesen ismert: „Sétálunk, sétálunk...”, vagy „Dombon törik a diót...” kezdetűek, ringó járással és leguggolással. Leglátványosabbak voltak azok, melyekkel bőjti időszakban végig szokták sétálni a falut, vagy libasorban kézfogással és át-bujkálással („Kis kacsá fürdik...”, vagy menetelő típusa, „Öc-vóc...”, „Öc-vóc”-típusok), vagy páros sorokban át-bujkálással, vagy anélkül („Három szál vesszőre tapostam...”, „Nem megyünk mi messzire, csak a falu végire...”, „Le az utcán, le-le-le” stb.).

Dalos séta, kígyózó menettel. Legtipikusabb három álló vagy egymástól egyenlő távolságban guggoló játszótárs körüli séta kígyózó, ellenvonulások menetben („Hej tulipán, tulipán...”, „Haja-haja, jóllakom-ország...” stb. — szövegkezdéssel).

Hidas játékok. Ebben a csoportban két arc-sor áll egymással szemben: a híd és az átmenők. A híd tagjai, hidasok egymás mellett állva, kölcsönösen összefogott kezüket magasra emelik. Az átmenők vagy csak egyszerű, súlylyesztett kézfogással állnak, vagy kezet sem fognak. — A hidasok kérdezik dalban az átmenőket, mit akarnak? A válasz: — átmenni. A hidasok tiltakoznak, de az átmenők előtt nincs akadály. Legszebb mozgástípus az, amelyben az átmenők a híd felemelt kezei alatt átkígyózó mozgással bujkálnak át, majd visszatérnek, s a két arc-sor szerepet cserél. Legszokásosabb két kezdő szövegtípus: „Itthon van-e, hidas mester?” és „Mért küldött az úrasszony, haja gyöngyöm, haja...”.

Fogyasztó-gyarapító nótás játék, átbúvással. Egy sorban, egymás mögött álló lányok kézenfogva menetelnek velük szemben álló két kislány felé, akik összefogott kezüket magasra emelik, majd kézleengedéssel leválasztják az elsőt és magukhoz állítják. Most már az is felemeli kezét. Ez a kapualakítás egyre gyarapszik, mivel a többiek sorra át-bujkálnak dalolás közben. Ahogy a kapuk nőnek, az át-bujkálás egyre festőibb, de az átbúvó tagok száma fogy. (Két főtípus: „Bújj-bújj zöldág... és „Lengyel László...”).

Fogyasztó-gyarapító dalos játékok körben. A kört körüljáró tag leányt kér a kör közepén álló tagtól, vagy egyszerűen ő maga ujjrámutatással választ. A kiszemelt körtag hozzá lép, keztfog vele és utána lépdegél. Ismétléskor csatlakozik rendre a többi, vagy kézfogással, vagy szoknyakihúzással. A körbejárók száma gyarapszik, a kör fogy, végül elfogy, ekkor a felgyarapodottak csigavonalban összecsavarodnak.

Ebbe az alcsoportba tartoznak a várkörjárás („Járom az úr váralját...”, „Járom, járom a váralját...”). „Erzsébet asszony...”, „Fehérvári kapitány üzenetet küldött”, „Méz-méz-méz, termett méz...” — a várkörjárásban királyúrfítól, a többiekben az anyától kéri el lányait. A leánykérőknek egy zártabb körben lejátszódó típusa: „Biborkáné”, („Iborkáné”, „Danikáné”, „Itt ül egy kis kosárba...” — típusok). Itt a leválasztandó lányok egymáshoz szorosan közel a közepén álló leánykiadó kötényébe kapaszkodnak, azt

húzzák széjjel, majd a körüljáró tag hívására sorra elmennek, s a játék a fenti módon gyarapszik, fogy.

Kérés nélkül, pusztán ujjrámutatással, helyesebben ujkiolvasással leválasztó típus: Leggyakrabban „A kassai szőlőhegyen” v. „A tokaji szőlőhegyen...” k. dallal. Itt a körön belül álló lánykiadó nincs.

Fogyasztó—gyarapító dalos játék, arc-sorban. (Leányrabló játék.) Ebben az alcsoportban egy leány áll szembe egy egész arc-sorral. A játék menetében ez a leányrabló az arc-sor felé halad, majd a közelbe érve, lábával dobant és hátrál. Utána az arc-sor ugyanezt teszi. A játék tipikus nótája: „Jött egy ember (két ember — három ember) Ninivéből...” a leányrabló és az arc-sor dalos felelgetése és egymás felé menetelése, hátrálása közben az arc-sor egymás után veszíti el lányait. — A játék végződése egyúttal új játékkezdés is. A lánc-sor egyedül maradt tagja veszi át az iménti leányrabló szerepét.

Kifordulós nótás játékok.

Közönségesen ismert: „Lánc-lánc, eszterlánc...” és a „Kiskacsa fürdik” típus közönségesen ismert fajtája mozgó körrel és a tagok egymás utáni kifordulásával. Kevésbé ismert kifordulás „Nagykállóba fújják, Debrecenbe járnak...” kezdetűek stb.)

3. Kitalálós játékok.

A bújósdiktól a gyűrűdugó játékokig, a hallás és tapintás útján való felismerésig igen gazdag játékterületet ölelnek fel. Közönségesen ismertek közül kiemelkednek a lányok dalos kitaláló játécai. Dalos gyűrűdugó: „Cseng-cseng gyűrű...”, „Korál gyűrű...”. Dalos ujjbökdösök. („Dobi-dobi hátát...), körben játszva. Személyek kitalálása nótás körben. („Hej koszorú, koszorú...”).

4. Nevettető játékok.

Lánygyermekek körében egészen népszerűek, különösen a dallamosak. Körbenjátszós dalos nevetetők: „Csepü-lepü gongyola”, „Mély kútba tekintek, asszonyokat látok” — típusok. A dalocska tréfás szövegével teszik próbára egymást, hogy tudják megállni nevetés nélkül. „Kinek szája mosolyog...” — attól a zálogszedő zálogot vesz, amit viszont tréfás büntetések kiállításával ki kell váltani.

Tréfás párbeszéddel és megforgatással is próbára teszik egymást. Aki megállja, angyal, aki nem — ördög. Az angyalok a játék vezetőjét megsimogatják, az ördögök megcsipkedik. („Nézz az égre! — Nem nézek!” — játék-típus).

5. Népszokások utánzásai. (Gyermeklagzik, babakeresztelők, bogártemetések). Némelyikben — fel-feltűnik a természettel összefüggő ősi szokások egy-egy mozzanata. (Borköszöntő körben, vagy kigyózó táncmenetben: „Méz-méz-

méz, termett méz, termett méznek áldottsága, lehullott virága. Ez az áldott bor, ki mindennap forr, Ha jót iszunk belőle, a torkunkra foly..."). A népszokások legtöbbször inkább csak elemei mutathatók ki.

(„Alelúja, meghalt Gyula, eltemették békalyukba”).

6. *Nyerő játékok.* (Golyózás, gombázás, diózás, tojásnyerés: („kukózás”)

7. *Beugrató játékok.* Fiúk körében népszerűek. Ügyetlen vagy hiszékeny, vagy ellenszenves gyermeket nevetséges helyzetbe hoznak, legtöbbször durva beugratással.

Függelék.

A gyermekkort formáló környezeti erők közt nem kis szerepet játszik az iskolai környezet.

Ennek hatása kutatható olyan gyermekjátékokban, melyekben úgy teszik próbára ügyességüket, mintha iskoláznának, vizsgáznának. Ilyenre gondolunk, ha figyeljük a lánygyermek vizsgáztató jellegű kis ügyességpróbáit: a földre karcolt, vagy írt kocka alakú kis területekre, mindig távolabb, távolabb, különböző helyzetkombinációkkal apró tárgyakat (kövek, fadarabok) dobnak, ügyelve, hogy vonalra ne kerüljenek (meg ne bukjanak). Fállábon vagy mindkét lábon ugrálva, szökdelve érik el, s hozzák vissza. E játékok néprajzi vonásait a tárgyak és mozzanatok elnevezésében s a lejátszás menetének megszerkesztésében kutathatjuk.

A rendszerezés további szempontjai.

A játék kategóriáinak, típusainak leíró csoportosításában tekintetbe kell vennünk a lejátszás idejének, alkalmainak, helyének vizsgálatát is.

A gyermekjátékok nagy részében, főleg a szervezett társas játékok játszásában lényeges a hely kiválasztása (forgalomtól távolabb eső helyek: iskolaudvar, faluköze, híd és közvetlen környéke, patakmente, faluszéle stb.) — s az év bizonyos szakai, főleg a tavasz, ősz, — nyáron nincsenek mindig együtt a gyermekek. Külön megfigyelést érdemelnek a bőjti időszakok, melyekben a játékoknak különösen nagy szerepük van.

A hely-, idő-, alkalomkeresés vizsgálatával az együttjátszás környezet-tanulmányozásához jutunk el.

A játékok történeti, néprajzi vizsgálatában (eredet, elterjedés, etnikai specifikumok feltárása) domborodik ki a tudományos szemlélet. De ez csak akkor válik teljessé, ha a gyermekjátékok valamennyi kategóriájára és fellelhető típusaira és változataira vonatkozik.

A leíró rendszerezéssel ennek kívánunk alapot biztosítani.

Lajos Árpád

A KOVÁCSMESTERSÉG KUTATÁSA

A fémek felfedezése és felhasználása meggyorsította az emberi társadalom fejlődését. A fémek közül is kiemelkedik a *vas*, mely keménységénél, alakíthatóságánál fogva sokféle célra volt felhasználható. Aránylag korán tömegméretekben készítettek belőle fegyvereket, szerszámokat. Felfedezésének idejét és helyét pontosan nem ismerjük. Időszámításunk előtt 3000-ból az egyiptomi fáraók piramisaiból már vas, illetve acéltárgyak kerültek elő, a vasgyártás folyamatát óegyiptomi festményekről ismerjük. I. e. 2000 körül a vas ismertté válik Észak-Európában, 1000 körül pedig a Földközi-tenger környékén mindenütt elterjed. 900—500 körül lép a bronz helyébe a vas Közép-Európában s fokozatosan megismerkednek vele az itt élő népek. Jelentőségét az is mutatja, hogy majdnem minden nép mítoszaiban szerepel a vas, vagy az előállításával foglalkozó kovács.

A vas történetéről, a vasművességről különösen a múlt század utolsó harmada óta igen sok részlettanulmány, adatközlés és összefoglalás jelent meg műszaki szakemberek, technikátörténészek tollából hazánkban és a szomszédos országokban is [1].

A vaskohászat Magyarországon több mint 2500 évre tekinthet vissza. A vaskohászat — a régészet szerint — a késői Hallstatt korban, i. e. 600 évvel indult meg. A népvándorlás korában nálunk a vaskohászat folyamatossága megszakadt, a középkori magyarországi vasművesség nem az ókori vasművesség folytatása, hanem a honfoglaló magyarságnak a dél-oroszországi sztyepéken elsajátított ismeretein, illetve a XII. századtól a német vasművelők bevándorlásán alapult [2].

A honfoglaláskori vasművességre régészek kutattak, Hegedűs Zoltán egy honfoglaláskori vastárgy metallográfiai vizsgálatát végezte el. Alföldi András és Bartha Antal a honfoglaláskori kovácsmesterség társadalmi hátterét vizsgálta [3].

Egyelőre eldöntetlen kérdés, hogy a honfoglalás idejében elkülönült-e egymástól a vaskohászat és a kovácsmesterség. A pécsváradi apátság 1015-re keltezett, valójában a XIII. században hamisított alapítólevele valószínűleg a XI—XII. századi állapotokat tükrözi. Megkülönbözteti a *vasat szolgáltatókat* (tributarii ferri) a *kovácsoktól* (fabri), s ezzel a vaskohászat és a kovácsmesterség közötti munkamegosztást bizonyítja [4].

A feudáliskori vaskohászat magyarországi kutatása egyidős a kapitalizmus-sal. A kutatástörténet megírását Heckenast Gusztáv végezte el [5]. A dualiz-

muskori kutatók többnyire olyan szakemberek, akik csak saját koruk technológiáját ismerik s így átveszik a kutatástörténet európai sablonjait. Nálunk az 1880-as évek vége felé ismerik meg L. Beck: *Geschichte des Eisens*... c. művét s a hazai kutatást később főleg erre alapozzák.

Kerpely Antal, Péch Antal, Téglás Gábor, Wenczel Gusztáv munkássága a későbbiekben jelentős s meg kell még említenünk Edvi Illés Aladár összefoglalását a vasművesség történetéről [6]. A vasművességre, vaskohászatra, vaskereskedelem történetére sok értékes adatot találhatunk a különféle kisiparos és egyéb szaklapokban [7].

Az ipartörténeti munkák közül ki kell emelnünk — gazdag néprajzi anyaga miatt — Illés Aladárnak a Felsőmagyarország kisvasipara címen a mecenzéfi, stószai, jolsvai vasművességről írott tanulmányát, Csizmazia Kálmánnak a gölnicbányai kovácsiparról, Chyzer Bélának a reszelővágó mesterségről írott munkáit. Sajnálatos, hogy ezek a munkák elkerülték az etnográfusok figyelmét, pedig ezekből tudományunk sokat meríthetett volna [8]. A néprajzosok figyelme aránylag későn fordult a vasművesség felé, Orbán Balázs 1868-ban a torockói vasbányászat és kohászat néprajzi monografikus kutatását kezdi meg [9].

Az első világháború éveiben a vasművesség történetével foglalkozó tanulmányok abbamaradnak, a két háború között kisebb cikkek, adatközlések kisipari szaklapokban jelennek meg. Az 1950-es években újjáéled a vasművesség történetének kutatása s a Kohászati Történeti Bizottság munkásságának eredményeként több füzet jelenik meg ebből a témából. N. Bartha Károly ekkor a reszelővágó mesterségről készített tanulmányt [10].

A népi vasművesség, kovácsmesterség néprajzi kutatása Jankó János fentebb említett munkáján kívül nem történt meg. A Magyarország Néprajza a következőket írja: „A féművességnek népünk életében nincs különösebb jelentősége, tehát nem is említjük.” E kategórikus kijelentés egyben azt is mutatja, hogy az ilyen irányú, tervszerű kutatás igénye még nem merült föl s tulajdonképpen az összefoglalásban nem állt kellő anyag rendelkezésre. Ugyanekkor Solyósi Sándor „A vas babonás ereje” c. dolgozatában említi a kovácsfolkloort is [11].

A Néprajzi Múzeum kismesterség gyűjteményében néhány igen értékes, feltehetőleg XIX. század eleji kovácsszerszám és produktum található. Ezek valószínűleg a múlt század végén kerültek alkalmi gyűjtések révén a múzeumba, feldolgozásuk azonban nem történt meg. A két világháború között kisebb adatközlések jelentek meg a cigánykovácsokról, 1941-ben egy középiskolai pályamunka is készült a kovácsmesterségről, a téma rendszeres vizsgálatára azonban senki sem vállalkozott [12].

A mesterség tervszerű kutatásáról a szomszédnépek esetében is alig beszélhetünk. A német kutatók elsősorban a primitív népek vasművességével, illetve kovácsaival foglalkoztak, s akárcsak nálunk, inkább technikatörténészek közelítették meg munkájukban a témát, illetve adatközlések jelentek meg. Kisebb összefoglalások azonban hasznos adatokat tartalmaznak [13].

Hasonló volt a helyzet a lengyeleknél is, itt azonban a technikatörténeti munkák mellett már korán megkezdték a mesterség produktumainak, elsősor-

ban diszítóművészeti szempontból való vizsgálatát. A munkák közül kiemelkedik Mieczyslaw Gladysz 1938-ban kiadott kötete, mely egy sor kutatóknak adott ösztönzést a háború utáni évektől a mai napig a hasonló jellegű kutató-soknak. Reinfussowa, R. Reinfuss, Leszek Itman, F. Kotula elsősorban a kovácsok szekérdíszítésére vonatkozóan dolgoztak fel gazdag anyagot. Jasiewicz az, aki elsőként törekedett az egyoldalú diszítóművészeti vizsgálatokon túlmenően a mesterség szélesebb körű vizsgálatára. L. Itman, J. Oledzki, Bogdanowicz munkái a témát földrajzilag újabb területeken vizsgálják. Módszerük a jelenből visszakövetkeztethető néprajzi jelenségek megragadására irányul. Nagyon keveset használnak fel a levéltári, történeti forrásokból. A kovácsoknak a paraszti társadalomban betöltött szerepét inkább csak érintik, nem vizsgálják részletesen a különféle társadalmi típusokat. Munkájuk különösen mennyiségileg jelentős, a későbbiekben európai összehasonlításra alkalmas [14].

Csehszlovákiában is elsősorban a technikatörténészek foglalkoztak a vasművesség kutatásával s egyes munkáikat — különösen a vashámorokkal foglalkozókat — néprajzosok is jól használhatják. Mellettük a régészek részlet-tanulmányokkal, illetve egy jelentős európai jellegű összefoglalással jelentkeztek. Néprajzosok az utóbbi 5—6 évben kezdték meg a rendszeres kutatómunkát, ennek eredménye a mecenzéfi hámorokról írott tanulmányokban, igényes tárgygyűjtésekben, adatközlésekben most fog beérni [15].

Jugoszláviában, akárcsak a többi szomszéd országban elsősorban a technikatörténet művelői érintették a kovácsmesterséget, etnográfusok csak újabban kezdenek a témával foglalkozni. Hasonló a helyzet a bolgár és szovjet kutatóknál is. A bolgárok egy értékes kötetet is megjelentettek a kovácsok népi diszítóművészetéről [16].

Igen nagy műlra tekinthet vissza a fémművesség kutatása a szomszédos Ausztriában. A Stájer vasvidék készítményeit évszázadokon keresztül hazánkban is felhasználták. A nagyszámú technikatörténeti, ipartörténeti, régészeti publikációk mellett néprajzilag is felhasználható tanulmányokat is ismerünk. Kiemelkedő Zeitlingernek az osztrák kaszakovácsokról írott részletes, alapos tanulmánya. Igen sok múzeumban megtaláljuk a vasművesség produktumait, a mesterség szerszámain, sőt múzeumi célra felhasznált régi hámort és kovácsműhelyt is találunk. A magyar anyag összehasonlító vizsgálatához az osztrák gyűjtemények és publikációk adatait nem nélkülözhetjük [17].

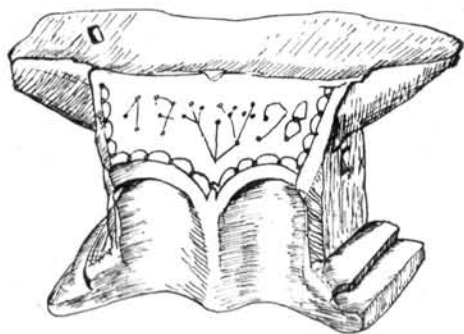
A mesterség gazdag szempontú néprajzi monografikus igényű feldolgozására hozhatunk példát a tőlünk távol élő észtektől. A kovácsműhelyek táji típusaira, a közönség által fogadott kovácsok társadalmi helyzetére, szociális körülményeire, a kovácsfolklórra vonatkozóan találhatunk összehasonlításra is alkalmas adatokat Jüri Linnus tanulmányaiban [18].

Kisebb adatközléseket, tanulmányokat szinte minden európai országból említhetünk, a téma tervszerű feldolgozásáról azonban a franciáknál, angoloknál, svédeknél stb. nem beszélhetünk [19].

Mint említettem, a magyar vasművesség történetének kutatása az 1950-es években indult meg újból rendszeresen. Történészek, technikai szakemberek, régészek adják közre dolgozataikat. Szabó György: A falusi kovács a XV—XVI. században c. 1954-ben közreadott tanulmánya néprajzi analógiákat is tartal-

1. kép. Kovács ábrázolása Szirákról (Nógrád m.) 1726-ból. A sziráki ev. egyházközség Vegyes anyakönyve, 1723—1732. (Samuel Turdezius rajza.)

2. kép. Kovácsüllő 1798-ból. Palóc Múzeum, Balassagyarmat.

maz. Bartha Antal, Hegedűs Zoltán, Fuchs Erik, Nádori Zoltán honfoglalás-kori kovácsmesterségünk technikájával, illetve társadalmával foglalkozó cikkeit már említettük. Meg kell még említeni Bakó Ferencnek a tiszai cigányok fémművességéről, Ladvenicza Ilonának a csobánkai szegkovácsoló cigányokról írott munkáját, Erdős Kamill művét, valamint a régészeti középkori vasanyag-ról írt munkákat s az ehhez fűzött néprajzi megjegyzéseket [20].

A rövid áttekintés azt mutatja, hogy a vasművesség kutatásánál jóval kevesebb előzményt mutathatunk fel mint egyéb mesterségeknél. Egyes mesterségekről már korán jelennek meg adatközlések, sőt jelentős táji feldolgozásokkal, összefoglalásokkal is rendelkezünk (mézeskalácsosok, fazekasok, gubások, kékfestők, szücsök, csizmadiák stb.). Míg az említett mesterségek készítményei tetszetősek, díszítőstílusukat ismerjük, ezt a kovácsmesterségről, a mesterség produktumairól egyelőre nem mondhatjuk. A mesterség vizsgálata mégis sok tanulságot szolgáltat a magyar népi kultúra kutatói számára. Ehhez elsősorban a ma élő kovácsmesterséget (ismeretanyag, eljárások, eszközkészlet) kell vizsgálni. Fel kell használni az emlékezetben megőrzött tudásanyagot, írásos dokumentumokat (számlák, szerződések, limitációk, céhiratok, műhelynaplók stb.). Szükség van az ipartörténeti forrásanyagra; vaskereskedők árjegyzékei, gyárak, manufaktúrák képes árjegyzékei, múlt századi gazdasági lapokban levő képes eszközábrázolások stb. Nem nélkülözhető a múzeumokban fellelhető régészeti anyag, illetve a mesterség szerszámai és produktumai sem. Ha a mesterség vizsgálatára, illetve a kovácsoknak a paraszti kultúrában betöltött szerepének elemzésére törekszünk, a fentebb említett forrásanyagot kell felhasználni.

A kovácmesterség a fémek előállításától a feldolgozásig már korán specializálódott, a XVI. században pedig a mesterségen belül is osztódás jön létre; kovácsok, csiszárok, pajzsgyártók, hámkovácsok stb. válnak külön a korábban egységes mesterségből. Egyes mesterségek, pl. csiszárok, fegyverművesek nagyobb városokban fejlődnek ki, mellettük megmarad s kisebb mezővárosokban jelentős szerepet kap a paraszti termelőeszközök készítő, javító iparos. Néprajzi tanulással számunkra elsősorban a hagyományos kovácmesterség szolgálhat, amennyiben ez a felsorolt munkákból megfigyelhető, illetve visszakövetkeztethető. A régészeti anyagban nagy mennyiségben találunk vasanyagot, mint a kovácmesterség produktumát. Szabó György félbemaradt munkája után még nem került sor kisebb, már említett leletegyüttesek vizsgálata mellett a teljes régészeti anyag értelmezésére. Szükség van egy középkori város, vár vagy falu leletegyüttesének részletes vizsgálatára. Ha a vasanyag más leletek nélkül kerül elő, ritkán tudjuk hozzávetőlegesen is korhoz kötni, a metallográfiai vizsgálatok igen költségesek, bár a készítés idejére és a technológiai eljárásokra értékes adatokat nyújtanak [21].

Céhtörténeti kutatásaink e mesterség vizsgálatánál is hasznosak. Nem elégedhetünk meg azonban a céhszervezet, a céhszokások pusztá leírásával, hanem lehetőségeinkhez képest képet kell adnunk a céhben dolgozó mesterek, legények társadalmi helyzetéről, szociális szintjéről. Körvonalazni kell az egyes céhek hatóterületét, esetleges vásári körzetét és természetesen a készített produktumok leírására kell törekednünk. Eddig csak mellékesen foglalkoztunk nálunk a kovácscéhekkel, a miskolci kovácscéhről készített összefoglalás az első lépés az ilyen irányú munkálkodáshoz [22].

A feudalizmusban a mesterségnek sokféle társadalmi típusa van. Városokban a céhes mesterek egy része viszonylag jómódban dolgozik. A falvakban megtalálható a faluközösség által felfogadott, s meghatározott bérért, természetbeniért dolgozó „falukovácsa”, „helység kovácsa”, az ún. *kommenciós kovácmester*. Helyzete, megélhetése változó. Mint a faluközösség alkalmazottja a közösség akaratának van alárendelve. Lakást, műhelyt, kisebb földterületet s a munkájához szükséges szénét a falu biztosítja. Legtöbbször saját szerszámával a saját, vagy a gazda vasából dolgozik. Életszínvonala, megélhetése legtöbbször alacsonyabb, mint a városi kovácsoké. Ritkán dolgozik sokáig egy helyen, munkahelyét többször változtatni kénytelen. Legtöbbjük nem tanult iparos, hanem cigánykovács, számukra *kommenciós mesterré* válni felemelkedést jelentett [23].

Külön társadalmi típust jelent, bár számban a XIX. század közepéig nem jelentősek az *uradalmi kovácsok*. Munkáját, bérét, akárcsak a *kommenciós*ét előre szabják meg, lakást, műhelyt, nyersanyagot az uradalom biztosít számukra. Az uradalomban levő termelőeszközök készítésével, javításával foglalkoznak. Értenekek az állatok gyógyításához is s a XIX. század elején közülük kerülnek ki az ügyeskedő, újító, nem egyszer új eszközöket is meghonosító mesterek [24].

A XIV. század óta vándoroltak be Magyarországra a cigányok. Magukkal hozott fémműves ismereteiket itt is felhasználják s mint *üstfoltozók, fűrókészítők, csengőöntők* vándorolnak. Előfordul, hogy váraknál mint *fegyverkovácsok* kapnak munkát, vagy dolgoznak mint *uradalmi* vagy *községi kovácsok*. Szociális szintjük alacsony, mesterségbeli ismereteik korlátozottak. A mesterségbeli

3. kép. Kolompár cigányok. Jankó J. rajza. Vasárnapi Újság 1862. július 6.

tudást, eszközanyagot egymástól öröklik, tanult iparost ritkán találni közöttük. Készítményeiket parasztgazdaságokban, múzeumokban fellelhetjük [25].

Változó az *önálló kovácsok* fogalma és helyzete. A városokban dolgozó, a *közösséggel szerződési viszonyban* nem levő mesternek nemcsak a feudalizmus, hanem a kapitalizmus korában is — akárcsak a mesterség többi társadalmi típusa — megtalálható. Lényegében a többi mesterek fő törekvése is az önállóságra irányul, s nem egyszer a községi, vagy uradalmi kovácsoknak ez sikerül is. Ők saját műhellyel, lakással, szerszámmal rendelkeznek, nincsenek a közösségnek úgy kiszolgáltatva, mint a többiek. Szociális szintjük magasabb, mesterségbeli ismereteik gazdagabbak, mint az előbbi típusoké, s nem egy közülük mint cséplőgéptulajdonos, vállalkozó lesz.

Az 1860-as években létrejön a kovácsoknak egy új típusa, a *gépészkovácsok*. Elődeik, a század eleje óta újítgató, rendszerint uradalmi manufaktúrákban, vagy kisebb gyárakban dolgozó kovácsok, vagy idegen bevándoroltakból vannak. Különösen a gőzgépek fokozottabb elterjedése óta van szükség ezekhez

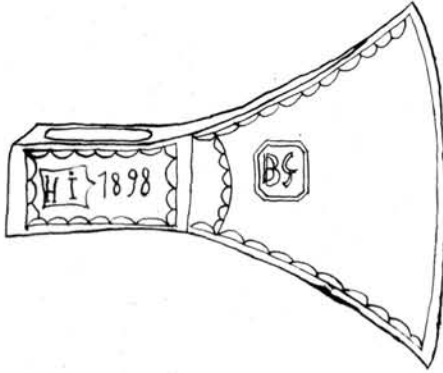

4. kép. Ústfoldozó
cigány, Miskolc
környékén.
Schabinszky
László felvétele,
1892. Herman Ottó
Múzeum 2337 ltsz.

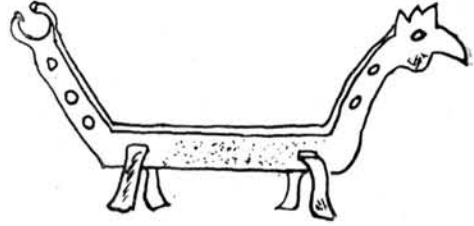
értő, tanult mesterekre, akik ezeket kezelik, a szükséges javításokat elvégzik. Már a 60-as években felmerül tervszerű képzésüknek gondolata, ami később meg is valósul, majd nagyobb városokban rendszeressé válik. Kezdetben a nagybirtokokon, később kisebb uradalmakban, középbirtokokon, majd a tehetősebb parasztságnál is elterjed a különféle mezőgazdasági gépek használata. A gépészkovácsok száma növekszik, sőt az önálló mesterek is saját cséplőgép vásárlásra törekednek, hogy mint cséplési vállalkozók nagyobb jövedelemre tegyenek szert. Néhányuknak ez sikerül, tekintélyes, vagyonos emberekké válnak, mások pedig az uradalmakban helyezkednek el, mint gépészkovácsok.

Szinte valamennyi típus között található a lovak gyógyításához értő mesterek is. A XVIII. század végétől „baromvrosi iskolákon”, patkolótanfolyamokon tanulták a lóval való bánást, illetve a gyógyítás ismeretét a mesterségbeli tudással együtt örökölték.

Míg a mesterség társadalmi típusai változnak, az alkalmazott technológiai eljárások szinte a mai napig azonosak, s ez a munka döntően kézműves jellegé-

5. kép. Fejsze, Magyar—Valkó, Kolozs m. Néprajzi Múzeum 10072. ltsz.

6. kép. Tűzikutya, Hajdúböszörmény. (Bencsik János gyűjtése, 1965.)

ből fakad. A szerszámkészlet nem sokat változott, lényegében a középkorban is hasonló eszközökkel dolgoztak. Csak a múlt század nyolcvanas éveiben térnek át az áttételes fogaskerékkel működő kézzel hajtott fűrőgép használatára, az utóbbi években pedig a hagyományos lábbal vagy kézzel működtetett fűjtatót szorítja ki a villanymotor. A múlt században nemcsak különféle ekekísérletek, hanem patkókísérletek is folynak. Ennek eredményeként a régi, hagyományos sarkas patkók helyett csavaros patkót használnak, amihez már gyári menetvágó szükséges.

A vas megmunkálásának különféle műveletei; a hajlítás, csavarás, nyújtás, tömörítés, forrasztás, szegecselés stb. alig változott, inkább csak az utóbbi években térnek át a gyorsabb és korszerűbb hegesztésre. A tárgyak készítésének módját néhány éve még a gyakorlatban is megfigyelhettük, illetve ezekre a tárgyaktól visszakövetkeztethetünk.

Jelentősen változik az utóbbi évszázadban a nyersanyag, a vasak, acélok formája, minősége. A korszerűbb vaskohászati eljárásokig a hámorokban aránylag kevés változtatással állították elő a vasat, a limitációkban ezeket s a XVIII. sz. óta a hámorok, kovácsok által készített *táji jellegű* munkaeszközöket is felsorolják. Az Erdélyben, Felső-Magyarországon, Stájerországban készült tárgyak nemcsak az egykori monarchiában voltak általánosan elterjedve, hanem más országokba is szállították. Az egyes készítmények arányát, készítési helyét mutatja számunkra Wathnernek Grázban 1825-ben kiadott képes árjegyzéke, mely csupán a Mecenzéfen készült kapákból 90 tájjellegűt sorol fel [26]. A könyv a későbbiekben több kiadást ért meg, az általunk ismert, ugyancsak Grázban, 1885-ben megjelent 5-ik kiadásban már 212 kapát sorolnak fel [27].

A könyv a gyári árak térhódítását bizonyítja s egyben megmutatja azt is, hogy a falusi kovácsok ebben az időben döntően már nem új eszközök készítésével, hanem csak javítással foglalkoznak. Ezt bizonyítják Boros Lajos sárospataki „kovácsmester és baromorvos” ez idő tájból való feljegyzése is. Idősebb mesterek visszaemlékezése szerint ez idő tájt még fejszét készítettek, patkót póoltak, szénavágót, bélyegzővasat, ösztökét stb. készítettek. Az újonnan

készített tárgyak mennyisége azonban a javításokhoz mérten elenyésző volt. 1872-ben megszűnik a céhrendszer, mely ekkor már régen idejétmúlt szervezeti forma. A kovácsok száma jelentősen növekszik, s ezeknek csak kis része tud mesterré válni. Egy részüket ott találjuk a korai munkásszervezetekben is. A múlt század végén önálló szaklapokat is alapítanak s ezekben munkájukkal, megélhetési gondjaikkal is sokat foglalkoznak.

A népi műveltség — így a kovácsmesterség — változásában is jelentős fordulópont az első világháború. Ma élő idősebb mestereink zöme ekkor tanulja a mesterséget s munkatechnikájuk sokat változik. Új gyári vasak, acélok, gépek honosodnak meg, a régi fejszekészítést, edzési, forrasztási eljárásokat már nem ismerik. A céhes hagyományok is elkopnak, elhalványulnak. Legtöbbjük nemcsak falusi műhelyekben dolgozik, hanem gyárakban, vasúton is vállalnak munkát. A mesterség a városokban is hanyatlásnak indul, a régi kocsigyártó műhelyek fokozatosan megszűnnek. Segéd tartására alig van lehetőség, közös munkákra (pl. ráfhúzás) legtöbbször családtagjaikat kénytelenek befogni.

A mesterség változásában, illetve hanyatlásában újabb fordulópontot jelentenek az 1950-es évek. A kollektív gazdaságok létrejöttével kevesebb kovácsra van szükség. A fiatalabbak gyárakban, gépműhelyekben helyezkednek el, idősebbek fokozatosan felhagynak a mesterséggel.

A mesterség kutatása az utóbbi másfél évtizedben indult meg. A Néprajzi Múzeumba, a miskolci, egri, pécsi, karcagi, szolnoki, kiskunfélegyházai múzeumokba teljes kovácsműhelyek kerültek, s megkezdődött ezek anyagának tervszerű tudományos feldolgozása is. Verpeléten egy, feltehetőleg a XVIII. században épült kovácsműhelyt állítottak helyre és rendeztek be 1964-ben szabadtéri múzeumnak s ez az ország első ilyen jellegű gyűjteménye [28].

Áttekintésemben vázoltam az eddigi eredményeket s a főbb kutatási problémákat. A téma részletes kidolgozása s egy korszerű szintézis elkészítése még további munkálkodást kíván. Néprajzi módszerrel, a rokontudományok eredményeire támaszkodva bemutatthatjuk majd a kovácsmesterség szerepét a magyar népi kultúrában, illetve a kovácsok által készített munkaeszközök fontosságát az életforma változásában.

Bodgál Ferenc

DIE ERFORSCHUNG DES SCHMIEDEHANDWERKS

Das Schmiedehandwerk gehört zu den ältesten Handwerken der Menschheit. In Ungarn blickt die Eisenverarbeitung auf eine 2500 jährige Vergangenheit zurück. Die Eisenschmiedekunst der landnehmenden Ungarn wurde von Archäologen und Historikern erforscht. Während des Kapitalismus beschäftigten sich bis zum Ausbruch des ersten Weltkrieges technische Fachleute und Historiker mit der Erforschung dieser Frage. In den fünfziger Jahren kam man wieder auf dieses historische Thema zurück.

Mit der Erforschung der volklichen Schmiedekunst — dem Schmiedehandwerk — beschäftigte sich kaum jemand: Es fanden sich nur einige verstreute Angaben. Auch in den Nachbarländern begann man sich erst vor 15—20 Jahren mit dieser Frage zu befassen. Besondere Beachtung verdient die Arbeit der österreichischen und polnischen Forschung auf diesem Gebiet. Die Studien des estländischen Forschers Jüri lassen bereits an eine Monographie denken.

Verfasser, der sich etwa seit anderthalb Jahrzehnten mit diesem Thema beschäftigt, hat bereits mehrere Studien in dieser Frage veröffentlicht. Er bringt in seinen Arbeiten einen Überblick über den gegenwärtigen Stand der europäischen Forschung und macht das verwendbare Quellenmaterial bekannt. An erster Stelle steht die volkliche Übung des Schmiedehandwerks und das Denkmalgut. Doch dürfen dabei die verschiedenartigen schriftlichen Dokumente (Zunftbriefe, Limitationen, Werkstättentagebücher, uam.) aber auch die in den Museen auffindbaren archäologischen und volkskundlichen Denkmäler, das handwerkliche Werkzeuggerät und die Erzeugnisse der Schmiede nicht unbeachtet bleiben. Unerläßlich ist auch das gewerbegegeschichtliche Quellenmaterial.

Schon im Feudalismus zeichnen sich die verschiedenen sozialen Typen des Handwerks ab, ein Umstand, der bisher von der Forschung nur am Rande erwähnt worden war. In den Dörfern gab es die von der Dorfgemeinschaft gedingten „Gemeindeschmiede“; eine besondere soziale Klasse bildeten die *herrschaftlichen Schmiede*. *Zigeuner* arbeiteten als *herrschaftliche* oder als *Gemeindeschmiede*, bzw. als wandernde Kesselflicker, fertigten Bohrgeräte an oder waren als Glöckchengießer tätig.

Der Begriff eines *selbständig arbeitenden Schmiedes* und seine soziale Lage änderte sich im Laufe der Zeiten. Als in den sechziger Jahren des 19. Jahrhunderts die Motorisierung der Landwirtschaft begann, bildete sich ein neuer sozialer Typus der Schmiede heraus: die Gruppe der *Maschinenschmiede*.

Während sich die sozialen Typen des Schmiedehandwerks gewandelt hatten, blieben die technologischen Verfahren bis auf den heutigen Tag sozusagen gleich.

Mit der ständig wachsenden Verbreitung der Fabrikwaren seit dem ersten Drittel des vergangenen Jahrhunderts verlor auch das Schmiedehandwerk allmählich seine einstige Bedeutung: Seit dem Ende des 19. Jahrhunderts beschäftigen sich die Schmiede fast nur mehr mit Reparaturen.

Eine planmäßige Erforschung der Geschichte des ungarischen Schmiedehandwerks ist erst seit etwa anderthalb Jahrzehnten im Gange. 1964 wurde in Verpelét eine vermutlich im 18. Jahrhundert erbaute Schmiedewerkstatt in ein ethnographisches Freilichtmuseum umgewandelt. Zahlreiche Museen in der Provinz haben das gesamte Inventar von Schmiedewerkstätten eingesammelt.

Als Illustration seiner Abhandlung veröffentlicht Verfasser bisher unbekannte ungarische Schmiedearbeiten.

F. Bodgál

J E G Y Z E T E K

- [1] Nem törekszem teljes bibliográfiára, csak a fontosabb szakirodalmat sorolom fel. Részletesebb bibliográfiát a kovácsmesterségre vonatkozóan a közeljövőben megjelenő kérdőívemben szándékozom közzétenni.
Vaclav Koval: Élet és halál féme a vas. Bp. 1965., A. A. Zvorkin—N. I. Oszmova—V. I. Csernisev—Sz. V. Suhargyin: A technika története. Bp. 1964., Andai Pál: A technika fejlődése az őskortól az atomkor küszöbéig. Bp. 1965. stb.
- [2] Heckenast Gusztáv: A vaskohászat története Magyarországon a honfoglalástól a XVIII. század közepéig. Kohászati Történeti Bizottság Közleményei (továbbiakban: KTB) 23. sz. Bp. 1962. 3.
- [3] Hegedűs Zoltán: Honfoglaláskori vastárgyak és salakok metallográfiai vizsgálatának tanulságai. KTB Közl. 2. sz. Bp. 1960., Alföldi András: A tarchan méltóságnevé eredete. (Tanulmányok a királyság intézményének az északázsiai lovasnépeknel való kialakulásához I.) Magyar Nyelv XXVIII. (1932) 205—220. Bartha Antal: Honfoglaláskori kovácsmesterségünkről. Történelmi Szemle 1958. 315—327., Bartha Antal: A honfoglaláskori magyar kovácsmesterség társadalmi hátterének kérdéséhez. Történelmi Szemle, 1961. 133—154.
- [4] Bartha A.: Honfoglaláskori kovácsmesterségünkről. Tört. Szemle 1958. 315.
- [5] Heckenast Gusztáv: A feudális kori magyarországi vaskohászat historiográfiája. KTB Közl. 10. Bp. 1961.
- [6] Anton Kerpely: Das Eisenhüttenwesen in Ungarn, sein Zustand und seine Zukunft. Selmecbánya, 1872., Péch Antal: Jelentés a selmeczi és diósgyőri kerületben és Rézbánya vidékén létező állami bányák és kohók állapotáról. Bp. 1873. Téglás Gábor: A vasbányászat őshazája s a nyugatázsiai és európai vasipar úttörői és terjesztői. Bányászati és Kohászati Lapok 1908. I. 593—603. Téglás Gábor: Népvándorláskori vaskohászati maradványok a Duna—Rajna közéről. Bányászati és Kohászati Lapok 1907. I. 86. stb. Wenczel Gusztáv: Magyarország bányászatának kritikai története. Bp. 1880., Edvi Illés Aladár: A vas története Közép- és Észak-Európában a népvándorlaskorig. Magyar Mérnök és Építész-Egylet Közlönye 1889. 399—416, 458—472, 549—552. Az ős- és ókor vasművészete. Bp. 1898. stb.
- [7] Felföldi vasipar. Pesti Napló 1859. jan. 30., febr. 1., Szontágh Pál: Vastermelés. Vasárnapi Újság 1862. 175—176, 186—187, 197—198, 211—212, 221—223. Rónay Árpád: A Szepesség és a Székelyföld kisvasipara. Magyar Mérnök és Építészegylet Közleménye. 1900. 38—40.
- [8] Illés Aladár: Felső-Magyarország kisvasipara. Technológiai Lapok 1889. 113—115, 129—130, 146—147. 1891. 93—95, 125—127, 132—134, 142—144, 163—164. Csizmazia Kálmán: A gölniczbányai kovácsipar. Magyar Iparoktatás XVI. (1911—12.), 502—510, 529—537. XVIII. (1913—14), 133—138, 174—185. Dr. Chyzer Béla: A reszelővágó mesterség. Magyar Iparoktatás XIV. (1909—10.), 373—379, 395—401, 429—434, 462—467.
- [9] Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. Pest, 1868. I. 197—199.
- [10] N. Bartha Károly: A reszelővágó mesterség. Magyar Nyelvőr 1950. 401—412.
- [11] Magyarság Néprajza I. Bp. é. n. 307., Ethnographia XLIV (1933), 97—117.
- [12] Kiss Lajos: Cigányfogasok Hódmezővásárhelyen. Néprajzi Értesítő XX (1921), 49—50. Erdőss László: A kovácsmesterség (Prügy, Szabolcs m.) Debrecen, 1941. Kézirat, 23 lap, 38 rajz. Néprajzi Múzeum EA: 3137.
- [13] André, R.: Die Metalle bei den Naturvölker. Leipzig, 1884. Grüniger, K. M.: Das ältere deutsche Schmiedehandwerk auf den Lande. Freiburg i. Br. 1924., Reisinger, K.: Die Nagelschmiden in Natshung und Heinrichdorf. Erzgebirge Zeitung XVIII. (1927), 44—47., Ohlhaver, Horst: Der germanische Schmied und sein Werkzeug. Leipzig, 1939., Die Dorfschmiede. Deutsche Gaue XXVII (1926), 34—40., Hammerschmiede. Deutsche Gaue XLI (1949), 34., Victor, Schmitt: Die Nagelschmieden des Ostrachtales. Deutsches Museum Abhandlungen und Berichte. 25 Jahrgang (1957), Heft 2. München, 1957.
- [14] Mieczyslaw Gladysz: Zdobnictwo metalowe na Slasku. Krakow, 1938., Zofia Ci-

- esle—Reinfussowa: Okucia wozow z Okolic Makowa. *Polska Sztuka Ludowa* I—II. (1947—48), 27—34. III. (1949), 27—38., Leszek Itman: Materiały do ludowego zdobnictwa w metalu na Dolnym Śląsku. *Zdobione okucia wozow w powiecie Bystrzyca Kłodzka. Roczniki Etnografii Śląskiej* Wrocław, 1961. 23—26. Tabl. XXV—XXXIX., Zbigniew Jasiewicz: Kowalstwo. *Kultura Ludowa Wielkopolski*. Poznań, 1960. 407—680., Jacek Oledzki: Artystyczna twórczość kowalska na terenie kurpiowskiej puszczy zielonej od końca XIX w. do I wojny światowej. *Polska Sztuka Ludowa*, 1961. 199—215., Zbigniew Jasiewicz: *Studia historyczno-etnograficzne nad kowalstwem Wiejskim w Wielkopolsce*. Poznań, 1963., Janusz Bohdanowicz: *Materiały do kowalstwa ludowego południowej Kielecczyny*. Wrocław, 1963., József Lech: *Kowale jasienscy. Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna Nr 1.* (1957), 125—149., Franciszek Kotula: *Kowalstwo rzemiosło artystyczne. Ankieta na wystawie współczesnych artystycznych wyrobów kowalskich*. Rzeszów, 1959., Helena Sredniawa: *Wystawa zdobnictwa metalowego na podhalu. Katalog*. Zakopane, 1964.
- [15] Radomir Pleiner: *Stare ewropské kovárství. Alteuropäische Schmiedehandwerk*. Praha, 1962., Karel, Hlobucek: *Poslední hamry a hamerníci. Sborník pro dejiny prirodich ved a techniky*. Svazek 2. Praha, 1955. 194—213., A. Wagenhuberowa: *Medzevské hámre. Vlastivedný Sborník I.* (1956), 204—212., Michail Márkus: *Felsőmagyarországi kapaformák. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* 6. 1964. 35—41.
- [16] Bas, Franjo—Ciril Rekar: *Slovenska Peč. Ljubljana*, 1954. Bas, Franjo: *Iz kovarske umetnosti na Slovenskam. Lokalno gospodarstvo 2* (1951), 67—76, 105—109., A. Bozsnov—H. Vakarelszki—D. Drumev: *Kovano zseljazo*. Szófia, 1957., B. A. Kolcsiny: *Technika obrabotki metalla v drevnej Ruszi*. Moszkva, 1953.
- [17] Josef Zeitlinger, Leonstein: *Sensen, Sensenschmiede und ihre Technik*. Linz-Donau, 1944., *Das Eisen in Gesichte und Kultur des Landes ob der Enns. Sonderausstellung*, 1949. *Katalog. Oberösterreichisches Landesmuseum, Linz*, 1949., *Der Sensehammer im Steyrer Eisenmuseum*. Steyer, é. n.
- [18] J. Linnus: *Küla sepikojad Saaremal. (Dorfschmied in Saarema) Etnograafia Muuseumi Aastraamat XVII*, Tartu, 1960. 84—104., *Küla sepikojad Eestis (Die Dorfschmieden in Estland) u. o.*, XVIII (1962), 141—176. *Vallasepast Eestis (Über den Gemeindeschmied in Estland) u. o.*, XIX (1964), 121—141. *Sepp eesti rahvatraditsioonis (Der Schmied in der Estnischen Volkstradition) u. o.*, XX (1965), 170—183. *Külasepast Eestis (Über den Dorfschmied in Estland) u. o.* XX (1965), 127—169.
- [19] Thompson, G. B.: *The Blacksmith's Craft. Ulster Folklife 4* (1958), 33—36., Charles Marcel—Robillard: *Forges et forgerons de Pays Chartrain. Arts et Traditions Populaires Année XII. No. 1. Janvier-Mars*, 1964. 30—71., Kjönsberg, Per: *Smedhandverket (Das Schmiedehandwerk)*. Arbok for Glam dalen 1952, 91—94.
- [20] Szabó György: *A falusi kovács a XV—XVI. században. Folia Archeologica VI* (1954), 123—145., Bakó Ferenc: *A tiszai cigányok fémművészete. Néprajzi Értesítő XXXVI* (1954), 239—247., Ladvenicza Ilona: *A csobánkai cigányok szegkovácsolása. Néprajzi Értesítő XXXVII* (1955), 227—241., Erdős Kamill: *Fémműves cigányok. Néprajzi Értesítő XLIV* (1962), 289—306., Fuchs Erik—Nádori Gyula: *Honfoglaláskori vas kéziszerszám metallográfiai vizsgálata. Történelmi Szemle*, 1958. 328—340., Kiss Attila: *Debreceni későközépkori vaseszközlelet. Déri Múzeum Évkönyve 1960—61. Debrecen*, 1962. 29—37., Ikvai Nándor: *Néprajzi adatok a debreceni vaseszköz lelethez. u. o.* 143—150.
- [21] Ld. 3. sz. jegyzet., Dr. Nagybakay Péter: *Magyarországi vas- és fémműves céhpecsétek. Kohászati Lapok* 1964. 2. sz. 244—252.
- [22] Bodgál Ferenc: *A miskolci kovács-kerégyártó cég. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve V. Miskolc*, 1965. 299—316.
- [23] Bodgál Ferenc: *Közösségi kovács a mezőkövesdi matyóknál. Néprajzi Értesítő XLIV* (1962), 81—96.
- [24] Nagyváthy János: *Magyar Gazdatiszt. Pesten*, 1835. 55 §. 97. p.

- [25] Bodgál Ferenc: A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei cigányok fémművészete. Ethnographia 1965. 521—546., valamint a 20. sz. jegyzet.
- [26] Joseph Wathner: Der vollständige Kenner der Eisenwaaren und ihrer Zeichen. Grätz, 1825. I—II. köt.
- [27] Josef Tosch: Wathners Praktischer Eisen- und Eisenwaaren-Kenner... Graz, 1885. I—II. köt.
- [28] Bodgál Ferenc: A verpeléti műemlék kovácsműhely. Ethnographia 1965. 246—248., külföldi példákra lásd: 17. sz. jegyzet, valamint: Franz Kollreider: Freilichtmuseum Klösterle-Schmiede. Osttiroler Heimatblätter 34. Jahrgang, Donnerstag, 26. Mai. 1966.

CÉHBEHÍVÓTÁBLÁK A MISKOLCI HERMAN OTTÓ MÚZEUMBAN

Borsod-Abaúj-Zemplén megye egykor gazdag céhéletének a vonatkozó szakirodalomban nagyon kevés nyoma van. A céhélet szokásainak néhány folklorisztikus leírásán kívül alig jelent meg munka, amely a céhek hétköznapijaival foglalkozna. A miskolci céhek összefoglaló körképét *Szendrey János* vázolta fel [1], néhány kutató pedig egy-egy céh történetének alaposabb kidolgozását tűzte ki céljául [2]. A megye céheivel ugyancsak kevés dolgozat foglalkozik érintőlegesen [3], holott számos egykori Borsod, Abaúj, Zemplén és Gömör megyebeli városban és faluban tömörültek céhekbe az iparos mesterekből [4].

A céhek szervezetét, mindennapi munkáját bemutató írások kevésszer szólnak részletesen a céhek életében pedig komoly, a testület tekintélyét és hatalmát kifejező szimbolikus tárgyak szerepéről. A céhláda, a láda kulcsa, a pecsét, a zászló és a céhtábla közül ehelyütt az utolsót emelem ki, s mutatom be a Herman Ottó Múzeumban őrzött anyag alapján az északkelet-magyarországi céhek életében betöltött jelentőségét.

A céhtábla eredete a középkorba nyúlik vissza. *Nagybákay Péter* alapos elemzése szerint egy töről fakadtak a királyi gyúrával, pecséttel, királybírói idézőpecséttel, a törvénybehívó ércbilloggal, sőt a hadi mozgósításkor körülhordozott „véres kard”-dal is. Mindezek jelvény-funkciót töltöttek be. Mindig az igazolás tárgyi bizonyítékai [5]. A céhtábla esetében vivője igazolta vele magát, hogy a céh dolgában, az előljáró nevében működik.

A behívótábla elindítója a *céhmester*, vagy a *főcéhmester*, aki a tábla útján hívta gyűlésbe a céh tagjait. A negyedévenkénti gyűlések mellett rendkívüli esetekben, új mester avatása, temetés, körmenet előtt járt a tábla [6]. Megfelelő indokkal mesterek is összehívhattak gyűlést. A miskolci szűcsök 1637-ből származó céhszabályzatának XXIV. statútuma szerint „hogy ha valaki a Nemes Czéh tábláját kívánja elbotsájtani a Nemes Czéh tagjainak egyben gyűlése végett; tartozik letenni két R: forintot” [7]. De járt a behívótábla a mesterremekét készítő legény kérésére is. A miskolci bodnár céh 1736-ból keltezett szabályai között a 7. artikulus azt mondja ki, hogy a legény a remek elkészítéséhez kezdvén köteles a céhet összehívatni — „a Tábla járásáért egy Rhénes forintot le tévén” —, hogy megfelelő fát szedett-e össze a remekeléshez. Munkáját befejezve újabb egy forintért járt körül a tábla, amely a remek minőségének eldöntésére hívta egybe a mestereket [8].

A hírvivő személye, a tábla hordozója az ország különböző helységeiben

dolgozó céheknél változott. *Khin Antal* szerint a somorjai halászcéhben a *bejárómester*, vagy *alcéhmester* hívta gyűlésbe a tagokat a behívó jellel [9]. *Nyíresi-Tichy Kálmán* rozsnói és *Román János* sárospataki adatai is a *bejáró* tisztségeként említik a gyűlés egybehívását [10]. *Richter M. István* dunántúli adatai arra utalnak, hogy a táblát a céh legfiatalabb mestere (*szolgálómester*) vitte az üzenettel együtt idősebb társaihoz [11]. *Komáromy József* a jászberényi céhekről írva szintén azt jegyzi fel, hogy a *szolgálómester* megbízatása táblával a céhtagokat összehívni [12].

A táblajáratás Debrecenben a mesterek, vagy a legényeik feladata volt [13]. Az abaúji Göncről *Bodgál Ferenc* szintén a mesterek kötelességeként írja le a tábla vitelét. A céhmestertől kiindult táblát a megtisztálkodott és ünnepélyesen felöltözött céhtag vitte el a legközelebb lakó társához. Utóbbi adta tovább, mígnem a láncolat végéhez érve mindegyik érdekelt tudomást szerzett a tartandó összejövetelről [14]. A miskolci céheknél és Sátoraljaujhely csizmadia mesterei körében is ez volt a szokás [15]. A miskolci varga céh tagjai 1807. január 5-én például abban állapodtak meg, hogy „ha valaki Mester embereink közül a' Ns Czéh tábláját Czéh Mester Urunk rendelése szerint nem vinné, elmarasztaltatik 1 Rf 20 Denarban” [16]. A tábla útját a szokások szabták meg. Egy mestert sem lehetett a sorból kihagyni. Ha újabb mestert vettek fel a céhbe, a tábla járásának új sorrendjét a céh gyűlése szabta meg. 1811. január 7-én „Lenkei Dániel Urnak meg engedtetik, hogy a Táblát ezentúl az régi törvényes útján vigye Almási János Urnál, nem pedig hatodik házhoz az utczába” [17]. Arra az esetre, amikor senki sincs a mester házában ott-hon a tábla vitelekor, a miskolci szücsök 1637-ben a következőképpen rendelkeztek. Szabályzatuk III. statutuma kimondja: „ha más háznál az hova a' tábla vitétdik senki othon nem lészen; tehát tartozik ugyan azon Személy más betsülletes mester Emberhez vinni” [18]. A táblát gyorsan kellett továbbítani, hogy a mesterek sorát egy nap alatt végigjárhassa. „Ha a' betsülletes Czéh táblája valamelly Mester Embernél meg hálna büntetése lészen egy R. forint” [19]. A tábla az üzenetet utoljára megkapó céhtagnál maradt, aki a legközelebbi gyűlésen szolgáltatva vissza a céhmesternek [20]. 1872 után leginkább az inasok teljesítették futárszolgálatot a miskolci és környékbeli ipartestületek életében.

Ha sok tagot számlált a céh, több behívó jelet is készítették és használtak. A miskolci szabók az 1810-es években pl. 2 réz és két bádóg táblát használtak [21]. A csizmadiák pedig, akiknek száma 500–600 között mozgott a XIX. század közepén [22], 1855-ben a meglevők mellé még négy számozott táblát csináltattak az értesítések megkönnyítése végett.

A XIX. században, az írásbeliség fokozatos terjedésével párhuzamosan a korábban sok bonyodalmat okozó szóbeli üzenetet egyre inkább felváltotta az írásos üzenet. Melléje sokszor névsort is csatoltak, amelyre a mesterek, vagy a tábla vivői bejegyzéseket tettek. „Láttam”, „Nincs hon”, „Nem mehet”: igazolásul ezeket írták a papírra.

A céhtábla hívására kötelező volt a mesterek megjelenése. A gyűlésből való távolmaradást minden céh büntette. A miskolci szücsök 1637-ben „felállított”, majd 1725-ben és 1799-ben „renováltatott” statutumai közül a III. kimondja, hogy „ha a Czéh Mester a Táblát akár melly órára elbotsájtja,

amelly Mester Ember azt el vétné, és meg határozott orára bé nem mégyen, Restaoratio alkalmatosságával büntetése lész egy Rhénes forint; hogyha pedig bé jön: de ora utánn 30 krajtzár; ha pedig bé jön: de a rendelt óra után 6 krajtzár, nem használván semmi némű mentsége" [23]. A miskolci bodnár céh 1736-ban keltezett szabályai közül a 12. artikus pedig a következőképpen rendelkezik: „Minden Mester-Ember, ha a' Czéh Táblája ötet othon találja, a' vagyis a' Városon lévén meg halja, hogy a Czéh Táblája házánál kereste, Czéh ujlássa alkalmatosságával ha jelen nem léssen, egy Rhén forintban, egyébkor pedig, valahányszor a Czéhben vagy hova parantsoltatik szabot orára minden helyes ok nélkül nem compareál, mind anyiszor, ha nagy a Czéh gyűlése fog büntettetni hat garasban, ha pedig csak közönséges gyűlése vagyon a Czéhnek, három garasban [24].

Megbüntetés esetén sokan mentegetőztek azzal, hogy nem járt náluk a tábla, ezért maradtak el a gyűlésről. Ezekre az esetekre hozták a miskolci szabók 1811-ben a következő határozatot: „Mint hogy a Tábla járás által magokat sok Ns Czéhnek tagjai mentegették s mentegetik, mellyhez képest rendeltetik, hogy ennek utánna valaki az Tábla nem járással kétszer, vagy háromszor mentegeti (magát), menthetetlen légyen" [25].

A táblák neve Magyarországon különböző részein más és más. A német nyelvű céhszabályokban a „Tafel” és a „Zeichen” kifejezések szerepelnek [26]. A miskolci bádgosok, rézöntők és esztergályosok céhének „Einladungs Zeichen”-je volt. Magyarul „behívótábla”-ként, „bemondótábla”-ként ismerték, de Magyarország egyes helységeiben használták a „járótábla”, „hirdető-tábla”, „jel”, „kűnnjáró jel”, „névsortábla”, stb. elnevezéseket is [27]. Miskolcon és környékén „Ché Jele”-ként „Czéh Tábla”-ként, „a' Czéh Táblája”-ként jegyezték be a protokollumokba, a számadáskönyvekbe és egyéb céhfeljegyzésekbe [28].

A céhek behívótáblái eredetileg — Miskolcon éppúgy, mint az ország más helységeiben is — fából készültek. A fa táblákat sok esetben festették is. Erre vonatkozóan Miskolcra a szűcs céh protokollumának egyik bejegyzése ad tudósítást. Új főcéhmester választásakor a régítől mindig átszállították a „Czéh aprólékos és szükséges eszközeit” az új céhmester házához. 1785. február 13-án így az új főcéhmesterhez került a többi között „Két Tábla, Zöld és Fekete” [29]. Ugyancsak fából készülhetett 1794-ben a miskolci fazekas céh táblája, amelyért a céh 3 Rhénusi forintot adott ki [30]. Néhány év múlva a szűcsök réz táblája 6 Rf. 36 krajcárba került [31]. A homonnai kovácsok, lakatosok és pékek céhtáblája pedig egy darab kemény fából készült 1798-ban. A XVIII. század elejétől a fa táblák mellett megjelentek a rézből készült jelek is. A miskolci „királyi lakatgyártó chének” 1718-ból, a miskolci szabó chének 1733-ból van réz táblája. Később készítenek ónból (1810-ből való a miskolci szíjgyártók ón táblája), majd bádogból is behívótáblákat (a miskolci szabóknak az 1810-es években a meglevők mellett már két bádog táblája is van) [32].

A behívótáblák a XVIII. század közepéig, a XIX. század első harmadáig egyalapúak voltak. Formájuk egész Magyarország területén reneszánsz és barokkos díszítettségű, s ez jellemző a veszprémi formákra éppúgy [33], mint

1. a. kép: A miskolci lakatgyártó céh jele 1718-ból.

a rozsnyóiakra [34], vagy a debreceniekre [35]. Éppen ezért rendkívül érdekes, hogy a Miskolcra származó céhtábláknál korántsem találunk ilyen formabeli és díszítésbeli gazdagságot. Itt a díszítő vonalak leegyszerűsödve jelentkeztek. A XVIII. század végén, az írásbeliség terjedésével szokássá vált a céhek életében az üzenetek papírra vetése, s a lapnak pecsétviasszal a behívótábla hátára ragasztása. Hogy ne gyűrődjön, ne ázzon a papír, előbb egy réz lapot, majd szekrénykét szereltek a táblákra. A miskolci céheknél 1801-ben jelent meg először a levélszekrénykével ellátott behívótábla. Mintegy ötven évvel később pedig már minden díszről mentes, csupán funkciójuknak megfelelő könyvalakú táblák lettek általánosak.

1. b. kép: A miskolci lakatgyártó céh jelének hátoldala.

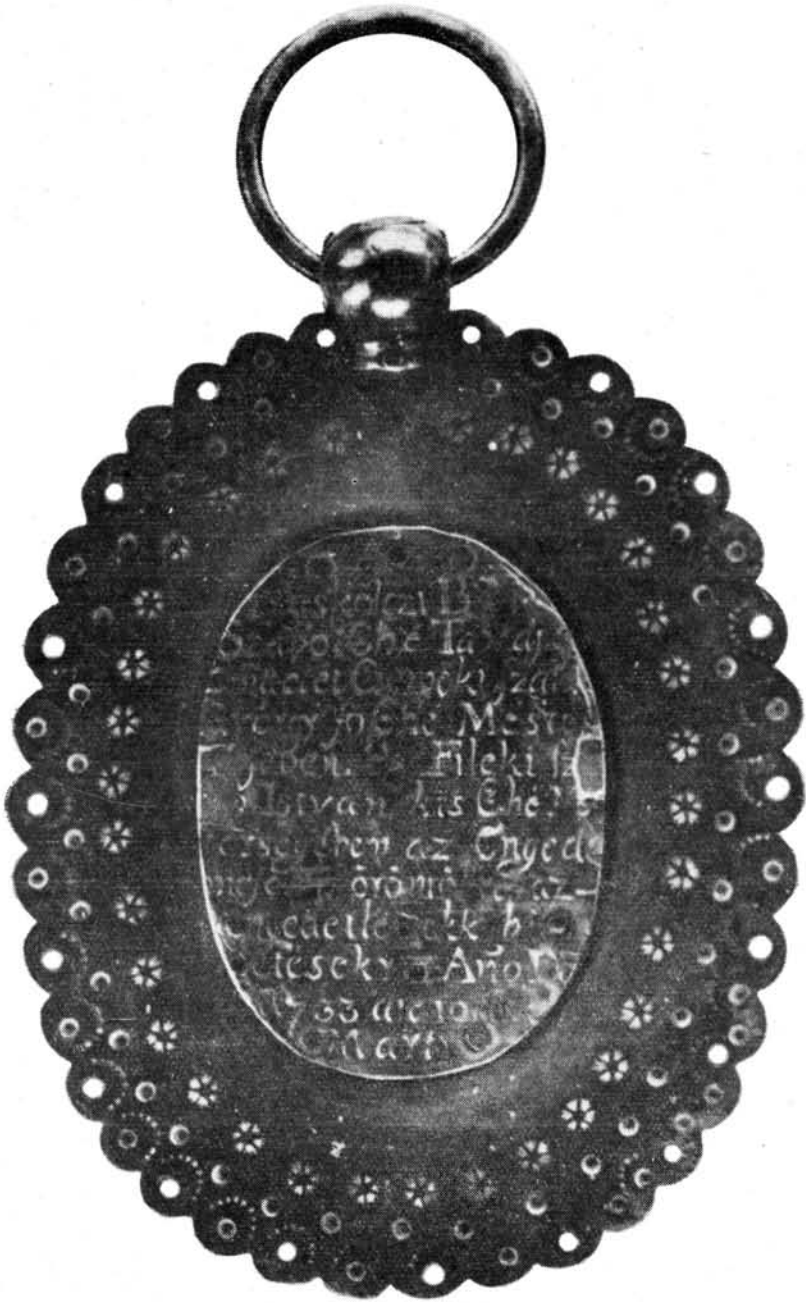
A következőkben a miskolci Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Gyűjteményének céhbehívótábláit mutatom be. A tárgyak leírását forma és funkció szerint különválasztva, időbeli sorrendben végzem.

Egylapú behívótáblák:

1. 53.744.3.

A miskolci lakatgyártó céh jele.

Kör alakú sárgaréz lemez, felül füllel, amelybe gyűrű kapcsolódik. A jelvény mindkét oldala véséssel díszített. Az előlapon, a kör közepén

2. kép: A miskolci szabók táblája 1733-ból.

pcnt-díszítéses mezőben két stilizált emberi figura tart egy köcsögforma edényt. Körülötte küllőként a következő ábrázolások: két pisztoly, egy lakat, egy kalapács, két csat, egy sarkantyú és két keresztbe helyezett kulcs. A külső peremen felirat fut: „:AZ : NEMES : MISKOLCI : KIRÁLYI : LAKATGYÁRTÓ : CHÉNEK : JELE.” A hátoldalon a kör közepén négylevelű stilizált virág, közte a betűkből név olvasható össze: SZILASI. Minden bizonnyal a táblát készítő mester neve. A meghúzott körön kívül dátum: „ANNO:1718:DIE:6:X:BRIS.” A küllőszerűen elhelyezkedő ábrázolások megegyeznek az előlapéval. A külső perem felirata: „N: DEBRECZENYI:ISTVÁN Ū CHE MESTERSEGEBEN:” Magassága a hordozógyűrűvel együtt: 13,3 cm. Átmérője: 9,5 cm. Miskolcon készült 1718-ban. A múzeumba 1930-ban került. (1. a—b kép.)

2. 53.4600.1.

A miskolci szabók táblája.

Ovális, áttört szélű, pontozással díszített tábla, felül függesztő karikával. A tábla közepén vésett ovális rézlemez, amely szegecsekkel van az alaphoz rögzítve. Felirata: „Az Miskolczi B N Szabó Czhé Táblája építtetet Csetneki Szabó György fő Czhé Mester idejében és Fileki Szabó István kis Czhé Mesterségében az engedelmesekek örömökre, az engedetlenek büntetésekre. Anno Domini 1733 die 10dik Marty”.

Magassága: 20 cm, szélessége: 12 cm.

Miskolcon készült 1733-ban. A múzeumba 1923-ban került. (2. kép.)

3. 53.762.1.

A homonnai kovács, lakatos és kerékgyártó céh behívótáblája.

Két téglalap alakú sárgaréz lemez, a jelvények elkészítése után háttal egymáshoz szegecselve. A rézből domborított ábrázolások a mesterségeket jelképezik. Az első lap felirata: „TABULLA C.” Alatta kulcs, zablá és lószerszám, körző és vargakés. A másik oldalon: „ANNO: 1753. 1. februariy.” A véset alatt kovás puska vas szerkezetének, fogónak, patkónak és kalapácsnak a plasztikus rajza. A tábla teteje cakkozott, ide szegecselték a vasból való fogófület. Magassága: 23,5 cm, szélessége: 17 cm.

Homonnán készült 1753-ban. Múzeumba kerülésének ideje: 1936. (3. a—b kép.)

4. 53.763.1.

A homonnai kovácsok, lakatosok és pékek céhbehívó táblája.

Egy darab kemény fából készített téglalap alakú tábla, domború faragásokkal. Felül a táblát félig lehúzó díszítő girland díszíti. Alul barokkos faragás. A tábla egyik oldalán vésett évszám: 1798. Alatta hármasszámításba domborított ábrázolások: patkó és kovácsszerszámok; lakat és lakatosszerszámok; alul egy pereg. A másik oldalon karcolt felirat: „FABRI SERRARII Archi Magister Senior Petrus Thot. Joa: Hornyák.

3. a. kép: A homonnai kovács, lakatos és kerékgyártó céh
behívótáblája 1753-ból.

3. b. kép: A homonnai kovács, lakatos és kerékgyártó cég
behívótáblájának hátoldala.

4. a. kép: A homonnai kovácsok, lakatosok és pékek céh-behívótáblája 1798-ból.

4. b. kép: A homonnai kovácsok, lakatosok és pékek céhbehívótáblájának hátoldala.

Ge: Labsanszki. (Joan) Okolicsani. La: Mirvald. Joan Kunder. And: Hlub. Pistor, Samuel Doby."

A tábla magassága: 25,5 cm, szélessége: 16 cm.

1798-ban készült, a készítés helye ismeretlen. 1936-ban került a múzeumba. (4. a—b kép.)

5. 53.757.1.

A miskolci szabó céh behívótáblája.

Sárgarézből készült ovális, szélén áttört díszű tábla. Fent esztergált, átfúrt váza alakú korong, a hozzá illő függesztő karika hiányzik. A táblán körbe felirat: „Az Miskolczi B. N. Szabó Tzéh Táblája: Fő Tzéh Mest: Szabó Mihály. Kis Tzéh Mest: Mezei György.” A szövegen belül nagy szabóolló és sing vésete, az olló két oldalán évszám: 1838. Hátlapja sima. Érdekes, hogy e viszonylag késői készítésű behívótáblának nincs és nem is volt levélszekrénykéje.

Magassága: 17 cm, szélessége: 13 cm.

Miskolcon készült 1838-ban. A múzeumba 1951-ben került. (5. kép.)

Levélszekrényes behívótáblák:

6. 53.746.2.

A miskolci bodnár céh táblája.

Sárgarézből készült, erősen domborított díszítésű ovális tábla. Felül nagy hordozógyűrűje van. A gyűrű alatt rátétes rózsza ábrázolása, alatta hétágú korona. A koronát két oldalról betűk fogják közre: „NBC — TI.”. A tábla két fő alakja két oroslán, amelyek hordót, fölötte pedig körzöt tartanak. A hordó alatt évszám: 1801.; alatta pedig két bodnár számszám. A táblához hátul kör alakú levélszekrényke van forrasztva, az ajtó oldalra egy 3,5 cm-es sarkon fordítható.

Magassága: 28 cm, szélessége: 17 cm.

Miskolcon készült 1801-ben. 1911-ben került a múzeumba. (6. a—b kép.)

7. 53.756.1.

A miskolci szücs céh táblája.

Négyzet alakú sárgaréz tábla szélein áttört, barokkos díszítéssel, felül függesztőkarikával. A díszes első lap a fedél, amely két sarkon oldalra nyitható. A fedélen vonalas keretben a sarkokon vésett felirat: „A NS SZ Cz 1804”. Középen réz gombon forgatható rozetta.

Magassága: 21,5 cm, szélessége: 13,5 cm.

Miskolcon készült 1804-ben. A múzeumba 1911-ben került a szücs ipartársulattól. (7. kép.)

8. 53.754.1.

A miskolci szijgyártó céh táblája.

Önlemezéből készült pajzs alakú tábla, hátán négyszögletű levélszekrénykével. Sarka a pajzs felső, kétkarélyos oldala mögött van. A fedél így

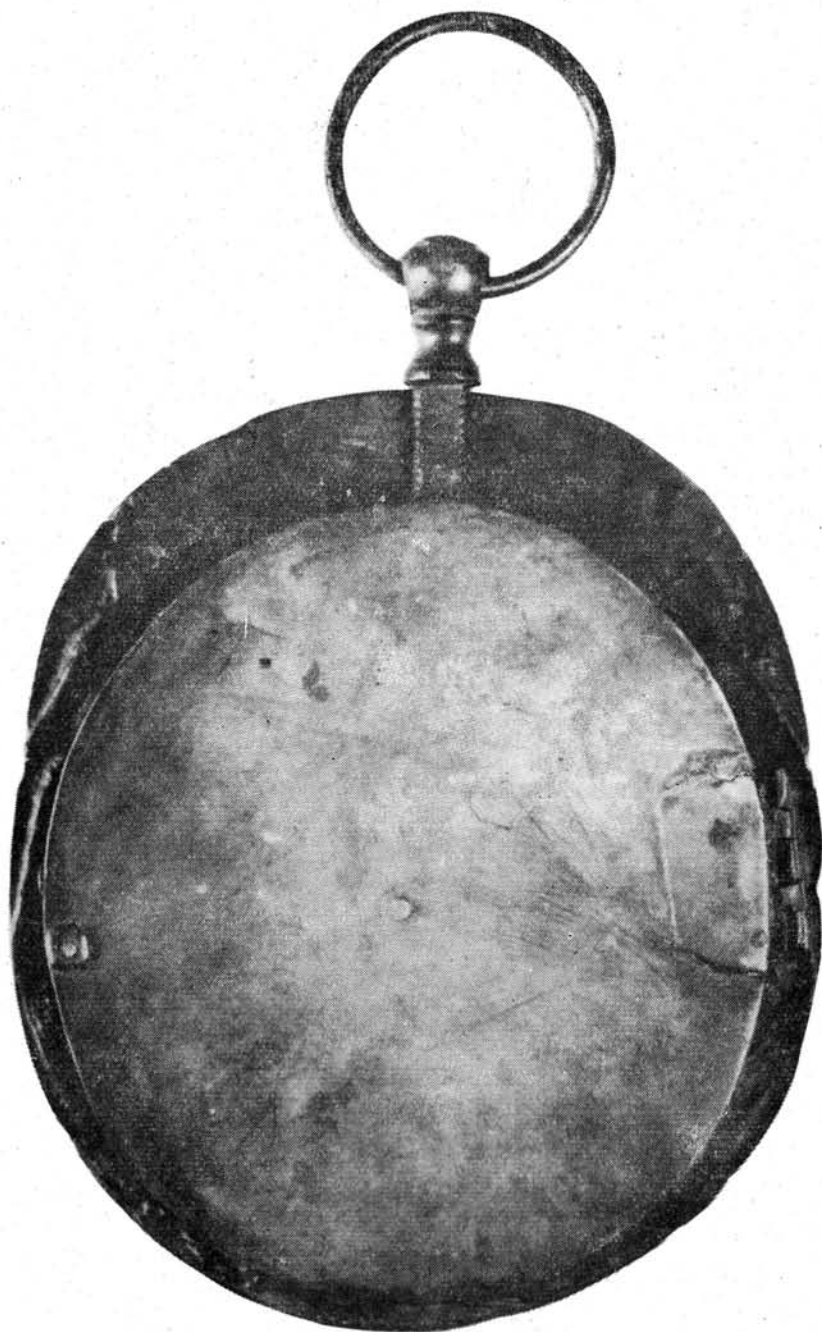

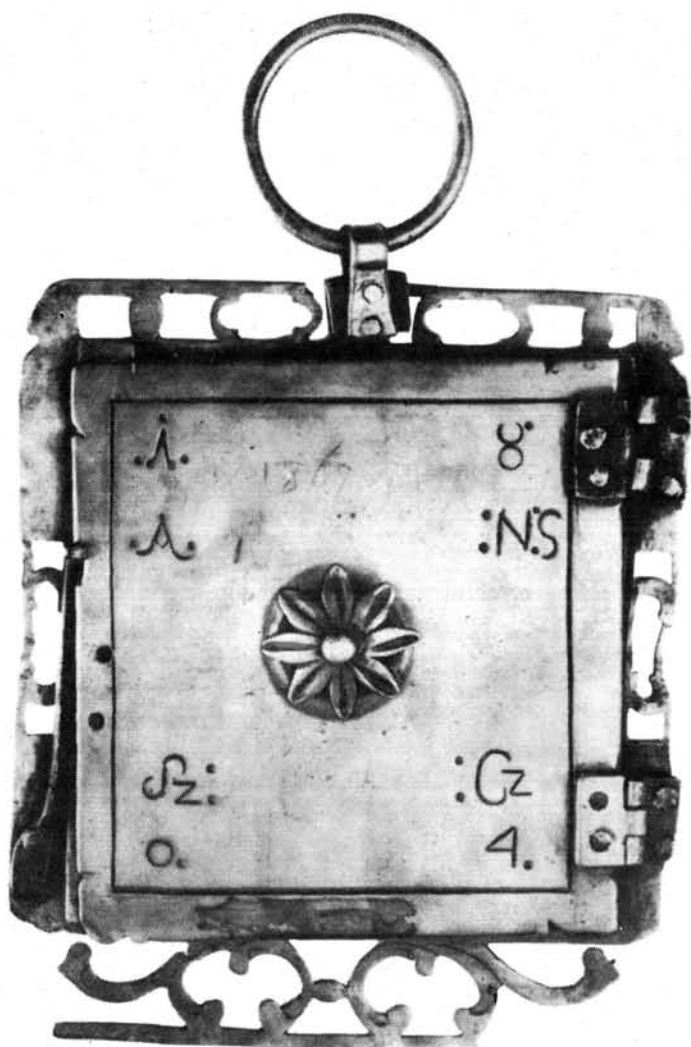
5. kép: A miskolci szabó céh behívótáblája.

6. a. kép: A miskolci bodnár cég behívótáblája 1801-ből.

6. b. kép: A miskolci bodnár céh behívótáblájának hátoldala.

7. kép: A miskolci szűcs céh táblája 1804-ből.

lefelé nyílik, alul kampóval rögzíthető. Az előlapon a gravírozott korona alatt két egymással szemben álló, lószerszámot tartó oroslán van. Talpuk alatt két cakkos díszítésű vonal között évszám: 1810. Magassága: 18 cm, szélessége: 13,5 cm. A levélszekrényke magassága: 11 cm, szélessége: 9,5 cm. Miskolcon készült 1810-ben. A múzeumnak 1923-ban ajándékozta a szíjgyártó ipartársulat. (8. kép.)

9. 53.745.1.

A miskolci bádigosok, rézöntők és esztergályosok céhének behívótáblája.

Pajzs alakú sárgaréz lemez, felül esztergált váza formájú fültartókoronggal, benne rézkarikával. Hátul ugyancsak pajzsformává kialakított, az előlapnál mindenütt 0,7—1 cm-rel kisebb szekrénykét találunk. A fedél 4 cm-es sarkon oldalt nyílik, kampós zárszerkezettel rögzíthető. Az előlapon a pajzs szélén felirat: „Des Oereinbarten Handwerks Einladungs Zeichen zu Miskoltz.” Az alsó sarokban évszám: 1812. A pajzs közepén fémműves szerszámok; két lófej csengettyűvel; kalapácsot és mellvértet tartó süveges férfi; alattuk ágyúcső, kanna, harang és lámpa vésetei. Utóbbiakat V-alakban szétfutó, bőségszaruhoz hasonló rajz övezi, amelyből kétoldalt hét-hét kétfarkú zászló áll ki.

Magassága: 20 cm, szélessége: 12 cm.

Miskolcon készítették 1812-ben. 1911-ben került be a múzeumba. (9. kép.)

10. 53.4601.1.

A miskolci szabó céh behívótáblája.

Sárgarézéből készült ovális, szélein erősen domborított, cirádákkal díszített tábla, felül fogókarikával. Az ornamenseken belül férchúzó, olló és sing ábrázolása. A sing alatt egykor vasaló rajza lehetett. A külön formált szerszámokat réz szegecsekkel erősítették a táblához. Az olló két oldalán 1812-es évszám. Az első lemezhez korábban hátsó oldal is csatlakozhatott. Ez azonban ma már hiányzik. Magassága: 16,5 cm, szélessége: 11 cm. Miskolcon készítették 1812-ben. Múzeumba kerülésének ideje: 1923. (10. kép.)

11. 53.760.1.

A miskolci kalapos céh táblája.

Pajzs alakú, felül tartókarikával ellátott sárgaréz lemez. Hátsó oldalához fedeles levélszekrény kapcsolódik. Horgas zárszerkezetű. Az előlap szélein körbefutó két vonal között vésett felirat: „Az Betsületes Nemes Kalapos Tzéhnek Táblája Miskoltzon.” A tábla közepén rézlemezéből domborított karimás kalap, alatta évszám: 1815. Magassága: 21 cm, szélessége: 12 cm. A levélszekrény magassága: 13,5 cm, szélessége: 10,7 cm.

Miskolcon készítették 1815-ben. A múzeumba 1919-ben került. (11. kép.)

12. 53.764.1.

Lakatosok, óráskészítők és puskaművesek céhének behívótáblája.

Feltehetően miskolci. A tábla díszes, első lapja kapaformájú. A hátlaphoz négyszögletes, lefelé nyíló fedelű levélszekrénykét forrasztottak. Felül vasból készült fogókarikája van. Az első lapot körül virágornamensek díszítik, a levelek között betűkkel: „A B Ns Pri L Tz R K Tábla. Az 1836 Esz Jan 14 Nap”. Középen kulcsot tartó madár, óra és két keresztbe tett pisztoly vésete látható. A levélszekrény fedelén is felirat van: „Fő Tz

8. kép: A miskolci szijgyártó céh táblája 1810-ből.

M Ungvari András K Tz M Ns
Berzi Istvan Tz Hit Ir Halatsi
Istvan". Alatta rozetta dísz.
Magassága: 25 cm, szélessége:
14 cm. A levélszekrény magas-
sága: 11 cm, szélessége: 9,5
cm.

Készítési helye ismeretlen,
ideje: 1836. A múzeumba
1930-ban került. (12. a—b.
kép.)

13. 53.4602.1.

A miskolci szabó céh behívótáblája.

Ovális, szélein erősen domborított cirádás díszítésű sárgaréz tábla, felül fogókarikával. A tábla közepén szabószerszámok: férc húzó, olló, sing és vasaló. Az ollón kétfelől évszám: 1838. Az ábrázolások a tábla lemezéből vannak kikalapálva. Hátsó lapja hiányzik.

Magassága: 19,5 cm, szélessége: 13 cm.

1838-ban készült Miskolcon. Múzeumba kerülésének ideje: 1923. (13. kép.)

14. 53.4603.1.

A miskolci szabó céh behívótáblája.

Az 53.4602.1. leltári számú tárgyhoz hasonló formájú tábla. Különbözik az előbitől, a széleken két sorban futó virágornamens mintázata. Hiányzik a hátlap és a felső forgókarikája.

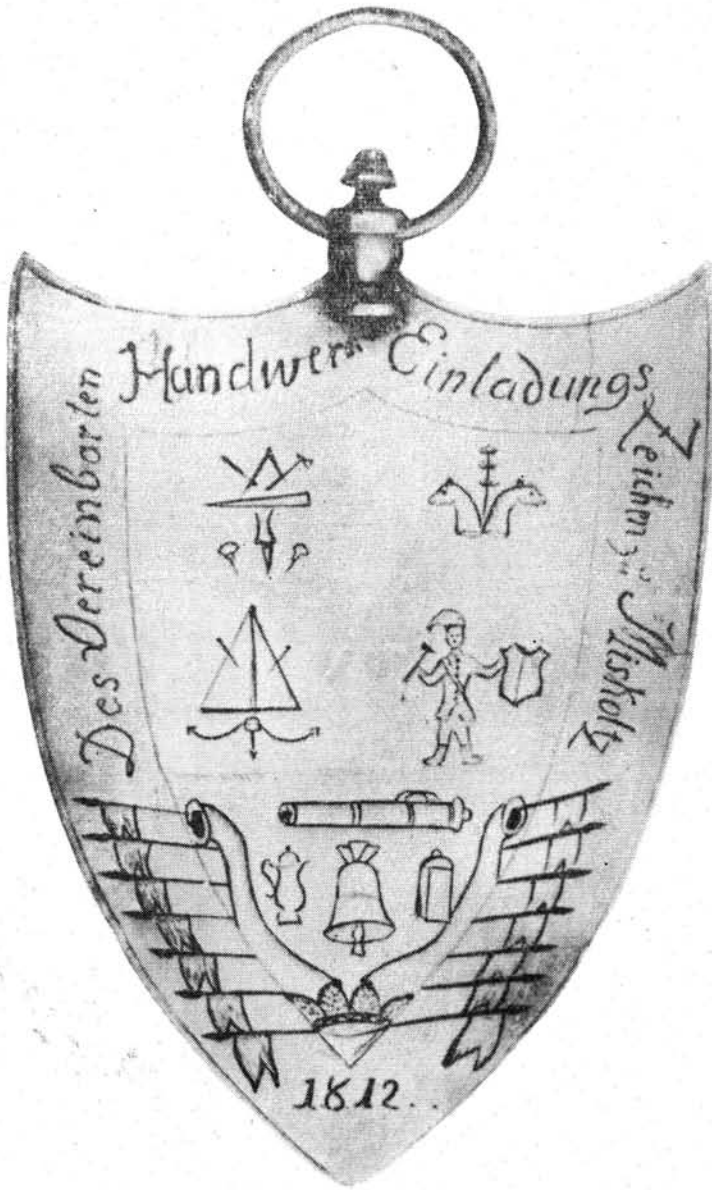
Magassága: 15,5 cm, szélessége: 13 cm.

1838-ban készült Miskolcon. Múzeumba 1923-ban került.

15. 53. 761. 1.

A miskolci gubás céh táblája.

Sárgarézből készült szív alakú tábla, hozzá hátul levélszekrény kapcsolódik. A szekrényke követi az első oldal vonalát, de annál mindenütt 0,5—0,7

9. kép: A miskolci bádgosok, rézőntők és esztergályosok céhének behívótáblája 1812-ből.

10. kép: A miskolci szabó céh behívótáblája 1812-ből.

11. kép: A miskolci kalapos céh behívótáblája 1815-ből.

cm-rel kisebb. A fedél egy 4 cm-es sarkon fordul és kampóval rögzítődik. A díszes oldal szélén körben 1,2 cm széles levélornamentáció fut. Belül felirat: „G. C. 1843.” Középen gravírozás: gubáslegények üst és kártolószek előtt. Magassága: 24,5 cm, szélessége: 15,5 cm. Miskolcon készült 1843-ban. A múzeumba 1921-ben került. (14. a—b. kép).

16. 53.758.1.

A pelsőci szűrszabó céh behívótáblája.

Két domborított sárgaréz lemezből álló szív alakú tábla, tetején rézgömbbe illő karikával. Az előlap egy rövid sarkon nyílik, horoggal rögzíthető. Karcolt felirata a következő: „Ns: Sz: Sz: Cz:”. Alul évszám: 1846. Az évszám fölé ferdén fekvő singet szegecseltek. A szívalak közepét feltehetően olló rajza díszítette. Ma már hiányzik. A hátsó lemez külső lapjára babérszorút véstek.

Magassága: 18,5 cm, szélessége: 13,5 cm.

Készítés helye ismeretlen, ideje: 1846. 1916-ban került a múzeumba.

12. a. kép: A miskolci lakatosok, órások és puskaművesek céhének behívótáblája 1836-ból.

12. b. kép: A miskolci lakatosok, órássok és puskaművesek céhe
behívótáblájának hátoldala.

13. kép. A miskolci szabó céh
behívótáblája 1838-ból.

17. 53.747.1.

A miskolci fazekas céh behívótáblája.

Kapa alakú sárgaréz lemez fülkarikával, hátán négyszögletes, lefelé nyíló fedelű levélszekrénykével. Az előlapon körbefutó felirat: „Készült az Rác Jozef ur Fő Cs Mester idejébe 1852dik Janu 2.” A felirat díszes cserépet és abból kiágazó rózsatövet fog közre, a cserép alatt vésés: „K: C: M: Jentsik György.” A szekrény fedelét is díszítették. Két felső sarkába két cserépet karcolt a készítő virágmotívumokkal, alatta feljegyzés: „Nemes Fazekas Cé táblaja készítette Orosz Lajos.”

Magassága: 21 cm, szélessége: 13 cm. A levélszekrény magassága: 8 cm, szélessége: 6,5 cm.

Miskolcon készült 1852-ben. 1911-ben került a múzeumba. (15. a—b. kép.)

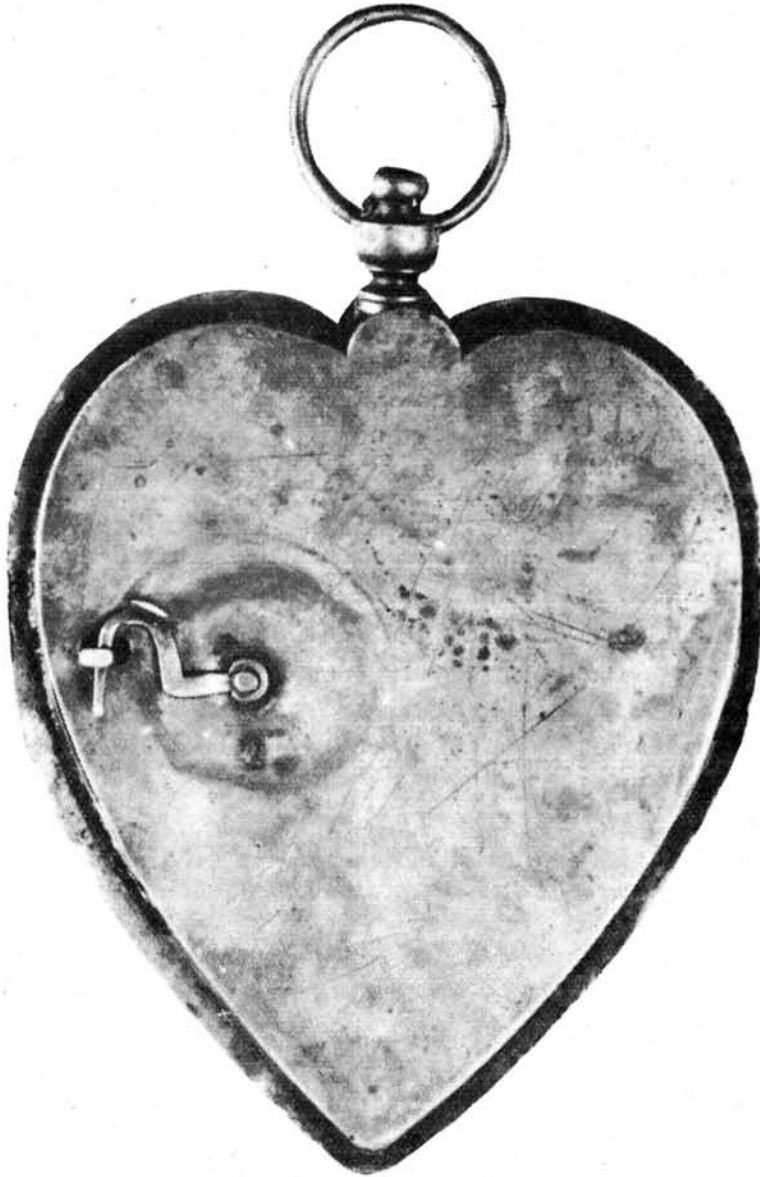
18. 53.753.1.

A miskolci kordoványos céh táblája.

Pajzs alakú sárgaréz lemez, hátán az előlap formájához igazodó, attól mindénütt 1 cm-rel kisebb levélszekrényke. A fedél kampós zárszerkezetű és egy sarkon oldalra nyitható. Felül fültartó korongja és rézkarikából

14. a. kép: A miskolci gubás céh táblája 1843-ból.

14. b. kép: A miskolci gubás céh táblájának hátoldala.

15. a. kép: A miskolci fazekas cég behívótáblája 1852-ből.

15. b. kép: A miskolci fazekas céh behívótáblájának hátoldala.

16. kép: A miskolci kordoványos
céh táblája 1855-ből.

való fogója van. Az előlapon a pajzs alak két hosszabb oldalánál felirat: „A Miskolczi ns Kordoványos Czéh Táblája 1855ik évb.” A felirat két hosszú levéldísz, alatta két ágaskodó kecske alakját és kordoványos, ill. tímárszerszámokat fog közre. A tábla alsó csücskét véssett csillag díszíti. Magassága: 20 cm, szélessége: 12 cm.

Miskolcon készült 1855-ben. Megszerzésének ideje: 1951. (16. kép.)

19. 53.751.1.1.

A miskolci tímár céh táblája.

Az előlapon gravírozott szöveg: „A. M. T. C. Táblája.” Alatta két rézből kivágott, szögekkel a táblára erősített tímárszerszám, legalul 1858-as évszám. Az előlap mögött, azt formájában követő, tőle minden oldalon fél cm-rel kisebb szekrényke van, melynek fedele kampóval kapcsolódik. Felül réz fülkarika szolgál fogóként. Magassága: 23,5 cm, szélessége: 12 cm. Miskolcon 1858-ban készült. A múzeumba 1922-ben került. (17. kép.)

17. kép: A miskolci tímár cég táblája 1858-ból.

18. kép: A miskolci szűrszabó cég behívótáblája 1869-ből.

20. 53.759.1.

A miskolci szűrszabók cégbehívótáblája.

Sárgaréz lemezből készült barokkos szélű tábla, felül függesztőkarikával. A tábla szélével párhuzamosan futó pontozott technikával készült vonalon belül vésett felirat: „A' Miskolczi Ns: Szűrszabó Céh Táblája 1869.” Alatta rézlemezről formált rátétek: sing, szűr és olló. A rézlap hátsó oldalához levélszekerénykét forrasztottak. A sarkon forduló fedelet kapcsoló horog rögzíti.

Magassága: 22 cm, szélessége: 14,5 cm.

Miskolcon készült 1869-ben. A múzeumba 1919-ben került (18. kép.)

21. 53.748.1.

Fényezett keményfából való behívótábla. Egykori tulajdonosa ismeretlen. Két darab fából pajzs alakra munkálták ki, sötétvörösre fényezték ki. A két darab a levélszekrényen belül rézlemezekkel van összefogva. Fedele külön darabból faragott, sínben jár. Felül csavaros vaskarika szolgált hordásakor fogóként. A tábla mindkét oldalát kis vésett szegély díszíti.

Magassága: 20,5 cm, szélessége: 13,5 cm.

A készítés helye és ideje ismeretlen. 1911-ben került a múzeumba.

Könyv alakú behívótáblák:

22. 53.752.1.1.

A miskolci tímár—varga céh behívótáblája.

Sárgarézből készült könyvformájú tábla, fedele két sarokpánton nyílik. Felül fültartó korongja van. benne rézkarika. A fedél a tábla díszes első lapja. Felirata: „A' N T. W. Cz. Készítettett Fő Czéh Mester NS: Imre András Kis Czéh Mstr: NS: Piskotzi János által.” Alatta legény taposókádban, csizmatalp minta négyszögbe állítva és a mesterség szerszámai. Legalul évszám, a készítés éve: 1827. A levélszekrényében két rézpánt szorította le az üzenetet tartalmazó papirost.

Magassága: 24 cm, szélessége: 12,5 cm.

Miskolcon készült 1827-ben. Múzeumba kerülésének időpontja ismeretlen. (19. a—b. kép.)

23. 53.746.1.

A miskolci kerékgyártó céh behívótáblája.

Könyv alakú sárgaréz tábla, felül fülkarikával. A fedél mögött kampóval záródó lezszorító lemezt is találunk. A tábla keskeny oldallapjaihoz a hosszabb részen három-három, a rövidebben egy rézgombot szegecseltek. A díszes előlaphoz a körülfutó szegély között középen domborított hintó alakját csavarozták. A fedél belső lapján vésett felirat: „Készült Kósa József Fő Céh Mestersége alatt 1841dik Évben.”

Magassága: 22 cm, szélessége: 11 cm.

Miskolcon készült 1841-ben. 1911-ben került a múzeum tulajdonába. (20. kép).

24. 53.755.1.

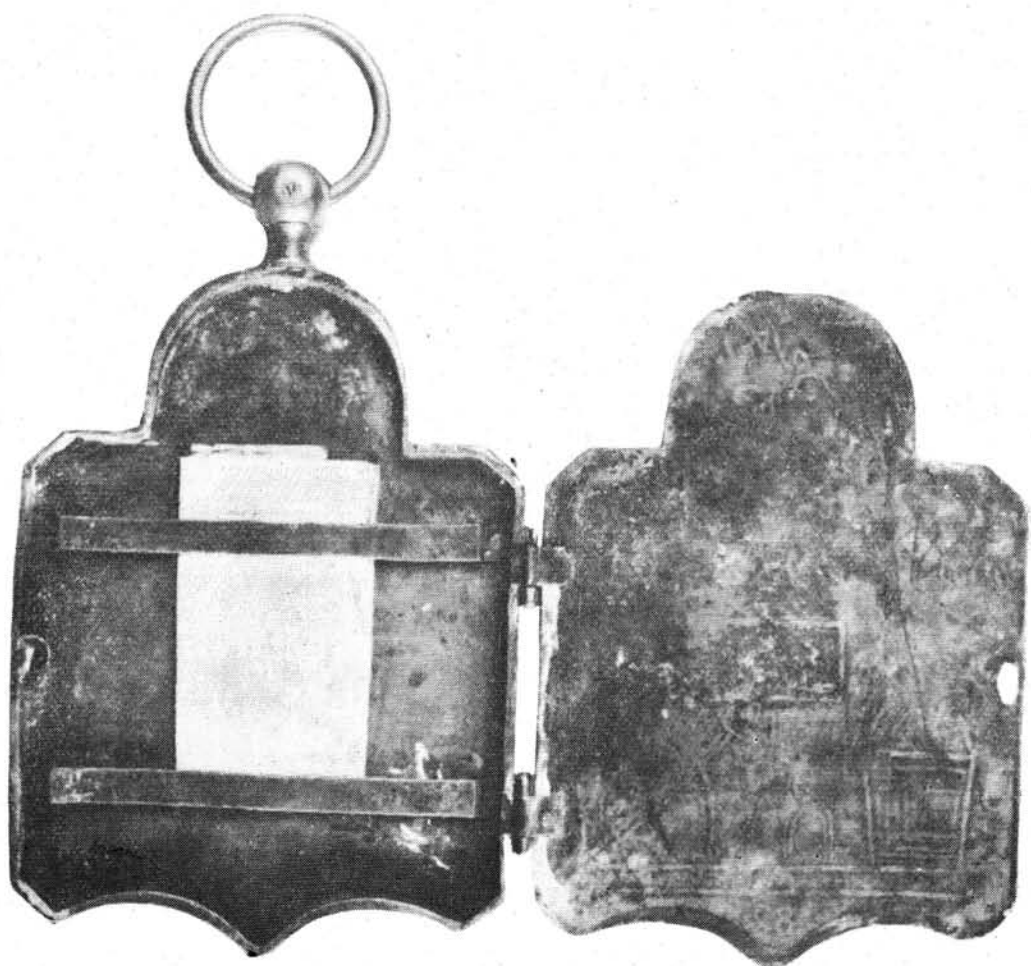
A miskolci csizmadia céh 1. számú behívótáblája.

Könyv alakú sárgaréz lemezből készült tábla, fedelén beütött felirat: „1 CS CZ TÁBLÁJA 1855.” Fedele sarokpánton felnyitható, felül függesztő füle van. Magassága: 18,5 cm, szélessége: 11,5 cm.

Miskolcon készült 1855-ben. A csizmadia ipartársulat ajándékozta 1924-ben a múzeumnak. (21. kép.)

19. a. kép: A miskolci tímár—varga cég behívótáblája
 1827-ből.

19. b. kép: A miskolci tímár—varga cég behívótáblája szétnyitva, benne az utolsó üzenetet tartalmazó papirossal.

25. 53.755.2.

A miskolci csizmadia cég 2. számú behívótáblája.

Sárgarézből készült könyv alakú tábla, fedelén felirat: „2 CS CZ TÁBLÁJA 1855.” Fedele oldalsó sarokpánton nyílik, felső oldallapjához függesztő fület forrasztottak.

Magassága: 19 cm, szélessége: 12 cm.

Miskolcon 1855-ben készítették. A múzeumba 1924-ben került.

20. kép: A miskolci kerékgyártó cég behívótáblája 1841-ből.

21. kép: A miskolci csizmadia cég 1. számú behívótáblája 1855-ből.

26. 53.755.3.

A miskolci csizmadia cég 4. számú táblája.

Sárgaréz könyv alakú behívótábla, függesztő füllel. Fedelének felirata: „4 CS CZ TÁBLÁJA 1855.”

Magassága: 18 cm, szélessége: 11,8 cm.

1855-ben készült Miskolcon. 1924-ben került a múzeumba. (22. kép.)

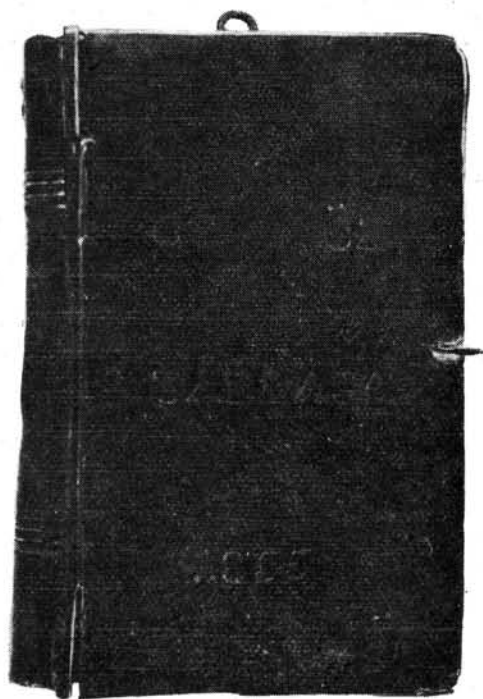
27. 59.175.65.

A miskolci csizmadia cég táblája.

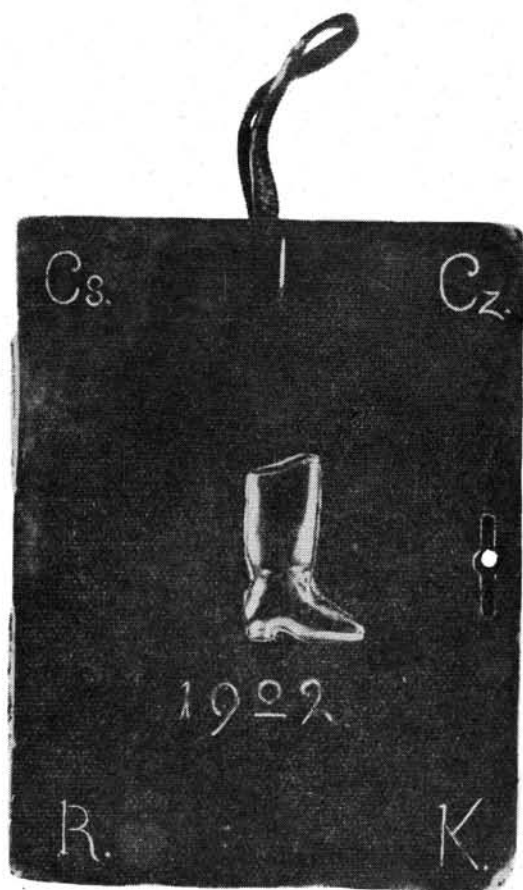
Könyvformájú sárgaréz tábla, tetején füllel és bőrszij fogóval. Kinyitható felső lapján vésés: „CS Cz E V 1 SZAKASZ 1855.”

Magassága: 14 cm, szélessége: 10,5 cm.

1855-ben készült Miskolcon. A múzeumba 1959-ben került.

22. kép: A miskolci csizmadia céh
4. sz. számú behívótáblája
1855-ből.

23. kép: A miskolci csizmadia
ipartársulat behívótáblája
1902-ből.

28. 53.1618.1.

A miskolci cipész céh táblája.

Sárgarézből készült könyv alakú behívótábla, felül függesztő karikával.

Előlapján vésett feljegyzés: „A' miskolczi Ns. Cipész Céh táblája. 1865.”

Magassága: 18,5 cm, szélessége: 10 cm.

Miskolcon készült 1865-ben. A múzeumba 1922-ben került.

29. 59.175.66.

A miskolci csizmadia céh behívótáblája.

Könyvformájú sárgaréz tábla, felső lapján vésett betűk: „Cs. Cz. R. K.”

Közepén szegecsekkel a lemezhez erősített csizma alakja, alatta 1872-es évszám.

Magassága: 15 cm, szélessége: 10,5 cm.

1872-ben Miskolcon készült. A múzeumba 1959-ben került.

30. 59.175.67.1.

A miskolci csizmadia ipartársulat behívótáblája.

Sárgarézből való könyv alakú tábla, felül bőrszj fogóval. A kinyitható fedél négy sarkára a Cs. Cz. R. K., betűket vésték. Középen csizmát ábrázoló kivágott rézlemez látható. A csizma alatt 1902-es évszám.

Magassága: 13,5 cm, szélessége: 10 cm.

1902-ben készült Miskolcon. 1959-ben került a múzeumba. (23. kép.)

31. 53.750.1.

„Miskolci PÉKTÁRSULAT TÁBLÁJA.”

Ezzel a felirattal látták el a minden bizonnyal 1872 után készült behívótáblát, amely a pék ipartársulat tulajdonát képezte. A sárgaréz könyvformájú táblán a felirat fölött két ágaskodó oroslán peracet és kiflit tart.

Magassága: 15,5 cm, szélessége: 9,5 cm.

Miskolcon készült, a készítés ideje ismeretlen. 1911-ben került a múzeumba.

A céhbehívótáblákban talált utolsó értesítések:

32. 53.751.1.2.

Az 53.751.1.1. leltári számú, egykor a miskolci tímár céh tulajdonát képező táblában benne maradt a mesterek között utoljára körözött levél. Szövege: „1915. február 8 benczik jános ur meg halt temetése lesz e hó 9kén kedén délután első csendítésre a szepesi uczából”.

A szöveg tintával írott. A papír hossza: 23,5 cm, szélessége: 15,5 cm.

33. 53.752.1.2.

Az 53.752.1.1 leltári számú miskolci tímár—varga céh behívótáblájának belsejében eredeti behívólevél található. Szövege: „A m. tímártársulat közjele kibocsájtott mestertársunk Szabó János úr végtisztessége végett. Temetetni fog folyó hó 4-én, azaz szombaton délután 3 órakor az avasi templomból. Miskolc, 1922. II. 3-án. Csodó Lajos jegyző.”

Szövege tintával íródott. A papír hossza: 16 cm, szélessége: 16,5 cm.

34. 59.175.67.2.

A miskolci csizmadia ipartársulat múzeumban őrzött 53.175.67.1. leltári számú behívótáblájával együtt bekerült a táblában utoljára körözött levél. Szövege a következő: „Értesítés. Értesítem a szaktársakat, hogy kaptunk 40 pár csizma 90 p. cipőre anyagot. Akik felveszik az anyagot folyó hó 13án hétfőn reggel 8—10-ig sürgősen jelentkezzenek Balogh

János bőrkereskedőnél. Előleget mindenki hozzon Magával. Az elmaradt belésbőrt ki lehet hozni. A táblát sürgősen kézbesítsék. Miskolc, 1950. II. 11. Dancs János elnök.”

A szöveg tintával írott. A papír hossza: 14,5 cm, szélessége: 20 cm.

*

Az előbbieken ismertetett céhbehívótáblák formáit és anyagát a következőkben összesíthetjük. Közülük 1 db kör alakú, 10 pajzs-, 2 szív-, 6 ovális, 3 téglalap és 10 db könyvformájú. 2 tábla fából, 28 rézből, 1 pedig ónból készült.

27 táblát Miskolcon, 2 darabot Homonnán, egyet pedig Pelsőcön készítettek és használtak. Egy behívótábla bizonytalan eredetű.

Foglalkozás szerint a táblák közül 6 db a csizmadia, 5 db a szabó, 2 db a szűrszabó, 1—1 db a kerékgyártó, a kovács—lakatos—kerékgyártó, a kovács—lakatos—pék, a bádogos—rézöntő—esztergályos, a lakatos—óráshíradós, a kordoványos, a szűcs, a gubás, a szíjgyártó, a kalapos, a fazekas céheké, egy db a pék ipartársulaté volt, egy pedig bizonytalan eredetű.

A céhek 1872-től fokozatosan megszűntek és ipartársulatokká alakultak. A céhes hagyományok azonban tovább éltek az új keretek között is. Továbbra is használatban maradtak a behívótáblák, sőt 1902-ben a miskolci csizmadia ipartársulat új táblát is csináltatott. Használatukról a második világháborút közvetlenül megelőző időből, sőt 1950-ből is van adatunk. Miskolcon és Göncön még ekkor is behívótáblában küldött üzenettel hívták egybe gyűlésre, vagy temetésre az iparosmestereket. 1950-ben pedig értesítéseket küldtek benne a kisiparosokat érintő eseményekről [36]. A táblák egy része később a múzeumok gyűjteményeibe került, de nagyobb részük elveszett.

Bodó Sándor

ZUNFT-EINBERUFUNGSTAFELN IM HERMAN OTTÓ MUSEUM IN MISKOLC

Die gewerbetreibenden Meister des Komitats Borsod-Abauj-Zemplén hatten — wie es schriftlich bezeugt ist — bereits im 16. Jahrhundert die ersten Zünfte gegründet. Seit dieser Zeit beherrschte das Zunftwesen während der folgenden vier Jahrhunderte das Handwerk in den Städten und Dörfern. Dennoch steht eine eingehende Schilderung des Zunftwesens, d. h. des vom handwerkgeschichtlichen Gesichtspunkt überaus wichtigen Zunftlebens bis auf den heutigen Tag noch aus. Die uns zur Verfügung stehenden Beweisstücke verdeutlichen, daß es zwischen dem Brauchtum der Zünfte in der verschiedenen Teilen Ungarns keine wesentlichen Unterschiede gab. Nur in wenigen der bis jetzt erschienenen Arbeiten über die Organisation und die tägliche Arbeit der Zünfte werden die Einberufungstafeln erwähnt, die doch im Alltag des Zunftlebens eine bedeutende Rolle gespielt hatten. Mit meiner Studie über das einschlägige, im Herman Ottó Museum aufbewahrte Material hoffe ich diese Lücke schliessen zu können.

Ursprünglich waren die Einberufungstafeln Zunftabzeichen. Immer war es der Zunftmeister (der Altmeister), der mit diesem Abzeichen die Zunftmitglieder zu einer Versammlung, Installation eines neuen Zunftmeisters oder zum Begräbnis eines Zunftmitgliedes zusammenrief. Die Einberufungstafel mit dem Zunftabzeichen legitimierte gleichsam den Boten, daß er vom Zunftmeister entsandt worden war. In den verschiedenen Gegenden Ungarns war es jeweils ein anderes Zunftmitglied, das den Botendienst versah. In Westungarn war es zumeist der jüngste Meister der Zunft: er war der „dienende Meister“ (ungarisch: *szolgálmester*); in Nordungarn nannte man ihn den Meister, der den Zunftkreis beging (ungarisch: *bejárómester*). In einigen Städten Ostungarns (Debrecen, Miskolc, Sátoraljaújhely) gaben die Meister selbst oder ihre Gessellen die vom Altmeister erhaltene Botschaft und die Einberufungstafel auf einem genau festgelegten Weg weiter.

Mitunter ereignete es sich, daß die Botschaft ungenau ausgerichtet wurde, wodurch Komplikationen entstanden. Um dies zu vermeiden, wurde die Botschaft des Altmeisters immer häufiger schriftlich niedergelegt und an der Einberufungstafel befestigt. Damit hatte sich die Funktion der Einberufungstafel erweitert: sie war nicht mehr nur das Zunftabzeichen, sondern gleichzeitig auch der Träger der Botschaft. Dadurch veränderte sich auch ihre Form.

Anfangs waren es einfache Holztafeln mit den Abbildungen der charakteristischen Werkgeräte des Handwerks auf der einen oder auf beiden Seiten. Im 18. Jahrhundert waren neben den Holztafeln auch Kupfertafeln gebräuchlich.

Am Anfang des 19. Jahrhunderts erschienen dann Einberufungstafeln mit einem „Briefkästchen“.

Nach 1872 begannen sich die Zünfte allmählich aufzulösen und es entstanden Gewerbekörperschaften. Aber Gepflogenheiten und Brauchtum des Zunftlebens bestanden geraume Zeit noch weiter fort. So waren z. B. auch die Einberufungstafeln weiterhin gebräuchlich. Wir haben sichere Kunde davon, daß sie sogar noch im Jahre 1950 verwendet wurden. Ein Teil dieser Einberufungstafeln konnte in die Museen eingesammelt werden, die meisten aber sind abhanden gekommen.

Meine Studie behandelt einunddreißig Zunfteinberufungstafeln, von den typischen Stücken bringe ich Fotos. Die Bekanntmachung erfolgt in chronologischer Reihenfolge, gesondert nach Funktion und Form. Abschließend veröffentliche ich auch den Text der letzten Botschaften, die in den „Briefkästchen“ erhalten geblieben waren.

Sándor Bodó

J E G Y Z E T E K

- [1] Szendrey János: *Miskolc város története*. II. Miskolc, 1904. 148—178.; IV. Miskolc, 1911. 572—765.
- [2] Vértesy Sándor: *A miskolci zsidó céh.. Iparosok Olvasótára XV (1909) 9—10. szám 5—20.*; Marjalaki Kiss Lajos: *A miskolci mészáros céh*. Miskolc, é. n.; Bodgál Ferenc: *A miskolci kovács—kerékgyártó céh*. HOMÉvk. V (1964—65). Miskolc, 1965. 299—316.; U. ó: *A miskolci tímár-varga céh ládája*. HOMKözl. 7. Miskolc, 1966. 41—45.
- [3] Román János: *A sárospataki fazekasság vázlatos ismertetése*. Ethnographia LXII (1951) 294—347.; U. ó: *Sárospataki kerámia*. Bp., 1955.; U. ó: *A sárospataki fazekasság műszókincse és szerszámkészlete*. HOMÉvk. V (1964—65). Miskolc, 1965. 347—397.; Bodgál Ferenc: *A gönci kovácsok néprajzi vizsgálata*. (Szakdolgozat.) Egyetemi Néprajzi Intézet. Bp., 1956. Kézirat.; U. ó: *Céhes hagyományok a kisipari munkásoknál*. HOM Néprajzi Adattára: 299. (1957) 1—23.; U. ó: *A mádi kovács—kerékgyártó céh*. HOMÉvk. VI. Miskolc, 1966. 283—292.
- [4.] Szádeczky Lajos: *Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon*. II. Bp., 1913. 242—325.
- [5] Nagybákay Péter: *Veszprémi és Veszprém megyei céhbehívótáblák*. A Veszprém megyei múzeumok közleményei 2 (1964). Veszprém, 1964. 341—361.
- [6] Vö: *Nagybákay* i. m. 342.
- [7] A miskolci szücs céh statutumai. Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Gyűjteménye (a továbbiakban: HOM HGY). Ltsz: 53.4593.1.
- [8] A miskolci bodnár céh 1736-ban VI. Károly császár által kiadott alapszabálya. HOM HGY Ltsz: 53.4592.1.
- [9] Khin Antal: *A somorjai halászcéh*. Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1965—1966. Bp., 1966. 122.
- [10] Nyíresi-Tichy Kálmán: *A rozsnói városi múzeum céhtáblái*. Különlenyomat az Új Magyar Múzeum III. kötetének I. (V) füzetéből. Kassa, 1943. 3.; Román, *A sárospataki fazekasság ismertetése* 299.; Román, *A sárospataki fazekasság műszókincse* 350.
- [11] Richter M. István: *A céhmesterválasztás*. Ethn. XL (1929) 168—169.; U. ó: *A mesterek a céhvilágban*. Ethn. XLV (1934) 56.
- [12] Komáromy József: *A jászberényi céhélet két emléke*. A jászberényi Jász Múzeum Évkönyve 1938—1943. Bp., 1943. 152.
- [13] Pető József: *A debreceni tímárok céh- és mesterségszavai*. Debrecen, 1938. 26.; N. Bartha Károly: *A debreceni gubacsapó céh*. Debrecen, 1937. 70.
- [14] Bodgál, *Céhes hagyományok* 17.
- [15] Saját gyűjtésem. Gunda András, Halász Lajos és Pásztor Mihály miskolci csizmadiamesterek szíves közlése.
- [16] A miskolci varga céh protokolluma 1788-tól. HOM HGY Ltsz: 53.4634.1. 103.
- [17] Uo.: 120.
- [18] A miskolci szücs céh statutumai 1637-ből. HOM HGY Ltsz: 53.4593.1.
- [19] Uo.: 53.4593.1.
- [20] Saját gyűjtésem.
- [21] A miskolci szabó céh protokolluma 1808-tól. HOM HGY Ltsz: 53.4598.1.
- [22] 1790-ből és 1872-ből áll rendelkezésünkre adat, előbb 412, utóbb 601 csizmadiat tartottak számon Miskolcon. A közbeeső időben valószínűleg e két szám között mozgott a mesterek száma. Szendrey i. m. IV. 636, 639.
- [23] A miskolci szücs céh statutumai 1637-ből. HOM HGY Ltsz: 53.4593.1.
- [24] A miskolci bodnár céh alapszabálya 1736-ból. HOM HGY Ltsz: 53.4592.1.
- [25] A miskolci szabó céh protokolluma 1808-tól. HOM HGY Ltsz: 53.4598.1.
- [26] *Nagybákay* i. m. 341.
- [27] Vö: *Nagybákay* i. m. 341.
- [28] Pl: a miskolci szücs céh jegyzőkönyve 1783-tól. HOM HGY Ltsz: 53.4593.1.
- [29] Uo. A teljes szöveg így szól: „A Czéh aprólékos és szükséges eszközei: 1. 16 pár kések. 2. 43 darab Tányér. 3. Bélyog vas. 4. Két Tábla Zöld és Fekete. 5.

- Egy Kondér. 6. Egy nagy Butykos. 7. 14 bőr veder. 8. Egy hosszú Lócza. 9. Egy egyes ótska Kar Szék.”
- [30] A miskolci fazekas céh protokolluma 1774-től. HOM HGY Ltsz: 58.1.1.
- [31] A miskolci szűcs céh jegyzőkönyve 1783-tól. HOM HGY Ltsz: 53.4593.1.
- [32] A miskolci szabó céh protokolluma 1808-tól. HOM HGY Ltsz: 53.4598.1.
- [33] *Nagybákay* i. m. 345—358.
- [34] *Nyíresi—Tichy* i. m. 7—12.
- [35] *Zoltai Lajos: Czéhládák s egyéb czéhemlékek a debreczeni városi múzeumban.* Néprajzi Értesítő VII (1906) 244.
- [36] Miskolcon 1950-ben még járt a tábla. Vö: a 34. helyen közölt 59.175.67.2. leltári számú tárgy leírásával. Göncön pedig 1937-ben hívták egybe utoljára az ipartestületi tagokat táblával és a következő szöveggel: „Kelt Gönc 1937. V. hó 25. A katolikus társulat tábláját elbocsájtom avégből, hogy holnap, azaz 26-án minden katolikus társunk szíveskegyen két templom után meg jeleni az évi leszámolásra. Ki mivel tartozik hozza be magával. Tiszteletel Gratz János Elnök. A tábla rendesen járjon!” *Bodgál, Céhes hagyományok* 17.

A FONÁS TECHNIKÁJA A HERNÁD VÖLGYÉBEN

A Hernád völgyének falvaiban jelentős kendertermesztés folyt egészen a második világháború befejezése utáni évekig. Feldolgozásának igen változatos munkamódjait, eszközeit és terminológiáját figyelhetjük meg ezen a területen. Kutatásaim több éve végzem a következő falvakban: Újcsanáros, Hernádnémeti—Bócs, Halmaj, Kiskinizs, Hernádszentandrás, Fügöd, Abaújdevecser, Hernádvécse, Tornyosnémeti, Abaújvár, Pányok. Cikkemben ezeknek a falvaknak a kenderkultúrájából egy részletkérdéssel, a fonás műveletének különböző folyamataival foglalkozom. Nevezett községekben két típusú fonóeszközt alkalmaztak: a talpas guzsalyt és a kerekes guzsalyt. A talpas guzsaly a régi, a hagyományos munkaeszköz. A kerekes guzsalyt a század elején kezdték alkalmazni. A vele való fonás egyre nagyobb tért hódított, és tapasztalataim szerint a Hernád-völgyi falvakban az elmúlt évekig szinte kizárólag ezen fonták meg a fonalat. Természetesen a talpas guzsaly sem került teljesen használaton kívülre. Esetenként és alkalmanként főleg kisebb mennyiséget a talpas guzsalyon fonták meg.

FONÁS TALPAS GUZSALYON

A fonás művelete a *szál* vagy *szösz* guzsalyfőre történő rögzítésével kezdődik. A *bábukban* és *koszorúkban* tárolt szálat vagy *makócat* megtépik, a *tépéseket* egymásra rakják, majd belecsavarják a guzsalyfőt. A *tépéseknek*, *tépeteknek* nevezett csomókat a guzsalyfőre rögzített díszes szalaggal spirál alakban lekötik, végét a szösz alá rejtik. (A szalag végének rögzítésére használt *guzsalytű* gyűjtésem területén ismeretlen.) A lekötés erőssége döntően befolyásolja a sodrott szál minőségét. Kezdekor a kender alját meglazítják — kihúzzák a *seggét* —, mert ha nagyon le van szorítva, *összefolyznak* a szálak, nehéz a fonás. „Gyengén kell azt bizon felkötni, hogy gyűjjenek a szálak. De az se jó, ha nagyon laza, mer akkor meg úgy ömlik, hogy alig tudjuk megfogni. Mindenki megtanúlja azt a saját kárán” — mondják az asszonyok Pányokon. Ha „széles a guzsaly”, tréfásan vetik oda egymásnak: „Minek kötöttél olyan nagy hasat neki?”

A csepű és a szál megfonásának eszköze a guzsaly. Ősibb formája a talpas és jóval fiatalabb a kerekes. Ez utóbbi *gólya*, *kecske*, *kutya* vagy elvétve *róka* elnevezéssel fordul elő.

A munkafolyamatot, amelyből a szemlélő csak annyit lát, hogy a fonó asszony bal kézzel húzza a szálat, vagy szösz, jobbal pedig tekeri a fonalat

az orsóra — alaposan szemügyre véve, nagyon lényeges részfolyamatokra lehet felbontani:

1. Kezdés az üres orsóra és a szál rögzítése;
2. első nyújtás vagy szálhúzás — felcsavarás;
3. hurokvetés az orsószárra, a fonal rögzítése;
4. második húzás — később általánosan: hosszúnyújtás;
5. kézreszedés hosszúnyújtás után,
6. ráverés, a kézen levő fonal rávezetése az orsószárra;
7. az orsó telítése és a fonás befejezése.

Szálás kendert fonni, azzal orsóra kezdeni jobb, mint csepűvel. A csepűt — amellet, hogy könnyen elszakad — rövid szála miatt folyton ragasztani kell. Ha teljesen üres az orsó, a rákezdés *ragasztással, tapasztással*, ha nem, *hozzásodrással és nyálazással* történik. A guzsalyfőre kötött szöszből néhány szálat kihúznak, a megnyálazott vagy megnedvesített orsó hegyét belepödrük (1. és 2. kép). A bal kéz a kendert *sodorja, pödri*, a jobb meg *pergeti* az orsót. Közben jókedvűen biztatják az orsót, mint mondják az asszonyok: „Meggökjük az ujjunkat, és úgy kiáltunk, hogy tapadj bele faszko, vagy héj faszko, ragadj bele”. Abaújváron vagy Kiskinizsen, de Sajóládon is mondják:

„Tapadj picsku, tapadj!
Ha nem tapadsz, ragadj!

Főleg szálfonáskor ilyen jókedvűek. Amikor a csepűre kerül a sor, inkább sóhajtoznak, jóelőre gondolva a sok ragasztásra. „A szálat, azt nagyon kellemes volt fonni, a csepű meg salakja a kendernek, nagyon kellett igazítani meg nyálazni. Sokszor aztán meguntam, mikor olyan csombókos volt, aztán behajintottam még a tűzbe is.”

Ha az orsó belekapott a szöszbe, már nincs baj, forog az óramutató járásával megegyező irányban. Arra vonatkozóan, hogy miképpen nevezik rákezdésnél a jobb és a bal kéz munkáját, s az eredményt, főleg olyan egyedi gyűjtőpontokat és tájegységeket emelünk ki, ahol az eltérés és az azonosság is jól kimutatható.

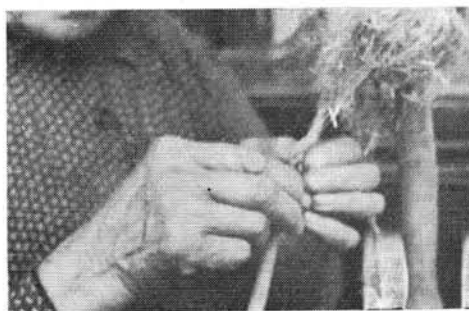
Gyűjtőpont	Bal kéz	Jobb kéz	Eredmény
Újcsanálos	kihúzza a szálat	peregteti	felpedrődik
Sajólád	húzogatják	sodorják	rátapad
Tiszadada	húzza a szálat	pörögteti	rápedrődik
Dédestapolcsány	meghúzza a szálat	pergeti	tekerődik
Abaújvár	tépi a szálat	pergetik az orsót	felpereg a fonal
Mezőkeresztes	húzogatja	megsodorintja	ráforog

Megtörtént tehát a kihúzott szösz orsóra való ragasztása. A bal kéz első három ujjával *húzó*, a jobb kéz *pödri* mozdulatot végez, s egyre nő a fonal hosszúsága. Ezt a folyamatot általánosan *első húzásnak* nevezik. A fonal hossza ilyenkor rövidebb mint az ezt követő nyújtásoké, kb. fél méter. Fő dolog,

1. kép. Az orsó megnyálazása.

2. kép. Az orsó bepörgetése a kihúzott csepűbe.

3. kép. Első nyújtás az orsó hegyére rögzített szálon.

hogy a bal kéz mindig egyenletesen húzzon, mert a fonál vastagsága csak így lesz egyenletes. A szál húzásához viszonyítva az orsónak is egyenletesen kell peregnie.

Ha a fonál hossza elérte a karnyi hosszúságot, a jobb kéz nem vezet tovább (3., 4., 5. kép). Az orsó hegyére ragasztott fonalat most leemelik, és közvetlenül a karikánál kezdve felcsavarják az orsószárra. A jobb kéz gyors körmozdulatokat végez, a bal kéz segíti a fonalat, biztosítja annak szoros feltekerődését. Nagyon kell vigyázni, hogy a szálak egymásra ne tekerődjenek, egymásra ne forduljanak, mert *motollálásnál* a fonál összegubancolódik.

A feltekert fonalat az orsószár végén hurokban rögzítik. A hurkot a jobb kéz pillanatnyi idő alatt készíti, és engedi vagy dobja rá az orsó hegyére, hogy a fonál le ne bomoljon, ne akadályozza a szálsodrást. A fonóasszony a

4. kép. Első nyújtás.

feltekert fonalat végénél az orsóhoz, annak szárához szorítja (6. kép). A nagyujj az orsó hegyét fogja, ezen a fonalat áttemeli, az ujját alóla kihúzza, és a *göb*, ahogy az északi falvakban nevezik, az orsó hegyére pattan (7. kép).

A feltekérés utáni szálhúzás már rendszerint *hosszúnyújtás*. A Hernád alsó vidékén általában 4–5 nyújtás után, északabbra pedig egyre ritkábban gyakorolják. Az orsó nehezítésére szolgáló eszköz használati területe és minden kétséget eloszlató célja még adott területünkön sem tisztázott. Hosszúnyújtásnál az orsót el lehet eresztetni, vagy dobni anélkül, hogy a szárra feltekert fonál leomolhatna. A fonás üteme ezáltal lényegesen gyorsabbá válik. A fonás e műveletét *hosszút nyújtunk, hosszút fonunk, megnyújtunk*

5. kép: A fonal felcsavarása az orsószárra.

6. kép. A fonalat rögzítő hurok elkészítése.

7. kép. Orsóra rögzített fonal.

szavakkal jelölik. Ennek a folyamatnak tulajdonképpeni két mozdulata különíthető el:

1. az orsó bepörgetése és kidobása,
2. húzás, sodrás a szálon.

„Mikor az ember már nem érte tovább kezével a fonalat kísélni, a jobb kéz első két ujjával megperdíti az orsót, és elengedi, de nem dobi, mer akkor oldalt dül. Leér a földre, és ott játszik, a fonal nem engedi eldúlni. Egy jó percnél tovább nem foroghat. A bal kéz húz, a jobb az orsó után kap” — mondja Estók Jánosné 64 éves fűgödi adatközlőm.

Gyűjtésem során az orsó kidobásának következő változatait találtam:

Sajólád: Az orsó hegyét két tenyér közé fogva a jobb kéz előre-, a bal hátrántásával erőteljes mozdulatot végezve bepörgetik, majd eleresztik az orsót.

Újcsanáros: Az orsót a jobb tenyér segítségével a jobb lábon sodorják meg, és engedik el. (Hasonló módszerrel Mezőkeresztes környékén is találok.)

Abaujvár, Pányok, Tornyosnémeti: Az orsót a jobb kéz első három ujjá segítségével sodorják vagy pörgetik meg, és dobják el.

Az orsókivetés pillanatában a jobb kéz a folyó fonal alá csap, a bal tovább húzza a fonalat. Az orsó fonala a kinyújtott jobb kéz első két ujjá között folyik, és sodródik az orsó forgása következtében. A tenyér gyors alácsapására azért van szükség, hogy az orsó sodró hatását mind fokozottabban lehessen kihasználni. A fonal hüvelyk- és mutatóujj közti feltámasztása lehetővé teszi, hogy az orsó földreérését meglássák. A szál húzása addig tart, amíg az orsó földet nem ér, és meg nem áll.

A hosszúnyújtásnál a fonal hossza ülvefonás esetén megközelíti a három métert. A gyorsan fonó asszonyok az orsó hatásának jobb kihasználása céljából magasból szoktak fonnai. „Sármásina tetején vagy lánán ültünk — mondják — csak méccsel világítottunk, úgy fontunk. Aki gyorsan tudta húzni a szálát meg ügyes is volt, az három métert is font egyszerre.” Sok helyen nem ültek a guzsaly talpára, hanem főleg a féltalpúakat asztal lapja alá csúsztatták, hogy magasabbra kerüljön a szősz, hosszabb legyen a fonás.

Az orsó eldobásának és mozgásának elnevezései:

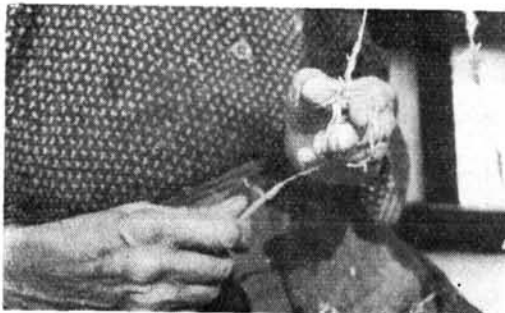
<i>Gyűjtőpontok</i>	<i>Kidobás</i>	<i>Mozgás</i>
Sajólád	megsöndörgessük megsöndöríccsük	sodródik sűrög a levegőben
Újcsanáros Bócs	megpöndörgessük megsodorjuk	süندörög förgölódik a levegőben
Hernádszentandrás Fűgöd Halmaj	megperdítik megsodorják megsodorják	sodródik sodródik sodor

*Ethnikumok:*¹

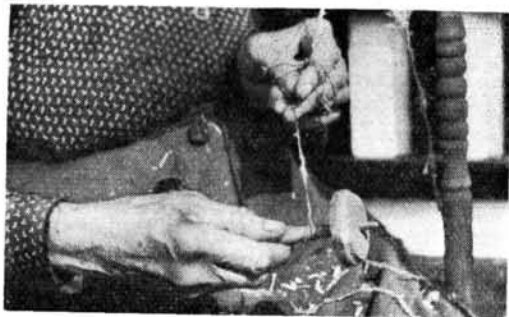
Palócok	megsöndörgetük megsöndöríjjük	megy a maga terhitü pedródik a levegőben
Matyók	megsöndöríjjük	sürög a levegőben

*Tájegységek:*²

Tiszavidék	elpöndörítjük	sürög a levegőben
Bodrogköz	megpincergetjük	hempergőzik, forgati magát
Cserhát vidék	megsodorik az orsót	sürög a levegőben.

8. kép. Balkézreszedés.

9. kép. Rácsapás, a fonal feltekerése az orsószárra.

A hosszúnyújtás eredményeként létrejött 2,5—3 méter fonalat az orsóra való könnyebb feltekerés érdekében ujjaikra szedik (8. kép). Ezt általánosan *bal kézre, kézreszedés*, vagy *kézre motollálás* néven ismerik.

Számos változata közül csak néhányat említünk. Nem kötjük területhez, hiszen falvanként és egyedenként is különbözik és változik.

1. A bal kéz mutatóujjára és a gyűrűsre ide-oda hajtják, majd nyolcas alakban a hüvelykujjra is kerül, miközben a bal kéz negyed fordulatokat végez ide-oda.

2. 2—3—4 sőt 5 ujjas felszedés.

3. A nagy- és kisujjra szedik fel.

4. A második ujj előtt, a harmadik és negyedik mögött átvetve az első ujjra vezetik a fonalat. Ezt a folyamatot mindaddig ismételik, amíg a fonalat fel nem szedik ujjaikra.

Az ujjak *felszedéskor* merevek, hogy több fonalat lehessen rájuk felszedni. *Rácsapáskor* az ujjak behajlanak a szedés irányába, és ezzel könnyebbé teszik a művelet elvégzését (9. kép). Az ujjhegyek összehúzásával úgy szabályozzák a felszedett fonalat, hogy az orsót megrántó jobb kéz azt a fonaldarabot, amelyet az előzőkben lerántottak, fel tudja szedni az orsóra (10. és 11. kép). A szál adagolásától függően a jobb kéz vezette orsó megrántására azért is szükség van, hogy a fonalban levő nyál, nedvesség kirepüljön, valamint a rántások következtében a feltekert fonal szorosabb legyen.

Érdekes megvizsgálni a kezek munkáját, a fonal hangjának és az eredménynek az elnevezését az egyes gyűjtőpontokon:

<i>Gyűjtőpont</i>	<i>Bal kéz</i>	<i>Jobb kéz</i>	<i>Fonal hangja</i>	<i>Eredmény</i>
Sajólád	rászedjük a kezünkre	pergessük	csattan csattog zuhog	a fonal felcsavarodik rácsavarodik.
Halma	felszeggyük	rácsavarjuk	percen suhán	
Abaújvár	engedi le magáról a fonalat	húzza az orsót	lebrüg az ujjunkról	

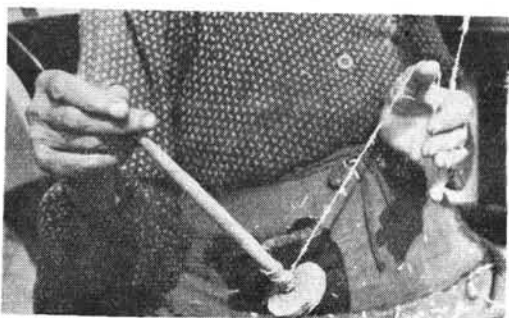
*Tájegységek:*³

Dél-bükkalja	kézreszedik	lecsapják rácsapják	pendül
Cserehát	felcsavarik ujjra	rácseverik ráószedik	bríg
Hernádvölgy	ujjra motollálják	lecsapik rácsapik	pendül csattan
Tiszavidék	felhajtják	ujjra orsóra hajtják	

A talpas guzsalyon való fonás utolsó aktusa az orsó telítése, rajta a szál rögzítése. A felcsavarodó fonál képe nek úgy kell formálódnia, hogy az orsó közepe felé terebélyesedjék, a hegye felé pedig fokozatosan elvékonyuljon. Ha az orsó háromnegyedéig telített, többet nem tekernek rá. Befejezése úgy történik, hogy a szálát kihúzzák addig, amíg engedi a szösz. A kihúzott részt megsodorják és felgombolyítják az orsóra, a végét pedig megnyálazzák, és az orsó hegyére szorosan ráhúzva megtapasztják.

10. kép. Rácsapás, a fonal feltekerése az orsószárra.

11. kép. Rácsapás, a fonal feltekerése az orsószárra.

FONÁS KEREKES GUZSALYON

A kerek guzsalyon való fonás (12. és 13. kép) sokban hasonlít az előzőekben ismerttetthez. Ez a részfolyamatokból is jól látszik:

1. Fonalbevezetés a *kelepvillán* át az orsóra,
2. orsóra kezdés hozzásodrással,
3. az orsó folyamatos, sávonkénti telítése,
4. a fonás befejezése és a telt orsó kivétele.

Kerek guzsalyon való fonáskor üres orsóra csak egyszer kezdenek. A kézi orsó segítségével félméternyi hosszú szálat nyújtanak, s ezt vezetik be

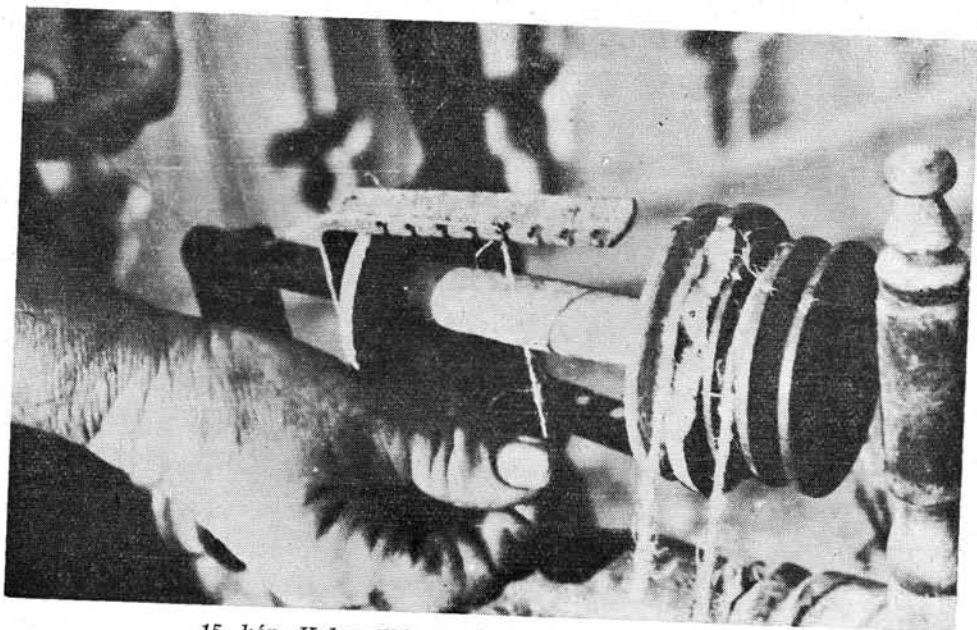
12. kép. Fonás kerek guzsalyon.

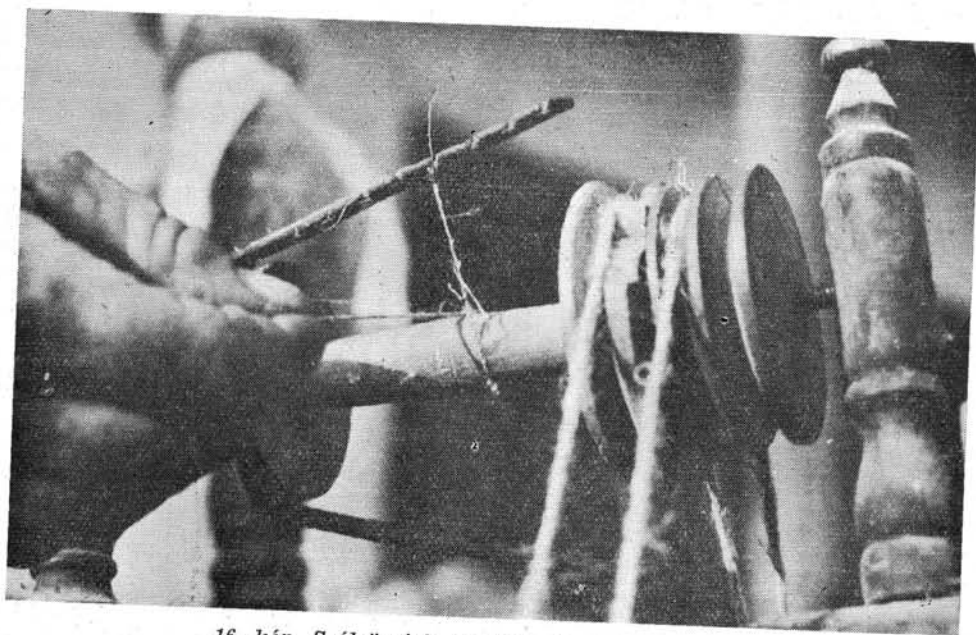
13. kép. A szálhúzás és a kezek működése fonásnál, a kerekes guzsalyon.

14. kép. Fonalvezetés kerekes guzsalynál.

15. kép. Kelepvillás fonószerkezet a fodorlevelekkel.

16. kép. Szálrögztítés és gang távolság az orsón.

a *kelepvillának* nevezett fonórészen át az orsóra (14., 15. és 16. kép). A továbbiakban a művelet hozzászodrással kezdődik. Motolláláskor karnyi hosszú fonalat mindig hagynak az orsón (17. kép). A fonal a *fodorlevélnek* nevezett lyukakon folyik az orsóra. A kettő közti távolságot az orsón *gangnak* nevezik. „Mikor egy gang megvolt — beszéli el Estók Jánosné — mindég odébb kellett tenni, hogy le ne ömöljön. Egy gang egy cm-nél soha sem lehetett magasabb. (A gangok fokozott telítését ld. a 18. képen). Mindig a karikás, a villához közelebb eső részen kezdték el a fonást. Egy orsóra 9—10 gang fért. Egy gang megfonása egy-két percnél nem tartott tovább. Csepüből kevesebb idő kellett, mert az vastagabb.” A fonalat nem szájjal nyálazzák, de erre nem is lenne idő. Minthogy a fonalat mindkét kezével igazgatja a fonó, elméletileg adva van a lehetősége a legjobb minőség előállításának. A rokka egyenletes hajtása és a hozzá viszonyított szálhúzás sebességének összhangja a fő meghatározó tényező.

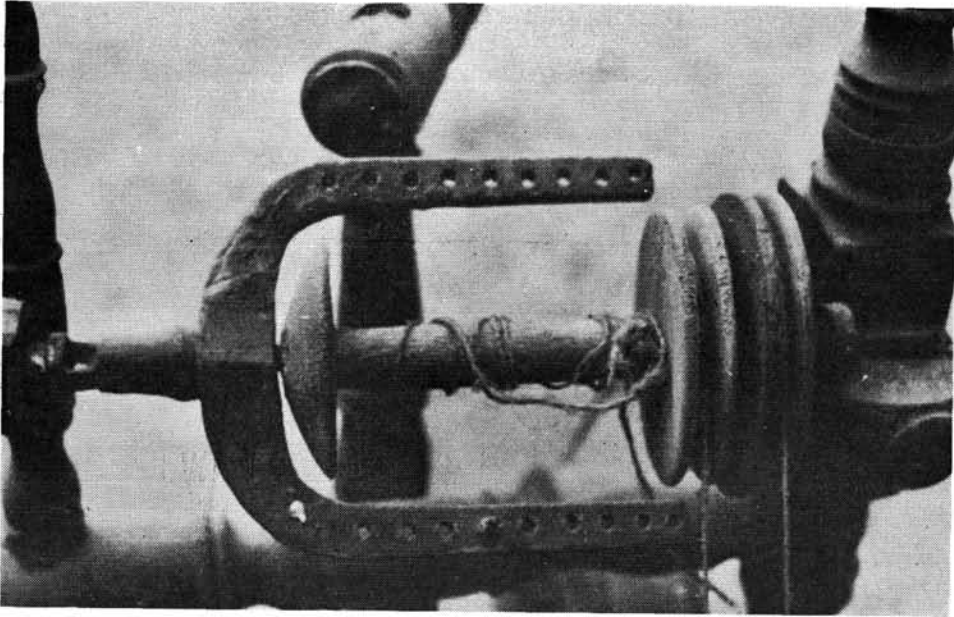
Az orsó telítése időben gyorsabb, mint a kézi guzsálnál, a felcsavarás az orsó gyors pörgése következtében szintén gyorsabb. A fonáshibák döntő többsége viszont ebből következik és egyenetlen fonalvastagságot eredményez. A sávokra való áttérés szintén hibák okozója lehet. Ha kicsit is laza a felcsavarás, a fonal egymás alá vagy mellé csúszhat, és máris összegabalyodik.

A talpas és kerekes guzsaly orsójára feltekert fonal mennyiségét összehasonlítva, azt méterben is kifejezve, jelentős eltérés mutatkozik. Ez azon túl, hogy a rokka orsója nagyobb, a telítés fokából is következik. A rokkaét teljes felületen, a talpas guzsaly orsóját legfeljebb háromnegyed részéig telítik, az közepe felé hízik, felvéve valamilyen alakot. Általánosan *császárkörte* elnevezés ismert, de mondanak *répa*, *tölcsér*, *sörös üveget* is.

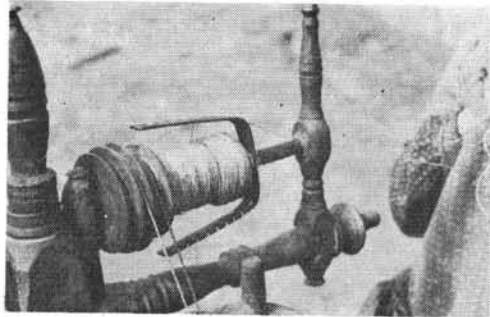
Az orsóra feltekert fonal mennyisége nemcsak falvanként, hanem falun belül is nagyon változó. A különbség élesen kirajzolódik, ha a kerekes és talpas guzsaly orsójának fonalmennyiségét megnézzük:

<i>Halmaj</i>	a kerekes orsóján	a talpas orsóján
<i>szálból</i>	7 pászma	5 pászma
<i>csepüből</i>	5 pászma	2,5—3 pászma
<i>Fügöd:</i>		
I. szálból	5 pászma	1,5 pászma
<i>csepüből</i>	2 pászma	1 pászma
II. szálból	10 pászma	2—3 pászma
<i>csepüből</i>	3—4 pászma	1 pászma

A fenti adatokból kitűnő ellentét a fonóeszközök különbségéből, az orsó nagyságának változékonyságából, főképpen pedig a mértékrendszerekben mutatkozó eltérésekből adódik. A kerekes guzsálnál inkább érthető az eltérés, hiszen például a fekvő helyzetű *kutyaguzsaly* és az álló *gólya* között a kerék nagyságának, illetve különbségének megfelelő arányosa az orsó. A talpasnál

17. kép. Lemotollált és fonásra előkészített orsó.

18. kép. A gangok fokozatos telítése.

aódó különbségeket a fonal vastagságával, a szál és csepű minőségi különbségével magyarázhatjuk.

A fonás befejezése hasonló a talpaséhoz. Két általánosan gyakorolt módját különíthetjük el:

1. A fonalat egyszerűen elszakítják,
2. a kihúzott szálát felcsavarják az orsóra.

Az utóbbit minden tekintetben gazdaságosabbnak kell tekintenünk, mert a fonalvesztéséget minimálisra csökkentette. Ha a sodródó fonalat az orsó telítődése után valahol elszakítják, azzal új orsóra nem lehet ragasztani, mert az összedolgozás helyén görcs keletkezik.

A megtelt orsót a szorítókarika levételével, vagy az egész fonószervezet kiemelésével teszik szabaddá, és a talpas guzsaly orsójához hasonlóan, néhány napig száradni hagyják, esetleg felgombolyítják.

Kétségtelen, hogy a kerekes guzsaly nagymértékben csökkenti a fonás idejét, megkönnyíti a munkát, használatának értékelése mégsem egyforma. Adatközlőim a következőképpen vélekedtek a két fonástechnika közötti különbségről: „A kerekessel mennyi baj volt még az ember kihúzgálta. De a másikkal... azzal nem. Csepűt fonni nem is szerettem a kerekest, de a talpast, azt igen. Még azt a poros, bűdös csepűt is jobb volt fonni. Bizon, bizon kellemetlen volt annak a szaga, porja volt, meg füstölt. Az embernek attól az erős kenderportól a szeme is megfájdult. Olyan vérbe ereszkedett a szemem... tudom, nagyon fájt. A kenderportól — mondta az orvos.” (Özv. Szemán Sándorné 73 é. Halmaj.) „A szép szálát azért csak jobb volt fonni, mint a csepűt. Most meg a kerekesen csak könnyebb, mert meg-megnyálazza az ember, de a két kéz szabad.” (Kvasánczky Imréné 47 é., Hernádszentandrás.) „A talpason azért egyenletesebb a fonás, azon jobb volt fonni. A kerekes a csepűt meg nagyon orsóhegyezi.” (Zsivai Andrásné, 80 é. Hernádvécese.)

Közismert, hogy a csepűt, ha csak lehetett, talpas guzsallyal az öregek fonták meg. A hosszú szálú kender a kerekésre került. A folytonos ragasztás kiküszöbölése, a gyors munkamenet, mind fokozott figyelmet igényelt, a két kezét és a hajtó lábat is erősen igénybe vette.

A talpas guzsalyhoz viszonyítva a kerekes rokka fejlettebb foka vitathatatlan mind egészségügyi szempontból vizsgálva, mind a munka módszerét tekintve. Előnyét csak akkor érthetjük meg igazán, ha tudjuk, hogy a téli napokon — a hét utolsó napját, vagy helyenként a tiltott napokat kivéve — a szál megfonása időhöz volt kötve. Különösen a csepű, de az áztatóból korábban kivett, vagy állóvízben áztatott kender szála kikezdte az ujját, a nyelvet. A meglehetősen kellemetlen szagú szál, valamint a nagyon poros és bűdös csepű számtalan esetben lett komoly fertőzések okozója. Mindezt kiküszöböli a kerekes guzsaly. A nyelv és az ajak fokozott használata alól felmenti a fonóasszonyt, a fogat is csak nagyon ritkán, vagy egyáltalán nem veszi igénybe.

A testrészek igénybevétele jelentős különbséget mutat:

<i>Talpas guzsaly</i>	<i>Kerekes guzsaly</i>
Jobb kéz: tartja az orsót, pergeti és segíti annak távolodó mozgását.	a szálak egyenletességét biztosítja.
Bal kéz: sodorja a fonalat, húzza a szöszöt, vagy a szálaskendert.	Egyenletesen húzza, vizezi, nedvesíti a szöszöt.
Fog: egyengeti a szálát, tépi a csomókat, a <i>pazdornyát</i> .	A fognak nincs különösebb szerepe.
Nyelv: állandóan nyálaz.	Egyáltalán nincs szerepe.

FONÁSHIBÁK

Fonáshibák talpas és kerek guzsalynál egyaránt előfordulnak. A munka során természetesen beidegződik a helyes mozgás, a kéz és láb működése közötti összhang. „Ó, hát azt úgy tutta már a mi ujjunk, hogyha egy morzsácskát is mellé ment, megálltunk a szálat igazítani. Nagyon értettük annak a módját. Sötétbe is meg tuttuk vóna fonni” — mondja a 73 éves Zsíros Istvánné (Halmaj).

Gyereknél nem is csodálkoztak, ha hiba csúszott a fonásba, közösen kijavították. Mindenki csepűn tanult. Ha nem sikerült, vigasztalásul mondták a gyerekek: „Nem baj, jó lesz a bika t...re!” Ha gyakorlottabb fonó kezében lett orsóhegyes a fonal, azt már kicsúfolták, lenézően beszéltek róla. „Hát miyen fonala vót annak, aki nem tudott fonni, ronda vót a’. Nem hívták azt semminek. A legények nem nézték semmibe az ojtant...”

A hibák a szál húzása és az orsó pergése közötti összhang megbomlásából adódtak. Ha a szálhúzás az orsó pörgetéséhez viszonyítva lassú, a fonal *túlsodrott, orsóhegyes* lesz. Szapulásnál igyekeztek rajta segíteni. Mosás után és száradás közben is húzogatták, kukoricalisztből készített *kencébe* mártogatták be. Sodratlan akkor lett a fonal, ha rosszul volt felkötve a szösz a guzsalyfőre. Ömlött a szál, az orsó nem bírta sodorni, nyálazni sem lehetett rendesen. Az ilyen fonal a bordán *szétfoszlott, kiszöszösödött, csepűs* lett.

Fonáshibák nemcsak a helytelen sodrásból, hanem a helytelen feltekerésből is származhatnak. Laza orsóra hajtásnál a fonal *ledől*. Különösen a kerek guzsaly orsójánál gyakori a *gangok összeomlása*. Ha idejében észreveszik, az orsó visszapörgetésével segíthetnek rajta. Kerekese-nél ilyenkor a fonórész általában kiveszik. Ellenkező esetben motolláláskor nagyon sokszor szabdalni kell a fonalat.

Hasonlóan a fonáshibák közé soroljuk a *fonalszakadást*. A kerek guzsalynál gyakrabban előforduló jelenség. Ha a *kelepvilla fonalvezetőjébe pozdorja* akad, a gyors forgás következtében azonnal elszakad a fonal. Talpas guzsalynál ritkábban, és főleg csepűfonásnál fordul elő. Szakadás után a már ismert fonalkezdés jelensége áll fenn. A két szál összekötésétől a sodrásig számos változattal találkozunk. Halmajon özv. Kőműves Jánosné 65 éves adatközlő a fonalszakadásról így beszél: „Kihúztuk az orsót, oszt *szálással* megfogluk a végét, összeakasztottuk oszt összefontuk vele. Nem kötöttük ám soha. Nem is lehetett azt meglátni, ha elszakadt a fonal. Volt olyan is, aki csombókot kötött rá. Ha szépen meg volt kötve, még azt sem lehetett nagyon észrevenni. Zsáknál nem igen számított, de ha terítőnek, vagy fehér ruhának kellett, ilyet sohasem csináltunk.”

És akit rendre megszólított mindenki, akinek legtöbbször „fagyott el a fonala”, ekként vélekedik: „Ha elszakadt, összesodorni már nem lehetett. Csak összekötöttük. Meglátszott a kötés, de mit lehetett azzal tenni. Saját magunknak csináltuk, ha akadt is benne csombók, hát mit számított az. Nem lehetett azt összesodorni, mert a megsodrott fonal már nem sodort másodszor.”

A javítás leggyakoribb formája az volt, mikor a sodrott részt a kihúzott csepűs vagy szálkenderhez tették és összesodorták.

ÖSSZEGEZÉS

A kenderfeldolgozás és házi fonás utolsó időszakában — 1945—50 között — és az előfordulás pillanatnyi képét tekintve a meglevő tárgyi anyag vonatkozásában, a kerekes fonóeszközöknek volt nagyobb jelentősége. Viszont a gyűjtés statisztikai adatai a fonás fontosságának csökkenését mutatják, amikor a fenti községek eszközkészlete alapján megállapítható, hogy:

Mintegy 70 évvel ezelőtt a talpas guzsaly használata kizárólagos. A két-talpas használata általános, a féltalpú nagyon ritka. Ez utóbbira Tornyosnémeti, Hidasnémeti és Abaújvár környékén még emlékeznek.

50—60 évvel ezelőtt a fonóházak jelentősége és szerepe még vitathatatlan.

30—40 éve a *házaló fonók* kerültek előtérbe. Annak a megállapítása, hogy a fonóházak korábban voltak-e már, s ha igen, milyen volt az átmenet a házalásban, nincs minden tekintetben megnyugtató anyagunk.

Lakatos Gyuláné 64 éves hernádszentandrásai adatközlő szerint 20 éve csak otthon fontak. Ekkor már a kerekes guzsaly használata általános. A kerekes szerkezetek közül a dűlt alakú, kis kerekű *kutyaguzsalyt* tartják a legrégebbnek. Ezt váltotta fel az utóbbi években is használatos *állóguzsaly*. A fonóeszközök beszerzési iránya a déli területeken elsősorban Encs és Szikszó, a határvidéken Telkibánya volt. A kerekes fonóeszközök jelentősége így érthetően itt és közvetlen környékükön a legnagyobb. Gyors térhódítására mi sem jellemzőbb, mint a nagy kultúrájú, a kisugárzó központokhoz közel eső községek eszközkészlete és szókincse.

A kenderfeldolgozás a vizsgált területen 10—11 éve teljesen elvesztette jelentőségét. A termelés és megmunkálás fellendülésének utolsó időszaka 1945—50 között volt. Két-három éve még minden faluban találkoztam néhány aszszonnyal, aki font. A gyűjtések utolsó szakában (1966. augusztus) 13 faluból már senki sem foglalkozott vele.

Jegyzetek:

- [1] Lajos Árpád: Borsodi fonó. 1955.
- [2] Lajos Árpád id. munk.
- [3] Lajos Árpád id. munk.

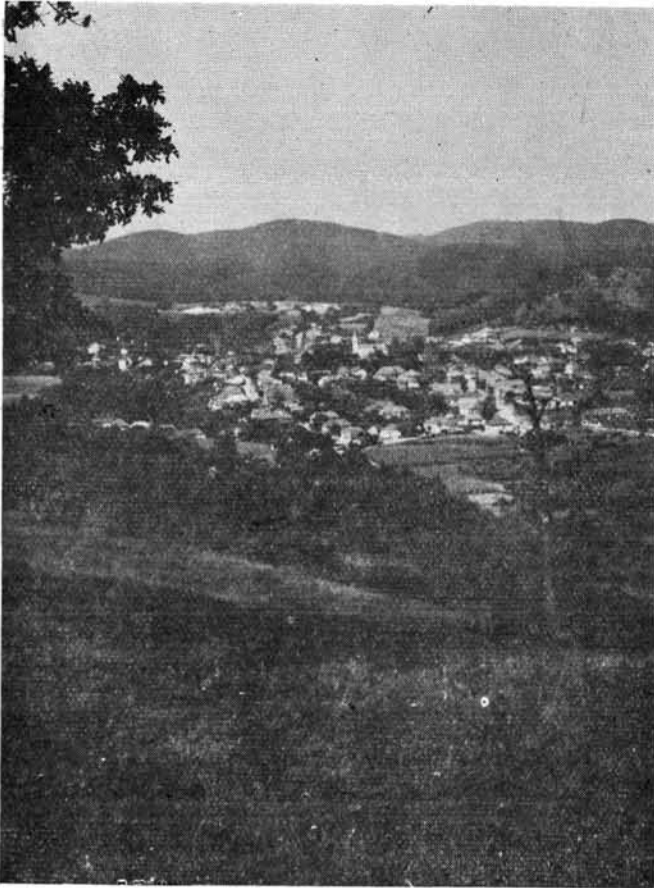
ADATOK KÁCS TÖRTÉNETÉHEZ

„Azután Árpád vezér és nemesei innen megindulva s a Nyárad vizéig menve tábort ütének a patakok mellett, azon helytől fogva, melyet most Kács-nak neveznek, hol is Acsádnak, Örs-ur atyjának nagy földet adott, és ott azután annak fia Örs-ur azon folyó fejenél várat épített, melyet most Örs-úr várának neveznek. Innen osztán Árpád vezér és övéi megindulván az Eger vizéig jövének, ...”: olvassuk Szabó Károly, Béla király névtelen jegyzőjének krónikájáról készített fordításában [1]. Itt történik először említés Kácsról. A krónikában említett vár helyét ma is ismerjük, ott van a Kácsra vezető út bal oldalán emelkedő hegy tetején (1. kép).

A vár egykor az említett hegy út felé kiágazó nyúlványán állt, jól lehatárolható és védhető helyen. A várból az alatta húzódó utat ellenőrizhették, s az ott „kapu”-szerűen összeszűkülő részen meg is akadályozhatták a továbbjutást. (A várhegyről az egyik út e pontra vezet, a másik a falu irányába. Mindkettő mélyen bevágódott a puha kőzetbe, bizonyítva, hogy azokat évszázadokon keresztül használták) [2]. Az Árpád-kori várnak ma már csak igen csekély maradványai láthatók, de az azt körülvevő, sziklába vágott árok mindennél jól kivehető, körüljárható (2. kép). A „kör alakú” árok aránylag kis területet határol, amely az ismert történelmi adattal egybevetve, ugyancsak a vár koraisága mellett szól. Az árok kivágásakor kikerült követ a vár építésénél használhatták fel. Az árok által körülzárt terület olyan kicsi, hogy ott egy épületnél több nemigen állhatott. Az említett adatok és okok, valamint helyszíni megfigyeléseink alapján úgy véljük, hogy a kácsi vár egy szikla-árokmal körülvett lakótorony volt. A vár korai említése és kis mérete miatt igen fontos adatokat várhatunk régészeti feltárásától (3. kép) [3].

A településre és a bencés apátságra vonatkozólag több adatot ismerünk a múlt században készült munkákból, de a plébániatemplomról nem sokat tudunk. Azt írják róla, hogy a régi, apátsági templom helyén áll [4]. 1962-ben tatarozták a templomot. A munka megkezdését időben jelezték az Országos Műemléki Felügyelőségnek, így módunkban volt azt figyelemmel kíséreni. A vakolat leverésekor több olyan megfigyelést tettünk, amely a templom építéstörténete és a falu története szempontjából egyaránt fontos adatnak tekinthető.

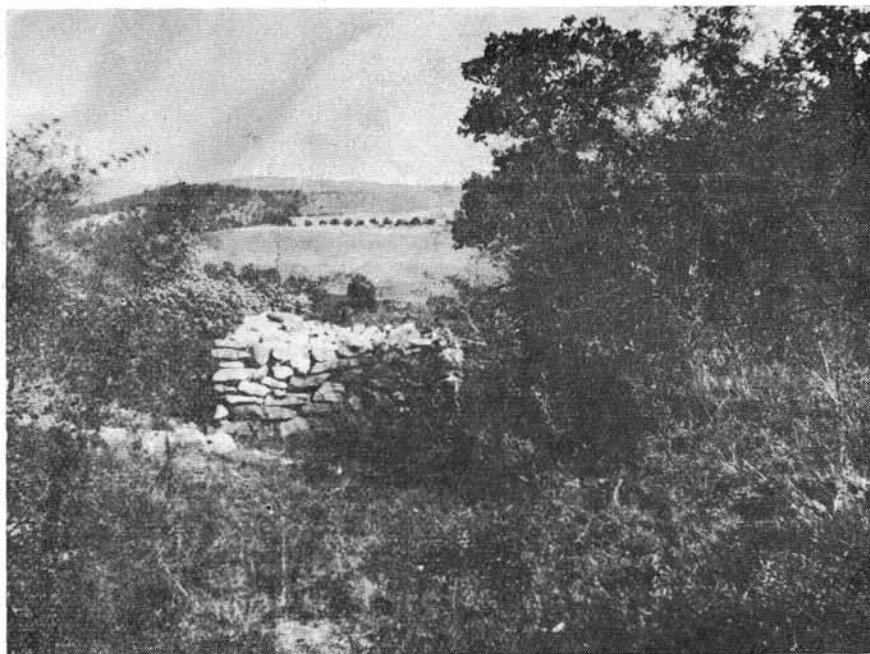
A templom a falu közepén emelkedő dombon, sziklaháton áll (4. kép), annak is keleti, elkeskenyedő végén. Az egyhajós templom keleti végén félköríves szentéllyel zárul, déli oldalához egy 1954-ben épített sekrestye, a nyu-

A falu látképe a vár romjai mellől.

gatihoz pedig egy torony csatlakozik (5—6. kép). A templomba a bejárat a tornyon keresztül vezet [5]. A hajó északi oldalán egy „támpillér” van, amely a mellette levő, elfalazott bejárat tanulsága szerint, egy korábban itt álló sekrestye nyugati falához tartozott.

A vakolat leverése után a templomon több építkezés határozott nyoma mutatkozott. A hajó délnyugati sarka közelében világosan kirajzolódott a falszöveten, hogy a torony 1882-ben történt építése idején kissé a hajót is bővítették nyugati irányba, s a hajó nyugati fala együtt épült a toronnyal (7. kép). Ezt az építkezést egy „függőleges” varat jelzi, amelyen belül azonban a falazat kövei helyenként kötésben vannak. Ettől keletre egy másik bővítés nyoma látható. Ez esetben jól kivehető, hogy egy kisebb templom hajóját nyugati irányba „jelentős mértékben” bővítették. A bővítést jelző függőleges varaton belül itt nem mutatkoznak a falszövetben kötésben levő kövek; az új falat a régi mellé rakták. A hajó déli falában talált elfalazott ablakok

A vár árka, a romokból kibontott kövekkel.

(szegmentíves) bizonyossága szerint ez a bővítés is újkori, s ideje a XVIII. századra tehető (7. kép). Nem lehetetlen, hogy ennek az építkezésnek pontos idejét jelzi a diadalív felett talált felirat (kronosztikon), amelynek kiemelt betűi 1722 (?) -es évet mutatnak [6]. A most említett bővítéstől keletre eső templomrész mondható a legrégebbinek. Méreteit tekintve — elsősorban hosszát —, adatokat szolgáltat az egykor e helyen álló, régebbi Kácsi templomhoz. E rész falai azonban két építkezésre mutatnak.

A templom e részén a falszövet két építést mutatott a vakolat leverése után. A hajó délkeleti sarkánál egy elfalazott ablakot találtunk (8. kép). Ez az ablaknyílás a hajó déli falának belső oldalán is jól kirajzolódott a falszöglet közelében (9. kép) [7]. A két különböző falazat a szentélynél válik el legjobban egymástól (10. kép). A félköríves szentély közepe táján egy falegyenes mutatkozik, északi oldalán pedig egy függőleges varrat (11. kép). A hajó északi falán is mutatkoznak különbségek a falszövetben. A „támpillér” előtt jól kivehető a már említett, elfalazott ajtónyílás (12. kép), amely az egykori sekrestyébe vezetett. A szentély alsó része és az elfalazott bejárat körüli falazat a régebbi templom maradványa, amely a XVI. század első felében pusztulhatott el [8]. A hódoltság alatt a templom egyre jobban pusztult, s a XVII. század végén helyenként már csak csekély maradványok állhattak a felszín felett. Azt nem tudjuk, hogy a hódoltság megszűnése után, mikor

A várhegy a templom felől.

került sor először a templom újjáépítésére. Nem lehetetlen, hogy az a hosszú ideig tartó, nehéz gazdasági helyzet miatt csak 1722-ben következhetett be [9]. A régi alapokon felépített templomot a Szentháromság tiszteletére szentelték [10]. Ezt követően készíthették a templom jelenlegi főoltárát, amely legszebb falusi barokk emlékeink közé sorolható (13. kép) [11]. A templom már említett első bővítésével kapcsolatos talán ennek az oltárnak készítése. A templom második bővítése, a torony építése 1882-ben, a harmadik pedig — a déli sekrestye — 1954-ben történt [12].

E rövid építéstörténeti vázlat felrajzolása után megkísérelünk néhány vitás kérdést tisztázni, illetve azzal a megoldás felé közelíteni. Máiig sem eldöntött kérdés az, hogy a jelenleg álló templom románkori-e és kapcsolatba hozható-e az egykori bencés apátság templomával? A kácsi templommal legutóbb foglalkozó Szabó Ferenc azt írja, hogy „...véleményem szerint... ez újabbkori építmény, amelynek a régi román egyházhhoz csak annyi köze lehet,

A templom a kálvária feletti dombról.

A templom, délkeletről.

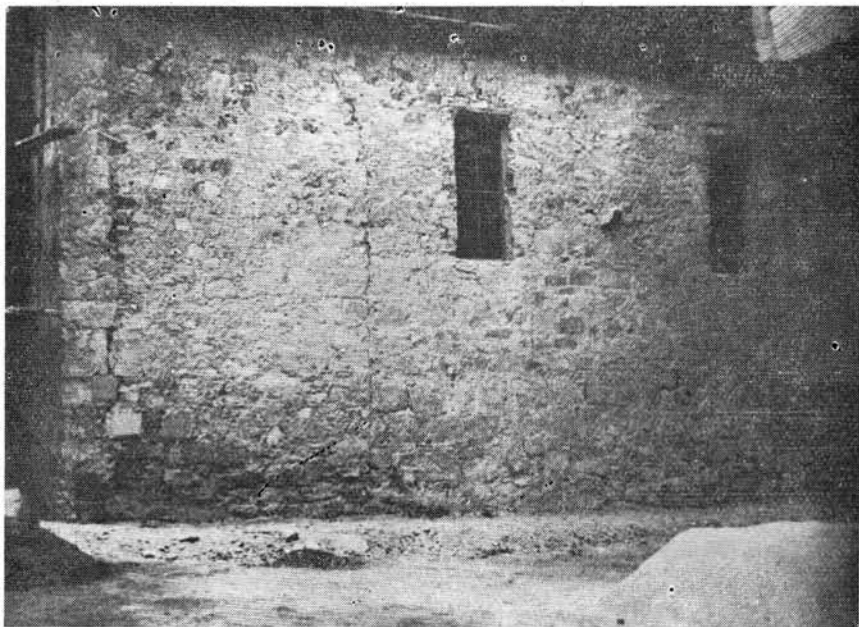

*A templomdombra
felvezető út.*

hogy annak köveit ehhez felhasználták. A régi templom a monostorral együtt jóval régebben elpusztult. Szakszerű ásatással azonban a monostor és templomának helyét és talán alaprajzát is meg lehetne még állapítani...” [13].

A helyreállítás során tett megfigyelések, a falszövetekben mutatkozó különbözőségek, a bővítéseket jelző „varatok” kétségtelenné teszik, hogy e helyen korábban egy kisebb, félköríves szentélyű templom állt (14. kép), amely minden bizonnyal 1549-ben pusztult el, amikor Serédi Gáspár főkapitány Kunovics Miklós délszláv huszáraival megrohanta és felperzselt a kácsi monostort [14]. Ezt a feltevést megerősíti az az adat, amely szerint 1566-ban már egy egri kanonok viselte a kácsi apát címét, melyet ettől kezdve tiszteletbeli címként adományoznak világi papoknak [15]. (Az utolsó bencés apátot, Györgyöt 1518-ban említik Pannonhalmán, a rendi káptalan ülésén) [16].

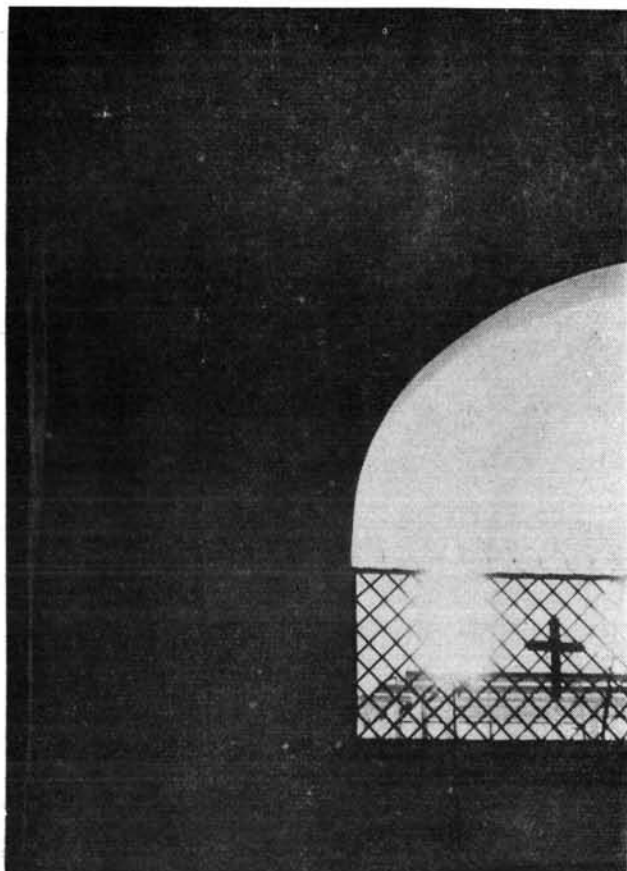
Az 1549-ben elpusztult templom lényegesen kisebb volt a mainál, s min-

A templom déli oldala.

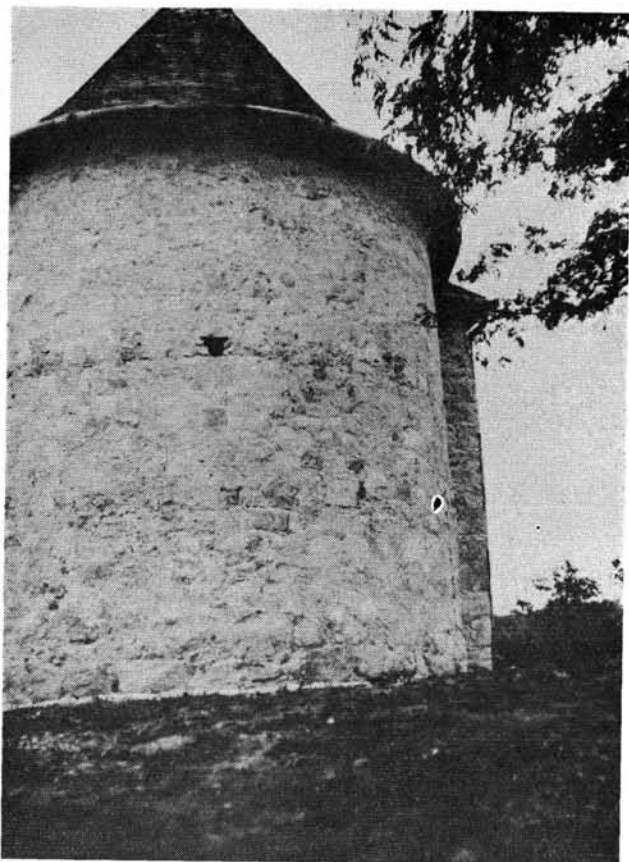
A hajó külső délkeleti sarka, az elfalazott ablaknyílással.

*Az elfalazott
ablaknyílás belülről.*

den bizonytal a középkorban épült. Ha figyelembe vesszük Foltin Jánosnak a Műemlékek Országos Bizottságához 1882-ben küldött jelentését, akkor bizonyossá válik számunkra az, hogy a jelenleg is álló templom keleti része — legalábbis részben — az egykori bencés kolostor templomának maradványait őrzi. Ebben a jelentésben azt olvashatjuk, hogy a monostor alapfalai a mostani templom körül voltak [17]. Ezek után bizonyosra vehető, hogy a ma is álló templom a réginek a helyén áll, sőt esetleg annak maradványait is őrzi. E tekintetben egyetértünk Kandra Kabossal és méginkább Ipolyi Arnoldddal. Kandra Kabos ugyancsak azt állítja, hogy a mai egyház a réginek a helyén áll, de Ipolyi Arnold 1865-ben feltehetően felismerte a mai templomban — a műrészletek hiánya ellenére is — a románkori egyházat [18]. Kandra Kabos szerint a „zárda” a templomtól délnyugatra terjedt. Ez a megállapítás nem mond ellent Foltin János jelentésének, sem a jelenlegi állapotnak. A templom északi fala ugyanis a kis fennsík szélének közelében helyez-

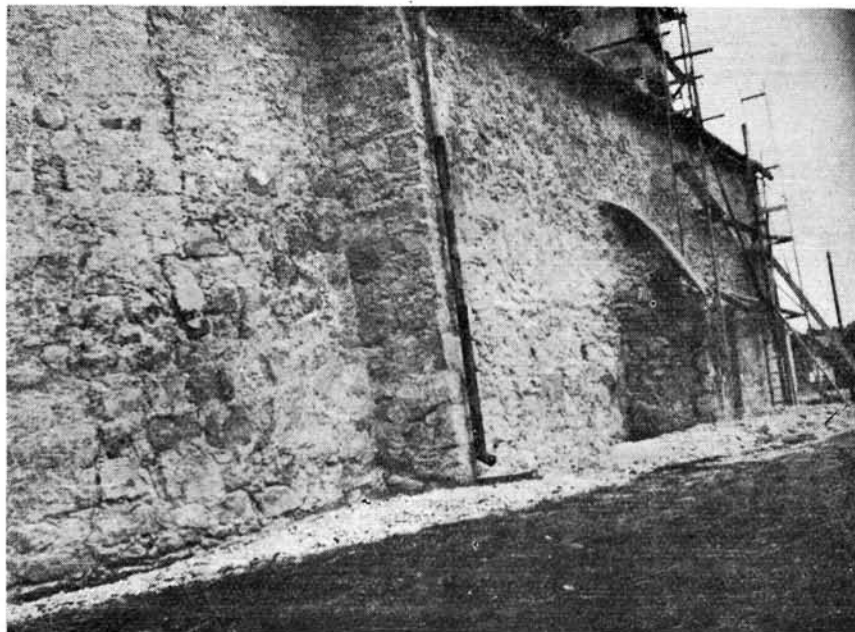

*A szentély a vakolat
leverése után.*

kedik el, ott kolostori épületek sohasem állhattak. (Ezen oldalról vezet fel a sziklába vágott út is a templomhoz) [19]. A templom déli oldala előtt azonban jelentős térség van, s itt még ma is megfigyelhetők észak—déli irányú falmaradványok nyomai a felszínen [20].

A fent ismertetett adatok és érvek alapján feltételezhetjük, hogy a jelenleg álló templom keleti része részben megőrizte számunkra a románkori bencés apátság templomának maradványait és lényegében alaprajzi rendszerét, méreteit is. Mi most éppen ezen felismerés, a rendelkezésünkre álló történeti adatok és az előkerült faragott kövek vizsgálatán keresztül kívánunk egy kissé közelebb kerülni a kolostor alapításának történetéhez.

A kácsi apátságra vonatkozó, eddig ismert legrégebbi adat 1248-ból ismeretes. Ebből megtudjuk azt, hogy az apátság és az Örsúr nemzetség birtokai határosak az egri püspökség cserépi birtokával [21]. Ezen adat elemzése,

A szentély és a hajó északi oldala.

vizsgálata után bizonyosra vehetjük, hogy az apátság alapítása a tatárjárás előtti időben történt. 1268-ban, majd 1292-ben az alapító nemzetség tagjai beleegyeznek abba, hogy a szent Péter tiszteletére szentelt apátság amúgy sem túlságosan nagy birtokából a kácsi apát egyes birtokrészeket „a monostornak égető szüksége miatt” eladjon [22]. Ezek az adatok is azt bizonyítják, hogy a XIII. század második felében a kácsi apátság már nem egy jelentős, virágzó szerzetesközösség volt, alapítása korábbi időben keresendő. Ezen feltevést támasztja alá az az adat is, amely szerint 1317-ben egy oklevél Mátyás pálosrendi priort említi az apátság előjárójaként [23]. Valamivel később, 1335-ben azonban ismét bencés apátot említenek a pápai tizedjegyzékben [24].

A fenti adatok alapján egy „kisebb, szerényebb monostornak” tartják a kácsi apátságot [25], amelyet „... a XII. század elején egy előkelő úr, Örös, ... temetkezőhelyül ... rakatott...”, s ugyanott egy várat is épített [26]. Anonymus Kácsra vonatkozó adata alapján biztosra vehetjük, hogy a honfoglaló hét vezér egyikétől, Acsádtól (Ousad) származó Órsur nemzetség szállásterületének központja Kács volt [27], ahol már igen korán várat „építettek”, s talán nem sokkal a kereszténység felvétele után templomot, kolostort is. A történeti adatok e merésznek tűnő feltevésnek nem mondanak ellent. Tudjuk, hogy a királyi alapítású apátságok mellett, a XI. század második felében már az „erősebb” nemzetségek is alapítanak apátságokat. Ilyen volt az 1061-

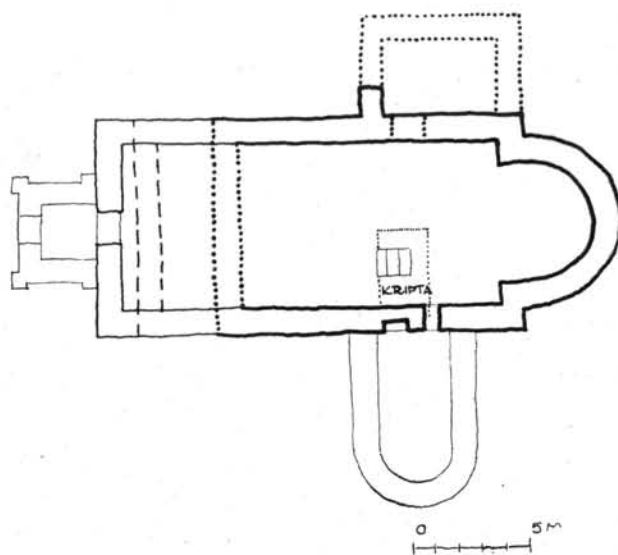
A „támpillér” melletti
elfalazott bejárat.

ben alapított (Győr nemzetség) kaposszentjakabi és az 1067-ben Szűz Mária tiszteletére szentelt százdi (Aba nemzetség) bencés apátság [28]. Több Árpád-kori bencés apátság alapítási éve ismeretlen. A Kácshoz közel eső, Szent Péter és Pál apostolok tiszteletére alapított tapolcai (Miskolc nemzetség) apátság első említése 1219-ből ismeretes [29]. A dömölki bencés apátság alapítása (Celldömölk) is a XI–XII. századra tehető [30]. Minket most a Kácshoz közel eső százdi és tapolcai apátság alapítása érdekel.

A százdi apátságnak ismerjük alapítási évét, de maradványai ismeretlenek számunkra, csakúgy, mint a tapolcai apátságé, amelynek alapítási évét sem tudjuk. A kácsi apátság alapításának ideje sem ismeretes, de maradványait, templomának alaprajzi elrendezését és méreteit — ha nem is teljességében — alapvonásaiban ismerjük. Ismerjük azonban mindhárom esetben az alapító nemzetséget, azoknak hatalmát, rangját és gazdagságát. Tudjuk, hogy a honfoglalás idején a nemzetségek ősei a vezérek közé tartoztak, s rangban a fejedelmi, Árpád nemzetség után következtek, hatalmas terüle-

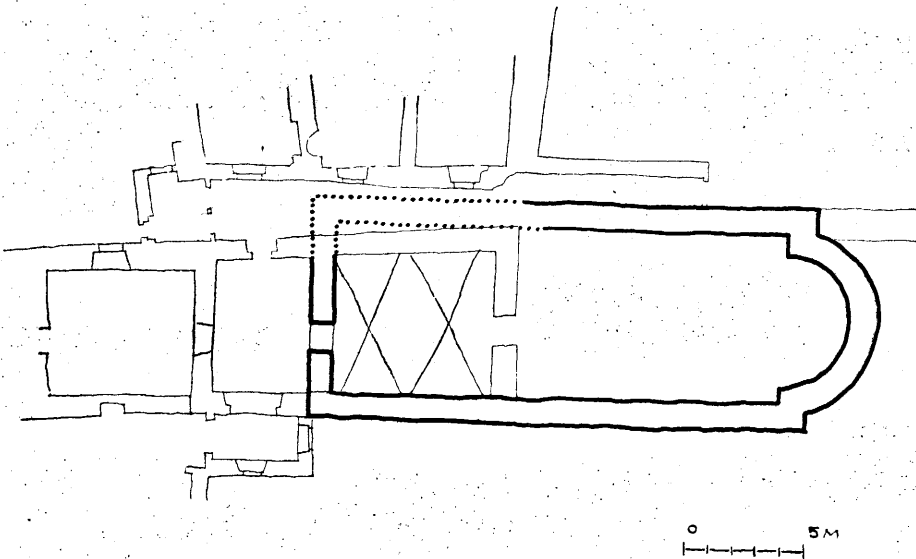
A barokk főoltár.

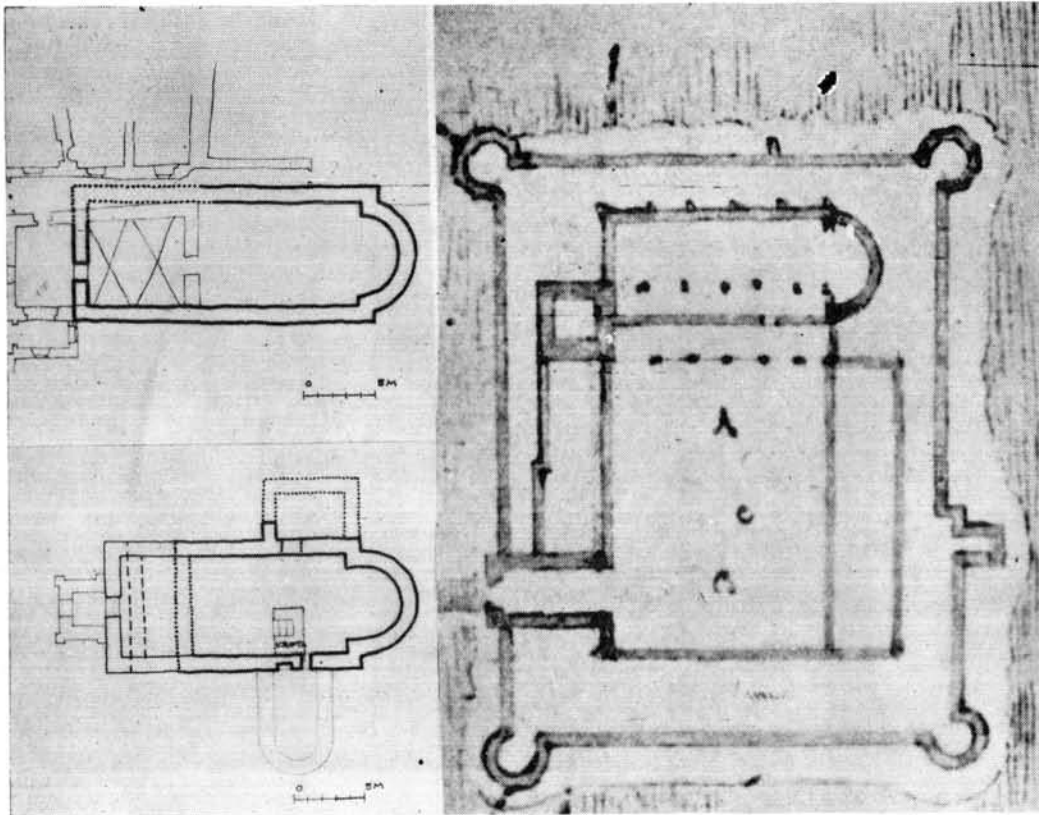
A kácsi templom alaprajza (alaprjzi vázlat).

teket birtokoltak. Azt is tudjuk, hogy birtokaik egymás mellett helyezkedtek el [31]. A honfoglalást követő századokban nem követhetjük pontosan a három nemzetség történetét, de bizonyosra vehető, hogy az Aba nemzetség a XI. század első felében némileg erősebb lett a másik kettőnél. Ezt bizonyítja az a tény, hogy Aba Sámuel Péter elűzése után királlyá választották. Mint király alapította a nemzetség első monostorát, a sárit, amelyet két évtized múlva követett a százdi. Valószínűnek tartjuk, hogy a XI. század II. felében a két szomszédos nemzetség is követte az Abák példáját és felépítette nemzetségi monostorát Kácson, illetve Tapolcán. Úgy gondoljuk, hogy erre a százdi monostor alapítása idején, valószínűleg azt követően került sor. E feltevést ha nem is bizonyítja, de némileg támogatja az a tény is, hogy a XI—XII. század fordulója táján már mindkét helyen elkészült az Anonymus által említett vár [32].

Míg a fentiekben a vizsgálódás tárgyát az Aba nemzetség alapításai képezték, most a három apátság közül egyedül ismeretes kácsi templom vizsgálataival próbáljuk meg a közelítést a kutatott kérdésben. A Miskolc (Bors) és az Őrsur nemzetség birtokait Borsod megyében találjuk, ahol a két nemzetség, az ősfoglaló és a megyének nevet adó, egyenrangú birtokos lehetett a XI. században [33]. Érdekes az is, hogy a kácsi és a tapolcai apátságokat Szent Péter és Pál apostolok tiszteletére szentelték, amely lehet véletlen is, de esetleg azonos kort is jelezhet [34]. A kácsi apátság feltételezett korai alapítása mellett szól még az a tény is, hogy a nemzetség egyik ágának nevet adó Szalonna falu korai körtemplomát a XIII. században — valószínűleg a tatárjárás után — még a románkori ízlésnek megfelelő módon bővítik. Ez időben már a régi nemzetségi birtokok felaprózódtak valamelyest, s a nemzet-

A pecsváradi apátsági templom alaprajza.

A pécsváradi, zalavári (részlet G. Turco alaprajzából) és a kácsi apátság alaprajzai.

ségből kiváló családok együvértartozódásának tudata erősödött. Nemzeiségi monostoraik mintájára építik, bővítik kegyúri templomaikat, ahol a család temetkezik. Így történt ez Szalonnán is a XIII. században [35].

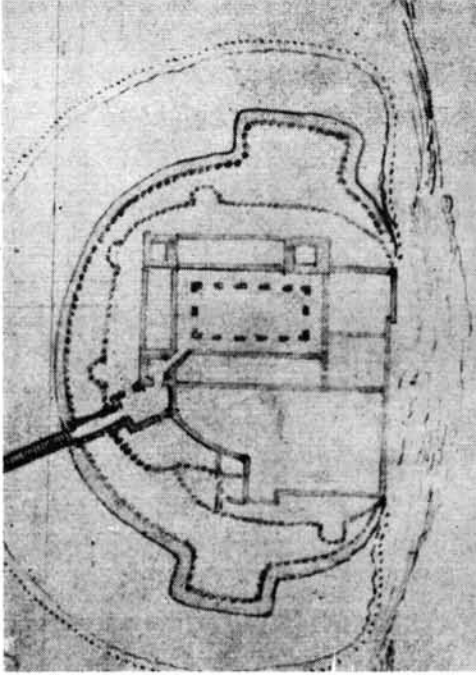
XI. századi bencés apátságaink templomai nem voltak túlságosan nagyméretűek és a század első felében egy félköríves szentéllyel zárodtak, mint első templomaink és székesegyházaink is általában. Néhánynak ezek közül ismerjük alaprajzi elrendezését és méreteit is. A kácsi templom (keleti rész) alaprajzával összehasonlítva ezek közül néhányat, érdekes egyezéseket és hasonlóságokat figyelhetünk meg. Az 1015-ben alapított pécsváradi apátság templomát részben ismerjük. A legutóbb végzett kutatás alapján feltehető, hogy a félköríves szentéllyel záródó templom valamivel hosszabb volt a ma ismertnél. A templom egyhajós lehetett és a kolostor a déli oldalon — az északi oldal vonalában húzódik a várfal — állhatott (15. kép) [36]. Ennek a kolostornak alaprajzi elrendezését és méreteit nem ismerjük, de a néhány

évvel később (1019) alapított zalavári apátságát egy XVI. századi felmérés megőrizte számunkra (16. kép) [37]. E rajz jó képet nyújt nekünk egy korai bencés apátság alaprajzi elrendezéséről és méreteiről. A kolostor épületei Zalavárott is a templom déli oldalán álltak, mint Pannonhalmán, Pécsváradon, Kaposszentjakabon, Tihanyban (17. kép.) Visegrádon (18. kép) és Kácson. Méreteik sem sokkal lépik túl a kácsi templomét [38]. Még egy apátságot említünk meg itt, amely nem esik túl messze Kácstól és méreteit tekintve is alkalmas az összehasonlításra. A boldvai bencés apátság építésének idejét sem ismerjük, de épségben megmaradt temploma és a kolostor részben feltárt maradványai értékes adatokkal bővítik a XI—XII. században e területen (Borsod megye) épült bencés kolostorokra vonatkozó ismereteinket (19. kép) [39]. Ez a templom nagyobb a kácsinál, de ez is egy félköríves szentélyel zárul. E templom — művészletei alapján — a XII—XIII. század fordulója táján épülhetett, de nem sorolható a nagyobb apátságok közé. Világosan bizonyítja ezt a kolostornak a feltárt maradványok alapján kirajzolódó és kikövetkeztethető mérete.

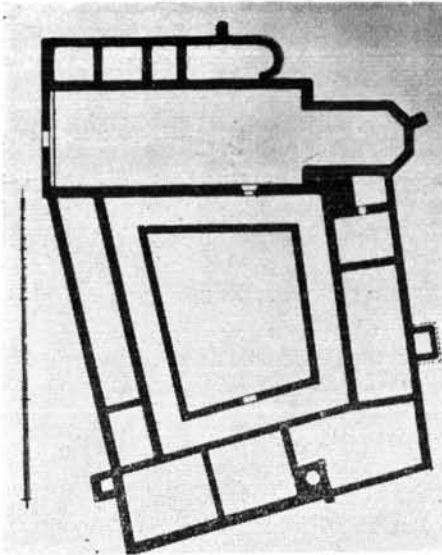
A párhuzamként említett bencés kolostorok (Pécsvárad, Zalavár, Visegrád, Kaposszentjakab, Szárd és Tapolca) részben építési idejük, részben szoros területi, történeti kapcsolataik miatt alkalmasak a kácsi apátsággal való összehasonlításra. Ezen okok mellett azonban összekapcsolja őket az a tény, hogy a XI. században hazánkban folyó bencés építkezések során alapították, építették azokat. A fent említett adatok és következtetések ugyan nem bizonyítják, de valószínűvé teszik, hogy a kácsi apátságot is a XI. század második felében meginduló — királyi alapításokat követő — nemzeti monostorépítések során alapították a tapolcai apátsággal együtt. E feltevést az elmondottakon kívül még néhány más adat is valószínűvé teszi.

Előkerült néhány olyan faragott kő Kácson, amely egykor az elpusztult apátsághoz tartozott. Az Országos Műemléki Felügyelőség Fényképtárában őriznek egy képet, amelyen a kácsi monostor régebben előkerült kövei láthatóak (20. kép) [40]. A kövek közül a felső (bal oldali) bordázott díszítésű vállkővet közli Gerevich Tibor is a románkorról írott munkájában (21. kép), a visegrádi bazilita kolostor területén talált, hasonló alakú, palmettákkal díszített vállkővel együtt. Mindkettő korát a XII. századra határozta meg [41]. Ezt a korhatározást a későbbiek során is megtartották, a XII. század első felére finomítva azt [42]. Gerevich a kőről a következőket írja: „... Nem a IV. Bélától emelt toronyból származik, stílusa annál korábbi; a vazulrendi görög szerzetesek számára 1055—1061 között alapított kolostorból sem, mert annál viszont későbbi. A monostort II. András 1221-ben a benedikredeknek adományozta, amidőn Szent András tiszteletére szentelték. Ebbe a korba még beleillenek, bár stílusa inkább a XII. századra vall;...”. Ezzel szemben Dercsényi Dezső és Héjj Miklós azt írja, hogy „... a gyér számú, közvetlen bizánci kapcsolatot mutató darabok (emlékeink) közé...” tartozik [43].

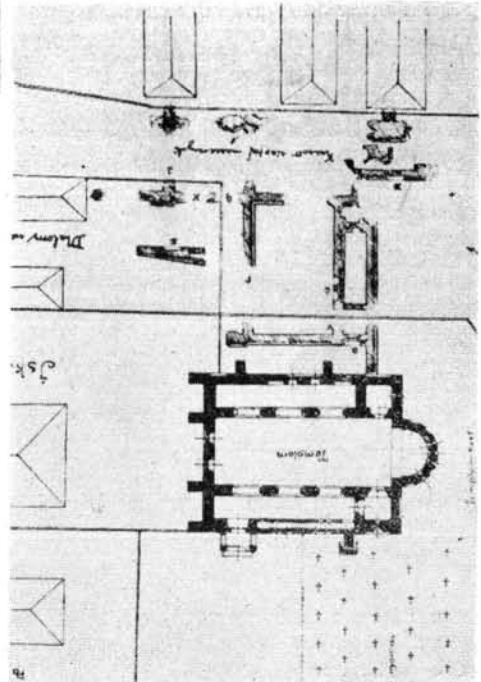
Hazai románkori kőfaragványaink között a bizánci hatásokat mutató palmettás köveket Gerevich Tibor is a XI. századra tette [44]. Bár a visegrádi vállkő első pillantásra nem tűnik ehhez a csoporthoz tartozónak (Veszprém, Pilis-szentkereszt, Szekszárd és Tihany, de gondos vizsgálat után megállapítható, hogy

*A tihanyi vár (apáttság) alaprajza
(G. Turco).*

*A visegrádi bazilika, majd
bencés kolostor alaprajza.*

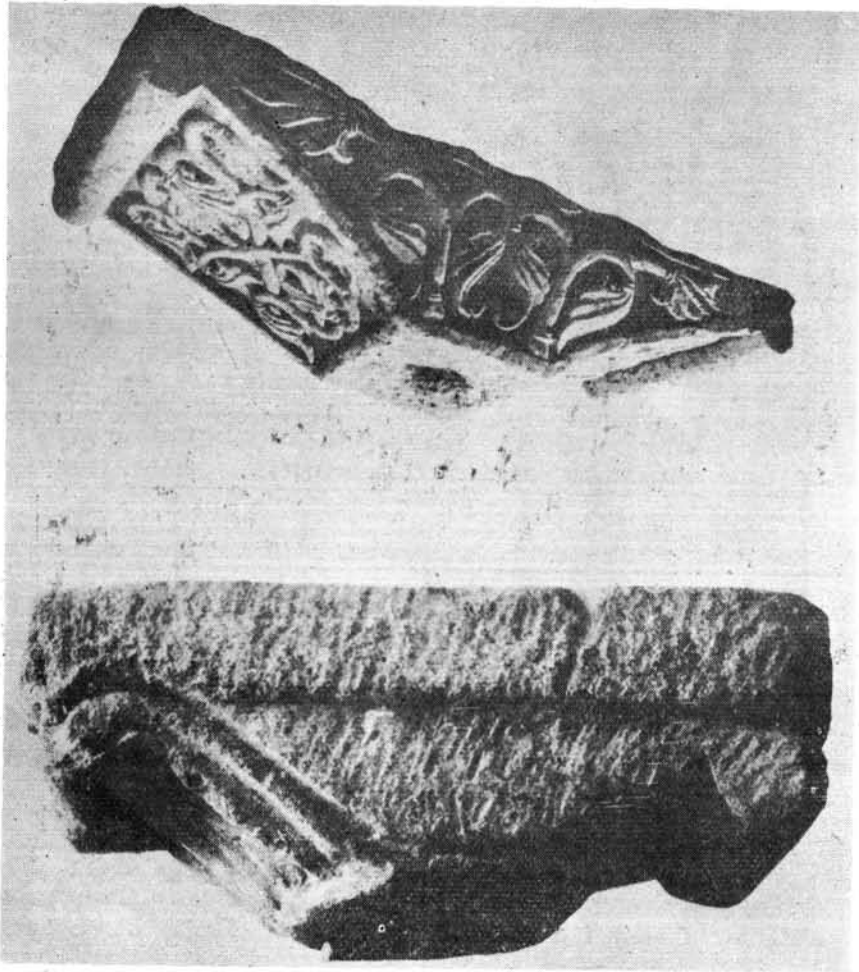

*A boldvai templom és a feltárt
kolostormaradványok alaprajza.*

A kácsi monostor területéről előkerült kövek.

Vállkövek: Visegrád és Kács (XI. sz. II. fele).

az oldalát díszítő, két inda közti motívum azokkal azonos (22. kép) töről származik. Akkor, amikor a visegrádi kolostort is I. Endre alapította, mint a tihanyit, s alig egy-két év múlva már építik is az öt követő I. Béla által alapított szekszárdi kolostort — ahol hasonló jellegű kövek találhatók — a visegrádi vállkő készítésének idejét is ebbe a korszakba tehetjük. Az említett egyezések mellett a történeti helyzet, körülmények is ezen időszakot valószínűsítik (erősödő

Részletek a szekszárdi, tihanyi, visegrádi és veszprémi vállkövekről, illetve párkánytöredékekről (XI. sz. köze tájáról). —>

keleti kapcsolatok). A visegrádi vállkő készítésének pontosabb meghatározása nagyon fontos számunkra a kácsi vállkő korának meghatározása miatt [45].

A kácsi monostor faragott köveit bemutató képen van még egy oszloplábazat (20. és 23. kép), egy másikat pedig Gerevich Tibor idézett munkájából ismerünk (24. kép) [46]. Ezek a kövek a XII—XIII. században készülhettek. Van még egy faragott kő, amelyet jelenleg a kácsi templomban őriznek (25. kép). Ez a kő is vállkő szerepét töltötte be egykor. Formailag más, mint az előbb említett darab, díszítése egyszerű, de igen dekoratív, s a hazai anyagban egyelőre ritkaságnak számít, mint az abasári fejezet (26. kép) [47]. Némi hasonlóság mutatkozik egy dömösi oszlopfőn (27. kép), egy nyitrai párkánytöredéken és a nagydisznódi templom bejáratának oszlopfőin. Ezen darabok készítésének idejét s a XII. századra határozták meg [48]. Az ilyenfajta díszítmények Észak-, Északkelet-Magyarország területén jelentkeznek. Egyelőre nem dönthető el pontosan sem készítésük kora, sem azon hatás,

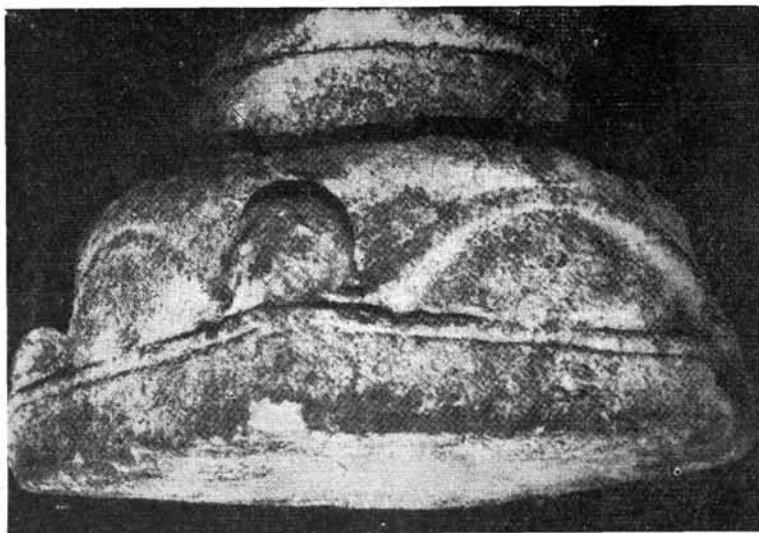

*Oszloplábazat Kácsról
(XII. sz.).*

amely jellegzetességét adja ezen díszítő-motívumnak. Az azonban valószínű, hogy ez a sík felületeken bemélyített vonalakat alkalmazó technika elűt a nagy műhelyek gyakorlatától és formakincsétől, „népies ízű”, s bizonyára egy kisebb műhely készítménye. Készítésüknek kora a XII. században kereshető.

Igen érdekes még az összesítő képen (20. kép) látható oszloptöredék, amelyen mintha vájak (kannelura) lennének. Sajnos, ennek a darabnak jelenleg nem ismerjük helyét, így nem áll módunkban annak részletesebb vizsgálata. Ez évben találtak a hajó nyugati végének kövezésekor a padok alatt egy keresztező ívsorral díszített párkánytöredéket. Ez a darab díszítését és anyagát tekintve elűt az eddig ismertetett anyagtól, feltehetően valamivel későbbi azoknál (28. kép) [49]. Ennek a párkánytöredéknek ismeretében arra gondolhatunk, hogy a kolostoron az első építkezések után még történtek változások. Talán a tatárjárás során keletkezett pusztítást követhette egy helyreállítás, vagy esetleg meg is előzhette azt a kolostornak, templomnak egy korábbi átépítése. E kérdésekben talán egy későbbi feltárás adatai hozhatnak majd előrelépést.

A kácsi templom tatarozása során tett megfigyeléseknek és az alaprajznak a történeti adatokkal való egyeztetése és az ott előkerült faragott kőtöredékek vizsgálata után kitérnénk még néhány régészeti lelet rövid ismertetésére is, amelyek a község és a templom története szempontjából egyaránt fontosak. A falu területén már többször is találtak edénytöredékeket, de ezeket általában nemigen őrizgették. Ez évben a templom déli oldala alatti

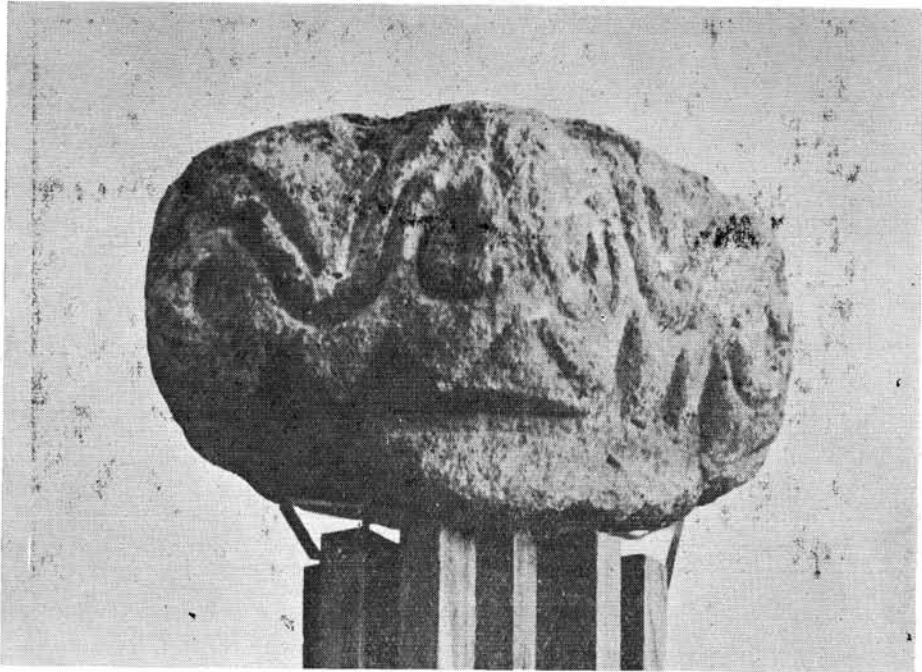

Oszloplábazat Kácsról (XII. sz.).

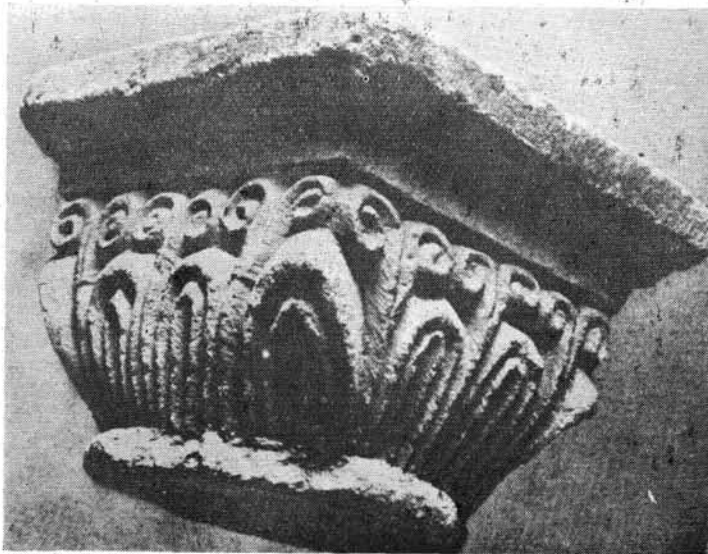

Vállkő. Kács (XII. sz.).

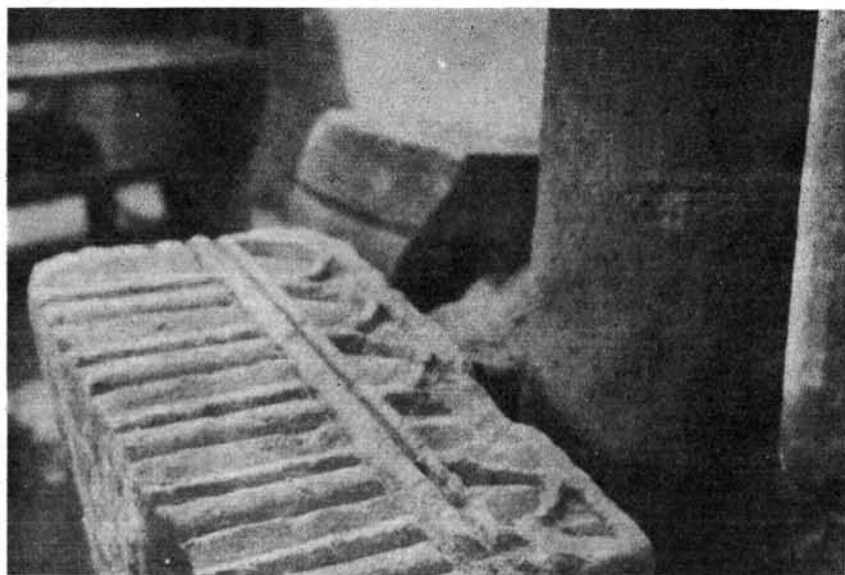
domboldalon (plébánia gyümölcsös kertje) egy őskori edénytöredék (29. kép) került elő. A falnak egy másik pontján ugyancsak ez évben egy kézzel formált, kisebb edénykét, cseréppoharat (30. kép) találtak. Ezek a leletek azt bizonyítják, hogy már a honfoglalás előtti időben, az őskorban is megtelepedett az ember e vidéken. A kolostor története szempontjából azonban igen lényeges az az arany hajkarika (31. kép), amelyet a templom déli oldalához kapcsolódó sekrestye építésekor találtak a keleti fal alapárkában (32. kép) [50]. A hajkarika S alakban visszahajló, barázdált felületű „vége” világosan bizonyítja, hogy az a XI. században készült. Egyben arra is utal, hogy a domb délkeleti részén, a templom déli oldala mellett, a XI. században temető volt, ahol egy előkelő embert — talán nemzetségszűz, családfőt, vagy

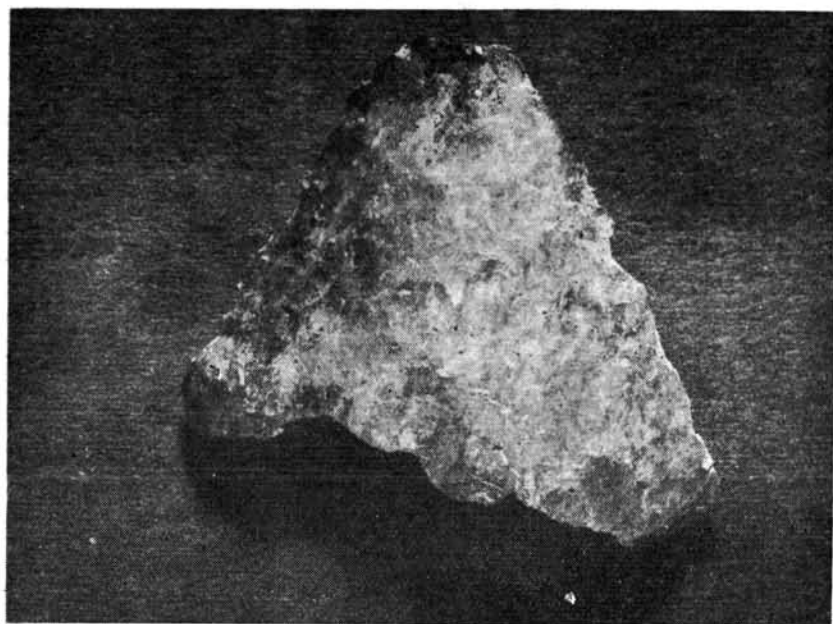
Oszlopfő. Abasár (XI—XII. sz.).

Oszlopfő. Dömös (XII. sz.).

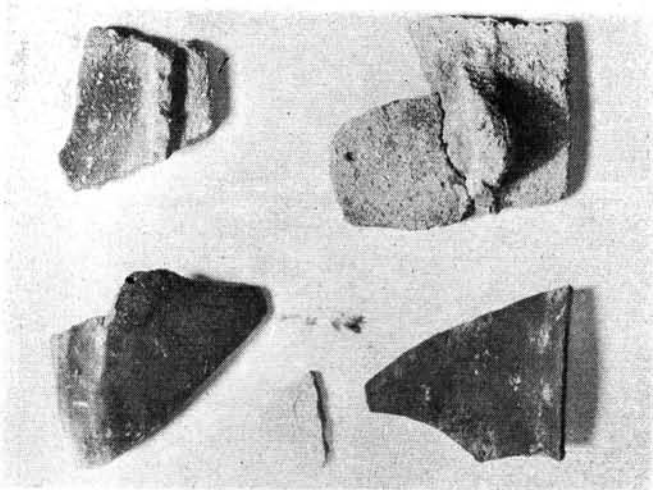

Párkánykő Kácsról (XIII. sz.).

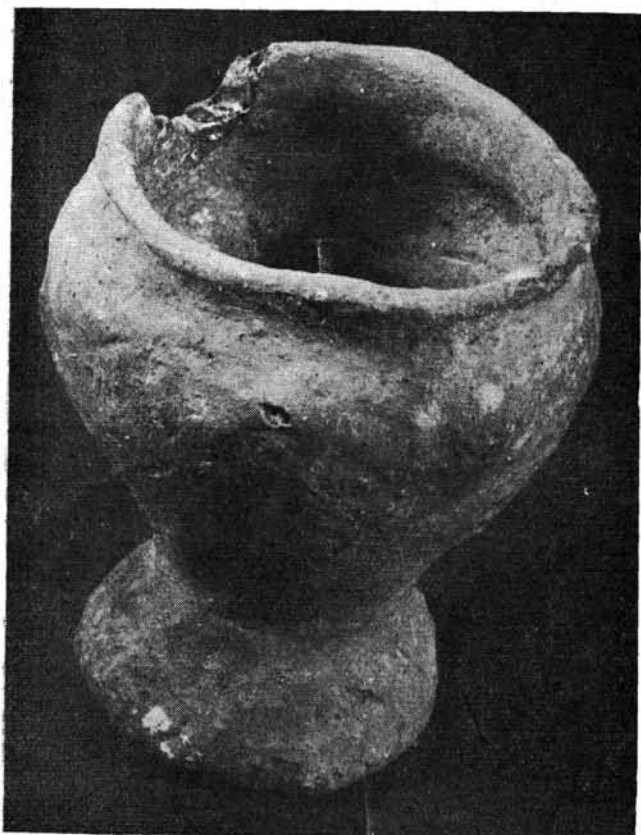

Őskori edénytöredék Kácsról.

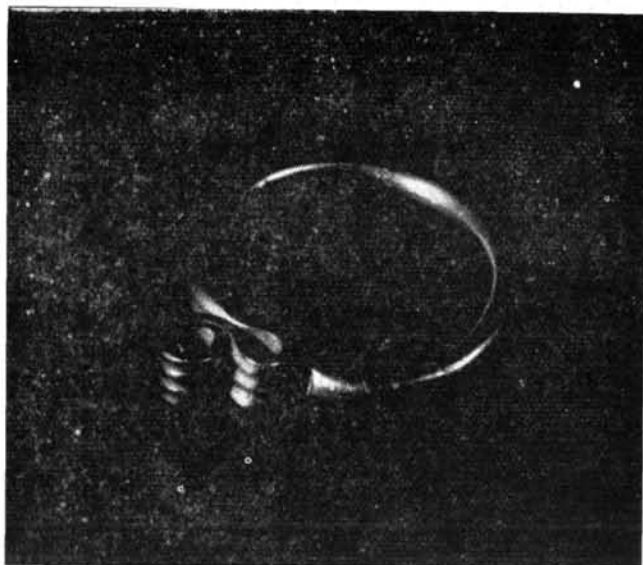

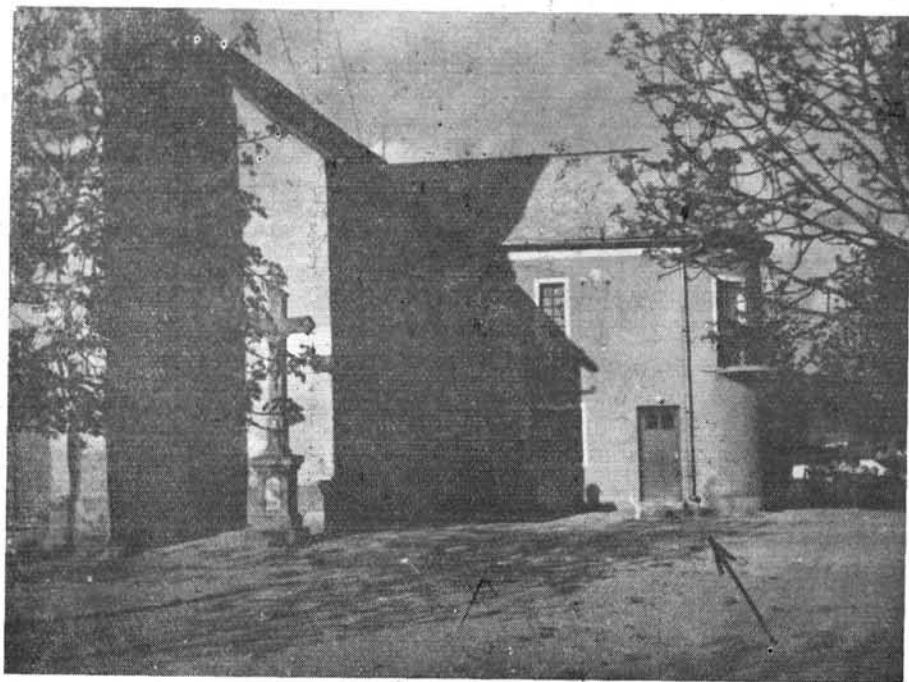
Óskori és
középkori edénytöredé-
kek.

Óskori (?) cseréppohár.
Kács.

*Arany hajkarika.
Kács (XI. sz.).*

A templom délnyugatról.

*Barlanglakások.
Kács.*

*Egy elhagyott
barlanglakás bejárata.
Kács.*

A lakás belseje a kőzetből faragott tűzhellyel és padkákkal.

azok egyikének családtagját — temették el. Ez a lelet, amely minden bizonnyal sírból került elő, még ugyan nem bizonyítja, de valószínűsíti azt, hogy akkor már templom is állt e helyen. Ez természetesen nemcsak a kolostor temploma lehetett, hanem esetleg egy azt megelőző kisebb templom is. Az is lehetséges, hogy a temetőnek használt dombon épült fel valamivel később az apátság. E kérdés tisztázása miatt is igen fontos lenne e területen egy ásatás [51]. Ez az arany hajkarika azonban ugyancsak támogatja az apátság korai, XI. század II. felében feltételezett alapítását.

A fent ismertetett adatok és érvek azt bizonyítják, hogy a kácsi plébánia-templom az egykori bencés apátság helyén áll, sőt keleti része annak maradványait is őrzi. A régi templom nem lehetett sokkal nagyobb a jelenleginek bővítések nélküli részénél, bár e tekintetben csak egy ásatás után mondhatjuk ki a végső szót. A kolostor a templom déli oldala melletti szabad területen állt, ahol még ma is megfigyelhetők a falaknak némi maradványai a felszínen. A kolostor az Örsur nemzetség monostora volt, s feltehetően a XI. század második felében alapíthatták. Később még történhetek azon építkezések. A XIII. század vége felé gazdasági ereje igen megfogyatkozott, s ez kapcsolatban állt az Örsur nemzetség gyengülésével, családi ágakra való tagozódásával. A nemzetség központja a XIV. században Alkácsra, a mai Tibolddarócra helyeződött át (Alkaach, alio nomine Darocz) [52]. A vár alatti falu, Közép-Kács,

vagy Kácsváralja (Várallya) 1347 előtt Jákó, majd fia, Lőrinc birtokában volt Alkácsal együtt. Ezután már a főágnak számító daróczi Tiboldok birtokát képezi, a hozzátartozó szántóföldekkel, rétekkel, malmokkal, erdőkkel, vizekkel, egyházakkal és kegyúri jogokkal együtt. (A mai Kácsot — ahol a nemzetség monostora állt —, a középkorban Fel-, vagy Felső-Kács és Kács-Monostora néven említik.) A nemzetségnek a XIV—XV. században a daróczin kívül ismeretes még a váraljai-, leányi-, bikki-, sályi- és geszti-ága is [53]. Leányfalunak (Lyan) 1333—35-ben említik egyházát. Várának romjai a múlt században még láthatók voltak Sálytól északnyugatra. Sálytól északra viszont Lator-vár romjai állnak. (A kácsi vár mellett tehát a nemzetségnek e területen még egy, vagy két vára volt.) A kácsi vártól északnyugatra fekszik Cserépváralja, amely a középkorban az egri püspökség birtoka volt. Még ma is láthatók e helyen is a vár romjai. Hogy ezek a várak mikor pusztultak el, pontosan nem tudjuk. Kácsváralja és az apátság a XIV—XVI. században pusztulhatott el. A másik két Kács is sokat szenvedhetett a hódoltság alatt, de ezek a XVII. század végére újra benépesedtek.

(A két faluban, Tibolddarócon és Kácson, még a század első felében is sok barlanglakás volt. A puha kőzetbe „aránylag” tágas helyiségeket, istállókat, ólakat vágtak (33. kép). Egyik-másik elhagyott barlanglakásban érdekes megoldású ablak- és ajtónyílásokat (34. kép), padkákat, tűzhelyeket (35. kép), sőt az istállóban a kőzetből kivájt vályút is találunk. Ma már csak egy-két barlanglakásban laknak Kácson, inkább a megszokás, mint szükség miatt, idősebb emberek) [54].

A fentiekben a régebbi és újabb összegyűjtött adatok alapján röviden felvázoltuk Kács, elsősorban az egykori bencés apátság történetét. Célunk ezzel az volt, hogy az Árpád-kori építészet szempontjából fontos helyre vonatkozó ismereteinket egy helyen összegyűjtsük és rendezzük. Az újabban előkerült és megismert leletek, megfigyelések ismertetésével adatokat kívánunk szolgáltatni a most folyó kutatáshoz, valamint egy későbbi régészeti fel-táráshoz.

Kozák Károly

BEITRÄGE ZU DER GESCHICHTE VON KÁCS

Unsere früheste Chronik (12. Jahrhundert) berichtet, daß der Landeroberer Arpád einem der sieben Stammesführer namens Acsád an der Quelle des Nyárád-Baches große Ländereien geschenkt hatte, wo dann Acsáds Sohn Örsur eine Burg erbauen ließ. Unweit der Nyárád-Quelle liegt heute die Gemeinde Kács — die im Mittelalter Fel- oder Felsökács und Kács-Monostora genannt wurde, weil dort die Sippe des Örsur ein Sippen-Monasterium gegründet hatte. Die dem Heiligen Petrus geweihte Benediktinerabtei wurde erstmalig 1248 urkundlich erwähnt; wie es scheint, erlebte sie in der zweiten Hälfte des Jahrhunderts einen wirtschaftlichen Niedergang. Diese Angaben ließen vermuten, daß das Stift vor 1248 gegründet worden war.

Bereits im vergangenen Jahrhundert hatte dieser Ort die Aufmerksamkeit der Forscher erregt, als man 1882 beim Bau des Turmes der jetzigen Pfarrkirche im Mauerwerk des einstigen Glockenstuhls einige, der Romanik angehörende Steine entdeckte; derartige Steine fanden sich auch im Boden südlich und süd-östlich der Kirche. Die jetzige Kirche hielten einige für ein romanisches andere wiederum für ein neuzeitliches Bauwerk. Die Bauberichte erwähnen Mauerreste — vermutlich der einstigen Klosters — auf dem Baugelände.

1962 wurde die Kirche renoviert. Das Mauerwerk zeigte — nach Entfernung des Mauerverputzes — Spuren mehrerer Bauperioden. Die Untersuchung des Mauergefüges ließ erkennen, daß die Abtei im 16—17. Jahrhundert zerstört worden war, daß aber Mauerreste der Kirche zum Teil sogar noch im 18. Jahrhundert standen. Damals wurde die Kirche mit Beibehaltung eines Teils der alten Mauern, vermutlich in ihrer ursprünglichen Länge wieder aufgebaut. Die „neue“ Kirche wurde der Heiligen Dreifaltigkeit geweiht. In der zweiten Hälfte des Jahrhunderts wurde das Schiff westwärts verlängert; 1882 wurde auch ein Turm hinzugebaut. Der der Südseite der Kirche angeschlossene Gebäudeteil (Sakristei — Oratorium) entstand 1954. Als beim östlichen Teil der Fundamentgraben ausgehoben wurde, waren — wie berichtet — ein goldener Haarring mit S-förmigem Ende und menschliche Knochen zum Vorschein gekommen (Abb. 31).

Das Aufeinander-Abstimmen der bis jetzt bekannten historischen Daten mit dem Grundriß und unserer bei der Untersuchung des Steinmaterials der Abtei gewonnenen Erkenntnisse lassen vermuten, daß die Benediktinerabtei von Kács in der zweiten Hälfte des 11. Jahrhunderts gebaut wurde. Den vom König gegründeten Monasterien folgte an erster Stelle die Errichtung des Sippen-

monasteriums des Geschlechts der Aba (in Sár), die unweit von Kács ansässig waren. Zwei Jahrzehnte später entstand in dieser Gegend auch das zweite Sippenmonasterium (in Százd) im Jahre 1067. Um diese Zeit wurden auch in den anderen Teilen des Landes Sippenmonasterien gegründet. Die Bautätigkeit der Familie Aba hatte zweifelsohne auch die Sippen Örsur (im Komitat Borsod) und Bors (Miskolc) zu ähnlicher Bautätigkeit angeregt. Dieser Annahme widersprechen auch die historischen Daten nicht, sie scheinen gleichsam zu bestätigen, daß etwas später nach der Gründung des Monasteriums von Százd auch die Monasterien in Kács, und unweit davon in Tapolca (Sippe Miskolc) erbaut wurden. Eine archäologische Freilegung in der geschichtswissenschaftlich bedeutungsvollen Ortschaft Kács könnte hinsichtlich der Erforschung der Sippen-Monasterien des 11. Jahrhunderts überaus aufschlußreich sein. Die Zusammenfassung und Auswertung aller sich auf Kács beziehenden Daten sollen ein Beitrag zu dieser Arbeit sein.

K. Kozák

J E G Y Z E T

- [1] *Szabó Károly*: Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről. Pest, 1860. 42—43.
- [2] *Kandra Kabos*: Az Őrs (Eurs-ur) nemzetség és a kácsi apátság. Adatok az egri egyházmegye történelméhez. Eger, 1885. 170. (A jelzett helyen a völgy vár alatt összeszűkülő részét „kőkapunak” nevezik.)
- [3] Várépítészetünk korai szakaszáról igen kevés hiteles adat áll rendelkezésünkre. A kácsi vár korai említése arra utal, hogy e helyen a XI—XII. században már vár állott. Eddigi ismereteink szerint hazánkban a kővárak építése lényegében a tatárjárás után indult meg. Korai, XIII. századi váraink későbbi bővítések során megváltoztatták eredeti szerkezetüket, alaprajzukat. A kácsi vár esetében a hely szűke, vagy korai pusztulása miatt nem következett be bővítés, s annak feltárása igen alalmas lenne a korai vártípus vizsgálata szempontjából. (1967 és 1968 nyarán a Várhegyen Parádi Nándor végzett feltárást.)
- [4] *Kandra Kabos*: i. m. 183. — Ipolyi Arnold: A kunok Bél-három-kúti máskepp apátfalvi apátsága. Arch. Közl. VI. (Pest, MDCCCLXVI.) 55. (Ipolyi a mai templomot románkorinak tartja.)
- [5] A torony előtt ér fel a dombra a sziklába vágott, minden bizonnyal középkori eredetű út (6. kép).
- [6] A templom tatarozása 1962. IX. 19-én kezdődött. Ezt megelőzően — IV. 29-én és VII. 28-án — elvégeztük a templom, majd később a hajó délkeleti részében levő, részben sziklába vágott kripta (2,20x3,20(?)x2,00 m (mélység) méretű) felmérését. A kripta boltozata téglából rakott, s a hajó déli faláig fut. Onnét egy másik, kőből falazott boltozat indul tovább déli irányba. Azt mondják, azon a részen volt egykor — az ott álló sekrestyében — a kripta lejárata. Most a hajó padlójába süllyesztett három kőlap zárja le a kripta nyílását. A jelenlegi padlószinttől 1 m-re már a természetes kőzet található, amelybe belehelyítették a kriptát.
- A tatarozási, vakolatlevesési munkát több alkalommal ellenőriztük. (E helyen mondunk köszönetet *Király Kálmán* esperes-plébános úrnak, aki minden alkalommal időben jelezte a munka kezdését és segítségünkre volt munkánk végzésében.) Egyik alkalommal letisztították a diadalív feletti falfelületet is, ahol az említett kronosztikon került elő: CVstra De CVp LaefLVent. Le(g)e. pLVs VIX VIno Ve V. LVstIs sIC VIT. a... C... I. restaVrata Dei.) A falfelület letisztítása nem történt meg teljesen, így a szöveg némileg hiányos és tévedéseket tartalmazhat. A kiemelt piros betűk azonban elég jól láthatók, így az 1722-es évszámot valószínűnek vehetjük.)
- [7] Az elfalazott ablaknyílás keleti kávéja a hajó belső, délkeleti szögletétől 55—57 cm-re van, magassága 187 cm, a szegmentív magassága 10 cm és tetőpontja a kávétól 45 cm-re mutatkozik, 50 cm mélységben a mennyezethez viszonyítva. Az ablak másik kávéja nem mutatkozik, feltehetően az 1954-ben épített új sekrestyeoratórium hajó felé nyitott ívével pusztították el. Az ablak szélessége körülbelül 90 cm volt. A könyöklő alatt — a káva vonalában — is mutatkozott valamiféle elfalazás. Az elfalazott ablak tetejének magasságában az ettől nyugatra eső ablak nyugati része és a következő ablak keleti része felett is mutatkozott egy-egy hasonló szélességű és ugyancsak szegmentzáródású régebbi ablak maradványa. Az előbbinek nyugati kávéja egyezik az újabb ablak nyugati oldalával, az utóbbinak középtengelye esik egybe az új ablak keleti kávéjával. Ez utóbbi ablak már a nyugat felé bővített templom déli falában volt.
- [8] *Kandra Kabos*: i. m. 181. (E helyen azt olvashatjuk, hogy az apátság a mohácsi vészig, vagy éppen Eger ostromáig (1552) fennállott.)
- [9] *Király Kálmán*: Őrsúr várának és a kácsi apátságnak romjai. (Kézirat.) 3. o. (1728-ban Borsi Mihály kezére jutott a birtok. E helyen azt olvashatjuk, hogy ő építette a mai kis templomot.) E helyen mondom köszönetet a kézirat és Skover Miklós kéziratának rendelkezésemre bocsátásáért.

- [10] A korábban Szent Péter tiszteletére szentelt apátság titulusa a XVIII. században változott meg. Az ellenreformáció törekvései közé tartozott a Szentháromság tiszteletének terjesztése, erősítése. E törekvésekbe illeszthető a kácsi templom Szentháromság tiszteletére való újraszentelése is. Kácson ezután búcsújáráhely alakult ki. (Skover Miklós igazgatótanító Kács történetéről írott, már említett kézirat munkájában feljegyzett egy nép ajkán fennmaradt hagyományt. Egy gazdag úr leányaival keresztül kocsizott Kácson. Az egyik leány felnézett a templomra, ahol három fehér bárányt látott egy fán. Apjának mutatta a különös jelenséget, de az nem látta, testvére viszont igen.)
- [11] A csontfehérre festett oltáron jól érvényesül a Szentháromság középre helyezett színes szoborcsoportja. Kétoldalt áll Keresztelő Szent János és Szent Anna szobra felett a kegyurak címereit helyezték el (Almássy János és felesége Borsi Anna).
- [12] A torony építésének idejét Foltin János közli „A kácsi monostor romjai” című dolgozatában. (Adatok az egri egyházmegye történelméhez. Eger, 1885. 363.) Az új sekrestyével, leletekkel kapcsolatos adatokat Király Kálmán közölte.
- [13] *Szabó Ferenc*: Borsod megye Árpád-kori templomai. Miskolc, 1936. 15.
- [14] *Borovszky Samu*: Borsod vármegye története. Budapest, 1909. 81.
- [15] *Kandra Kabos*: i. m. 181—182.
- [16] *Sörös Pongrácz*: Az elenyészett bencés apátságok. (PRT. XII. 2.) Budapest, 1912. 365—368.
- [17] *Foltin János jelentése*. Országos Műemléki Felügyelőség Irattára (korábban M. O. B.) 1882. 40. sz.
- [18] *Kandra Kabos*: im. 183. (Egy másik helyen viszont azt írja, hogy „... A kisserű templom... egészen román jellegű.”) — Ipolyi Arnold: i. m. 55. — Foltin János idézett dolgozatában a mai templomot nem tartja egynek az apátsági templommal, azt feltételezi, hogy az az apátsági épületek helyén, annak köveiből, a XV. század vége felé épült.
- [19] A fennsíkra vezető, sziklába vágott út átszeli a domb tetejét, s a falu nyugati széle felé tart.
- [20] Ez a terület elegendő volt egy kisebb kolostor részére.
- [21] *Fejér*: Cod. Dipl. IV./2. 18.
- [22] *Kandra Kabos*: i. m. 179. és 366—368. (Ebben az oklevélben említik a monostor titulusát: „... Gregorio religioso viro abbate Monastery sancti Petri apostoli de Kach de ordine sancti Benedicti...”
Sörös Pongrácz: i. m. 366. (E helyen, a fenti oklevélre való hivatkozással, a kácsi monostort tévesen Szent Gergely tiszteletére emeltnek említik.)
- [23] *Kandra Kabos*: i. m. 180.
- [24] *Szabó Ferenc*: i. m. 13. (A pápai tizedjegyzékre való hivatkozással (Monum. Vatic. I. 372.) említi az apátságot („... abbas de Kach...”), megemlítve, hogy a tized összegét nem tünteti fel a jegyzék.
- [25] *Szabó Ferenc*: i. h.
- [26] *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek. II. Budapest, 1901. 420. — *Sörös Pongrácz*: i. h.
- [27] *Győrffy György*: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Budapest, 1959. 21. (Az Órsur és a Bors nemzetség egyenlő arányban osztozik Borsod megye területén, egyenrangú birtokos ott.)
- [28] *Sörös Pongrácz*: i. m. 238., 364., 378.
- [29] *Sörös Pongrácz* a tapolcai apátságról is ír (378. o.), de nem említi a Kandra Kabos által közölt azon adatot, amely szerint a tapolcai apátság iskoláit (177. o.) már a XII. században dicsérve említik) „Abbatia T. sub initio conversionis Hungarorum”.
- [30] *Kozák Károly*: Jelentés a celldömölki középkori bencés apátsági templom feltárásáról. Arch. Ért. 1961. 121. (A jelzett munkában még csak az alapítás XII. századi lehetősége vetődött fel. Az azóta végzett feltárások azonban az apátság XI—XII. századi építésének lehetőségét sem zárják ki.)

- [31] *Győrffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Budapest, 1963. 739., 745, 778—79.
- [32] *Szabó Károly*: i. m. 42—43. és
- [33] *Győrffy György*: i. h.
- [34] A XI. században igen jelentős lehetett Szent Péter apostol tisztelete hazánkban. Ezt bizonyítja az is, hogy már a XI. század első felében jelentős templomokat szentelnek tiszteletére (óbudai prépostság, pécsi székesegyház). A Dunántúlon már a IX. században találkoztunk Szent Péter tiszteletére szentelt templom említésével (*Conversio Bagariorum et Carantanorum*). Igen érdekes helynévvel is találkozunk e területen. Zalavártól nem túlságosan messze, északra találjuk Szentpéterur községet. A helynévben előforduló „ur” kifejezés emlékeztet az Őrsur névre. (Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza. III. Budapest, 1897. 109—110. (Zala m.), 349—350 (Fejér m.), 452 (Tolna m.), 559 (Győr m.), 636 (Sopron m.).)
- [35] *Kozák Károly*: Három- és négykaréjos templomok Magyarországon. Arrabona. V. Győr, 1963. 185—187.
- [36] *Kozák Károly*: Félköríves szentélyű templomaink a XI. században. Arch Ért. 93. k. (1966) I. sz. 47—64.
- [37] *G. Turco* hadmérnök 1569-ben készített felmérési rajza.
- [38] *Entz Géza*: Un chantier du XI. siècle a Zalavár. Bulletin du Musée Hongrois des Beaux—Arts N 24. Budapest, 1964. 36. (Entz Géza a zalavári apátság templomának hosszát 25 m-re, szélességét 10 m-re határozta meg Turco felmérése alapján és összehasonlította azt a pécsváradi apátság templomának 16x9,5 m-es méreteivel.) Ha figyelembe vesszük azt a lehetőséget, hogy a pécsváradi templom nyugati irányban egykor hosszabb volt, mint a ma ismert — ennek lehetőségét a 36. jegyzetben idézett dolgozatban vetettük fel először —, akkor a templom hosszát körülbelül 24 m-re vehetjük. Ez esetben viszont a két templom csaknem egyforma volt. E feltevést az is támogatja, hogy mindkét apátságot Szent István alapította, csaknem azonos időben. A kácsi templom keleti része ezzel szemben valamivel kisebb (kb. 18x9 m). A különbség nem túlságosan nagy, ha beigazolódik, hogy a kácsi apátság valóban a XI. század második felében épült. Első nemzeti monostoraink méret tekintetében nemigen érhatték utol, vagy előzhatték meg a térítés irányításában fontos szerepet betöltő, népes királyi alapítású apátságainkat.
- [39] *Szabó Ferenc*: i. m. 45—57. (A boldvai bencés apátság templomának hossza 22 m, szélessége 15,5 m. Ez a nemzeti monostor már eléri a pécsváradi és zalavári apátsági templomok méreteit, de ez már jóval később, a XII—XIII. század fordulójára táján épült.) — *Gerevich Tibor*: Magyarország románkori emlékei. Egyetemi Nyomda, 1938. 30., 38. és 116.
- [40] Országos Műemléki Felügyelőség Fényképtára: 56. 714. A fényképen levő pecsét szerint Graf Rud. F. fényképész készítette Egerben („főutca”).
- [41] *Gerevich Tibor*: i. m. CXLIII. tábla.
- [42] *Dercsényi Dezső*: Visegrád műemlékei. Budapest, 1951. 14. — *Héjj Miklós*: Visegrád történeti emlékei. Revai Nyomda, 1954. 9—10.
- [43] *Gerevich Tibor*: i. m. 151. [44] *Dercsényi Dezső*: i. h. — *Héjj Miklós*: i. h.
- [44] *Gerevich Tibor*: i. m. XCVII—C. tábla. — (A tihanyi kőről készült felvételt Ágostházi László bocsátotta rendelkezésemre, amelyért e helyen mondok köszönetet.)
- [45] A visegrádi vállkő XII. század első felében való készítése logikai okok miatt is nehezen fogadható el, hisz az alapítás, építés időpontjához túlságosan közel esik. A kolostor ez időtől kezdve hanyatlásnak indulhatott, amelyre a III. Honorius pápa által kibocsátott (1221) oklevél adatai is utalnak. (A szomszédos egyházak nyelvét nem értő görög szerzetesek elhanyagolódott kolostorát a bencéseknek adták. Dercsényi Dezső: i. m. 12.) Ezzel szemben az alapítás idején a király gondoskodása, a számára dolgozó, „bizánci ízlést” ismerő műhely biztosíthatta, hogy az alapító rangjához illő módon készüljön el a visegrádi monostor is. — A tihanyi apátsági templom szentélyének falából kivett palmettás követ Cs. Krámer Márta—Tóth Sándor: A tihanyi apátsági templom és

- kolostor 1965. évi felújítása. (Műemlékvédelem. X. évf. (1966) 4. sz. 234—237.) c. munkában közölték.
- [46] *Gerevich Tibor*: i. m. CXLII. t. 1. á. — *Szabó Ferenc*: i. m. 14. 2. kép. — A kácsi monostor köveit bemutató fényképen levő oszloplábazat jelenlegi őrzési helye ismeretlen. Az arról készült fényképfelvételt az O. M. F. Lemeztárában őrzik: 4397. sz. Valószínűleg ezt a darabot látta Szabó Ferenc — a feliratos kővel együtt — az egri érseki liceum lapidáriumában. A másik itt bemutatott oszloplábat meg Kácson látta, az azóta már meghalt Skover Miklós igazgató-tanítónál, akinek elbeszélése szerint a templom előtti téren találták (i. m. 14.). Az említett két kő valószínűleg az egri várba kerülhetett a líceumi kövek átadásakor. A két oszlopláb készítésének korát Szabó Ferenc a XII. századra teszi.
- [47] A kácsi templomban őrzött, vonalas díszítésű vállkő töredékét is a templom mellett találták. Mérete: 25x19x20 cm. — Az abasári követ Bakó Ferenc múzeumigazgató szállította be Egerbe, a Dobó István Vármúzeumba. A kép közléseért e helyen mondk köszönetet.
- [48] *Gerevich Tibor*: i. m. CXII. t. 4. á., CLXI. t. 1. á., CXIV. t. 1—2. á.
- [49] A kácsi monostor köveit bemutató képre még egyszer visszatérünk. Foltin Jánosnak a M. O. B.-hoz küldött jelentésében (1882. 40) — amelyet kivonatolva Szabó Ferenc is közöl — olvashatjuk, hogy a torony építésekor, a monostor alapfalait bontva, találtak egy négyszögű 50 cm-es írásos követ (20. kép), amelynek egyik szöglete letörött. Szabó Ferenc ezt a követ látta az egri érseki liceum lapidáriumában (i. m. 14.), amelynek mérete 30x50 cm volt. A kő Kácsról került Bartalos Gyula c. kanonok tulajdonába. A kő korát XIV századra (?) határozta meg. Ennek a kőnek tetején látjuk a már említett vállkövet, amelyet Gerevich Tibor — de a képen látható gyűjtemény (20. kép) is — Kácsról származtat. Ez a gyűjtemény szétbontásra került nem sokkal később, amire a lapidárium *Szmrecsányi Miklós* által 1932-ben készített tárgymutatója és egy másik adat is utal. A mutató 6. oldalán a XVII. sz. alatt ez áll: Sirkőtöredék, bevesett felirattal. Mag. 33. — szél. 50 cm. XV.—XVI. század (?). Lelelőhely: a kácsi monostor. Bartalos Gyula címz. kanonok hagyatéka. A következő oldalon a 19. sz. mellett a következőket olvashatjuk: Oszlopláb. Átlós ellentétben támasztó levelekkel. Mag. 20, — szél. 21 cm. XII. század. Lelelőhely: a kácsi monostor romja. Bartalos Gyula c. kanonok hagyatéka. Ez az oszloplábazat látható a fénykép jobb felső sarkában (20. kép). A kép bal felső sarkában látható vállkő azonban már az egri várszékesegyház kőemlékei között szerepel a 8. oldal 24. tételeként: vállkő, mely román ikerablakot elválasztó oszlop fejezete volt. Mag. 20, — szél. 48 cm. XII. század vége. Bartalos Gyula c. kanonok hagyatéka. Ennek alapján közölte Csemegi József „Az egri várszékesegyház jelentősége a XII. században” című dolgozatában a kő fényképét, mint a várszékesegyházból előkerült leletet (Arch. Ért. 1935. 222.). Egy egri románkori oszlopfő, a most tárgyalt vállkő és néhány környékbeli templom található részlet alapján skót bencések által életre hívott korai normann hatás nyomait feltételezi e maradványokon. A vállkő azonban nem egri, hanem kácsi. Eldönti ezt a két fényképen látható darab azonossága, az összehasonlítást képező felirat és a lapidárium tárgymutatójának adatai. A feliratos kő szélessége 50 cm, a rajta levő vállkőé pedig 48 cm. A követ az egri Vármúzeumban őrzik. A kő lelelőhelyének meghatározását igen fontosnak tartjuk, nehogy téves következtetéseket vonjanak le később is e tévedés alapján. — (E helyen emlitem meg azt a feliratos követ is, amely a hagyomány szerint 999-ben készült: „Hoc molinem Eurs Dux Deo suo.”. Kandra Kabos: i. m. 177. A kő pontos leírása, s maga a kő helye sem ismeretes.) — A padok alatt talált, ívsorral díszített kő méretei: 50x30x50 cm. — (E darabokkal együtt őriznek még a templomban néhány kisebb faragott követ is.)
- [50] A leleteket a kácsi plébánián őrzik.
- [51] A téma fontossága mellett az esetleges bolygatások — mint például ez évben is tapasztaltuk a várnál, ahol kőkitermelés folyt — is sürgetik a mielőbbi fel-

tárást. — 1967 és 1968 nyarán a templom körül a szerző végzett kisebb feltárást. Ez utóbbi helyen, a templom déli oldala mellett, előkerült egy korábbi félköríves szentélyvel záródó templom maradványa.

[52] *Kandra Kabos*: i. m. 187.

[53] *Kandra Kabos*: i. m. (A nemzetséggel kapcsolatos adatoknak egy jelentős részét a Borsy-perkönyv tartalmazza. A dolgozatban szereplő első innen származó adat időpontja 1412.) — *Karácsonyi János*: i. m. (Ez a munka említi a bikki-ágot, amely Kandra Kabosnál nem szerepel külön ágként.)

[54] A barlanglakások ismertetésével a néprajzi kutatás számára kívántam néhány szerény adatot szolgáltatni. (E helyen köszönöm meg Kremncsán Ilonának, Sz. Kovács Évának és Király Györgynek a dolgozathoz készített rajzokat és fényképeket. A tárgyakról közölt fényképek, reprodukciók munkatársaim, az épületről és a várról közöltek a szerző felvételei.)

SZÜCS SÁMUEL NAPLÓJA

II.

Szücs Sámuel naplójának szőlészeti-borászati adatai

Közismert tény, hogy Miskolc szőlői, borai országos, sőt európai híréek voltak. Városunk szőlőkultúrájára vonatkozóan az első adatokat 1313-ból kapjuk, de ezek is arra utalnak, hogy a mai Diósgyőr-Majláth területén már abban az időben is nagy kiterjedésű szőlőterületek, fejlett szőlészet-borászat voltak. A szőlő-bortermelés, a XVIII. század folyamán a borkereskedelem Miskolc lakossága tekintélyes részének biztosíthatta a létalapot. Városunk történetének egyre mélyebbre és mélyebbre ható feltárásánál feltétlenül szükségünk van azokra az adatokra, amelyek a lakosság főfoglalkozásáról való ismereteinket kiegészítik. A szőlészet-borászat, a borkereskedelem a XIX. század folyamán a hanyatlás szakaszába lépett. Ennek valószínűleg nem a század végén jelentkező filoxéra az oka, hanem a minőségi kívánalmak elhanyagolása [1].

A Szücs Sámuel-napló igen sok, főleg egy szőlőterületre vonatkozó termelési és egyéb adatokat tartalmaz, éppen a hanyatlás időszakából. Az alábbiakban a napló adataival szeretném eddigi ismereteinket teljesebbé tenni.

A Szücs-családnak a Szentgyörgy-hegyen, Csermőkén, a Kerekhegyen, a Ruzsin-oldalban és Mályiban, a Halásznak és Kaczurnak nevezett területeken volt kisebb-nagyobb szőlője. A család birtokában levő szőlőterületeket 1850-ben a testvérek között felosztották. A Csermőkén fekvőt Lajos és Kálmán, a Kerekhegyit Bertalan, a két Mályiban fekvő szőlőt Miklós, Sámuel pedig a Szentgyörgy hegyit kapta meg. Szücs Sámuel 1852-től már csak a saját szőlőjének a terméseredményeit jegyzi. A Ruzsin oldalban levő szőlőt viszont 1873-ban örökli, s így adatait csak ettől az időtől kezdve írja [2].

Maga Szücs Sámuel is tisztában volt a miskolci szőlő hírével. 1885. szeptember 18-án naplójába másolja a Borsodmegyei Lapok egy kishírét:

„A borsodmegyei lapok 75. számában fel van említve miként egy tekintélyes lengyel földbirtokos orvosi rendeletből a Bethlen falféle miskolczi szőlőt meglepő hatással használta; Miskolcra távozván naponként több kilo szőlőt szállítat magának Lengyel Országba” [3].

Mennyiségi és minőségi adatokat már 1835-től minden évben megtalálhatjuk naplójában. „Ezentúl — írja 1835. október 22-én K. Tokajban v. inkább a' k. tokaji és mályi szőlő hegyeken közel 3. hetet töltöttem. Szüretünket igen kellemetlenné tette a' hosszas essőzés, azután pedig a' kemény fagy, úgy hogy a'

hol lehetett fűtött borházban olvasztaték-fel a' fagyott szőlő, bor sok volt, de rossz" [4].

Tíz év múlva egyrészt mert naponként vezeti naplóját, másrészt, mert nyilván már kora miatt is jobban érdekli a terméseredmény, adatai már bővebbek:

1845. okt. 14. „reggel mentünk-ki a' mályi szőlőbe, a' szedetést kezdünk d: u:.; végeztük 16-án. Lett huszonhat hordó mustunk, egy átalag főtt ürmösünk, a' szőlő itt a' számos essözések ellenére is meglehetősen ép volt.”

„Oct. 21. 22-én szedettük a' Sz. György szőlőt, melyet a ragya és rothadás ez évben nagyon megrongáltak; lett 15 hordó mustunk, az időjárás szeles és hideg. Oct 23. reggel kezdtük a' Csermőkét végeztünk 24-én délre, a' jég, ragya és rothadás itt is sok kárt tettek. Lett öt hordó borunk. Innét még azon nap áltmentünk a' Kerekhegyre, melyet 25-én elvégeztünk. Lett kilenc hordó borunk. A' jég ugyan ebben is pusztított, ez utóbbi azonban mivel még igazgatlan korban éré, nem okozott annyi veszteséget, mint a Peszkáréban, mely már akkor fel volt igazgatva” [5].

Mindenképpen sajnálatosnak kell azonban azt tartanunk, hogy Szücs Sámuel, bár feljegyzései — mint már többször említettem — rendkívül sokrétűek, színesek és módfelett precízek, a szürettel kapcsolatos folklór és néprajzi vonatkozásokról nem beszél, pedig bizonyára a saját szőlőjében is gyakran szemtanúja lehetett a szürettel kapcsolatos népszokásoknak, hiszen a szüretet minden esetben napszamosokkal végezteti. Megjegyzései között említi néhány alkalommal, hogy a család többi tagja gyengélkedése miatt a szüretelést egyedül végeztette. Szücs Sámuel naplójának a borgazdálkodással kapcsolatos anyagából még egy dologra szeretném a figyelmet felhívni.

A múlt század nyolcvanas éveiben — valószínűleg a filoxéra pusztítása miatt megapadt termésmennyiség-növelés és a könnyebb haszon szerzése céljából város- vagy talán megyeszerte elterjedt a műborgyártás. Bizonyára nagy felháborodást válthatott ki a borkereskedők körében, hiszen a miskolci jóbor cégére alatt bocsáthatták a műbort áruba. Lehetséges, hogy ez a jelenség országos méreteket is ölthetett, mert a kényes ügy az országgyűlés elé is került.

S ha az országgyűlésen nagy vihart váltott ki a borhamisítás ügye, minden bizonnyal nagyobbat idézhetett elő a szőlőjére és borára még a nyolcvanas években is büszke miskolci polgárok körében.

1885. szeptember 7-én a megye tisztviselői rendkívüli közgyűlésen tárgyalják a borhamisítás ügyét. Erről számol be Szücs Sámuel: [6].

„Nevezetes tárgya volt még ezen gyűlésnek a műborgyártás ügye is. Bizony Tamásnak e tárgyban készített emlékirata alapján készült felterjesztésben kéretni fog az országgyűlés és a ministerium a műborgyártást teljesen eltiltó, vagy legalább akadályokat gördítő törvény alkotására — egyszersmind az öszves hatóságok meg fognak kerestetni ezen felterjesztés hathatós támogatása ügyében.”

Ime csak néhány szemelvény, csak egy-két kiragadott részlet, s máris be kell látni, hogy ez a néhány adat is értékes lehet a város bortermelő múltja

történeti feldolgozásánál. A kérdés vizsgálata annál is inkább fontos, mert minden bizonnyal ennyire precíz adatszolgáltatást ebben a kérdésben s a múlt század anyagából máshol nem találhatunk.

Úgy vélem, hogy a Miskolc és környéke szőlőtermelésének és borkereskedelmének múltjában kutatók eddigi adataikat hasznosan egészíthetnék ki, esetleg bizonyos évtizedek adathiányával értékes adatokkal pótolhatnák Szücs Sámuel naplójából [7].

Szücs Sámuel utazásai, úti élményei

Szücs Sámuel gazdag élete során gyakran utazik Pestre, többször megfordul Bécsben, Pozsonyban, jár a történelmi hírű Egerben, megtekinti Pesten és Miskolcon az alkalmi kiállításokat. Úti élményeit valószínűleg naponta papírra veti, s így a látottakat frissen, a maga teljességében hagyományozza az utókor számára.

Meglátogatja Bécs, vagy Pest múzeumait, a múzeumok archeológiai, képzőművészeti, de még néprajzi kiállításait is. Merem hinni, hogy jegyzetei az eddigiéknél mindennél pontosabban őrzik az Osztrák—Magyar Monarchia múzeumainak korabeli kiállításait. Múzeumlátogatásain kritikus szemmel jár. Véleménye többé-kevésbé azonos a múlt század második felében élő intellektuál rétegével. Érdeklődése azonban mindenképpen arra utal, hogy ő túljutott éppen ennek a rétegnek kulturális korlátozottságain, hiszen hasonló családokból származó, hasonló tanultsággal rendelkező miskolci kortársait talán közelsem kötötte le annyira a magyar tudományok ügye, mint éppen őt.

Idevonatkozó adatai két szempontból érdekesek. A kiállításokon látottakat a lehető legteljesebb részletességgel leírja, s ezzel az utókor számára szinte forgatókönyvet őriz meg. Ismerteti a kiállított muzeális értékeket. Ezen túl azonban aquincumi, egri és még néhány történeti nevezetességű helyen tett látogatási alapján a még a mai állapotában fel nem tárt, korabeli állapotát őrizi meg írásával egy-egy műemlékünknek. Bécsi és pesti múzeumlátogatásai az összehasonlításra teremtik meg az alapot. Egy látogatási élménye leírásánál gyakran olvashatjuk: ez szebb volt Pesten, vagy éppen fordítva: értékesebb ez az anyag Bécsben.

Így a naplóíró akarva, akaratlanul, elmúlt századunk magyar múzeumügyének válik krónikásává, s minden bizonnyal országos értékű anyagot őrzött meg naplója.

A tudományok és a művészetek iránti érdeklődése hozza kapcsolatba a képzőművészettel és a képzőművészekkel is. Korának nagy tudósai közül ismeri Horváth Istvánt, Gyulai Pált, Szinnyey Józsefet.

Érdeklődése Pesten kapcsolatba hozza kora legnagyobb magyar szobrászával, Ferenczy Istvánnal. Találkozásukról így ír: 1841. május 8-án [8].

„Nagy Samuval, ...és Miklós öcsémmel együtt Budára mentem, hol megnéztük Ferenczy István dolgozó termét, a' művésszel magával találkozánk, ki szíves vala eggyet mást mutogatni, láttuk Mátyás' emlékéből gipsz mintáját, azon bas reliefnek, melly Mátyást, mint népszerűt fogja ábrázolni, elő-

hozott F. (erecny) egy márványdarabot, mely töredéke valami medencének, reá, szájokban gyűrüt tartó hollók vannak metszve. Ez a' budai vár part oldalában mostanában találtatott, hihetően H. (unyadi) Mátyás korából való, ezt mint az emlék által is örökítendő nagy király' családi czímerét, a' művész beléhozta az emlék mintáján látható figurák közé. Mátyás képe csak nem egészen kész vala már fejer márványból, ez az emlék belső részébe fog alkalmaztatni."

1841-ben már második alkalommal van Pesten. Az első elcsodálkozás után most a második alkalommal már az épületekben megtekinthető érdekességeket is megnézi. Első Pesten létekor — Pozsonyba utazóban — elcsodálkozik a már akkor is nagyszerű városon. Jegyzetei inkább városképi szempontból érdekesek, s így — ha nem is sokat —, de talán adhat Pest és Buda építéstörténetéhez új adatot [9].

Második alkalommal már mélyebben beletekint a város korabeli művészeti és tudományos munkájába [10].

Egy esztendeig van Pesten. 1841-ben, május 14-én tekinti meg néhány társával együtt a Ludoviceum kertjét. A Nemzeti Múzeum épületének elkészülte előtt itt őrizték muzeális értékeinket. Érdeklődéssel tekintette meg biológiai ritkaságainkat, ezek között kitömött állatokat, pelikánt, különféle madarakat, kettős borjút egy közös fejjel. Az ásványtani anyagban aranyércet, meteordarabot, megkövesült állatcsontokat lát. Felfigyel a legújabb kori anyagokra is. Ezek inkább technikatörténeti szempontból érdekesek. Vasúti síndarabot, egy gőzkocsit, fűrészmalmost, egy juhakol mintát, lát itt órát, melyet évenként csak egyszer szoktak felhúzni. Nem kerülik el figyelmét az iparművészet emlékei, a különféle festmények, a történeti ritkaságok:

„Több régiségek között itt van Sigmond király' nyerge elefánt csontból és Bethlen kardja" [11].

A Széchenyi könyvtárban megtekinti a könyvritkaságokat. „Völtünk a' Széchenyi Könyvtárban is — írja — ez sincs még rendbeszedve. Láttunk itt több fabibliothecát, mindenik könyvalakba van faragva, sarkára azon fanemnek héjja, moha ragasztatott, mellyből a' könyvalak készült, felnyittatván az illy fakönyv benn található a' fa levelét, virágát, gyümölcsét, és hamvát" [12].

„Itt van 1-ső Mátyás' imádságos könyve, amelyet Horváth István hamisnak tart, egy oklevél kutyabőrre írva II-dik András a korából I-ső Mátyás korából egy igen nagy könyv, mely isteni tisztelethez való, ezt Kassa városa ajándékozta a' nemzeti museumnak" [13].

Pestről való távozása után megegyeszer összefoglalja a látottakat és a maga számára is leszúri a tanulságokat. Örömmel állapítja meg, hogy a Nemzeti Múzeum egy része már földel alatt van.

Érdekesek a Lánchíd építésére vonatkozó megjegyzései: „Több fontos építmények közt a' hídra néznek mindenki szemei, melly óriási munka. 1840-ben kezdetett-meg, azon évben a pesti part felől állítandó láb' cölöpjei leverettek, a' Duna' közepén állítandó láb körül is tétettek készülétek, s állítatott egy jégtörő, mely a' mostani tavaszkor a' jégtorlaszok erős csapásait dicsően kiállotta. Folyó év' tavaszán és nyarán a' víz' közepén is folyt a' munka, a' pesti

part felől épülendő hídlábnál kövek is bocsájtattak-le. A' munkások száma nagy, ezek a' Dunaparton egyedül az ő értők épült házakban laknak" [14].

Elismeri, hogy a nemzet jogosan büszke fővárosára. A nagyszerű, művészi ízléssel épült épületekben a műveltség, a tudomány és a mesterségek virágoznak. Bőséges alkalom nyílik itt a lélek és a szellem művelésére, az erények gyarapítására, de legalább ugyanannyi a bűnök gyakorlására. Joggal reméli, hogy néhány évtized elmúltával Pest (akkor még csak Pestről beszél), európai rangra emelkedik.

„De itt is vannak árnyoldalak, mint a rossz víz, és az utzákat fellegként ellepő por. — Buda, a' történetileg nevezetes város egyhangúságban tesped" [15].

A város lakosságáról is jó a véleménye. Pesten és Budán jókedvű, vidám emberek élnek, akik szeretik a társaságot és nem szeretik a pletykálgatást, a rágalmazást, amelyek a kisvárosokban annyira divatosak.

Így látja Pestet a fiatal Szűcs Sámuel. Pestről gyakran ki-kirándul a környékre. Május 25-én (1841.) ugyancsak társasággal Pomázra indul ismerőseihez [16].

Útközben találják a „római víz csatornák" maradványait, melyek egymástól elszaggatott igen erős kőfal darabok." Áthaladnak Békásmegyeren. Beszámol arról, hogy egyesek szerint Árpád fejedelem itt van eltemetve egy keskeny folyó mellett levő zárda romjai között. Megjegyzi, hogy így tudja ezt „Anonymus Belae regis notarius" [17].

Két alkalommal is jár fiatalember korában Aggteleken. Első alkalommal 1839-ben [18], másodszer pedig 1841-ben [19] látogatott a barlangba. Gyönyörködik a visszhangban, a cseppkövek jól ismert zenéjében, s egy teremben élvezettel hallgatja a revolverlövés játékos visszhangját.

1839-ben első aggteleki útja után részletesen leírja élményeit, a látottakat, valamennyi cseppkőalakzatot név szerint lejegyzí, ugyanakkor azonban akarva, akaratlan, a barlang korabeli állapotát is megőrzi.

„Fáklyánk elegendő nem lévén, sem más világitónk, kéntelenek valánk kijönni, a' barlang új ágát, mely legérdekesebb, a' nagy víz miatt különben sem nézhettük volna-meg. A' nagysár' locs-pocs miatt a' régi ágban sok kellemetlenségeket szenvedtünk... A kicsepegett alakok... a' fáklyafüst miatt eredeti fényöket elveszték."

1839-ben, két évvel később már mellőzi a barlang részletes leírását, ugyanakkor azonban a barlang állapotáról újabb részleteket közöl:

„A' barlang' új ágába bemenve mint-egy másfél óráig meredek helyeken, vízen, keskeny pallón, deszkán keresztül tevénk utunkat, s' midőn már czélhoz jutást reménylenénk, mint számtalanszor történik az életben, el kelle attól esnünk."

Szűcs Sámuel 1843-ban indul el egy társasággal, hogy Bécsbe utazzon [20]. Útközben megtekinti Pestet és Budát. Pozsonyban részt vesz az országgyűlésen. Országgyűlési élményeit igen részletesen írja le. Beszél valamennyi szónokról, valamennyi vitatott kérdéstről, s majd rövid időzés után július 14-én elindul Bécsbe a Wien gőzösön.

Július 22-ig tartózkodik Bécsben. Ez alatt a néhány nap alatt megtekinti a Belvederet, a régiséggyűjteményt, a királyi sírokat, a császári palotát belülről, a technicum museumot. Jár a természeti ritkaságok tárában, a császári kincstárban. Megtekinti az anatómiai viaszgyűjteményt. A város történeti, képzőművészeti és iparművészeti látnivalóin túl megtekinti a bolondok házát is.

Őszinte tisztelettel adózik a nagyszerű bécsi képtáraknak, s néha-néha — ha magyarországi emléket lát — fájdalommal jegyzi meg, hogy milyen nagy kár az országból ezeket a csodálatos emlékeket kiengedni.

„Felmentem a' Sz. István' tornyában, melly Bécsnek egyik legnagyobb kincse — írja Szűcs Sámuel — és páratlan a maga nemében. — Ki írhatná — le az érzést, melly ekkor elfogott? Nem tudnám, az emberi észet bámuljam-e, melly illy remeket öszve alkot, vagy a' szörnyű mélységet féljem, melly alattam tátong? A' torony kúpjának javítása még múlt évben bevégeztetett, állásai azonban még most bontatnak” [21]. Látogatásait kisebb kirándulásokkal fűszerezi, de ilyenkor sem feledkezik meg azokról a szépségekről, amelyeknek Bécsben mindenki részese lehet.

A népkertben egy szoborcsoporton csodálkozik el:

„Megtekinténk Theseust a' Minotaurussal vivót Canovatól a' népkertben. Ezen felséges mű, és csak nem imádám a' művészetet, melly a hideg márványba is életet fuval. Theseusnak hősi jelleme, 's a' Minotaurus' fájdalma, derekának a' nyak' hátranyomása által lett hajlása, valamint a' Theseus' karán lévő nyomás, mellyet rajta a' kinlódó Minotaurus tészén, valóban csaknem elevenek, 's a' figyelmes vizsgáló mindig újabb újabb jelességét fedezi-fel, e' műnek mellyért egyedül magáért is méltó a' művész a halhatatlan hírre” [22].

A császári kincstárban egy magyar ötvös művét látja: „itt van Szentpéteritől N. Sándornak a' Granicuson áltmenete érczből. Szégyen hazánknak, hogy az illy remeket külföldre vitetni engedi!” [23].

Bécsi útjának élményeit — amint azt már megszoktuk a napló írójától — Pozsonyban összefoglalja. Ezúttal azonban nem a muzeális értékekről, a képzőművészeti alkotásokról, hanem Bécs politikájáról és lakosságáról ír. Gondolatai nem szubjektívek, hanem általános érvényűek, s tükröződik belőlük a szabadságra törekvő magyar értelmiségi alapvető életfelfogása:

„Most kilencz napokat töltve a' birodalmi főváros falai közt, csaknem minden nevezetességet látánk.

Még feltűnőbb vala előttem, mint 1839-ben a' bécsi népnek az érzékiség utáni kapkodása és a pénz szeretete, mellyeket a' szabad gondolkodás elnyomása szül. Igen is! eleven tanulság ezen nép, mennyire befoly a' kormányzás a' jellemre. Itt mindenütt ügyetlen kinézésű embereket látsz, lélek és tűz nélkül, kiknek legfőbb gondjuk, mellyiket válasszák a' mindenfelől kínálkozó gyönyörök közül? nézetem szerint igen nagy hatással van itt a jellemre a' rendőrség is — politia — mellynek a statusra illy alakban káros voltát eléggé bizonyítja Austria. Hol illy intézet létezik, nem fejlődhetik-ki a szabad szellem és önállóság, 's a' nép csak egy laptá a' kormány' kezében, mellyel kénye szerint játszhatik, pedig egy bábként vezetett népnél több az erkölcsi és értelmi kár, mint a' szabad nemzetek olykori visszaéléseiben. Nékünk szabad alkot-

mány' polgárainak nagyon nehezen esett, hogy a' határokon vizgálatot kelle kiállnunk, 's Bécsben a' rendőri főhivatalnál úti leveleinket nem kis kellemetlenséggel kellett bemutatnunk. Egy utazó angol nem rég méltán érzé magát örök hálára kötelezve Magyarország eránt, melly az utazót becsületesnek teszi fel, méltán dicséré a' hozzá e' részben hasonló észak ámerikát is. A' kormány-nak rossz politicájából foly-ki a' bécsi népnek pénz utáni gyalázatos áhítozása, mert ki árasztá-el a' multság után kapkodást? mint az ezekre mindenütt alkalmat nyújtó kormány, melly mintegy siréni énekkel altatja a' népet. Ez az oka, hogy, mint egy velünk találkozott magyar utas mondá, Bécsben nem szégyenl elvenni három huszast a' consiliárius sem, és honnan az embert előszőr kiszidják, néhány garasokkal lezárhatni a' nyelveket és nyerhetni szíves fogadtatást a' pénzimádó némettől. Itt még az örültek is pénzzel tépelődnek, csaknem mindenik kért tőlünk.

Mindezek mellett is néhol tűnik-fel egy két kivétel. Találkoznak — bár aránylag szer felett kevesen, szabadjelleműek, esméretes a' bécsi németnek elménczsége is, melly néha a' kormányra is kiterjeszti fulánkjait, így p: o: Ferencz' kapujára azt jegyzé meg valamelyik, mit ér az olly igazság, mellyen keresztül kasul járnak, czélozván oda, hogy alatta minden; felette pedig az ör járkál...

Néhol mi is tapasztalánk a' magyar eránt némi nemű részvétet, különösen nemzeti dalaink tetszését" [24].

Bécsi útja nagy tanulság. Tiszteletreméltó Szücs Sámuelben az az óriási érdeklődés, mely egy-egy város nevezetességei iránt él benne. Mindent látni akar, s lát is. De nem szabad elfeledkeznünk azokról a' fejtegetésekről sem, amelyeket egy-egy útja után ír naplójába. Így több lesz naplója. Most már nemcsak szubjektív élményeinek, érzéseinek lesz a' tárháza, hanem hű tükre kora — jelen esetben a reformkor — haladó magyarsága véleményének is. Nagyszerű Bécs társadalma, korrupságának rajza, s talán még értékesebb fejtegetése, így: a szabad szellem, a szabadság elnyomása szüli az erkölcsi, társadalmi visszá-ságokat.

A bécsi úton a többi között a naplóíró társa Erdélyi János, a költő is.

Bécsben három alkalommal jár. 1839-ben [25], 43-ban és 45-ben. Minden útja élményt jelent számára. A második bécsi útja alkalmával epésen jegyzi meg, hogy Magyarországon még emberek sem utazhatnak gőzkocsin, Ausztriában azonban már azt is látta, hogy disznókat szállítottak rajta.

Pestre több alkalommal jut fel. 1886-ban egészségügyi okokból utazik [26]. Orvosa a Lukács-fürdő használatát írja elő részére. Gyógyulást kereső pihenését hasznosan tölti el. Újból megtekinti a város különböző kiállításait, s ha egy-egy gyűjtemény a legutóbbi alkalom óta valamivel gyarapodott, örömmel írja azt naplójába.

Megtekinti a történelmi kiállítást, s minden látott képre vonatkozó tudnivalót feljegyez. A történelmi festmények megtekintése során nem a kép művészi értéke, hanem a történelmi esemény érdekli, s ezért gyakran egy-egy képhez kisebb cikkszerű megjegyzést is fűz. Külön megcsodálja a történelmi kiállításban a Ferenc József tulajdonában levő gobelineket. Itt inkább a gobelinképek tárgyát

írja le műelemző részletességgel: „... az első (t. i. gobelin) ábrázolja Lotharingiai Károly herceg bevonulását Buda várába a bevétel utáni öldöklések s rablások után. A másodikon látható a párkányi ütközet csataképe a párkányi vár ostromával. Lotharingiai Károly hg. fővezér serege a Dunába kergeti a törököt, s elfoglalja Párkányt, az előtérben látható fehér Lovon ülő alak, itt is lotharingiai Károly, a' mint harcra tüzei seregét. A harmadik képen, illetve gobelinen Károly lotharingiai fővezér, a kép bal sarkában fehér lovon ülő alak visszaveri 1686. Aug. 8-n a körülzáró vonalon Szent Pál völgye felől áttörő s várba bejutni törekvő török segítő sereget. A háttért Budavárának északnyugatról felvett látképe képezi ostromjelenetekkel. Negyedik a mohácsi csatater képe, amint a győzők az ütközet (1687. Aug. 13) után az elesett ellenséget fosztogatják, a gyönyörű tájkép középpontját a fehér lovon ülő Károly lotharingiai herceg fővezér alakja képezi, hat lovasból álló táborkarának közepette.

Valamennyi kép remek kivitelű és természetű. Ezeken kívül vannak még több igen érdekes szövetek” [27].

Szeptember 8-án rándul ki egy társával újból Aquincumba. Obudáig lóvonaton mentek, azon túl pedig már gyalog. „Az országút melletti vízvezetési romok — írja — most is úgy néznek ki, mint azokat 1841-ben Pomázra mentemben láttam — akkor azt — még nem tudtuk, hogy a föld közelében milly érdekes tárgyakat takar. — Előbb a római ferdők romjait találtuk, és néztük meg — magyarázónk volt a közeli malomból egy közép életkorban levő, testes asszony, ha jól emlékszem a mólnár neje — úgy látszik itt meleg, — talán már gőz fürdők is lehettek, mellyek mozaikszerű téglákkal voltak kirakva, — azután egy deszka bódében a kiássott ólom csöveket néztük meg, végre az amphitheatrum maradványait” [28].

Pesti tartózkodása idején ellátogat a budai arcképcsarnokba, ahol felfedezi Palóczy László, Gvadányi József és Egressy Béni arcképét. Ők képviselik a képtárban Borsod megyét. Megnézi a királyi várat is, de azt belülről nem találja túlságosan érdekesnek. Néhány nap múlva belátogat az akadémia épületébe is. Megnézi itt a nagytermet, a könyvtárat, a Kisfaludy Társaság termét, ahol Kisfaludy-relikviákat lát. Az akadémiai képtárban Széchenyi István, Deák Ferenc, Lónyai Menyhért képeit látja. A Szontagh Gusztávét nem találja élethűnek.

Nagyobb útjai közül még meg kell említenem lengyelországi útját. A Miskolc, Kassa, Késmárk, Altendorf, Lubien, Mislenicz, Krakow, Wieliczka, Új-Sandecz, Mnisek, Podolin, Szepesbéla, Késmárka, Kassa, Miskolc irányú útjának az anyagát Bodgál Ferenc már ismertette, s felhívta azok érdekességére, történeti, néprajzi értékeire a figyelmet. Így itt ennek az útnak ez ismeretetését el kell hagynunk [29]. Végül meg kell állapítanom, hogy Szűcs Sámuel valamennyi útján látó szemmel járt. Egyik budapesti útján említi meg, hogy a képtár látogatását abba kellett hagynia és egy későbbi időpontra halasztania, mert jegyzetfüzetét nem vitte magával. Ez a megjegyzés elegendő arra, hogy a naplóíró módszerébe beletekinthessünk. Látogatásai során valószínűleg minden alkalommal visz magával noteszt, s abba a látottakat szorgalmasan

bejegyzí. Este pedig korábbi jegyzetei alapján naplójába vezetí be a látottakat. Egy-egy nagyobb, főként külföldi út végén, többnyire itthon még egyszer felevenítí élményeit s azokról általánosabb következtetéseket von le. Kisebb útjairól többnyire csak a szokásos év végi összefoglaló jegyzeteiben tesz újból említést.

Bár nagyobb távolságú útjai érdekesebbek és értékesebbek, nem szabad elfeledkeznünk kisebb, többnyire a város környékén tett kirándulásairól sem. Úgy vélem, itt is találhatunk elegendő, főleg helytörténeti értékű anyagot. Valamennyi háromi útja után ószinte csodálattal beszél a háromi táj szépségéről. Minden alkalommal lejegyzí azokat az újdonságokat, amikkel előbbi útja alkalmával nem találkozott. Ó is tud arról, hogy a mai Palotaszálló helyén egykor cigányputrik voltak, melyek éppen nem a legesztétikusabb látványt nyújtottak az egyébként annyira szép bükki környezetben. A Bükk rengetegeit szívesen járja, de nem a vadász szenvedélyével, hanem a természetserető ember csodálatával. 1844. augusztus 4-én indul egy hosszabb bükki túrára [30]. Diósgyőrben megtekintik a várromokat, este már a háromi távon csónakáznak. Másnap reggel hajnali 4-kor elindul egy társával a gertyánvölgyi újhutába, s meglepetten figyeli az üvegkészítést. Innen toronyiránt mennek fel Szentlélekre. Nagyszerűnek tartja a kilátást „a' Bikk számos hegyeire, völgyeire, erdőségeire és Miskolcra”, innen másnap „észak felé tetünk sétát — írja —, midőn az erdőből Mályinka határánál kibukkantunk, gyönyörű látvány tűnt fel előttünk, mintegy órányira feküdt a' regényes dédesi várrom, távolabb Csermely, Visnyó, messzebb a' gömőri forduló, Tornallya, Rima Szécs. háttérben pedig a Kárpátok” [31].

1845-ben ugyancsak egészségügyi céllal utazik Parádra [32]. Útközben megtekintí az egrí várromokat és a székesegyházat. Parádról gyakran tesz társaságban kisebb-nagyobb kirándulásokat. Így egy nap alatt megjárják gyalog Gyöngyöst, egy alkalommal a Kékesre, máskor Gallyára tesznek eléggé hosszúnak látszó túrát. A hosszabb parádi üdülés jótékony hatással volt szervezetére:

„Ezt az utat egészségem javítása tekintetéből tettem, melly már egy év óta gyenge vólt, célomat el is értem, a' gond nélküli élet, a' ferdés, savanyú víz ivás, szünteleni mozgás nagyon jótékony befolyással vóltak mind testemre, mind lelkemre.

Parád falutól a' ferdők távol esnek, a' timsós félórával innét; a' savanyú víz melletti ferdő egy órával túl rajta, a' Máttra tövében, kellemes völgyben, erdőkkel véve körül. A' ferdő épülete, kivált a' savanyú vízforrás melletti jó ízléssel készült, mulató és sétahelyekkel látva-el. Savanyú vízforrás kettő van, mindenik felett oszlopos épületecske emelkedik, mellyek közül a' használatban lévő csinos. Innét múlt évben kilencvenötezer palaczkot hordtak-ei, tiszta jövedelme azon kis forrásnak évenként nyolcezer váltó ft. Egy óra negyedre van innét az üveghuta, mellyben különbféle színű szép művek készülnek aranyozással is, a' fürdőket, hutát és körulte lévő erdőket g. Károlyi György bírja” [33].

Íme így hangzik Szűcs Sámuel naplójának egy részlete a gyógyító hatású

parádi üdülésről. Jegyzeteiben itt-ott elő-előbukkan egy-egy értékes helytörténeti adat.

1872-ben, tehát 28 esztendővel később jár újból a gyertyánvölgyi üveghutában. Családjával egy háromi nyaralás idején tesz kisebb bükki sétát. Közben Hollóson, a mai Hollóstetőn megállnak egy szerény vadászlakban pihenni [34].

Lehetetlen volna Szűcs Sámuel valamennyi útjáról itt említést tenni. Nagyobb útjai közül is csak egyet-egyet ragadtam ki. A szemelvényekkel azt szerettem volna bizonyítani, hogy útirajzai, történeti, néprajzi, tudománytörténeti, képzőművészeti adatai értékesek, de érdekesek is. Így egy-egy útjának élményanyaga naplójában az olvasó figyelmét ébren tartja. Szerkesztési módja, a látottak leírása, ügyes, csak néhol akadozó stílusa élvezetessé teszi útirajzait. Pesti, budai látogatásairól szóló jegyzetei pedig a múzeumok fejlődésének hű tükröi. A napló alapján szinte évről évre figyelemmel lehet kísérni az akkor még kezdeti állapotban levő múzeumi munkát, a főváros építését.

Szűcs Sámuel az első miskolci színháztörténész, színikritikus.

Szűcs Sámuel egyik legkedvesebb időtöltése a színielőadások megtekintése volt. Naplójegyzetei arról vallanak, hogy nemcsak Miskolcon, hanem pesti vagy bécsi útjai alkalmával is — ha csak tehette — megtekintette a színészek előadásait. Naplóírásának első évétől kezdve hűségesen jegyzi azokat a darabokat, amelyeket megtekintett. Többször vázolja a darab témáját, véleményt formál a szereplők játékáról, s néha még azt sem felejt el lejegyezni, hogy milyen összeget adott a jegyért.

Nemcsak jó, hanem rossz véleményét is olvashatjuk egy-egy darab előadásáról naplójában. Jó véleményének is megvolt az alapja, hiszen itt Miskolcon az ország legnagyobb színészeinek a játékában gyönyörködhetett. Így Jókainé, Egressi Gábor, Lendvai Márton játékát élvezhette több alkalommal. Szűcs szinte Miskolc színi életének krónikásává is válik. Élete utolsó éveiben az októberi színházi idény kezdete alkalmával név szerint felsorolja a színtársulat tagjait, a segédszemélyzet tagjait pedig szám szerint.

Adatait azonban nemcsak naplója számára őrzi. A helyi sajtóban több alkalommal jelentet meg a miskolci színészet kérdéseiről kisebb-nagyobb cikket vagy tanulmányt. Tanulmányainak jegyzékében összesen öt alkalommal szerepel a színészet történetével kapcsolatos anyag [35].

Publikálja a városi színészet történetét a XVIII. század végétől egészen 1882-ig. Ezután 1888-ig újabb és újabb adatokkal egészíti ki a miskolci színészet történetét.

Kritikai megjegyzéseit megtartja naplója számára. Publikált adatai mellett értékesek a közzé nem tett adatok is. Első színházi adatai csak megjegyzésszerűek: 11-én Színházból a' garbonczás deák v. j. előadásáról tűzi harangok' kongásai futtattak haza." (1835. ápr. 11.) [36].

1845-ben már bővebben ír: „Estve a' Színházban Hunyadi János özvegyét Schödélné művészileg adá. Hunyadi Lászlót Pecz, Mátyást Lászlóné személyesíték.” (1845. szept. 27. A darabot Pesten látta) [37].

1847-ben István főherceg Miskolcon jár. Ezt az alkalmat használják fel a miskolci polgárok arra, hogy a színház építése ügyének megnyerjék, s ezért őt kéri fel az alapkövetételére.

„Sept. 4. r. 8. óra után ő Felsége a' most épülő Színház alapkövét letette, ez érdekes szavakat hangoztatván „a' művészet és nemzetiség előmozdítására”. Az alapkövetétel az előcsarnokban négy oszlopok' elsejébe, melly a' piacról bemenve jobb kéz vagy is kelet felől esik, e' belé tett iratot ő Fensége, valamint fő ispáni Helyettesünk, Szepesi László, első, — Szemere Bertalan másod alispánaink aláírák” [38].

Szücs Sámuel adatait tehát a színház építésének történeténél is használhatjuk.

1857-ben Ferenc József érkezik Miskolcra. A látványos ünnepélyek egyik fénypontja a színház megnyitása volt. A lakosság egyik része az Avas tetején rendezett tűzijátékban gyönyörködött, a másik rész pedig a pesti színészek játékában.

„... több száz egyének a' színház' megnyitása ünnepélyét élvezték. Az előadást Jókai Mór tollából folyt beszéd előzé meg, szavalva Jókainétól. Ezután következett a' „Marót bán” szomorú játék Vörösmartitól (sic!), mellyben a' pesti színész társulattól Egressi Gábor, ifjabb Lendvai Márton, Jókai Mórné és Munkácsi Flóra vettek részt, a' többi tagok pedig Latabár Endre' társulatából” [39].

A darabot nem telt ház előtt játszották, mert Ferenc József nem jelent meg az előadáson (hivatkozva egyik hű kísérijének váratlan halálára), másrészt pedig azért, mert a helyáratokat az ünnepség miatt nagyon felemelték.

1876-ból Némethy Györgyné Eötvös Borcsa társulatának anyagi csődjéről számol be. A társulat nem nyerte meg a város közönségének a tetszését, pedig azok a legkülönbözőbb látványosságokkal is megpróbálkoztak. Előadták az Utazás a föld körül 80 nap alatt című darabot, ahol „egy valóságos élő elefánt is megjelent” [40].

1881-ben Ferenc József második miskolci látogatásakor a királyi páholy ismételen üres maradt. Szücs Sámuel talán célzatosságot gyanított, s naplójában emlékeztet arra, hogy az első látogatás alkalmával sem tekintette meg az uralkodó a darabot. Ezúttal „a' szigetvári vértanúkból Zrínyi esküje adatott-elő és a tündérhon Magyar Országban” — jegyzi meg Szücs [41].

Mint fentebb írtam 1882-től jelenteti meg Szücs Sámuel a helyi sajtókiadványokban a miskolci színészet történetével kapcsolatos tanulmányait. Valószínűleg a tanulmányok anyagának összeállításánál nagy hiányát érezhette a részletes és pontos adatoknak. Lehetséges, hogy éppen az adatoknak a hiánya késztette arra, hogy ezután minden társulatról részletesen lejegyezze a tudnivalókat. 1883-ban már Gerőfy Andor ötven tagú társulata a megújított színházban léphet fel. Nagyszerű technikai újítás, hogy a világitást légszesz lámpákkal oldották meg. A társulat összlétszáma a segédzeméllyezettel 85 fő.

Az évadnyitó darab „Katona: Bánk bánja: adatott elő Dr. Várady Antal által írott prologgal. Ez előadást a helybeli lapok elítélik. — Valóban leverő esemény lenne, ha szépen megújított és légszessel világitott színházunk szel-

lemileg sülyedne, holott közelébbi évek alatt, — az idő által megviselt helyiségben élvezetes előadások történtek” [42].

1884-ben október 11-én nyitják a színházi évadot Tóth Béla miskolci és székesfehérvári igazgató vezetése alatt. Előadták az Árpád ébredése című drámai költeményt és a szép Galathea című operettet [43].

A társulat már bérleti előadásokat is rendezhetett, hiszen Szücs közli a különféle bérleti árakat.

Nem lehet tudni miért, de a továbbiakban még a korabeli miskolci sajtóra való hivatkozással minden évben lejegyzi magának a színház tagjainak névsorát, a különféle jegyeknek az árát. Ebben az időben a megyei, városi újságokban egymás után közli történeti visszaemlékezéseit, naplótöredékeit, vagy éppen történeti forrásanyagot publikál. Így tervszerű tudományos munkájához hozzátartozik a gondos, aprólékos, tudományos igényű jegyzetanyag gyűjtése. Elképzelhető, hogy a színházi évadok különféle társulatainak tagságát későbbi, halála miatt már meg nem valósítható, de tervezett történeti munkájához jegyzeti le naplójába.

Utolsó színházi bejegyzése 1889. október 5-ről való [44]. Ekkor azonban már nem olyan részletesen, de az évadnyitó előadásról leírja mondandóját. Joggal állíthatjuk tehát itt is, mint minden más vonatkozásban, hogy szinte halála pillanatáig gyűjtögette, jegyezte a város színházára vonatkozó adatait. A lapokban is megjelent színháztörténeti adatai miatt neveztem őt a város első színháztörténészének. Szakszerű, pontos jegyzeteinek, a városi és megyei lapok színház rovata megindulása után nem lehet akkora értéke, mint a korábbi időkben írottaknak. Ennek eldöntése esetleg egy későbbi, speciális történeti tanulmány feladata lenne.

Úgy gondolom, hogy a Szücs-napló esetleges kiadása a magyar színjáték történetét kutatók számára is ad új, eddig ismeretlen adatokat.

Egyéb adatok Szücs Sámuel naplójában.

A napló ismertetése során számtalan tudományág témakörébe való anyaggal találkoztam. S minthogy itt nem szándékozom minden tudományág anyagára vonatkozó Szücs-adatról részletesen megemlékezni, ezért az alábbi fejzetnek szándékkal adtam a fenti címet.

A már ismertetett vagy legalábbis érintett, a szőlészetre-borászatra vonatkozó anyag mellett nem szabad elhanyagolnunk *meteorológia-történeti* adatait sem. Korábbi módszeréhez hasonlóan, ebben a kérdésben is aprólékos. Szinte naponként jegyzi az időjárásra vonatkozó adatokat. A különlegeset azonban egészen bizonyos, hogy lejegyzi. Így hevesebb vihart, minden jégesőt, korai vagy késői fagyokat, nem várt hőséget. Csillagászati adatai is érdekesek. Minden alkalommal lejegyzi, ha üstökös, napfogyatkozást vagy holdfogyatkozást lát. Néhány kisebb-nagyobb földrengésről is tesz említést, s ha ma már a kutatónak nincs is arra lehetősége, hogy a földrengés erősségét megállapítsa, arra azonban van módja, hogy annak fokát megközelítse, megállapítsa centrumát vagy terjedési irányát a napló adataiból.

A földrengésekre vonatkozó jegyzeteiből talán a legérdekesebb 1883 márciusából való. Az akkori kisebb földrengések lejegyzése mellett említést tesz a korábbi miskolci rengésekről. Így Miskolcon — emlékezet szerint 1829. július 1-én és 1834. október 15-én volt földrengés. Talán az 1834-es lehetett a legerősebb. A jelzett napon — írja Szücs — „Erősen megrendült a föld, akkor sok épület megrepedt, tűzfalak omlottak, többek közt a Czikó, most Kossuth utcán azon házá, melyben jelenleg a kincstári ügyész lakik, az avasi ref. egyháznak keleti része annyira öszverepedt, hogy kiigazíttatása jelentékeny költségbe került” [45].

Speciális tudományos témák adatszolgáltatásában figyelemreméltóak a *köznevelésre* vonatkozók is. Így részletesen foglalkozik a leánytanodával, az ipari tanulók képzésével, a tankötelesség kérdéseivel, a népiskolák ügyével is. De nem feledkezik meg az első miskolci nyilvános könyvtár alapításáról, a munkásgyermekek tervbe vett és megalakult menhelyéről, a felnőttképzés ügyéről sem. Úgy vélem éppen ez a kérdés, a nevelés és tanulás városi történetének kérdése korszerű feldolgozást igényelne, hiszen Miskolcnak ilyen tekintetben van múltja, s ezt a témát néhány múlt századi, főleg a korabeli időkre vonatkozó feldolgozásokon kívül még nem tárgyalták. Az ismertetni kívánt napló minden bizonnyal itt is ad még publikálatlan adatokat [46].

Hasznosak a város *nyomdaira* vonatkozó jegyzetei is. Ezt a tárgyat Szücs Sámuel a városi és megyei sajtó hasábjain publikálta. Publikációja azonban főleg a megyében, illetve a városban kiadott könyvek jegyzéke csupán, naplója azonban a különféle nyomdák, kiadóhivatalok, szerkesztőségek történetére is utal. A város történetében ez is lényeges kérdés, hiszen a nyomda a legjelentősebb kultúrfórum. A város kultúrtörténetének feldolgozásánál lehetetlenség volna ezt a kérdést mellőzni. Részletesen foglalkozik a város különféle *technikai* jellegű újdonságaival is. A vasút, a pest—váci vonal, a pest—szolnoki vonal, a pest—miskolci egyenesvasút ügyéről sok gonddal ír. Szemtanúja volt a diósgyőri vasút építésének.

Beszámol arról, hogy a Miskolc városi közlekedését miért vétózták meg a városatyák: balesetveszélyesnek látták. Tud a városi gázvilágítás bevezetéséről sőt a villanyvilágítás kísérletéről is ír. A miskolci villanyvilágítás első próbáját 1884. szeptember 25-én tartották a borsod-miskolci gőzmalomban: „A borsod-miskolci gőzmalom igazgatója e napokban mutatta-bé a gőzmalom üzlet helyiségeibe bevezetett *villanyvilágítást* (Szücs kiemelése). A jelen voltak teljes meglepéssel szemlélték a gyönyörű és olcsó világítást” [47].

Megemlíti, hogy a telefonhálózat kiépítésére Hercz Zsigmond kapott engedélyt 1884-ben, s 1888-ban ki is építették [48].

Látja a kerékpár ősét, a velocipédet, s azt is bejegyzí naplójába, hogy néhány ember velocipéddel Egerből Miskolcra érkezett.

Így válik a napló a város technikai újdonságainak máig is nagyon használható történelemkönyvévé. Figyelemmel kíséri a város egészségügyének is a fejlődését. A kórházak építésének ügyéről gyakran emlékezik meg. *Kora nagyjaiával való személyes kapcsolatairól* is beszélni kell.

Herman Ottóval való rokoni kapcsolatai mellett személyes kapcsolatban

volt Gyulai Pállal, Szász Károlyval és Szinyei Józseffel, akinek akkor készülő munkájához adatokat is ad.

Ilyenformán nemcsak történeti, hanem irodalomtörténeti munkát is végzett, s ő volt a megye első irodalomtörténésze. Szinnyeiével való kapcsolata azonban minden bizonnyal mélyebb lehetett. Egy alkalommal említi, hogy Szinnyei az ő szülőjébe is kilátogatott. Irodalomtörténeti munkájához az adott alapot, hogy naplójában kezdettől írja ismeretségi, rokonsági körébe tartozók nekrológiáját. Így az évek hosszú során át egy olyan gyűjtemény birtokába jutott, amit Szinnyei hatalmas munkájában nagyszerűen felhasználhatott. Erdélyi Jánossal való fiatalkori kapcsolatára már fentebb utaltam. Nem hanyagolható el a város történetére nagy hatással levőkkel való kapcsolata sem. Ezek közül talán legkiemelkedőbb és legmélyebb hatású Palóczyval való ismeretsége. Országgyűlési üléseken egy időben Palóczynak volt a jegyzője. Leveleit később ki is adja [49].

Temetéséről pedig igen nagy részletességgel ír. Fiatalkori ismeretség fűzi Szemere Bertalanhoz. Ez azonban a napló tanúsága szerint nem lehet olyan mély, mint talán Miklós öccsége.

Kirándulásai során már idéztem azokat a sorait, amelyeket a Ferenczy Istvánnál tett látogatásáról ír. De Munkácsy Mihály szüleit is ismerte. Erről így emlékezik: „Ugyancsak jelen hóban érkezett-meg Budapestre Munkácsy Mihálynak világhírű képe, mely Krisztust ábrázolja Pilátus előtt. — Munkácsy és neje hazánk fővárosában olly ovatioval fogadtatott, melly bármelyik mívelt nemzetnek díszére válnék. Munkácsy dicsőségének sugaraiból Miskolczra is lövel néhány fény, amennyiben Munkácsy édes atya az 1852-ben elhalt Lieb Mihály, mint sóhivatali — később gyűjtő pénztári pénztárnok Miskolczon lakván, Munkácsy Miskolcon tölté gyermekéveit. Munkácsy édes atyjával Lieb Mihállal én is jó ismeretségben állottam, mint ügyvéd összeköttetésben lévén az asztalnál, az egyik bizonyosan az volt, ki később, mint képviselő olly nevezetességre jutott” [50].

Szűcs Sámuel a város zenei életének is első krónikása. Jegyzetei között a város zeneéletéről már 1841-ben is találunk adatokat. Aprólékos és bő anyagot találhatunk az első miskolci országos kórusfesztiválról is [51].

A nagy, országos megmozdulásokon túl a kisebb, helyi rendezvényeknek is részvevője.

Legutolsó, a város zenei életére vonatkozó bejegyzése 1889. június 29-ről való, amikor a „vasúti dalkör” hangversenyén vett részt. Ugyanitt jelen voltak Szász Károly, Gyulai Pál, Lévay József is [52].

Szinte lehetetlen felsorolni mind külön-külön azokat az adatokat, amelyek várostörténeti szempontból vagy a tudományok valamelyik speciális kérdése tekintetében érdekesek. Mindvégig élvezettel olvasható, olvasmányos és érdekes naplója a felsoroltakon, összegyűjtötteken vagy az éppen idézetteken túl még sok érdekes és értékes publikálatlan anyagot tartalmaz. A napló olyan történeti korról beszél, amely a nemzet, a város és megye, sőt — véleményem szerint — Európa egésze tekintetében az egyik legváltozatosabb kor. Szemtanúja a már akkor megkezdődő kivándorlási láznak, s erről saját

rokonsága köréből fájdalmas, szomorú emlékei is vannak. 1858-ban — nem politikai okok miatt — hagyja el az országot Herman Ottó nagybátyja, családjával együtt. Június 21-én vesz Herman Adolf és családja búcsút Szücs Sámueléktől, s októberben már megérkezik annak a híre, hogy az egész család a titkolt Amerikába utazás során a tengerbe veszett:

„Sept. 13-án, midőn előttünk titkolt céljukhoz — írja a krónikás — észak Amerikához, már négy, öt napi távolságra vóltak, vigyázatlanságból meggyűlván a hajó, minthogy menekülésre semmi kilátás nem vólt, Herrman Adolf bátyánk, miután elébb forrón szeretett neje, 's hat nagyobb gyermekei a' tenger áldozataivá lőnek. hetedik gyermekét karjára vévén maga is belé ugrott, s' hírlapok szerint nejét maga vette reá, hogy ő ugorjon legelőbb a tengerbe, valószínűleg, hogy a' gyermekek' elhatározása az ön feláldozásra annál erősebb legyen, megáldván mind őt, mind gyermekeit” [53].

Ugyancsak a kivándorlás kérdésének szentel néhány gondolatot 1881-ben. Béla fiához látogat Csákyára, s ott megdöbbenve tapasztalja, hogy többen kivándoroltak Amerikába [54].

Az ismertetett napló így napjaink egyik legérdekesebb kutatási témájának is forrásává lesz, s egyben jelzi, hogy nemcsak a mi századunk elején, hanem már a múlt század hatvanas éveiben is megindult a kétes reményekkel kecsegtető Újvilágba való kivándorlás.

És mit ír önmagáról? A napló műfajának köztudottan szubjektív jellegéből arra következtethetnénk, hogy a személyes megnyilatkozások nagyobb arányban található Szücs Sámuel történeti örökségében. Bármennyire is hihetetlen, éppen magáról ír a legkevesebbet. Nem lírikus alkat.

Ő történész, még hozzá korához illően pozitivista. Belső, lelki vívódásairól szinte egyetlen mondatot sem olvashatunk Szücs Sámuel naplójában. Úti, történeti, hivatali, családi élményei kapnak a naplóban elsősorban helyet. Csak ritkán enged meg magának, hogy önmagáról írjon, s akkor is inkább az epikus hangján, mint a lírikusén. Naplója IV. kötetében, 1843-ban tekint vissza élete sorsára [55]. Életrajzi visszaemlékezésében talán legérdekesebbek azok a lapok, amelyek tanulóéveiről szólnak. Fájdalommal panaszolja el, hogy tizenhét esztendő koráig tanítói, tanárai, „csak a' latinnyelv nélkülözhetetlenségét pengték”, s nem beszéltek egyetlen szót sem a magyar írókról. Első magyar irodalmi ismereteit fakultatíve szerzi. Helyteleníti a nevelés módszerét, mert a büntetésnek jóformán csak egyetlen módját ismerték, a testi fenytést. Szinte modernnek hatnak gondolatai, amikor azt kívánja az iskolától, hogy az életre neveljenek. A testnevelés ismeretlen fogalom volt, pedig ez mindenképpen szükséges lett volna. A csendesebbre azért, hogy elevenebb legyen, az elevenre azért, hogy „tüze helyes irányt nyerjen”. Kifogásolja a vallásoktatás rendszerét. Az „erkölcstudomány” tanulását „kővágásnak” nevezi, mert magolni kellett. Nyúgnak tartotta a vasárnaponkénti kétszeres templomlátogatást. Sokan csak azért mentek a templomba, hogy a büntetést elkerüljék. A templomban töltött „időt többnyire örökre hasztalanul veszténk-el” [56].

S amikor megegyeszer visszatekint élete sorsára, akkor először és utoljára csupán egy lapnyi terjedelemben a szentimentális líra hangján is meg tud

szólalni. A sors kegyetlensége miatt panaszkodik, de nála másként nem is fejeződhet be a fájdalmas lírai kitérő: „fog még következni borura derü” [57].

Néhány szót kell még szólni Szűcs Sámuel történetírói tevékenységéről. Fentebb már utaltam arra, hogy Szinnyeinek a magyar írók életét és munkáját adatszerűen bemutató hatalmas munkájában Borsod megye és Miskolc részéről volt egyik munkatársa. Irodalomtörténeti adatokat szolgáltat ugyan, de a történész módján. Ebben a munkájában nagy segítséget jelenthetett Szűcs Sámuelnek naplójának nyilván ötvennél több nekrológja. Szinnyeyn kívül azonban Szendreinek is munkatársa volt. Naplójában több helyen említi a készülő Miskolc monográfiáját, s figyelemmel kíséri annak előrehaladását. Szendreivel személyes baráti kapcsolatban is volt, s pesti útjai alkalmával a Miskolc monográfia íróját gyakran fel is keresi. Szendrei Szűcs publikációit gyakran használja fel.

Életét azonban az imént említett, 1843-ban írt önéletírása után 1888-ban vagy 89-ben naplóján kívül Életrajzi adatok címen összefoglalta, 3 lapnyi terjedelemben [58].

Életrajza naplója mellett újabb adatokat nem ad, csupán összefoglalja a lényeges életrajzi mozzanatokot. Ennél azonban sokkal értékesebb közleményeinek jegyzéke, amelynek alapján viszonylagosan könnyen fel lehet göngyöltíteni történetírói-publikációs tevékenységét. 1848-tól kezdve jelennek meg cikkei, tanulmányai, közleményei. Az év második felében a Pesti Hírlap borsodi levelezője volt név nélkül. A Borsod-miskolci értesítő 1881, 82, 83-as évfolyamaiban teszi közzé naplójegyzeteit, illetve annak csak egy részét. Ilyenformán a nyilván általa is értékesnek tartott napló adatait saját maga publikálta. A Borsodmegyei lapok 1882. évfolyamában a miskolci színház történetéről közli összefoglaló munkáját. Ugyanitt ismeretlen Kazinczy-leveleket, és a Pálóczyinak a naplóróhoz írt leveleit teszi közzé. Ugyancsak a Borsodmegyei lapok 1882. évfolyamában emlékezik meg Kossuth Lajos miskolci tartózkodásáról. 1884-ben többségében a miskolci nyomda történetét tárgyaló tanulmányait közli folytatólagosan a lap.

Nyomdászati irodalomtörténeti adatait kisebb, aktuális jellegű közleményeivel tarkítja. 1886-ban a szabadságharc megyei történetét közli folytatásokban. De ebben az évfolyamban kap helyet egy tudósítása és egy Jókainéra vonatkozó kisebb cikke. 1887-ben — felhasználva naplójának a város nagy halottairól szóló nekrológjait, Kun János Miskolc országgyűlési képviselőjéről (1869—72.), a város meghalt ügyvédjeiről közöl életrajzi adatokat. Még ebben az évben jelenik meg néhány kisebb cikke az Uram Bátyám című vicclapban. 1888-ban a megyére vonatkozó irodalomtörténeti anyaggal gazdagítja a Borsod-miskolci közlönyt. Nyilván a Szinnyeinek is feldolgozott irodalmi adatokat publikálja itt. De még ebben az évben egy Rákóczi-okmányt, színház-történeti és a szabadságharc idejéből való újabb adatokat tesz közzé [59].

Írásai, publikációi, tudósításai egy kötetben bizonyos, hogy egy közepes terjedelmű könyvre terjedhetnek, s ha ehhez hozzávesszük naplójának mind a tizenégy kötetét, egészen bizonyos, hogy egy komoly, terjedelmében is nagy, értékében pedig kitűnő életműről kellene beszélnünk.

Az aprólékos, többnyire adatok halmazát jelentő publikált tanulmány-
anyaga mellett szólnom kell egy kísérletéről is, mely Szücs Sámuel történeti
munkásságának az értékét — megyei szinten — csak emelheti. Az ugyancsak
a Herman Ottó Múzeumban őrzött kézirat arról tanúskodik, hogy Szücs Sámuel
1800-tól kezdve fel szerette volna dolgozni — talán monografikus jelleggel —
a város történetét [60].

Terveinek véghezvitelében azonban halála akadályozta meg. Amit elkészített
már ez is tiszteletreméltó munkáról árulkodik. A nagy alakú, külön lapokon írt
jegyzetanyagot hatvannyolc oldalon át vezeti írója. A kézirat a munkának min-
den bizonnyal az impuruma lehetett. Törlésekkel, újabb adatoknak a
margóra írt bejegyzéseivel gyakran találkozhatunk. Egyes évek, évtize-
dek anyaga már másolásra kész, mások mellett a margón még a
„módosítandó” bejegyzést olvashatjuk. Tervezett munkájához már az
„előbeszédet” is megírja. Az előszavában hivatkozik forrásanyagára: saját
naplójára, édesatyja naplójára, és kortársainak a visszaemlékezéseire. Lehet-
séges, hogy a munka kiadására nem gondolt, de az is elképzelhető, hogy meg-
jegyzése csak írója szokott szerénységére utal: „Talán az én jegyzeteimet is
felhasználhatja egy avatottabb elme Miskolcznak teljes történetírásához” [61].

A teljes történeti feldolgozáshoz megadja az a publikált történeti adatokat.
Így megemlíti Benkő Sámuel, Kun Miklós akkor is jól ismert munkáit. De
hivatkozik Fényes Elek, Vahot Imre műveire is.

Úgy véli, hogy a város története, a városban, illetve a megyében szüle-
tettek országosan ismertekké váltak nevei természetesen igénylik ezt a
nagy, teljesség igényével jelentkező történeti feldolgozást. A nagy magyar poli-
tikusok között említi Eötvös Józsefet, Szemere Bertalant, írói érdemeik miatt.
Dayka Gábor, Lévy József, Karacs Teréz váltak a többiek között országosan
ismertekké. Tervét halála szakította félbe. Amit ő nem tudott befejezni, csak
elkezdeni, azt barátja és munkatársa, Szendrey János vitte sikerre.

J E G Y Z E T E K

- [1] Baborczy József tanulmányában (Egy elfelejtett — egykor nevezetes — bortermő helyünkről (BSZ 1963. 4. sz. 104. p.) meggyőző adatokkal bizonyítja, hogy Miskolc város határán egykor igen gazdag szőlőkultúra virágzott a XVIII. századig. A XVIII. század végén, XIX. század elején azonban a szőlőművelés, s az itt termelt borok minősége — a kvantumra való törekvés miatt — csökkent. A szőlők pusztulására a végső pontot a XIX. sz. végén jelentkező filoxera tette. — A miskolci szőlő múltja, *jelene és jövője* volt H. Szabó Béla vizsgálódásának is a tárgya: Miskolc város szőlőmonográfiája 1313—1963. és a felújítás lehetőségei [Miskolc(?)]. Az előbbi terjedelme miatt, az utóbbi szerkesztési koncepciója miatt nem tárgyalta a miskolci szőlőművelés múltját a megkívánandó mélységben. Hiszen részletesen fel kellett volna mérnie a telekkönyvek, és a Pinczék naplója és egyéb levéltári anyagokat. A jelen tanulmányrészletben csak Szűcs Sámuel szőlészeti, borászati adatait adjuk közre.
V. ö. még: M. Kiss Lajos Miskolc földje és népe, adatok és számok tükrében (Magyar városok monográfiája V. Miskolc 165. p.).
Szendrey János: Miskolc város története IV. 783—792. p. (Miskolc 1911.).
- [2] Szűcs Sámuel és az egész Szűcs-család birtokviszonyaira vonatkozó adatokat az alábbiakban adom:

Miskolcz város telek és betáblázási könyvének előmunkálati jegyzőkönyve 1851. januártól — MÁL 627. p. 1851. július 22-én 1625. — Néhai Szűcs Sámuel örökösének javai.
Özv. Szűcs Sámuelnő Barkassy Klára. Szűcs Sámuel, Miklós, Bertalan, Lajos és Kálmán.

- a) 2685. sz. a. egy kőház a' Csikó utcán 6 szoba
szomszédok Dusza Miklós 2684
és Jankovics Pálné 2686.
széle 8 öl, hossza 20 öl összesen 160 öl.
- b) 2612 sz. a. egy kőház, Kertel(!) a felső posta utcán 4 szoba —
szomszédok Borsi András 2610
Domik István 2611
Törő Ferenc 2602.
és Zsóri László örökösök 2601
széle az udvarnak 8 öl, hossza 25 öl 2 láb.
összesen 202 □ öl 4 láb. a' kert széle elől 8 öl, hátul a Zsóri háznál 4 láb szélességre és 6 öl 2 láb hosszúságra beszögellvén ottani széle 4 láb, — hossza 28 öl összesen: 233 □ öl — (628 p.)
- c) A' tetemvárba 100 hordóra való pincze szomszédok Özv. Dobos Mihálynő, és özv. Csabai Jósefnő. —
A 2685. sz. a. házat vette a' nevezett örökösök atya s' illetőleg férje a' bent írt nőnek Horváth József örökösöktől 9000 (vc)fr, 1843 január 20-án kelt oklevel (!) mellett
A 2612. sz. a. házat szinte néhai Szűcs Sámuel örökölte atya Szűcs Györgytől atyafiságos osztály útján, valamint a' c alatti pinczét is —
Mind ezen javakat a' bevallottak osztatlanul közösen bírják. —
A' 2685 sz. a. ház területe részint kvantuális, részint censualis, a' censualis területtől f 40 K vcz censust fizetnek —
A' 2612. sz. a. ház területe és a pincze kvantuális —

Szűcs Sámuel

úgy is, mint megbízott, úgy is mint tulajdonos.

1626. Szűcs Sámuel

A' *Szentgyörgyhegyen* 32 kapás szőlő szomszédok özv. Papp Jánosnő és Czeper és Aczél N és Borta N.

A szőlőt atya id. Szűcs Sámuel után örökölte. 1000 vcz, frt. atyafiságos osztály útján oklevél nélkül

Területe kvantuális

1627 — Szűcs Bertalan
a' Kerekhegyen 8 kapás szőlő
szomszédok Peszkár Tamás
és Somosi Lakatos János.

A' szőlőt anyja Barkassy Klára mint özvegy, és testvérei Szűcs Sámuel és Miklós (.....) Kovács Borbála Somosi S. Sámuelnőtől és fiától Lakatos Jánostól 250 vcz fr, 1843. nov 27. kelt oklevél mellett. —

Később 1850-ben január havában a' bevalló előleges örökösödési illetménybe kapta. Oklevél nélkül
Területe dézmás

Szűcs Sámuel
mint megbízott

629. p.

1851. július 23-án

1628. özv. Szűcs Sámuelnő, Barkassy Klára (lakik 2612.)

- a) A felmezőn (vagy Rózsás oldalon) 2 vécás szőlő szomszédok Kalas Sámuel és (.....) János. —
- b) Az akasztófa bércezen, lábbal a' forrás völgyi földekre viszen 6 vécás szőlő szomszédok Knisfalusi(?) Sándornő és Barna Sámuel —
- c) A' Közép járóba 6 vécás sz föld szomszédok Izsó István és Kubányi Imre
- d) A' haraszt alján 6 vécás sz föld szomszédok Gáspár Imrénő és Knisfalusi Sándornő.
- e) A' keresztfaszerbe 5 vécás szőlő szomszédok Bede József és Tréke Török József
- f) A' pástra járóba 5 vécás szőlő szomszédok Pilita-testvérek és Dudok Pál
- h) A' perbaj ér mellett 1½ kaszás (rét) szomszédok Csesznok József és Lövei András

Mind ezen javakat mint özvegy vette Csohány Miklóstól mint testvérei Ferencz és Zsigmond meg bízottjaitól is 780 ezüst fr. 1850. ápril. 19-én kelt oklevél mellett.

- i) A' Kerekhegyen 12 vécás szőlő szomszédok Faragó György és Órási örökösök
- k) Maróczy útnál 12 vécás sz föld szomszédok Csótai örökösök és a' város szőlője
- l) A' haraszt alatt 9 vécás szomszédok Kenyeres András és a' város földje

CL VIII.

630 p.

- m) A' Keskeny farkúba 5 vécás szomszédok özv. Kiffer Mártonnő és özv. Szathmáry Ábrahámnő
- n) A' bugyik alatt 3 kaszás rét szomszédok özv. Kiffer Márton (!) és Gulyás József.

Ezen javakat vette árverésen özv. Kun Jánosnő RácZ Susánna örökösöitől

- A' i alattit 132 fr 24 Kr. pp.
 A' k alatti 180 fr 48 Kr. pp.
 Az l alattit 104 fr 48 Kr. pp.
 Az m alattit 108 fr 24 Kr. pp.
 Az n alattit 144 fr pp.

Minden darabról külön íven levő oklevelek mellett, mellyek egy napon 1848. január 11-én keltek —
 Területek qvantualis

Szűcs Sámuel
 mint megbízott

1629. Özv. Garos Sámuelnő, Donga 'Susána.

2892. sz. a. *egy kőház* az új város utcán 3 lakrész
 szomszédok özv. Csabai Józsefnő 2891
 és Hankó Mihály 2893
 az udvar széle 6 öl, 2 láb hossza 18 öl 4 láb,
 összesen 119 □ öl 2 láb.

A kert széle 6 öl 2 láb, hossza 10 öl 2 láb összesen
 66 □ öl ~

- b) A' barom szálláson 3 vékás sz föld
 szomszédok Soltész Nagy János
 és özv. Csabai Józsefnő. —
 c) *Kalló szerbe* 4 vékás sz föld
 szomszédok özv. Csabai Józsefnő
 és Kovács István
 d) A' Keresztfaszerbe 4 vékás sz föld
 szomszédok Nikházi Gábor
 és a város földje

631. p.

- e) A' haraszt alatt 4 vékás sz föld
 szomszédok Búdi András
 és Bakos Antal
 f) A' *Gózszenbe* 1 vékás
 szomszédok özv. Csabai Józsefnő
 és Somosi János
 g) A' bugyikon 1 vékás sz föld
 szomszédok Kormos István
 és Kapczy Jánosnő
 h) *Fecskés szögbe* 3 kaszás rét
 szomszédok Izsó Ferencznő
 és Plathy Imrénő
 i) A' *tetemvárban* 40 hordóra való pincze
 szomszédok Izsó Ferenc
 és a' pinczeór kunyhója

Mind ezen vagyonokat Édes annyától Özv. Donga Jánosnő
 Szűcs Sára asszonytól örökölte atyafiságos osztály útján
 oklevél nélkül.

Területek qvantualis

Szűcs Sámuel
 mint megbízott

A Szűcs-családnak 1893-as összeírás szerint (MÁL) Pinczék naplója 1893)
 kiderül, hogy a Palóczy utcai lakásuk alatt is volt borospince. (Jelzet nélkül.)

Az 1817-es Telekkönyv adatai szerint Szűcs Jánosnak a Nagykerekhegyen
 838 quadrátorgia szőlő és 241 quadrátorgia subvinetumja (szőlőalja) volt. A
 Felsőszentgyörgy hegyen pedig 1618 quadrátorgia szőlőterülete volt. Egyelőre

nem tudtuk kideríteni, hogy a szentgyörgyhegyi és a kerekhegyi birtokos azonos-e Szűcs Sámuel valamelyik rokonával (Telekkönyv 1817. MÁL jelzet nélkül.)

[3] Sz. S. XII. 49. p.

[4] Sz. S. I. 5—6. p.

[5] Sz. S. V. 57—58. p. Peszkár: a kerekhegyi szőlő szomszédbirtokosa.

[6] Sz. S. XII. 43—44. p.

[7] Szűcs Sámuel naplójának a terméseredményre vonatkozó adatai: a következő oldalakon!

Év, hó, nap	Szőlőterület	Időjárás	Minőség	Mennyiség	Megjegyzés
1835. okt.		zivatar jég hosszas esőzés fagy			a fagyott szőlőt olvasztani kellett I. 6.
1836. okt. 12—13. 15. 19.	Szentgyörgy-hegy Csermőke Mályi				I. 11.
1837. okt. 23. 24. 25.	Mályi Szentgyörgy-hegy Csermőke		savanyú	25 puttony 23 puttony 10 puttony	I. 17.
1838. okt. 9—10. 12. 18.	Szentgyörgy-hegy Mályi Csermőke			4 h.+2 p. aszú 9 hordó (gönci) 4 hordó	I. 39.
1839. okt. 7—8—9. 11. 14—15.	Szentgyörgy-hegy Mályi Csermőke	jég 3-szor		24 és még valami fél hordó aszú 6 $\frac{1}{2}$ hordó 9 hordó	II. 12.
1840. okt. 19. 22. 27.	Mályi Kaczur Halász Szentgyörgy-hegy Csermőke	jég elverte szüretkor eső eső	rossz	3 puttony 13 puttony $1\frac{1}{2}$ h. 7 $\frac{1}{2}$ hordó 6 hordó	II. 60—61.
1841. szept. 31. okt. 1., 2.	Szentgyörgy-hegy Csermőke	nyárias nyárias		6 hordó aszú is volt 2 hordó aszú is volt	II. 156—157.

19	Ev, hó, nap	Szőlőterület	Időjárás	Minőség	Mennyiség	Megjegyzés
	1842. okt. 11—13.	Szentgyörgy-hegy	esős idő kedvező		25 hordó 9 hordó	52—53 hordón. felül még vettek 20 hordót, párja 7 vál- tó Ft
	14. 18—20.	Csermőke Mályi		ép fűrtök az eső ellenére	20 hordó	Új bor ára 15—18 v. cz. Ft
	22—ig	Halász Kaczur	eső	középszerű termés	15 hordó egy átalag	III. 93—94—95 p.
	1843. 24.	Csermőke		ragyás szőlő	3 puttony $\frac{1}{4}$ hor- dó	1813-ban volt ilyen rossz termés
	26. 27—28.	Mályi Halász Kaczur Szentgyörgy-hegy	eső	savanyú nagyon rossz a termés	14 puttony, 3 hordó 16 puttony $4\frac{3}{4}$ hordó	IV. 98—99—100.
	1844. okt. 15—16.	Szentgyörgy-hegy	sok esőzés zavarta a szüretet	jó, aszú nem volt, közepes mennyiség	22 hordó 14 hordó	V. 16—17.
	18—19. 22—23.	Mályi Csermőke			$7\frac{1}{2}$ hordó 1 átalag ürmös	
	23—24.	Kerekhegy			$13\frac{1}{2}$ hordó	
	1845. okt. 14—16.	Mályi	sok esőzés szüret alatt	a szőlő meglehe- tősen ép	26 hordó 1 átalag főtt ür- mös	Kaczurban is ehe- tő szőlő termett
	21—22.	Szentgyörgy-hegy	csepegős, szeles szeles, hideg	jég, ragya, rotha- dás rongálta	15 hordó	
	23—24.	Csermőke		jég, ragya rotha- dás rongálta	5 hordó	
	24—25.	Kerekhegy		jég pusztította	9 hordó	V. 57—58.
	1846. okt. 6—7.	Szentgyörgy-hegy	szept. esőzés	jó, a rothadás el- lenére is édes. Sa- vanyú nem volt	12 $\frac{1}{2}$ h(ordó)	közepes mennyiség V. 98—99. aszút is készítettek
	8.	Csermőke				
	12—13.	Mályi				
	14.	Kerekhegy			9 h(ordó)	

Év, hó, nap	Szőlőterület	Időjárás	Minőség	Mennyiség	Megjegyzés
1847. okt. 15.	Szentgyörgy-hegy	szép idő	savanyú	2 $\frac{1}{2}$ h	V. 122—123.
16.	Csermőke	szép idő		2 $\frac{1}{2}$ h	
19.	Kerekhegy	legszebb idő	jég, ragya, rothadás, öboly, elnyelés	közel 10 h	
22—23.	Mályi			15 h	
1848. szept. 28—30.	Mályi				V. 155.
	Halász			21 h	
okt. 9—12.	Szentgyörgy-hegy	gyönyörű meleg		24 h	V. 157.
12—14.	Csermőke	jó idő		45 h	
16.	Kerekhegy	jég két ízben	rothadt, ennek ellenére jó bor	32 h 7 h	
1849. okt. 12—18.	Szentgyörgy-hegy	szüretkor rossz idő		6 $\frac{1}{2}$ h	VI. 43. Szentgyörgy-hegy szőlő szedése az időjárás miatt húzódtott el
19.	Csermőke			4 h	
20.	Kerekhegy			5 h	
22.	Mályi			7 h	
1850. okt. 3.	Csermőke	esőzések szept. végén	rothadt, a szőlő jól érett	6 $\frac{1}{2}$ h	Lajos és Kálmán öccsége
7—8.	Szentgyörgy-hegy	szárazság, meleg		8 h + 1 h fekete szőlőből rászürmös (?)	
9.	Kerekhegy			9 h + 1 h rászürmös	Bertus öccsége Miklósa Kaczur nem említi VI. 80—81.
11.	Mályi Halász			7 hordó	
1851. okt. 14—15.	Csermőke	sok esőzés	szőlő éretlen savanyú	9 h	VI. 98—99.
16.	Szentgyörgy-hegy	hideg esőzés	rothadt a Szentgyörgy-hegyen	7 h	
18—19.	Kerekhegy			21 h	VI. 1071. csak ebben az évben osztották fel
23—24.	Mályi Bathnyi-féle		„borunk felettébb savanyú”	néhány fűrt	

Év, hó, nap	Szőlőterület	Időjárás	Minőség	Mennyiség	Megjegyzés
1852. okt. 18.	Szentgyörgy-hegy	okt. elején esőzések	szőlő édes, finom rothadni kezdett „igen jó bort termettek”	13 h 1/2 puttony aszú állani való 3 puttony	ettől kezdve csak a Szentgyörgy-hegyet említi. Ok: megnősül VI. 127., 128., 129.
1853. okt. 15—16.	Szentgyörgy-hegy	folytonos esőzés, ápr. fagyok	középszerű a bor, mert éretlen a szőlő	61 h 1 h rácز ürmös 3 puttony állani való	Nagyon jó termés. Eddig a maximális 45 h. A hordó ára drága: 15 v. cz. Ft Igen sok gyümölcs termett VI. 140—141. VI. 143.
24—28.	Mályi (Miklósén)			63 h	
1854. okt. 24—25.	Szentgyörgy-hegy	Medárd körül esőzések, 40 napnál tovább a nyár nem érlelte szept., okt. hó: szép, meleg, napos	ragya, öboly jobb bort várunk jobb a múlt évinél	8 h 1/2 h átalag 1 csobolyó 2 puttony állani való	VI. 156—157.
1855. okt. 10.	Szentgyörgy-hegy	IX. 5. jégverés	szőlő jól megért aszú is mutatkozott ragya igen jó	11 h	VI. 175—76. az aszú 8—10 p. frt/puttony
1856. okt. 13—14.	Szentgyörgy-hegy Mályi	szárazság okt. meleg	1827-évihez hasonló a bor igen jó (VII. 15.)	22 hordó 2 putton aszú	VII. 11—12. Miklós öccsée
1857. okt. 21—22.	Szentgyörgy-hegy	szept. 23—25. elfagyott a szőlő az aljszőlőkkel az egész termés oda lett szárazság jég októberi meleg	1854-hez hasonló	13 1/3 hordó körül. 2 csak 2 akós	A termőterület 1/5 részét Miklósnak adja el VII. 32—33.
1858. okt. 12—13.	Szentgyörgy-hegy				nincs több adat VII. 44.

Év, hó, nap	Szőlőterület	Időjárás	Minőség	Mennyiség	Megjegyzés
1859. okt. 4—5.	Szentgyörgy-hegy		középszerű	középszerű	Miklós 1/5 részt ismét megvett — VII. 58. Most az eredetinek fele
1860. okt. 8—9.	Szentgyörgy-hegy	sok eső nyáron	savanyú rothadt középszerű bor	12 hordó	VII. 90.
1861. okt. 15—16.	Szentgyörgy-hegy	késői tavasz jún. 1, 12, júl. 10. szept. 4: jég, szárazság	igen jó	2½ h	VII. 148.
1862. okt. 2.	Szentgyörgy-hegy	jég, forró szárazság	rendkívül jó	2 hordó	a felső felet tavasszal eladta VIII. 1—11—12.
1863. okt. 5.	Szentgyörgy-hegy	szárazság	édesek, aprók a fűrtök	11/6 hordó	VIII. 29.
1864. okt. 15.	Szentgyörgy-hegy	fagyás, hideg nyár, jégverés	éretlen, savanyú	1 hordó	VIII. 58.
1865. okt. 6.	Szentgyörgy-hegy	kedvező júl., aug. szept. szárazság	édes, igen jó bor	2 gönci hordó	VIII. 91. VIII. 102—103.
1866. szept. 29.	Szentgyörgy-hegy	szüret: kánikula május: fagy július: meleg, szárazság	édes, kitűnő bor	2 gönci hordó 2 putton aszú	VIII. 120—21. sok helyütt több volt az aszú, mint a közönséges szőlő VIII. 132.
1867. okt. 15.	Szentgyörgy-hegy	május 9., 24. jég, október elején: eső	középszerű, rothadt a szőlő	11/6 hordó	VIII. 144. VIII. 176.
1868. okt. 3.	Szentgyörgy-hegy		az „ehetlenségig édes” a szőlő	3½ hordó 1 putton aszú	a 3½ hordóból 3-t számorodninak készített. IX. 4.
1869. okt. 8.	Szentgyörgy-hegy	május 6: fagy	rothadt a szőlő, de jó bor lett belőle	4 hordó	IX. 54—55,

Év, hó, nap	Szőlőterület	Időjárás	Minőség	Mennyiség	Megjegyzés
1870. okt. 18—19.	Szentgyörgy-hegy	folytonosan esős	rossz, hitvány must	5 gönci hordó	„Az öt akós hordók Pestről hozatva di- vatba kezdtek jön- ni” az eső miatt még novemberben is volt szüret IX. 82.
1871. okt. 18—19.	Szentgyörgy-hegy		savanyú, éretlen	6½ hordó	IX. 112.
1872. okt. 7.	Szentgyörgy-hegy		1870—1871 évinél jobb	2 hordó	IX. 168.
1873. okt. 21—22. 23—24. 25.	Szentgyörgy-hegy Ruzsin	meleg őszi napok, ápr., máj., hideg esős		6½ hordó 2 hordó és 1 áta- lag	valaha nagyatyja szőlője volt gohér-szőlő X. 7—8. X. 30.
1874.	Ruzsin Szentgyörgy-hegy	eső nem volt	édes	2 hordó 2 hordó lett belőle szamorodni + 8—10 icce aszúbor	X. 80—81.
1875. okt. 8—9. 18—19.	Ruzsin Szentgyörgy-hegy	jég két ízben esőzés	jó volt rothadt	8 hordó 4 hordó néhány icce 4 hordó	felesbe adta ki X. 134—135.
1876. okt. 10.	Szentgyörgy-hegy	májusi fagyok	éretlen	8 putton, ½ hor- dó	a Ruzsin szőlőt elad- ja X. 194.
1877. okt. 19—20.	Szentgyörgy-hegy	hüvös szeptember, utána esőzés	savanyú rothadt	5 hordó	X. 221.
1878. okt. 11—12.	Szentgyörgy-hegy			11 hordó	X. 264.

Év, hó, nap	Szőlőterület	Időjárás	Minőség	Mennyiség	Megjegyzés
1879. okt. 14—15.	Szentgyörgy-hegy	esőzések	rothadt fürtök és közepszerű minőség	13 hordó	X. 298.
1880. okt. 4—5.	Szentgyörgy-hegy	szeptemberi esőzés		3 hordó	X. 334. minta szüretelés, phyloxera-ügy X. 347.
1881. okt. 31. nov. 1.	Szentgyörgy-hegy	rossz idő a szőlőre, okt. 17-óta esőzés	közepszerű	3½ hordó	a többi szőlőt nov. szedték, s megfagyott, mint 1835-ben XI. 174.
1882. okt. 18—19.	Két szőlő (?)	sok hernyó és eszelény pusztította szőlővesszőinket júniusi fagy	rothadt fürtök	16½ hordó	két szőlőről beszél XI. 174
1883. okt. 13.	Szentgyörgy-hegy Két szőlő	esőzések július, forróság	édes, de éretlen	6½ gönci hordó	XI. 241.
1884. okt. 22—23.	Szentgyörgy-hegy		rothadt fürtök, közepszerű	11 hordó	XI. 416.
1885. okt. 15.	Szentgyörgy-hegy	esők a szüret előtt		7 hordó szomrodnyit csinált belőlük	XII. 113. júl. 21. philoxera Miskolcon XII. 154. írnak a lapok a philoxeráról XII. 13.
1886.	Szentgyörgy-hegy	„irtóztató szárazság”	édes	12 hordó	a jobb szüretetek közé tartozik
1887. okt. 25—26.	Szentgyörgy-hegy	roppant szárazság, szüret előtti esők	a szőlőszemek nem tökéletesek közepes	bő 25 hordó és állani való szőlő sok	XII. 408—409.
1888. okt. 12.	Szentgyörgy-hegy	okt. 8.: nyári eső	édes	17½ hordó sok állani való	XII. 77.
1889. okt. 1—4.	Szentgyörgy-hegy	szüret alatt esőzés	édes, de az utolsó napoké rothadt	25 hordó	XIII. 181. p.

- [8] Sz. S. II. 98—99. p. A vonatkozó naplójegyzet érdekességét fokozza az a tény, hogy a Mátyás emlékmű sohasem készült el. V. ö: Zádor Anna—Genthon István: Művészeti lexikon II. 46.
- [9] Első útja 1839-ben volt. Pozsonyban Palóczy László „borsodi első követnél” országgyűlési gyakorlaton volt.
V. ö. Sz. S. II. 4—11. p.
Pesti jegyzetei (1839.) I. 8. 104—108.
- [10] Indul 1840. aug. 17-én (Sz. S. II. 31. p.) királyi tábla gyakorlatra, hazajön „szüreti törvénytörvényre” szept. 16-án (Sz. S. II. 57. p.).
Befejezi gyakorlatát 1841. június 3-án.
(Sz. I. II. 109. p) Ügyvédi vizsgát tesz.
Hazautazik Miskolcra 1841. június 28-án (Sz. S. II. 114. p.).
- [11] Sz. S. II. 101. p.
- [12] Sz. S. II. 102. p.
- [13] u. o.
- [14] Sz. S. II. 116. p. Sz. S. összefoglalja pesti élményeit.
A citátum ennek az összefoglalásnak a része.
- [15] Sz. S. II. 117. p.
- [16] Sz. S. II. 104.
- [17] u. o.
- [18] I. 95—99—p. 1839. júl. 15—16-ig tartott az útja.
- [19] Indulnak 1841. júl. 21-én, visszaérnek 23-án.
Sz. S. II. 126—128. p.
- [20] Indul 1843. jún. 30-án
(Sz. S. III. 167.)
Júl. 3-ig Pesten tartózkodik, 4-én érkezik Pozsonyba a Ferencz Károly gőzösön (hajón). Pozsonyban tartózkodása idején a magyar nyelv, az ősiség vitája zajlik az országgyűlésen. Hallgatja Szentkirályit, Széchenyit, Teleki Lászlót. A vitákról részletesen beszámol. (Sz. S. III. 167—183.). Bécsi élményei: 1843. júl. 14—júl. 22.
(Sz. S. IV. 1—25. p.)
Bécsben útitársa a többi között Erdélyi János is.
- [21] Sz. S. IV. 2—3. p.
- [22] Sz. S. IV. 8—9. p.
- [23] Sz. S. IV. 19. p. Szentpéteri József. V. ö.: Zádor-Genthon: i. m. IV. 433—34.
- [24] Sz. S. IV. 22—24. p.
- [25] 1839. szept. 5—szept. 10 első alkalom (Sz. S. I. 133—162 p.)
1843. 1843. júl. 14—júl. 22. második alkalommal.
1885. szept. 21—szept. 26-ig (Sz. S. V. 50—54. p.) harmadik alkalommal.
- [26] Indul Budapestre 1886. szept. 1-én (Sz. S. XII. 235. p.).
Vissza indul Miskolcra 1886. szept. 19-én (Sz. S. XII. 275. p.).
- [27] Sz. S. XII. 237. 238. p.
- [28] Sz. S. XII. 256. p.
18 napos budapesti tartózkodása alatt a programja az alábbi:
- szept. 2. A Császár fürdőben XII. 237—238.
- szept. 3. A történelmi kiállításon. XII. 238—247.
„az artézi kútfürdőben”(?) eszik és ebédel
délután: Herman Ottónál.
- szept. 4. iszapfürdőben. XII. 248.
d. u. a városligeti iparcsarnokban:
(gyümölcs- és virágkiállítás) XII. 249.
- Szept. 5. fürdik a Lukácsfürdőben — XII. 250.
hallgatja Szász Károlyt 251.
múzeumi képtárban 251.
délután Margitszigeten 251.

- Szept. 6. délelőtt ismerősökkel, rokonokkal
családot látogat (Puchlin János) 252.
délután Szűcs Zoltánnál 53.
Később Zolnay ügyvédet látogatja meg.
este Császárfürdőben vacsoránál Szendrey Jánossal tárgyal.
- Szept. 7. Nemzeti Múzeum régiségtárában
könyvtárában
Itt tárgyal: Szinnyei Józseffel
délután Dr. Szendrey Jánosnál
este: Mátyástemplomban — várkertben XII. 253—255.
- Szept. 8. Aquincumban.
Este a népszínházban 255—57.
- Szept. 9. délelőtt Gellérthegyen — gyalog 258.
délután a várkertben sétá.
- Szept. 10. az országos képtárban
az egyetem könyvtárában, innen gyalog haza,
„a szebbnél szebb kirakatok nézegetésével
igen jól telt az idő” 259.
- Szept. 11. délelőtt báró Edelsheim Gyula Lipótnak herceg
Odescalchi Irmával való esküvőjén
délután ismerősök, rokonok látogatása 259—261.
- Szept. 12. hangverseny az egyetemi templomban
délután Lánchíd — ismerősök, rokonok látogatása
este: Nemzeti Színházban 261—264.
- Szept. 13. délelőtt rokonok, ismerősök látogatása
délután történelmi arcképcsarnok Budán 264—267.
- Szept. 14. délután történelmi kiállításon —
- Szept. 15. a tudományos akadémia épülete nagytermében
a „múzeum képtárában 267—271.
- Szept. 16. Operaházban operaelőadáson 270—271.
- Szept. 17. délelőtt a Rudas és a „rác” fürdőkben
az országházban (!)
hangverseny a zsidótemplomban 271—72.
- Szept. 18. az országgyűlésen — innét
a főrendi házba megy („alig voltak néhányan”)
272—275.
- Szept. 19. indul haza 7,30-kor, érkezik 12. h előtt 276.
- [29] Bodgál Ferenc: Szűcs Sámuel lengyelországi utazása
1839-ben.
(Különlenyomat a BSZ. 1963. 2. sz.)
- [30] Sz. S. V. 9—10. p.
- [31] u. o.
- [32] 1845. jún. 11—jún. 28-ig Sz. S. V. 31—38. p.
- [33] Sz. S. V. 33—34. p.
- [34] 1872. aug. 5. Sz. S. IX. 163. p.
- [35] Kilián I.: Sz. S. naplója I. 7/ 3, 4 17, 21, 23, 44 számú jegyzet (HOM Évkönyv.
VI. 1966.)
- [36] Sz. S. I. 1. p.
- [37] Sz. S. V. 55. p.
- [38] Sz. S. V. 116—117. p.
- [39] Sz. S. VII. 27. p. 1857. szept. 3.
- [40] 1876. év átnézete Sz. S. X. 204. p.
- [41] 1881. szept. 9. Sz. S. XI. 15. p.
- [42] 1883. okt. 13. Sz. S. XI. 242. p.
- [43] Sz. S. XI. 408. p.
- [44] Sz. S. XIII. 182. p.
- [45] 1883. március 27. Sz. S. XI. 191—192. p.

- [46] Nyilvánvaló, hogy a miskolci nevelés ügyét a történetész szemével vizsgálja Szendrey (Miskolc város története). Miskolc (1911) IV. 404—571. p. Szűcs S. egyéni élményei alapján ír.
- [47] Sz. S. XI. 403. p.
- [48] Sz. S. XIII. 93. p. Bejegyzés: 1888. dec. 18-ról.
- [49] I. K. I.; Sz. S. naplója I. 7/8. számú jegyzet.
- [50] Sz. S. XI. 85—86. p.
- [51] 1884. aug. 6—aug. 11. Sz. S. XI. 365—393. p.
- [52] XIII. 151—152.
- [53] 1858. okt. 20-i bejegyzés — Sz. S. VIII. 44. p.
- [54] 1881. szept. 22—okt. 1-ig Sz. S. XI. 25. p.
„Csákyáról már többen kivándoroltak Amerikába... A munkások hiánya máris érezhető, tartani lehet, hogy a kivándorlás mindinkább nagyobb, és nagyobb mérvet öltend, s' a netán pedig visszatérendő csákyóiak a munkabérnek a haza viszonyokkal ellenkező mérvben emelése által zavart idézendenek — elő.”
- [55] Bejegyzés 1843. szept. 1. Sz. S. IV. 55—92. p.
- [56] I. Sz. S. IV. 86—87. p.
- [57] I. Sz. S. IV. 92. p.
- [58] Az életrajzot harmadik személyben írja. I. Kilián I. Sz. S. naplója I. 29/1. lábjegyzet.
- [59] I. u. o. 7/1—45-ig.
- [60] I. itt 58. sz. jegyzet.
- [61] u. o.

A MISKOLCI SAJTÓ A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDEJÉN

REGGELI HIRLAP

A Reggeli Hírlap [1] megjelenésével új korszak köszöntött a város hírlap-irodalmára. A főváros konkurrenciájának halálos szorításában vergődő vidéki lapok többsége csak máról holnapra élt. A fővárosi lapok még a századforduló előtt áttértek a *modern* lapkészítésre. Ez formai és tartalmi gazdagodást eredményezett. A lapok példányszámai rohamosan emelkedtek, aminek következtében a vidék szegényes köntösben megjelenő lapjai példányszámban apadni kezdtek.

Az első világháború előtti és alatti korszak a *szenzációknak*, érdekesítő híreknek kedvezett. A szenzációk és hírek megszerzéséhez hírforrásokra, tudósító hálózatra, vidéki távirati irodára, jól megszervezett telefon-összeköttetésre volt szükség. Mindezek biztosítása nagyobb arányú anyagi befektetést kívánt volna. A miskolci *Szelényi—Ludvig*-féle részvénytársasági nyomda *Fazekas Sámuel* vezetésével új alapokra fektette Miskolcon a hírlapírást; *Fazekas* a fővárosi lapokkal *egyenértékű* újságot igyekezett formálni a Reggeli Hírlapból.

Fazekas Sámuel hosszabb ideig dolgozott budapesti szerkesztőségekben, ahol hozzászólt a nagy lapkeretekhez. A Reggeli Hírlap megjelenése után *Fazekas* diktálta Miskolcon a tempót. A lap megjelenésétől kezdve lehet Miskolcot számottevő újságírócentrumnak nevezni. A „Miskolci Napló” és az „A Reggel” kisebb terjedelmű lapok voltak. (Ezek között az „A Reggel” az anyagi csőd szélén állott.) A szerkesztői és munkatársi fizetések olyan alacsonyok voltak Miskolcon a Reggeli Hírlap megjelenéséig, hogy talán az egész országban itt éltek a legrosszabbul fizetett újságírók.

A Reggeli Hírlap szerkesztősége a burzsoá-demokratikus forradalom győzelme után valóságos *fórummá* vált. Estéről estére munkások, polgárok, katonatisztek és az érdeklődők nagy tömegei keresték fel a szerkesztőségeket, hogy a lázas iramú munka műhelyében előre megismerjék a legközelebbi 24 óra politikai prognózisát.

A Reggeli Hírlap súlyos anyagi áldozat árán vezette be a legkitűnőbb hírszolgálatot és mindig mint friss, jól értesült sajtóorgánum teljesítette feladatát. Külön szerkesztőséget tartott fenn Budapesten, ahonnan nemcsak friss híreket kapott, hanem egy-egy jótollú kiküldött újságírója budapesti témával lepte meg a lap tárcarovatának olvasóit.

A négy évig tartó világháború katonai szolgálatai alól a lapvállalat felmen-

tette munkatársait. Hírlapíróinak nem kellett a szibériai fogolytáborban a halálra készülődniök, mint a kortárs Gyóni Gézának, aki helyett ügyvédek mentettek fel a „Bácskai Hírlapnál”. A tisztességes honorárium megmentette őket attól a kényszerű lépéstől, hogy 30 koronás segélyekért folyamodványokat szerkesszenek, amint ezt Ady Endre tette debreceni újságíró korában.

Ilyen történelmi és gazdasági előzmények után lépett küzdőtérré a Reggeli Hírlap. A korszak, amelyben megkezdte pályafutását, meglehetősen érdekes volt és kedvezett egy modern kereteken felépülő lapnak. Fazekas Sámuel azon túlmenően, hogy kitűnő üzletember volt, értett a politikához is. Budapesti újságíróskodása alatt észrevette azt, hogy milyen mérhetetlen politikai erőt képvisel az egyre izmosodó munkásosztály. Ezért, amikor átvette a Reggeli Hírlap szerkesztését, minden erejével arra törekedett, hogy a *munkásság*, de különösen a *szociáldemokrata párt* mozgalmait elősegítse. Ma is élő kortársai úgy emlékeznek vissza rá, mint egy szenvedélyes, vitatkozó, gondolkodó emberre, aki, ha valaki belépett a szerkesztőség küszöbén, azonnal székre ültette, s vitát kezdeményezett vele.

A lap főszerkesztője, dr. *Dévényi Miklós* az ügyvédi talárt cserélte fel a szerkesztőségi székkal. Miskolc ügyvédi társadalmában Dévényi volt mondhatnánk az egyetlen igazi demokratikusan gondolkodó jogász-újságíró. Talán ennek köszönhető, hogy a Tanácsköztársaság első napjaiban a miskolci direktórium tagjai között foglalt helyet, mint közigazgatási népbiztos.

Munkatársai közül elsőnek kell megemlíteni *Sassy Csabát*, aki évtizedeken át a magyar vidék legjobb tollú újságírója volt. 1919. március 21-ig haladó eszméket képviselt, a munkásság körében is népszerűségnek örvendett. Állandó újságírói tevékenysége mellett időt szakított magának hetilapok, folyóiratok szerkesztésére is. Több verseskötete látott napvilágot. „Bécs várában sír a német jaj!...” című dalszövege nevét az egész országban ismertté tette. Országosan megszerzett hírnevét továbbra is magyar nótáival öregbítette. Irredenta dalai politikai körökben is nagy sikert arattak. Ő maga a jókedély és a humor kiapadhatatlan forrása; köteteket tennének ki tréfás felköszöntői és alkalmi versei. Nemrégén halt meg Pécsen — nagyon öregén és betegen — a pécsi szegényházban.

Talán az elsők között kellett volna említenem *Andor Leó* éjjeli szerkesztő nevét, aki nemcsak haladó zszurnaliszta volt, hanem harcos, elméletileg megedzett *kommunista* is.

A felsorolt legjobb nevek fémjelezték 1919 tavaszán a Reggeli Hírlap politikai harcainak várható győzelmét. Amikor az „A Reggel” megkezdte munkásellenes támadásait, a Reggeli Hírlap készségesen bocsátja a szociáldemokrata vezetők rendelkezésére a lap hasábjait. Természetesen ebben a küzdelemben részt vettek a lap hírlapírói is. Nem kismértékben köszönhető nekik — a dolgozatban már említett február 12-i — demonstráló nagygyűlés előkészítése. A lap még a Tanácsköztársaság megalakulása előtt helyet biztosított olyan kommunista tanítók írásainak mint *Krausz György*, a későbbi kultúrnépbiztos.

A Tanácsköztársaság kikiáltásának első napjaiban laptársaival ellentétben nyugodt, komoly hangon üdvözli a proletárhatalmat.

Kommunista köztársaság című vezércikkében így ír:

„Vigyázzunk! A proletár-diktatúra nem jelent vérengzést, még zavart sem, nem jelenti a termelés anarchiáját, hanem annak központosított szervezettségét.”

E komoly hang hosszú ideig jellemző a Reggeli Hírlapra, amelynek hasábjain szintén találhatók lelkes, színes, buzdító hangú írások. Igen tanulságos és érdekes a három miskolci polgári napilap vezércikkeit, vagy belső cikkeit összevetni; a Reggeli Hírlap lelkesedve tanít, figyelmeztet, magyaráz, a Miskolci Napló az újdonságnak kijáró csodálkozással kiált fel, de a dolgok mélyéig ritkán hatol. A „Virradattá” alakult „A Reggel” pedig minden bekezdése elé odatűzi a „vörös” jelzöt, és így emelkedettnek látszó publicisztikai banálisokká válnak.

A lap szerkesztési elvei lényegesen nem változtak a Tanácsköztársaság idején. Továbbra is gazdag híranyagot közölt a lap. Ezek sorában elsőként szerepelt az orosz bolsevikok nap-nap utáni győzelme.

Eddig nem beszéltünk a miskolci lapok műfaj-skálájáról. Ezt a kérdést legjobban a Reggeli Hírlap hasábjainak olvasgatása közben lehet a leghívebben megvilágítani. Amilyen tökéletes volt a Miskolci Napló hírovata, olyan széles volt e lap műfaji skálája. A vezércikk, a cikk, a glossza, a karcolat, a néhány soros színházi recenzió, a tudósítás, a riport, a sajtó szemle műfajai között váltogattak nap mint nap a lap újságírói. Április 25-én a Reggeli Hírlap sajtószemléjében például a következőket olvashatjuk:

Nation (angol): „Az új magyar kormány csakugyan végtelen gonosz szándékú szervezet. A legutóbb érkezett budapesti táviratokból olvassuk, hogy az iparostanócok heti munkaidejét 36 órában szabták meg. 32 ezer szegény gyermek számára hetenként ingyen fürdőt biztosítottak. Az összes szanatóriumot lefoglalták, a burzsoá üdülővendégeket kilakoltatták és súlyos betegeket helyeztek el bennük. Ha a magyar kormányt idejekorán nem sikerül levernü, félő, hogy ezek a gonosz eszmék még Londonban is követőkre találnak. Churchillnak közbe kellene lépni, hogy Budapestre büntető expedíciót küldjenek.”

A Reggeli Hírlap állandó tudósítót küldött ki a város és a megye direktórium hivatalába. Így a direktórium rendeleték kommentár formában jelentek meg a lap hasábjain.

Több olyan írással találkozunk, amelyben a lap munkatársai kísérletet tesznek a parasztság problémáinak feldolgozására. De a polgári életformába ágyazott városi újságírók parasztsághoz címzett gondolatai nem találhattak termékeny talajra. Mindemellett rendkívül nagy érdeme a lapnak, hogy megkísérelte a parasztság rétegeihez történő közeledést. Ennek eredményeként a földművesszegények a lap hasábjain több alkalommal teljes támogatásukról biztosították a proletár államot és hozzáfűzték, hogy a falu népe mindenkor kész kenyeret adni a városi proletáriátusnak.

A miskolci újságírók között, a Reggeli Hírlap oldalain találkozunk első íz-

ben *munkáslevelekkel*. A Tanácsköztársaság alatt olyan széles körű levelező hálózata volt a lapnak, hogy kénytelen volt felhívásban értesíteni a szakszervezeteket és munkáslevelezőket: anyagtorlódás miatt néhány napig szünetelteti a szakszervezeti híreket és munkáslevelek közlését.

Mint már említettük, a Miskolci Hírlap kitűnő *szervező* volt. Az április 9-re kiírt választásokat a lap minden tudásával támogatta. Cikkeket jelentetett meg régi választásokról, az öreg Avas oldalán elhangzott kortesbeszédekről, hordószónoklatokról, no meg a szokásos hejehujákról. Ironikusan jegyzi meg néhány sorban, hogy Haller gróf egykori kortes zászlaját befestették vörösre. Ez a tény egy kicsit a múlt és jelen szavazásainak összemérhetetlen különbözőségeit szimbolizálja. A proletárok első szabad választásával kapcsolatban ekképp nyilatkozik a lap:

„ELVTÁRSAM

Ki ünneplőben indulsz el... szavazni fogsz! És ez milyen óriási...”

Valóban nagy élmény volt ez a választás. A lapok fürge krónikásai feljegyezték, hogy már korán reggel „megszállták” szavazókörzeteiket a választók és versenyeztek: ki dobja be elsőnek szavazó céduláját az urnába. E versengésben a nők jártak élen, akik ez alkalommal járultak először az urnához.

A másik említésre méltó példás szervezőmunkát április 22-én hajtotta végre a lap, amikor a Tetemváron tartandó népgyűlésre toborozta a város proletariátusát, hogy meghallgassa Garbai Sándornak, a kormányzótanács elnökének beszédét.

Roppant figyelmet keltő a Reggeli Hírlapnak az a nemes törekvése, miszerint mindent elkövet, hogy Miskolc *munkásegyletét* hívjon életre. A Reggeli Hírlap város-politikai „súgásai” igen intenzívek voltak: azokból mai lapjaink is nagyon sokat tanulhatnak. Vízművek korszerűsítése, kórházépítés, lakáselosztási program, városrendezési terv — mind-mind helyet kapott a lap hasábjain.

Consummatum est! — Így szól a május 2-án készült „átadási” jegyzőkönyv befejező mondata. Szomorúság és tehetetlenség szülte ironia munkál e sorokban. Kifejezésre jut benne az öthetes proletárdiktatúra megsemmisítése felett érzett fájdalom is. Már mondtuk: a „Virradat” munkatársai ujjongva fogadták a *csehek* közeledtét, a Miskolci Napló objektív hangú tudósítást közölt a város átadásáról, a Reggeli Hírlap egy-két elrejtett sorában a sajnálkozás érzését véljük felfedezni. Itt felmerül a kérdés: a baloldali Reggeli Hírlap — a maga szerény eszközeivel — miért nem igyekezett megakadályozni a *csehek* bevonulását? A válasz egyszerű; nagyarányú szervezőmunkájának programjából *kimaradt* egy nagyon fontos pont, a *Vörös Hadsereg megszervezésének sürgetése*. Köztudomású, hogy a város átadásába a diósgyőr-vasgyári *munkásság nem egyezett bele*. A direktórium kommunista csoportja szintén *ellenezte* a város átadását. Dr. Mauks Sándor szociáldemokrata hadügyi népbiztos több szociáldemokrata városi tisztviselő biztatására dr. Szentpály István, dr. Hodobay Sándor és dr. Dévényi Miklós a helyi lapok tudósítóinak kíséretében megindultak Sajószentpéter felé, hogy az átadás feltételeit megbeszéljék a *cseh* katonai parancsnoksággal.

A város átadásának hívei között találjuk dr. Dévényi Miklóst, a lap főszerkesztőjét, a város közigazgatási népbiztosát. Ez a tény bizonyos vonatkozásban magyarázatul szolgál arra is, miért nem tudott kellőképpen a Reggeli Hírlap szembefordulni a városátadási tervvel.

A cseh megszállás napjától dr. Dévényi Miklós pályája lefelé ível. A két napilap-társ — de különösen a Virradat — szünet nélkül támadja személyét. Az elkeseredett, demokratikus érzelmű újságíró a bojkott elől és lelki konfliktusok miatt május 10-én Pozsonyba, majd Bécsbe utazik, ahonnan csak 1919 őszén tért vissza.

Dévényi Miklós elvesztése kissé meghökkentette a lap szerkesztőségét, de az itthonmaradottaknak így is volt annyi lelkiereje, hogy felvegyék a küzdelmet minden polgári visszavágás ellen. A lap „Így fizetnek” című glosszájában bátran szembeszáll az egyik városi kapitalistával:

Minden jelzõt mellőzünk. A száraz tényeket regisztráljuk csak. Az eset a következő: A ma délig szocializált Kristály Gőzmosó Gyár tulajdonosa Grósz Dávid visszavette üzemét és kidobta a gyár gépészét, munkásnőit és felmondott a gyár technikai vezetőjének.

Szégelylje magát Grósz Dávid úr!” [2]

A lap olyannyira szíven viselte a munkásság ügyét, hogy a város vezetősége kénytelen volt hasábjain a következő nyilatkozatot közzétenni:

„Nem hisszük, hogy a feljelentések igazat tartalmaznának. Az egyik konkrét adatokat tartalmazó feljelentést vizsgálat megejtése céljából a szakszervezetek titkárságához tettük át. Ha a vád beigazolódik, az illetékest szigorúan megtoroljuk. Nem engedjük, hogy ezekben a válságos napokban a köznyugalmat bárki is háborítsa. Miskolc szervezett munkásságával szemben nem tűrünk semmiféle retorziót.”

A csehek a városátadási jegyzőkönyv hatodik pontjaként felvették a következőket: „A miskolci magyar nyelvű újságok cenzúra alatt megjelenhetnek.”

Várhat-e mást egy proletár város az imperialista megszálló csapatoktól? Természetesen nem. A Reggeli Hírlap életreteremtett újságírói nem ijedtek meg a cenzúrától. Gondolataikat allegorikus formában öntötték sorokba:

„ESIK AZ ESŐ

mindig csak esik. Beborul egyszer Keletről, máskor Nyugatról, azután Délről, majd Északraól, minden tája felől a mindenható égnek. De leginkább onnan Észak-Nyugat felől szokott beborulni, hogy essen, mindig csak essen.” [4]

A cseh katonai parancsnokság a direktórium tagjait elfogatta és Kassára szállította. A pártvezérek elfogatásával szinte megbénították az egyesült párt munkáját. A Reggeli Hírlap a szakszervezetek keretein belül látta érdemesnek folytatni a harcot. Amikor a városi burzsoázia a kollektív szerződéseket majdnem mindenütt felbontotta, a lap azon nyomban buzdító vezércikkben szólt a munkásokhoz:

„De a munkás nem is építhet a tőke belátására. Szervezettsége, a művelődés fokának emelése, intelligenciájának növelése képes csak érdekeit megvédelmezni.

Ma jobban, mint valaha, van szüksége a munkásságnak a szervezetek munkájára. Tanulni és tanítani. A nehéz fizikai munkában eltöltött egész nap után a szakszervezet szellemi életében üdül fel a munkás.” [5]

Eddig nem szóltunk azokról az agresszív hangú belső cikkekről, amelyeket a cseh megszállás után dr. Kovács József jelentetett meg a helyi lapok hasábjain. Itt kínálkozok alkalom a polémiára, ugyanis a Reggeli Hírlap megfelelő szigorúsággal vágott vissza a Virradatnak.

„Egy pár szó a sajtóról.”

„Fenti címmel a Virradat vasárnapi (május 10. P. L.) számában dr. Kovács József tollából egy cikk jelent meg, amely a sajtó munkásait a nyilvánosság előtt helytelen világitásba helyezte. — A miskolci újságírók szakszervezete tegnap tartott ülésén foglalkozott az ügygel, hogy a méltatlan támadásért elégtételt vegyen és a közönséget helyesen informálja”.

Az ülésen megjelent a cikk szerzője is, aki nyilatkozatában lerögzítette:

„A diktatúra meggyőződéses híveire cikkem egyáltalán nem vonatkozott.”

Ezzel a nyilatkozattal egyetérthetünk. Már kifejezésre juttattuk: dr. Kovács József cikke nem a kommunista újságírókra volt káros — quantité népligeble — hanem azokra a haladó polgári újságírókra volt veszélyes hatással, akik szimpatizáltak a proletariátussal. A pányva, amit Kovács József a polgári újságírókra vetett — egy akolba terelte ismét „a megtévedt juhnyáját”.

Természetesen a Reggeli Hírlap polémiájából és Kovács József nyilatkozatából nemcsak a fentiekre következtethetünk. Amikor a lap a „nyilvánosság előtti helytelen megvilágítás”-ról beszél, feltétlenül azt kell megéreznünk, hogy Kovács József újságíró etikája kizárólagosan csak a polgárság érdekeit védő hírlapírókra vonatkozik.

A Reggeli Hírlap idézett soraiban találkozunk az első olyan véleménnyel: van szocialista újságírói etika is, amelyet Kovács József is kénytelen elismerni. Mindehhez még hozzáfűzhetjük: elvek feladásáról beszél Kovács József. Kik adták fel elveiket? A kommunista Andor Leó, a haladó gondolkodású Fazekas Sámuel? Egyáltalán nem. Ezek az újságírók a Tanácsköztársaság kikiáltása után egyszerűen k i t a r t o t t a k elvek mellett.

A Reggeli Hírlap a cseh megszállás alatti időben többször szót emelt a letartóztatott szocialista-kommunista vezető férfiak nevében. Amikor *Szeder Ferenc* (mezőgazdasági népbiztos) felesége meghalt, a lap szomorúan állapította meg:

„Szeder elvtársnő után egy apró gyermek maradt, ki egyedül ballag majd a koporsó után, nem tudva, hogy a bús árvaságban — fiatalon elhunyt édesanyja vagy távollevő édesapja után hullassa könnyeit.”

A magyar Vörös Hadsereg győzelmes előnyomulásáig a Reggeli Hírlappal kapcsolatban még két mozzanatot érdemes lejegyezni.

Zincone olasz tábornok több ízben hívatott össze munkásgyűlést, hogy a munkásság „lelkére” beszéljen. A Vasgyárban narancsot osztatott ki a munkások között, Sajókazán hímes köntösbe öltöztetett szavakkal igyekezett elhitetni a bányászokkal, hogy ő jó barátként érkezett Miskolcra. A vasgyáriak és a sajkazai bányászok Zincone minden erőlködése ellenére sem vették fel a munkát. A Reggeli Hírlap ezeket a látogatásokat minden kifejezett kérés ellenére is hűvösen, tartózkodóan megírt tudósításokban tárta olvasói elé.

Már említettük, hogy a csehek elapasztottak minden hírforrást. A Reggeli Hírlap volt az egyedüli lap, amelyik a legkevesebbet vett át a CTK prágai hírszerveitől. A hírátvétel, de főleg a leközlés a semleges hírekre korlátozódott. Míg a Virradat a legvalószínűlenebb híreket válogatta össze, addig a Reggeli Hírlap egyszerűen csak tölteléknek használta a CTK-hírecskéket.

Miskolc visszafoglalását a lap rendkívüli kiadásban, öles betűkkel tudatja a város lakóival. A történelemmé vélt sorokat mi is lejegyezzük:

„A vörös csapatok egynapi harc után visszafoglalták Miskolcot és környékét. A direktórium átvette a város vezetését.

Hatvan esztendő leteltével ismételte meg magát a történelem a város falai között. 1849 tavaszán a zsolcai ütközet idején Magyarország szabadságáért küzdöttek a város falai alatt a vörössipkások. Hatvan esztendő múlva a világszabadságért harcoltak a város falai alatt a vörös katonák, a Magyar Tanácsköztársaság acélos elszántságú, ritka lendületű hadserege.

20-án reggel kezdődött a vörös csapatok együttes támadása Miskolc felszabadításáért. A csapatok délben már Mályi községben voltak és megindultak Hejőcsaba felé. Este 8 óra után jelent meg a Forgó-hídnál az első vörös járőr. Már messziről kiáltozták:

— *Ne féljeteK, vörösök vagyunk!*

Ahogy a járőr kibukkant a Grand Hotelnél [6], éppen akkor vonult egy kései cseh osztag. A csehek szétszaladtak a vörös járőr kezén hagyva két géppuskájukat és egyéb felszerelésüket. Alig egy fél óra múlva megkezdődött a vörös csapatok bevonulása” [7].

A vörösök tovább üzték a cseheket. A sajoszentpéteri győzelmes csatában már részt vettek *Landler Jenő* által szervezett miskolci munkásszázadok is. A lap érzékenyen reagált a Vörös Hadsereg sorozatos győzelmeire. Míg a vörös csapatok Kassa, Eperjes, Bártfa felé üzték a cseheket, a Reggeli Hírlap példás komolysággal *igyekezett betönni azt a rést*, amelyet a pártlap hiánya ütött a munkásság soraiban. Az elméleti cikkek egész sora látott napvilágot, köztük olyan fontosságúak is, mint: *Megérték-e a viszonyok a szocialista termelési rend megvalósítására? A proletárnak nincs hazája...* Az előbbi cikkben vitába száll a kispolgári közgazdászok népes hadával, akik még nem látták elérkezettnek a proletár uralom idejét. Az utóbbi kérdésre a cikk a következőképpen adja meg a választ:

„A proletároknak sem volt hazájuk, mert kisajátították a tőkésék, de most van hazájuk.”

„*A kommunizmus és a kisbirtok*” című cikkben perbe száll a túlzókkal és a rémhírtérjesztőkkel. Figyelmezteti a proletariátust arra, hogy a máról holnapra kommunistává „cseperedett” burzsoá sokat árthat a szocializmus ügyének. A cikk írója többek között ezeket írja:

„Egy eszmét úgy is lehet szabotálni, kompromittálni, ha túlzásokba viszsűk.”

A hamis hírek terjesztőivel ellentétben lerögzíti a cikk: „A kommunistáknak nincs szándékukban elvenni a kisbirtokokat”.

A tanító és irányító-nevelő cikkek hangjára és komolyságára jellemző a diákkatonák reagálása, akik a Reggeli Hírlap felszólítására visszatérnek az iskolák padjaiba, hogy befejezzék a tanévet.

A csehek bevonulása előtti hibákból okulva — egyre több pártnapot tartottak Miskolcon. dr. *Zilahi László* vádbiztos és *Kenderessy Pál* kormányzótanácsi biztos június havában érkezett Miskolcra. Mindkét tisztviselő szilárd marxista tudással rendelkezett. Így váltak alkalmassá arra, hogy a munkásvárosban *pártnapokat* tartsanak. A Miskolci Reggeli Hírlap minden pártnapra tudósítót küldött, hogy az elhangzott elméleti és külpolitikai előadásokat és hozzászólásokat minél szélesebb körben megismertesse.

A június 12—13 között megrendezett országos pártkongresszus elfogadta a Szocialista—Kommunista Munkások Magyarországi Pártja nevet. Itt, a kongresszuson született meg az a határozat is, amelynek alapján az ország minden sajtóorgánumát a párt gondozására bízták. Mint már említettük — a határozat szellemében — Miskolcon június 24-én vette át a párt a helyi lapot. Ebből az alkalomból a Reggeli Hírlap *Pártsajtó* címen belső vezércikkében így ír:

„A harcnak és a nevelésnek leghatékonyabb eszköze az újság, amely eddig nagyrésztben polgári érdekeket védett, mert a polgári társadalomból élt, a burzsoázia ideológiáját szolgálta.

A munkássajtó a proletárság erkölcsi, érzelmvilágát és világnézetét tükrözi vissza” [8].

E naptól kezdve a Reggeli Hírlap fejlécére is felkerült Marx jelmondata: *Világ proletárjai egyesüljete!* A fent említett napon a haladó szellemű Reggeli Hírlap elfoglalja a vidék egyik legjobb pártlapjának kijáró posztot. Bár az eddigi méltatásokból az derül ki, hogy a Reggeli Hírlap sokirányú tevékenységet folytatott. Mégis úgy tűnik, az előtérbe került propagandamunka maradéktalan ellátása miatt a kulturális élet problémái és jelenségei sokkal halványabban kaptak helyet mint például a Miskolci Napló hasábjain. A június 24-e után induló „*Kommunista kultúra*” rovat szinte egy csapásra igyekezett pótolni minden mulasztását. A színház műsorpolitikájáról például így ír:

„Minden művészi értéket nélkülöző darabok töltötték meg a műsort, amelyek csak arra voltak jók, hogy magát az igaz művészetet profanizálják. Hejje-hujás operettek, szintelen vígjátékok, a burzsoá társadalomnak tömjénező drámák, híg, limonádézú bakfisregények, perverz, érzéki novellák tömegből rakódott össze a burzsoá kultúra” [9].

A lap — ma is figyelemre méltóan — foglalkozott a műkincsek és kastélyok védelmével. Figyelmeztette a szegényparasztokat, hogy őrizzék meg a gondjaikra bízott kastélyok épségét, műkincseit, értékes könyvtárait, mert azok most már a proletárok tulajdonává váltak. Széphangú méltatást olvashatunk „Egy harcos asszonyról” címmel Várnai Zseniről:

„Várnai Zseni, a proletárforradalom nagy asszonya megérdemli, hogy művészetét a proletárok szeretete körülövezze.”

A Reggeli Hírlap — polgári volta ellenére — a Tanácsköztársaság bukásáig igyekezett megfelelni a pártsajtó támasztotta követelményeknek. Vegyük csak szemügyre a június 2-i lap napi anyagát:

- 1) Bürokrácia (vezércikk)
- 2) Színes, változatos indulóanyag (3 hasáb)
- 3) Berlin a proletárdiktatúráért (sajtószemle)
- 4) Fel a fejfel... (publicisztika)
- 5) Burzsoá erkölcs és proletár erkölcs (elméleti cikk)
- 6) Két és fél hasáb híryanag a város legkülönbözőbb problémáiról

A legváltozatosabb témák sorakoztak hasábjain. Ami pedig a megírás módját illeti, az minden fiatal újságíró számára *példamutató*. A szakdolgozat írója nagyon sokat tanult a Reggeli Hírlap koncepciójából. A gazdag tapasztalatszerzés kiterjedt a lapszerkesztésre, a híryanagok megszerzésének különböző módjaira, a gyorsaságra, frisseségre, pontosságra és még egy nagyon fontos körülményre; *újságot írni csak igaz hitvallással*, soha nem ernyedő lelkesedéssel és mindenre kiterjedő alapos tudással lehet.

A Reggeli Hírlap Tanácsköztársaság alatti utolsó száma augusztus 4-én jelent meg, s csak október 3-án — mindkét napilap megjelenése után több mint egy héttel — jelenhetett meg újra. A Reggeli Hírlap nagyon fontos szerepet töltött be a Tanácsköztársaság alatt; szervezett, tanított, lelkesített. Nem vagyunk elfogultak, ha azt állítjuk: majdnem sikerült betöltenie egy komoly hangú pártlap szerepét.

Párkány László

J E G Y Z E T E K

- [1] 1918. február 12-én jelent meg. Első fel. szerk.: dr. Dévényi Miklós. 1918. májusában fel. szerk.: Fazekas Sámuel, főszerkesztő: Dévényi Miklós.
- [2] Reggeli Hírlap, 1919. május 3.
- [3] Reggeli Hírlap, 1919. május 4.
- [4] Reggeli Hírlap, 1919. május 6. (Vezércikk)
- [5] Reggeli Hírlap, 1919. május 10.
- [6] A mai Széchenyi utca és Kazinczy utca sarkán levő ház. A földszintjén könyvkereskedés és gyógyszertár van, az emeleten lakók.
- [7] Reggeli Hírlap, 1919. május 22. Rendkívüli kiadás.
- [8] Reggeli Hírlap, 1919. június 24.
- [9] Reggeli Hírlap, 1919. június 24.
(A hírlapok a Herman Ottó Múzeum Sajtótárában.)

A III. HADTEST A TOKAJI HÍDFŐBEN ÉS A 2. DANDÁR ANABÁZISA

Ismeretes, hogy a magyar Vörös Hadsereg vezérkari főnöke Stromfeld Aurél volt ezredes a Clémenceau-féle ultimátum elfogadása miatt otthagya állását. Utóda Julier Ferenc volt ezredes lett, akit tevékenysége miatt mind a kommunista, mind a szociáldemokrata, mind pedig a nacionalista és apolitikus szerzők éles bírálatban részesítettek. Az ő vezetése alatt zajlott le az 1919 júliusi hadjárat. Ennek kapcsán ismertetnünk kell ennek a Görgeyre és Dumouriezre emlékeztető hadvezér rövid életrajzát is. Julier Ferenc 1878. október 10-én született Nagyváradon, Julier Vilmos vendéglős gyermeke gyanánt. (Julieréknek a Fő utcán volt a vendéglőjük.) Apja katolikus vallású, tehát a névadó ős feltehetően vallon származású és legkésőbb II. József király korában települhetett le Magyarországon. Anyja magyar vezetéknevű és református vallású nő volt. Julier Ferenc katonai pályára menvén 1905-ben már vezérkari tiszt. Élettársa Barna Júlia, szintén vendéglősnek a gyermeke, akit csak a Károlyi-kormány idején, a kauciókötelezettség megszüntetése után tudott szabályosan feleségül venni. 1914-ben a Pflanzler—Baltin-féle hadseregben teljesít vezérkari szolgálatot, 1915-ben a 11. honvéd lovashadosztály vezérkari főnöke, 1916-ban a honvédelmi minisztériumban, 1917-től a monarchia felbomlásáig a fegyveres erők pótlásügyi főnökségében dolgozik. Ezután Budapesten a magyar hadügyminisztériumban a központi szállításvezetőség főnöke, május 5-én pedig a III. vörös hadtest vezérkari főnöke gyanánt indul a frontra. A hadsereg vezérkari főnöki beosztást 1919. július 4-én vette át [1].

Julier katonai szakértők véleménye szerint a románok ellen olyan haditervet dolgozott ki, amely csak békés megszállás esetére volt alkalmas. Julier viszont emlékirataiban ezzel a — Stromfeld és Kerekes által hangoztatott állásponttal vitába szállt, 1919. július 5-én kiadott haditervét évek múltán is jónak tartja és a tiszai hadjárat eseményeiért a felelősséget a csapatokra hárítja. Ugyanakkor azt hangoztatja, hogy az akkori hadsereggel csak támadni lehetett, védekező harcokra nem volt alkalmas, igen kényes volt ellátására és az elszenvedett veszteségekre. Az viszont tény, hogy a magyar hadvezetőség helyesen számított egy koncentrikus antanttámadásra és ennek a megelőzését a magyar tanácskormány is szükségesnek tartotta.

A július 5-i intézkedés értelmében a III. hadtest Tokajnál vonult fel az 1. és 5. hadosztállal, valamint a 2. és 3. önálló dandárral. Az eredeti tervet azonban Julier módosította, mivel a dunántúli 8. hadosztály gyalogsága semmi

szín alatt sem volt hajlandó elindulni a csongrádi frontra. Emiatt a 2. hadosztályt Szolnokról Csongrádra, az 5. hadosztályt pedig — benne a miskolci 10. házi ezreddel Szolnokra toltta el. A 8. hadosztály tüzérsége ugyan berakodott és elment Tiszamentére, azonban a kiesett nyolc dunántúli zászlóalj a harcok folyamán eléggé hiányzott.

A III. hadtest hadrendje tehát a következő volt:

Parancsnok: Bokányi Dezső népbiztos.

Vezérkari főnök: Schwartz Géza őrnagy.

Hadtestközvetlen: 68. és nehéz tüzérezred.

1. hadosztály: parancsnok Leöchev Kálmán alezredes, vezérkari főnök Schredl Károly őrnagy. Alája rendelve: 32. gyalogdandár (parancsnok Zsifkovits Illés alezredes), 31. gyalogdandár (Jacquemont Tivadar), 1. tüzérdandár (Bóbits Oszkár). Csapatok: 9. munkásezred, 16. felvidéki, 32. budapesti gyalogezred, XIII. vadászzászlóalj, 32. tüzérezred.
2. dandár: parancsnok Czikely István alezredes, vezérkari főnök Rónay István százados. Csapatok: 21. és 39. gyalog-, valamint 38. tüzérezred.
3. dandár: parancsnok Szojka Gyula őrnagy, vezérkari főnök Horváth Zoltán százados. Csapatok: 23. és 24. vöröszászlóalj, két üteg a 20. tüzérezredből.

Érdeemes megemlíteni, hogy a III. hadtest tüzérségi előadóját Rákosinak hívták, akinek a rendfokozata nem volt az iratokból megállapítható. A gyalog-sági alakulatok közül a 9. munkásgyalogezred egyes zászlóaljai a budapesti 32-es, 69-es és 29-es póttesttől kaptak pótlást. A 16. gyalogezredet (I. honti, II. gömöri, III. szepesi) a XV/32. menetzászlóaljjal töltötték fel Budapestről. A 21. székely gyalogezred a volt székely hadosztálynak a magyar Vörös Hadsereghez csatlakozott részeiből alakult, éspedig az ezredparancsnokság a volt 21. székely és 12. szatmári ezred törzséből, az I. zászlóalj a 21. kolozsvári ezred maradványából, a II. zászlóalj a 12. szatmári, 24. brassói és 32. vadászezred (Dés) töredékeiből, a III. zászlóalj pedig az 1. székely csoport katonáiból. Amikor a 8. munkásezredet feloszlatták, a 21. székely ezred visszakapta az oda beosztott I/21. és I/24. géppuskás századot. (Amikor a 8. ezred Branyiszkónál önkényesen ott hagyta a frontot, ez a két géppuskás század állásban maradt.)

A 23. és 24. gyalogezred vörösörökből és sátoraljaúj helyi munkásokból kapott pótlást. A 39. ezred I. zászlóalja azonos volt az egykori tiszafüredi zászlóaljjal, amelybe a 25. ezredparancsnokság és a debreceni terrorcsapat is beolvadt, a II/39. zászlóalj a IV. nemzetközi székely zászlóaljból (IV/39.) alakult újjá, a III/39. zászlóalj pedig azonos volt a Kolozsvárról kivonult székely nemzetőrrel. Az eredeti II/39. zászlóalj állományát — amely az északi hadjárat folyamán Tokajt tartotta —, mint pótlást beosztották a többi alakulatokba. A 32. vörös ezred azonos volt a világháborúból ismeretes 32-es budapesti házi-ezreddel. Végül a XIII. vadászzászlóalj — eredetileg a volt pozsonyi 13. honvédeezrednek Magyaróvárra költözött II. zászlóalja — még májusban töltődött fel

a pótlásként beolvasztott soproni III/18. zászlóaljjal, ez foglalta el május 21-én Diósgyórt és egy hónap múlva Szomolnokot [2].

Le kell szögezni, hogy a Salgótarjától keletre a Tiszaig terjedő csehszlovák határszakasz felett is a III. hadtest gyakorolta az ellenőrzést, amelynek itt — Sátoraljaújhely kivételével — katonai alakulat nem is állott rendelkezésre, illetve a semleges zóna szemmel tartására csak vörösőrséget vehetett igénybe. Tartalékul csak a miskolci és egri helyőrség jöhetett számításba. Ellenben az Ipoly vonal és Salgótarján védelmére Vácon működött az 1. dandárparancsnokság, amelynek alá volt rendelve a Viza őrnaszád, a Pálmay-féle IV. vadász-zászlóalj, valamint a 3. és 5. gyalogezred két-két zászlóalja. Nem volt befolyással a tokaji hídfő eseményeire, de jellemző a III. hadtesttel szomszédos csehszlovák védőszakasz állapotára, hogy július 20-án, az offenzíva napján néhány polgári egyén érkezett a semleges zónából Diósjenőre, a IV. vadász-zászlóalj állomáshelyére, ahol a nagyrészt Léva és Ipolyság tájékára való legénységet arra biztatták, hogy szökjenek át a semleges zónába. Azt állították, hogy ott egy amerikai ezredes vár rájuk, aki azokat, akik vissza akarnak térni lakóhelyükre, Lévára hazasegíti, azokat pedig, akik a szegedi kormány csapataihoz akarnak csatlakozni, elszállítja Pozsonyba a fehér gárdához. Tervük az volt, hogy erre a célra megnyerik az éppen szabadságon levő Pálmay Ernő századost is, majd a 3. gyalogezrednél folytatják a propagandát. Erre azonban nem volt módjuk, mert már a IV. vadász-zászlóaljnál letartóztatták őket. Az esetet azzal jelentették a hadseregparancsnokságnak, hogy valószínűleg cseh provokációról van szó [3]. Nyilvánvaló, hogy az agent provocateurök azért számítottak sikerre, mert a IV. vadász-zászlóalj katonái a Garam-menti harcok idején nemzeti színű hadijelvényeket követeltek. Tiszánál viszont a 2. dandár legénységében keletkezett hasonló mozgalom, de román részről minden biztatás, amellyel a Tiszán való átszökésre csábították őket, kellő visszhang nélkül maradt, illetve csak Debrecen környéki katonáknál ért el némi eredményt. A székely vörös tisztek és katonák több ízben felismertek olyan román ajkú és a román királyi hadsereghez csatlakozott tiszteket, akik annak idején velük az egykori 21. kolozsvári honvédgyalogezredben szolgáltak [4].

A magyar Vörös Hadsereg iratanyagában elfekvő, megközelítően pontos román hadrend tanúsága szerint (lásd HIL TK, 52. doboz) nyilvánvaló, hogy a gödöllői főhadiszállás ismerte mind a tiszántúli, mind pedig a beszarábiai román csapatok erejét. A III. hadtest és a nemzetközi dandár csapataival szemközt a 16. hadosztály állott Hanzu tábornok parancsnoksága alatt, amelyet erdélyi románokból és szászokból alakítottak (magyarokat és székelyeket egyelőre nem soroztak be a román hadseregbe, számítva rá, hogy a románokat és szászokat túlhaladó mértékben szöknének át a Tisza bal partjára). A másik vonalban tartózkodott a 2. vadászhadosztály (Dabija tábornok) és a ruszkakrajnai demarkációs vonalon Olteanu tábornok különítménye. Ezek az alakulatok az északi hadtesthez (Mosoiu tábornokhoz) tartoztak, amelynek ereje 22 zászlóalj, 12 lovas század és 24 úteg volt. Szemben állott a tokaji csoport 22 plusz tiszafüredi csoport 4 zászlóalja, valamint a tokaji csoport 24 és tiszafüredi csoport egy útege. Mindkét csoportnak volt egy-egy repülőszázada, páncélvona-

tok is álltak rendelkezésre, ezeket azonban a felrobbantott hidakon áthozni a Tisza jobb partjára nem lehetett.

Július 20-ára virradó hajnalban sűrű köd lepte el a hadszínteret. Megvolt a lehetőség, hogy a III. hadtest csapatai rajtaütésszerűen, tüzérségi előkészítés nélkül keljenek át a Tisza folyó bal partjára. Ennek dacára az átkelést tüzérségi tevékenység vezette be, majd a csapatok három csoportra oszolva átkeltek a Tiszán. A Tokajnál átkelő, gyengébb harci értékű 1. hadosztály rohamcsapatát az igen jó katonákból álló 21. székely gyalogezred képezte, amelyet átmenetileg az 1. hadosztály parancsnoksága alá rendelték. A 21-esek nyolc hadifoglyot ejtettek és négy tarackot zsákmányoltak, este 21 óráig elérve Timár és Rakamaz keleti szegélyét. Szabolcsnál a 3. dandár 23. ezredének éle (két járőr) ellenséges behatás nélkül jutott át a Tiszán, míg a 24. ezrednek az volt a feladata, hogy Bodrogekben a tokaji átkelést kelet felé fedezze. Tokajtól délre keltek át a 2. dandár csapatai. Ezek közül a II/39. zászlóalj Nagyfalut, a III/39. zászlóalj pedig Tiszaeszlárt foglalta el. Ellenben a Tiszadánánál átkelt I/39. zászlóalj egy román ellentámadás szétszórta. A Tisza jobb partjára visszamenekült maradványból ismét összegyűlt 50 ember, amely Tiszadobnál újra átkelt a Tiszán. A többi eltűnt és a hadtestparancsnokság feltevése szerint nagyjából román fogságba került. A 21. ezred mögött tartalék gyanánt felvonuló XIII. vadász-zászlóalj Rakamaz nyugati részében állott, a többi csapatok élei (a 32., 9. és 16. gyalogezred) szintén partot váltottak, a műszaki alakulatok pedig hadihíd építésebe kezdtek Tokajnál [5]. Saját veszteség mindössze két sebesült volt.

A 24. vörösezred e napon még Sárospatakon állott, míg a már említett 23. vörösezred két zászlója a nap folyamán áthajózott és az ellenséget elkergette. Az első nap eredménye — az I/39. zászlóalj megsemmisülésétől eltekintve — igen jó volt. A vizsgálat folyamán megállapítást nyert, hogy az ellentámadást Tiszapolgár felől bevetett túlnyomó román erők hajtották végre, amelynek hatására az I/39. zászlóalj 2. százada rögtön megtagadta az engedelmisséget és rendetlenül visszavonult a Tisza jobb partjára. A zászlóaljparancsnok (a tiszolci harcokban szép eredményekkel működött Peinlich főhadnagy) ugyan tartani akarta Tisza töltését, ez azonban nem sikerült [5a].

Július 21-én a 21. gyalogezred eredményeinek kiaknázása végett az 1. hadosztály többi csapatai is beavatkoztak a harcokba. Éppen a kellő időben, mert a 16. román hadosztály csapatai az előző napi térvészteséget helyre akarván hozni, ellentámadásra indultak. Az ellentámadás Szabolcsnál az egyéni beszerzésekkel elfoglalt és a biztosítást elhanyagoló 23. vörösezred katonáit meglepte és azokat a Tiszán át pánikszerűen menekülésre készítette. A szétugrasztott 23. ezred vesztesége 300 fő volt, Olaszliszkánál mintegy 300 főt sikerült gyülekeztetni. A III. hadtest zöme azonban az ellentámadást visszaverte és Timár—Rakamaz vonalától keletre kézitusa árán egy-kétezer lépésnyi teret nyert. Itt főleg a 9/I. és 9/III. munkászászlóalj tűnt ki [6].

A hadseregparancsnokság, illetve Julier vezérkari főnök elrendelte, hogy az I/39. zászlóalj és 23. ezred legénysége összefogandó és lefegyverezés után zárt szállítmány gyanánt irányítsák a miskolci 10. póttestparancsnoksághoz, hogy ügyükben a III. hadtest forradalmi törvényszéke ítélkezzen. Az idevonatkozó parancsban Julier kijelentette, hogy elvárja a hadtest forradalmi törvény-

székétől, hogy elrettentő példákat fog statuálni. Ugyanakkor a 3. dandárparancsnokság megszüntetését is elrendelte. E parancs végrehajtására azonban a 23. ezred, illetve a 3. dandárparancsnokság politikai megbízottjainak tiltakozása folytán nem került sor. A 23. ezred megmaradt állományát az I/23. zászlóaljban vonták össze, a 3. dandárt pedig az 1. hadosztályparancsnokság alá rendelték [7].

Július 22-én a III. hadtest —feltehetőleg a 23. ezred és az I/39. zászlóalj viselkedése folytán önbizalmában megingatva, beérte azzal, hogy a csapatokat átcsoportosítva, a hídfőt 92 sebesült árán Szabolcs nyugati, valamint Nagyfalú és Tiszaeszlár keleti szélei által megjelölt vonalon kissé előretolta, az ellenséggel az összeköttetés pedig megszűnt. 23-án ismét elérte az összeköttetést a román csapatokkal, elérve Gáva keleti szegélye — Prénihalom 119 — Csószhalom 125 — Nagyfalú — Tiszaeszlár vonalát. Tiszaeszlárnál egy új román ezred felvonulását észlelték. Ezen a napon a III. hadtesttől délre önállóan harcoló nemzetközi dandár Tiszafüred, Egyek és Csege birtokában volt, a Szolnoknál támadó I. hadtest pedig Túrkeve, Mezőtúr és Karcag felé közeledett. A hadseregparancsnokság a következő napon már elérkezettnek látta az időt az általános támadásra, habár a csongrádi szakaszon Szentest átmenetileg föl kellett adni. Július 24-én azonban túlerejű román ellentámadás hatására a nemzetközi dandár majdnem teljesen megsemmisült, az I. hadtest pedig visszavonulásra kényszerült, csak a III. hadtest volt képes erélyes ellencsapással válaszolni. A 2. dandárnak Nagyfalutól kb. négy kilométerre délkeletre húzódó állásainál igen heves kézitusa folyt, amelyben a II., III/39. és III/21. zászlóalj súlyos vereségeket szenvedett, a parancsnokok nagy része elesett vagy megsebesült, végeredményben azonban a románok vesztesen vonultak vissza a Vaskapuhegy cote 104-től és Gáva keleti szegélyétől. A sikeres visszavágás hatására a románok nem ismételték meg július 25-én a tokaji hídfő elleni támadásukat, viszont a III. hadtest parancsnoksága e nap este parancsot adott ki, hogy a csapatok másnap reggel Nyiregyháza irányában támadjanak [8]. 20 órakor azonban Julier hadsereg vezérkari főnök az I. hadtest és a 80. dandár vereségének hatására azt a parancsot küldte a III. hadtestnek, hogy a támadást ne folytassa, hanem vonja vissza csapatait a sötétség beállta után a Tisza bal partjára. Ezen a napon az eddig erősen szorongatott 2. dandár arcvonala előtt csak kisebb csatározások voltak Nagyfalutól délre, aminek nyilvánvalóan az volt az oka, hogy a román legénység az előző napi heves harcok hatására nem szívesen szállt szembe a székelyekkel. (Koréh szerint a foglyok azt vallották, hogy a román tisztek korbáccsal nógatták legénységüket a támadásra.) Tekintettel a 21. és 39. ezred súlyos veszteségeire, Schwarz Géza őrnagy, a III. hadtest vezérkari főnöke a 24., mögötte pedig a 16. ezredet vetette az arcvonalba, azzal, hogy a hadtesttartalékba Felsőszolcára rendelt 2. dandár helyett a visszavonulást fedezzék. A III. hadtest összes alakulatai július 26-án délután 16 óráig visszatértek a Tisza nyugati partjára. A románok nagyon tétován viselkedtek, a visszavonulást nem zavarták, tüzérségük is csak a visszavonulás befejezte alkalmával adott le néhány lövést, amellyel azonban semmilyen kárt nem tudott okozni.

Érdekes, hogy Schwarz őrnagy, aki az offenzíva megkezdése előtt — tekin-

tettel a III. hadtest csekély erejére és a szárnyak nem éppen kellő biztosítására — aggályoskodott, hogy a tokaji szakaszon csak tüntetésre vállalkozhat — most mindenáron Nyíregyházát akarta elfoglalni és hangoztatta, hogy csak az általános hadihelyzetre való tekintettel vonult vissza.

Katonai szempontból a visszavonulás elrendelése — a románok túlerejére való tekintettel — értelmes lépésnek látszott. A románok 119 zászlóaljat (84 000 puska), 98 üteget (392 löveg) és 60 lovas századot (12 000 kard) vonultattak föl, ami azt jelentette, hogy gyalogságuk a magyarnak a két és félszerese, lovasságuk pedig éppen tizenkétszerese volt, tüzérségük ereje is túlhaladta a magyar vörös tüzérségét [9]. Nem is szólva arról, hogy a magyar vörös tüzérségnek nem állott rendelkezésre kellő mennyiségű lőszer a tízcentiméteres taracok részére, amelyek pedig a rendelkezésre álló löveganyag nagy részét képezték.

A hadseregparancsnokság abban a feltevésben volt, hogy a csapatokkal — habár kötelékek felbomlásának tünetei is mutatkoztak és mozgóháborúra egyelőre kevésbé alkalmasnak látszott — mégis sikerült megvédeni — a Tisza vonalát. Július 27-én a tiszafüredi védőszakaszt is a III. hadtestnek rendelte alá, egyben a 80. dandár felváltására Poroszlóra küldte az 5. munkásezred I. és II. zászlóalját Salgótarjánról. (E két zászlóalj kizárólag salgótarjáni munkásokból állott.) A 80. dandárt pedig Füzesabonyba rendelte tartalék gyanánt. Kun Béla ismét Moszkvába táviratozott Leninnek, hogy indítson Beszarábia ellen tehermentesítő ellentámadást, de valószínűleg maga is szkepszissel viseltetett egy orosz offenzíva kilátásai iránt, különben nem járult volna hozzá, hogy Böhm Vilmos bécsi magyar követ minőségében Cunningham ezredessel a tanácskormány visszavonulásáról tárgyalásokat folytasson. Hiszen a békekonferencia ezt követően, július 27-én megjelent nyilatkozatát, hogy a magyar tanácskormányt nem ismeri el és nem hívja meg a béketárgyalásokra, a magyarországi sajtó is közzétette. Ezáltal ismeretessé vált a front katonái előtt is, ami a harcoló csapatok demoralizálódását siettette.

Juliert egyébként már az ismeretes budapesti ludovikás és tengerészeti ellenforradalom után gyanúba fogták, hogy ellenforradalmárokkal összeköttetésben áll. Erről tanúskodik egy június 25-i keltezésű okmány, amely szerint Julier a gödöllői különvonat címére panaszt küldött, hogy budapesti lakásán feleségét detektívek zaklatták és ellenforradalmi gyanúra való hivatkozással a levelezés után érdeklődtek. A feljelentést Landler azzal a megjegyzéssel látta-mozta, hogy Korvin-Klein Ottót (a belügyi népbiztosság politikai osztályának vezetője volt) személyesen utasította a molesztálás beszüntetésére. Ez a házkutatás mindenképpen értelmetlen volt, mert attól eltekintve, hogy a detektívek kompromittáló anyagot nem találtak, józan ésszel nem lehetett elképzelni, hogy a vezérkar főnöke azért veti papírra esetleges ellenforradalmi terveit, hogy azokat éppen saját feleségével közölje [10]. Julier tulajdon emlékirataiból az derül ki, hogy ő lényegében a szegedi kormány javára semmit nem cselekedett, tekintettel arra, hogy neki teljesen más politikai elgondolásai voltak.

Július 29-én a III. hadtest parancsnoksága jelentette Gödöllőre, hogy a románok az éjjel ismét átkeltek a Tiszán. (Július 28-án Tiszalúc és Kenézlő mellett jutottak át a másik partra, de nem tudták befészkelni magukat.) És

pedig Zalkodnál egy század, amely ellen az I/23. zászlóalj, Tiszatardosnál erős járőrök, amely ellen a 24. ezred egy különítményét, Tiszadadáról Takta-harkány felé egy század, amely ellen a 9. és 16. ezred egy-egy erős különítményét, a Tiszadobnál átkelt járőrök ellen Mezőzombor és Bekecs felől a 32. ezred egy különítményét, Tiszalúc felől, a Tiszapalkonyánál, valamint Ároktónél átkelt románok (járőrök, illetve két század) ellen pedig a 9. ezred másfél zászlóalja. A III. hadtest később jelenti, hogy Tokajt az árkászcsoporthoz visszafoglalta, de a továbbiak során telefonon jelenti a hadseregparancsnokságnak, hogy a parancsnoksága alatt álló összes csapatok meztagságot, engedelmeséget, harcolni nem akarnak. A 32. gyalogezred legénysége tömegesen eltávozott, úgyszintén a 9. gyalogezred és 32. tüzérezred egy része is [11]. (A 9. ezredből 229 katona szökött meg! (Lásd Kerekess, 1266. old.) Ugyancsak a III. hadtestparancsnokság jelentette, hogy a csapatoknak a Tisza nyugati partjára való visszavonása a csapatokban azt az érzetet keltette, hogy a további küzdelem értelmetlen. Ez az oka annak, hogy egyes osztagok, sőt századok már román járőrök elől elfutottak, otthagyták a tüzérseget, tömegesen szöktek a hadműveleti zónából [12]. Ugyanezen a napon Tusar csehszlovák miniszterelnök ultimátumszerű jegyzéket küldött Kun Bélának azért, mert a III. hadtest repülői július 24-én tévedésből bombázták Csapot. A Fűzesabonyba tartalékolva rendelt 80. dandár azon parancsra, hogy a megmaradt csapatrészeket két zászlóaljba vonja össze, azt jelentette, hogy ez nem lehetséges, mivel az összes létszám 80 fő!

Július 30-án Tiszaeszlárnál és Tiszadadánál egész román zászlóaljak keltek át, Tiszalök és Tiszadob közt kb. két román zászlóalj. Az 1. hadosztály balszárnyán, Tarcaltól délre a 24. és 9. gyalogezred (utóbbi MÉMOSZ és csepeli munkásokból rekrutálódott), a XIII. vadász zászlóalj, valamint a 68. tüzérezred négy ütege beszüntette a további ellenállást és részben parancsnokok nélkül Szerencsről Miskolc felé indultak. Ezért kellett a többi csapatokat is a Hernád mögé (Szerencs-Gesztely körletébe) visszavonni. A románok egyébként súlyos Szolnoktól északra támadtak, a tokaji szakaszon (Csap—Abádszalók térségében) alakult északi csoport csak másfél hadosztályból állott. (16. hadosztály, megerősítve a 49. dandárral és három hegyi üteg, Mihaescu tábornok parancsnoksága alatt, a támadó élcsoportot Hanzu tábornok vezényelte [13]. A magyar hadvezetőség azonban jól látta, hogy a tanácsrendszer és a hadseregének sorsa nem a III., hanem az I. hadtest védőszakaszán fog eldőlni és ennek megfelelően intézkedett. Az itt lefolyt eseményeket a szerző már ismertette [14], itt csak azt szögezzük le, hogy az utolsó szolnoki ellentámadás felsikere elsősorban azon múlt, hogy az eddig kiváló 6. hadosztály nem volt hajlandó tovább harcolni, pedig ennek lett volna a feladata, hogy Zagyvától északra a román hídfőt frontális támadással felszámolja. Molnár Miklós, a kassai direktórium volt elnöke emlékirataiban megírta, hogy 30-án este tizenegy más régi szervezeti funkcionáriussal menjen ki vonaton a frontra azzal a feladattal, hogy a vörös katonákat további ellenállásra biztassák. Ő maga Jászladányba utazott, ahová július 31-én reggel Kun Béla is megérkezett személyautón. Molnár itt szemtanúja volt annak, hogy a 6. hadosztály egyik katonája előállt és tisztelgés után, fegyverét súlyba helyezve közölte Kunnal, hogy nem

harcolnak tovább. Kun Béla — aki főparancsnokhelyettesi minőségében katonaruhában érkezett Jászladányra, erre önkéntelenül revolveréhez kapott, mire a katona most emeltebb hangon kijelentette, hogy valamennyiök nevében beszélt. Panaszt tett a pesti katonákra, azt állítva, hogy nem támogatták őket kellőképpen, a frontra jövet idejüket élelmiszerzérrel töltötték, utána pedig tömött hátizsákkal eltávoztak. Említette, hogy már többször kérték pihentetésüket, de eredménytelenül. Kun Béla erre válasz nélkül beült az autójába és eltávozott [15].

A helyzet ilyen alakulása folytán várható volt, hogy Miskolc, illetve Borsod megye rövidesen harcok színterévé válik. Ennélfogva a Hadügyi Népbiztosság elrendelte, hogy az alárendeltségébe tartozó alakulások: úgymint a kassai Katonai Kerületi Parancsnokság, a 10. pótzászlóalj, valamint a szintén Miskolcra költözött szlovák pöttest a város kiürítése kapcsán Csótra szállítandó. Erről Kovács Gyula szlovák hadügyi népbiztost külön is értesítette. (A szlovák tanácskormány az északi területek kiürítése után a szlovák vörös hadsereg egyetlen megalakult pöttestével együtt Miskolcra emigrált.) Az első szállítmánynak augusztus 1-én 18 órakor kellett indulnia Budapest felé. Kovács szlovák hadügyi népbiztos erre telefonon jelentette a budapesti Hadügyi Népbiztosságnak, hogy a kassai Katonai Kerületi Parancsnokság Miskolc kiürítésére tesz intézkedéseket, anélkül, hogy erre vonatkozólag a szlovák Hadügyi Népbiztosságnak utasításokat adna. Kéri közölni, hogy valóban bekövetkezik-e Miskolc kiürítése, ez esetben a magyar hadügyi népbiztosság adjon ki részükre részletes utasítást. Közli egyúttal, hogy a szlovák pótzászlóaljnak 500 katonája van, ezeknek fegyverre, géppuskára és municióra volna szükségük. Kéri utasítani a kassai Katonai Kerületi Parancsnokságot, hogy bocsássa rendelkezésükre a szükséges fegyvereket, nekik most fölöslegük van, mivel három pótkeretet amúgy is feloszlattak. A 10. pótzászlóalj parancsnoka (Gödry volt százados) augusztus 1-én negyed tíz órakor telefonál a Hadügyi Népbiztosságnak, hogy a pótzászlóalj parancsnoki kara és legénysége kéri a zászlóalj Miskolcon hagyását, mert nem hajlandók Dunántúlra a csóti táborba menni. A legénység 95 százaléka miskolci illetőségű. A legénységnek semmilyen felszerelése a puszkán kívül nincsen, a várost még a legutolsó újonc is kész az ellenséggel szemben megvédeni, mert nem bíznak abban, hogy ha idegen csapatok jönnének Miskolc védelmére, ezek hajlamosak lennének a várost olyan mértékben megvédeni, mint ahogyan ők tennék. A Katonai Kerületi Parancsnokság pedig azt táviratozta a Hadügyi Népbiztosságnak, hogy a 10. gyalogezred pótzászlóaljának jelentése szerint helyőrség-változtatás esetén a volt tisztparancsnokok legnagyobb része visszamaradni óhajt. Kéri közölni, hogy milyen indokolással adható meg az engedélyt, és megjegyzi, hogy Kassa kiürítése idején az akkori kassai Kerületi Parancsnokság a családos tiszteknek és az ottani illetőségűeknek a visszamaradást engedélyezte [16].

Liptai Ervin nehezményezi, hogy a tartalékban levő 2. dandár tisztjeitől befolyásoltatva nem volt hajlandó újra harcba menni. Ezzel szemben arra kell utalni, hogy Koréh tanúsága szerint a tisztiek voltak azok, akik a további küzdelem mellett agitáló Garbait és Bokányit megmentették attól, hogy a legénység inzultálja. A székelyek a Tarcal—Tiszalúc vonaláról visszaözönlő katonák-

tól megtudhatták, hogy mi a helyzet. Prügynél és Taktakenéznél ugyan az 1. hadosztály csapatai átmenetileg visszanyomták a románokat, de amikor a románok az ellentámadást megismételték, a vörös csapatok teljesen szétbomlottak. Július 31-én az ellenséges Mihaescu csoport két zászlóaljnyi éle elfoglalta Tokajt és Tarcalt, Tokajnál egy 30 pontonból álló hadihídkészletet zsákmányolt [16a]. Márpedig a 2. dandárnak az lett volna a feladata, hogy az 1. tüzérdandárral együtt Hatvanon át Jászberénybe irányítva, északról avatkozzon be az I. hadtest szolnoki harcaiba. Azzal a problémával, hogy hol és milyen csapatok fedezzék a 2. dandár balszárnyát, a hadsereg parancsnokságának már nem volt ideje foglalkozni. A 3. dandár, amelynek a parancsnoksága Sárospatakon tartózkodott, azt a parancsot kapta, hogy harc árán csatlakozzon a többi csapathoz a Hernád mögé. A 2. dandár egyébként megkezdte a berakodást a miskolci pályaudvaron, ez azonban nem zajlott le incidens nélkül, mert az egyik székegy alakulat háromszínű zászló alatt vonult fel, amit az 1. hadosztály egyik csapatrészele ellenforradalmi tüntetésnek fogott fel. Ennek következtében a miskolci utcákon tüzet nyitottak a 2. dandár katonáira, amit azok viszonoztak [17]. Ennek az utcai harcnak nagy értelme nem volt, mert a románok — mint Mosoiu tábornok később nyomatékosan hangsúlyozta — nem a bolsevizmus, hanem Magyarország ellen viseltek háborút [18].

A hadseregpáncsnokság elrendelte, hogy a III. hadtest fokozatosan Miskolc—Füzesabony vonalra menjen vissza. Augusztus 1-én azonban a Tiszáfürednél és Kiskörénél átkelt román lovasság előretolt járőrei Kál-Kápolna és Füzesabony közt elérték a vasúti vonalat is és két helyen felrobbantották a síneket. A 80. dandár maradványa a vasútvonalat megközelítő ellenség elől Füzesabonyból Egerbe vonult vissza. Az Eger környéki erdőkben rátaláltak az egri árvaháznak elkóborolt, teljesen elhanyagolt gyermeklakóira, akiket a katonák magukhoz vettek és a géppuskás lovakhoz osztottak be csatlósoknak. Velük együtt vonultak el Dunántúlra is. A gyerekek vallomásaiból az derült ki, hogy az egri árvaház vezetősége és alkalmazottai a tanácskormány leköszönése után a román csapatok közeledésének hírére pánikszerűen elmenekültek és a gyerekeket felügyelet nélkül a sorsukra hagyták. Ezek pedig — feltehetően szintén a pánikhangulat hatása alatt — bevetették magukat az erdőkbe [19].

Augusztus 3-án reggel az 1. hadosztály parancsnoksága Miskolcon távirati értesítést kapott, hogy a Peidl-kormány Bukaresttel fegyverszüneti tárgyalásokat folytat, egyben parancsot kapott, hogy küldjenek ki a románokhoz hadiköveteket. Ez meg is történt, a hadikövetek elmentek Nyíregyházára és Füzesabonyba, akik a következő feltételeket hozták: „teljes vagyon, élet- és személybiztonság mindazoknak a csapatoknak, amelyek egy bizottság előtt a fegyvert önként leteszik. A csapatoknak biztosítják ez esetben a szabad elvonulást is” [20]. Ennek megfelelően a hadtápállomás a 10. pótzászlóaljnál leszerelésre szólította föl a katonaságot, azzal a figyelmeztetéssel, hogy aki nem szerel le, azokat a román megszálló parancsnokság hadifogolyként internálni fogja, viszont az önként leszerelésre jelentkező katonákat hazabocsátják. Fegyverben csak a rendfenntartó alakulatok maradhatnak. Augusztus 3-án egyébként munkászászlóaljak tartották fenn a rendet Miskolcon.

A hadseregpáncsnokság egyébként a fegyverszüneti tárgyalásokkal egy-

időben utasította a csapatokat, hogy mentsek a menthetőt, főleg a tüzérseget, az embereket pedig gyalog küldjék haza. Az 1. hadosztályhoz tartozó 32. tüzérezred eljutott Vácig, Vácrátót és Hartyán községben 20 löveget, géppuskákat, karabélyákat, lőszert stb. elrejtették, ill. elásatták, lovaikat pedig kiadták gondozásba a lakosságnak [21]. Feltehetően már abban az időben értek oda, amikor a románok már Vácot megközelítették.) Augusztus 3-án már Budapest előtt állottak, ellenben észak felé csak Gyöngyösre és Verpelétre toltak ki biztosítást, de a Pétervásárára beért 2. dandár útvonaláig nem hatoltak. E napon a hadseregparancsnokság utasította az 1. dandárparancsnokságot, hogy a 80. dandár csapatait Dunakeszin állítsa meg és fegyverezze le, a IV. hadtestparancsnokság pedig erre a célra karhatalom gyanánt egy zászlóaljat és egy úteget küldött Dunakeszire [22].

Augusztus 4-én a 2. dandár — amely vasutasok és postások révén pontosan értesült a románok mozdulatairól — Nádújfalu, Kisterenye, Tar és Pásztón át egészen Ecség—Buják körletébe húzódott, hogy Vácnál még a románok előtt lehessen. Miskolcra csak Jonescu román ezredes érkezett be legszűkebb kíséretével, hogy az 1. hadosztály parancsnokságával felvegye a kapcsolatot. A városba augusztus 5-én vonult be a 41. román dandár, tehát egy nappal később, mint Budapestre [23]. E napon a 2. dandár Béren és Gután át Rád községbe ért. Jellemző, hogy amikor Mărdărescu kiadta emlékiratait, még mindig nem tudta, hogy Miskolcra a 2. dandár zöme kivágta magát a román bekerítésből, mert erről az anabázisról annyit írt, hogy ezen a frontszakaszon „néhány székely a hegyekbe vetette magát”. Mărdărescut feltehetőleg az téveszthette meg, hogy Budapesten az eredeti 2. dandárparancsnokság fogságba került, nyilván abban a hitben volt, hogy a hiányzó legénység elszéledt Dunántúl irányában. Később aztán Carol román trónörökös vezetése alatt tisztogató hadműveleteket hajtottak végre Miskolc—Eger vonalától északra a hegyekben bujkáló vörös katonák ellen. (Augusztus utolsó harmadában a Börzsöny hegységben is kiterjeszkedtek Ipoly felé, s ez alkalommal fegyverezték le a Pálmay-féle IV. vadászzászlóaljat, dacára annak, hogy a Rétság tájékán a Friedrich-kormány hozzájárulásával csendőrségi szolgálatot teljesített.)

Augusztus 6-án a 2. dandár lovasított elővédje beért Vácra, ahol megszállta a tahitótfalusi kompot, majd egy részlege Nagymarosra vonult, hogy a visegrádi kompot is birtokba vegye. Ezután a 2. dandár zöme is beérkezett a városba. Útközben Miskolctól Vácig terjedő úton csak az egészségügyi oszlop maradt le és került román fogságba. Vácra a 2. és 1. vörös dandár vezetőségének (Emmer Antal százados, vezérkari főnök) közös megbeszélésen fölmerült az a terv, hogy a Vácra és környékén egybegyűlt csapatokkal nemzeti zászló alatt hátbatámadják Budapest román megszállóit. Ezt a tervet el kellett ejteni, mivel ehhez a vállalkozáshoz az 1. dandár csapatai — a parancsnoki kar kivételével — nem mutattak harci kedvet. Ezután az a terv is fölmerült, hogy a 2. dandár csapatai vonuljanak Budapestre rendfenntartók címén. Ezt az elgondolást azonban rövidesen elvetették azzal az indoklással, hogy ez nyilvánvalóan lefegyverzést és hadifogságot jelentene. Ezután Verbőczy százados úgy határozott, hogy a 2. vörös (a továbbiakban székely) dandárral átkel Dunántúlra. Az 1. vörös dandár parancsnoksága erre a célra teljes katonai felszerelését a

tüzérséggel együtt át is adta, a saját katonái pedig leszerelésük után gyalogszerrerrel eltávoztak Budapest felé. (Nagyrészt a 3. gyalogezred katonái, valamint az 1. hadosztálynak a 32. tüzérezreddel együtt Vácra szivárgott töredékei.)

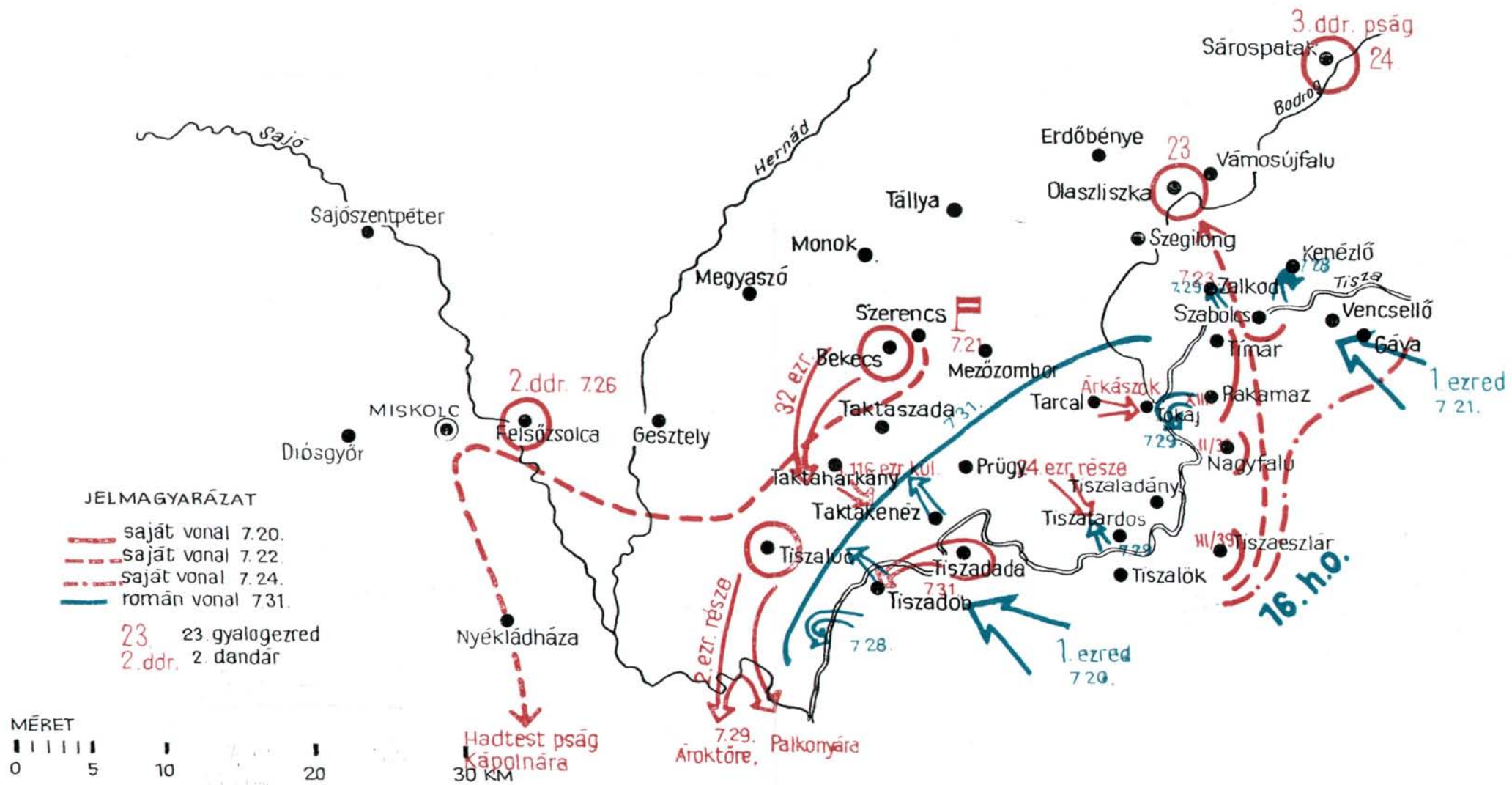
A székely dandár parancsnokának emlékezéséből idézzük: „... A kompokat a kidőlt hivatalos személyzet helyett a székelyek igen hozzáértően kezelték. A hivatalos kompmester ama felszólításának, hogy az átkelést igénybe vevő csapatok nevét (elnevezését) és a hadifelszerelés mennyiségét vele hivatalosan közöljem, nem tettem eleget és visszautasítottam. Sőt minden átkelő csapatrész parancsnokát is figyelmeztettem, hogy szigorúan tartózkodjanak az adatközléstől. A Dunántúlra történt kompátkelésünk általában zavartalan volt. Azt északról lovasfelderítéssel biztosítottam. Szükség esetén harc árán is hajlandók voltunk az átkelést végrehajtani. A románoknak Budapeستől északra, Visegrád felé kikülönített részei meg is mozdultak, de velünk harcba nem keveredtek” [24]. A Visegrádon megpihent dandár csapatai közül a 39. gyalogezred önkényesen a 22. székely ezred nevet vette föl. Az itt összegyűlt alakulatok a volt 39. vörös ezred törzséből alakult dandártörzsből, a 21. ezred II. és III. zászlóaljából, utász- és roham századából (a tokaji harcokból ismert 21/1. század, illetve a Szántó-különítmény), a 22. ezred három zászlóaljából és lovasított osztagából, valamint a 38. tüzérezred hat ütegeből állottak (Verbőczy négy, Koréh öt ütegről tud.) Magukkal hoztak 31 tarackot, hegyi és tábori ágyút, 120 géppuskát, teljes ütközet- és málhavonatot, valamint bőséges lőszert.

Visegrádon volt fegyveres incidensük egy rajtuk ütött részalakulattal, ez azonban nem a soproni vörös ezred volt, mint Koréh erős kritikával olvasandó könyvében írja, hanem nyilvánvalóan az esztergomi XVI. határvédzászlóalj részlege. Ezt a támadást azonnal visszaverték. Augusztus 7-én Verbőczy százados érintkezésbe lépett a hadügyminisztériummal és megtudta, hogy már a Peidl-kormány is megszűnt, illetve egy ellenforradalmi kormány kezébe került a hatalom, a volt magyar vörös hadsereg többi részei vagy román fogságba kerültek, vagy feloszlottak. Tekintettel a román csapatok közelségére, a dandár folytatta útját Esztergom felé, ahová augusztus 8-án érkezett be. Együttal Szobra — amelyet közben csehszlovák részről megszálltak — francia nyelvet tökéletesen beszélő hadikövetet küldött, aki azzal tért vissza Nagymaros-Visegrádra, hogy megígérték neki, ha a Duna mentén tüzelés nélkül vonulnak nyugati irányban, ők sem fognak rájuk tüzelni. A dandár mindamellett biztonsági okokból lépcsőzetes tüzérségi ütegállásokkal vonult el. Augusztus 8-án „39. ezredparancsnokság” címére Esztergomban azt a parancsot kapták, hogy húzódjanak Kisbérre és vegyék fel az összeköttetést Sréter ezredessel Székesfehérvárról, a románokkal pedig kerüljék a fegyveres összetűzést. Tekintettel arra, hogy a románok közben elzárták a Székesfehérvárra vezető utat is, a székely dandár folytatta útját Komárom-Újváros felé, bevonva a Kisbérre és Tatabányára kitolt csapatrészeletet is. Komáromba augusztus 10-én érkeztek be a dandár csapatai, ahol a vasúti állomáson berakodtak és Győrbe távoztak. A dandár egyik felét Verbőczy százados felsőbb rendelkezés hiányában öntevékenyen Magyaróvárra irányította, mivel tudomására jutott, hogy csehszlovák részről Pozsonynál hadműveleteket készítenek elő Moson- és Sopronmegye megszállása, illetve jugoszlávokkal együttműködve a dunántúli korridor megvalósítása

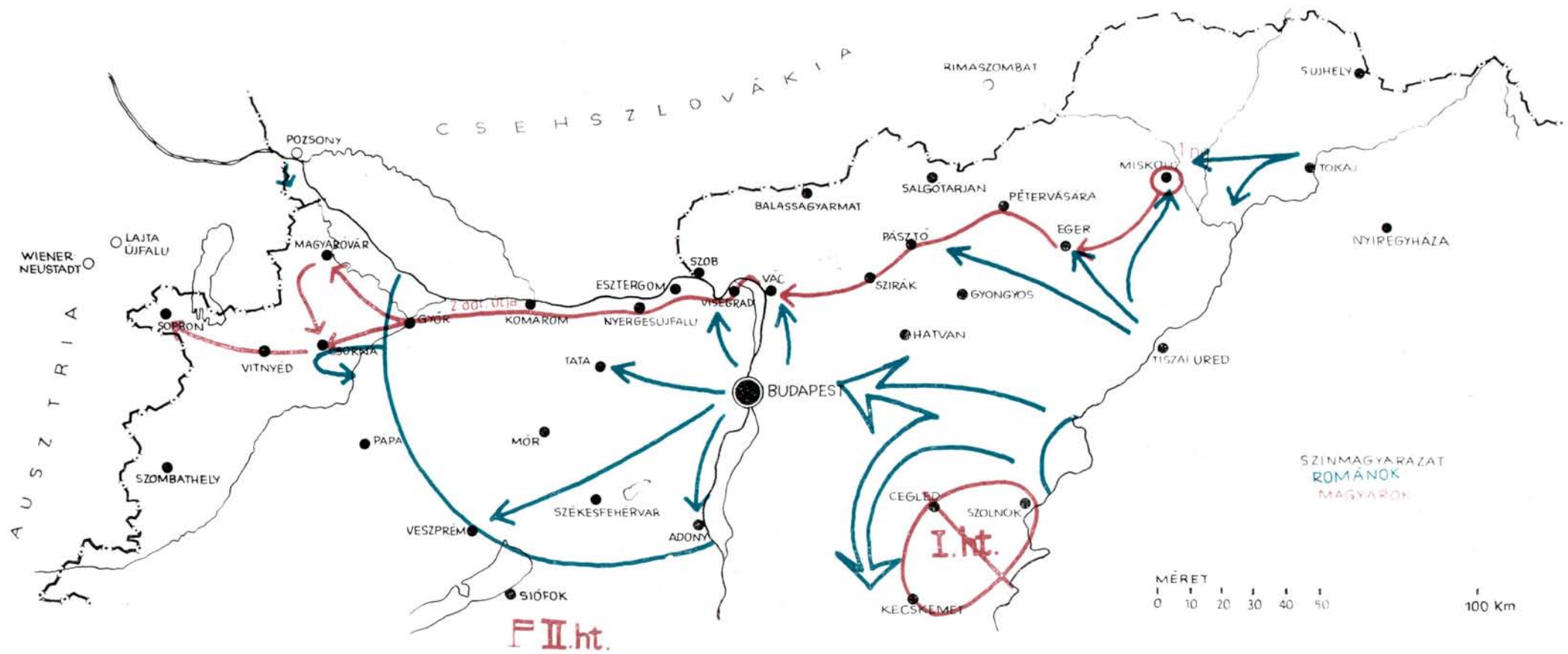
vége [25]. Úgy látszott, hogy Dunántúl hadszíntérré válik. A Peidl-kormány ugyanis nem írta alá a fegyverszüneti egyezményt (részben ez volt az oka bukásának is, mert a románok semleges asszisztáltak a Friedrich-Csilléry puccshoz.)

Augusztus 15-én az egész dandár Csorna körül csoportosult, anabázisa augusztus 25-én pedig a sopronnyéki (ma Neckenmarkt, Ausztria) táborban és Nagycenken ért véget. A parancsnokságot ekkor már Gaály alezredes vette át. A dandár történetéhez kapcsolódnak augusztus 15-én a pozsonyi hídfőt elfoglaló Brau-féle csehszlovák dandár elleni felderítő járőrharok és augusztus 29-én Vitnyédnél a Győr felől előnyomuló románok, Ebenfurtnál pedig a Lajtaújfalut megszállni készülő osztrák szabadsapat visszavetése. A magyar Vörös Hadsereg legtovább fennmaradt alakulatát a nemzeti hadsereg szervezetileg nem vette át: 1919. szeptember 24-én feloszlatták, a tiszteket és a legénységet pedig különböző nyugat-magyarországi csapatokhoz osztották be. A dandárnak semmilyen része nem volt a „fehér terror” név alatt ismert törvénsértésekben, sőt Verböczy századost, aki a katonai szempontból példás teljesítményű anabázist végrehajtotta, 1920-ban Hajmáskéren internálták. Kiszabadulása után visszavették ugyan a hadsereg kötelékébe, de a ranglétrán nagyon nehezen jutott feljebb, az ezredesi rangot is csak nyugdíjaztatása után kapta meg [26].

A megszálló román királyi hadsereg politikai interregnumot teremtett az országban. Erről tanúskodik az a tény, hogy számláját 647 gyilkosság, illetve hadijogellenes kivégzés terheli. Ismeretes, hogy a magyar gyárak gépeit hadizsákmány gyanánt elszállították és e tevékenységükben még az sem feszélyezte őket, hogy a békekonferencia — amelyet pedig magyarbarátsággal igazán nem lehet gyanúsítani — már 1919. augusztus 8-án felrója a román királyi kormánynak, hogy hadereje jogtalanul zsákmányol Magyarországon. A felszerelésüktől megfosztott gyárak ennek következtében még évek múltán is csak csökkentett kapacitással dolgoztak. Egyetlen példát hozunk fel: a diósgyőri vasművek 1913-ban még 8700 munkásnak adtak kenyeret, de 1924-ben — tehát öt évvel a román okkupáció megszűnte után — is csak 4800 munkást tudtak foglalkoztatni. Ami pedig a Tanácsköztársaság ellen viselt háborújuk erkölcsi jogcímét illeti: Kun Béla rögtön a proletárdiktatúra kikiáltása után kijelentette külföldi újságírók előtt, hogy a tanácskormány nem áll a területi integritás alapján. Ezt a kijelentést a Smuts-féle tárgyalások idején hivatalosan is megismételte. Amikor pedig a tanácskormány az antant követelésére visszalépett, sem politikai, sem pedig katonai szempontok nem indokolták, hogy Budapestet megszállva, Dunántúlon is folytassák hadműveleteiket. A magyar Vörös Hadsereget részben elfogták, részben leszerelték, úgy hogy 1919 augusztus második felében a magyar kombattáns haderő lényegében csak a volt III. vörös hadtest Dunántúlra átjutott egyik dandárjából állott. Csak sajnálni lehet, hogy a cegléd—kecskeméti zsákba került I. hadtest nem volt képes kivágni magát Dunaföldvár irányában és megcsinálni a miskolc—visegrádi anabázis pendantját.

A III. hadtest harcai Miskolctól keletre /1919. JÚLIUS 20-31./

A 2. dandár anabázisa Miskolctól Sopronig

/ 1919. augusztus 1 - augusztus 25 /

КОРПУС № III В ПЛАЦДАРМЕ У ТОКАЙА И АНАБАЗИС
(ВЫСТУПЛЕНИЕ) БРИГАДА № 2

Резюме

Венгерская Красная Армия в июле 1919 года выступила за оккупацию Тисантула (Затисского края) под руководством нового начальника генерального штаба: Ференца Юлиера, бывшего подполковника. Трактат дает краткие очерки о биографии Юлиера, потом переходит на изложение боев Корпуса № III, который в территории комитатов Боршод и Земплен выступил 3-мя отдельными частями. Обращает специальное внимание трактат на красный запасной батальон Мишкольца. Оффензива Корпуса № III началась 20-го июля. Несчастливый бой батальона № 1/39 и полка красногвардейцев не мог остановить продвижение врага, мог в крайнем случае замедлять его. Говоря о боях должно специально отметить достижения регулярных полков № 21 и 39 и рабочего полка. Войска были 25-го июля отозваны от линии Гава—Пренихалом—Чёсхалом—Надьфалу—Тисаэслар на правый Берег Тиссы, официальным поводом которого являлось сражение вида больших потерь корпуса № I в плацдарме у города Сольнок. Зато Корпус № III, который был победившим до самого конца и никогда не терпел поражение по существу разлагался во время отхода. Военные из бригады № 2 опять показали боевое достоинство венгерских красных бойцов, когда же они при оружии проложили себе путь в город Вац, через румынские войска, которые уже оккупировали город Эгер, от Ваца они форсировали реку Дунай в направлении города Вышеград. Анабазис их кончился около города Шопрон, где же случился наряду роспуск бригады и состав ее был призван на военную службу в национальную армию.

Ласло Фогараш

J E G Y Z E T E K

- [1] Julier a tanácskormány lemondása után szabadságra távozott, az ellenforradalom hatalomrajutása után rövidesen letartóztatták, eltiltották az egyenruha-viseléstől, később alezredesi, 1932-től ezredesi nyugdíjat kapott. Több hadtörténelmi tanulmánya jelent meg. Meghalt 1944. április 25-én Budapesten, tüdőrákban. Emlékiratait özvegye 1944 telén megsemmisítette. A Magyarország 1927. júliusi számaiban megjelent cikksorozat és az Abauj-Torna vármegye története (Budapest 1935, szerk. Molnár Endre) c. gyűjteményes munkában megjelent tanulmánya csak rövidített kivonata Julier memoárjainak. — Néhai Kerekess József ny. vezérezredes és dr. Balogh Edgár közlése.
- [2] Hadtörténelmi Intézet Levéltára, Tanácsköztársasági iratok (továbbiakban HIL TK) 52. doboz, hadrendek gyűjteménye.
- [3] HIL TK 50/11 és 50/36.
- [4] Koréh Endre: Erdélyért. A székely hadosztály és dandár története, Budapest é. n. II. kötet, 113—4, 134. old.
- [5] Breit József altábornagy: Az 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború. Magyar Katonai Közlöny, 1921, 232. old.
- [5a] Kerekess József ny. vezérezredes: Magyarország forradalmi harcái. (Az 1918/1919. évi hadműveletek katonai története.) Kézirat XII. kötet 564—570. old. 612. oldal szerint a vizsgálat folyamán a zászlóaljparancsnokról (akinek a felváltását és haditörvényszék elé állítását követelte a dandárparancsnok) és a legénységről megállapított, hogy azt felelősség nem terheli.
- [6] Kerekess, u. o. 610, 618. old. Breit, 233 old. A 23. ezred szétbomlásáért a 2. dandárparancsnokság Gerevich ezredparancsnokot a hadtestnél följelentette. Liptai Ervin könyvében (480. old.) szintén tesz említést az irányítás gyengeségéről, de a szabolcsi eseményt elsősorban a tüzérségi támogatás hiányának tulajdonítja.
- [7] Dr. Szabó László: A bolsevizmus Magyarországon. A proletárdiktatúra okirataiból. Budapest 1919, 141—142. old. — HIL TK 50/202, 50/209. A hadseregparancsnokság hadművelési osztálya az utóbbi összefoglaló jelentésben felrótta a 23. ezrednek, hogy Tokaj felé is visszahúzódhatott volna, ehelyett északra, Olaszliszka felé tért ki. (A jelentést valószínűleg Schiller szds. dolgozta ki.)
- [8] Breit 235—6. old., Liptai Ervin: A Magyar Vörös Hadsereg harcái 1919, Budapest 1960, 487. old.
- [9] Radu Băldescu: Râzboiul national. Operatiunile din anii 1917, 1918, si 1919, Sibiu 1934, 189. old.
- [10] HIL TK 63. doboz, III. hadtest iratai.
- [11] A Magyar Vörös Hadsereg 1919, 474—5. old.
- [12] Breit, 240. old.
- [13] Breit 241—242. old., G. D. Mărdărescu: Campania pentru desrobirea Ardealului si occuparea Budapestei (1918—1920), Bucuresti 1921, 141—142. old. A román szöveget dr. Tóth Kálmán volt szíves magyarra fordítani.
- [14] Dr. Fogarassy László: A magyar Vörös Hadsereg utolsó csatája. Szolnok, 1919. augusztus 1. (Jászkunság, 1961, 3—4. szám.)
- [15] Molnár Miklós: Kassától Košicéig. Kézirat, VI. kötet, 162. old.
- [16] Hadtörténelmi Intézet Levéltára, Tanácsköztársasági anyag, 8. doboz, Hüb. VI. osztály anyaga. A Hüb válasza nem maradt fenn. — A kiürítési parancs egyébként elkésztett, mert mint a továbbiakban említjük; a románok Fűzesabony—Kál—Kápolna vonaláig előrenyomulva, a vasúti összeköttetést Miskolc és Budapest között megszakították.
- [16a] Liptai Ervin: A magyar Vörös Hadsereg harcái 1919. Budapest 1960, 504. old. Eddig ez a legjobb, nyomtatásban megjelent leírás. Hibája azonban, hogy a harcok történetét a tanácskormány leköszönésével lezárja. Budapest román megszállásával és a vörös csapatok lefegyverzésével kellett volna pontot tenni a könyvre!
- [17] Berakodott a 2. dandár és a 21. ezred törzse, az I/21. zászlóalj és az 5/38. üteg. Ezeket — a közben megváltozott helyzet következtében — (kormányválság és

a vasúti összeköttetés megszakítása) — Budapestre irányították, ahol az üteg kivételével román fogságba jutottak. Az ütegek sikerült az utolsó pillanatban Dunántúlra menekülni.

- [18] „Der kommandierende General der rumänischen Armee Mosoiu verheimlichte selbst vor ungarischen Offizieren, mit denen er dienstlich zu tun hatte, namentlich einem ungarischen Divisionär gegenüber, keineswegs dass die Rumänen — wie er sich ausdrückte — nicht gegen den Bolschewismus, sondern gegen Ungarn Krieg führten.” Rumänien und der Bolschewismus in Ungarn. Von Budapest, 1943, 46. old.
- [19] Verbőczy Kálmán ny. ezredes visszaemlékezése. Másolat a szerző birtokában.
- [20] Reggeli Hírlap (Miskolc), 1919. augusztus 4. (hétfő) rendkívüli kiadás.
- [21] HIL Hadügyminisztérium iratai, 5a oszt. 815/20. sz. — a jelentés tehát 1919. augusztus 15-én kelt.
- [22] HIL TK 50/487. sz.
- [23] Reggeli Hírlap, 1919. augusztus 4, november 18, Napi jelentések (Miskolc) augusztus 8.
- [24] Verbőczy már idézett műve.
- [25] Koréh idézett mű. II. kötet, 190—1. old.; Verbőczy ezredes emlékezése.
- [26] Verbőczy, uo. A felosztás dátuma: Koréh II, 196. o. Győrt ezekkel a csapatokkal meg lehetett volna védeni a románok ellen, hogy ez miért nem történt meg és miért nem sikerült az ottani gyárak felszerelését megmenteni, arról báró Lehár Antal ny. vezérőrnagy a legilletékesebb nyilatkozni. A hagyatékában levő emlékiratai azonban ez idő szerint bírósági zárlat alatt vannak Wienben, illetve az örökségi kérdés tisztázásáig nem hozzáférhetők.

A DIÓSGYŐRI VASGYÁR MEGMENTÉSE 1944-BEN

(Adalékok az ellenállási mozgalom történetéhez.)

A DIMÁVAG a magyar ágyúgyártás központja volt. A győri program [1] keretében jelentősen bővítették, fejlesztették, s a háború éveiben a mintegy tízezer főt foglalkoztató gyáróriás többféle páncéltörő ágyút, légvédelmi ágyút, harckocsi-löveget, aknavetőket gyártott [2]. A német és a magyar hadvezetőség számos rendelkezést adott ki, amelyekkel az ágyúgyártás fokozása érdekében a termelés folytonosságát akarta biztosítani addig, ameddig a front-helyzet megengedi; a területfeladás előtt a mozdítható gépeket kiszállítani az országból, lehetőleg a műszaki gárdával együtt, hogy mennél kevesebb idő-kieséssel azonnal beállíthatók legyenek; a szét nem szedhető gépeket, kohókat, gőzkalapácsokat, hengerlőket az utolsó percben felrobbantani, vagy bénítani úgy, hogy legalább fél évre termelésképtelenné váljanak [3].

1944 őszén a gyár még ontotta a hadianyagot, de közben megkezdődtek az előkészületek az üzemrészek áttelepítésére, majd megindult a kiszállítás vasúton, teherautókon Győrbe vagy Aszódra és onnan tovább, a határokon túlra [4]. Szétszerelték és csomagolták a gépeket, fontos alkatrészeket, s a robbantások előkészítése is megkezdődött. Zűrzavar és ellentmondó intézkedések mutatják, hogy a német és a magyar hadvezetőség számára nagy gondot okozott a gyárral kapcsolatos tervek biztosítása. Látszólag azonban minden a rendelkezéseknek megfelelően haladt, s a háborús károkról szóló későbbi kimutatások tanúsága szerint nem is lebecsülhető a kiszállított és a megrongált gépi berendezések mértéke [5]. A német hadvezetőség kiürítési és bénítási erőfeszítései nem voltak eredménytelenek: a felszabadulás napjaiban, 1944. december elején a Diósgyőri Vasgyár a pusztulás képét mutatta [6]. De részint a valóságos helyzet a látszathoz valamivel kedvezőbb volt, részint a gyár munkásságának azonnali, odaadó munkája eredményezett lényeges javulást. Így érthető, hogy alig négy nappal azután, hogy a németek feladták a gyárat, elkezdődött a munka, tíz nappal később pedig megindult az áramszolgáltatás, megindulhatott a termelés [7]. Egykorú riportok az elragadtatás hangján számoltak be a csodának tűnő eseményről: „A magyar Ruhr-vidék feltámadása” (Soltész Imre dr. írása), „Egy nagyüzem tetszhalála és feltámadása” (G. Fazekas Erzsébet) és hasonló címekkel jelentek meg írások a Frontújságban, a debreceni Néplapban, a miskolci Szabad Magyarországon [8]. Takács Ferenc iparügyi miniszter a Szociáldemokrata Párt debreceni nagygyűlésén azt mondta, hogy amit Magyarország a kiegyezés óta épített, romokban hever, egyetlen vígasztaló momentum a Diósgyőri Vasgyár megmentése [9]. A Hírek című szovjet frontújság is beszámolt közölt a diósgyőri eseményekről [10].

A korabeli hírforrások, jelentések arról adnak számot, hogy az ország keleti részének hadműveleti területté nyilvánítása után, miközben minden rendelkezésre álló eszközzel folyt az ország kirablása és pusztítása, a Diósgyőri Vasgyár munkássága az intézkedések kijátszásával, az ellenállás lassú, szívós szervezésével keresztülhúzta a német és magyar hadvezetőség számításait.

A londoni Reuter-iroda katonai hírmagyarázója — nyilván a gyárőrségre utalva — azt írta, hogy „a magyarok felfegyverezték a munkásokat abban a reményben, hogy partizántevékenységet fejtenek ki az oroszok ellen. Ezzel szemben azonban a felfegyverzett munkások utat törtek az előnyomuló Vörös Hadsereg számára” [11]. Megjegyezte még, hogy „a németeket gondolkodóba ejtethetik ezek az események”. M. Malahov ezredes, szovjet hadtörténész szovjet levéltári forrásra hivatkozva írta le, hogy a gyári munkásság megakadályozta a németeket abban, hogy elszállítsák a felszerelést [12]. A TASZSZ jelentésében a következő olvasható Miskolc felszabadításával kapcsolatban: „A németek makacsul védelmezték a magyar hadiipar e nagy központját. A városban levő gyárak magyar, cseh és szlovák nemzetiségű munkásainak nagy része átpártolt a Vörös Hadsereghez” [13]. Ellenséges hírforrás is ad segítséget a mérlegeléshez. Hans Friessner, akkori német hadseregpáncsnok: „Elárult csaták. A német véderő tragédiája Romániában és Magyarországon” című könyvében a következőket írja: „20 000 munkás kelt fel ellenünk, miközben a harc a kapuk előtt tombolt... A civil lakosság felfegyverzett hordái az ellenséget támogatták... Fenyegető magatartást tanúsítottak a német katonasággal szemben. Az iparvidéket nyilván sértetlenül akarták kiszolgáltatni a szovjeteknek...” [14].

A korabeli hírforrások ezúttal nem bírnak elsőrendű forrásértékkel. Jogos a feltevés, hogy a hírügynökségek nem rendelkeztek pontos adatokkal, csupán a közvetlen benyomásokról adtak számot. A szovjet forrás — amelyre M. Malahov hivatkozik — dokumentálja az akció elismerését, tényének tudomásulvételét a Vörös Hadsereg részéről az eseményekkel csaknem egyidőben, a gyármentési akció nagyságrendjének megállapításához fontos számunkra. Friessner leírásának adatai — egybevetve más forrásokkal — túlzottnak tűnnek. Néhány száz ember vett részt a gyár megmentéséért folyó akcióban és a mozgalom a felkelésnek csak a küszöbéig jutott el. Friessner leírása mégis lényeges, mert ábrázolja a hatást, amit a német hadseregben kiváltott. A németek Magyarországon visszavonulás közben először itt találták szembe magukat tömeges ellenállással. A szerző nyilvánvalóan e túlzás segítségével akarta érzékletesebben ábrázolni, mennyire nehéz helyzetbe került a hadsereg, amiért e területet feladni kényszerült. Hadtörténeti leírásokból ismerjük, hogy a német tisztiek a külső és belső bekerítés kettős veszélyétől tartottak [15]. Félttek attól, hogy amennyiben a borsodi iparvidék minden áron való tartására kapnak parancsot, külső — a szovjet csapatok — és belső — a magyar partizánok — támadása egyidejűleg bontakozik ki. Igaz, hogy ilyen helyzet nem állt elő, de az, hogy ennek lehetőségével a német hadvezetőségnek számolnia kellett, nem lebecsülhető mértékben befolyásolta az események menetét.

A szovjet hadműveleti tervekben Miskolc és Diósgyőr felszabadítása a Budapestért folyó hadműveletek része volt. A szovjet csapatok, nem utolsósorban utánpótlási meg gondolásokból, el akarták kerülni a sűrűn lakott és

számos fontos iparteleppel rendelkező területen a hosszan tartó harcokat, nem törekedtek az ott állomásozó német egységek teljes megsemmisítésére, hanem kaput hagytak a gyűrűn a németek számára a visszavonulásra. Ezen „lehetővé tett” visszavonulást siettette a borsodi, elsősorban a diósgyőri és miskolci munkások fenyegető magatartása, ellenállási készsége. A németek nem érezhették biztonságban magukat, és bár csak érintette őket az ellenállás szele „hű szövetségeseik” földjén, a munkásság fellépésének katonai jelentősége tagadhatatlan siettette — függetlenül a fegyveres harc kiterjedésétől — a német egységek kivonulását e területről.

Behatóbb elemzést kívánna, hogy a viszonylag érett ellenállási mozgalom eközben miért nem jutott el a fegyveres felkelés stádiumába, amitől a németek tartottak és amiről Friessner vezérezredes mint megtörtént eseményről tett említést. Másrészt: a rendelkezésre álló források azt egyértelműen bizonyítják, hogy ameddig az ellenállás eljutott — a kiürítési rendelkezések megtagadása, a gyár értékes felszereléseinek részleges megmentése, a német csapatok mozgásának zavarása — a tudatosság és a szervezettség igen különböző fokán — hozzájárulást jelentett e terület felszabadulásának meggyorsításához, az új élet kialakulásához.

Az említett közvetett értesülésekre támaszkodó és éppen ezért nem mindig hitelt érdemlő forrásokon kívül számos, az ellenállási akciókban részt vett harcos visszaemlékezéseiből, tehát közvetlen forrásból fel lehet vázolni az ellenállás hősi epizódjait, ábrázolni a törekvéseket, indítékokat és szándékokat, amelyekből többre, mint jeladásra — hogy „van tiltakozás!” — nem futotta ugyan, mégis, ha szerény mértékben is, de részévé váltak a fasizmus ellen, az általános emberi haladásért folytatott nemzetközi küzdelemnek, a magyar nemzeti történelemnek.

A diósgyőri gyár megmentésének története a magyarországi ellenállási mozgalom történetének szerves része — e témáról több forrásközlés és feldolgozás is megjelent már [16]. E dolgozat célja a fellelhető források feltárásával és egybevetésével hozzájárulni e viszonylag ismert események politikai hatásának, katonai és gazdasági jelentőségének, az ellenállási mozgalom egészében betöltött szerepének és mozgató rugóinak megértéséhez.

1944. szeptember 8-án jelent meg a Lakatos-kormány rendelete a hadműveleti területek anyagi és személyi kiürítéséről. A rendeletben megjelölt cél: anyagi javak és termelőberendezések óvása a hadműveletek következtében várható rongálódástól és a lakosság biztonságosabb területekre szállítása. Erre az indokolásra nyilván a közvélemény ideiglenes megnyugtatása céljából volt szüksége a kormánynak. De tegyük hozzá: csak részleges kiürítésről lehetett szó, teljes kiürítéshez sem elegendő szállítóeszköz, sem megfelelő nagyságú, biztonságos felvevőterület nem állt rendelkezésre, a hadvezetőség számára a teljes anyagi és személyi kiürítés csak tehetetlen jelentett volna, nem is volt szándékukban végrehajtani. A részleges hadműveleti kiürítésre vonatkozó rendelkezések csak az ipartelepek gépi berendezésének és felszerelési tárgyainak, az ipari készárúnak, a nyersanyagoknak, valamint mennél több élelmiszernek

elszállítását írták elő, elsősorban a hadviselés továbbfolytatásának biztosítására [17].

Nagy anyagi értékek pusztultak el ipartelepek felszereléseinek és raktári készleteinek nem megfelelő szállítása következtében. Még ott is, ahol a magyar és a német hadvezetőség rendelkezett a szükséges szállítóeszközök felett, a szovjet csapatok váratlanul gyors előrenyomulása következtében a tervszerű „hátravonás”-t nem tudták végrehajtani, így csak azzal törődtek, hogy elindítsák — bármerre — a feladásra és így a szovjet csapatok kezére kerülő területek ipari berendezéseit. 1944 októberétől Magyarországon a német és a magyar fasiszta polgári és katonai szervek szeme előtt az a cél lebegett: minél kevesebb érték maradjon a kiürített területeken, hogy ott, nem tekintve a lakosság érdekeit, mennél később indulhasson meg a normális életmenet.

A német hadvezetőség az adott kényszerű helyzetből is igyekezett mennél nagyobb hasznot húzni. A német hadsereg alakulatai a helyi magyar polgári szervek és a magyar hadvezetőség feje fölött, közvetlen parancsok formájában biztosították a számukra fontos értékek kiszállítását más, német megszállás alatt levő, vagy Németországban működő ipartelepekre [18].

A kormány önálló kiürítési kormánybiztosság felállításával kívánta összehangolni a kiürítéssel foglalkozó honvédelmi és polgári szervek tevékenységét, azzal ámitva önmagát és a közvéleményt, hogy még ura a helyzetnek [19]. Valójában nem volt olyan helyzetben, hogy az ország értékeinek megóvása érdekében hathatós intézkedéseket érvényesíthessen. Ami a „kiürítés” során szeptemberben elkezdődött, az a lakosság elemi érdekei, az ország alapvető érdekei ellen irányult, s felelősen egyetlen tényező sem állíthatta azt, amit a kiürítési rendeletben a „rongálódástól való megóvás”-ról közétettek.

A háborús szenvedéseknek megrövidítését csak abban az esetben szolgálhatta volna a Lakatos-kormány, ha gyökeresen megváltoztatja politikáját és sürgősen a háborúból való kilépés álláspontjára helyezkedik.

A Minisztertanács szeptember 8-i ülésén azonban — amelyen napirendre tűzték a fegyvertanzúnet kérdését — nem jött létre ilyen döntés. A román fegyvertanzúnet után, a Vörös Hadsereg gyors előnyomulása napjaiban elszalasztották az ország megmentésének az egyetlen reális lehetőségét — ahogy elszalasztották később még egyszer 1944 októberében — s ettől fogva gátlástalanul folyt az ország kirablása a németek által. Magyarország rohamosan haladt a katasztrófa felé.

Szeptember 12-én az illegális Kommunista Párt röpiratában a legszörnyűbb árulásnak minősítette a kormány magatartását. Rámutatott arra, hogy az országot csak a munkásság határozott cselekvése, a parasztok, polgárok, katonák megszervezésével előkészített általános sztrájkja és a németek elleni fegyveres felkelése mentheti meg attól, hogy „óriási csatatérre váljék, hogy a közeli béke már csak füstölgő romokat és romlásba döntött népet találjon” [21].

A miskolci 7. honvédségi kerület területére szeptember 24-én terjesztették ki a hadműveleti kiürítés rendelkezéseit [22]. Vörös János vezérezredes a fővezérség nevében szeptember 10-én azt javasolta a Legfelsőbb Honvédelmi Tanácsnak, hogy a kiürítésre kijelölt területeken szüntessék meg a hadiipari termelést [23]. Ilyen rendelet kiadására az észak-magyarországi iparvidéken azon-

ban nem került sor, a hadvezetőség a diósgyőri és az ózdi vasgyártól továbbra is várta a hadianyagot. Ha Diósgyőr és Ózd kiesik, a hadiipari termelés megáll [24].

A gyárat a szeptember 13-i nagyarányú bombatámadás alkalmával sok találat érte [25]. A tönkrement üzemrészekben nem folyhatott tovább a munka. Kezdték összeszedni a romok közül a menthető gépeket, alkatrészeket, felszerelést. Kiszedték, csomagolták, ládába rakták, s a föld alatti járatokban helyezték el. A mentés tulajdonképpen ezzel kezdődött el. És még valami. Ezekben a napokban kezdett megérni az emberek tudatában az az elhatározás, hogy meg kell menteni a gyárat, és saját magukat. Kezdték megérni az a felismerés, hogy ebben semmit sem várhatnak a kormányzattól. Hogy nem szolgáltatathatják ki magukat a gyárvezetőségnek, a katonai parancsnoknak.

Elkeseredést váltott ki, hogy a gyárvezetőség elmulasztotta valamiféle bombabiztos fedezék építtetését, s az elkeseredés a nagyarányú bombatámadás után — bár emberéletben különös szerencse folytán alig esett kár — fokozódott [26]. Ellenérzést váltottak ki a közben megjelent kiürítési rendelkezések [27]. A vasgyár részére ideiglenes felvevőhelyeket jelöltek ki Borsod vármegye területén, de a kijelölt területek hamarosan maguk is a kiürítési rendelkezések hatálya alá kerültek. A vasgyári lakosság kitelepítésére kiadott rendeletek az ipari centrumtól távolabb eső községekbe való költözésre adtak parancsot, de a hadiüzem alkalmazottai, munkásai nem hagyhatták el munkahelyüket, továbbra is bejárásra kötelezték őket. A bizonytalan vasúti és útvisszonyok következtében a bejárásra nem vállalkozhattak, ezért nem vállalták a költözést, sőt olyanok is, akik már családjukkal elköltöztek, visszatelepültek.

A hatósági intézkedések zavart és bizonytalanságot árultak el, s fokozott elégedetlenséghez vezettek, mert nyilvánvalóvá tették, hogy a kormányzat részéről a legegyszerűbb gondoskodásra sem lehet számítani. Nem segített ezen a kiürítési kormánybiztosság előterjesztése a Minisztertanácsban: „Vigyázzanak, nehogy azt higgye a közvélemény, hogy csak a magas rangúakról gondoskodnak”, s az a nyomatékos felhívása, hogy „a munkásság érdekeit is vegyék tekintetbe, nehogy termelés kiesés legyen” [28]. A közigazgatási szerveknek nem állt módjukban az ilyen intelmek figyelembevételére, mert a hadviselés egésze, így annak a hadműveleti kiürítésre eső szakasza is ellentétben állt a néptömegek alapvető érdekeivel, s ezt a tényt nem lehetett ellensúlyozni okosabb, vagy körültekintőbb kiürítési rendeletekkel.

Fenti intézkedéseknek az egész országban keltett kedvezőtlen visszhangját mutatja, hogy a szeptemberi külföldi tudósítások a magyarországi helyzetről szólva a hadiüzemekben fokozódó zavargásokról, szabotázsokról, gyárak tömeges elhagyásáról adtak hírt [29]. A Belügyminisztérium adatai szerint a termelés 20—30 százalékkal csökkent. A budapesti főkapitányt elbocsátották állásából, mert képtelen volt biztosítani a főváros rendjét. Utóda szigorú megtorlásokat, s halálbüntetést helyezett kilátásba [30]. A belügyminiszter újabb rendeletet adott ki a rémhírterjesztőkkel szembeni eljárás szigorítására. Rendeletileg a bűncselekmények közé sorolta azt, hogy „a háborús eseményekkel kapcsolatban egyes személyek túlzott híreket terjesztenek” [31].

Augusztusban a belügyminiszter tájékoztatója még arról szólt, hogy nyu-

galom van az országban, röpcédula-háborúra korlátozódik a belpolitikai agitáció [32]. A belügyi kormányzatnak augusztusban sem volt oka ilyen mértékű optimizmusra, hiszen a hadbíróságokat számos munkalassítási, szabotázs és munkamegtadási ügy foglalkoztatta [33]. Jelentős termelés kiesésről szóltak a hadiüzemi jelentések [34], s a földművelésügyi miniszter a Minisztertanácsot a mezőgazdasági területeken is jelentkező munkamorál rosszabbodásáról tájékoztatta [35].

Szeptember 20-án Bonczos belügyminiszter a Minisztertanács előtt már nem röpcédula-háborúról beszélt. A csendőrsők megerősítéséről szóló indítványát azzal indokolta, hogy rendkívüli feladatok hárulnak rájuk, teljesítő-képességük végső határáig jutottak, s így tömegmegmozdulás, zavargás esetén igen veszélyes helyzetbe kerülhetnek [36]. A csendőrség központi nyomozó parancsnokságának az országban uralkodó általános hangulatról szóló szeptemberi jelentésében a következő olvasható: „Letagadhatatlan, hogy a szovjet hadsereg előrenyomulásával szorosan összefügg az ország belpolitikai helyzetében beállott változás. A mindenáron békét akarók tábora hihetetlenül megnövekedett az elmúlt két hét alatt. Ennek lélektani okai nem szorulnak különösebb magyarázatra. A munkásrétegek általában, de a kézművesek, kisiparosok, kiskereskedők jelentős része is elvesztette a német győzelembe vetett hitét” [37].

Fentiek azt mutatják, hogy a politikai hangulatban jelentős változást érzékelt a belügyi kormányzat. Ezt látszik alátámasztani a rögtönbíráskodás kiterjesztéséről, a rendőrség és csendőrség fegyverhasználati joga kiterjesztéséről megjelent számos rendelet is [38]. Valóban, az ellenállási mozgalom fellendülő szakaszba érkezett. Az illegális Szabad Nép arról adott hírt, hogy a csepeli Magnéziumgyár munkásai felgyújtották a gyár magnéziumkészletét, a Telefongyár termelése 84 százalékkal csökkent. „... Se szeri, se száma Budapest utcáin a németellenes felírásoknak, pecséteknek, tábláknak, röpcéduláknak” [39]. A már idézett csendőrségi jelentés szerint „a német győzelembe vetett hit megingása következtében a tömegekre nagy hatást gyakorol a baloldali propaganda, s az országos viszonylatban folyó nyílt nyomozások komoly eredményei ellenére mégis egységbe tömörül a baloldali ellenállási mozgalom és ezek mellett gomba módra szaporodnak egyéni kezdeményezések Budapesten és vidéken” [40].

Ilyen helyzetben jutott el a diósgyőri munkásság mozgalma jelentős állomáshoz, a német megszállás alatt országosan is egyik legjelentősebb béketüntetéshez.

A miskolci rendőrkapitányság szeptember 22-én a következő jelentést küldte a belügyminiszternek [41]: „Tisztelettel jelentem, hogy a diósgyőri m. kir. Vas- és Acélgár Ujgyárában (ágyúgyár) 1944. évi szeptember hó 21-én délelőtt 9 órakor komoly jelentőségű munkásmegmozdulás történt.”

A D. 9 szerelde munkásainak 2—300 főnyi csoportja, eddig ismeretlen személy kezdeményezése folytán, a gyárigazgatóság épülete felé vonult. Útközben a munkások nagy tömege csatlakozott hozzájuk, pusztán kíváncsiságból úgy, hogy mire a tömeg az igazgatósági épület elé érkezett, száma már 2000—2200 főnyire szaporodott. Az igazgatósági épület előtt a munkások az arra

haladó Pozsonyvári Arthur m. kir. ezredest, a Hadianyag Ellenőrző Kirendeltség vezetőjét szólították meg. Szónokuk nem volt, a tömegből egyes személyek kiáltottak: „Kövessük a finn testvérek példáját! Lépünk ki a háborúból! Békét akarunk!...”

Nyomozás indult annak megállapítására, hogy kik szervezték az akciót. Galló János szervezett munkást, aki megkezdte a békekövetelés kiáltását, őrizetbe vették, Szilvásváradra hurcolták.

A szerelde munkásai a tüntetést úgy készítették elő, hogy az a spontaneitás látszatát keltse. Ezt lehetővé tette a kialakult háborúellenes hangulat. Ám a hangulat ilyené válása nem volt teljesen spontán folyamat.

A Diósgyőri Vasgyárban 1500 szervezett munkás dolgozott [43]. Évtizedeken keresztül meg tudták védeni a szervezkedés jogát, noha az állami üzemekben, különösen a hadiüzemekben általánosan tiltották. Jelentős üzembizalmi szervezet működött, amely a gyárvezetőség előtt is sokszor a szakszervezet nevében lépett fel. Bár 1938/39-ben a nyilasok jelentősen előretörték, támadást intéztek a vasgyári szakszervezet ellen, némi visszaesés után ismét talpraállt, s ettől kezdve a nyilasoknak már nem volt jelentős befolyásuk.

A szervezett munkásság előretörését mutatta már az 1943. szeptember 9-én rendezett vasgyári béketüntetés, a háború alatt a fővároson kívül az első, méreteiben is jelentős politikai tömegmozgalom a háború ellen [44].

A vasgyári szervezett munkások szoros kapcsolatban álltak a Szociáldemokrata Párt miskolci szervezetével. A párttitkár húsz éven keresztül Rónai Sándor volt, a Tanácsköztársaság idején direktóriumi tag. A helyi szociáldemokrata szervezetben a peyerista szárny nem tudott érvényesülni [45]. 1944 elején rövid ideig a Szociáldemokrata Pártnak községi szervezete is működött, amelynek Nyíró Sándor, vasgyári munkás volt a titkára. Nyíró Sándor 1938/39-ben kapcsolatban állott az OIB-vel, részt vett Budapesten Ságvári Endre szemináriumán. Kapcsolatba került az illegális kommunista ifjúsági mozgalommal is. [46].

A szervezett munkások, a szociáldemokrata vezetők és aktív párttagok közül a német megszállás után sokat letartóztattak, internáltak, vagy rendőri felügyelet alá helyeztek — így Rónai Sándort, Kopácsy Józsefet, Mráz Ferencet, Oszip Istvánt, Nyíró Sándort —, ami nagy veszteséget jelentett [47]. Ezzel egyidőben a Szociáldemokrata Pártot betiltották, a szakszervezetekbe kormánybiztosokat ültettek. A párthelyiségeket lefoglalták, a szakszervezeti helyiségekben állandó zaklatásokat rendeztek [50].

A Szociáldemokrata Pártnak nem volt az új helyzetnek megfelelő politikai platformja, a terror átmenetileg visszahúzódot eredményezett, de a munkásmozgalomban nevelkedett emberek, a bizalmiak és más funkcionáriusok illegális kapcsolatot építettek ki egymással. Érelődött az aktív ellenállás szükségességének a tudata. A Szociáldemokrata Párt baloldali vezetői közül azok, akik illegális kapcsolatba mentek, el tudták kerülni a letartóztatásokat, elkezdtek a mozgalmi kapcsolatok újraépítését. 1944 augusztusában „Szociáldemokrata körlevél”-ben illegális szervezkedésre hívták fel a volt tagokat. A rendőrségi jelentések már arról adtak számot, hogy „... a szociáldemokrata párt — dacára a betiltásnak — újból akcióba kezdett” [51]. Egyes szociáldemokrata vezetők aktív harc helyett a kivárást tanácsolták és teljesen elmerültek az elhurcolt

emberek kimentése érdekében írt kérvényekben, a sérelmek orvoslásáért különféle hatóságokhoz írt panaszbeadványokban [52]. 1944-ben az ilyen tevékenység is áldozatos munka volt, s az ilyen óvatos tiltakozás álláspontján levők sem érezhették személyüket biztonságban [53].

A helyzet azonban sokkal többet követelt. „A Kommunista Párt Kiáltványa a magyar néphez” a már idézett másik szeptemberi röpirattal együtt Európa többi népei ellenállási mozgalma példáján harcra hív: „Ne várjatok külön utasítást vagy szervezeti kapcsolatot! Ne dolgozzatok! Sztrájkoljatok, szabotáljatok! Menjete az utcára, tüntessetek a béke mellett” [54]!

A Kommunista Párt felhívása, világos, egyértelmű állásfoglalása az ellenállás szükségességéről és módjáról, politikailag erősítette a baloldali szociáldemokráciát, elősegítette az egységes fellépés szükségességének a felismerését, érlelte a háborúellenes össznézeti összefogás kibontakozását.

A vasgyári béketüntetésnek a Kommunista Párttal való közvetlen kapcsolatáról — legalábbis abban a formában, hogy a Központi Bizottság az előkészítésről tudomást szerzett volna — nincs forrásanyagunk. 1944 tavaszától kezdve azonban rendszeresen eljutottak Diósgyőrbe a Békepárt röpiratai, a Béke és Szabadság című újság egyes példányai, s „A Kommunista Párt megalkult” című szeptemberi felhívást sokan kapták kézhez posta útján [55]. A KMP-vel kapcsolatban álló illegális kommunista pártszervezet ebben az időben nem működött Miskolcon és Diósgyőrben, de itt voltak azok az emberek, akik korábban szervezeten a Kommunista Párthoz tartoztak; meggyőződésüket megtartották és abban a szellemben nevelték munkatársaikat. Sokat elhurcoltak a régiek közül, de tevékenységük nem tűnt el nyomtalanul. Magvetés volt, amelynek kezdett beérni a gyümölcse.

A D 9 műhelyben — ahonnan a tüntetés elindult — dolgozott Barbai Ferenc, Fekete Mihály, Simon Albert. Barbai Ferenc korábban Debrecenben kapcsolatban állott egy kommunista csoporttal, képzett marxista volt, Diósgyőrben illegális tanulókört szervezett, 1944 szeptemberében az illegális ellenállási mozgalom egyik vezetője volt. 15—20 ember tartozott a csoportjához [56]. Fekete Mihály 20 év óta szervezett munkás volt, a szakszervezetben vezetőségi tag [57]. Illegális kommunista pártszervezés Borsodban 1930-ban, 1932-ben és 1936-ban megszakításokkal folyt. A rendőrség hamar felfedte és szétverte. Fekete Mihály a harmincas években részt vett kommunista szervezkedésben [58]. 1944 tavaszán kapcsolatba került a Békepárttal [59]. Simon Albert a Zsil-völgyi bányavidéken szerzett mozgalmi tapasztalatokat, részt vett a spanyol polgárháborúban, mint a nemzetközi brigád tagja [60].

Sokéves munkájuk eredményeként viszonylag kevés szervezéssel — a finnországi események hírére [61] előkészítették az akciót.

A béketüntetés ténye és politikai tartalma teljesen egybeesett a Kommunista Párt politikájával és felhívásaival. Fentiek ismeretében biztonsággal állíthatjuk, hogy a vasgyári munkásság e kiemelkedő harci tette azt tükrözi, hogy szervezői tudatosan vállalták a Kommunista Párt politikáját, le tudták küzdeni az aggályoskodókat és e mögé tudták állítani munkatársaikat.

Október 15-én a Horthy-proklamáció hírére Fekete Mihály és Oszip István elhatározták, hogy a szakszervezet vezetőségét felszólítják, szervezze

meg a vasgyár leállítását és vonultassák ki a munkásokat egy utcai tüntetésre [62]. Még mielőtt azonban sikerült volna megegyezni az akció előkészítésére, megkezdődött a nyilas hatalomátvétel. Még aznap éjjel megindult a hajtóvadászat a munkásmozgalom vezetői, baloldaliak, szervezett munkások ellen, s akiket a lakásukon értek, elfogtak, és elhurcoltak [63]. Újabb súlyos csapást jelentett a mozgalomra, de akik már a harc útjára léptek, nem adták meg magukat. Akit nem értek el az ismertebb emberek közül, azonnal illegalitásba ment, de megőrizte a kapcsolatot azokkal, akik még bejártak a gyárba.

A mozgalom továbbéléséről komoly jeladás: október 16-án, amikor a hengerde nagycsarnokában összehívott gyűlésen Kóródi nyilas vezető be akarta jelenteni a hatalomátvételt a gyár vezetői és katonai parancsnoka jelenlétében — a munkások egy rögtönzött Horthy melletti tüntetés ürügyén kifütyülték és nem engedték szóhoz jutni a nyilas szónokot [64]. Október 17-re pedig Fekete Sándor, Fancsalszky Kálmán, Barla Anna miniumfestékekkel mázolták a gyár felé vezető úton a palánkokra, házfalakra, a „Halál Szálásra!”, „Éljen a béke!” jelszavakat [65].

A Vörös Hadsereg csapatai közben újabb előretöréssel felsorakoztak a Tisza vonalán, előkészítették a 2. Ukrán Front és a 4. Ukrán Front együttes támadását Kassa, Munkács, illetve Debrecen, Szolnok irányába [66].

A Diósgyőri Vasgyárban ilyen körülmények között ült össze október 20-án Bézler ezredes vezetésével egy értekezlet, amelyen a gyár kitelepítésének módzatairól kellett határozni [67]. Számításba kellett venni a munkásság hangulatának alakulását — amely a szeptember 22-i béketüntetés alkalmával is megnyilvánult —, amely különösen érzékeny volt a gyár sorsa, jövője iránt. Az értekezleten rendelkezés született: október 21-én indulnak részben Budapestre, részben Győrbe, az anyavállalat ottani részlegeihez csatlakoznak, megmarad a magyar vezetés, sőt az addigi vezetés irányítása alatt fogják folytatni a munkát, annak mintájára, ahogyan egy üzembrészt már májusban Aszódra telepítettek. Az értekezlet után kellett volna megkezdődnie a gyár áttelepítésének — napok alatt —, minden lehető szállítóeszköz igénybevételével. Szemmel láthatóan folytak is az előkészületek, de valahol mindig megakadt a dolog. A kormányzat már júniusban rendeletet adott ki „A háborús akaratnak a bombázások ellenére való fenntartása tárgyában” [68]. Ilyen rendeletek kiadása nem állíthatta meg a kialakuló tiltakozás folyamatát, de mutatója annak, hogy „a háborús akarat” fenntartása egyre nehezebb, ezért rendeleti úton próbálták a maradványait biztosítani.

1944. októberében a Diósgyőri Vasgyárban azok, akiknek a háború esztelen továbbfolytatása érdekében biztosítaniok kellett az áttelepítést, egyre céltalanabbnak találták a rájuk bízott munkát. Akkor is, ha a katonai parancsnokság a szigorú hadiüzemi szabályok és eszközök birtokában ott állt a hátuk mögött, s alig hagyott időt arra, hogy elgondolkodjanak. Vajon mi célt találtak a bombatámadások sújtotta Budapestre településben, vagy mennyivel tűnt biztonságosabbnak számukra Győr, mint az, ha maradnak, s lehetőleg marad a gyár is. Hihettek-e abban, ha Budapestre, vagy Győrbe települnek, nem kell onnan is továbbmenniük? Kinek kell a gyár, ha kiszakítják a borsodi medencéből? Nyilvánvaló, hogy itt már csak a német hadvezetőség érdeke

húzódott meg az áttelepítési rendelkezés mögött, s ehhez a felismeréshez akkor nem volt szükség túlságosan képzeletdús fantáziára.

A C gyár gépműhelyében Jekisa főművezetőt bízták meg a leszerelés végrehajtásával és ellenőrzésével. Az üzemszakszervezeti bizalmija, Urbancsok Mihály tanácskozott a főművezetővel, s az eredmény: Jekisa nem vállalta tovább a rábízott feladatot [69]. Az Ilgner-gépházban a vezérgenerátorok keféit és kefetartóit kellett volna leszerelni. A ládába ócskavasat csomagoltak, a leszerelt alkatrészeket pedig a gépház levegőcsarnokaiba rejtették [70]. A D 11 edzőüzemnél az összes műszereket — 85 db pirométert és regiszter műszereket, 5 évre való hőelem-huzallal — becsomagolták és a generátor alsó szintjébe rejtették [71]. A nagyolvasztó kitelepítését megakadályozták azzal, hogy a kisebb motorokat eldugták a gépház pincéjének zugaiba, a nagyobb darabokat vagonostól az ócskavas közötti vágányra rejtették el [72].

A visszaemlékezések és a leírások alapján hasonló példák tömegével egészíthetnénk ki a képet. Sajnos, nem áll rendelkezésre pontos kimutatás, melyik üzemszakszervezetben mennyit sikerült megmenteni. A felszabadulás után készített, a megmaradt gépparkból és anyagkészletekről szóló kimutatás [73] önmagában csak akkor adhatna hű képet, ha minden megmaradt értéket megmentettnek vennék — ez azonban nem lenne reális, hiszen a szállíthatóság mértéke, a szállítási lehetőségek korlátozottsága és a Vörös Hadsereg gyors előrenyomulása következtében is félbe maradt a kiszállítási terv.

Az októberben kiadott kitelepítési parancs szabotálása, a terv lassítása és akadályozása azonban hatalmas értékkel bír, ha megvizsgáljuk, hogyan kapcsolódott össze az ellenállás más formáival.

A kiszállítások megakadályozásában politikai érettségétől függetlenül érdekelt volt minden munkás, aki a kenyérért, a munkaalkalmat féltette. Hasonlóan a műszaki gárda is. Az érdek felismerését siettették a frontesemények is. A parancsok megtagadásáig, a kockázat tudatos vállalásáig, szervezett ellenakciókig igen kevesen jutottak el. A csendes szabotázs, a kiszállítások lassítása, az értékes berendezések elrejtése, ebben való részvétel az ellenállásnak az a foka és formája, amelyhez csatlakozhatott bárki, aki kezdte felismerni ennek a szükségességét, ha nem is volt korábban kapcsolata a munkásmozgalommal, ha addig nem is gondolt semmiféle ellenállásra. Nem kellett ehhez felülvizsgálni egész addigi beállítottságát, meggyőződését, még csak nem is kellett feltétlenül nyíltan színt vallania, vagy olyan útra lépnie — illegális szervezkedéssel —, amelyről nincs visszaút. Az eszközt, az alkalmat is kínálta a bombatámadás okozta helyzet: romos részek, romtakarítási munkálatok, légóntalmi intézkedések. Nem érett még meg tömegméretekben a felkelés szelleme. De a tudatos ellenállásnak kedvezett a közhangulatnak ilyen alakulása, a tömegekben érlelődő passzív ellenállás. A szervezett akciónak ebbe a folyamatba kellett bekapcsolódnia, s leküzdeni, elszigetelni csak a nyilas rezsim és a németek tudatos kiszolgálóit kellett. S ezek — mint látjuk — az elenyésző kisebbséget jelentették már akkor.

Az alkalom a továbblépéshez, az ellenállás magasabb fokra emeléséhez nem sokáig váratott magára.

November 1-én az Országos Elhelvezési Kormánybiztos rendeletet adott ki,

amelyben „a veszélyeztetett területekről a magyar lakosság fokozatos hátravonását, szükség esetén átmenetileg a baráti Német Birodalom területére való elhelyezését tervezi a kormány, hogy ezáltal a magyar fajt megmentse és a bolszevizmus borzalmaitól megkímélje” [74]. Nyilvántartásba vettek minden 18 éven felüli férfit és nőt, 14—18 éves leventeköteles ifjút, honvédelmi munkára történő igénybevétel céljából. A mozgósítottakat menetszázadba sorolták és elvezényelték. A hadiüzem munkásai személyükben addig is katonai parancsnokság alatt állottak, az újabb intézkedés családtagjaik révén és arra az esetre érintette őket, ha üzemük kitelepítése megvalósul. Fennállott annak a veszélye is, hogy az üzem leszerelése után zárt alakulatként szállítják el őket. Az intézkedések a teljes férfilakosság katonai behívás útján történő elszállítását célozták, hogy a német hadigépezet növekvő munkaerő-szükségletét kielégíthessék és egyúttal biztosíthassák azt, hogy a felszabaduló országrészekben ne maradjon férfi munkaerő. A rendelkezés „Veszélyben a haza!” című felhívás keretében látott napvilágot, s számolva a várható ellenállással és a karhatalom elégtelenségével, rábeszélést is tartalmazott [75]. A polgári lakosság többi, nem mozgósított része számára önkéntes távozás megszervezését kezdték meg. Kijelöltek felvevőhelyeket, s előírták, hogy csak saját szállítóeszközeiken mehetnek. Előírták, hogy az önkéntes kiürítés folyamán csak a fronttól 50 km-es körzetből indulhatnak útnak.

A kormányzat lelkiismeretlensége — amellyel tömegeket az utolsó percben is a bolszevizmus rémével fenyegetve lakóhelyük elhagyására késztet, közben a legegyszerűbb biztonságot sem nyújtja számukra — széles körökben lelepleződött. Az elhelyezési kormánybiztos idézett felhívása nem bővelkedett már ígéreteken: „Nem tudjuk, hogy a sors milyen penitenciát mért ki számunkra és mikor válik a ma még felvevő terület talán ugyancsak áttelepítendő területté.” Az elhelyezési kormánybiztos tudta, milyen sors vár az otthonukból félrevezetéssel, vagy kötelező paranccsal útnak indított tömegekre. A menetszázadok képzéséről így írt: „Elv, hogy a testileg, lelkileg egyaránt súlyos igénybevételt jelentő tömegmegmozdulást egyrészt katonás, kemény, meg nem alkuvó és céltudatos fegyelmezettséggel, másrészt sok szociális előgondoskodással és melegen érző magyar szívvel hajtsuk végre. Vasúti vagy gépkocsi szállítással egyelőre alig számolhatunk. A menetszázadoknak tehát fogatolt járműveken szállított személyes poggyászuk mellett sajnos gyalogolva kell megtenniük az utat napi 15, legfeljebb 20 km-es szakaszokban. Egy-egy csoport ezer fő, 10 napi élelem és lábon hajtott jószág. Öt-hat óra menetelés naponta.” A rendelet megmagyarázza, miért kell vállalni ezt a sorsot: „E szomorú, modern népvándorlás nemcsak a vezetőktől, a vezetettektől is sok túszerzést, szenvedést, az igények teljes leszorítását követeli és talán új életszemléletet is teremt, amelyből bizonyára hívebb, bátrabb, keményebb és magyarabb nemzedék sarjad a Kárpátok ölében.”

A diósgyőriek nem kértek ebből. Személyes érdekük, családjuk féltése, lakóhelyükhöz, otthonukhoz és munkahelyükhöz való ragaszkodásuk segítette őket ahhoz, hogy tömegesen megtagadják a kiürítési parancsot. A kormánynak nem drága a hadiüzemi munkás, a szó szoros értelmében áruba bocsátotta. Az Elhelyezési Kormánybiztosság egyik tanácskozásán felvetet-

ték, „lehet, hogy Diósgyórt elfoglalják az oroszok, célszerű lenne megtudni, mi a németek szándéka” [76]. A Belügyminisztériumban a szabotáló hadiüzemi alkalmazottakkal való eljárások újabb szigorításáról tárgyaltak. Eközben Udvardy miniszteri osztálytanácsos az Iparügyi Minisztériumból azt ajánlotta, hogy felszerelés ellenében közvetítsék ki őket Németországba [77].

A vasgyári dolgozók családtagjaikkal együtt a Drenka-hegyi óvóhelyen, a Lyukóvölgyben, a környéki erdőkben kerestek menedéket [78]. A nagyolvasztóban még együtt voltak, amikor parancs érkezett, hogy a németek számára lövészárkot kell ásni. Dékány főhadnagy (a katonai parancsnok távollétében) jelt adott a menekülésre [79]. A kormányzat súlyos megtorlásokat helyezett kilátásba a kiürítési parancs megtagadása esetére [80].

A vasgyáriak azonban nem hagyták elhajtani magukat. A parancsmegtagadás ebben a tekintetben már többet követelt, mint a felszerelések rejtegetése az üzemben, a szállítás lassítása. Az ellenállásnak az a formája sem volt veszélytelen, különösen egy-egy nagyobb arányú akció során, amihez megbeszélés, együttes munka is kellett, de a légmentes intézkedések teljesítésével való összekeveredése könnyebben leplezhetővé tette. A személyi kiürítési parancs megtagadása már bujkálást, a rendelkezések kijátszását jelentette, egy fokkal erőteljesebb szembefordulást. Feltételezte és megkövetelte egymás segítségét és bátorítását.

A vezérkar nem tudta elfelejteni a vasgyáriak magatartását, saját kudarcát. Még decemberben is foglalkozott „az erdőbe vonult Miskolc környéki munkásokkal” [81], s ha ott átmenetileg visszaszorították volna a frontot, nagy megtorlásra került volna sor.

A csendes szabotázs, a rendelkezések kijátszása és a parancsok megtagadása időt jelentett, s a nyert idő a mozgalom nyeresége volt. Az idő szorítását érezte azonban a kormány és a hadvezetőség is, s mind sürgetőbben lépett fel. A harc élesebb formákat öltött.

November 3-án rendelet jelent meg: a hadviselés érdekében szükséges javakat a hadműveleti területek kiürítendő részeiről teljhatalmúlag katonai és közbiztonsági segédlettel a hadműveleti kormánybiztos összegyűjteti [82]. A HM 68/M. 1. o. — 1944. rendelete alapján a miskolci 7. honvéd kerületi parancsnokság kebelén belül kiürítési törzs felállítását rendelték el [83]. A katonaköteles korhatárt 17 évre szállították le, általános bevonulási parancsot tettek közzé 17—48. évig [84]. A lakosság szabad mozgását korlátozó rendelkezéseket léptettek életbe [85]. A rögtönbíráskodás körét ismét kiterjesztették [86].

Ilyen helyzetben roppant veszélyeket jelentett, hogy a Honvédelmi Minisztérium ipari osztályának adataiból a vezérkarnál felmerült a gyanú, hogy a Diósgyőri Vasgyárból a leszerelés és kiszállítás lassú üteme mögött szándékos lassítás, esetleg szervezett akció lehet.

A közvetlen veszély elhárítását azonban egy véletlennek tűnő esemény még lehetővé tette. November 5-én az I. hadsereg parancsnokságának irásbeli utasításával Miskolcra érkezett Kilczer Béla főhadnagy — civilben salgótarjáni építész —, hogy kivizsgálja, miért halad olyan lassan a gépek leszerelése és kiszállítása, hogy intézkedéseket foganatosítson és a végrehajtásról jelentést küldjön [87]. Kilczer Béla az utasítás végrehajtása előtt rokoni látoga-

tásra ment Pődör Lászlóhoz, akinél éppen akkor tartotta vezetőségi ülését a miskolci MOKAN komité, a gyári szabotázs szervezetté tételének, fokozásának lehetőségeit vizsgálva [88]. Véletlen, hogy Kilczer Béla kapcsolatba került az ellenállási mozgalommal, hiszen nem ezzel a szándékkal érkezett Miskolcra. A szándék megváltoztatásában, a gyármentési akcióhoz való kapcsolódásban azonban az játszott meghatározó szerepet, hogy Tóth Béla, Fekete Mihály, Pődör László a mozgalom vezetősége nevében, az ellenállási mozgalom szervezett csoportjait maguk mögött tudva úgy tárgyalhattak a hadsereg parancsnokság megbízottjával, hogy a gyárban már érelődött a tudatos ellenállás.

Igaz, hogy a helyzet súlyosabbra fordulása esetén számolni kellett a megindulás lehetőségével, azzal, hogy a parancsok kijátszása révén a hatalommal szembekerült vasgyári tömegek a válaszüton megtorpannak. A MOKAN vezetősége azonban annak — az objektív helyzetben gyökerező — másik lehetőségnek a megvalósulásáért harcolt, hogy a passzív ellenállás a tudatos parancsmegtagadásig fejleszhető. A folyamat meggyorsítása érdekében szólította csatlakozásra a főhadnagyot. Kilczer döntését kedvezően befolyásolta az a körülmény, hogy a mozgalom vezetőségében ott találta Ginzery Sándor ezredes, a gyár egyik katonai parancsnokát.

A megbeszélés eredményeként másnap, november 6-án Kilczer Béla és Ginzery Sándor végigjárták a gyárat, megvizsgálták a leszerelés állapotát és utasították a gyárvezetőséget, hogy a további leszerelést, mint feleslegest, szüntesse be. Elrendelték azt is, hogy a még Diósgyőrött és Miskolcon levő bevagonírozott anyagot tartsák vissza. A hamis jelentést a leszerelés végrehajtásáról egy hét késéssel Kilczer személyesen vitte el az I. hadseregparancsnoksághoz [89], majd a miskolci ellenállási mozgalom budapesti kapcsolatainak segítségével illegálitásra ment [90].

Ez az akció újabb időnyerést jelentett, néhány napot, ami akkor — a 2. Ukrán Front csapatai már birtokba vették a Tisza vonalát, s Borsod megye déli, délkeleti részén állottak [91] — nagy jelentőséggel bírt. Visszacsapástól még azonban tartani lehetett.

November 9-én a budapesti tiszti kaszinó nagytermében a hadiüzemi személyzeti parancsnokok és megbízottak, valamint a vállalatok vezető tisztviselőinek részvételével értekezletet tartottak, amelyen határozatot hoztak „a rendbontók, szabotálók, munkakerülők azonnali agyonlövéséről” [92]. A helyzet mind veszélyesebbé vált. Az időnyerésért ezért a fokozott harcra való felkészülésre kellett felhasználni.

A németek utolsó lépésként eszeveszett rombolásra határozták el magukat. Német tiszték végigjárták a gyárat. Utasítást adtak a kohók befagyasztására, a fúvóövnél, a hűtőcsöveknél robbantásra, a hengerműveket meghajtó gépházban a villamos motorok kollektor-gyűrűinek, az erőmű turbináinak felrobbantására [93]. A nagyarányú rombolási tervek végrehajtása azonban újabb akadályokba ütközött. A termelést november 10-én leállították. Ezzel egyidőben a gyár vezetőinek jelentős része elmenekült, aki maradt, már nem volt engedelmes végrehajtója a német közegnek. A nagyolvasztóban úgy tájékoztatták a német tiszteket, hogy a gépi berendezés motorjai tartalékkal együtt, a gázdinamó forgógép-gyújtófejeitől a hűtővíz-szivattyúig vasúti

kocsikba kerültek, s elindították Nyugatra. Az ottmaradt műszaki vezetők hivatalosan kiállított szállítólevelekkel igazolták ezt, a felsorolt berendezéseket pedig addigra megfelelően elrejtették. A bombatámadás okozta rombolás képét gépek ledöntögetésével még növelték, így több üzemszben azzal az indokkal tudták megakadályozni a rombolást, hogy már nincsen használható felszerelésük.

A Diósgyőri Újgyár gondnokságát a távozó vezetők Szederkényi Ferenc mérnökre bízta, aki maga is igyekezett megakadályozni a robbantásokat. Sikertelenül elérte, hogy csupán a nyugati erőműben robbantottak egy turbinát az egyik oldaláról, egy másikat akkorra András Gyula üzemvezető és Kocsis Károly művezető irányításával szétszedtek és elrejtettek. A finomhengerműben a lemezhengesor bronzcsapágyait leeresztették egy revegyűjtő kanálisba. A kohók befagyasztása helyett a vasat lecsapolták, egyszerűen leállás történt. Visnyovszky László üzemvezető hallgatólágtudomásul vette, s eltávozott onnan, Gönczy Károly főellenőr pedig üzemképteleneknek nyilvánította azokat [94].

A gyármentési akció új mozzanata, a németek számára új akadály, egyben az akció elengedhetetlen feltétele a műszaki gárda csatlakozása volt. Ennek az új jelentőségnek fő oka az összetételben beálló változás volt, a katonai vezetést utolsó percig híven kiszolgáló műszaki vezetők távozása. A helyükön maradtak részéről már bizonyos állásfoglalás volt, hogy nem mentek el. A rombolási szándék láttán újabb tömegek csatlakoztak az ellenálláshoz. Közrejátszott ebben akarata ellenére a kormányzat is. Szemben az országos elhelyezési kormánybiztos november 1-én kiadott rendeletével —, amely előírja, hogy „azokat a hadifontosságú üzemeket, amelyek már nem telepíthetők át, utolsó időig üzemeltetni kell, s az ellenség közeledtekor meg kell semmisíteni” — november 11-én kormányrendelet jelent meg, amely a kiürítés során a robbantás helyett az üzembénítást írta elő [95]. Bénítás fogalmán az üzemből fontos és nehezen pótolható kulcsalkatrészek kiszerelését és elvitelét értették oly módon, hogy azok visszaszerelése után üzemképessé tudják tenni a berendezést, azok nélkül azonban legalább hat hónapig ne működtethessék. A bénítást az üzemeknek 24 óra alatt kellett végrehajtaniuk [96]. A kormányzat a Gyáripárosok Országos Központja indítványára határozta el magát arra, hogy a német hadvezetőségnek eljárjon, majd a velük történt megegyezés értelmében kiadja a rendeletet. A GYOSZ gyenge tiltakozása mellett nyilvánvalóan szerepet játszott a rombolások hatására fokozódó németellenes hangulat, s a karhatalom elégtelensége, a tömegméretű ellenakciókkal szemben. A kormányzat a közvélemény megnyugtatására szánta a rendeletet, ám ennek olyan hatása is volt a még mindig törvénytisztelő emberekre, hogy amikor a német tisztek e megegyezést teljesen figyelmen kívül hagyva megjelentek a rombolás végrehajtására, a szembeszegülést hivatalosan is igazoltnak mondhatták maguknak.

A hangulat kedvező helyzetet teremtett — moszkvai és londoni rádióadások, röpcédulák és a közvetlen szóbeli agitáció útján jelentkező — szabotázsra való felhívások elfogadására.

Megjelentek a gyárban a miskolci MOKAN szervezet röpiratai. A röpiratok nyomdai úton készültek szép fehér papíron, noha az összes nyomdát szétszerelték már, s a hivatalos felhívásokat is csak sokszorosító gépen állították

elő. A MOKAN szervezet ilyen jelentkezése sejtetni engedte, hogy jelentős erő áll mögötte [97].

„KATONÁK, MUNKÁSOK, POLGÁROK!” — hangzik az egyik felhívás — „A német fasiszta gyilkosok elvesztették rablőháborújukat! A nácibérenc nyilas uszítók ugatása nem tudja már letagadni a tényeket, nem tudja többé elnyomni az ágyúdörgést. Minden becsületes magyar ember tudja már, hogy a német fasiszták és a hazai nácibérencek hajszoltak bele bennünket ebbe a háborúba. Félmillió magyar katona legyilkolása, felégetett, kifosztott, rombadöntött magyar falvak, városok éhezésre, nyomorra kárhozottatott népe, az árvák és özvegyek tömege őket vádolja a szörnyű áldozatokért. A háborús áldozatok nevében hívunk minden jó magyar érzésű katonát, munkást és polgárt! Vegyettek fel a harcot a rabló megszálló csapatokkal!

Katonák, akik kényszerből, vagy megtévesztésből eddig a német fasiszták oldalán harcoltatok és láttatok mit tud a „győztes német hadsereg”, álljatok át a felszabadító orosz hadsereg oldalára, hogy a legrövidebb idő alatt kiverhessük a német nácikat.

Munkások, akik eddig a német fasiszták háborújának továbbfolytatásáért dolgoztatok, tagadjátok meg a háborús uszítók és gaz cinkosaik támogatását! Jövőtöket csak a nácizmus kiirtása útján biztosíthatjátok. Ragadjatok fegyvert és harcoljatok könyörtelenül a gyűlölt fasizmus ellen!

Polgárok, akik vagy szellemileg, vagy fizikailag a német fasiszták terrorisztikus nyomása alatt sínylődtek, zúzzátok szét bilincseiteket és álljatok be az antifasiszták harcos táborába! [98]”

A röpiratok a történelmi felelősségről szóltak, azonnali cselekvésre hívtak fel, s a demokratikus Magyarország képét vetítették előre.

A MOKAN szervezetnek jelentős csoportjai működtek már akkor Diósgyőr-Vasgyárban. A Herman-telepen Kopácsy József és családja valóságos központot rendezett be, 20—22 emberrel. A kijárási tilalom ellenére kiosontak éjszakánként a házakból, s a német őrség tagjai és járművei ellen hajtottak végre támadásokat. Nappal elvagdosták a tábortelefonvezetékeket, hosszú darabokat kivágtak, hogy zavarják az összeköttetést [99]. Kovács Imre lakásában százsámra másolták kézzel a röpiratokat, rövid szövegű felhívásokat, maguk készítették és terjesztették ezeket. Szökésre rábeszéltek katonáktól fegyvereket szereztek [100]. A szőlőben a gyáriakkal kapcsolatban álló szökött munkaszolgálatosok bújtak meg ötös csoportokban [101]. Diákok, gyári fiatalok, akik nem hagyták magukat elhajtani a leventealakulattal, csatlakoztak e csoportokhoz, maguk is szereztek fegyvert, s rongálták a német hadifelszereléseket.

A gyárban a fegyveres ellenállás szervezésére a gyár védelme érdekében került sor. Ennek ismertetéséhez azonban egy kitérőt kell tennünk.

A kormány már korábban, szeptember 22-én rendeletet adott ki arról, hogy a csendőrség, rendőrség kiegészítésére, közbiztonsági feladatok ellátására a polgári lakosságból nemzetőrséget szervez [102]. A nemzetőrség különleges feladatául előírta kisebb ellenséges partizán- és ejtőernyős csoportok leküzdését, szabotázs-cselekmények megelőzését és elhárítását, katonai szempontból fontos vagyontárgyak őrzését. Ezt a rendeletet használta fel Szabó Lajos őrmes-

ter a leventeparancsnokságon. Szabó Lajos korábban Csehszlovákiában részt vett a Kommunista Ifjúsági Szövetség munkájában, meggyőződéses antifasiszta volt, a leventeparancsnokságon betöltött posztján kereste és szervezte azokat a fiatalokat, akikre egy németellenes felkelés esetén számítani lehet [103].

Megjelent a Magyar Front felhívása: „A németek ‚magyar’ kormánya nemzetőrséget szervez azok ellen az igaz magyarok ellen, akik megunva a német rablást, fegyverrel is készek kiverni a nácikat az országból. Nemzetőrök! Magyarok!

A magyar fegyvert csak magyar célokért használjátok!

Fegyverrel akadályozzátok meg, hogy a magyar föld termékeit Németországba cipeljék!

Fegyverrel akadályozzátok meg a magyar állatállomány elrablását!

Fegyverrel őrizték a magyar vagyont a németektől!

EZ A MAGYAR NEMZETŐR KÖTELESSÉGE! IGAZ MAGYAR ÍGY CSELEKSZIK [104]!”

Nem tudjuk, Szabó Lajos ismerte-e e röpirat szövegét. Annyi azonban bizonyos, hogy tevékenységét teljesen ennek szellemében szervezte meg. A rendelet megjelenésekor a számára megbízható leventékből nemzetőrszázadot alakított, s a helyettesül kinevezett Rudnyánszky Pál egyetemi hallgatóval — aki tagja volt a Szociáldemokrata Pártnak, a Rónai családdal mindvégig kapcsolatban állt — tüntető nyilasellenes felvonulást, a nyilasokkal több összetűzést szerveztek meg. Később a Szinva-hidak megmentésében és több sikeres partizánakcióban tüntették ki magukat [105].

A Szabó Lajos által vezetett nemzetőrszázad tevékenysége november elején összekapcsolódott a gyár megmentéséért folyó akcióval. Szabó Lajos a leventefiúk közvetítésével kapcsolatba került Urbancsok Mihállyal, rajta keresztül a gyári szervezkedéssel. November 6-án, egyidőben Ginzery és Kilczér gyári szemléjével, a nemzetőrség égisze alatt gyári őrség felállítását és megszervezését határozták el [106]. A gyári őrség szervezése több vonalon folyt. Megkezdődött a tényleges nemzetőrök soraiban a szervezés és felvilágosítás arról, hogy a feladat a gyár értékeinek megmentése, s a további szállítás megakadályozása. Másrészt lehetővé vált a nemzetőrség parancsnoksága révén a nemzetőrségbe személyre szóló behívást eszközölni olyanok köréből, akikre számítani lehetett, végül nemzetőr-igazolvánnyal, puskával és karszalaggal láttak el olyanokat, akik a behívóparancs megtagadása miatt bujkálni kényszerültek. Ginzery Sándor segítségével felfegyvereztek és megszerveztek mintegy 80 embert. Megállapodtak abban, hogy egy kazánt állandóan fűtenek, hogy a szirénát megszólaltathassák, ha veszély fenyegetné a gyárat.

Ez a jól előkészített akció azonban nem járt teljes sikerrel. A Gestapónak tudomására jutott a szervezkedés, s november 11-én egy őrségváltás alkalmával az Ógyárban a váltásra érkezőket letartóztatták, helyettük saját embereiket állították, az Újgyárban pedig sikertelen kézigránátdobálás után az őrség tagjai menekülni kényszerültek. Ginzery ezredest családjával együtt elhurcolta a Gestapo. A nemzetőrszázad kívülről jövő beavatkozására a váratlan lecsapás miatt nem került sor [107].

Az őrség szervezése mégsem volt hiábavaló. November 12-én a 7. szovjet

gépésített hadtest és az 5. gárda lovashadtest Mezőkeresztes és a Tisza között északi irányban támadott, hogy megközelítse délről Miskolcot [108]. A gyűrű mind szorosabbra zárult a németek körül. A késlekedés következtében kiesett elszállításokat a német és magyar hadvezetés már nem pótolhatta.

A Diósgyőri Vasgyárban november 15-én magyar–német vegyesbizottság tett látogatást, s miután már a szállítási lehetőségek lezárultak, miután leszerelt, üzemképtelen állapotban találták a gyárat, miután az előkészített részleges robbantásnál több lehetőség nem maradt, ígéretet tettek, ha az üzemen a bénítást az előírásoknak megfelelően végrehajtják, nem fognak robbantani. [109]. A gyár megmentése érdekében további feladat már csak annyi maradt, hogy elérjék, a bénítás ne az előírásnak megfelelően menjen végbe, ne okozzon hathónapos kiesést, hanem mennél hamarabb helyreállítható legyen. Az előzmények után ez már könnyebben megvalósítható feladat volt.

A Diósgyőri Vasgyárban kibontakozott ellenállással csaknem egyidőben, november 11-én jelentette dr. Sándor László huszár főhadnagy, csepeli alosztályparancsnok, hogy „a sürgősen elrendelt kiürítést úgyszólván teljes mértékben szabotálják [110]. Az ózdi munkások gyári légó-pincékben rejtettek el fontos üzemi felszereléseket [111]. A Ganz gyárban szabotázs és baloldali szervezkedés miatt letartóztatásokat eszközöltek.

Nincs nyom a köztük fennálló közvetlen, szervezett kapcsolatra, az akciók szervezett összehangolására. Hatásában és eredőiben azonban összekapcsolódott valójában, de a német hadvezetőség és a helyi hatóságok szemében is.

November 17-én a Vörös Hadsereg egy felderítő osztaga elérte Diósgyőr község határát. Nyíró Sándor és a Kopácsy-házból Világ Miklós nyomban felvették a kapcsolatot velük. Sztaskó János elfogott német lovas futárt vezetett a szovjet parancsnokságra [112]. Fekete Mihály megbízásából Barla Anna egy társával Miskolcra keresztül ment a frontvonalon, hogy megteremthessék az együttműködést a Vörös Hadsereggel, s a frontvonal miatt elszakadt diósgyőri csoportokkal. Szabó Lajos nemzetőrei ekkorra már pontos felderítési adatokkal rendelkeztek a német ütegállások elhelyezkedéséről, s ezeket gondosan térképre vetítve átadták Fekete Mihálynak, a miskolci MOKAN egyik vezetőjének. A térképet átvitték a fronton Diósgyőrbe, s kapcsolatba kerültek az említett szovjet egységgel [113]. A szovjet egység három nappal később visszavonult a területről. A felszabadító hadműveletek során Hejőcsaba felől ért Miskolcra a Vörös Hadsereg. A diósgyőri munkások közül azonban a három nap alatt sokan csatlakoztak a megismert egységhez, segítették a felderítés munkáját, mások pedig, mint Dancza Lajos, Kopácsy Sándor — sebesült szovjet katonát rejtettek el a németek elől és őriztek a felszabadulásig [114].

November 30-án újabb rendelet írta elő, hogy a hadiüzemi munkásokat zárt alakulatban kell kivonni katonai parancsnokság alatt, de már küszöbön volt a Vörös Hadsereg, a rendelet hatálya nem ért el Diósgyőrbe.

A vezérkar utolsó kísérlete a diósgyőriek ellen: december 2-án egy csendőrezredest és egy főhadnagyot visszairányítottak azzal a paranccsal, hogy a rendőrség visszamaradt tagjainak bevonásával a hadiüzemi munkásokat és a katonaszökevényeket gyűjtsék össze és indítsák útnak. Intézkedésre azonban már nem volt idejük, néhány óra múlva menekülni kényszerültek [115].

Ugyanezekben a napokban egy miskolci illegális nyomdában megírták, kiszedték és kinyomtatták a felszabadulás napjára szánt röpiratot, hogy elsőnek tudósítson a hírről:

„Végre lehullottak rólunk a fasiszta gyilkosok rablóhadserége által ránk kényszerített rabbilincsek!

A német nácik és hazai bérenceik érdekében vágóhídra hajsolt katonák, a német fasiszta hadigépezet és a hazai háborús bűnösök céljaiért szenvedő, nyomorba, nélkülözésbe döntött munkások és a háborútól sújtott becsületes polgárok felszabadultak a szörnyű nyomás alól, amit az ötéves háború és a nyolchónapos német-fasiszta megszállás jelentett.”

„Mégis lesz élet ezen a földön!” — hirdette a röpirat — „felépítjük a szabad, független, demokratikus Magyarországot!” [116]. December 3-án véget ért a gyár megmentéséért folyó küzdelem. Az új helyzetben új gondok adódtak. De a diósgyőriek mozgalma a háború utolsó hónapjaiban maradandót alkotott, az új élethez jó kiindulást jelentett, mert megvetette egy demokratikus tömegmozgalom kibontakozásának alapjait, a népi hatalom megteremtésének zálogát.

Beránné, Nemes Éva

J E G Y Z E T E K

- [1] Darányi programbeszède: Az 1937. évi április hó 27-re hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai, Képviselőházi Napló X. köt. 10—15. old. Idézi: Karsai Elek: A budai Sándor palotában történt. Táncsics Könyvkiadó Budapest, 1963.
A győri program és hatása a gyáripár fejlődésére. Lásd: Berend T. Iván — Ránki György: Magyarország gyáripára a második világháború előtt és a háború időszakában (1933—1944) Akadémia Kiadó Budapest, 1958. 298—315. 1.
- [2] HIL—VKF 183—6464/1943. Idézi: Berend T. Iván—Ránki György: Hadianyaggyártás Magyarországon, a második világháború alatt. Századok 1957.
Részletesebb beruházási és termelési adatokat közöl Berend T. Iván — Ránki György: i. m. 426. old.
A munkáslétszámra vonatkozóan eltérő adataink vannak: Berend—Ránki i. m. 7000 fő becslőt létszámról ír, Kóródi József: Borsodi iparvidék. Bp., 1959. Közgazdasági és Jogi Kiadó 73. 1. részletes kimutatásában 1943-ban 10 921-t ír, teljesebb, feltehetően az egész gyárra vonatkozó adatok alapján.
- [3] A Minisztertanács 1944. augusztus 2-án az iparügyi miniszter előterjesztése alapján a hadiüzemek kitelepítési költségeiről tárgyalt. Az első ütemben kitelepítendőkhöz szerepelt a MÁVAG Diósgyőr „D” üzeme.
OL — Minisztertanács jegyzőkönyvek — 1944. augusztus 2. (16). 3210/1944. ME. sz. — a hadművelleti kiürítés végrehajtása, valamint az ezzel kapcsolatos egyes kérdések rendezése tárgyában. Budapesti Közlöny 1944. szeptember 8. — 205. szám.
Közli: Karsai Elek — Levéltári Közlemények XXXVI. évf.
- [4] Miskolci Állami Levéltári Igazgató biz. VI. sz. 12. csomó; MSZMP Borsod megyei Archívum — Visszaemlékezés gyűjtemény — Dimávag.
- [5] Emlékirat a miniszterelnökhöz a háborús károkról. 1945. március 27. Lenin Kohászati Művek Irattár — Minisztériumi iratok 1945/I.; Kimutatás a háborús károkról 1945. október 25-én Lenin Kohászati Művek Irattár — Igazgatósági iratok — 1945. külön csomó; A Diósgyőri Gépgyár Története 1914—1958. (Kézirat a Diósgyőri Gépgyár Tájékoztatási Osztályán.)
- [6] Soós Imre—Kiszely Gyula—Zádor György. Vázlatok a diósgyőri vaskohászat 190 éves történetéből. Miskolc, 1960. 74. l.
- [7] Jelentés az Iparügyi Minisztériumnak 1945. október 25-én. Lenin Kohászati Művek Irattár — Igazgatósági iratok. 1945. Ács Árpád—Korán Imre: A Diósgyőri Vasgyár története. Magyar Nehézipar 1947. aug.; MSZMP Borsod megyei Archívum — Lenin Kohászati Művek pártszervezete gyűjtése.
- [8] Paál Jób—Radó Antal: A debreceni feltámadás. Debrecen, 1947. Tiszántúli ny. 345—350. l.;
G. Fazekas Erzsébet: Vándorló szerkesztőség. Budapest, 1955. Művelt Nép Kiadó; Új Szó. 1945. 6. szám; Radó István: Miskolc példája Néplap Debrecen, 1944. 10. sz. december 5;
Szabad Magyarország — Miskolc, 1944. 3. sz. december 13.
- [9] Néplap (Debrecen) 1945. január 25. II. évf. 16. szám.
- [10] Hírek 1944. december 6. Kiadja az Arcvonal Politikai Osztálya a magyar lakosság számára.
Közli: Felszabadulás. Bp. 1955. Szikra Kiadó. 60—62. l.
- [11] London, december 4.
OL — MTI — Könyvnyomatosok — Napi tudósítások országonként — Magyarország II. 1947. dec.
- [12] M. Malahov: A szovjet csapatok hadműveletei Magyarország felszabadításáért. Hadtörténeti Közlemények 1964. 4. szám. 563—597. l.
- [13] Moszkva, december 4 (TASZSZ).
OL—MTI Könyvnyomatosok — Napi tudósítások országonként — Magyarország II — 1944. dec. 4.
- [14] Idézi Borus József: Felszabadító hadműveletek Borsodban.
Borsodi Szemle 1964. 5. szám.

- [15] Borus József: i. m. Tóth Sándor: A szovjet hadsereg felszabadító harcai Magyarországon. Zrínyi Könyvkiadó Budapest 1965.
- [16] Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Athenaeum Kiadás Bp. 1946. 26. 1. Dezsényi Miklós: Hősök és árulók. A magyar összeomlás katonai története. Magyar Téka Kiadás. Budapest 1946.
Nemes Dezső: Magyarország felszabadulása. Szikra, Bp. 1955. 137. 1.
Fekete Mihály: Partizánok az Ávas alján. Szikra, Bp. 1955;
Kállai Gyula: A magyar függetlenségi mozgalom 1936—1945. Kossuth Kiadó Bp. 1965. 249. 1;
Karsai Elek: i. m. 588. 1;
Berend T. Iván — Ránki György i. m.: 542. 1.
A magyarországi munkásmozgalom 1939—1945. Kossuth Kiadó 1958/1959. — 153. old.
- [17] 3210/1944. ME. sz. rendelet — 1944. szept. 8. Budapesti Közlöny 1944. szept. 8. — 205. szám. A Fővezérség javaslata a Legfelsőbb Honvédelmi Tanácshoz a hadművelési kiürítés rendszabályainak kiegészítésére. 1944. szeptember 10. HIL — HM. Főv. Agi. — 1944. IX. 10.
A Közellátási Hivatal 1 Om. oszt. 901.260 Om. biz. — 1944. számú rendelete szeptember 6-án a szállítási lehetőségek teljes kihasználásáról intézkedik. OL—ME—Ék hadműv. Korm. bizt. — 100321/1944.
- [18] HIL — Békeelőkészítő bizottság iratai — IV. csomó 20. szám.
- [19] L. 17. sz. jegyzet.
- [20] OL — Minisztertanácsi jegyzőkönyv 1944. szeptember 8.
Idézi Karsai Elek: i. m: 508—510. 1.
- [21] PI Archívum. Röpirat gyűjtemény. III/1944. 1755.
Közli: Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1935—1945. Kossuth Kiadó 1964. Bp. 534—537. 1.
- [22] OL — BM Ált. XVIII. Om. biz. — 367.010/1944.
- [23] HIL — HM — M—1/ny oszt. 15546/1944. sz.
Közli: Hadtörténeti Közlemények 1964/2.
- [24] Az Országos Elhelyezési Kormánybiztosság 1944. október 27-én tartott értekezletén készült jegyzőkönyvből.
Had-történeti Közlemények 1964/2. 306—311. 1.
- [25] OL — MTI Könyomatosok — Napi tudósítások II. Miskolc, 1944. szeptember 13.
- [26] MSZMP Borsod megyei Archívum — Diósgyőri Gépgyár; Lenin Kohászati Művek;
Körrendelet: „A munkásság egy részének a légiaradó alatt gyáron kívül kell életvédelmet keresnie” — Lenin Kohászati Művek Irattár — Rendeletek. 1944. szeptember 21.
- [27] Miskolci Állami Levéltár — Alispáni ált. iratok — 19775.ai. 1944. OL — ME. Hadművelési ter. közp. korm. bizt. — 4510/főv. agi.;
LKM — Irattár — Katonai 1944.
- [28] OL Minisztertanácsi ülések jegyzőkönyve — 1944. április 26.
- [29] Genf 1944. szeptember 13. OL — MTI Könyomatosok — Napi tudósítások II. H 5875.
- [30] Genf 1944. szeptember 16.
OL — MTI Könyomatosok — Napi tudósítások II. — H 5927.
- [31] BM leirat 857/1944. I. A vészírterjesztőkkel szembeni eljárás. Miskolci Állami Levéltár — Borsod m. ai — 19098/1944.
- [32] OL — Minisztertanácsi ülések jkv. — 1944. augusztus 17.
A belügyminiszter tájékoztatója.
- [33] HIL Miskolci Hadbírótság — Hb 1804/44;
Bönczos belügyminiszter beszéde a belügyminisztériumi osztályvezetőkhez.
Közli: Harsányi János: Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Zrínyi Kiadó, Bp. 1966. 363—364. 1.
- [34] OL — BM. Ált. Om. Biz. 24542/1944.
- [35] OL — Min. tan. jkv. 1944. augusztus 17. A földművelésügyi miniszter előterjesztése.

- [36] OL — Min. tan. jkv. 1944. szeptember 20.
- [37] PI. Archívum. A/XIII/111944/6.
Közli: Harsányi János: i. m. 485—486. l.
- [38] A BM. 149.485/1944 VI. rendelete kiterjesztése — MÁL Borsod vm. alispáni iratok 16278/1944
ME. 2330/1944 — Budapesti Közlöny, 1944. aug. 185. sz.
- [39] Szabad Nép 1944. szeptember hó 1. szám.
Az illegális Szabad Nép Szikra, Budapest, 1954. 102. l.
- [40] L. 37. sz. jegyzet.
- [41] Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből 1935—1945. Kossuth Kiadó Bp. 1964. 532—534. l.
- [42] MÁL — Rendőrséget igazoló biz. — 19/1945.
- [43] A Vasas Szakszervezet kimutatása a taglétszámról — 1944. május 4.
PI Archívum — Vsz 1944/58.
- [44] A budapesti rendőrőrkapitányság jelentése a belügyminiszternek az Újdíósgyőr-Vasgyár háborúellenes tüntetéséről: Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből 1935—1945. Kossuth Kiadó 1964. 465—468. l.
- [45] A miskolci rendőrkapitány 1940. április 29-i jelentése: „A vidéki szervezetek közül a miskolci pártszervezetben érvényesült legerőteljesebben az osztályharcos, ellenzéki hangulat.”
Zágoni Ernő: A magyar kommunisták a munkásegységért 1939—1942. Kossuth Könyvkiadó 1963. 96 l.
Az SZDP felső pártvezetésében erősödő baloldaltól szólva Rónai Sándor nevét is említi. i. m.: 99. l.;
PI Archívum — H—r—44.
- [46] Nyíró Sándor internálási ügye: MÁL — Borsod vm. alispáni iratok — 8971/1944;
Kabók levele szabadlábba helyezéseért: PI Archívum — Vsz 1944/21;
Nyíró Sándor tevékenységéről: PI — Archívum — H — j — 13.
- [47] A miskolci járási főszolgabíró leirata — 1944. április 6. — MÁL — Diósgyőr Községi iratok 2331/1944;
A diósgyőri rendőrkapitányság határozata Oszip István őrizetbe vételéről — 652/1944. MSZMP Borsod megyei Archívum;
Kerner Antal levele a letartóztatottakról a Vasas Szakszervezet Központjának. 1944. április 16. PI Archívum Vsz 1944/27.;
- [48] Rendelet a Szociáldemokrata Párt betiltásáról: OL—BM 169817/1944. VII. a.
- [49] PI Archívum — Vsz 1944/58. BM rendelet: OL — BM 169610/1944. VII. b.
- [50] Gyurancsik Márton jelentése a miskolci helyi csoportról 1944. ápr. 28-án. — PI Archívum — Vsz 1944/27.
A miskolci járási főszolgabíró leirata valamennyi csendőrszéknek: házkutatások elrendelése 1944. máj. 25. — MÁL Borsod vm. főisp. — 467/1944.
- [51] Részletek a csendőrség baloldali összesítőjéből — 1944. aug. 16. HIL — Pgy. — Mo. 29.;
- Csendőrségi összesítő jelentés — 1944. aug. 31. — PI Archívum — Baloldali összesítő jel. — Rónai Rudolf visszaemlékezése — saját gyűjtés.
- [52] PI Archívum — Vsz 1944/27; Vsz 1944/21.
- [53] Az ismert szociáldemokrata vezetőket válogatás nélkül elhurcolták — internálási eljárás alá vonták, rendőrségi, csendőrségi zaklatásnak tették ki, közülük többen a Gestapo fogságába kerültek, sokan mártírhalált haltak.
- [54] Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből 1935—1945.
Kossuth Kiadó, 1964. 534—537. l.
- [55] Fekete Mihály: Partizánok az Avas alján. Szikra, Bp. 1955. HOM — Dokumentumok — Legújabbkori adattár.
- [56] A Miskolci Nemzeti Bizottság alakuló ülésén nevét — mint az ellenállási mozgalom hősi halottját — jegyzőkönyvileg megörökítették. — MÁL Miskolci Nemzeti Bizottság 1 cs. 1/1944.
- [57] PI Archívum — H—b—19; u. o. H—j—13; Partizán Szövetség Irattára.

- [58] PI Archívum — H—b—19.
- [59] MSZMP Borsod megyei Archívum — Visszaemlékezés-gyűjtemény.
- [60] Partizán Szövetség Irattára; MSZMP Borsod megyei Archívum — Visszaemlékezés-gyűjtemény.
- [61] Finnország 1944. szeptember 4-én kapitulált.
- [62] Fekete Mihály: i. m. 54—55. l.
- [63] A Diósgyőr-Nagyközség előljárója jelentése a járási főszolgabírónak az október 15-én őrizetbe vett személyekről. MÁL — Diósgyőr-Nagyközség — 5646/44; Főispáni leirat a VII. Csendőrkerület nyomozó osztályparancsnokságnak, amelyben a „baloldali pártállásukról ismert egyének őrizetbe vételéhez húsz fő karhatalom kirendelését kéri.” MÁL — Főispáni iratok 1123/1944.
- [64] MSZMP Borsod megyei Archívum — LKM gyűjtése.
- [65] PI Archívum — H—j—13.
- [66] Borus József: i. m.
- [67] MÁL Igazoló biz. VI. (ikt. n.)
- [68] OL — BM. Ált. 1944. XVIII. Om. — 364834.
- [69] PI Archívum — H—u (ikt. n.)
- [70] MSZMP Borsod megyei Archívum — LKM gyűjtése.
- [71] MSZMP Borsod megyei Archívum — DIMÁVAG gyűjtése.
- [72] MSZMP Borsod megyei Archívum — LKM gyűjtése.
- [73] A GYOSZ felhívására az Iparügyi Minisztérium és a Miniszterelnökség részére készített kimutatás. 1945. október 25. — LKM Irattár — Igazgatóság 1945.
- [74] OL — Hadműv. ter. polg. Közigazg. — Vez. Ált. — 358 f.
A rendelet száma: 30/Om, Eln. Kormb. — 1944. XI. 1.
- [75] OL — ME A Keleti hadműv. ter. kormánybizt. — Ikt. n.
- [76] OL — BM. Ált. — XVIII. — OM — 368300/1944.
- [77] OL — BM. Ált. XVIII. — Om — 365885/1944.
- [78] MÁL — Ig. biz. VI. (ikt. n.)
- [79] MSZMP Borsod megyei Archívum — LKM gyűjtése.
- [80] HM rendelet; 1944. nov. 9.
Közli: Csima János: A Horthy-hadsereg szervezete és tevékenysége. HM. Központi Irattár kiadása.
- [81] Felszabadulás 97—98. l.
- [82] OL — BM. Ált. XVIII—366632/1944. OM.
- [83] HIL — Miskolci 7. honv. ker. par. — 138. sz. — Bizalmas parancsok.
- [84] OL — Országos Elhelyezési Kormánybiztosság 62/1944.
- [85] MÁL Borsod vm. alispáni iratok — 21550/1944.
- [86] OL — MTI Könyvatomosok III. 1944/1147.
- [87] HIL — Békeelőkészítő Bizottság IV. csomó. 20. szám.
- [88] Pődör László: A gyár megmentéséről. A Tett 1946. május 1.
- [89] Partizán Szövetség Irattár — személyi dosszié.
- [90] Partizán Szövetség Irattár — személyi dosszié.
- [91] Borus József: i. m.
- [92] Kóvágó László — Pintér István: Munkássors — munkásgond Bp. 1962. 326 l.
- [93] A Diósgyőri Gépgyár története. Kézirat a gyár tájékoztatói osztályán.
- [94] MSZMP Borsod megyei Archívum — LKM gyűjtése, DIMÁVAG gyűjtése, Ve 14, Ve 21.
- [95] OL — BM. Ált. — XVIII. — 368518/1944. Om.
- [96] HIL Békeelőkészítő Bizottság — IV. csomó 20. szám.
- [97] Az illegális nyomda: Fekete Pál és társai Felsőmagyarországi Nyomdavállalat Miskolc, Werbőczy u. 5.
- [98] Közli: Rác—Strassenreiter — Társadalmi Szemle 1965. XX. évf. 1. sz. 45—46. l.
- [99] Partizán Szövetség Irattára — személyi dosszié.
- [100] PI Archívum — H—j—13.
- [101] Partizán Szövetség Irattára — személyi dosszié.

- [102] ME 3430/1944. sz. rendelet.
Közli: Csima János i. m.
- [103] PI Archívum — H—sz—23.
Szabó Lajos, mint a néphadsereg tisztje, 1956-ban az ellenforradalom áldozata lett a budapesti pártbizottság székházának védelmében, 1957 óta Miskolcon utcaelnevezés őrzi emlékét.
- [104] PI Archívum — Röpiratgyűjtemény III. 18/1944/2382—1.
- [105] PI Archívum — H—sz—23.
- [106] PI Archívum — H—u—10.
- [107] PI Archívum — H—sz—23.
- [108] Borus József: i. m.
- [109] Lenin Kohászati Művek — Irattár — Rendeletek 35903/c—1944.
- [110] Kóvágó—Pintér: i. m. 327. l.
- [111] MÁL — Megyei Nemzeti Bizottság — Ózd (sz. n.).
- [112] Fekete Mihály i. m. 94. l.
- [113] PI Archívum — H—b (sz. n.)
- [114] PI Archívum — H—j—13.
- [115] PI Archívum — H—j—13;
MÁL Rendőrséget Ig. biz. 79/1945.
- [116] Közli: Komáromy József HOM Évkönyv III. 187. l.

ADATOK A SZIKSZÓI TERMELŐSZÖVETKEZETEK FEJLŐDÉSÉRŐL

I.

A község történelmi múltja

Szikszo község Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi részén, a Hernád folyótól nyugatra fekszik. Ősrégi település, már a honfoglalás előtt is lakott hely volt. Bizonyíték erre a múlt század folyamán az építkezéseknél talált és az 1961—62-ben a vízmű építése során előkerült római kori cserépedények, melyek a kultúrház helytörténeti múzeumában találhatóak.

A község a középkorban is jelentős település volt, amit kedvező fekvésének köszönhet. Itt található a Vadász-patak völgye a Hernád-völgyével és a községen keresztül vezet a Hernád-völgyében futó nagy forgalmú kereskedelmi út, amely az ország központi területeit kötötte össze a Felvidékkel és az északi országokkal. Így Szikszo a középkorban a Hernád-völgyének, a Szárazvölgynek és a Cserehátnak gazdasági, kulturális kereskedelmi középpontja.

Az első népszámlálás adatai szerint, 1880-ban 3586 lakosa volt. A település gazdasági élete szoros kapcsolatban állott a természeti viszonyokkal (domborzat, talaj, éghajlat stb.).

A szélvédett napsütötte lejtők kedveznek a szőlőművelésnek. A községet többször pusztították árvizek és tűzvészek.

1833-ban 200 lakóház és pince, 1852-ben 472 ház és 2 templom égett le. Újjászületését a jól jövedelmező szőlőművelésnek köszönhetette, amely a XVIII. század első felében volt a legfejlettebb. A pozsonyi kamara 1737-ben kelt iratában a következőket olvashatjuk:

„Általános tapasztalat, hogy a szikszo borokat, jóság tekintetében alig lehet megkülönböztetni a hegyaljaiaktól” [1].

A talaj minőségére 1851-ben Fényes Elek: Geográfia c. könyvében ezt írta:

„...Határa elsőosztálybeli és igen szép búzát terem; rétjei kövérek; bora sok, s jóságra nézve a hegyaljaival vetélkedik... Van számos meszterembere, nevezetes, népes vásárokat tart...” [2].

A község története népünk harcával azonos. Pusztították a törökök, németek és kivette részét a szabadságért, a haladásért vívott küzdelemből. A község lakói küzdöttek Dózsa oldalán és sokan részt vettek a Rákóczi-féle szabadság-

harcban. Az 1918-as polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság is jelentős hatást gyakorolt községünk életére, azonban a feudális nagybirtok-rendszer nem számolta fel.

Szikszó földterülete 6561 kh., melyből 3661 kh. szántó, 695 kh. rét és 763 kh. szőlő. 1945-ig a községre a feudális nagybirtokrendszer jellemző. Az összes megművelhető földterületnek 68 százaléka 11 gróf, nagybirtokos és bérlő tulajdona. A fennmaradó 32 százalék földterületen pedig — az 1930-as statisztikai évkönyv adatai szerint — östermeléssel 2009 ember foglalkozott. Igen nagy volt a kereskedők (511) és a tisztviselők (467) száma [3]. Ez utóbbi Szikszó megyezsék helyi funkciójával függött össze.

A község kulturális helyzetét a felszabadulásig talán legjobban a köztudatban is elterjedt mondással lehet ábrázolni: „Sötét Abaúj”.

Felszabadulás előtt a községben felekezeti iskolák működtek (református, romai, görögkatolikus és zsidó), melyekben évente 28—34 gyermek végezte el az elemi iskola 6 osztályát. A polgári iskolában általában 12—14 szikszói tanuló fejezte be tanulmányait. Az iskolákban összesen 13 tanító és tanár tanított. Volt egy magánkézben levő mozi, egy 50 férőhelyes óvoda, egy 76 ágyas kórház, egy orvosi rendelő.

Szikszó 1944. november 30-án szabadult fel. A felszabadító harcokban a szovjet csapatok mellett román egységek is részt vettek. 52 szovjet és 2 román katona áldozta életét a község felszabadulásáért [3a]. Emléküket a községben elhelyezett hősi emlékmű és hősök temetője őrzi. A községen átfolyó Vadászpatak két közúti és egy vasúti hídját robbantották fel a németek. Az épületekben jelentős háborús kár nem keletkezett. A belővések alkalmával két ember vesztette életét. Elpusztult az állatállomány 80 százaléka, illetve a németek összeszedték és elhajtották. Ilyen gazdasági viszonyok után kezdődött meg a felszabadulás utáni élet.

II.

A termelőszövetkezeti mozgalom kialakulása

A felszabadulás után 1945 márciusában 11 taggal megalakult a Földosztó Bizottság. A bizottság tagjai: Zakhar István, Bozsik Frigyes, Fekesházi István, Bede István, Úveges János, Pásztor Béla stb. szikszói lakosok. A bizottság 2248 kataszteri holdat vett el a földbirtokostól és kisajátítással, földreformmal 461 család jutott földhöz. Nagyrészt olyanok, akik eddig egyáltalán nem rendelkeztek földdel.

Igénybe vettek és felosztottak földet:

gróf Hunyadi Lászlótól	1028 kat. holdat
Református egyháztól	239 kat. holdat
Frenkel Dezsó és társaitól	418 kat. holdat
Hársányi Sándortól	219 kat. holdat
Stamberger Mór örökösöktől	92 kat. holdat
Reichman Józsefnétől	35 kat. holdat

Szikszo nagyközségtől	183 kat. holdat
Meczner Jenőtől	30 kat. holdat

Szőlőt:

Petus Piroskától	4 kat. holdat
------------------	---------------

Nem vették igénybe és nem osztották fel a római katolikus egyház 106 kat. hold, kántori javadalom 46 kat. hold és dr. Kiss Bertalan 137 kat. hold földjét.

A kiosztott földből:

102 család	1— 2 kat. hold
350 család	3— 5 kat. hold
9 család	8—15 kat. hold földet kapott.

Az 1945-ös földosztás a községben is megszüntette a feudális nagybirtokrendszer és 1—20 kat. hold földdel rendelkező paraszti osztályt hozott létre. A földosztással azonban nem szűnt meg a paraszti osztályon belül a rétegződés. A földhözjuttatott agrárproletár földet kapott, de nem rendelkezett vetőmaggal, állatállománnyal és mezőgazdasági felszereléssel. A régi jómódú középparaszt állatainak egy része megmaradt és a szorgos mezőgazdasági munka idején egynapi ígás munkáért négy-öt, sőt néha hat gyalognapszámot is követeltek. Súlyosbította az agrárproletár helyzetét és fokozta a két réteg közötti ellentétet, hogy az ígásnapszámot a középparaszt már csak akkor vállalta mások részére, amikor saját földjén végzett a mezőgazdasági munkával. A gyalognapszámot pedig a legszorosabb munkaidőben követelte. Így a szegényebb parasztek földjein a későn végzett mezőgazdasági munkák, a hiányos talajelőkészítés miatt a termés általában 3—4 q-val volt kevesebb, mint az idejében és jól előkészített területeken. Volt olyan földhözjuttatott szegényparaszt, aki a 2 kat. hold földjét kapával művelte meg.

A háború utáni nehéz gazdasági helyzet, az alacsony termésátlagok következtében az újonnan földhözjuttatott szegényparaszti réteg egy része elfordult a földtől és a rohamosan fejlődő miskolci és diósgyőri ipari üzemekben helyezkedett el. E rétegből fejlődött ki a bejáró kétlaki munkások népes csoportja.

Míg a háború előtt mindössze 73 bejáró dolgozó volt, 1947-ben 540, 1955-ben és 1962-ben pedig 1800-ra emelkedett a bejáró dolgozók száma. A bejáró dolgozók között két réteget különböztethetünk meg. Az egyik réteg a régi ipari munkásságból fejlődött tovább és nem rendelkezett földterülettel. A másik az 1945-ös földosztás alkalmával az agrárproletárokkal és cselédekkel együtt egy hold földhöz jutott, de mivel a föld nem biztosította a megélhetési lehetőséget, kétlaki munkásként élte és éli ma is életét. A földhözjuttatott szegényparaszti réteg másik része pedig megmaradt a föld mellett és megélhetésének biztosítására napszamos munkát végzett a jómódú közép- és kulákbirtokosok földjein, szőlőiben.

A hatalom kérdése még nem dőlt el ebben az időben. A kulák és jómódú paraszt főleg a Kisgazdapártba tömörült, a paraszti birtokrendszer megmere-

vedését és saját paraszti érdekeit védte. A régi agrárproletárok és szegényparaszatok egy része a Nemzeti Parasztpártba és a Kommunista Pártba szerveződve harcolt a még meglévő nagybirtok kisajátításáért, a jobb módú gazdák zsarolása ellen. 1948-ban a munkásegység megvalósulása és a munkáshatalom megteremtése után a szegényparasztság követelésére a Kommunista Párt segítségével igénybe vették a katolikus egyház és kántori javadalom 152 kat. hold és dr. Kiss Bertalan 137 kat. hold földjét, amelyeket az első földosztásnál kihagytak.

Igénybevétel után a földművelőszövetkezet keretében kishaszonbérletű termelési társulást alakítottak. E csoportosulás csak a mezőgazdasági gépek közös használatára korlátozódott. A párt figyelme ekkor a szocializmus építése és ezzel kapcsolatosan a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztése felé fordult. Ez a politika a szegényparasztság és az új gazdák soraiban visszhangra talált. Ettől kezdve a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődésnek indult.

Különböző csoportosulások jöttek létre. 1948. július 20-án Szikszó községben a szőlőtermelők között létrejött a hegyközség, a megalakulási jegyzőkönyv szavai szerint:

„a közös jó előmozdítását célzó szövetkezés, mely egy község szőlő és gyümölcsös tulajdonosainak a haladás és fejlődés irányában való összefogását szorgalmazza azért, hogy a termelés minőségi és mennyiségi emelkedése révén az egyesek boldogulása és jóléte fokozatosan emeltesék” [5].

A megalakult hegyközségnek a továbbiakban jelentősége nem volt, mert a vezetőség megválasztása után csak papíron funkcionált.

b) A kishaszonbérletű termelési társulás azonban a magasabb szövetkezés formáját választotta és 1949 nyarán „Vörös Csillag” néven hármastípusú termelőszövetkezetté alakult. Földjei a község határában szétszórtan helyezkedtek el, aminek következtében nem tudták kialakítani a szövetkezeti táblás gazdálkodást. Kéréssel fordultak a Földművelésügyi Minisztériumhoz, hogy a termelőszövetkezet részére részleges tagosítást rendeljen el. A tagosítás 1949 szeptemberében megtörtént és „42 belépő tag 255 kat. hold földön” [6] megkezdte a közös termelést. A termelőszövetkezet elnökévé Tóth István újonnan földhözjuttatott szegényparasztot választották. Nehéz gazdasági körülmények között indult meg a gazdálkodás, vagyonukról leltár nincs, csak a belépett tagok elbeszélése alapján lehet következtetni, hogy annak idején a termelőszövetkezet közös vagyona mindössze: 4 ló, 2 szekér, 3 tehén, 2 borjú és egy használhatatlan vetőgép volt.

1949-ben zárszámadást nem készítettek, így a termelőszövetkezet gazdasági eredményeiről, jövedelmezőségéről, fejlődéséről csak az 1950-es zárszámadásból lehet következtetni. Az 1950-es zárszámadás adatai szerint a „szövetkezet” vagyona 233 000 forint volt, amiből 153 000 forint volt az állami hitel. Egy munkaegységre 16,40 forintot fizettek.

Ekkor már 15 db tehén, 9 ló, 8 bika és 6 üsző volt a termelőszövetkezet közös tulajdonában [7].

A termelőszövetkezet tagjai kimondottan az újonnan földhöz juttatott régi

cselédekből tevődtek össze. A középparasztok még ebben az időben a szövetkezés ellen voltak, ami nemcsak abban nyilvánult meg, hogy nem léptek be a termelőszövetkezetbe, hanem a meglévő termelőszövetkezet szétbomlásztására törekedtek. A középparasztság e megnyilvánulását döntően befolyásolta a nemzetközi helyzet akkori alakulása és a Kommunista Párt mezőgazdasági politikájának végrehajtásában megmutatkozó szélsőséges bal- és jobboldali elhajlás.

„A dolgozó parasztságnak a termelésben és a társadalomban elfoglalt helyzete kettős: a parasztság egyrészt dolgozó, másrészt tulajdonos. Ebből következik, hogy a parasztság önmagától ösztönösen nem tér a szocializmus útjára” [8].

Meggyőző, felvilágosító munkára és a megalakult termelőszövetkezet gazdasági vonzóerejére volt szükség, hogy a későbbiek folyamán a középparasztság is a szövetkezet útját választotta.

A szikszói „Vörös Csillag” Termelőszövetkezet gazdasági eredményei az első évben, a részesedést figyelembe véve, jövedelmezőség szempontjából nem túlságosan vonzótták a középparasztokat. Az 1952-es felfejlesztés és tagosítás után a szövetkezet gazdaságilag erősödött és a jövedelemelosztás területén a középparasztság felé is vonzó hatással bírt. A termelőszövetkezet fejlődését és munkaegység értékét a következő táblázat mutatja:

Vörös Csillag Termelőszövetkezet

	1.	2.	3.	4.
	Fel nem osztható tiszta vagyon	Földterület	Tagjainak száma	Munkaegység értéke
1950.	83 000,— Ft	480 kh.	44	16,40 Ft
1951.	115 000,— Ft	650 kh.	47	19,61 Ft
1952.	148 000,— Ft	627 kh.	66	17,60 Ft
1953.	162,000,— Ft	952 kh.	84	18,60 Ft
1955.	306,000,— Ft	674 kh.	56	26,60 Ft [9]

A termelőszövetkezet nagyarányú gazdasági fejlődését gátolja az a tény, hogy az 1949-ben végzett részleges tagosítás után belépett új tagok földjei a község határának különböző területein kis parcellákban helyezkedtek el és a földterülettel rendelkező középparasztság az 1951-ben megindult felfejlesztés következtében nem a harmadik típusú termelőszövetkezetbe lépett be, hanem a paraszti rétegződés és területi elhelyezkedés alapján 4 db első típusú termelőszövetkezeti csoportot alakított.

„1952 nyarára a község 70 százaléka termelőszövetkezetbe tömörült és igen zilált kataszteri és tényleges birtoklási állapotok álltak fenn. A termelés megindulni nem tudott és az újonnan alakult termelőszövetkezetek ingatlanai természetszerűleg szerteszéjjel voltak. Kéréssel for-

dultak a Földművelésügyi Minisztériumhoz és kérték, hogy általános tagosítást rendeljenek el. 1952. szeptember 30-án megalakult a Földrendező Bizottság 13 taggal és megkezdte munkáját."

A tagosítási jegyzőkönyv alapján Szikszó községben 1753 család volt. A foglalkozási megoszlás a következő:

kis- és középparaszt	379 család
agrárproletár	510 család
ipari munkás	372 család
önálló iparos, kereskedő	64 család
értelmiségi	22 család
a III. típusú Vörös Csillag Termelőszövetkezetben	173 család
a 4. I. típusú tszcs-ben	200 család

A tagosítási jegyzőkönyv szerint a Földrendező Bizottság a termelőszövetkezet részére a következő nagyságú területet táblásította:

Tsz. megnevezése	Családok száma	Földterület
1.	2.	3.
Vörös Csillag III. típusú tsz.	173	906 kh
Petőfi tszcs., I. típusú	77	726 kh
Új Élet I. típusú tszcs.	44	378 kh
Kossuth I. típusú tszcs.	55	723 kh
Új Barázda I. típusú tszcs.	24	265 kh
Családok száma:	373	2998 kh

Ha a termelőszövetkezet tagjainak összetételét vizsgáljuk, nagyon érdekes képet kapunk. A Vörös Csillag Termelőszövetkezet tagjai közül 44 család lépett be föld nélkül, és a többiek belépés előtt átlag 2—5 kat. hold földdel rendelkeztek, és ezek is mindnyájan földreform során jutottak földhöz. A Petőfi Termelőszövetkezeti Csoport a község jómódú parasztjaiból tevődött össze és belépésük előtt átlag 8—16 kat. holdig terjedő földdel rendelkeztek. Az Új Élet, Új Barázda és Kossuth Termelőszövetkezet tagjai pedig 2—8 kat. hold földterülettel bírtak és a község egyik körzetének lakóiból tevődött össze egy-egy termelőszövetkezet. Az I. típusú termelőszövetkezeti csoportok nem folytattak közös gazdálkodást, hanem csak az állam nyújtotta kedvezmények kihasználására szövetkeztek. A „jogok”-nál mint termelőszövetkezeti parasztok szerepeltették magukat, a „kötelezettségeknél” pedig megmutatkozott a parasztságunk körében elterjedt egyéni érdek. Ezek az I. típusú termelőszövetkezeti csoportok nem voltak hosszú életűek és erősek. A kül- és belpolitika hatására hol feloszlottak, hol újra egyesültek. Az 1956-os ellenforradalmi események hatására feloszlott mind a négy I. típusú termelőszövetkezeti csoport és nem is alakult újjá. A tagosítási jegyzőkönyvben szereplő 26 kulák család csak számban volt meg, földterületük mindössze 46 kat. hold volt. Nagy számuk a párt helytelen mezőgazdasági poli-

tikájának következménye, melynek alapján a jómódú középparasztok egy részét szubjektív okok következtében kulákoknak minősítették.

A Vörös Csillag III. típusú termelőszövetkezet az 1952. évi tagosítás után földterületben és tagságban megerősödve fejlődésnek indult és vonzó hatása a középparasztság felé is hatott. 1953-ban 8 középparaszt lépett be a termelőszövetkezetbe. Gazdasági megerősödésüket jelzi az 1953-ban épített 50 férőhelyes tehénistálló, a 100 férőhelyes sertéshizlalda és 25 db szarvasmarha törzsállomány vásárlása.

Felfelé ívelő gazdasági fejlődésük azonban 1954—55-ben megtört. A helytelen mezőgazdasági politika következtében a középparasztság egy része kilépett. A közös földterület 674 kat. holdra csökkent és 28 tag lépett ki két év alatt. Ezek főleg az előző években belépett középparasztok voltak, a régi alapító szegényparaszt tagok azonban kitartottak a közös gazdálkodás mellett és 1955-ben már gazdasági erejükhöz képest 10 kat. holdon halastavat létesítettek és két egyéni juhászt is megnyertek, akik 433 db juhval beléptek a termelőszövetkezetbe. A termelőszövetkezet vezetőségében is változás történt. A megalakulás-kor megválasztott elnök helyett Sípos István budapesti ipari munkás lett a termelőszövetkezet elnöke.

1955 végén és 1956 első felében a termelőszövetkezet fejlődése felfelé ívelt, azonban az 1956-os események fejlődését megszakította. A termelőszövetkezet október végén beszüntette működését, de nem oszlott fel. A közös állatállományt a szomszédos állami gazdaság vette kezelésbe. A tagok a közös tulajdonhoz nem nyúltak hozzá, így vált lehetővé, hogy a termelőszövetkezet összes közös vagyona megmaradt és 1957 január, február hónapban a tagok megkezdhették a munkát.

c) A termelőszövetkezeti mozgalom 1957-ig nem tudott kellőképpen megerősödni. A mozgalom erősödését a következő tényezők gátolták: az akkori párt- és államvezetés, a gazdasági törvények, a gazdaságpolitikai eszközök tanulmányozása és alkalmazása helyett a mezőgazdasági termelés irányítását és fejlesztését, valamint a mezőgazdasági termékek előállításának költségeinek csökkentését, elsősorban adminisztratív úton a kötelező beadással és az ezzel járó kötelező vetésterületi előírásokkal és utasításokkal, továbbá a begyűjtési árak egyszeri csökkentésével — nem pedig a termelési feltételek megjavításával — akarta elérni.

Ez a gazdaságpolitika nem hozott és nem is hozhatott megfelelő eredményeket, ellenkezőleg; a parasztság — beleértve a termelőszövetkezeti parasztságot is — elvesztette termelési kedvét, a mezőgazdasági termelés megrekedt, illetve túlságosan lassan fejlődött. Legfőbb hátránya és kára mégis az volt, hogy a fiatal termelőszövetkezet a rendkívül alacsony beadási ár miatt nem tudott jövedelmezően gazdálkodni, kellőképpen megerősödni.

Amikor a párt felismerte a régebbi gazdaságpolitika helytelen voltát és rendelkezéseivel korrigálta az elkövetett hibákat, eltörölte a beadást, a mezőgazdaságban bevezette az új felvásárlási árrendszert, amely növelte a termelési biztonságot; megszüntette a kötelező vetésterületi előírásokat; orvosolta a tagosításoknál korábban okozott sérelmeket; engedélyezte 5 kat. holdig a földek adásvételét és eltörölte a kötelező tűz- és jégbiztosítást.

„A párt nyilvánosan leszögezte, hogy helyteleníti és minden erejét latba vetve megakadályozza az olyan törekvéseket, amelyek a mezőgazdasági termelés bármelyik területén termelési bizonytalanságot igyekeznének előidézni. Ugyanakkor kifejezésre juttatta azt is, hogy a termelési biztonság természetesen nem jelenthetett abszolút mértékben biztonságot a kisparcellás gazdaságoknak [11].

A párt helyes intézkedése és politikája alapján az 1957-ben átalakult Béke Termelőszövetkezet nem a tagok és a földterület számszerű növekedésére törekedett, hanem a termelőszövetkezet gazdasági, politikai, szervezeti megerősödését tűzte ki célul. A termelési kedv megélenkülte és figyelmük a belterjes gazdálkodás felé fordult. A régi „minta-alapszabályzat” helyett újat, a helyi sajátosságoknak jobban megfelelőt hoztak létre. Gazdasági megerősödésük, jövedelmezőségük eredménye hamarosan megmutatkozott. Nőtt a termelőszövetkezet vagyona és a munkaegység-részesedés.

A tsz legfőbb gondja volt „rendet teremteni” a portán. Az 1957 decemberben kelt kimutatásból jól tükröződik ez a törekvésük. Tudták, hogy sokan nézik bíráló szemmel épületeiket, magtáraikat, állatállományukat, ezért a meglévő hiányosságok kiküszöbölésére és az elkövetett hibák kijavításához kezdtek. Rendbehozták a trágyatelepet, megoldották a trágyalé levezetését, összegyűjtését, így a korszerűen kezelt trágya minősége nagymértékben javult. Az egy év alatt összegyűlt 500 q trágya már 30 q-t biztosított 1 kat. hold számára, melyet idejében ki is hordtak és elszórtak a földeken. A terménytárolásra használt magtárákat kimeszelték, fertőtlenítették. A csöves kukorica tárolására új górért építettek. Nagy gondot fordítottak arra is, hogy a gazdasági udvarban tárolt takarmánykazlakat jól befedjék. Megkezdték a hiányos tetőzetű sertésól tetőzetének kijavítását is. Az állatokat fehérre meszelt, tisztán tartott istállóban helyezték el, ahol a lehetőségekhez képest korszerű gondozásukról is gondoskodtak. Minden tehénnek fejtáblát készítettek, melyen az összes szükséges adatokat feltüntették. Egy év alatt (1956. október 31-től 1957. október 31-ig) 52 960 liter tejet fejtek. Egy tehéntől átlag 2437 litert. A fejést kézzel végezték. A tejet külön helyiségben szűrték, mérték, és közvetlenül szállították a tejgyűjtőbe. A fejési átlag emelése érdekében gondoskodtak a takarmányozás megjavításáról és a meglévő készlet ésszerűbb beosztásáról. Egy liter tej előállítására egyedenként 0,42 kg abrakkeveréket juttattak az állatoknak. Ennek eredményeképpen elérték a 9,5 literes istállóátlagot.

A napi tejtermelés elérte a 360 litert. A borjak itatására használt 80 liter tejen kívül így mindennap 280 litert adtak át a gyűjtőnek.

Jelentős jövedelemhez jutott a tsz-tagság a juhászat hasznából is. 1957-ben 17 métermázsa gyapjút termeltek. Ezt a mennyiséget 285 db juhról nyírták. Átlaghozam 4,4 kg. Fejési átlaguk 1 literre emelkedett. Időben gondoskodtak a megfelelő mennyiségű takarmány biztosításáról is. Az őszy folyamán 550 köbméter répaszeletet, kukoricaszárát és melaszt silóztak be. Legelőtakarmány mellett a juhok darabonként még 20 dkg csöves kukoricadarát is kaptak. Így lett a Durda Pálra és Fehér Istvánra bízott nyáj a tsz jelentős anyagi bázisa.

Fokozódott a termelőszövetkezet vonzóereje a még egyénileg gazdálkodó parasztok felé is. A termelőszövetkezet gazdasági megerősödését az alábbi táblázatok mutatják:

Béke Termelőszövetkezet.

	V a g y o n a	Földterülete	Tagsága	Munkaegys. értéke
1957-ben	412 000 Ft	694 kh.	47	21,60 Ft
1958-ban	815 000 Ft	712 kh.	79	34,30 Ft
1959-ben	1 215 000 Ft	836 kh.	172	45,05 Ft
1960-ban	1 717 000 Ft	1238 kh.	182	36,80 Ft [12]

Az állatállomány fejlődése:

	1957-ben	1961-ben
tehén	37 db	96 db
sertés	20 db	391 db
ló	13 db	106 db
juh	385 db	520 db

A termelőszövetkezet gazdasági fejlődése, a munkaegység értékének növekedése felkeltette a középparasztok érdeklődését a szövetkezeti gazdálkodás iránt.

1961-ig, tekintettel arra, hogy Szikszó nem volt súlyponti községnek kijelölve, felfejlesztés nem történt. Belépések kimondottan csak a tsz eredményei és vonzó hatása következtében történtek. 1957—1961-ig összesen 54 középparaszt kérte felvételét a termelőszövetkezetbe.

A régi termelőszövetkezeti tagok — magukat agrárproletároknak nevezve — elleneztek a középparasztok felvételeit a tsz-be. Félítették elért gazdasági eredményeiket és álláspontjukat azzal indokolták, hogy a közös vagyon gazdasági alapjait ők rakták le és „könnyű” lenne most már a készbe beleülni. Hosszú felvilágosító munkára volt szükség a termelőszövetkezeti tagságon belül is, amíg sikerült ezt a helytelen nézetet megváltoztatni.

III.

Szikszó — szocialista község

A községben a felfejlesztés 1961 januárjában kezdődött meg. A szervezési munkákban az Ózdi Szénbányászati Tröszt, a Kazincbarcikai Szénosztályozó munkásai, a termelőszövetkezet tagjai, a községi tanács, párt, tömegszervezetek vezetői és a pedagógusok vettek részt. Mint legtöbb helyen, itt is csak a kezdet volt nehéz. A parasztok egymásra vártak. „Majd ha ő is aláírja” mondogatták leggyakrabban.

Sem a termelészövetkezettel, sem a nagyüzemi gazdálkodással szemben nem tudtak komoly ellenérveket felhozni. Egyetlen érvként, mint szalmaszállba kapaszkodtak „önállóságuk” feladásának hangoztatásába. Az agitációban résztvevő ipari munkások meggyőzően bizonyították, hogy a meghatározott időben való munkakezdés és munkavégzés az ő életükben nem jelent megkötöttséget. Különösen pedig olyan embereknél, akik eddig kora hajnaltól késő estig dolgoztak földjeiken. Amikor a meggyőző és felvilágosító munka eredményeképpen néhány tekintélyes gazda — Jóczik Gábor, Jóczik József, Úveges Bertalan, Lengyel József, Bányai László stb. — aláírta a belépési nyilatkozatot, „megtört a jég”, és háromhónapos felvilágosító munka után községünk dolgozó parasztjai a nagyüzemi szocialista mezőgazdaság útját választották.

Ez alatt a három hónap alatt igen sok tapasztalatra tettek szert. Jobban megismerték az embereket, sok érdekes esemény tarkította a szorgos napok munkáját. Volt olyan gazda, aki azt kötötte ki belépése feltételül, hogy nagyjác neki kivágni a szőlőjében levő diófáját. Egy másiknak a szervezés ideje alatt jutott eszébe — „eddig föld nélküli” — testvérére íratni egy darab földet. Egy másik fia elhelyezését kérte. A harmadik csak azt kérte, hogy az ő nevét az utolsó belépők között tüntessék fel. A legtöbb kérését teljesítették. 373 új belépővel 555 főre szaporodott a tsz-tagság. A termelészövetkezet felfejlesztését a következő táblázat mutatja:

A termelészövetkezet			
földterülete fejlesztés		tagsága fejlesztés	
előtt	után	előtt	után
1238 kh.	3238 kh.	182 fő	555 fő

A szervezés befejezésével nem kis feladatok megoldása várt a termelészövetkezet vezetőségére. Az összehívott közgyűlésen mintegy az eddigi munka elismeréséül újból megválasztotta a régi elnököt, Tóth Istvánt. Mellé két tekintélyes volt középparaszt került elnökhelyettesnek: Kalas Béla és Bányai László. A régi és az új tagok érdekeinek egyeztetése, a jövedelmezőség fokozása állt a megoldandó feladatok középpontjában. Közben azonban olyan munkákat is el kellett végezni, mint a bevitt földek értékelése, az állatok, szekerek értékeinek megállapítása stb.

A megszorodott állatállomány elhelyezése, takarmányozása és gondozása jelentette a legnagyobb problémát. Új istálló építése vált szükségessé. A gazdasági felszereléseket is tárolni kellett valahol. Ezek és az ehhez hasonló gondok súlyos teherként nehezettek a termelészövetkezeti vezetőség vállára, kik közül nem egy hamar beleunt a sok nehézséggel járó munkába, és nem előbbre lendítője, de kerékkötője lett a megsokasodott tervszerű munkának.

A brigádok kialakítása és azok vezetőinek megválasztása az egyik legkomolyabb szervezési feladatot jelentette. A közelgő tavasz sürgette a munkák elvégzését, mert az időszerű szántóföldi és növényápolási feladatok nem tűrtek halasztást. Az 1961-ben végrehajtott tagosítás eredményeképpen a község 6164 kat. hold területe a következő képet mutatja:

Szikszói Béke Tsz	3238 kh.	Pedagógus föld	41 kh.
Ongai Állami Gazdaság	877 kh.	Egyéni gazdaság	264 kh.
Aszaló Szabadság Tsz.	98 kh.	Vizügyi Igazgatóság	63 kh.
Legeltetési Bizottság	205 kh.	Állati Fehérje Feldolg. V.	3 kh.
Ongai tsz.	25 kh.	Szeszfőzde	1 kh.
Alsódobszai tsz.	3 kh.	Zártkert	628 kh.
Sóstófalvi tsz.	5 kh.	Belsőség	543 kh.
Mesterséges Megterm.		Közérdekű külsőség	155 kh [13]
Főállomás	14 kh.		

A tsz rendelkezésére álló 3238 kh. földterület hasznosítására a tsz vezetősége, a községi tanács és az MSZMP a következő szempontokat fogadta el:

„A község éghajlati és talajviszonyai kedvezőek a belterjes mezőgazdasági termelés kialakításához. A község határában a mezőgazdasági növények túlnyomó része sikerrel termelhető.

A község határának különböző adottságú területei:

— A község és a Hernád folyó közötti területnek a talaja inkább laza, mint középkötött jellegű. Ez a rész igen alkalmas kapásnövények termesztésére. Különösen szépen terem itt a kukorica, cukorrépa és a burgonya.

— A község nyugati részén fekvő területek talajainak 80 százaléka középkötött vályogtalaj. Feltalaja termesztés szempontjából mindenütt kielégítő mélységű. A gabonaféleségek közül különösen jól terem itt a tavaszi árpa és az őszi búza. Ezenkívül ezen a területen jól tenyészik a lucerna, vöröshere és egyéb pillangós takarmánynövényfeleség.

— A Magyarhegy igen alkalmas szőlőtelepítésre.

— A község határának nyugati szélén levő zártkerti részeken dió- és almafák telepítése lenne indokolt.

A Hernád-folyó melletti területen — amennyiben a folyót szabályozzák — igen alkalmas területeket lehetne öntözéses kertészet kialakítására kijelölni. A kertészet rentabilitását biztosítja az ipari központok közelsége, a piaci, értékesítési lehetőségek kedvező volta.

— Az állattenyésztés terén különösen fősúlyt kell helyezni a növénydeákállatok nevelésére, tejtermelésre, sertésenyésztésre és hizlálásra, valamint a juh- és baromfitenyésztésre.

Hogy az állattenyésztésnek jó és olcsó alapot teremtsünk, a herefélék termesztését kell kifejleszteni. Ily módon a keményítőértéknek és a fehérjének nagy részét a tsz természeténél meg. Erre a talaj és éghajlati viszonyok meg is felelnek.

— Az új- és óbáronyos közötti területek, melyek összesen mintegy 160 kat. holdat tesznek ki, mezőgazdasági, illetőleg szántóföldi termesztésre nem alkalmasak. Ezen a területen mintegy 50 kat. holdon nemesfűzet lehetne gazdaságosan termeszteni, a többi részét pedig a növendék szarvasmarha- és juhlegelő céljára lehetne használni.

- Az említett 50 kat. holdas füzes termése elegendő lenne arra, hogy a tsz fűzfeldolgozó (kosárfonó stb.) melléküzemet tudna létrehozni.
- A volt vízimalom felé vezető út, a Bársonyos és a Vadász-patak által határolt területen víziszárnyas telepet lehetne létesíteni.
  - A Bársonyos-csatorna keleti oldalán — a volt vízimalomtól délre — mintegy 15—20 kat. holdon halastavat lehetne kialakítani” [14].

E szempontok figyelembevételével kezdte meg munkáját a földterületben és tagságában megnövekedett szikszói Béke Termelőszövetkezet 1961-ben. A tagság igen nagy várakozással várta az 1961-es esztendő eredményét. Azonban az időjárás szempontjából igen rossz esztendő nem jutalmazta megfelelően a tagok munkáját. Az aszályos év következtében a termésátlagok alacsonyak voltak, sőt néhány növényfélésegnél (kukorica 3,3 q) kataszrofálisan kevés.

42 hold területen létrehoztak öntözéses kertészetet, azonban az időjárás nehézségei, a szakemberhiány és a tagság munkához való rossz viszonya csökkentette a bevételi tervet.

A kertészetnél 600 000 forint kiesés volt.

Jelentősen növekedett a tsz állatállománya, az elhelyezési nehézségek mellett a takarmányozás is nagy gondot jelentett a termelőszövetkezet vezetőségének. Csökkent az állattenyésztés hozama, jövedelmezősége. Súlyosbította a termelőszövetkezet gazdasági helyzetét a termelőszövetkezeti tagok munkához való rossz viszonya, és a későn végzett mezőgazdasági munka.

Az ösztagsághoz viszonyítva igen magas a nyugdíjas és a munkában részt nem vevők száma (253 fő).

Érdemes megfigyelni a tagság kor szerinti megoszlását is.

	<i>férfi</i>	<i>nő</i>
20 éven aluli	13	10
20—30 év között	22	18
30—40 év között	40	35
40—60 éves	112	135
60 éven felüli	109	69 [15]

A kimutatásból is láthatjuk, hogy nagyon kevés a fiatalok száma a termelőszövetkezetben, ami annak a következménye, hogy a termelőszövetkezet nem tudta biztosítani rendszeresen a havi munkaegység előleget. A fiatalok vagy helyben, vagy vidéken az iparban dolgoznak.

A kedvezőtlen hatások következtében az 1961-es zárszámadás nem elégítette ki a termelőszövetkezeti tagok várt igényeit. A zárszámadás alapján egy tagra 7036,— forint jövedelem jutott. A munkaegység értéke 22,98 forint volt. A zárszámadás után kezdődő új gazdasági évre is rányomta bélyegét a rosszul zárult 1961-es esztendő.

A tagság munkához való viszonya nem javult, elharapódzott a termelőszövetkezetben a lopás, és kiéleződött a helyzet a régi és újonnan belépett tagok között. A régi alapító tagok azt hangoztatták, hogy a felfejlesztés és az új belé-

pett tagok megnövekedése következtében lett ilyen súlyos a tsz. gazdasági helyzete. A nehézségek leküzdésére a helyi erők kevésnek bizonyultak és a Magyar Szocialista Munkáspárt megyei titkára vizsgálta meg a termelőszövetkezet helyzetét. A vizsgálat után tett helyes intézkedés, utasítás, a tagok megnyugtató elősegítése a termelőszövetkezet szervezeti-politikai és gazdasági megerősítését. Az 1962-es zárszámadás adataiban a gazdasági megerősödés már tükröződik.

A szövetkezet tiszta vagyona egy év alatt 2 050 043 forinttal növekedett. A munkaegység értéke 23,26 forint lett és egy dolgozó tagra 7679 forint jövedelem jutott. A tagság megnyugvással vette tudomásul az 1962-es zárszámadás eredményeit és bizakodással tekintett a jövőbe.

A munka jobb megszervezése, a vezetés színvonalának emelése érdekében új vezetőséget választottak. Az elnöki teendőket Bányai László volt elnökhelyettes vette át. A főagronómus továbbra is Simon János maradt. Új vezetőséggel, megváltozott munkatervezési módszerekkel indultak meg az 1963-as év mezőgazdasági munkái.

Az 1963-as év új fejezetet nyitott a termelőszövetkezet életében. Megindult a termelés szerkezetének átalakítása. A sertés- és marhanevelés és hizlalásról fokozatosan áttérnek a baromfityénysztésre. 1968-ig 50 000 baromfi részére tervezik egy modern nagyüzemi baromfitelep kialakítását. Ez a szántóföldi vetésterület szerkezeti átalakítását is maga után vonja.

A régi szakképzettség sem elegendő már az új baromfitelepen. Megindult a szakmunkásképzés is.

Jelentős esztendő a termelőszövetkezeti tagok életében gondolkodásuk változásában is. A felfejlesztés után 1961-től 1963-ig forrt a szövetkezet, mint egy hatalmas katlan. Együtt volt a régi, föld nélküli, a kis- és középparaszt, sőt 1—2 olyan személy is, akit az 50-es években kuláknak minősítettek.

Azzal, hogy beléptek a termelőszövetkezetbe, még nem lettek gondolkodásban szocialista emberek. Folyt a harc az előítéletek leküzdésére, a régi kisparaszti szemlélet átalakítására. A forrás 1963-ban kezdett tisztulni és megindult az új, egységes szövetkezeti paraszti osztály kialakulása.

Erről a fejlődési szakasról a következő tanulmányban számolok be.

FORRÁSOK

- [1] Borsodi Szemle, 1963. VII. évf. 4. sz. 39. oldal.
- [2] Borsodi Szemle, 1963. VII. évf. 4. sz. 39. oldal.
- [3] Borsodi Szemle, 1963. VII. évf. 4. sz. 41. oldal.
- [3/a] A Községi Tanács Irattára. 1945. jelentései.
- [4] Abaúj Megyei Földhivatal 88/19/1947. sz. véghatározat.
Található: Szikszó, Telekkönyvi Hivatal.
- [5] Jegyzőkönyv a Szikszói Községi Tanács irattára
126/1948.
- [6] 155/1949. Tagosítási jegyzőkönyv Telekkönyvi Hivatal, Szikszó.
- [7] Szikszói „Vörös Csillag” zárszámadása 1950. Zárszámadás. Járási Tanács V. B.
Encs.
- [8] Fehér Lajos: A mezőgazdaság szocialista átalakításának és a termelőszövetke-
zetek megszilárdításának hazai tapasztalatai és feladatai. 5. oldal.
- [9] Szikszói Vörös Csillag Termelőszövetkezet zárszámadása 1950, 1951, 1952, 1953.
Encsi Járási Tanács Mezőgazdasági Osztálya.
- [10] Tagosítási jegyzőkönyv 1952. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Állami Föld-
mérő és Térképészeti Hivatal, Miskolc.
- [11] Fehér Lajos: A mezőgazdaság szocialista átalakításának és a termelőszövetke-
zetek megszilárdításának hazai tapasztalatai és feladatai. 12. oldal.
- [12] A szikszói Béke Termelőszövetkezet 1957, 1958, 1959, 1960. zárszámadása. Encs,
Járási Tanács V. B. Mezőgazdasági Osztálya.
- [13] 1961-es tagosítási jegyzőkönyv. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Állami Föld-
mérő és Térképészeti Hivatal, Miskolc.
- [14] Felmérési terv. Szikszó Községi Tanács vb. irattára, 1961.
- [15] Szikszói Béke Tsz zárszámadása. 1961. Szikszó, Béke Tsz.

ADATOK MISKOLC XVII—XVIII. SZÁZADI KERESKEDELMI VISZONYAIHOZ

Amikor a szepesi kamara 1686 augusztusában összeírja az elhalt Szepesy Pál hátrahagyott javait, egy *nemesi házat* foglal írásba, amelynek *faemelete* zsindeleyel van borítva. Ebben a Conscriptio-ban szerepel az elhalt Szirmai István javai között is egy *nemesi kúria*, egy kontignációs szintjével, amely alatt *tágas pince* is található [1].

Mindketten a miskolci nemesek legelső soraiban jelentik azt a vagyoni alapot, amely a város társadalmában a gazdag többi nemesi családok — a Dóryek, Bükök, Borsyak, Bodolaiak, Boldizsár—Ballák, Rácok, Borbélyok — között is elsőként szerepelt a 4500 körüli lélekszámú Miskolcon.

Az ő nemesi házuk, fa-konstruktíós emeletükkel, tágas pincékkel, valamint a Dóry-család 1662 körül épített emeletes kőházával és az annak földszintjén bérbe adott 11 bolthelyiségével [2] jelentik a miskolci kereskedelem újkorai indulását.

A város ásott árokkal van körülveve és az árok belső peremén tövis- és bozótkerítés védi a mintegy 350—400 adófizető telkes polgár, fejadót fizető 700—730 családfő és 110—115 iparos biztonságát [3].

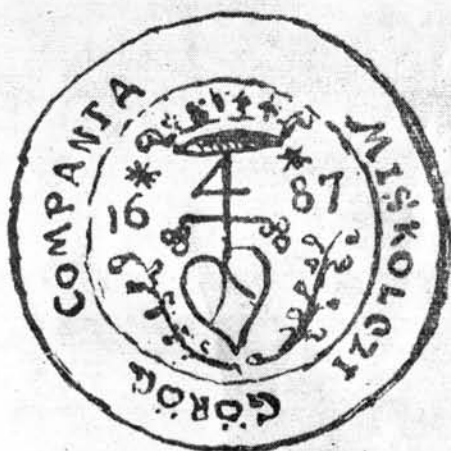
A város beépített területe északon a mai Szabó Lajos utca—Fazekas utca—Jókai utca—Béke tér—Ady Endre utca—Munkácsy Mihály utca—Zöldfa utca—Mélyvölgy—Papszer—A Nagy Avasi pincesorok—Tompá utca vonalai között terült. Akkori három „kapujában” — a Csabai, Szentpéteri és Fábíán kapukban a „kapusok szorgalmatos vigyázását” szigorúan előírta a tanács, egyetlen szekeret nem volt szabad „a bíró hire nélkül” bebocsátaniok [4].

A város kereskedelmi életében 1687-es évszámmal szerepel Szendrei város-történetében az a pecsét, amely a „Miskolczi Görög Compania” szöveggel, az évszámmal és két virágos ágba foglalt horgony- vagy szívformából kiemelkedő kettős kereszt és korona kombinációját mutatja. Ez azt jelentené, hogy Miskolcon már 1687-ben megalakult és működött volna az a kereskedelmi társulás, amelyhez bizonyos minimális kereskedői létszám és az azon belül megalakított belső kormányzat volt szükséges.

A város Évkönyveiben azonban még ilyen utalások teljesen hiányoznak

Leveles Erzsébet is csupán arról ír, hogy „a század (XVIII.) első negyedében tűntek fel nagyobb számmal a Görögországból és Macedóniából ideszakadt görög vagy arnót kereskedők...” Egyetlen található nevet említ: Görög Dánielét 1692-ből, mint görög kalmárt.

1714-től kezdve szaporodnak lassan a görög kalmárok nevei, hogy azután a XVIII. század közepétől kezdve mind gyakrabban feltűnő nevekből lassan kiala-

*A miskolci Görög Compania pecsétje
és szavatossági jegye. 1687 (?)*

kuljon az a sok vonás, amely Miskolc kereskedelmi arculatát markánsabban tudja már megrajzolni.

E miskolci korai adatokkal szemben sokkal előbbi adat szerepel például Tokajban, ahol már 1573-ban a tokaji udvarbíró fennhatósága alatt „külön ispánjuk” volt a görögöknek [5]. És például 1698-ban szerepelt a tokaji görögség történetében, az azóta elveszett egyházi iratok között, a tagok sorában levő Borbély-, Nyitrai- és Szűcs-családok élén — a „tokaji orosz rituson levő paróchus” Nicolas Korendonics neve.

Nem meglepő, hogy Tokaj a miskolci adatoknál jóval korábban nyújt adato-

kat, vagy fejezzük ki úgy: korábban adott működési területet a görög kalmárok számára. Tokaj az az átkelőhely, ahol mindenekelőtt a tokaji bor, a máramarosi só, faáru, a Tiszántúl szarvasmarhája, gabonája jelent helyi és főleg tranzitforgalmat, egyrészt Buda—Bécs—Nürnberg, másrészt Kassa—Lemberg—Lublin—Varsó—Danzig kereskedelmi útvonalán.

Ez az útvonal nem megy át Miskolcon. A belső piac sajátos fejlődése pedig még nem érkezett el Miskolcon olyan fokra, hogy árufeleslegével jó hasznot és expanzív erőt képviseljen a jószimatú kalmárok részére.

Ha tehát a két említett várostörténetíró: Szendrei János és Leveles Erzsébet szűkszavúan sommásan fejezte ki magát a miskolci görög kereskedelem kezdeti szakaszát illetően, az nemcsak az adatok hiányát, hanem tényleges helyzetet is jelenthet.

A negatív jelenségek birtokában inkább azt lehetne feltételeznünk, hogy Miskolcon körülbelül az 1720-as évek elején alakulhatott meg szükségszerűen az a társulat, amely a tagok létszámánál és súlyánál fogva elérte a megfelelő bázist.

Amíg ugyanis 1714 és 1720 között mindössze néhány adatunk van a görög bérlok nevééről, 1720-tól kezdődően sűrűbben találunk ezekre adatokat, sőt 1723-ból, a szepesi Kamara két megbízottja, Thurzó János és Hilkó György a város összeírásával kapcsolatban a „Görög Questor”-ról ír, akinek a neve (egy utána következő évi adat alapján) Görög János hites bíró volt [6].

Mindezeknek a korai adatoknak némileg ellent mond a már említett 1687-es évszámmal ellátott pecsét a Miskolczi Görög Compania szöveggel.

Bővebb adatok hiányában — ezzel kapcsolatban talán azt lehetne feltételez-

Pataky György és Gerga György által 1777—1778-ban épített üzletház (Széchenyi u. 3.). Az eredeti kosárvíves kapubejárat, az ablakok sima kőkeretezése a későbbi átépítések során eltűnt. Ezeket a homlokzati változtatásokat később Pompéry Antal és Vadnay Gábor végezte klasszicizáló, majd romantikus stílusban. A földszint eredetileg négy üzlethelyiséggel bírt. (Foto: Szepsy Szűcs Levente)

nünk, hogy a pecsét évszáma a jóval később kialakult Compania részéről antedatált volt, amihez érdekek fűződtek.

A „görög és arnót” kereskedőknek azzal a csoportjával szemben, amely lakóhelyét folyton változtatta, áruját, pénzét több helységben tartotta, vagy kivitte vissza Balkán-félszigeti lakóhelyére, a miskolci görögök körében, különösen a század második felében, igen általános jelenség a letelepedés ténye és sokszor büszkén is hivatkoznak erre, mintegy megkülönböztetésül a többiekkel szemben [7].

A városi jegyzőkönyvekben korán szereplő árendátorok neveit — a különféle városi boltoknak bérlőit — az 1760-as évektől már olyan Compania-tagok váltják fel, akik a város főutcáján, a Derékpiacon, a Felső- és Alsópiac területén (a Tanácsház tértől a Nemzeti Színházig terjedő szakaszon) és a Rákóczi utca 1—14 szám alatti telkeken boltot építenek és stabil polgárai a város társadalmának.

Ez a letelepedési folyamat 1770-es évekre már olyan mérvű, hogy a boltokon

kívül lakóházakat is építenek és a kereskedelmi életben elfoglalt jelentős szerepüknel fogva megalapítói olyan miskolci kereskedő-családoknak, amelyeknek a vagyoni súlya és gazdasági befolyása két-három generációra pregránsan szerepel a város társadalmában is.

Az 1777—78-as és a miskolci gör. kat. egyház irattárában fekvő *Extractus Tabellariae*-ban már külön vannak felsorolva a lakóházzal, hajlékkal szereplő családapák külön a hozzájuk tartozó családtagok számával, és külön azok, akik csak váltságot fizetnek. Az előbbi, domiciliatus görögök száma 34. A váltságfizetők. censualisták száma 37. A Miskolcon összeírt és csak ideiglenesen itt lakó görögök száma 9 fő.

A 34 domiciliatus görög azonban családtagjaival együtt 169, a 37 censualista görög családtagjaival együtt 99 és az ideiglenesen itt lakó görög 9 fő — családtagjaival együtt 28 főnyi létszámot jelent.

Ez a létszám összesen 296 fő. (A város összlakossága 1770-ben 1100 adófizető, ebből 247 iparos, s mint látjuk 296 főnyi göröggel összesen 12 000 lélek.)

A görög családfők mellett a kimutatásokban szerepelnek a legények, társak, inasok nevei. Ezeknek a létszáma a gazdagabbaknál eléri a 10—11 főt is.

Itt alább közreadom ezt a névsort. Kiinduló pontjaként egy olyan generációs és üzleti társulásokat kikövetkeztethető kutatásoknak, amely szakasz Miskolc kereskedelmi és társadalmi életében a XVIII. század utolsó negyedében jelentős gazdasági és városképi változásokat is hozott.

Ehhez a névsorhoz még ismertetem azt az érdekes üzleti társulási forrásanyagot, amely a miskolci múzeumban a további kutatások számára rendelkezésre áll. Ez az üzleti társulás Gerga György és Pattaky György között jött létre és részletei Gerga György végrendeletével, illetve halálával kapcsolatosak.

(Pattaky két t-vel írja a nevét, lévén eredeti neve: Pattakosz. Később magyarosítja egészen Pataky-ra, amikor már a leggazdagabb miskolci polgárok között szerepel.)

Az 1777—78-ban felvett névsor a következő:

*Extractus Tabellariae Conscriptiois Orientalis
Graeci Non Uniti Ritus hominum Miskoltzini de Gentius*

Domiciliati Patres-familiae	Numerus eorum	Numerus animarum Patrum Familias
Thomas 'Sambik	1.	4
Athanasius Wretta	2.	7
Joannes Demtsa	3.	9
Georgius Kozmitzky Senior	4.	6
Anastasius Kozmitzky	5.	9
Georgius Pataky	6.	11
Michael 'Supann	7.	9
Demetrius Pilta	8.	10
Susanna Deszpo	9.	3
Nahum Demtsa (Antal)	10.	7
Franciskus alias Wretta 'Saguna	11.	4

Theodorus Sztirja	12.	10
Athanasius Sztirja	13.	1
Georgius Rósa	14.	5
Anastasius Grabovszky	15.	5
Joannes Tsuka (Suka)	16.	7
Joannes Olasz	17.	6
Athanasius Tupu	18.	3
Nicolaus Sagona	19.	6
Demetrius Sagona	20.	2
Athanasius Resu (Rosu)	21.	1
Michael Nischka	22.	6
Georgius Grabovszky	23.	7
Adamus Gyerga	24.	3
Petrus Csohador (Csohadar)	25.	5
Emanuel Dyamandi	26.	2
Panajota Emanuel	27.	1
Nicolaus Kallotta	28.	2
Michael Tyosza	29.	1
Anasatasius Pesz'char	30.	1
Susanna Balla Rlcta Georgii Gyerga	31.	5
Constantin Pilta	32.	2
Joannes Pomperi	33.	5
Nahumus Papadede	34.	4
	<hr/>	
	34	169

b) Censualistae Patres-familiae	Numerus eorum	Numerus animarum censualistarum
Rndus Pater Meletius Michalovits	1.	1
Rndus Presbyter Wretta Bendella	2.	4
Nobilis (!) Stephanus Rosa	3.	
Nicolaus Szilitza	4.	
Wretta Janaky	5.	9
Wrussu Demtsa	6.	2
Michael Dona	7.	6
Georgius Dona	8.	1
Ladislaus Demtsa	9.	5
Stephanus Grabovszky	10.	1
Nicolaus Janaky	11.	2
Anastasius Pusztevník	12.	3
Emanuel Demetri	13.	5
Georgius Tsoba	14.	6
Constantinus Nasztradini	15.	2
Demetrius Csáku	16.	4
Demetrius Mukulic	17.	5
Theodorus Bratovszky	18.	5

Rózsa (Rósa) György és Rósa Antal által az 1780-as években épített üzletház (Széchenyi u. 5.) jobban megőrizte eredeti provinciális barokk stílusát, csupán az emeleti ablakoknál történt később eklektikus változás. Ebben az üzletházban 1828-ban nyílt meg Jost Adolf cukrászdája, a Bottega Svizzera. (Foto: Szepsy Szűcs Levente)

A Pataky-ház udvara. A bal oldali szélső és az udvarba mélyen benyúló földszintes épület még Döry László, az előző tulajdonos építése, lebontott szabakéményes tűzhelyek nyomával. (Foto: Szepsy Szűcs Levente)

Theodorus Tyürtsi	19.	2
Anastasius Vartosu alias Erős	20.	5
Marcus Grabovszky	21.	4
Georgius Polizu	22.	3
Lazarus Fejérvári Comaromino	23.	1
Theodorus Keptenar alias Antonius Vidovits	24.	1
Susanna Peschar	25.	2
Callia Sembu	26.	3
Michael Demeter Uzzun	27.	1
Maria Ballaur	28.	1
Demetrius Demtsa	29.	1
Isakus Pannemare natus in Regno (!)	30.	1
Anastasius Szonte	31.	2
Theodorus Burzu (Bulsu)	32.	3
Susanna Bendella Vidua	33.	2
Wrussa Livadaru	34.	1
Georgius Kozmiszky Junior	35.	1
Nahumus Dadani	36.	3
Petrus Sztambuli in Regno natus (!)	37.	1
	37	99

c) Extranei Patres-Familiae ad Miskoltzienses pertinentes	Numerus eorum	Numerus animarum Extraneorum
Adamus Janaky	1.	6
Thomas Lazar	2.	5
Andreas Gyamandi	3.	1
Georgius Olasz Senior	4.	4
Demetrius Lero	5.	2
Georgius Olasz Junior	6.	4
Georgius Hajdan	7.	2
Pannajotta Szterio	8.	3
Michael Lazár	9.	1
Summa omnium animarum in Concreto		28

Az a) rovat összege	169
A b) rovat összege	99
A c) rovat összege	28

Összesen 296 fő

A névsor végén, későbbi írással, tintával ez a magyar szöveg:
A miskoltzi görög nem egyesültek összeírási íve 1777. évben.

Ezzel a névsorral egy olyan kimutatás van birtokunkban, amelyen a görögök három kategóriába osztályozott létszáma maradék nélkül szerepel. A névsor sorrendjéből nem derül ki, hogy pl. az a) kimutatás számozott sorrendje vagyoni, vagy egyéb sorrendiséget mutat-e? Nincs kizárva, hogy a vagyon nagysága játszott itt szerepet. Erre mutat a b) kimutatás sorrendje, ahol kétségtelenül a társadalmi sorrendiség jelentkezik, miután a névsort a két egyházi férfiúval kezdi.

Az a) névsor első neve: *Zsambik Tamás*. A város egyik „kőboltját” bérlí. Ez a Sárkány-féle telken a tanács által épített kereskedőház (a volt Széchenyi utca 15. sz. telken, amelyet a banki épület építésekor lebontottak.) Adatait úgy a 1775-ös, mint az 1783. évi Conscriptio a következőkben adja: A bolt épülete 22 és kéthatod öl hosszú, szélessége pedig 3 és kéthatod öl. Értéke 2587 frt. A tekintélyes nagyságú, közel 20 méteres hosszú üzlethelyiség négyzetes kövekkel volt lepadlózva, a többi 5 téglá- és deszkapadlóval. Ablakai ólomkeretbe voltak foglalva, és a Fazola-féle műhelyből származó díszes vasrács védte. Falazott pincéje 30 hordót tudott befogadni.

Az összeírás latin, a bérlő nevét „Zsámboki Tamás görög”-nek írja. A gazdag kereskedő 1795-ben leányának hozományul 300 forintot érő ruhát, és 800 aranyat érő 100 hordó aszúbert ad [8]. Üzletében 3 főnyi személyzetet tartott. Lakása valószínűleg ugyanebben az épületben, a lakórészben volt.

Az a) névsor harmadik neve: *Demcsa János*. A város másik „Kőboltját” bérlí a Nagy Ferenc-féle telken, a Zsambik-féle bérlet szomszédságában. (Megfelel a Széchenyi utca 15. sz. régi telek lebontott házával.) Üzlethelyisége háromszakaszos bolthajtású, több mint 25 méteres hosszú kövezett volt, tizenhárom, ólomba foglalt vasrácsos ablakkal, hat vasajtóval, alatta 30 hordó bort befogadó pincével. Kocsiszínje, istállója volt. A hozzá tartozó lakásban valószínűleg a bérlő Demcsa János lakott. Az épület összértéke 3728 frt volt.

Az a) névsor hatodik sorában szerepel *Pataky György*. Az ő társas-szerződését közöljük *Gerga Györggyel*, aki e névsorban már özvegye, Balla Zsuzsanna személyében szerepel. Gerga György Lublinban 1778. november 23-án halt meg és végakarata szerint Lublintól 14 órányira fekvő Szt. Onofrius kolostorában temették el. Végrendeletét a továbbiakban, mint érdekes forrásanyagot ismer-tetjük. Özvegyének lakása a mai Rákóczi utca 4. sz. házban, az emeleten volt, valószínűleg a házat Gerga György építette [9].

Pataky György bérlí a mai Széchenyi utca 9. sz. alatti ház földszintjén, a mai Béke étterem négyszakaszos boltozatú, nagyméretű termét, amely 1777-ben a Pataky-féle üzlet volt. Emeletén, a saroklakásban lakott. Ekkor 48 éves volt. 1804. február 24-én halt meg 75 éves korában. Felesége: Anna Stempel.

Pataky György kereskedelmi tevékenységét részben hazárd, részben „szolid” üzleti ügymenet jellemezte. A görög egyházi kimutatásokban hol a hatodik, hol az első (1770 körül), hol a tizenharmadik, hol a negyvenegyedik sorban szerepel. Ugyanezen kimutatásban Zsambik Tamás pl. mindig a legelső. Jövedelmeit valószínűleg különféle telekvásárlások és spekulációk is befolyásolták [10].

Még társas viszonyban van Gerga Györggyel, amikor megveszi báró Dóry László házat és ott a Széchenyi utca 3. szám alatti telken hozzáfog az „Új ház”

építéséhez, amelynek összege 1778. március 1-ig 10 807 frt-ba került. Egy évre rá további 2695 frt-ot fordít a házra, amely valószínűleg az utolsó kiadása lett az építéssel kapcsolatban. A Széchenyi utca 9 sz. alatti üzletét azonban tovább bérelhette, mert az „Újj Háznak” a boltjait árendába adta. 1787-ben a következő béreket veszi be:

Beleczky Christóf uramtól	20 frt
Belányiné asszonyomtól	154.48 frt
Brató Theodor uramtól	80 frt
Dona Mihály uramtól	180 frt
Kilicza Miklós uramtól	150 frt
Peschkar Tomas uramtól	300 frt

béreket.

E bérekből négy bérlet az utcai front 4 üzlethelyiségéből származik. (A mai papírüzlet helyén kettő, és a mai Rorarius cukrászda második helyiségében is kettő üzlet létezett. Ez utóbbinak a végfalon történt áttörése 1828-ban következett be, a cukrászda alapításakor.)

Széchenyi utca 9 alatti emeleti saroklakásában megfordultak azok a *conscriptor és mappátor* urak, akik a II. József által elrendelt katonai térképfelvétel idején területünkön tartózkodtak. Így nála kvártélyozott MacDermot alhadnagy a császári gyalogezredből, Eberth főhadnagy és Kasnitz százados a Richecourt ezredből és Taschner főhadnagy a Preiss-ezredből [11].

Ezek a térképező tisztek felvételi lapjaikkal, műszereikkel biztonságot a görög kereskedőknél találtak, mint ahogy azt az 1786. május 11-én a Tanács és a Compania között kötött szerződés meg is állapítja. Ez a szerződés a Compania tagságát felmentette a katonai beszállásolás kötelezettsége alól, kivételt csupán a mappátor tisztek képeztek. A szerződés alapján a Compania évi 175 Rfrt-ot fizetett a városnak és az aláírók a legtekintélyesebb görögök: Pataky György, Dimcsa János, Zsambik Tamás és Peszkár Athanáziosz voltak. Ebben az 1786-os évben a Compania taglétszáma 33 domiciális görög volt.

Az *a)* névsor 14. sorában szerepel *Rósa György*. Ő 1763—1773 között, tíz évig bérlé a „miskolci kereskedőházat” (*fornix mercantil*), utána a bérletet Demcsa János veszi át, aki névsorunkban a 3. helyen szerepel. Rósa ezen a házban átalakításokat és befektetéseket végzett, s azt a tanács felé a bérben számolta el. A számlákban a következő miskolci iparosok nevei találhatók: Kun István lakatos, Tisza József asztalos, Gaistl Károly üveges, Bálint Imre kályhás, Geiszler Antal vasműves. Az épület-átalakítás munkáját Jung József tervezte és utána a következő miskolci iparosok következnek: Kugler István kőfaragó, Obenrieder József ács, Perghoffer József zsidelyező. Az átalakítási összeg első ízben kereken 1288 frt, másodikban 1461 frt volt [12].

Rósa György felesége Kallia Gorra volt, gyermekei Demeter és Anna. Egy másik kimutatásban az egyháznál a feleség neve Callia Gona, a gyermekek pedig: Miklós, Anna és Naum. Egy pincéjének a száma e második kimutatásban már 4-re emelkedett. A Dombly-féle Liber fundualis-ban, 1817-ben Rósa Antal a 2691 számú ház tulajdonosa. Ez testvére lehetett Rósa Györgynek, aki az 1780-as

években átköltözött a Széchenyi utca 15-ös fornix mercantilis-ból a Rósa házba, amely megfelel a mai Széchenyi utca 5-nek. Ez az Anton Rósa adta át az üzlet-helyiségét Jost Adolfnak 1828-ban, ahol ez cukrászdát alapított. (Ez a mai Rorarius.)

Az *a)* névsor 23. sorában szerepel *Georgius Grabovszky*. Ez a család egyébként négy családfővel szerepel az egyházi kimutatásokban. Van egy nőtlen Grabovszky *István*, egy *Anasztázus*, akinek a felesége Catharina Dimitri Peza, gyermekei László és Dimitri, egyébként 5 pincéje van — van egy *Marcus Grabovszky* (így), akinek Kovács Anna a felesége, gyermekei Mária és János és a mi Grabovszki Györgyünk, akinek felesége Anna Stang, gyermekei: Naum, János, *Anasztázus*, Zsuzsanna és Konstantin.

Grabovszky György 1783-ban 100 hollandiai aranyat vesz kölcsön házépítésére Tausány Miklóstól. A ház a Dombý-féle Liber fundualisban, mint *vidua Georgii Grabovszky* tulajdona szerepel 173 öllel, a telek és a ház megfelel a mai Rákóczi utca 14. számú lakóháznak.

Az *a)* névsor 15. sorában szereplő *Anasztázus Grabovszky* Tamás keresztnévvel (*Anasztázus*, *Athanázus* = *Tamás*) egyik ügye a miskolci városi levéltárban szerepel *Laurentius Petrus Noviczky* krakkói kereskedővel kapcsolatban.

Ebből az okmányból kiderül annak az egykori üzletkötésnek a módja, amely szavatosságot és biztóságot nyújt a lengyel és magyar kereskedelemben, itt speciálisan egy krakkói és egy miskolci kereskedő között. Az üzleti szerződést a tanácsok láttamozták és ezeket két példányban kölcsönösen kicserélték az ügyfelek egymás között. Ez az egyik láttamozott példány Krakkó és Miskolc között a lovaspostán elkallódott és ebből keletkezett az az okmány, amelynek szövegét jegyzeteink között szó szerint közöljük [13].

*

A bevezetőként elmondottak után rátérek Gerga György és Pataky György miskolci görög kereskedők társas szerződésének ismertetésére, s az ezt megelőző végrendeletnek közreadására.

Gerga (Gyerga) György Lublinban tartózkodott 1778-ban, amikor egy „nehéz betegség” érte. A kórt nem tudjuk, de Gerga már számíthatott arra, hogy nem kerül vissza Lublinból Miskolcra és szükségét érezte, kereskedő módjára, vagyonával rendelkezni és végakarátát nyilvánítani.

A végrendelet megírásáig társas viszonyban volt Pataky Györggyel. Ez a viszony azonban szóbeli megegyezéssel jött létre és már több éve így tartott. A betegség miatt azonban a két kereskedőnek már írásban kellett lefektetni a vagyoni és üzleti vonatkozású ügyeket.

Ennek szükségét fokozta még az, hogy az egészségben élő Pataky György, aki ekkor 49 éves volt, a kettős társasviszonyt — talán éppen az üzlettárs előrelátható halála miatt — négyes társasviszonyra alakította át. Így az új társasviszony tagja Gerga György és Pataky György mellett Gerga Ádám és Peszkár Athanázus lettek.

Gerga György végrendeletét Saguna Naum írta meg, aki Lublinban Gerga mellett volt, mint Pataky, a társ segédje.

A Pataky-ház telkének keleti oldalán, az északon végződő Döry László-féle épületszárny, a szomszédos keleti telekre átvezető kapujáráttal. A főutcai szalagtelkeknek felaprózódási folyamatában — a telkek északi részében — ez a kapu arra enged következtetni, hogy egyidőben szolgálmi joggal bíró átjárás, kereskedelmi forgalmi célokat is szolgált, társzekerek, málhás kocsik számára

A Pataky-ház udvarának legészakibb, kapufallal elkerített részén egy újabb kisebb lakóház van, barokk kori falakkal, de teljesen átalakított nyílásokkal. A telek nyugati oldalán magasodó tűzfal az Arany Corona (Kossuth, Avas-szálló) vendégfogadó keleti végfalai. (Foto: Szepsy Szűcs Levente) →

A végrendelet két tanúja két lublini kereskedő: Laszkerovszky Ádám és Dussinszky Ferenc volt.

Ez az új négyes társas viszony két új tagja egyébként Pataky Györgynek már nála szolgálatban álló két „segédje” volt.

Úgy tűnik, mintha Pataky az ő hat segéde közül a legtehetségesebbeket választotta volna. Az tény, hogy a hat segéd mindegyike idővel a miskolci kereskedelem ismert tagja lett. A hat segéd a már említett Gerga Ádám és Peszkár Athanáziuszon kívül: Rósa István, Dona György, Mucsú Mihály és Kilitza Miklós voltak.

Gerga György vagyona 18 000 Rhforint volt. Ebből 4000-et testált feleségére, Balla Zsuzsannára, 3—3000-et pedig Mihály, Katalin, János és Rozália nevű gyermekeire.

A többiek világosan kitűnnek a végrendelet szövegéből, melyet a társaszerződéssel egyetemben, éppen érdekes forrásanyaga miatt közlök. A részletek világot vetnek sok olyan vonatkozásban, amelyek a görögök kereskedelmi életéről még eddig ismeretlenek voltak. A szöveget görögül és magyarul írták és ez a miskolci múzeumban levő és Pataky György által gondosan vezetett vagyoni elszámolásban szerepel. A magyar szöveget betűhíven adom, csupán az interpunkciókban végeztem eltérést, ami a vesszők elmaradásával, vagy elhagyásával jelentkezik, de így javítva — a szöveg könnyebben érthetővé válik.

1.

Néhai Gyerga György Uram Testámentomának Görögből szórul szóra Magyarra Fordított Mássza

Mivel én, Gyerga György illy nehéz betegségben lévén, sem Napját, sem óráját, sem Szempillantását Halálomnak nem tudom, az Istennek pedig kemény végzése ez, hogy földből lettél és földdé lészesz:

Imé tehát még ép Elmével és Ésszel birván, rendelést tészek vagyonom felől. A felől mondom, mellyel az Isten, hogy szabadakaratom szerint használhassam azt, megáldott — Successorim és Legatariusaimra testálom.

Mínthogy pedig azon Számadás idején, mellyet Társammal, Pattaky György Urammal (kit is olybá tartok mint Testvéremet) tartottunk volt,

Vagyonom, azaz Capitálisom, a mint emlékezem, Tizen nyóltz Ezer Német forintokbul állott, a Százakon kívül, a mint is azt, a Társaságbéli Contractusunk, s az Inventárium, a Számadásnak végén bizonyítták.

Kérvén tehát: Máí Napon saját és közönséges Tutorimnak választom Társamat Pattaky György Uramat s Unokámat Gyerga Ádám Uramat, kik is igazgassák s kövessék minden hiba nélkül azon dolgokat, mellyeket itt alább szabad akaratom szerint rendeltem.

Testálok pedig szerelmes Feleségemnek azon vagyonombul, mellyet Hat Részre flosztván — egyre egyre Három Ezer Német forint esne, — Hitvesemnek mondom Testállok Négy Ezer Német Forintokat, az az F 4000.

Mihály Fijamnak testállok Három Ezer forintokat, az az F 3000. Katalin Leányomnak testállok Három Ezer forintokat, az az F 3000. Jancsi, avagy János fijamnak testállok Három Ezer forintokat, az az F 3000. Rosália Leá-

nyomnak hasonló képen testállok Három Ezer forintokat, az az F 3000. Az Két Ezer forint pedig részemre marad. Ezeket Tutorimra bízom, fizessék ki azon adósságom, mellyel egy Csizmadiának Meszkopolban tartozom, kit is a mi Lelki Atyánk, Tisztelendő Bendela Ur jól esmér, melly adósságot néhai Édes Atyám contrahált vólt. És azon Két Száz Öttven Német forintokat, mellyet Schullira Constantin Uramat kérvén, hogy Gyergya Simon Leányát, Unokámat férjhe agya. Igértem és nem többet.

Ami pedig ezeken felül a fenn tett Substantiából superálni fog, azt osszák ki oda Tutorim, a hová magoknak Lelkem javára szükségesnek lenni gondolják.

Ami pedig azon Communitásnak építésre adott Contractusomat illeti, az Sz. Nahum Tiszteletire Miskoltzon építendő templomra, melly is 900 Német forintokat foglal magában, ha a templomot építeni fogják s minnyájan fizetni fognak, akkor Tutorim fizessék ki ezen Contractusomat is.

Azon F 4000 pedig, mellyeket Hitvesemnek testáltam, mivel ugy mint saját Hitvesemnek testáltam, hogy mind addig Magzatink mellett maradjon, amig Emberi kort érnek. Nevelye fel és anyai Gondviselés nélkül ne hagyja őket, házassítsa ki és minnyájokat Maga mellett tartsa, — az költségek pedig, mellyek mind addig következni fognak, az egész massából légyenek.

Saját Hitvesem légyen pedig az egész fenn kitett Substantiának Asszonya, Dominája, mellyet fenn irtt s választott Tutorim fognak dirigálni.

Ha ellenben Hitvesem férjhez menne, s más férjet kívánna, így nem maradván Gyermekeinkkel, tsak Egy Ezer forintot vegyen, az az F 1000., s nem többet. Megmaradván pedig Gyermekeinkkel, saját magáé legyen 4000 Fl olly feltétellel mindazáltal, hogy mindég Gyermekeinkkel légyen, nevelye, s házassítsa ki. A Tutorokat pedig mindenekben hallgassák, kiket Saját Tutorimnak úgy hagyok, hogy mindeneket Isteni félelemmel s igasságban rendellyenek el.

Botsánatot kérek mind azoktól, kiknek hibáim által vétettem, én is meg botsájtok mindeneknek.

Szolgáltasson még Lelkemért az Nap keleti, s orthodoxa Templomnak Rendtartása szerént a fenn irtt s Succesorim Legatariusimra hagyott Vagyonomból Isteni Szolgálat.

Mihály fijamnak se adasson kezihez a fenn irtt Pénz, mellyet néki testáltam, úgy mint Három Ezer forint, — mindaddig, míg jó Emberi Kort nem ér, s azt meg betsülni nem tudja.

Ha hogy még valamelly Passivum Adósság találkozna, azt is fizessék ki Tutorim a fenn irtt egész Substantiának Interessébül, a Capitalis pedig maradjon egészen.

Mellyre nézve írom ezen Leveletem, az alább irtt, s ceramisált Személfyek előtt ép elmével s egész Ésszel birván és saját kezemmel subscribálván azt, ismét kérek botsánatot, s engedelmet, Szerelmes Hivesemtől, Magzatimtól, az egész Communitástól, s minden Atyafiaktól.

Iratott Lengyel Országnak Lüblin nevű Várossában Novembernek 20-ik Napján 1778. Esztendőben.

Testállok az Miskoltzi Parochusnak, Tisztelendő Bendéla Urnak Ötven forintokat, hogy Lelkemért Szolgálatot tégyen, s rólam könyörgésiben meg emlékezzen. Ismét mind azokat a költségeket, mellyet itt Lüblinba Betegségemre, s

más egyébre tettem, fizessék ki Tutorim az egész Massából, még pedig Mercantilistis könyvek Tenéra szerint.

Meghagytam még az ide való Attyafiaknak, ha halálom itt történne, temesenek el a Sz Ofrius (Onofrius) Templomába nem pompásan, hanem csak Anya Sz Egyházunk Rend-tartása szerint, mellyre testállok tíz Hollandus Aranyakat, hogy érettem Harmad, kilentzed s negyvened Napi Isteni Szolgálatot szolgáltatson, azért is ezt Saját kezemmel ismét bizonyítom.

Testállok még a Brisovai Sz Simeon Clastromára ött Aranyakat.

Felvettem, s tartozom még az Anyósomnak, néhai Bultsu Tamás Uram Hitvesének 20 Aranyakkal, mellyeket Arkatsy Tamás Uramtól, Wretowszkij György Ferentz Uram adósságában vettem fel. Ezt is fizessék ki Tutorim, és az néhai Bultsu Tamás Uram Számadásában a mint az Lajstrom bizonyította, mit adtam s mit vettem Eő Klmétől, mellyet Peszkár Athanásius Uram leg jobban tud, írják bé.

(Gyűrűpecsét helye) Gyerga György.

Saggona Nahum irtam, s jelen lévén bizonyítom.

Coram Me Adamo Laszkerowszky.

Coram Me Francisco Dussinszky.

2.

Közvetlenül a végrendelet után következik Pataky György számadási könyvében annak a társas szerződésnek a szövege, amelyben maguk mellé veszik üzleti társul Gerga Ádámot és Peszkár Athanázuszt. Ennek a szerződésnek a szövege élénk fényt vet a korabeli üzleti társasviszonyokra és vonatkozásokra.

A magyarra fordított szövege a következő:

Socialis Contractusnak Originális Görögből Magyarra fordított Párja

Istennek Ő Sz Felségének s minden Szentyeinek Ditsóságára: Mi alább is tulajdon kezeinkkel Subscribáltak, Gyerga György és Pattaky György, ezen Socialis Contractusunk által adgyuk tudttokra mindeneknek:

Hogy mi ketten, jöllehet hogy ez előtt egy néhány el folyt Esztendőktől folyvást mai Napiglan úgy mint Testvérek, együtt éltünk és kereskedésünket minden Socialis Contractus nélkül folytattuk, contentaltatván egyedül csak az üdönkint lett Számadásunknak Inventariumával, mivel mindazonáltal életünk inkább Nap nyugotra, mint Nap-keletre hajlandó, consideralván azt, hogy vagy Egyikünknek vagy Másikünknek Halála után, vagy a Successorink vagy Legatariusaink által valamely fel-háborodás következhetik.

Hogy azért az olyan féle Fel-háborodások el-távoztathatnának, s mind egyikünk az Capitalisa, vagy Vagyonnya, nem kételkedve ki tetzhetne, s a mi több akarván azt is, utánnunk Szállásunk, Boltunk, és kereskedésünk álhatatosan megmaradhassanak:

Eggyet értvén köz akarattal volt Legényeinket, Gyerga Ádámot és Peszkár

Athanásiust alább tett Conditioik alatt Kereskedésünkbe vettük, Kereskedő Társainknak, s ezen Socialis Contractusra léptünk, mind az Capitalisunknak, mind pedig minden Dolgainknak Securitására, hogy Mi Négyünk közzül, ha valamelyik meg halna is, az meg Holtnak Substantiájával, különben ne bánhassanak, hanem csak a mint feljegyezzük, — vagy ha egymástul való el vállásunk következne is, ezen most tett Végzésünket, mellyre minnyájan rá állunk, követni tartozzunk, úgymint:

1—0 Mivel a Felső Camarának Curiájában, mellybe Szállásunk és Bóltunk vagyon mostan, mind az felső, mind az alsó Tractusban az egész Reparatiot (melly azon Inventariumban Nevenként fel vagyon írva), melly szerént néhai Bettyéra Nahum ur Társunk absolválatott (Spaiz Kamarával együtt, melly azután készült el) tulajdon magunk költségünkkel, úgymint Gyerga György és Pattaky György költségeivel fel készültek, s mostani Inventariumunkban azokat Capitálisul nem imputáltuk,

azért minden Praerogativát és elsőséget azon Bóltunkhoz és Szállásunkhoz, Hóltunkig úgy fel tartunk magunknak, hogy mostani ujj Társainknak, Gyerga Ádámnak és Peszkár Athanasiusnak Semmi nemű praetextus alatt abból minket turbálni, vagy többet ígérni érettek, szabad ne légyen. Hóltunk után pedig meg fizetvén Successorinknak, vagy Legatariusinknak azon Reparatiók árát, övék legyen az elsőség.

2—0 Nékünk Gyerga Györgynek s Pattaky Györgynek mindenkor szabad lészen az Kereskedésünk Negotiatioját az Elsőségnek Jussával együtt másnak el adni, vagy másra transferálni, de olly Subjectumoknak, akik a Societasnak kárára nem lésznek, és a kik meg érdemleni fogják, ha a mostani Társaink magokhoz válalni nem akarnák, szintén úgy Fijainkat s Unokáinkat magunk helyett substituálni, ha érdemesek lésznek, adván nékiek annyi Capitális Summát, a mennyi Summából álló lészen Gyerga Ádámnak, s Peszkár Athanasiusnak Capitálisok.

Mi pedig Gyerga Ádám és Peszkár Athanasius köteleztetünk azokat acceptálni az Társaságunkban, és őket szinte úgy tanátssal igazgatni, valamint minket igazgattak Principális Uraimék.

De ha Ó Kegyelme Fiai vagy Unokái nekünk úgy engedelmeskedni nem akarnának, valamint mi Előljáróinkhoz engedelmesek vóltunk, vagy ha arra érdemesek nem lésznek, akkoron is illy történetre ne károsítassunk.

3—0 Én Gyerga Ádám és Peszkár Athanasius Principális Urainkat, Gyerga György és Pattaky György Urainkat tellyes gondolatunkkal ez által assecuráljuk, hogy Nemes Magyar Országban állandóul megmaradni, mind Császári s Királyi Felsőséghez, mind pedig az Országhoz azon hűséggel lenni fogunk s meg tartyuk, mellyel a többi Görögök Corporali Juramento magokat kötelezték.

De mivel Principális Uraimék, minekelőtte mi az Homagiumunkat ő Felsőségéhez le tettük volna, minket Societasokban Kereskedő Társoknak bé vettek, ha azért valami Háborodások és költségek, akár most, akár ezután, akárki által következhetnének, mi magunk az Ó Kegyelmeiket tulajdon magunk költségeinket defendálni és az Ó Kegyelmeik költségeket refundálni köteleztetünk.

4—0 Valamennyi deperdita Activa Adósságunk, az Mercantilis Bóltbéli s Vásári Lajstromunkban fel írva taláztatnak, s már Inventariumunkban fel

jegyezve vannak, usque Annum 1773x20 July mind azok minket csak Gyerga Györgyöt és Pattaky Györgyöt illetnek.

Ab Anno vero 1773x20 am July — usque Annum 1778x1 am Marty valamennyi deperditák lenni fognak, ezeknek Gyerga Ádám és Peszkár Athanasius ketten tsak ötöd részben lesznek részesek, s mind egyformán Magok között azzal osztozkodni tartoznak.

A más négy ötöd részek pedig minket Gyerga Györgyöt és Pattaky Györgyöt illetni fognak, s egyformán köztünk osztandók.

De mai naptól úgy mint 1-a Marty 1778., valameddig ezen Egyezésünk tartani fog, az leendő deperditákból Gyerga Ádám és Peszkár Athanasius ketten az egyik harmad részben, közöttük egy formán osztandókban participálni fognak. A többi két harmad rész minket Gyerga Györgyöt és Pattaky Györgyöt, kettőnk közt egyformán osztandó, illetni fog.

5—0 Különös Kereskedést egyedül maga Hasznáért vagy költsön Interestre fel vett pénzzel, vagy maga tulajdon lehető pénzével titkon indítani, mással Compagniába botsátkozni, mi köztünk senkinek, ha csak annak a Societasunk arra engedelmet adni nem fog, szabad nem lesz. Aki mostani Egyezésünk ellen olyast tentálni merészelne, azon esetre az egész Capitalisát, melyet mással Societasba lenni merészelne, veszítse el, s a többik hárman véle osztozzanak.

6—0 Egy értelemmel minnyájan az félelemmel tisztelendő igaz Bíró Istenünk előtt magunkat kötelezzük, hogy Egyikünk a másikhoz hívséggel magunkat viselni fogjuk, Lelkünkéből Testünkéből minden ki telhető erőnkkel, igaz Lelki Esméretünk alatt Kereskedésünket folytatni, mindenkor tiszta számadásokat tartani, s senkit meg károsítani igyekezni nem fogunk. Mindenikünk maga részére tett költségeit nevenként subsumtionak, vagy lehető minden botránkozásnak eltávoztatása kedvéért, fel írni, sőt a Societas Massájából többet annál kivenni nem fogunk, csak amennyi Esztendőnként élelmünkre vagy egyéb Testi Szükségünkre szükséges legyen, soha valami ollyas másoknak Kárára czelőző Mesterséggel nem fogunk élni.

De ha én, Gyerga Ádám és Peszkár Athanasius történhető különös Szükségeink kívül többet találnánk költeni, úgy hogy mostani Számadásunktul más lejendő Számadásunkig az 500 Forintokból álló Summát felül haladná az költségünk, akkoron a több kivett Summától tartozni fogunk erga 10. per Centum az Interestét a Massának bonificálni. Minékünk pedig Gyerga Györgynek s Pattaky Györgynek szabad legyen a Massából annyit kivenni, valamennyi Summára szükségünk legyen, míg ujj Házunk végsőképen fel fog építeni, az után mikor vége legyen az Épületnek, arra költött Pénzeket mostani Capitalisunkból defalcálni köteleztetünk, mert most nintsenek defalcálva.

7—0 Az mostani Inventariumunkban nevenként fel jegyzett Passivum Debitumokon kívül, ha Szükségeinktől kényszerítetván más adósságot is contrahálnunk kellene, az mindegyikünknek tudtával essen meg, az is a Creditorok Lajstromába azután irattasson bé és minnyájan a Kereskedésünk folytatása végett contrahált Adósságokat köteleztetünk egyformán megfizetni.

De ha mi négyünk között valamelyikünk, nem Kereskedésünk, hanem más különös Szüksége kedvéért, költsön valamelly Summát fel vészen, vagy ez előtt való üdőtül fogva másnak adós volna, avagy Kezességet mássért, hírünk s aka-

ratunk nélkül fel válallya, akkoron nem a Societasunknak, hanem tulajdon maga meg fizetni köteleztetik.

8—0 Az mostanában lett vagy leendő Generális Számadásunk után 7., 8. avagy 9. Holnapokkal ha történne négyünk közül valamelyiknek Halála, az meg Hólnak Successori 9. Holnapokig való tett szolgálattyaért Profitumot az közz kereskedésből ne kereshessenek, hanem egyedül csak azon Capitális Summával, amelly utóbbik Inventáriumunkban fel lészen jegyezve contentáltassanak. Úgy hasonlóképen ha azon 9. Holnapok alatt valamely kára következne a Societasnak, melytől Isten őrizzen, azon kárból a Successort participálni nem köteleztetik, hanem csak az Inventáriumban fel vett Capitális fel venni, úgy hogy mind haszon, mind kár az életben maradtakat illesse.

És mivel a meg Hólnak Successori vagy Legatáriusi részére nehezen fog esni, ha portékákat és Activa Adósságokat venni fognak, jól meggondolván így végeztük (mellyre rá is állánk):

hogy 1—0 A meg hólnak a capitálisából maga Szükségére ki vett Summa azután a meg hólnak részére esendő Deperdita Activa Adósságok, nem különben a még Societasnál maradt Capitálisából, az kereskedésből s más egyéb Activa és Passiva adósságokból tejendő Szabadításáért, Tíz per Centum defalcáltassanak, végtére maradandó Capitálisát a Societas Successorinak kész Pénzül azon Üdőtül fogvást, mellyben a Számadásokat el fogják végezni, 6. per Centum Interestével számlálván egész excontentatiojáig olly móddal fizetessen ki: hogy azon Societas semmi difficultást ne szenvedyen, az az minden Új Esztendőben alkalmaztatva Két Ezer Rhénes forintokként, az egész Summák törvényesen obveniáló minden Interestével együtt.

De az meghólt Successorinak, vagy Legatariusinak, leendő Számadáskor, ha úgy tetszene, hogy magok Valóját Portékául s activa Adósságul felvegyék, akkoron a Societas igasságosan jó Lélekkel, minden 10. per Centum defalcata nélkül ki adni köteleztetik, Ők is szabad akaratok szerint azt fel venni.

Ha pedig lett Számadásunk utánna 9. Holnappal valamelyikünknek halála történe, azon esetre köteleztetik a Societas minden üdő halasztás nélkül a Számadást elkészíteni, a meg hólnak Capitálisát világosságra hozni s meg írt módgya szerint ki fizetni. Más különben ha az meg hólt Testamentumot ezen Socialis Contractusnak tenéra ellen tézen is, az olly Testamentomnak mi Reánk nézve semmi Ereje ne légyen.

9—0 Ha valamelyikünknek közülünk úgy tetszene, hogy Ezen Societasbul el vállalni kívánna, az a Societasnak Hat Holnappal hamarébb hírül adni köteleztetik, mellyet ha el mulatna, szinte úgy köteleztetik minden kifogás nélkül meg maradni.

De ha Egymástul való El-válásunk talál következni, akkoron az Creditoreink részekre leg elsőbben is a legjobb Portékákat el tenni, s legbizonyosabb Activa Adósságainkat rendelni tartozni fogunk. Azután a hátra maradt Portékákkal és Activa Adósságokkal egy aránt osztzkodni és Kereskedő Társának az Rátájánál fellyebb s ne talántán többre menendő percipiált Summaig eleendő Securitást tenni köteleztetik.

10—0 Ha hamarébb nem fog lehetséges lenni, minden második Esztendőben okvetetlenül, nem használván semmi nemű ki lehető fogásunk, Generális

Amplissimo Magistratus!

Inscriptio Summae rae Applicationis
 Confegendum in meum amicit
 erga Cancellarium Regium Prisi
 nalem Contractum cum Johanne
 vici in Regno Poloniae Regem
 laudando Petrus Noviczky
 quod de lege annuam stipendium
 pro eum eodem Confessio, mag
 forma videtur; Joce tandem
 pro Viduatum Liseni, his
 Monica A. Magistratus Com
 natus, per eundem Insuper
 et erga soltam Regiam offic
 laudat, in emolumentum mi
 natus Contribuentis Privilegiis
 in Regia Micholensis, mag
 ad Regiam L. Com. Micholensis
 Colonis, Metropol. Praesens
 nihilum eorum transmitti
 Micholensis de Grabovszky
 1785.

Thomas Grabovszky
 Contribuentis & iuris
 Micholensis.

Grabovszky Tamás
 kérelme Miskolc város
 tanácsához krakkói
 keresete ügyében.
 (1785. aug. 9.)

Original
 H. 10. 11. 12.

Krakkó város konzuljának válasza Miskolc város tanácsához a Grabovszky—Noviczky
 ügyben. (1785. szept. 10.) →

Nobiles Spectabiles & Consulti Domini
Domini & Amici honorandi!

Litteras Nobilium Spectabilium ac Consultissimarum
Dominarum Vestrarum in Mysakoe deluatae cum
pauca reuerenti. Pater, ea Littera Die hodie rursus alia Quarta
Septembris receperamus. Mico Nobilium Petrum Kowicki
Civem Mercatorem Vestrum amicosse quosdam reddenda
notificationem, et explicitam ad transmissam ad vos per
sentibus literaliter quarechum. Et ad hunc respicimus. Non
postremo idem Nobilis Petrus Kowicki in facie Vestra
mirationem, eas Litteras Littera transmissas in hoc negotio
ad quem de jure non devenisse, ut venisset deinde ad rursus
missum Litterarum ex sententia respondens, Petrus se
recepisse Die 14 Junij. in hoc negotio Litteras, et respondisse
ad eandem Die 25 Julij, non aliter nisi cum ut supra dicit
res notificationem habuerit. Mercatores pro emendis Vinis
deponitis, ante fores Honori Thomae Grabowitzi presentibus
contesse, ut eadem Vinis daretur, quamvis cum domino sui
Emendis et Contrahendis, non longe acceptis preciosis,
quidem mercatoribus affectantibus, diuendantes, et sibi re
liquum precium idem Aurei sic presentibus, et beneficiata
puras et omnes impetura, etque ad dandum commissum
pro. skitione magnificis Piuselwenki, in Lubocum Cambra
litas in semitu presentibus affectantibus. Nos praeterea affecta
tum per Dominarum Vestras negotium taliter esse.
pontos, et de eodem nobilitatem tradeentes, maxime ut vincens
ad hunc et honorabili estimatione.

Prussia
S. 13. Thois.
1782

Nobilium Spectabilium ac Consultissimarum
Dominarum Vestrarum.

Ad Officia paratissimi.
Luitpruit, et Consules Urbis Prussiae
metropolitanis Regni Poloniae.

*Krakkó
székvárosának záró
pecsétje
a Grabovszky—
Noviczky ügyben
adott válasz
borítékán, amely
a Krakkó—Jaroslav—
Eperjes—Miskolc
postajáraton érkezett.
(1785. szept. 10.)*

Számadást tenni, mindenikünk a maga részére tett költségeit Capitalisából defalcálni, s minden üdőben ezen Cocialis Contractusban foglalt Punctumokat inviolabiliter observálni köteleztetünk.

11—0 Én Gyerga Ádám s Peszkár Athanasius ígérjük s assecuráljuk Principális Gyerga György és Pattaky György Uraimékat, Ő Kegyelmekhez minden engedelmességgel lenni, s magunkat viselni, mindenkor fellyebbvalónknak ismérni, vett értelmek nélkül semmit nem indítani, Költsön Pénzt s Hítelbe valamit valakinek nem adni, kivévén azt ha Ő Kigyelmek jelen nem lennének, vagy akinek adnánk, annál telleyes Securitásunk volna.

Különben ha cselekednénk, mi az olyast bonificálni köteleztetünk, kiváltképen ha csak maga tekintetért, s nem az Societas hasznáért, valamelyikünk hitelben adni találtatik, az aki adta maga részére acceptálni köteleztetik. Hasonlóképen ha valamelyikünk az Activum Adósságot gondatlansága, s restése miatt veszni hagyná, azt bonificálni tartozik.

Mi pedig Gyerga György és Pattaky György ígérjük Gyerga Ádámnak és Peszkár Athanasiusnak, hogy azon Capitalisunkért, melly a Massánkba vagyon, és superállya az övéket, egyéb Interest rajtok nem fogunk praetendálni, hanem igasságosan munkálódván, akar mennyi Nyereséggel az Isten Ő Sz Felsége bennünket megáldani fog, azon nyereséget három részre osztani fogjuk,

s az Egyik harmad-résszel Gyerga Ádám és Peszkár Athanasius ketten osz-

Pataky György és feleségének portréja. Szignálatlan. Feltételezhető, hogy a képeket a görög templom freskóinak festője, Anton Kuchelmeister vagy a Gerga—Pataky-féle számadásokban két ízben szereplő Franz Lieb sátoraljaujhelyi piktor vagy Theodosius Janinka orosz piktor festette. A portré ruhaviselete alapján a képek megfestésének idejét 1790—1800 körül időzíthetjük. (A képek a görög egyház birtokában vannak.)

tozzanak, mi pedig Gyerga György és Pattaky György Egy-Egy harmad-részt fognak venni,

szintén úgy, ha az Úr Isten Ő Sz Felsege Bennünket Búneinként valamely kárral meg látogatna (mellytől Ő Sz Felsege őrizzen) azon kárral osztozkodni köteleztetünk. Ezen felül azt is igérjük nékiek, hogy hozzánk tartozó kötelességeknek, mostani fogadások szerint, eleget tévén, jövő Számadásunk alkalmával melly mai Naptól két Esztendőre lenni fog, kereskedésünkben őket Egy Formán a Nyereséggel osztozó Társainknak bé venni fogjuk.

12—0 Hogy tehát mindegyikünknek a Vagyonnya és Societasba tett Capitális kétség nélkül ki tetszhessen, imé nevenként fel jegyezzük és legelsőbben is nékem Gyerga Györgynek, defalcálván minden mái Napig tett költségeimet, amint is a mai általam Subscribált Inventárium bizonyította, *maradott kész Capitálisom 18.326 Rhénusforint és 57 és fél krajcár*, — az Ujj Házunkra részemre tett s azon Inventáriumban bizonyított Költséggel együtt.

Hasonlóképen nékem Pattaky Györgynek Mai Napig minden tett és általam is subscribált Inventáriumba fel jegyzett Költségeimet defalcálván, az Ujj Háza részemre lett és Inventáriumban is bizonyított költségekkel együtt, *maradott: még kész Capitálisom 17.880 Rhfrt és 41 és fél krajcár*.

Szinte úgy nékem Gyerga Ádámnak mái napig tett minden költségemet defalcálván, *maradott kész Capitálisom 2836 Rhfrt és 25 kr*.

Nemkülönben én nékem Peszkár Athanasiusnak mai Napig tett minden költségemet defalcálván, *maradott kész Capitálisom 1559 Rhfrt és 27 krajcár*, defalcálván azon 889 Rhfrt is, melyeket Portékául adtam ki Theodor Atyám úrnak.

13—0 A Mlghos Báró Dóry László Urtul aquirált Háznak az egyedül tsak kettőnket Gyerga Györgyöt és Pattakyt illeti, az más két Társainknak semmi részek abban nincsen.

A költségeket melyek Mai Napig annak fel építésére fel mentek, a végezetig meg fel menni fognak, ha az Ur Isten életünknek kedvezend, egy formán mi ketten jövő Számvetésünk alkalmatosságával Capitálisunkbul defalcálni tartozunk, nem köteleztetvén Societasunknak semmi nemű Interest irántok bonifikálni. Az lejendő Ház bérrel is mi ketten Egy formán osztozkodni fogunk.

Melly dolognak nagyobb bizonságára, Kereskedésünknek nagyobb Securitására nézve lett Ezen tulajdon kezünk Irásával meg Erősített Socialis Contractusunk.

Sigl. Miskóltz 1-a Marty 1778. Pattaky György m. p. Gyerga György, aki reá állok, m. p., Gyerga Ádám m. p., reá állok, Peszkár Athanasius m. p. reá állok.

E szerződés szerint, amint látjuk, a társasüzletbe az alábbi tőkét adták:

Gerga György	18.326 Rhfrt.
Patakgy György	17.880 Rhfrt,
Gerga Ádám, mint új társ	2.836 Rhfrt,
Peszkár Athanáziusz, új társ	1.559 Rhfrt.

Így az új társas üzlet, amely Miskolcnak kétségtelenül egyik nagy kereskedő vállalkozása lett, összesen kereken 40 601 Rhénus forinttal indult.

Nem tudjuk, hogy ez a nagy tőkeerejű kereskedés mivel foglalkozott. Ez nem tűnik ki forrásunkból. Kétségtelen, hogy a legnagyobb rész a bor volt. Másrészt lehetséges, hogy a Pataky-féle bolt ezenkívül textiláruval is bőven meg volt rakva, ami az említett üzleti könyvek egyéb adataiból adódik. Pataky, mint a meghalt Gerga György egyedüli „principális társa”, rendkívül sok textilműt szolgáltat az özvegynek és gyermekeinek, de ezenkívül szerepel még gyarmatáru is. Talán az 1780-as miskolci kereskedelem legnagyobb üzletével állunk szemben a Pataky—Gerga—Peszkar társaság képében.

Érdekes, hogy az ügyletben kizárólag holland-arany és ordinárius (rendes) arany, azonkívül rhénus-forint és krajcár szerepel.

A kornak más fizetési eszköze: a majlandi új zecchino és a doppia, a velenicei zecchino, a bajor arany, a francia Louis D'or — ebben a kétségtelenül nagy tőkés vállalkozásban meg sincs említve, holott az hazánkban, az 1780-as években sok helyen fordult elő a számadásokban.

Az ügyletben említett holland-arany értéke nagyjából 4 Rhfrt és 23 krajcárnak felel meg, az ordinárius aranyával együtt [14].

Érdekesek ennek a szerződésnek az egyes pontjai, amelyek nemcsak a kamatok magasságát, hanem az aktívák és a kereskedő-haszon elszámolását is adott időponttól és az új társak részére kisebb hányadban állapítják meg.

Az 1. pont szerint a két régi társ teljes mértékben minden jogát fenntartja a Széchenyi utca 9. alatti bolthelyiségére és emeleti szállására, s holtuk után is csak akkor vehetik át, mint bérletet, ha megfizetik az örökösöknek addigi reparációjuknak az árát.

A 2. pont szerint a kereskedés jogát eladni, szabad kezét kap a két idősebb társ, viszont az örökösöknek egyforma arányban kell kiadni a közös tőkéből az új társakkal azonos részt.

A 3. pont előírja a két új társnak a hűségeskü letételét, amelyet a Görög Compania tagsága, mint önálló kereskedőknek is előírt. Ez a tény fényt vet a miskolci görögök általános asszimilációs tendenciájára.

Érdekes a 4. pont. A szerződés határvonalat húz 1773. július 20. napjával. Ami veszteség és aktíva eddig a napig fennáll, az a két régi társat illeti. Ami e naptól kezdve jelentkezik 1778 március 1-éig, a két új társ csak egyötöd részben osztozik, míg a négyötöd rész a két régi társat illeti.

Az 1778. március 1. utáni veszteségekből a két új társ egyharmad részben, a két régi társ kétharmad részben részesül.

az 5. pont a társaknak megtiltja az egyéni haszonra kölcsön vett pénzek felvételét. Amelyik társ ezt merné, az elveszíti az új üzletbe fektetett tőkéjét is.

A 6. pont intézkedik a kamatlábról. A társaknak évi 500 Rhfrt kivételét engedi meg saját szükségletükre. Ha ennél többet vennének ki, azt 10 százalékos kamattal sújtja. Viszont megengedi a két régi társnak, hogy a szükséghez képest a saját résztőkéséből szabadon költhessen az új ház (Széchenyi u. 3.) építésének befejezésére.

A 7. pont előírja, hogy a hitelezők lajstromába csak a társak egyetértésével lehet bejegyezni. Ha pedig saját személyében adósságot szerzett, vagy kezeséget vállalt, ezt a kárt a saját személyét illető jövedelemből tartozik megfizetni.

A 8. pont a négy társ közbeni halála esetén nem engedi meg a haszon kivételét, kilenc hónap elteltéig. Akkor — az egyébként kétévenként kötelezett Számadást azonnal meg kell tenni és a holt társ után megállapított tőkét kifizetni.

A 9. pont a társasviszonynak közös megegyezéssel való megszűnése esetén a „legjobb portékákat” biztosítja a hitelezők részére.

A 10. pont intézkedik a minden két évben megteendő „generális számadás”-ról.

A 11. pont szerint a két principális: Gerga György és Pataky György kötelezi magát, hogy a saját jóval magasabb társas tőkéjéért külön kamatot nem kívánnak, hanem a nyereség (amellyel Isten Szent Őfelsége az üzletet megáldja) egyharmad—egyharmad része a két régi társ, s a harmadik harmad része a két új társ nyeresége lesz.

A társas-szerződés és a végrendelet teljes forrásanyagának mostani ismertetése után, évkönyvünk következő kötetében a társas-szerződés fennállásának 13 évről szóló részletes elszámolást fogom ismertetni. Ez az elszámolás rendkívül gazdag anyagot nyújt a társasüzlet, valamint a Gerga György örökösök számára nyújtott anyagi segítségről. Feltünteti a Széchenyi u. 3. sz. üzletház építésére vonatkozó költségeket, változatos képet ad az 1778—1791 között forgalomban volt textilárúkról, gyarmatárúkról, nyersanyagokról, késztermékekről. Az elszámolásnak művelődéstörténeti adatai is bőven vannak, iskolázási viszonyokat is ismertet.

Tekintettel arra, hogy várostörténeti kutatásokban ilyen forrásanyag még nem szerepelt, hisszük, hogy ennek közreadásával a város kereskedelmére, gazdaságára, társadalmi és egyéb viszonyaira eddig nem szerepelt adatokat nyújthatunk.

Komáromy József

J E G Y Z E T E K

- Külön megköszönöm Popovits Konstantin protoierej-parochus úrnak több adat és a görög fordításban nyújtott segítségét.
- [1] *OL. Urb. et Conscr. Fasc. 25/47*: „Conscriptio Bonorum Fiscalium olim Pauli Szepeesy... est Domus una Nobilitaris lignea unius Contignationis Scandulis tecta...” — „Conscriptio Bonorum Fiscalium olim Stephani Szirmai... est Curia una Nobilitate unius Contignationis Scandulis tecta, sub qua datur commodum Cellarium...”
- [2] *OL. Térképtár. Delin. 6—597. (389—410)*. A Dóry-család háza az 1723-as Conscriptio Oppidorum Miskolc-ban mint „Domus Lapidea” szerepel, de az elsőként idézett térképtári felsorolásban a háznak (ma az ún. Rákóczi-ház) nemcsak pontos leírása, hanem alaprajza is szerepel. Ezt az alaprajzot a Borsodi Szemle 1958. évf. 2. számában közöltem „Adatok Miskolc barokk kori városképéhez” c. feldolgozásomban.
- [3] *M. Kiss Lajos: Régi népszámlálások Miskolcon. Miskolc (1930)*.
- [4] *Borovszky Samu: Borsod vármegye története... I. K. Budapest, 1909. 169. p.*
- [5] *Sasvári László: Elkallódott tokaji rác és görög lakosok nyomában. 1958. Kézirat.*
- [6] *OL. Urb. et Conscr. Fasc. 24/55*: „1723. IX. Conscriptio Oppidorum Miskolc... Educillum Oppidi aedificii Lignei cum adjuncto Cellario duodecim circiter Vasorum Vini capace... In fundo eodem exstructa una Domus unius Cubiculi, et Fornicis exarendata Greco Questori...” A mai Széchenyi u. 9. alatti egyemeletes ház akkor még földszintes elődjéről van szó. A hites görög bíró — ekkor már megnevezve — *Görög János* néven szerepelt 1724-ben, amikor a városi tanács tovább emeli az árendált boltok bérét 60 magyar forintra, s ennek biztosítására *Görög János* a tanácsban „kezet ad.” — Egyébként az 1714 és 1720 között névvel szereplő kalmárok és bérlők neve a következő: *Görög Pál Deák* és *Görög Tamás* (1711), *Arnóth Tamás* (1711), *Boslóth Jakab* (1711) és ifjú *Görög Pál* (1716). Az 1720-as esztendőben név nélkül vannak idézve: 1720. március 17-én elhatározza a Tanács, hogy a *bótos Görögök vagy Arnótok* a város mindegyik bótjátul fizessenek 10—10 tallérokat, mert eddig egyikért 9, másikért 10-et fizettek.
- [7] *Miskolc Város Levéltára, Spec. XII. 508. etc.*
Igen jellemző erre még 1792-ben is az a beadvány a Tanácshoz, amelyben *Pompéri János* és *Mukulovszky Demeter* Tanúbizonyoságot tévő levelet kérnek és amiben azt kívánják megerősíteni, hogy „Miskolcra való telepedésük 32. esztendeje óta már itt való lakásuk, a Miskolczi Görög Compania Jegyzőkönyvéből is kitetsző jámbor, szelíd és keresztényi erkölcsű polgárok voltak, akik a Város határában mindketten nem kis Summájú jószágot birtak és eleitül fogvást borbéli kereskedést folytattak a Lakosoknak feles hasznára és előmenetelére...” *Mukulószki Theodor* (így) szerepel abban a perben, amelyet a Tanácsnál kívánnak tisztázni 1767—1770 között. Ennek a *Mukulószki Theodornak* és társának: *Tosso Györgynek* kölcsönadott 50 aranyat *Bulsu Theodor* budai görög *Poznanban*. *Mukulószki Theodor* akkor már miskolci kereskedő és *Poznan*-ba kiszállított 40 hordó borát adta zálogba a budai görögnek. Ez a 40 hordó bor és egy másik, *Poznan*-közeli faluban raktározott további 20 hordó bornak azonban „ára veszett”, miután az ezt átvevő lengyel kereskedő „bankrott” lett. (Fizetéseképtelen.) Ez a per nemcsak arra vet világot, hogy *Buda—Miskolc—Poznan* között milyen utakat járt be az 1760-as kereskedelem is, de arra is, hogy a fizetéseképtenség is szerepel a pénzügytechnikai eljárásokban. — Ennek a pernek egyik tanúja *Georgius Sabelszki* 42 éves kereskedő, aki *budai lakos létére a miskolci Compania tagja* (incola Budensis ex Compania Miskoltziens.)
- [8] *OL. Kam. — Dep. Oeconom. 1784. No 89*. A diósgyőri koronaerádalom összeírása. Alaprajzát közölte *Komáromy József: Az első miskolci vendégfogadók c. tanulmányban*, a H. O. Múzeum Közleményei, 1956. jún. számában a 48. oldalon.
- [9] A *Domby-féle* 1817-es térkép és telekkimutatás alapján a 738-as helyrajzszámú telek *Vidua Georg*. *Gerga* címen, 100 öl nagyságban szerepel.
- [10] *Miskolc Város Levéltára, Spec. XVIII. 1784. 273*. Testimonialis levél: A *Görög*

Compánia deputátusai: Pataky György, Kuzmiczky Naum, Sagona Miklós és Olaszi János megegyeznek „figulus Szabó Miklóssal”, hogy a város Grémiumában fekvő Mocsári Fundusok külső részén álló félkészületben levő házát, a rajta levő materiálékkal 185 váltóforintért eladja. Szabó Miklós fel is veszi a pénzt. — A fundusok az akkori város külső peremén abban az övezetben vannak, ahol a lakóházépítkezés kiterjesztése már spekulációkra ad alkalmat.

[11] *Borbély Andor—Nagy Julia: Magyarország I. katonai felvétele II. József korában.* Bp., 1932.

[12] V. ö. *Építkezési tervrajzok, miskolci iparosok a 18. századból* c. ismertetésemmel, amellyel kapcsolatban meg kell jegyeznem, hogy Rósa György által bérelt kereskedőház földrajzi helyét akkor még nem tudtuk megállapítani. (A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, 1956. júniusi számában.)

[13] *Miskolc Város Levéltára. Spec. XXIV. 1785.* Krakkó város magistrátusának levele 1785. szeptember 10-éről Grabovszky Tamás ügye Noviczky Péterrel. — Ezt megelőzően ugyanis, 1785. aug. 9-én Grabovszky Tamás miskolci adófizető polgár a következő beadványt intézi Miskolc város tanácsához:

Nemes Miskoltz kiváltságos város

Nemes Tanácsának!

Nemes Tanács!

Alulírott alázasat kérésének teljesítése érdekében mellékeli az eredeti szerződést, amelyet a lengyelországi Noviczky Péterrel kötött, hogy ezt a Tanács láttatmozza, s másodpéldányával együtt hitelesen megfizetett ára szerint — megpecsételve, a kérelmező adófizető polgár érdekében maga Miskoltz városa küldje Krakkó Városának Régenséhez és Tanácsához.

Kelt Miskoltzon, 1785. aug. 9.

Grabovszky Tamás sk.

E kérelem alapján a miskolci Tanács a következő levelet küldi Krakkóba:

Nagyságos és Méltóságos Helytartó és Konzulok,
előttünk egyenként tiszteletre méltó Uraim!

Tisztes polgárunk, Grabovszky Tamás bemutatta nekünk eredetiben azt a szerződést, amelyet a Ti polgárotokkal: Noviczky Péterrel kötött, amelynek másodpéldányát hitelesítve ide mellékeljük.

Ebben megértettük a szerződés feltételeit, amelyek a mi polgárunkat 4 héten belül kötötték. Ez az idő elmúlt, anélkül, hogy a feltételeket teljesítették volna, pedig a mi Grabovszkyknak három ízben is levelet írt érdekében Noviczkyhoz, ő azonban a válaszadást is elmulasztotta, s ezt mi nem helyeselhetjük.

Ennélfogva, óhajtván a mi polgárunk javát, s az ő kárát, ami a szerződés be nem tartásával reá háramlott, azt helyrehozni kívánva, alázasatosan kérjük Nagyságtokat és Méltóságotokat arra, hogy amennyiben nevezett Noviczky Lőrinc Péter a Ti hatalmatok alatt áll, emlékeztessék a szerződésben vállalt köteleltségeire, hogy tegyen eleget négy hét alatt vállalt fizetési köteleltségeinek, s a hátralékos összeget törvényes járulékaival együtt hajlandó-e letétbe helyezni? Tudjátok meg tőle ezt, s nekünk is mindkét esetben írjátok meg, ezt határozottan kérjük mi, akik hasonló szívességre a lengyel királyság tisztes polgárai iránt mindig készek vagyunk.

Fent tisztelt Uraságoknak alázasatos szolgálai

N. és N. kiváltságos Miskoltz Város
(Magyarországnak Borsod vármegyéjében)
Bírája és Tanácsosai.

A miskolci Tanács levelére a következő válasz érkezett Krakkó városától:

Nemes, Tekintetes és Bölcs Uraim!

Urak és tisztes Barátaink!

Ti Nemességteknek, Tekintetes és Nagyon Bölcs Uraságtoknak Miskolc-on postán ajánlottan küldött levelét ma, azaz szeptember 5-én megkaptuk (a miskolci tanács aug. 9-én adta postára!), s rögtön hívtuk a mi kereskedő polgá-

runkat: Nowicki Péter nemest, hogy adjon számot és magyarázatot a Ti levélben küldött panaszotokra, hogy arra válaszolni tudjunk. Nem sokára ezután meg is jelent előttünk és csodálkozását fejezte ki, hogy ebben az ügyben a postán küldött leveleket ő nem kapta meg, s erre a hozzánk küldött levélre pedig azt válaszolta, hogy egyetlen egy levelet jún. 14-éről ebben az ügyben kapott ugyan, s arra válaszolt is július 1-én és pedig nem másként, mint ahogy a borvételre küldött kereskedők Grabovszky Tamás előtt is többszörösen kijelentették, hogy ők azokra a borokra nem tartanak igényt, még saját szerződésbeli káruk mellett sem, mert jóval kiválóbb borokra találtak, azokat pedig eladhatják azoknak a kereskedőknek, akik ilyent óhajtanak, s a már kifizetett árat: 151 aranyat őrizték meg az ő javára, levonva a méltányos töltögetést, s fizessék ki vele Gawelswerk-et Levocsán, aki majd jelentkezik érte.

Mink tehát a Ti Uraságtok által kért ügyben így végezve, s erről hírt adva, maradunk őszinte tisztelettel és tisztes megbecsüléssel:

Ti Nagyságos Nemes és Bölcs Uraságtoknak
szolgálatra készen
Krakkónak, Lengyelország Székvárosának
Çonsul-helyettese és Tanácsosai.

Kelt Krakkó, 1785. szeptember 10-én.

Ebből az iratcsomóból az ügy további sorsát már nem ismerjük. A levél szeptember 30-án, azaz húsz nap alatt ért Krakkóból Miskolcra.

- [14] Pénzürtékelési adatok II. József korából. (Numizmatikai Közöny, 1945—46. 25—27 pp.)

**A HERMAN OTTÓ MÚZEUM LELETMENTÉSEI ÉS ÁSATÁSAI
1966-BAN**

Abaújkér (abaújszántói j.).

Abaújkértől mintegy három kilométerre Boldogkőváralja felé, közvetlenül a vasúti sínek mellett kisebb emelkedés van. Ennek oldalából homokot termeltek ki, s homokkitermelés közben csontvázakra bukkantak. Néhány edénytöredék alapján megállapítható volt, hogy a temetkezések az Árpád-korból származtak.

Aggtelek (edelényi j.).

A Baradla barlangban betonjárda építés és villanyvezeték lefektetése közben végzett földmunkák során újkőkori és koravaskori edénytöredékeket találtak. A leletek a barlang Hangversenyterem és Csontház nevű részében kerültek elő.

Alsózsolca (miskolci j.)

Az épületelemgyárral szemben a házgyár építése során újkőkori településről származó leletek, az alföldi vonaldíszes edények kultúrájába tartozó cserepek kerültek a felszínre.

Ároktő (mezőcsáti j.).

A Tisza II. vízlépcső építésével kapcsolatos leletmentési munkák során Ároktő-Dongóhalmon történt feltárás. A Dongóhalom a falu déli részén, a Tisza-gát mellett emelkedő, bronzkori települési rétegekből álló kisebb halom. Délnyugati lejtőjén az 1930-as években Megay Géza végzett kisebb ásatást, s a bronzkori település leletein kívül koravaskori és X—XI. századi sírokat tárt fel.

A feltárás tisztázta a bronzkori település időrendjét. Először a későhatvani kultúra népe telepedett meg itt, majd a füzesabonyi kultúrába tartozó lakosság élt ezen a helyen. Az előkerült tapasztott aljú, cölöplyukakkal körülvett házmaradványok, tűzhelyek rekonstruálható képet adnak a települési formáról. A települési rétegek vastagsága 2,8 m volt.

Az ásatás során nagy mennyiségű leletanyag került a napvilágra. Benne több ép vagy összeállítható edény, kőbalták, agancskapák is voltak. Előkerült egy bronzlándzsa és egy peremes véső is. A leletanyag igen fontos az északalföldi

bronzkor időrendjének pontosabbá tételében, hiszen a korai bronzkor második felétől a későbronzkor kezdetéig folyamatos települtség volt a Dongóhalmon.

A bronzkori településen kívül egy koravaskori hamvasztásos és 14 X—XI. századi csontvázas temetkezést is feltártunk. Leggazdagabb egy női sír volt hét préselt ezüstkoronggal, három füles gombbal, fülbevalóval. Karperecet, „S” végű hajkarikákat tartalmaztak a többi sírok. A feltárt temetkezések alapján valószínű, hogy a temetkezés rendszere csoportos jellegű volt. Erre az mutat, hogy a gazdag női sír körül helyezkedtek el a szegényebb mellékletekkel ellátott többi sírok.

Bükkábrány (mezőkövesdi j.).

A falu délkeleti részén árokkal körülvett földvár emelkedik. Közepén van a mai temető. A földvár oldalairól kora bronzkori, a hatvani kultúrába tartozó cserepeket gyűjtöttünk össze.

Felsődobsza (encsi j.).

A község Monok felé eső határában, az Alsónyomás dűlőben szántás közben korongos markolatú bronzkard került elő. A Hallstatt B korszakba tartozik.

Gelej (mezőcsáti j.).

A Kanális dűlőben az MTA Régészeti Kutatócsoportja 1963-ban a középső-bronzkori fűzesabonyi kultúrába és a későbronzkori pilinyi kultúrába tartozó temetőket tárt fel. Ezt az ásatást folytatta a Herman Ottó Múzeum 1966-ban. Ekkor 49 középsőbronzkori és 12 későbronzkori temetkezés került a napvilágra. Az előbbieket zsugorított helyzetben levő csontvázakat, gazdag edénymellékleteket, valamint négy esetben bronztüket is tartalmaztak. A későbronzkori sírok urnás temetkezések voltak.

Hidasnémeti (abaújszántói j.).

A vasútállomás közelében, a község határában vízlevezető csatorna ásásakor újkőkori településnyomok, edénytöredékek kerültek elő. A bükki kultúrába tartoznak.

Mezőcsát.

A Temesvári utca 21. sz. alatti kertben gödörásás közben sírra bukkantak. Háton fekvő csontváz mellett több edényt találtak. Ezek koravaskoriak voltak. A sír kövekkel volt körülrakva.

Mezőkeresztes-Csincsetanya (mezőkövesdi j.).

Gödörásás közben talált mammutcsontok, hátgerinccsigolyák kerültek beinnen a múzeumba.

Mezőkövesd.

Az Egerlövő felé vezető út mentén a Búzakalász Tsz tanyáján árokásás közben szarmata település nyomaira, gödrökre, edénytöredékekre bukkantak.

Miskolc.

A repülőtér mellett, a Sajó-parton homokbányászás újkőkori települést pusztított. Ezért itt leletmentő ásatást indítottunk. Ennek során számos, az alföldi vonaldíszes edények kultúrájába tartozó edénytöredék, több kőbalta került a napvilágra.

Nyékládháza (miskolci j.).

A vasútállomáson csatorna ásásakor avar sírt találtak. A sírban a váz dereka táján állatküzdelmi jelenetet ábrázoló szíjvég és griffábrázolásos övveretek voltak. Az előkerült temetkezés az 1923—30-ban részben feltárt nyékládházi avar temető része lehet, amely a vasútállomás területére is kiterjed.

Pányok (abaújszántói j.).

A község határában szántás közben római kori cserepek kerültek a föld felszínére.

Onga (encsi j.).

A Rákóczi utca 50. szám alatti kertben építkezés közben középkori edényekre bukkantak.

Sajóbáony (miskolci j.).

Az Északmagyarországi Vegyiművek területén ivóvízakna ásásakor kelta sírt pusztítottak el, amely három edényt tartalmazott.

Sály (mezőkövesdi j.).

A Bükkábrány—Sály közötti út mentén, a Vízoldalon homokbányászás közben avar sírokat találtak. A leletmentő ásatás során 14 temetkezést tártunk fel. A sírok egy kivétellel É—D irányításúak voltak. Fülbevalókat, gyöngyöket, orsógombokat, vaskéseket, vascsatokat stb. tartalmaztak. A lelőhely azonos azzal, ahonnan már az 1930-as évek végén is kerültek elő sírok.

Szakáld (mezőcsáti j.).

Szakáld és Nagycsécs határán levő Mulató dombon homokbányászás során honfoglaláskori magyar temetőt pusztítottak el. A sírokból kikerült leletek egy részét a munkások összeszedték és a hejőkeresztúri falugyűjteménybe vitték.

A miskolci múzeumot nem értesítették a sírok előkerüléséről. Az összegyűjtött leletek (zablák, kengyelek, gyöngyök, fülbevalók, gombok, csizmaveretek, két IX. századi ezüstpénz) arra mutatnak, hogy a temetkezések a korai honfoglaláskorból származtak. Mintegy 20—25 sirt, köztük lovastemetkezéseket is pusztíthattak el.

Szirmabesenyő (miskolci j.).

A község Miskolc felé eső határában, a Sajó mellett homokkitermelés közben római kori település maradványaira bukkantak. Ezek feltárására leletmentő ásatást indítottunk. Az ásatás során több földbe mélyített gödörház került a napvilágra, amelyek közül az egyik négyszögletes alakú volt, benne két cölöplyukkal. Néhány ház több egymásba kapcsolódó kisebb gödörből állt. A házakban tűzhelyeket találtunk. Előkerült két ovális és egy négyszögletes kemence is. Két tűzhely körül a homokpadkában sok kis lyukat találtunk, amelyek közül egyben orsógomb volt. Ez azt bizonyítja, hogy ott szövés-fonásra szolgáló munkahely volt. A település gödörházaiból kikerült leletanyag alapján azt lehet megállapítani, hogy az i. u. I—II. században laktak azon a helyen.

Szomolya (mezőkövesdi j.).

A Mezőkövesd—Szomolya út mentén, Szomolyától mintegy három km-re levő sóderbányában mammutcsontokat találtak.

Tarcal (szerencsi j.).

A vasúti pálya kiszélesítésénél végzett földmunkák során a község Mezőzombor felé eső szélén későbronzkori, a pilinyi kultúrába tartozó edényeket, cserepeket találtak. Ezek települést jeleznek.

Tiszavalk (mezőkövesdi j.).

Kora tavasszal árvízvédekezési munkák során földkitermelés közben rézkori, a bodrogkeresztúri kultúrába tartozó sírokat bolygattak meg. Az előkerült leletek egy részét a munkások összegyűjtötték (több ép edény, kőkések, rézárak, csiszolt kőbalta, mészkögyöngyök). Ezeket behoztuk a múzeumba. Júniusban és októberben Patay Pál végzett ásatást a lelőhelyen. 43 rézkori és 17 szarmata temetkezést, több szarmata gödröt tárt fel. Az előkerült leletanyag igen gazdag.

Tolcsva (sátoraljaújhelyi j.).

Magányújteményből Tolcsva környékéről származó csiszolt kőbalták, rézkori és bronzkori bögrék, kelta vaskard került be a múzeumba.

kat mutatja be, gazdagon illusztrált tanulmányában. Dobrossy István a Hernád-völgyi házi fonás technikájáról nyújt precíz képsorozatot és előállítási munkafolyamatot. Kozák Károly Kács község történelmének kezdetéről a régészeti és műemléki részletek kapcsán ír összefoglaló tanulmányt.

Kilián István folytatja Szűcs Sámuel naplójának részletes ismertetését, ebből sok ismeretlen részletet olvasunk Miskolc város gazdaság- és társadalomtörténetéről.

Legújabb kori történetírásunk gazdagodását jelenti az évkönyv négy munkatársának feldolgozása.

Elsőként Fogarassy László, a magyar Vörös Hadereg III. hadtestének a tokaaji hídfőben elfoglalt katonai helyzetét és a 2. dandár anabázisát követi Sopronig, katonai levéltári anyag alapján.

Párkány László a Tanácsköztársaság idején megjelent miskolci sajtóanyagból a Reggeli Hírlap és szerkesztőgárdájának működését ismerteti.

Beránné Nemes Eva történeti feldolgozást ad a díósgyőri vasgyár megmentéséről és a munkások erőfeszítéseiről a gyár védelme érdekében.

Kisvárdai László a szikszói termelőszövetkezetek megalakulásának és kezdeti helyzetének éveiről írta tanulmányát és ezzel a termelőszövetkezeti mozgalom hazai történetéhez nyújt értékes adatokat.

Komáromy József Miskolc város történetének eddig ismeretlen részleteiből tár fel dokumentumanyagot, ismerteti egy korai — több mint 40 000 Rhénus Forint alapítójú — kapitalista vállalkozás, a Gerga—Pataky féle 1778-as üzleti társulás megindulását.

Az évkönyv tanulmányainak sorát a múzeum előző évi ásatásainak és leletmentéseinek összefoglalása zárja be.

